

کشته عقل

— THERE IS NO GOD —
ANTONY FLEW

دكتور عمرو شريف
وهزگرانى
مزهف ار عادل قاسمي

بۆدابەراندنی جۆرمەنە کتىپ: سەرداش: (مُنْقَدِي إِقْرَا التَّقَافِي)

لەجەل انواع الکتب راجع: (مُنْقَدِي إِقْرَا التَّقَافِي)

پەزىي دانلود كتابەھاى مختىلەف مراجعاھ: (مُنْقَدِي إِقْرَا التَّقَافِي)

www.Iqra.ahlamontada.com

www.Iqra.ahlamontada.com

لەكتىپ (کوردى . عربى . فارسى)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

لَكُمْ تَقْرِيرُ

لە گشتی چەقل

نوسینى

عەمرو شەریف

وەرگىزپانى

مۆھەر عەهولە قەسرىي

پىداچونەوهى

د. جەعەفر گوانى

بلاوکىرنەوهى

نوسینگەي تەفسىر بۇ بلاوکىرنەوهى و راگەياندىن

نەخشەسازى ناوهوهى و بەرگ

نەرەشە كەفانە

خەتى بەرگ

نەۋزاد كۆيى

قەبارەي كىتىب

280 - 24x17 (لاپەرە)

نۆرە و سالى چاپ

يەكەم 1438 ك - 2017 ز

تىرىاز

100 دانە

لە بېرىيە بەرایەتى گشتى كىتىخانە گشتىيە كان / ھەریمى كوردستان
ژمارەي سپاردنى (٤٤٠) ي سالى ٢٠١٦ ي پىتىراوە

ھەموو مافىتكى لە بەرگىرنەوهى و بلاوکىرنەوهى پارىزراوە
Copyright © Tafseer Publishing

نوسینگەي تەفسىر

بۇ بلاوکىرنەوهى و راگەياندىن

ھەمولىر - شەقەمى دادكا - زىز ھۆنلى شەرىز بىلاس

/TafseerOffice

+964 750 818 08 66

www.al-tafseer.com

tafseeroffice@yahoo.com

اکانتی چند

نوسینى

وکنۇد عمر و سەریف

پىداچونەوھى

وھرگىرانى

د. جەعفەر گوانى

مەھفەر عەولە قەسرىيى

بهره‌گز نم کتیبه بخوینیته و

سیر (نهنتونی) فلو (Sir Antony Flew)^(۱) مامؤستای فلسه‌فی بـریتانی، ناویـکی درـشاوهـی بـوارهـکانـی هـزر و فـلسـهـفـه و بـیـباـوـهـرـی و دـینـدـارـیـه! یـهـکـیـک بـوـ لـه گـهـورـهـترـین بـیـباـوـهـکـانـی سـهـرـدهـم و، نـوـسـینـهـکـانـی بـهـدـرـیـزـایـی نـیـوهـی دـوـهـمـی سـهـدـهـی بـیـسـتـهـم لـه سـهـرـهـوـهـی لـیـسـتـی هـزـرـی بـیـباـوـهـرـیدـا بـوـونـ.

له نـوـی دـیـسـهـمـبـرـی سـالـی ۲۰۰۴ جـیـهـان سـهـرـسـام بـوـ به هـمـوـالـیـک کـه هـیـشـتاـهـ نـاـوـهـنـدـه فـلـسـهـفـی و زـانـسـتـی و رـوـشـنـبـیرـی و ظـایـنـیـیـهـکـانـدـا دـهـنـگ دـهـدـاـهـوـهـ، نـهـنـتونـیـ فـلوـ (دوـایـ هـهـشـتاـ سـالـ تـهـمـمنـ) باـوـهـرـی بـهـوـهـ هـیـتـناـ کـه (خـودـاـ) بـوـونـیـ هـمـیـهـ. تـوـرـیـ هـمـوـالـیـ نـهـسـوـشـیـتـدـ پـرـیـسـ هـمـوـالـهـکـهـیـ بـمـ شـیـوهـیـ بـلـاـوـکـرـدـهـوـهـ: ((بـیـباـوـهـرـیـکـیـ بـهـنـاوـبـانـگـ بـهـبـلـگـهـیـ زـانـسـتـیـ باـوـهـرـ بـهـ (خـودـاـ) دـهـیـتـیـتـ)).

Leading atheist now believes in God, more or less based on scientific evidence.

نمـهـوـالـهـ هـاـوـرـیـ و قـوـتـابـیـیـهـکـانـیـ نـهـنـتونـیـ فـلوـیـ توـوشـیـ هـیـسـتـرـیـاـ کـرـدـ، بـهـ نـهـنـداـزـیـمـیـکـ کـه رـاـگـهـیـانـدـنـه سـهـرـیـهـخـوـکـانـیـ رـوـژـثـاـواـ پـرـبـوـونـ لـه گـالـتـهـ پـیـکـرـدـنـیـانـ! چـهـنـدـنـیـنـ جـارـ دـاـواـ لـه نـهـنـتونـیـ فـلوـ کـرـاـ کـه کـتـیـبـیـکـ بـنـوـسـیـتـ و گـهـشـتـهـکـهـیـ بـخـاتـمـرـوـوـ لـه منـدـالـیـتـکـیـ باـوـهـرـدـارـ بـوـ پـیـاـوـنـکـیـ بـیـباـوـهـرـ بـوـ پـیـرـهـ پـیـاـوـنـکـیـ هـهـشـتاـ سـالـهـ کـه باـوـهـرـ بـهـ بـوـونـیـ (خـودـاـ) دـهـکـاتـ. لـه کـوـتـایـدـاـ لـه سـالـیـ ۲۰۰۷ کـتـیـبـهـ چـاـوـرـوـانـکـراـوـهـکـهـیـ دـهـرـچـوـ:

(۱) لـه ۱۹۲۳/۲/۱۱ لـه لـهـنـدنـ لـهـدـایـکـ بـوـوـهـ.

(خودایه که همیه: چون در ندهترین بیباوهر له بیباوهری په شیمان بو ووهه)

There is a God: How the world's most notorious atheist changed his mind.

ئیمه لەم کتیبەماندا (گهشتنی عهد) کتیبەکەی ئەنتۆنی فلو (خودایه که همیه) دەخەینەر وو، پاشان پرسى پەیوندی نیوان ئایین و عەقل و زانست دەخەینە بەر لېکۆلینەوە. بەپیشیی کتیبەکەمان لە بارەی فەیله سوفە گەورەکەیه، كە لە بیباوھرییەو بەرھو باوھر بۇون بە خوا رۆیشتۇو، دواى ئەوھى چەمكى فەلسەفى و زانستىيە كانى خۆى پاستىرىدەوە، لە بەر ئەوھى پىۋىستە لەم پىشەكىيە تىشكىك بەخەينە سەر بیباوھرپى ھاواچەرخ و چۆنیەتى سەرھەلدانى، ھەروھا پىناسەيدىكى فەلسەفە و زانست و پەیوندىيىان بە ئايىندەوە بىكەين، تا بتوانىن شابنەشانى ئەو گەشتە زانستىيە بەتام و چىزە بىرۇين.

يەكەم: سەرھەلدانى بیباوھرپى ھاواچەرخ و خاسىيەتە كانى^(۱) بۇ ئەوھى ئەندازەي ئەو ئازارە بزانىن كە بیباوھرپانى جىهانى رۆژئاوا بەھۆى ھەملۇيىتى نۇنى ئەنتۆنی فلو تۈوشى بۇون پىۋىستە ئەو بارودۇخە بزانىن كە لە ئەوروپا دەوري سەرھەلدانى بیباوھرپى ھاواچەرخى داوه.

چىرۇكە كە پىش چەند سەددەيەك دەستپىدەكتات...

تا پىنج سەد سالى را بىدوو، سەرچاوهى سەرەكى زانست لە ئەوروپا كتىبىي پىرۇز بۇو، بە ھەر دوو (پەيمانى كۆن: تەورات و، پەيمانى نوى: نىنجىل)، ھەروھا پىاوانى ئايىن لە كلىساي كاسولىكى بۇچۇونە زانستىيەكانى (ئەرسىتو) و (پەتلىمۇس)^(۲) يان دەريارەي گەردوون و ھەسارەي زھۆى و فيزيا و كيميا و مىزۇوى سرووشتىي.. وەردەگىرت و بە چەمكە پىرۇزە كانھوھ دەيانبەستەوە.

(۱) لە پىشەكىي كتىبىي (الدين والعقل الحديث) اى فەيلەسۇوفى ئەمرىكىي والئىر سىس وەرگىراوه.

(۲) پەتلىمۇس: لە شارى تىبىي مىسر لە سالى ۸۵ زايىنى لە دايك بۇوە، لەشارى ئەسکەندرىيە لە سالى ۱۶۵ زايىنى مەردوو، زانايەكىي گەردوونى و بىركارى و جوگرافى بۇوە، يەكىن بۇوە لە بەناورىان گەرلىرىن زانايانى مىزۇوى كۆن بۇچۇونە گەردوونىيەكانى تا سەددەكانى ناوجەراست ھەر بىلە بۇون.

به پشت بهستن بهم سه رچاوانه، مرؤُّفی سه ده کانی ناوه‌راست له ثهوروپا بهم
شیوه‌ی وینه‌ی جیهانی ده کیشا:

۱- زه‌ی له چدقی گه‌ردووندا وهستاوه و خور و مانگ و همساره‌کانی دی به
دموریدا به‌شیوه‌ی بازنیه‌ی ده خولینه‌وه.

۲- خوا جیهانی له سالی ۴۰۰۴ پ.ز درووستکردووه و، ثم بهروارهش کلیسا له
کوکردنوه‌ی تهمه‌نی نهوه‌کانی پیشو؛ له کوره‌کانی ناده‌مهوه دهستی کهوتوه،
همروهک له تموراتدا له (سفرالتکوین) دا هاتوروه.^(۱)

۳- کوتایی جیهان (رُؤُزی قیامه‌ت) له بهروارنکی زور دور نییه، سالی
۴۰۰۴ ز. بُز نهوه‌ی که ژیانی مهسیح بکدویته ناوه‌راستی میزرووی جیهان.

۴- خوا له رابردودا جیهانی درووستکردووه، همروهک چون مرؤُّفه‌کان خانو و
نامراز و کملوپه‌ل درووست ده‌کمن. تاکه جیاوازی نهوه‌یه که خلک ثه و کملوپه‌لانه
درووستیان ده‌کمن له کملوپه‌لی تر درووستی ده‌کمن.

۵- هممو شتیک له جیهاندا به‌پی نهخشه‌یه کی خودایی دهروات، هممو شتیک
له گردووندا نامانجیکی همیه. خور بُز نهوه درووستبووه تا له رُؤُزدا پرونکی
بُز مرؤُّف فراههم بکات، له شدویشدا مانگ ثم کاره ده‌کات، همروهها
په‌لکه‌زیرینه بُز نهوه‌یه ثه و به‌لینه به بیز مرؤُّف بینیته‌وه که به نوع پیغه‌مبه‌ری
دابوو، بهوهی جارنکی تر به لافا ره‌گه‌زی مرؤُّفایه‌تی لمناو نهبات.

نه‌گه‌ر شتی پیس و زیانبه‌خش بعونی همیت، وده جانه‌وهر و مار و
مه‌گه‌زه‌کان، نهوه بُز نهوه‌یه مرؤُّفی پیز سزا بدربت، له سمر تاوانه سه‌ره‌کییه که،
کاتیک ناده‌م بی فدرمانی خودای کردوو له دره‌خته‌که‌ی خوارد.

(۱) پیمانی کون، کتیبی پیززی جوله‌که‌یه، وده بشی یه‌که‌می کتیبی پیززیش لدانی مسیحیه کان
سه‌یر ده‌کرنت. تموراتی مرسا یه‌که‌مین بشی پیمانی کون و گرنگترین بشیمه‌تی؛ بُزیه ده‌کری همندی
جار به‌تمه‌نیا ناوی تمورات لمو بمشهش بزرنت. (سفرالتکوین) یه‌که‌مین بشی پینج تموراته‌که‌یه و باسی
درووستبوونی بعونه‌وهر ده‌کات تا ده‌گاته وفاتی یوسفی پیامبر (علیه السلام).

له کۆتاپیدا، عهقلی مروف ناتوانیت ھەموو نھینبیه کانی نەخشەی خودایی بزانیت. بەلکو لەسەریەتی متمانیە کی تەواوی بەوه ھەبیت، کە ھەموو شىئىك ئامانجىچىکى ھەيە.

٦- جىهان سىستەمەنگى رپۇشتى دەنۋىنېت، ئەم بىرۇكەيە لە مىزۇوى عهقلی و رپۇحى رەگەزى مروفايمەتىدا زۆر گىرنگە. ئەم بىرۇكەيە ئەوه دەگەيەتىت کە بىندىما رپۇشتىيە کان (وەك چاکە و خراپە) خوا دىيارىيان دەكت، ئەوهك پاش بىبەستىت بە ويستى مروفە کان و بەرژەوندى و ھەست و سۆزىان.

٧- لە پاش ھەموو ئەمانەوە خودايە کى بەدېھىنەر ھەيە، کە مروڤى سەددە کانى ناوجەراست بەم شىۋىيە وىنەي كىردىبو، بەوهى عەقلەتكى ھۆشىارە يان رپۇھىتكە، کە لاشەيدە کى ماددى نىيە، بىرۇكە و بۆچۈونى ھەيە، لەوانەيە كاردانەوە ھەست و سۆزىشى ھەبیت.

٨- پياوانى كلىسا واسىتە و پەيەوندى نىوان خوا و خەلکن، لە وەرگىرانى تەويە و دەستكەوتىنى لىخۇشبوون و چۈونە بەھەشت.

ھەڙمۇنى پياوانى كلىسا بەسمىر ئايىن و زانستدا ھېزىتكى گەورەي دەسەلات و پارە و پولى پېپەخشىن. بۇ ماوەنېكى زۆر كلىساي كاسۇلىكى لە رۆما دەسەلاتى خۆزى بەسمىر گەلانى ئەوروپا و فەرمانى ھوا كانى سەپاندبو، تاڭەيشتىبووه ئەو ئاستىدى ئەوان فەرمانى ھوا كانى دادەنا و لاياندەرد.

جا لمەر ئەوهى ھەستى ئايىنى ھەستىيە سرووشتىيە، خەلک ئەو ھەڙمۇنى يان قبۇلل كرد و ئازادى و ھەرچى ھەيانە كەرىانە قوربانى بۇ بەرژەوندى پياوانى ئايىن^(١).

(١) دەسەلاتى پياوانى ئايىن بەسمىر خەلکى ئايى و فەرمانى ھوا كانىدا لە مىزۇودا زۆر دوبىارە بىتىدۇ. مىسىرىيە كۆنە كان وەك خوا سەميرى فەرمانى ھوا فېرۇمۇنە كانى خۆيان دەكىد و وەك پەيەوندى نىوان خوا و خەلک سەميرى پياوانى ئايىنى دەكىد، بۇ يە كاتىنگى نەختاتون بەرەنگارى دەسەلاتى پياوانى ئايىن بۇمۇھە كوشتىيان و توت عەمنىخ ئامۇنىيان وەك فېرۇمۇن و خوا لەجى دانا!

پاشان کارهساته گهوره که روویدا، کاتیک کۆپه رنیکۆس^(۱) به حیسابه بیرکارییه کانی و گالیلو^(۲) به تەلیسکۆبە کەی شومیان ناشکرا کرد کە زموی چەقی گەردوون نییە، بەلکو تەنیا هەسارەیە کى سەر بە کۆمەلمەی خۆرە. ئەوان بە قورپسى باجى زانست و بۇزىریيە کەياندا؛ بەوهى کە كلىسا ھەلمەتىكى بىۋىزدانانەی دەستېپىكىد بە سزادان و كوشتنى زانايان، بەو تۆمەتمە ئەوانە جادوو گەرن و خەلک دەخەلمەتىن.

ھەروەها دۆزىنەوهى مايكروسكۆپ لە سالى ۱۵۹۵ کارهساتىكى تر بۇو، بەوهى زانايان بۇ يەكە مجار توانىان بەكترياكان بىيىن، تا دواترىش سەلمىنرا كە بەكترياكان ھۆكاري زۆر نەخۆشىن. ئەمە چۈن؟! ئەدى خوا (يان شەيتان) نىن تاعون و پەتاڭاڭ بۇ مەرۆف دىنن؟ چۈن بەكترياكان دەتوانى ئەمە بىكەن، كەواتە، دوعا كانى پىاوانى ئايىن (بە كرى) ناتوانى نەخۆشىيە كان چارە سەر بىكەن؟

(۱) كۆپه رنیکۆس: فەلەكتناسىتكى پۇلەندىسيه (۱۴۷۳- ۱۵۴۳) بىر دۆزە كەى لە كەتىپى Derevolution bus or bium coelestium دا بلاوكىدەوە، كە لە پۇزى مەنەندا دەرچو.

(۲) گالیلو گالبىلى: فەلەكتناسى بەناويانىڭى نىتالى (۱۵۶۴- ۱۶۴۲)

ئىسحاق نيوتن و .. سيستئمە جىهان...

بەھۇي بلىمەتى ئىسحاق نيوتن (1642-1727) توانا زانستىيەكان گېشتنە لوتکە، كاتىك بنچىينەكانى زانستى ھاواچەرخى دامەزراند. نيوتن مەسيحىيەكى دامەزراو بۇو، يېڭىمان خوشى توشۇ شۆك دەبو گەر بىزانىيابە كە دۆزىنەوە زانستىيەكانى پايەكانى ئايىن لە رۇزئاوادا ئاۋەڙوو دەكەنمۇدە.

نيوتن سى ياسا بەناوبانگەكەي جولەي دۆزىيەوە، لە گەل ياساي ھىزى كېشىرىن، لە رېڭەي نەم ياسايانە - بە وردى - بنچىينە كۆملەي خۆر (خۆر و ھەسارەكانى دەورى) وەسف كرد.

ھەر بەو ياسايانە وەسفى كەوتىنى سېۋەكە و، وەسفى ئەنجامى بەرىيە كەمەوتى دوو شەممەندە فەر دەكەت.

بۇيە فيزيايسەكان سىستەمى خۆر (وەك نيوتن باسى كردووە) وەك كاتىز مىزى زەنبەركى دەبىيەن، كە پې دەكىرىت پاشان وازى لىدەھېتىرىت و خۆي كارداھەكەت.

ھىزى كېشىرىن و، ھىزى دەركىدىنى ناوهندىي و ياساكانى جولە، بەسن بۇ پارىزگارىكىرىن لە كاركىرىنى سىستەمى كۆملەي خۆر، بەبىن دەستتىيەردانى دەرهەكى.

بىرۇكەي سىستماتىكى جىهان، وەك ئاگر بە پوشدا بلاو بۇوە، ئىستر زانا و فەيلەسوفەكانى ئەوروپا ھەموو شتىكىيان لە رۇوي سىستماتىكەوە لېتكەدایمۇدە.

تەنانەت تۆماس ھۆز (فەيلەسووفى بىباوھى بەناوبانگى بەرىتانى) كارى

کۆئەندامەكانى لاشەى مەرۆڤى بە كۆمەلیك ئامراز دەچواند كە ياساي فيزيائي كاريان پىنده كەن.

نيوتون تېبىينى جياوازىيەكى كەمىي كردىبو لە نىوان رېرھوی ھەسارەكان كە حىساباتەكانى ئەو ديارى كردىبو، لە گەل ئەو رېرھو كەدىيەي تەلىسکۆپ دەرىدەخت. جا ئەگەر ئەو جياوازىانە بە تېپەربۇونى كات كەلەكە بىن، ئەوا سىستەمى گەردوونى ئاۋۇرۇ دەيىتەوە؛ بەجۈرىك كە خۆر ھەسارەكان قوت دەدات، يان ئەوهتا لەزىز كۆنترۇلى دەرەچن و بە بۆشائى پان و بەريندا بلاو دەبنەوە.

نيوتون بەسمى ئەو كىشىيەدا زال بۇ بەوهى كە باورى بەوه ھىتىا كە خوا لە كاتىكىدۇ بۇ كاتىكى تر رېچكەي ھەسارەكان پىنكەخاتەوە! ئەمە دوايىن جار بۇ كە زانايەكى گەورە بىرۆكەي دەستيۆرەدانى ھىزىكى نادىيار بۇ دىاردەيەكى سروشتى لىك بدانەوە.

پاشان فەله كاناسى فەرنىسى ماركىز لاپلاس (1749-1827) سەلماندى كە ئەو لادانانى نىوتون نەيتوانى بە ياساي سرووشتى لىكى بدانەوە كەلەكەبۇون نىيە و دواي ماوەيەك يەكتىر رەتىدەكەنەوە، بۇ يە پىویستى بە دەستيۆرەدانى خودايى نىيە بۇ راستىكەنەوەي. لەبىر ئەو كاتىك (ناپلىيون) دەربارەي رۇلى خوا لە سىستەمى گەردوون پرسىيارى لىتكىد، لاپلاس وتى كە پىویست بەو گىريمانىيە ناكات!!

بىباوجىرى سەرەھەلەدەت...

بەلام، چۈن ئەدو دۆزىنەوانە و (زۆرى ترا) بۇونە ھۆزى دروستبۇنى ناكۆكى لە نىوان زانست و ئايىن لە ئەمۇروپادا؟

ململاتىيى نىوان زانست و ئايىن بەھۆزى دۆزىنەۋەھەكى زانستى تايىدت نېبو كە لە گەل بىرۇباومەپىكى تايىھەتى ئايىن تىك گىرايىت.

ھەرەھە ئەدو بۆچۈنانە كە دەبۇ كلىسا بۆ زانست وازانان لېبىتىت، بەو ئەندازىمە بۆ ئايىن پىۋىست نېبۇون.

بنچىنەكانى ئايىن لە سى خالىدا كورت دەبىنەوە، كە پىتى دەلىتىن (دىدى ئايىنى بۆ جىهان):

۱- خودايىك ھەمە كە گەردوونى بەدىھىناوه.

۲- خوا نەخشەيەكى گەردوونىي يان ئامانجىنەكى گەردوونىي لە درووستكىرىنى بۇونەوەردا ھەمە.

۳- جىهان سىستەمەنەكى رەوشى دەرەخات كە خوا دىارىدەكت.

بە دىلىيەمە لە سەرتاي شۇرۇشى زانستى لە سەدەى حەقەھەم - تائىستاش - ھىچ دۆزىنەۋەھەكى زانستى يان بىرۇكەمە كى لۇزىكى دەرنەكەوتۇوھ كە لە گەل ئەم بنچىنەدا تىك بىگىرىت، ئەو بنچىنە ئەگەر نەبن ئايىن دەرەخىت. بەلام لە گەل ئەوهىشدا، شۇرۇشى زانستى كارىگەرەيەكى وىزانكەرى بۆ سەر ئايىن ھەبو؛ بەو پىئەي كە راستەوخۇ تەۋۇزەنەكى گوماناوى يىباوەرى گەمورەي بە

دواى خۇيدا هىتىا و، سەدەى ھەزەدىمى كرده گەمورەترين سەدەى گومان لە مىزۇسى ھاواچەرخدا، بە جۆرىنىك كە پاشاي ئىنگلتەرا سکالائى ئەوهى دەكەد كە نىوهى قەشەكانى كلىساكەي بىباوھەن!

چۈن شۇرۇشى زانستى بۇوه ھۆى لەرزاندى دىدى ئايىنى بۇ جىهان، سەرەپاي ئەوهى كە ئەگەر زۇمى چەقى گەردوون بىت، يان تەنیا شوتىكەوتوویەكى كۆمەلەى خۆر بىت، ئەمە بەھېچ شىۋىيەك رېنگر نىيە لەبەرددەم بۇونى خودايدك كە ھەمو شىئىكى بەدىھىتىاوه؟

پرسىيارىنىكى لۆزىكى تىز: ئايا راستىگۇتر و دلسۇزتر و دادگەرتىر دەبىن كە دەست بە ياساى جولەى ئەرستۇ بىگرىن و بە ياساكانى جولەى نيوتن نەيانگۇرپىنه؟! بۇچى شۇرۇشى زانستى دانى بەوه دانا كە جىهان سىستەمىنکى رەشتىيە، ھەروەك چۈن ئايىنە كان دەبىيەن؟

بۇچى ...

بەدلەنلەنەيە سەرەھەلدانى بىباوھەپى و نكۆلى كردن لە (بنچىنەكانى دىدى ئايىنى) بەھېچ جۆرىنىك كىشىيەكى زانستى نەبو، بەلکو كىشىيەكى دەررۇنى فەلسەفە بۇو!

كلىلى تىڭەيشتن لەو كىشىيە لەوهادىيە كە عەقلى مەرۆف بەم شىۋىيە كارناكات وەك لۆزىكىيە كان دەيلىن. ئەگەر كەسىك بەبىرۇكەيەكى دىاريکراو (أ) باوھەپى ھەبىت، بەشىۋىيەكى لۆزىكى بىرات باوھە بە بىرۇكەي (ب) بىتتىت، ئەوا واقعى پىمان دەلىت كە ئەم گواستنەوە لۆزىكىيە پىزىپەر نەك پىسا! چونكە بە گىشتى و زۆرىدە ئەم گواستنەوە ھەزريانە دەررۇنин نەك لۆزىكى.

كەواتە، ئەم ھۆكارە دەررۇنەيە (سايىكۆلۆزى) ايانە چىن كە بۇونە ھۆى دەركەوتى ئەم رەوتە گومانىيە بىباوھەپى گەمورىيە؟

يەكەم: گومان لەو دانىيە كە ئەم زولم و ستم و چەمساندەنەوهى زانايىان لە سەر دەستى كلىسا توشى بۇون، ھۆكارىنىك بۇو بۇ ئەوهى زانا و بىرمەندان ھەلۋىتىيەكى

دوزمنکاریانه له دژی ثایین و هریگرن، که کاریگری له سمر هملوئیستی خملکیش دانا.

دووهم: نه گهر نیوتن په یوندی خوا و گهر دونی گیزایتهوه بؤ سه رده می درووستبوونی کوملهی خور و پؤلیکی بؤ خودا هیشتیتهوه له کاتیکمهوه بؤ کاتیکی تر له پیکختنوهی خولگه کان، ندوا لابلاس ندو په یوندییه ده گیزایتهوه بؤ سرهتای درووستبوونی گهر دون و پؤلی خوای له ئنجامدانی هممو پؤلیکی گهر دونی په تکرددوه.

بەمەش بؤچوونی کلیسا هەرسی هینا دەربارهی نهودی که خوا پیش شەش هەزار سال گهر دونی درووستکردووه و ئادەمی باپیرەمانی بە دەسته کانی خۆی درووستکردووه، ندو بؤچوونهی نهودی ده گەیاند که په یوندییه کە زۆر نزیکە و خودا زۆر گرنگیمان پىددات.

بە هەمان شیوه هەستکردن به نزیکی خودایی بەھیز دەکرا بە باوهەبۈون بە دەستیوەردانی راستەخۆی خودایی لە ژیانی مروقدا؛ بؤیە هەورەتىشە دوزمنانی ثایین لەناو دەبات، بۇ مەلمىز لە فەرمان دەرچووه کان سزا دەدات.. بەلام لېكدانەوە زانستییە کان بؤ ئەم دیاردانە، ھیچ بوارىکی بؤ ئەم لېكدانەوانە نەھیشتەوە.

سییەم: نهوانەی (دەیانویست دارەکە لەناوەپەستەوە بگەن) دەیانگوت کە خودا جیهانی بە دیھیناوه و ياسا سروشتبە کانی بؤ داناؤن کە جیهان هەلدە سورپىتن. ئەمە واتای نهودیه کە خودای بە دیھېئەر ئىستر ھیچ شتىك بؤ ئىمە ناکات و بچووكتىن کاریگری له سمر پووداوه کانی جیهان نیيە. بە كورتى خودايەك کە ھیچ گرنگى نیيە و پیوستىيمان بىنى نیيە!

چوارەم: زانست سەركەوتتوو بۇ لە لېكدانەوە دیاردە سروشتبە کان بە شیوەيدەك کە پیوستى بە گەرپان بە دواي ئامانجىكدا نەبىت. هەروەك چۆن بە شیوەيدەك بەرچاۋ سەركەوتتوو بۇ لە پیشىبىنى كردى دیاردە سروشتبە کانی وەك خۆرگىران و مانگ گىران و لافا و رەشمبا. ئەمەش خزمەتىكى راستەخۆی پېشكەشى

مرۆف کرد، ئیتر لە رۆژیتکی دیارىکراودا لە ترسی لا فاوتنکی پیشینی کراو نەدەچووه دەرىيا ...

لەبىرئەوە مرۆف باوھرى بە سادەمی و بىھىزى لىكدانەوە پىاوانى ئايىن و پیشىنىيە كانيان كرد.

پىنچەم: مرۆڤى سەرددەمى زانست باوھرى وابو كە سەركەوتىنى لىكدانەوە ماددى بۇ دياردە سرووشتىيە كان و وونبۇنى ئامانجدارى پەوداوهكانى گەردون، واتا ونبۇنى ئامانجى درووستبۇونى گەردون.

شەشەم: كاتىك هىچ ئامانجىتك بۇ خودا نەمايمەوه لە بەديھىنانى مرۆڤدا و رېلى لە ژياندا نەما، هىچ بىانۇنىك نەما كە پىسا پەھوشتىيە كانيان بۇ دابىن (كە چى بىكەن و چى نەكەن). بەم شىوه يە شۇرۇشى زانستى ئەو باوھەي پەھەنەندە كە جىهان سىستەمنىكى پەھوشتىيە، ئیتر بەها پەھوشتىيە كان بەسترانەوه بە بەرۋەندىيە ماددىيە راستە و خۆكانى مرۆف.

حەوەم: زانستى سەرددەم دۆزىنەوە زانستى و ژيارستانى گەورەي پیشىكەشى مرۆف كرد و خۆشگۈزەرانى و دەولەمەندىيەكى واى پىشكەش كرد كە رۆزى لە رۆزان چاوهپروانى نەدەكرد، بۇيە بىرۇباوهەكەي لە باوھېبۇون بە خودا گۆرۈ بە باوھېبۇون بە زانست و توانا و داهىنانە كانى.

ھەشتەم: لەبىر ھەموو ئەمانە، بىرمەندان پرسىان: ئەگەر زانست ھەنگاوترىكى گەورەي نابىت سەبارەت بە تىڭەيشتنى ئەو بابەنانەي بە مىتا فيزىكا لىكىدەدرانەوه، وەك نەخۆشىيە كان و ھەورەتىشقا و بومەلەرزە و....، چ بەربەستىك ھەيە لەبىرددەم ئەوەي زانست بىگاتە ئەو ئاستەي لىكدانەوە بۇ ھەموو ئەو شتانە بىكەت كە مىتا فيزىكىن؟ بەم شىوه يە بە تەواوى پىويىتى بە ئايىن و خودا ھەلۇھاشايەوه.

نهو هۆکاره دەرۇونىييانه^(۱) بىرمەندان و زانيان و خەلکى ناسايى سەدەى ھەزدەھەمى خستەناو گۆمى گومانەوە، تا واى لىيەت سەدەى نۆزدەھەم - به بەراورد بە پىش خۆى - به سەدەى گەرەنەوە بەرەو باوھر ناودەنزا، بەھۆى ندو رەوتە رۆمانسييەى كە تىيدا دەركەوت. بەلکو دەتوانىن بلىيىن كە عەقلى عەلمانى ھاواچەرخ بەرەھەمى شۇرپى زانستى سەدەى حەفەدەھەم، نەوهك سەدەى نۆزدەھەم و سەدەى بىستەم.

لە گەل چۈونە ناو سەدەى بىستەم، وتمى (ئايىن تiliakى گەلانە) دەركەوت كە كارل ماركس گۆتى. مەبەستىيشى نەوه بۇو كە دەولەمەندان و ئەرس્تۆكراٰتىيەكان چەمكى ئايىن بۆ يېھۆشكەرنى ھەزاران بەكاردەھىتىن و ناچاريان دەكەن ئەم واقىعە تالە قبۇل بكمەن و لمبىرى نەو چاومەپى فىردىھوسى ئىيانى دواى مردن بىكەن.

(۱) سەرەتاي ھۆکاره عەقلى و دەرۇونىيەكان، كە لە سەدەى ھەزدەھەمدا لە رەكابرتى زانست و ئايىندا تاي تەرازووی زانستيان يەكلاڭدەوە، لېزىدا جۈزىك لە كەمۈكۈپى دەرۇونى Neurosis باس دەكەين، كە دەپتەنە ھۆى وەرگەرتى بىرى يېباوھرى لە ئاستى تاكە كىسىدا، بۆ نەوهى لېتكۈلىنىدە كەمان دەرىارەي ھۆکاره دەرۇونىيە جۇراوجۈزەكانى پشت وەرگەرتى بىرى يېباوھرى بەخىنەپروو. دواى لېتكۈلىنىدە كى زۆر كە پىپۇپى بىزىشكى دەرۇونى زانكۈزى نېۋۆرلەك بۆل فېيت paul vits لەسر زۆر كەسايەتى يېباوھرى سەرددەم ئەنچامى داوه گەيشتۇرۇتە نەو ئەنچامى كە وەرگەرتى يېباوھرى لەوانىدە ھۆکارەكەي كەمۈكۈپى كە دەرۇونى دەمارىت Athemism is aNeurosis كە ئارەزۇرنىكى شارادى لەپشتە بۆ رېزگاربۇون لە دەسەلاتى باوک و جىنگىرتنىدە (ھەروھك سىگۈزۈن فرۇيىد) دەليت. لە كاتىتكىدا لە پشت باوھبۇون بە خواشەوە وەستاۋە، بەلام ئەممەيان بۆ ھەستكەرن بە ئارامى.

لەپەرنىدە فېيت چەمكىتىكى داناوه كە ناوى ناوه (دېدى كەمۈكۈپى باوکاپتى Defective father hypothesis كە تىيدا پەپۇنلىك دەپتەنە دەرۇوستەكتەن ئەنۋان دەسەلاتى باوکى مەرۇقى و نەو باوکەي لە ئاسمانە، بۆ ئەمەش چەند نەوونىدەك دېپتەنە. نەھەتا فەيلەسۈوفى گۈورەي فەرەنسى (فۇلتىرا)، كە بە يەكتىك لە گۆمانىكارە گۈورەكان دادەنلىت زۆر ئازارى لە دەستى باوکى دىيە، تا ئاستىك ئازارى دىبۇ كە رەپتىدە كە دەرۇونىيە ھەلبىگىرت. لىستەكەي فرۇيىد خېشى تىنایە و كارل ماركس و تۈمىس ھۆزىز و ئەممانى دى. ھەروھك چۈن فېيت واى دەپتەنە كە يېبىش بۇونى مندال لە باوکى بەھۆى مەرەنەوە، لەلایم مندال وەك خىانەت سىيرى دەكىنەت بەھۆى نەوهى كە لە باوکىتى يېبىشى كەردىوو و ھەستى يېباوکى تىيدا درۇوستەكردۇو، بۆ ئەمەش نۇونە بە (جان بۆل سارتىرا) و (پېزىتارند راسىل) دېپتەنە. بۆل فېيت تا ئىزىك تەممۇنى چىل سالى ھەر يېباوھ بۇ، دواى نەوه بۇوە باوھىدار و گۈنگى دا بە پەپۇنلىك ئەنۋان ئايىن و دەرۇونتاسى ئەم بابەتى لە كەتىبە بەناوبانگەكەي Fat of the Psychology of Atheism بىلەو كەردىتەنە، كە لەسالى ۱۹۹۹ بىلەو كەرائىدە.

له بەرنجامى ھەموو ئەمانەش وتمى (فرىدىرىك نىچە)^(۱) لە كۆتايىھە كانى سەدەي نۆزدەھەم گۇتى:

ئاپا خودا مەردووھ؟ Is God Dead? جا لە بىرى ئەوهى ئەم وتمىھ وەك وتمى فەيلەسۈفيك بىيىتىمۇ كە باومىرى پىنى بۇو، بەلکو ئەم وتمىھ بۇو بە ناوىشانى دووبارەي رۇژنامە كان.

هزرى بىباوهەپى دەبىتە دوو بەشى گەورە:

A- هزرى بىباوهەپى بەھىز Strong (Positive) Atheism

ئەوانەن كە بۇونى خودا رېتىدەكەنەوە و، بۇ ئەم بۆچۈونەشيان بەلگە كۆدەكەنەوە و بىردىز بىنیات دەتىن و بانگەشە بۇ بۆچۈونەكەيان دەكەن.

B- هزرى بىباوهەپى لاواز Weak (Negative) Atheism

ئەوانەن كە ھىشتا بەلگەي تەواويان لەسىر بۇونى خودا دەستنە كەوتۇوھ. بىباوهەپانىش دەبن بە سى كۆملە:

۱- زانا و فەيلەسۈوفان، كە رېچىكمى بىباوهەپىيان ھەلبىزاردۇوھ و بىردىزى پەرسەندىنى داروينى (پەرسەندىنى زىندىمۇران لەپىيى رېتكۈوت) يان كردۇتە بەلگەي گەورەي زانستى خۆيان؛ بەو پىيەي كە ئەگەر مىكانىزمى سىستەمى ماددى بۇ زىندىمۇرە كان ھەبىت، ھىچ ھۆكاريڭ ئىيە بۇ ئەوهى بلىيەن زىندىمۇر و گەردوون خوايەكىان ھەبى!

۲- شىوعىيەكان، ئەوانەي دەيانەۋىت كۆملەلگەا مەرۋاھىيەتىيەكان بىكەنە كۆملەلگائى زۆرەملىيى سىستەمىكى وەك شارى مىزروولە و ھەنگ، ئەم ئامانجەش لەزىز سايىھى بىرۇياوهە ئايىننەيەكان بەدى نايەت، بۆيە ئەوان پىيان وايە پىوستە ئەم بىرۇياوهەانە لەناو بېرىن ئەگەر بەھىزىش بىت.

۳- ژمارەيەكى زۆر لە بىباوهە بىدەنگەكان! لەناو ھەموو ئايىن و كۆملەلگەا و رەگەزەكان، ئەوانەي گومانيان ھەمە، بەلام گومانەكەيان ناخەنە بەر گفتۇگۇ.

(۱) فرىدىرىك نىچە: فەيلەسۈفي بىباوهەپى ئەلمانى بەناويانگ (۱۸۴۴-۱۹۰۰).

- هۆکاری گومانی ئەم كۆمەلەيە بۇ دوو هۆکار دە گەرىتەوە:
- لایمنى زانستى و فلسەفى، كە ھەلگرانى ئەم جۆرە ھزرە بىباورپىيە بۆچۈنە بەھىزەكانيان پىن دەردەبىن.
 - ئەو شىوازە داخراوهى كە بەھۆيىدە فېرى ئايىنه كانيان بۇون، كە تىيدا مامۆستاكان ھەموو ئەو لۆزىك و زانستەيان رەتكىردىتەوە كە پىچەوانەى بىركرىدنەميان بۇويتىت، كە بە شىوازى (تمنیا بەم جۆرەيە just-so). ھەروەك ئەو مامۆستايانە خۆيان بە تاكە تىنگەيشتۇ لە زانستى خودا دەزانن و پىتوستە ئوانى دى تەسلىمى ئەو واقىعە بىن.
- هزرى بىباورپى ھاوچەرخ ئەم چەمکانە لە خۇ دەگرىتىت :**
- ۱- گەردوون لە خۆيەوە درووستبۇوە، لە ئەنجامى چەمند رەۋداوىتكى ھەرەمەكى و بەبى پىيوىستى بە درووستكەرىنىك.
 - ۲- ژيان بەشىۋەيەكى خۆكىد لە ماددهوە درووستبۇوە، لە رېنگەي ياساكانى سرۇوشىتەوە .
 - ۳- جياوازى نىوان ژيان و مىرىن جياوازىيەكى فيزىياتى رپوته و، رۇزى لە رۇزىان زانست پەى بەو جياوازىيە دەبات.
 - ۴- مىرۇف جىڭە لە لاشىدەكى ماددىي ھىچى تەننەيە و بە مىرىن لەناو دەچىت.
 - ۵- بۇنىتكى رپون بۇ چەمكى (رۇفح) نىيە.
 - ۶- لە دوائى مىرىن ژيانىتكى تە بۇونى نىيە.
 - ۷- لە ھەموو ئەو شستانەي پىشى، ھىچ پىيوىستىيەك بۇ بۇونى خودا نىيە.
 - ۸- من بەو خاسىەتانە جياوازىيەك نابىنەم لەنیوان بىباورپىي ھاوچەرخ و ئەو بىباورپىيە لە كاتى ھاتنى ئايىنه ئاسمانىيەكان رپووبەرپۇرى پىغەمبەران بۆتەوە.

دوروهه: فلهلسه فه^(۱) philosophy

گومان لده دانييە که پهيوهندى نیوان زانست و فلهلسه فه پهيوهندىيەکي ديرينه. چونکه له سرهتادا هردووکيان يدك بعون و ئامانجيان گمەران بول بەدواي راستى و خزمەتى مروۋاپايەتى.

پاشان هەرييەك له زانسته سرووشتىيەكان و مروۋاپايەتىيەكان له دايىك (فلهلسه فه) جيابۇونەوە تا له سەر پىي خۆيان بۇھىتنىن و بنچىنە و رېباز و ئامانجى تايىبەتى خۆيان ھەبىت بۆ بەديھىتانيان تېڭۈشىن. زانستى سرووشتى كەوتە لىتكۈلىنەوە له دياردەكانى گەردوون و پىنكاهاتە گەردوون و ياسا و رېساكانى. زاناي فيزىيائى گرنگى دا به لىتكۈلىنەوە له دياردە سرووشتىيەكانى مادده و، زاناي با يولۇجى گرنگى دەدا به لىتكۈلىنەوە له زىندەوەرەكان، بەبىن بىركردنەوە له بنچىنە مادده و ژيان و ھۆكارى درووست بۇنىيان. زاناي بىركارىش گرنگى دەدا به لىتكۈلىنەوە له ئەندازىيارى و حىساب (بەبىن بىركردنەوە له واتاي كات و شوئىن). ھەمووشيان به يارمەتى ئەو (عهقل) اھى كە پىيان بەخشاراوه بىرده كەنمەوە بەبىن بىركردنەوە له خودى عهقل و مەوداي تواناي گەيشتنى به حدقىقت.

سەرەرای ئەوهش رەگى ھەرييەك له زانسته كان به بنچىنەي يەكەميانەوە بەستراوهتەوە، بۆيە زاناكان فلهلسەفە زانسته كان و فلهلسەفە پىشكى و فلهلسەفە جوگرافيا و فلهلسەفە مىزۇو و فلهلسەفە زمان و فلهلسەفە پەروەردە و .. هتد. دەخوئىن.

ھەرچى فەيلەسۈوفە، دەيمۇنت له بنچىنەي گەردوون و ھۆكارى درووستبۇونى و حەقىقتەكەي و بنچىنەي مادده و ھۆكارى درووستبۇونى دەكۆلىتەوە، ھەروەها لەواتاي كات و شوئىن حەقىقتى عهقل و تواناي گەيشتنى به حدقىقت بکۆلىتەوە. واتا فەيلەسۈوف له وانه و توپۇزىنەوە كانىدا له يەك كاتدا له عهقل و مەعقل دەكۆلىتەوە.

(۱) Philosophy: وشىيەکى يۇنانييە له دو بېرىگە پىنكاهاتوو Philo = خۇشمۇستى Sophia = دانايى، كەواتە پىناسى زمانهوانىيى بۇ فلهلسەفە بىرتىيە له: خۇشمۇستى دانايى.

فلسفه به تهنيا به جيئانى سنورى هسته وره کان وازناهىت، بدلكو دهيه ويت (بديهينه رى) ثم جيئانه ش بناسىت، حقيقه تى خود و حقيقه تى خاسىته کانى بزانيت.

مرؤف كىيە، حقيقه تى چييە؟

چاكه چييە، جوانىي چييە، بۆچى چاكه چاكه و جوانىي جوانە؟ تا كۆتايى نەو پرسىارانى كە كۆتاييان نىيە.

لەبدر ئەوهى دەگوتريت كە فلسەفە سى بەشى بنچىنەبى لەخۇ دەگرىت:

- فلسەفەي بونگەرايى.
- فلسەفەي زانيارى.
- فلسەفەي بەها كان.

بە رامان لەو سى بەشه، بۆمان دەرده كەوەت كە ناومەرۆكى فلسەفە بىتىيە لە (اگەران بەدواى خودا). پىتى دىيكارت باسى لەوه كردووه، دەلىت: (فلسەفە درەختىكە، رەگە كانى مىتا فيزىكا و بىرھەمە كەي ناسىنى خودايە). بۆزە فلسەفە بەمۇ پىناسە دەكەن كە بىتىيە لە: (ھەولى عەقل بۆ گەيشتن بە حەقيقت و بنچىنە و ئامانجى ھەموو شىتىك).

بزوئىنەرى يەكەمىي مرؤفيش بۆ گەران بەدواى دانايى و ئامانج، هەستكىرنىيەتى بە سەرسامى و لىشاوى پرسىارەكانى كاتىكە تىزەپەرىت، يان كاتىكە رازىنکى بە عەقلدا دېت. لەبدر ئەوه ئەرسەتو گۇتووېتى: (بە سەرسۈرمان فلسەفە دەستپىدەكت).

جا نە گەر نەو پرسانە گرنگى بە دواوهى سرووشت بەدن (كە پىيان دەگوتى شتە خوابى و بىرۋياوهرى و غەيبييەكان) ثدوا كارىگەربىيان لەسەر ژيانى رۇڭانەمان ھەيءە، ھەر لەبدر ئەم ھۆكارەش فلسەفەي كىدارى دەركەوت كە گرنگى بە زۆر پرسى كىدارى دەدات وەك:

- پىنگاى ژيانمان چۆنە.

- چون نمودی نوی به پهرومده کی باش پهرومده بکهین.
- سمرکرده کانی ولات چیان له سمه را ولات له سمه رتی راست بروات.

نهو پرسانه ش نموده دیاری دهکن که دهی روشت له سمه چ شیوازیک بیت، همروهک چون خویان له روشت هملقلاون. که سمرچاوی یاسادانان و خراپه قهده غه دهکات و خراپه کاران راده گرت.

به هوی هزری بیباوه‌ی هاوچرخ، که دستی گرتبوو به سمه عهقلی روزنایی هاوچرخ رنگدانمودی به سمه بواری فلسه فه همه بوو، نیدی دوو ریبازی فلسه فی درووستبوون:

کومه‌لی یه‌که‌م: نمو فلسه فانه‌ی گوزارشیان دهکرد له دیدی زانستی ماددی بو جیهان، لموانه: هۆبز و هیوم و فلسه فهی لوزیکیه کانی و هک نه‌لفریند نایم و .. هتد.

کومه‌له‌ی دووه‌م: نمو فلسه فانه‌ی گوزارشیان کرد له دیدی ثانینی بو جیهان، لموانه فلسه فهی دیکارت و فلسه فهی کانت^(۱).

(۱) لیزدا راو بو چرونی همندیک لمو زانایانه دخینه روو:
دیکارت پشتگیری له دیدی سیستماتیکی هممو دیارد، کانی جیهان دهکرد، جگه له (دمرونون) و (خودا). همروجی هۆبزه نموا نمو دیدی گشتگیرتر کردوه و لمالی نمو هممو بونون ده گرتیمه، تماننت دهروونی مرؤفایتمیش دهخاته بمر نه‌شتمری سیستمه روشتیمه کمی؛ بعوه که له لالای نمو چاکه نمودیه که مرؤف ناسوده دهکات و خراپه نمودیه که خه‌مباري دهکات، بمو پینیش روشت پریزمه و هیچ پهیوندیه کی به خوداوه نییه. هرجی دینهید هیومه نموا سیستماتیکی رهنه کردوه و هک رهکردنده نمودی بو نامانجداری! به هممو جورتک یاساکانی سرووشتی رهنه کردوه که دیدی سیستماتیکی بعرنیه دهبردا! نمو به همراهه کیهیه کی رهها سه‌بری هممو بابه‌تکه‌ی دهکدو له لالای نمو یاساکانی سرووشت تهناها پهیوندیه کی نیوان دیارد، کانن که عهقلی مرؤف خۆی درووستی کردوون!

له لایه‌کمی تریشهوه، کانت برهیچی هیزشیه یه‌که کانی ریبازی سرووشتی ماددیگرایی دایوه که یه‌کیک له گهوره‌ترين بالپشته کانی خۆی بدرپیوه دهبردا: دینهيد هیوم. کانت کاریگمری له سمه همزو هزری مرؤفایتمی دانا، تماننت ززرتک له گهوره فمیله سوونه کانی نهورویای روزنایا و نینگلتەرا و نه‌مریکا به دریزای سد سال دواي مردنیشی همراه له قوتاییه کانی نمو بونون. له‌وانیه گرینگترین بدهه‌مه هزیسیه کانی کانت باسکردنی بونونی دوو جیهان بیت: جیهانی کات و شوتن، که جیهانی دیارد سرووشتیمه کانه و زانست لیزده کوزلیتەه و ریساکانی ده‌دوزشته. پاشان جیهانی بین کات: نمو جیهانه نه‌زمیمه زانست و عهقلی مرؤف ناتوانیت پئی بگات، بدلکو پوح له پنگای پاکی و هم‌ست و دیدی سو فیگمری ده‌توانیت پئی بگات. همروها کانت واي دهیت که هیچ برهیستیک نییه لمبرددم نمودی که مرؤف لمیک کانتا له دوو

جا بۇ ئەمە ئەواوکارى نىوان فەلسەفە و زانست بىزىن، ئەمە ئەستا زانست پىنى گەيشتۈر دەخەينەررو.

سېيھم: زانستى سەرددەم^(۱).

لە سەدە ئەقىدەمە دەنگىيەكى ترى دۆزىيەو، جىاواز لە تىڭەيشتنى پىاوانى ئايىن، ئەمە ئەندەمە زانست بىو.

ئامانجى زانست گەيشتنە بە ياسا و پىسا كە چەند بابهىتكى دىاريکراو بەيەكەوە دەبەستىتەوە و تونانى لىكدا ئەمە دەپەت بۇ پەرەدەنى دىاردەمەك لە شىۋىيەكى دىاريکراودا، تەنانەت گەشە كەنەنە ئەم دىاردەمەش لە ئايىنەدا.

زانيارى زانستى بەوە جىادە كەنەتەوە كە بە شىۋىيەكى لۆزىيەكى بەلگەي لەسەر دەھىنەتەوە و لە ناویدا هىچ تىككىرەتلىكى عەقلى بۇنى نىيە و، شياوى ھەلسەنگاندەنە لە رېنگىي تېبىنى كەنەنە ئەمە زانستى.

بەمەش زانيارى زانستى بە جىاوازىيەكى پىشەمىي لە بىرلاپەرە كۆزىانە (دۆگماتى Dogmatic) جىاوازە، كە بىتىيە لە تەسلیم بۇنى تەواوەتى بۇ راستى و دروستى بابهىتكى، بەيىن گۈنەنە ئەمە كە بەشىۋىيەكى عەقلى دارىززەيت و خرابىتتە بەر تاقىكەنەوە.

بەلام چۈن زانست دەگاتە زانيارى، لە كاتىكدا هىچ دەقىيەكى پىرۇزى نەپەت كە پاشى پىبەستىت؟

رېنگىي بەدەستەنەنەنەنە زانيارى (ھەر زانيارىيەك بىت) بە وەلامى دوو پرسىاردا تىنەپەرەت:

جىهانى جىاوازدا بىزى، جىهانى كات و شوتىن و جىهانى رۇحى بىن كۆتا. نەم جۆزە بىركرەنەمەش كە پىرسە مەرۇقى سەرددەم پەيرەمۇي بىكتا.

(۱) لە كىتىنى (الدين والعلم وقصور الفكر البشري) نۇرسىنى: محمد الحسينى اسماعيل وەرگىراوه.

پرسیاری یه که م: بوچی (ثامانج یان حیکمهت) ?why

بوچی گهردون درووست بووه؟ بوچی ژیان درووست بووه؟ به دبهختی و نازار بوچی؟

زانایان گهیشتونهته ئهو دهرنjamamی که ورووژاندنی ئهم جۆره پرسیارانه که به دواى ئامانجى شته کاندا ده گەپیت، له دەرەوەی بازىمی زانسته، بۆیە هەندىك لە زانایان ئامانجدارتى رەتەدەکەنەوە، هەندىكىشيان قەبۇلیان كردۇوه، بەلام بۇ زانایانى پېشىوو خۆيانلىنى گەپراون، کە (فەبلەسۇرفەكان)ان.

پرسیاری دووهەم: چۆن (میکانیزم یان چۆنیەتى) How?

ئەمە یان بوارى زانسته، بەلام بە مەرجى دەركىرنى فىلباز و چەواشەكاران لە گۆرەپانى زانستدا.

بۇ بەدیھىنانى ئەم مەرجهش، زانایانى ئەم يارىيە چوار ياسايان داناوه، کە ھەر كەسىك بىھۋەت بەشدارى بکات دەبىت پىيانەوە پەيوەست بىت:

ياساي یه کەم: ئىمە پىنج ھەستانان ھەيدى، کە لە كاتى توئىزىنەوەي ھەر بابەتىكى زانستى ئامرازى زانستن، بۆیە كاتىك بەو پىنج ھەستەمان بەشە زۇر بچۈرۈكە كانى بچۈكتەر لە گەردىلە و كونە رەشەكان و هي ترمان ھەست پىتنە كرد لە بەرامبەردا زانایانى (بىرکارى) و لىنگدانەوە و حىساباتى وردىتەر لە ھەستە كانىان داهىتىنا وەك سەرچاۋىمەك بۇ زانىيارى.

ياساي دووهەم: پىوستە بۇ بەدهەستەھىنانى مارىفەتى زانستى رېبازىتكى دىارىكراو بىگىرتە بەر، کە بە رېبازى زانستى ناسراوه و نەم قۇناغانەش لە خۇ دەگەرتى:

۱- كۆكىرنەوەي زانىيارى و تىبىنى كىرىدىنى ئەو دىاردانەي پەيوەندىييان بەو بابەتەوە ھەيدى كە خەرىكىن لىيان دەكۆلەنەوە.

۲- دارشتنى ئەو گەرمىانانەي کە ئەم زانىارييان بە يەكەوە دەبەستىتەوە.

۳- نهنجامدانی نه و تاقیکردنوهانه ئەم گریمانانه دەپشکن و تىبىنىكىردى نەنجامەكان و گەيشتن بە چەند دەرنجامىت.

۴- لە دەرنجامەكانهود گەيشتن بەو ياسايانەي كردار و دىياردەيەك بەرىۋەدەمەن.

۵- لە ياساكانىشەوە گەيشتن بە بىردوڙىتكى زانستى كە لە رووى لۆزىكىيەوە گونجاو بىت و نەو رووداوانەمان بۇ پۇن بکاتەوە كە پىشتر تىبىنىمان كردىبون و، تواناي نەوهشى ھەبىت كە پىشىنى رووداوى نوى بکات.

ياساي سىيەم: دورخستنەوەي ھەموو لىكدانمەيەكى مىتافيزىكى (غەبى) بۇ ھەر كىشىيەكى زانستى. زانايان ئەم جۆرە لىكدانمەوانە بە بىرىھىستەكانى بەردهم زانست دەزانن، تەنانەت ھەندىتكىيان دەلىن كە دەكرى پىشكەوتنى زانست بە تدواوهتى لەبار بىبات.

بۇ نمۇنە ئەگەر زانست بەوه وازيان بەيتىا، كە خودا (يان شەيتان) ھۆكارى نەخوشىيە، نموا ۋايروس و ھۆكارەكانى ترى نەخوشى نە دەدۋىززەنەوە و، زانستى پىشكى ھەر لە قۇناغى پىش ھېپۈركات^(۱) دەمایمەوە.

ياساي چوارەم: پىتوىستە زانيارىيە زانستىيەكان بە بەلگەمى تاقىكراوه و عەقلى بۇ ھاپىشە و تىؤرىستەكان بخىنەرۇو، بۇ نەوهى ھەلبىسىنگىنلىقىن، پاشان و مرگرتىيان يان رەتكىردنەميان، ئەممەش لە رېنگە گۆفارە زانستىيەكان و كۆنگە و كىتىپ و ئامرازەكانى تر.

لە ئەنجامى نەو پىبازە توندەي زانست، دەبىنин كە زانست لە پرسە زانستىيەكاندا ھەلۈستى باھتى ھەلەگىت، كە تىيىدا زانا و ھلامى ئەوه دەداتەوە كە سرووشت پىنى دەلىت.

(۱) ھېپۈركات Hippocrates : گورە پىشكى یۇنانى (۴۶۰-۳۷۰ پ.ز.)، بە بازىكى پىشكەن بەناوبانگ؛ بەھۆى نەوهى زانستە پىشكىيەكانى لەسىر بناغەي زانستى دامەزراند. ھەرۇھا سوئندى پىشكى بە ناوى نەعووه بەناوبانگ، كە پىتوىستە ھەموو پىشكىتىك بەر لە دەست بەكارىيون سوئند بخوات كە پەمپەست بىت بە روشتى پىشكىي بەرامبەر نەخوش و ھاوكار و پىشە كەيان.

له کاتینکدا فه لسه فه گوزارشت ده کات له هملوستی تایبەتی و بۆچونی تایبەتی،
که زور جار تیکگیران و هەڤدزی له بۆچونی فەیله سوفە کاندا بەدی دەکەی.

سەرەای ئەوهى له رووکەشدا تیکده گیرىن، بەلام ھەرىكە لە زانست و فەلسەفە
خزمەتى گەورە پېشکەش دەکەن، نەگەر مروڤ پیویستى بە زانست ھەبىت کە
لاینه ماددى و جەستەيىھە کان دەتوپۇرىتەوه، ئەوا پیویستى بە فەلسەفەش ھەبى
بۆ ئەوهى لاینه عەقلی و دەرۈونىيە کانى بۆ رۈون بکاتەوه، تا بتوانىن بلىين کە
فەلسەفە و زانست دوو رووی يەك دراون کە مىزۇوى فيکرى مروڤە.

چوارەم: پۇلۇ ئايىن چىيە؟

بىنیمان کە ھەر يەكە لە زانست و فەلسەفە (عەقل) پیویستىيە ماددى و
لاشىيى و عەقلى و دەرۈونىيە کانى مروڤ تىز دەکەن و، ئەوهىش پىمان دەلىت کە
بىباوھە کان لە ژيانىتى باش دەزىن. ئىتىر پۇلۇ ئايىن لەزيانى مروقىدا چىيە؟

لە پىتى دىدى ئىسلام (وھ كو لىتى تىنەگەين) وھ لامى ئەم پرسە دەدەنەوە:
يەكەم: ئايىن تاكە پىنگەي ناسىنى تەواوەتى خودايە و، زانىنى ئەوهى دەرەھق
بە خودا درووست و نادرەووستە.

ئايىن تاكە پىنگەي ناساندىنى مروڤە بە سەرچاوهەكەي و کاروانى ژيان و
سەرنجام و ئامانجى درووستبۇونى. ئايىن تاكە پىنگەي بۆ رۈونكىرىنەوهى
پەيوەندى مروڤ لەگەل خواي خۆى.

ئەو شتانە لە ئايىنە کاندا بە (بىرۇياوھە) ناسراون. ئەم بىرۇياوھە بۆ پېكىرىنەوهى
بۆشائى ھزر و ھەست و سۆزى مروڤ نىيە، بەلكو بۆ داننانە بەمە حقىقتانە
کە ژيانى مروڤ بەبى ئەوان پىنكخراو نايىت.

- ھەروەك لە بەشە کانى ترى كىتىبەكە باسيان دەکەين - .

دوووهم: ئايىن رېباز و شەريعەت بۆ مروڤ دىيارىدە کات، کە چۈن ژيانى
پىنكخات و پەيوەندى لەگەل كەسانى دى و ژىنگەي دەرۈوبەرى چۈن بىت.

مرؤفه دینداره کان باومریان وايه که خودا به دیهینه‌ری مرؤفه و زانایه به لاینه پنهانه کانی درون و خاون توانای رهایه و تونانادرته بُو دانانی یاساکان له میانی هیله کانی پانیدا.

سیمه: ینگومان مرؤف لاینی روحی همیه که دهروانیته دیوی نادیاری ژیان - غمیب - لم بارمیوه مرؤفی ژیارستانیه‌تی هاوچه‌رخی رُوزئاوا که پشتی له خودا کردوه دمیوه به ریگای جوراوجور ئو بوشاییه پر بکاتوه، له پهنا بردنه بدر فالچی و قاوه گرهوه و پهستنی شهیتان و تهنانه‌ت حج کردن بُو هدره‌مه کانی جیزه! که به (میتا فیزیکای بی بارگرانی) اناسراوه؛ هدموو ئه‌مانه بُو دۆزیندوه‌ی جینگره‌وهیک بُو نایین، که تاکه ریگای تیرکردنی لاینی رُوحی مرؤفه.

لهو سی کارهی که پیشتر باسمان کردن، ئایین به تمنیا پُولی تمواوه‌تی له به دیهینانیان دېیینت.

پاشان دیینه سهر ئو کارانه‌ی ئایین له رینی پهیوندی به زانست و عهدقله‌وه ده‌توانیت ئەنجامیان بdat ئەوانیش:

چواره‌م: ئایینی راسته‌قینه هانی ئو زانسته ده‌دات که گرنگی به لاینه ماددی و جهسته‌ییه کانی ژیان ده‌دات، همروه ک چۈن عهدقل بُو ئوه ئاراسته ده‌کات که له‌بواری فەلسەفیدا توپتىنده بکات بُو ئوهی پیوستییه عهدقلی و ده‌روونیه کان پر بکاته‌وه.

تهنانه‌ت ئىسلام ئایین و زانست و عهدقل تىکەل ده‌کات و تابلویه‌کی بی وئىنه درووست ده‌کات. سەرنجى فەرمۇدەی پەروەردگار بده:

﴿سَرِّيْهُمْ ءَايَتَنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ أَحَقُّ كُلِّ شَيْءٍ﴾ فصلت: ۵۳.

واته: بەلگە کانی خۆمانیان له ئاسۆکان و ده‌روونیاندا نیشان ده‌دین، تا بۆیان ئاشکرا دېیت که خودا و ریبازه‌کەی حەقه.

هدر بزیه دهینین که قورثانی پیروز پره له بانگهوازکردن بؤ بیرکردنهوه و، پره له گلهبی کردن لموانه که عهقلیان به کارناهینن (أفلا يعقلون)؟ و به نائزمل دهیان شوبهینی.

پتنهجهم: ثایینی راسته قینه پیشهوا (مايستروف) ایه که میوزیک ژهنان (زانست و فلسه فه) ناراسته دهکات تا هر یه کنکیان رۆلی خۆی له شوینی دیاریکراوی خۆی بگیریت، ئیتر نه شاز نه خزیتە ناو ژیانی مرۆف، ئا نەمە رۆلی زانست و نەمەش رۆلی عهقل و نەمەشیان بواری چەمکە غەببییە کان.

بۇ نمۇونە، پیویستە مرۆف لە بەر يارمەتى ئاسمان واز لە ھۆکارە کانى زانست نەھینیت، هەروەها پیویستە چەمکە غەببییە کان رەتنە کاتھو، چونكە ناتوانیت بە رېنگای زانستى و بە ھەستە کانى ئەوه ببینیت، ئیتر هەر یه کە و بوارى خۆی ھەبە.

شەشەم: ئەگەر ئایین گرنگى بە رپوح بادات، ئىدى ئایین ئەو رۆحەيە کە لەناو ھەرىكە لە زانست (میکانزم) و فلسەفه (ئامانچ) دا ھەبە، بەبىن ئەو رۆحەش مرۆف دەیتە لاشەيە کى مردوو کە دەورو پشتى خۆی بۇگەن دەکات.

ئەمە وىكچواندىتىكى ئەدەبىي رەوان نىيە، بەلكو وەسفىكى زانستى ورده کە بۇ ئەو بارودۇخى دەكەين کە توشى مرۆڤى زەمین بۇوه، لە ئەنجامى ئەۋەھى كە رپوح لە زانست و فلسەفه جىاڭراوەتھو.

لېرە و لەۋى بەبى بەندۈبار زانست پېشىكە وتۇوه:

ئەوەتا چەكى ئەتۆمى داهىناوه کە ملىيونان كەس لەناو دەبات و بە جۆرەنگە وىرلان دەکات، کە ئیتر چاك بۇونەوهى بۇ نىيە.

حەپى ھۆشىپەرى واى داهىناوه کە ملىيونان كەسى كەرددە كۆپلە.

جۆرى ۋايروسى كوشىنەدە داهىناوه کە ملىيونان كەس توشى نەخۆشى كوشىنە دەکات ياخود دەيانكۈزىت.

فه لسه فهش بهم شیوه‌ی گهشی کردوه، داير او له بنه‌ما نايينييه‌كان، بو
نهوهی مرؤف بگهديه‌يتنه ولامگهليکي وا که تينريتني نهشكين، بهلکو توشي
سمر ليشيوان و نامؤيی کردوه^(۱). شاعيري قوتاوخانه‌ي تاراوگه -المهجر-
(ایلیا أبو ماضی) له هونراومه‌کی روانی پر له غوريت و سمر ليشيوابدا
ئاماژه‌ي پتکردووه:

جئْتُ لَا أَعْلَمُ مِنْ أَينْ ... وَلَكُنْ أَتَيْتُ
وَلَقَدْ أَبْصَرْتُ أَمَامِي طَرِيقًا فَمُشِّيْتُ
وَسَأْبَقَى سَانِرًا شَنْتُ هَذَا أَمْ أَبَيْتُ
كَيْفَ جَئْتُ؟ كَيْفَ أَبْصَرْتُ طَرِيقِي؟
لَمْ أَدْرِي!

هاتووم نازانم له کوئیوھ .. بەلام هاتووم
له بەردەمم پىگايەكم بىنى و پىپدا رۆيىشتم
له رۆيىشتەن بەردەۋام دەبم بەھوئى يانەمەھوئى
چۈن ھاتم؟ چۈن ئەو پىگايەم بىنى؟
نازانم

حه وتهم: نهوانهی له ژینگه یه کی نایینیدا گموره بعون، ندهوهی که خه لک به (نایینی له دایک بعون) ناوی دهمن، عه قل و زانست - بو نهوانهی بیرده کنه وه - ره لی خزیان ده گپن له بهرزکردنوهی ناستی نایینی له دایک بعون بهره و قه ناعمه تی عه قلی پاشان دلنيایي پاشان له خودا ترسان:

﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الظُّلْمَوْا﴾ فاطر: ٢٨

وشه: پیگومان بهنده زاناکان زیاتر له خودا دهترسن.

دوای خستنده روی رُولی نایین، له گهمل ثموانده هاورایین که ده لین نایین
رپیازنکی گشتگیره و همسو شتیک له خو ده گرت و هیچ پیوستیمان به

(۱) هرودک چون له گمّل سارتمر و ڦولتیز رپویداوه، له بهشی دووهومی کتبیه که ناماڙهی بوز دهکدين.

ریازنکی تر نییه، بدو مهرجهی به واتا راسته قینه کهی سهیری ثایین بکریت. همروه چون ثایین تاقانه له با بهته کانی بیرونواهر و یاسا و روحانیهت (سی خالی یه کدم)، ثاواش رولی خوی همه لملایمنی زانست و عهقلدا. نه گدر دینداره کان دمرک بدو راستیه بکمن، بینگومان ههولی تهواوی خویان دهدن بز گهراں به دوای میکانیزمه کانی به کارهینانی زانست و بدپی توانای خویان ههولی نمهه دهدن که له ئامانجداری بگدن له پنگای به کارهینانی عهقلمه، پیویست بمهه ناکات بلیم له پنگای به کارهینانی فلسه فه، بز نمهه له گمل هندی که س لمسه ناو تینکنه گیرتین له کاتینکدا ناومرۆکه کان همان شتن.

دەگەرىنىوھ بې لام ئەنتۇنە فلو

گهشتی نهنتونی فلو باشترين نموونهيه بؤ گونجانی همردوو رهوی دراوه که
(فهلهه و زانست) و هك دوو سهرچاوه هي مرؤويي زانياري.

چونکه ئەنتۇنى فلو گەيشتنى بەو دەرەنچامەي كە (خودايەك ھەمە) بە بەرھەمى (گەشتى عەقل) وەسفى دەكات، كە باوەرپى ئايىنى هېچ رۇلىكى تىدا نە گىتاراوه. چونکە ئەنتۇنى فلو ھەموو ژيانى ھزرى خۆى لە چوارچىوهى ئەو ياسا فەلسەفييە ژياوه كە سوقرات دايىم زاراندبوو، ئەوپۈش بىرىتىيە لە: (شۇنى بەلگە دەكەۋىن بەرەن ھەركۈشان بىات) We must follow the argument wherever it leads بىباوەرپى بىردى، بەلام لە تەممەنى ھەشتا سالىدا بەرەن ئەوھەي بىردى كە خودايەك ھەمە.

ئەنتۇنى، فلو و دىزايىنى، زىرەك ...

به لگه‌ی زانستی / اعداً قلی / فلسفه‌ی که ئەنتۆنی فلوبیان بەرمو رەتکردنەوەی بیساوھرپی برد، برتی برو له چەمکی (دیزاینی زیرەک Intelligent design) کە له چاره‌گی کۆتاپی سەدەی بىستەمەوه ناوەندە زانستی و فلسفەی و ئاسینەكانی بارگاوی کردووه^(۱۱) :

(۱۱) کۆمەلیکى زۇر لە زانایانى بايۆلۈچى و فيزىا و كىيمىا و بېركارى و كۆمەلیکى زۇر لەوانەى گۈنگى بە فلسەفەي زانتەكان و فلسەفەي نايىن دەدەن لەسەر نەو تەۋەزەن. ئەم زانا و فەيلەسۋانە Intelligent Design Movement Discovery Institute كۆمەلیکىان دامەززاند بەناوى دېرىايىنى زىزەكىنەوە و لەشارى يېتىل-داشتن لە بولايەتە يەكگۈرۈۋەكان بېيمانگىاي دۆزىسەمەيان دامەززاند لە سالى ۱۹۹۴.

چه مکی دیزایینی زیره که دوری نه بازنمیه دخولیتده که، درووستبوونی گردون و درووستبوونی ژیان و زیندومه رکان له ثاستیکی زور نالوزدایه، که نه نالوزییه نمه ده کاته شتیکی مه حال که به شیوه کی همراه مه کی و لمخوه درووست بوبن، به لکو پیوسته له پشتیانمه ده دیزایندرنکی زیره کی زانا و به توانا هه بیت.

له باره مه دکتور نه حمید عوکاشه دملیت: (نهوهی که له لایه نی شیکاری و فسیولوژی و کیمیا میشک تیبگات و باوهری به بونی خوا نه بیت، نهوا هیچ تینه گهیشتووه، چونکه میشکی مرؤف موعجزه خودای به دیهینه ره).

- ئیستاش کتیبه که مان (گهشتی عهقل) ده ناسینین:

كتیبه که له دوو بهش پینکدیت له بهشی يه که مدا کتیبی نهنتونی فلو (خودایه که همیه) له دوو تموده دا دخینه رهو:

له تموده ری يه کدم (له سی بادا) نهود دخینه رهو که چون هزری نهنتونی فلو واي لیهات که بیته فهیله سووفینکی بیباور، سمره رای نهوهی که له خیزانیکی مه سیحی دیندار له دایک بوبه.

له تموده دووهم له (شدش بادا) گهشتی نهنتونی فلو له بیباوری به رهو باوهر بدهوی که (خودایه که همیه) دخینه رهو، نه و هوز کارانه دخینه رهو که له پشت نهم گورپانهون، هروهها باسی نه چه مکانه ش ده کهین که هزری نهنتونی فلو له دوای تمهمنی ههشتا سالی له سهربان جینگیر بوبه.

هروهک چون ندو پیشه کی و کوتاییه ش دخینه رهو که نهنتونی فلو داوای له (رپی نه برده هم فارجیس)^(۱) کرد بوبه که پیشه کی و کوتایی بون کتیبه که دی

پهیمانگاکه له لایه کانی دیزایینی زیره کانه ده کولیتمه، هروهها بانگشه بون نه چه مکه ده کات.

(۱) رپی نه برده هم فارجیس Roy Abraham vargeese: به یکیک له بلیمه ترین نهود نوسرانه داده زنیت که به زمانی نینگلیزی لسمر پهیوندی نیوان فله فه و زانست و نایینی نووسیوه. بمنابعانگترین کتیبیشی که زور بر بلاو و بمنابعانگه کتیبی (موعجزه بون The wonder of the world) ده که سالی ۱۹۹۲ ده چروهه. هروهها کتیبی (گردون و ژیان و خودا Cosmes. Bios. Theos) که له سالی ۲۰۰۳

بنوستیت. فارجیس له پیشه کیدا گهشنهندنی بیناومری هاوچمرخ باس دهکات و رؤلی نهنتونی فلو له ریچکهی بیناومری له سدههی بیسته مدا دهخاتمروو. له کوتاییشدا ئهو پرسه سەرەکیيانه دەتوئىزىتمۇوه كە فەلسەفەی ماددى و زانستى تاقىگەمى ناتوانن لېكىدانمۇمەكى ژیرانەي بۆ بىكەن.

نهنتونی فلو له گهشته عەقلیيەكەيدا، دەگاتە مەنزىل كە (خودايەك ھەمە)، بەلام ھېشتا نەگەيشتۇتە بەلگەيدەك لەسەر ئەوهى كە خودا پەيوەندى لە گەل مەرۆفدا ھەمە لە رېئى سرووش و ئايىنە ئاسمانىيەكان.

لەبىر خاترى بەلگە هيئانمۇوه بۆ ئەم گهشته تەمواو نەكراوه، بەشى دووهمى كىتىبەكەمان ناوناوه (گەشته كە تەمواو دەكەين).

ئەم بەشەش لە ۱۰ باس پىتكەاتووه:

- لە چوار باسى سەرتادا، چوار چەممکى گۈنگ و سەرەكى گەشتى عەقلمان خستۇتپروو و بە بەلگەمى زانستى و فەلسەفى بەھېزمان كردوون، نەوانىش:
- بەلگەدى گەردوونى، كە دەيسەلمىنیت بنچىنەي وردى گەردوون بەلگەيدە لەسەر بۇونى خودايەكى بەدىھېتىر.
- بىنەمايى مەرۆبى، كە دەيسەلمىنیت گەردوون بە شىۋەمەكى گۈنجاو بۆ ژيان و مەرۆف درووستكراوه.

- ھزرى ئايىنى: چۈن ھزرى ئايىنى درووست بۇو؟ رؤلی فيتەت لە دىنداريدا چىيە؟ چۈن ئايىنى راستەقىنە بە شىوازىكى زانستى و بابەتى ھەلسەنگىنەن؟
- ئايىنى سرووشى و عەلمانىت: ئايىا خودا بۇونى خولقاندۇوه و پاشان جىيەيشتۇوه؟! ئايىا نەنتونى فلو بە يەكىك لە شوتىكەوتۇوانى ئايىنى سرووشى دادەنرەت؟

دەرچۈرۈ و تىڭەيشتنى ۲۴ زانا دەخاتمروو كە خلااتى تۆبلىان وەرگىتۇوه و، بە باشتىرىن كىتىبى ئهو ساله دىيارىكرا. ھەرەمە رۇي نەبرەم لە سالى ۱۹۹۵ خلااتى تەمبىزىنى وەرگەت.

گهشتی عهقل به گهیشن به خودا کوتایی نایهت، بهبی سهنجدان له پهیوندی نیوان ئایین و بایولوجیا، که له جینات و میشک (باسی پینجم) و دل (باسی شدهشم) خۆی دهیینیتهوه.

له تهوری حموتم له (حهقىھتى خودى مرؤفایهتى) دهکۈلىنمهوه، که ئایا له بەرھەمی میشکى مرؤفە؟ يان خودى مرؤفایهتى سنورى بایولوجیا تىدەپەرینىت؟

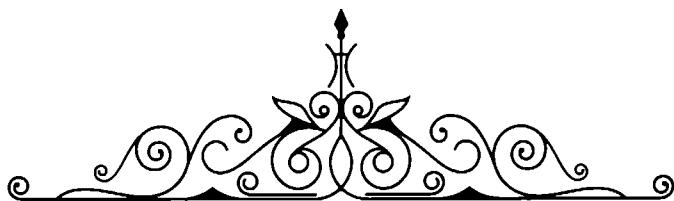
دواى هەلوستەکىردن له گەل زانست له سى باسەكەي پىشۇو، زانست له ھەممو بەكارھىتايىكى نادرووست و تۆمەتبارکىردن دەردېتىن، لە ژىز ناونىشانى (زانست له نیوان خراپ بەكارھىتاني بىباوران و تۆمەتبارکىنى تووندرەوان)دا.

دواى تىنگەیشن له چەمكەكانى پىشۇو، دەگەينه وىنەيەكى نموونەسى بۆ پهیوندی نیوان بەدىھەنەر و بەدىھەنەر، کە ئەنتۆنى فلو ھەولەدات لىئى بکۈلىنمهوه، کە له باسى نۆيىم له ژىز ناونىشانى (بوونى مرۆڤ: سەرچاوه - رېنگا - كوتا) دەخەينەرپۇو. گهشتی عهقل بە باسى دەيمىم كوتایى پىدىتىن، بە ناونىشانى (لە نیوان دوو سرۇوشدا). کە تىيدا چىرۇكى (حەمى كورپى يەقزان)اي نۇوسىر و فەيلەسۈوفى ئەندەلۈسى ئىبىن توفىقى دەخەينەرپۇو، بۆ ئەوهى بەراوردىك بکەين لە نیوان ئەو گەشتى ئەنتۆنى فلو لە نیوهى دووهمى سەددى بىستەم ئەنجامى داوه، لە گەل گەشتى عهقل کە ئىبىن توفىقى بەر لە گەشتى ئەنتۆنى فلو بە ھەشت سەدە ئەنجامى داوه.

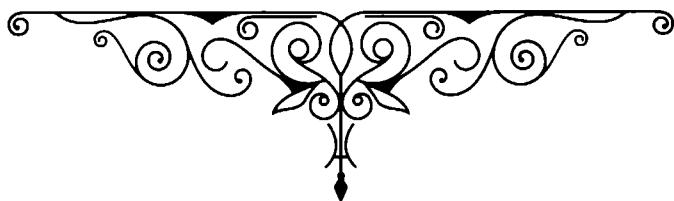
ئەم كىتىبە گەشتىكە لە گەل ئایين و زانست و فەلسەفە، کە يارمەتىمان دەدات بۆ ئەوهى هەلۈستېتىكى دلىيامان ھەيت بەرامبەر مەترىسىدارلىرىن و گرنگترىن پرسى ژيانى مرۆڤ، کە پرسى بوونى خودايه.

بهشی یه کم

خودایه ک هه یه

پیشنهاد (۱)

ئەنتۆنی فلو لە کاروانى بىباوه‌یدا :

بەبىن چوونە ناو بايھى زانستى، دەتوانىن بلىيەن كە سىز ئەنتۆنی فلو Sir Antony flew مامۆستاي فەلسەفەي بەریتانى بەناويانگ، بۇ ماوهى زىياتىر لە نىيو سەدە پىشەواي بزوتنەوهى بىباوه‌پى بۇو لە جىهاندا. كە زىاتر لە سى كتىب و تۈرىزىنەوهى فەلسەفى داناوه كە وەك نەخشمەنگاي ھزى يىباوه‌پى بۇو بە درېڭىزى نىوهى دووهمى سەدەي بىستەم.

لەبەر ئەوهى ھەولى دانپىدانانى ئەنتۆنی فلو بەوهى كە (خودايىك ھەيدە) وەك ھەورەتريشقا داي بەسىر فەيلەسۈوف و بىرمەندە بىباوه‌پەكان، ئىتەر كەوتەنە بەرگرى كىدن لە باوه‌پى پېرۋىزىيان بە بىباوه‌پى ! نارەزايان دەرىپى بەرامبەر بەم گۈزانە و، ھەرچى تۆمەت و تانە و تەشىرە دايانە پال ئەنتۆنی فلو.

لە راستىدا عەقلى فەيلەسۈوفە كان كە لە پېشۈودا بە دەستى ستەمى داد گاكانى پىشكىنин و نەبۈونى ئازادى بىركرىدە كە لە سەدەكانى ناومەراست لە ئەوروپادا زۆر چەمۇسايمەوە، ئىستا خەرىكە چىز لەوە وەردە گىرن كە يەكتىرى بخۇن. وادىارە دەمارگىرى و خۇز ھەلدانەوە و خۇز زالكىدىن و بانگەشەكىدىنى تەنها زانايى بە تەنبا سىفەتى پىباوانى ئايىن نەماوه.

(۱) ئەم پىشەكىيە پىشەكىي كىتىبى (خودايىك ھەيدە) ئەنتۆنی فلو، كە (پۇزى ئەپرەممۇم ئارجىس) نۇرسىيەتى.

ندو پرسیاره‌ی له سرهتای کتیبه‌کهدا خوی دهخاته‌روو ئهومیه: ئهنتونی فلو چ شتیکی له پیبازی چاره‌سەرکردنی پرسی بیباوه‌ری زیاد کردووه؟

دەتوانین - بەمی هیچ زیاده‌موبىیدك - بلین کە لە ماوهی سەد سالى راپىدوو هیچ فەيىلەسۇوفىتكى سەناوبانگ - بەم شىوه قوول و رېتكخراوهی وەك ئهنتونی فلو نەيتونىيە هزرى بیباوه‌ری بخاتمپوو. چونکە بەلگەی نۇنى دژى باوه‌بۇون بە خودا خستمپوو، بە بىرۋەكە رەسەنەكانى نەخشە پېنگاي بۆ ئە دەيىلەسۇوفانە داپاشت کە بە درىزانى نیوه‌ی دووه‌مى سەددى بىستەم دژايەتى باوه‌پ و ئايىنیان دەکرد.

ئەگەر كتىبى فەيىلەسۇوفىتكى گەورە وەك (بىرتاند راسل^(۱)) Russel بە نموونە وەربىگىن وەك كتىبىتكى بیباوه‌رى کە لە سەددەي نۆزىدەم و بىستەمدا نووسراوه، دەبىنین لە چوارچىتەن و تار گەلىنکى ئەدەبى پووكەش دەرناجىن و هزىزىكى قول ناخەنمپوو، لە باشتىن بارۇودۇخى كتىبەکەدا تەنبا كىشە دەروونىيەكانى مروف وەك (كۆزۈانەكانى مروف بەھۆى خراپە و ئازار) دەخاتمپوو، بەمی ئەوهى چاره‌سەريان بۆ بدۇزىتەوه.

وا ديارە كە فەيىلەسۇوفە مەزنەكان خويان لەو بە گەورەتى زانىيە كە ((دەستە ناسكەكانىان و عەقلە داناكانىان بەم كىشە بازارپىيە ئاست نزمە پىس بىمن!)), كىشە ئايىن و بیباوه‌رى.

(۱) بىرتاند راسل Bertrand Russel: لە ئىلىز لەدایك بۇوە (۱۸۷۲-۱۹۷۰). كە فەيىلەسۇوفىتكى گەورە و پیاونىكى لۇزىيىكىيە، يەكتىكە لە زانىياني بىركارى و شارەزايە لە مىزۇوى ئىنگلىز. ھەروەها يەكتىك بۇو لە نىيارانى جەنگ و داگىرىكارى. لە سالى ۱۹۵۰ خەلاتى تۆبلى لە نەدەب و مەرگەتىووه؛ بەھۆى نۇسىتەكانى لەسەر نموونە بالاكانى مروفائىتى و بەرگىرىكەدنى لە ئازادى بىرۇرما.

فلسفه‌ی بیباوهری هاوچه‌رخ :

بۇ نەوهى بتوانىن شۇنىڭ گەشتى ھزرى ئەنتۆنى فلو بىكەوىن، ئەو بۆچۈونانە دەخەينەرپۇو كە فەيلەسۈوفە بىباوهرەكانى سەدەي بىستىم و سەرتايى سەدەي بىست و يەكەم لە سەرى بۇون، ئەمەش لە رېنگەي خستەرپۇوی چەمكەكانى فلسفەی ماددىگەرایى لۆژىكى Logical Positivism و چەمكەكانى بىباوهرى نوى New Atheism تىرۇرى ھزرى، كە خۆى دەبىنېتىۋە لە:

فلسفەی ماددىگەرایى لۆژىكى : Logical Positivism

فەيلەسۈوفى فەرەنسى (ئۆگىست كۆمت^(۱) August comte) بە دامەزىرنەرلى فلسفەی ماددىگەرایى دادەنرلىت، كە تەنبا لە دىياردە و راستىيە ماددىيەكان دەكۈلىتىمە و، درووشمى (نەوهى ناتوانى بىبىنرى بۇونى نىيە) بەرز دەكتامۇ، ھەمۇو بىرکەردنەوەمەكى غەيىبى پەتەدەكتامە، لە سەررووی ھەممۇيانمۇ بۇونى خودا.

پاشان فەيلەسۈوفى ئىنگلەيزى سىئر ئەلفرىند ئايەر^(۲) A.J.Ayer لە سالى ۱۹۳۶ فلسفەی ماددىگەرایى لۆژىكى^(۳) Logical Positivism وەك لقىنک لە فلسفەی ماددىگەرایى خستەرپۇو. ئەم فلسفەفيەش لەسەر بىنەماي سەلمانىن The verification Principle وەستاوه كە وەرگەتن يان گەرمانەكىدۇنى ھەر گەرمانەيەك يان پەرسىنک وەستاوه لەسەر توانىي سەلمانىنى يان رەتكەردنەوهى، ئەمەش لە رېنگەي كەدارى و بە تاقىكەردنەوهى، يان بە بىرکارى، يان بە لۆژىكى، لە رېنگەي واتاي ئەو وشانەي ئەم چەمكە روون دەكتەنەوهى. پاشان

(۱) ئۆگىست كۆمت: فەيلەسۈوف و زاناي كۆمەلناسى بىناوبانگى فەرەنسى (۱۸۷۵-۱۷۹۸).

(۲) سىئر ئەلفرىند ئايەر (۱۹۸۹-۱۹۱۰): فەيلەسۈوفىنىكى ئىنگلەيزىيە و، بىرپى ياندى سوقراتە لە زانكۈزى ئۆزكەسفىرە.

(۳) ئايەر ئەم پىسى لە كەتىبى (زمان و راستى و لۆژىكى Truth and Logical Language) خستەرپۇو يەكەمىن دەركەوتىنى ئەم فلسفەفيەش لە بىستەكانى سەدەي بىستىم بۇو، لەلايدىن كۆمەلنىك فەيلەسۈوفى ئوروبىي، كە بە كۆمەلەي (فېيمەننا) ناسراون.

هر گریمانه‌یهک یان پرسیتک که بکهونته درمهوه بازنده زانستی کردمهی یان بیرکاری یان لؤژیکی راسته‌وحو، هیچ مانا و بهایه‌کی نییه.

پاشان، فلسه‌فهی ماددیگه‌رابی چه‌مکه‌کانی وهک خودا، روح، دینداری، بیباوه‌ری بی مانا دهیینیت؛ بهو پییه‌ی ناتوانی راست و همله‌ی بهشیوه‌یه کی تاقیگه‌ی یان بیرکاری یان لؤژیکی بسنه‌لمیزنت. لمبر ئوه قسمیه‌کی وهک (خودا بونی همیه) هیچ مانایه‌کی نییه، بزیه له بهرامبهر عهقل یه‌کسانه، که مروف باوه‌ردار یان بیباوه‌ر بیت.

نمتنونی فلو نهم خوبه‌زلانی و لووت بهرزیه‌ی رهتکردهوه که فلسه‌فهی ماددیگه‌رابی لؤژیکی بهرامبهر چه‌مکه نایینیه کان پهیره‌وی دهکات. سمره‌رای ئوهی که له لیکوزلینه‌وه کیدا (ساخته‌ی زانستی لاهوت) گومان دهخاته سمر نهم چه‌مکانه، بلام داواهه‌کات که فهیله‌سووفه بیباوه‌ر کان بهردوام له گمل دینداره کاندا له گفتگو گوذابن.

سمرده‌می فلسه‌فهی ماددیگه‌رابی لؤژیکی بدوه کوتایی هات، کاتیک بیردؤزه‌ر و پیشه‌وا گهوره‌کدی (سیز نایدر) له پدنجا‌کانی سه‌دهی بیسته‌م رایگه‌یاند که نهم فلسه‌فهی پره له دژیک و پیچه‌وانه، سمره‌رای ئوهی سالانیکی زوری له چاره‌سمرکرنی همله‌کانی نهم فلسه‌فهی خدرج کرددبوو.

هروهک چون نهلفرید نایدر فلسه‌فهی ماددیگه‌رابی لؤژیکی له رینگه‌ی نووسینه‌کانی فهیله‌سووفی نه‌لمانی نینگلیزی (لۆدفیگ ویتگنشتین)^(۱) بنیاتنابو، رهتکرنوه‌که‌شی همر له رینگه‌ی نووسینه‌کانی نهم فهیله‌سووفه گهوره‌یه‌وه بwoo، که پیش ئو نهم فلسه‌فهیه رهتکردهوه، کاتیک (بیردؤزی زمان و یاری Theory of language and games) ای دانا.

لهم بیردؤزه‌دا، ویتگنشتین بواره‌کانی زانیاری به یاساکانی یاریه جیاوازه‌کان ده‌چوتنیت. هروهک چون ئیمه یاری شهترهنچ به یاساکانی تؤبی بی ناکه‌ین، بهم جوړه‌ش ناتوانین یاساکانی گه‌ران له زانسته پراکتیکیه کاندا، که له سمر

(۱) له بهشی یه‌که‌می کیتیه کمدا دهیناسیتین.

ههسته کان و هستاوه (وهک کيميا و فيزيا) له سمر زانسته مرؤفايه تييه کان (وهک فلسه فه و لؤژيک و رهوشت) جي به جي بکدين. بهم جوره ش ناتوانري لينکولينمه و له چه مكه ثاينيبيه کان به پيوهری چه مكه زانستييه کان بيت، بويه ناتوانري قسمی (خودا له هه مو شوئنیک بوونی هميه)، به پيوهری شوئن له فيزيای نيوتن يان فيزيای ثهنيشتاين پيپورت.

بهم شيوهيه هردو دامه زرنېره کهی فلسه فهی مادديگه راي لؤژيکي (ويتنگشتين و ثايدر) مردنی فلسه فه کهيان راگهياند و به خاکيان سپارد!

گهړانه وهی بېروهه ش...

دینداری عهقلاني Rational Theism :

فهيله سووفه کان دهستيان له فلسه فهی مادديگه راي لؤژيکي بېردا، دواي ثهوهی ثهنتونی فلو ده رګای گفتوجوکردنی له گمل دینداره کاندا بو خستنه سمر پشت، ئيتر له گوړه پانه کهدا پرسيار درباره واتاي بوونی خودائي پهيدابون، يان ثه گهري بوونی باوړپنکي خوا رسک به خودا له دهروونماندا و...

ئه مړوته له بېرگي گوځاري *Time* له ژماره ۱۹۸۰ زور به ناشکراي ده رکوت، له وتاري بېرگه کهدا هاتبوو: ههندېلک له گهوره فهيله سووفه کان شوړپشېکي هزری سېي بډريوهدېمن، که له دوو دېيدا هېچ کس چاوړپنې نده کرد، ئه م شوړشه ئامانجۍ ثهوهی خودا بګيرېتنه سدر عمرېشی خوې.

بېباوهړي نوئي The New Atheism :

هملګه رانه وه بېرهو فلسه فهی مادديگه راي لؤژيکي جارنکي دی بېباوهړي له سمر يهک کهله که بمو، تا له ټيز ناوي بېباوهړي نوئي The New Atheism سدری دريښت، ئه م چه مكه بو یه که مين جار

له گوّفاری تزپری زانیاری^(۱) Wired Magazine ژماره‌ی نوییمبه‌ری ۲۰۰۶ به کارهات.

نهو کتیبانه‌ی باسی ئەم چەمکە تازمیه‌یان دەکرد رەواجیکى زۆربان پەيدا کرد؛ راگەیاندن نەو بابەته‌ی کردبۇوه ماددەمەکى گەرمى وروۋىزىندر، سەرەمای سادەمی نەو بەلگانه‌ی خستوبانه‌تەپروو^(۲).

نەو نووسینانه هېرىشيان دەکرده سەر ھەممۇ ئايىنه‌کان (ناسمانى و زەمینى)، بەلام بە زاراويمەکى ئامۆزگارىكارانه نەو كارمیان دەکرد و، نووسەرەكان جلى نەو ئامۆزگارىكارانه‌یان دەپوشى كە خوتىرىيان وەك نەفام و پۇوكەش سەيرەدەکرد و نەفرەت و جوئىيان پىددەدان ئەگەر تۆبە لەسەر باوھە سادەكەيان بە خودا و پەروەدگارىيەتى نەكەن!

لەسەر خوتىنەرانى ئەم نووسەرانە پىويست بۇو كە ھەلۈستىتىكى دىاريکراويان ھەبىت: ئەوهى لە گەلیان نەيت دژيانە، يان سېي يان رەش، بوارى فيئلبازى و ھەلۈستى نارپوون نىيە! تەنانەت نەو فەيلەسۇوفە گەورانەش كە پىزىبان بۇ ھەندىتكى بەلگەي دىندارەكان دادەنا، خزانە ناو لىستى رەش و كاروانى خيانەتكار و سادە و پۇوكەشمەكان.

لىزەدا پرسىيارىتك خۆى دەخاتەپروو: ئایا نووسەرانى ئەم رەھوته بە دىبەيەتە فەلسەفييەكانيان كە چەند دەيەي راپردوو بەرەمۇام بۇو توانى پرسى دىندارى دەولەمەندىتر بىكات؟

(۱) گوّفارى تزپری زانیارى Wired Magazine: گوّفارىتكى نەمرىكىيى بەناويانگە، سەرتا لەرنىگەي پىشەرىتتەوە لە سان فرانسيسکو دەرەكرا، لە مارسى ۱۹۹۳، گىرنگى دەدات بە خستەپرووی كارىگەرى تەكتۈلۈزۈيا لەسەر كلتور و سىاسەت و ئابورى.

(۲) لە گىرنگىتىن نەو كتىبانە :

- .The Blind watch maker -
- .The God Delusion -
- .Breaking the spells -
- .Six Impossible things Before Breakfast -

ولامه‌کهی به نه خیره له بهر سن هۆکار:

یه‌که‌م: بمناو فمیله‌سووفه بیباوهره نوییه کان هیچ بۆچوونیتکی گرنگیان دهرباره‌ی چه‌مکی په‌روهه‌رد گارتی^(۱) نه خسته‌پوو به‌لکو دهینین زور سهیر لئی راده‌کدن. ئەوچتا پیشواکه‌یان ریچارد دۆکنر^(۲) درووستبوونی ژیان و عهقل بدهو و هسف ده‌کات، که تمنیا (رووداویتکی لەناکاوش بیوو و له ئەنجامی بەخته‌و بورو!) ئەوچشیان لویس ویلبرت^(۳) که دەلتیت: (من بە ئەنچەست خۆم له پرسی درووستبوونی عهقل شار دۆتمووه، چونکه ھیشتا ھیچی لەباروه نازائین!). له کاتیکدا فمیله‌سووف و زانای بایۆلوجی نەمریکی بمناویانگ دانیل دینیت^(۴) گرنگویزه‌ی پرسی درووستبوونی عهقله بە ساده‌بیه کی زوره شیکار ده‌کات، چونکه دەلتیت: ((پاشان موعجیزه روویدا!!!)).

دوووه‌م: بیباوهره نوییه کان خاله لاوازه‌کانی بناغه‌ی (فەلسه‌فەی ماددیگەرایی لۆزیکی ای لەناوچوویان نەدەزانی^(۵) که هەول دەدەن زیندووی بکەندووه، بیتگومان ھەركەسیکیشیان ھەل بىندرەتییه‌کانی ئەو رەوتە پشتگوی بخات خوشی تیياندەکەوەتەوە، ئەمەش روویدا.

سیتیه‌م: بیباوهره نوییه کان سەرنجی ئەو تویزىنەوە زۆره فەلسه‌فییه نوییانه‌یان نەدابو، نه ئەو به‌لگە بەھیزانەی کە زانست پیشکەشی كردىبوون و خزمەتی خویندنی فەلسه‌فەی ئایینه‌کانی دەکرد. له بەر ئەو بە پەرى بابەتییه‌و دەلىن،

(۱) له بەشە کانی تری کتىيە کە ئەم پەسانە بە تىزەتە سەلی باس دەکەين.

(۲) پاشان کەمینکی تر دەنیانیتین

(۳) لویس ویلبرت Luis Wolbert: له سالى ۱۹۲۹ له نىنگلەتمەرا له دايىك بورو. مامۇستاي بايۆلۈجيای پەرەندە له بەشى شىكارى له زانكۈزى لەندەن.

نووسەر و راگەياندەكارنىکى بمناویانگ لە گرنگىرىن كتىيە کانى six important things before Breakfast كە له سالى ۲۰۰۶ درچووه.

(۴) دانیل دینیت Daniel Dennett له سالى ۱۹۴۲ له بۇستن لەدايىك بورو، فمیله‌سووفتکی بیباوهره، کە گرنگى بە فەلسه‌فەی عهقل و فەلسه‌فەی زانست و بايۆلۈجيای پەرەندەن دەدات.

(۵) نەنتۇنى فلو له بەشى يە كەم ئەو خاله لاوازانە دەخاتەپوو.

که بیباوه‌ی نوی جگه له گهرانهوه بو فدلسه‌فهی ماددیگه‌رایی لوزیکی، که لالاین به‌هیزترین فهیله‌سونه کانییهوه رهتکرایهوه، هیچی تر نییه.

نمونه‌یهک له بیباوه‌ره نوییه‌کان..

باچاویک بخشیین به هزو رو بو چونه کانی گهوره بیباوه‌ره نوییه‌کان (ریچارد دوکنز^(۱) (Richar Dawkinz)، بو نهوهی ناستی نزمی ریباری بیرکردنوهی ئه و پیاوه بزانین و به پیاهه‌لدانی راگه‌یاندنی روژناواهی نه خله‌تیین:

۱- هندی که‌س بانگدهش بو نهوه دهکن که فهیله‌سونه گهوره، بیتراند راسل باوکی روحی دوکنזה؛ بهو پییه که راسل نهیاریکی به‌هیزی نایینه ناسمانییه کانه و نهیارییه که‌ی زور له گالتله‌جاری و نامازه و رهوانیتی ریکله، به‌لام جیاوازییه که‌ی زور له نیوان نهم دوو پیاوه‌دا همیه.

کاترین تیت Katharine Tait کچی راسل له کتیبی (باوکم، بیتراند راسل My father. Bertrand Russel) دا دهیت، که فهیله‌سونه گهوره که‌مان هه‌میشه هه‌ستی به شوئنیکی به‌تال دهکرد له عمقل و دلیدا. شوئنیک که پیشتر و له سمرده‌می مندالیدا خودا لمو بوشاییه راسلدا بمو، پاشان دوای پشتکردن له خودا هیچ شتیک نه و شوئنی پرنده‌کرده‌دهوه. کاترین دهیت باوکی هه‌میشه وای بیرده‌کرده‌وه که جمهوره و کروکی مرؤف سهر بمو جیهانه ماددییه نییه، بویه هه‌میشه و هر له سره‌تای کاره فدلسه‌فهی‌که‌یه و به دریزایی ژیانی به گرنگی و به هه‌ممو تواناییوه به دوای خودا ده‌گهرا.

(۱) زانایه‌کی بریتانیه له نیروبی له کینیا له سالی ۱۹۴۱ لدایک بموه. نیستا له نوکسپورد دغزی. زانایه‌کی بایولوژیه، پیشتر ماموزتای ساده‌کردنوهی زانسته‌کان بمو له زانکزی نوکسپورد. له پنی کتیبی (جینی خوپرست The Selfish Gene بمناویانگ بمو که له سالی ۱۹۷۶ درچوو، که تیابدا تیگه‌یشتنی خوی بو پرمده‌منن له پنی جیناتهوه خستوت‌پرو. یه‌کیکه له ندیارانی چه‌مکی دروستیبونی تایبید و دیزاینی زیره، هدووه که کتیبی (درروستکره کویزه‌که‌ی کاتزمیز The Blind watch maker) دا باسی کردووه. له سالی ۲۰۰۶ کتیبی (درزی خودا The God Delusion) ای دمرکرد، که تییدا بونی هه‌ممو هیزنکی غمیبی رهتده‌کاتهوه و وهک گومراهی و خمله‌فان سه‌بری نیمان ده‌کات، له نیستادا له هه‌ممویان بمناویانگتره.

هەروەك چۆن لە گەل بىرمەندە گەورە كاندا روودەدات، بىزتراند راسل (ھەروەك كچەكى پىمان دەلىت) لە گەل زۇرىك لە مەسيحىيە دەمارگىر و يېھىزەكان تىككىراوە، ئەوانەي ئايىن بە شىوازىتكى وا نىشاندەدىن كە لىبۇردىسى و پاكى نىوان مەرۆف و خودا دەسپۇنوه، تەنانەت لە نىوان مەرۆف و مەرۇقىشدا، ھەروەك چۆن جوانى ژيانىش ناھىيەن، ئەمەش بۇوه هوئى ئەوهى كە خەلک بە تەواوى لە ئايىن دوورىكەونوه، ئەمە لە گەل راسلىشدا رۇويدا و كار گەيشتە ئەوهى كە لە ھەموو گەتوگۈزىكى ئايىنى لە گەل باوکىدا شىكتى هىينا.

ئەو كۆزانانەي كە بىزتراند راسل لە پىناو گەران بە دواي حەقىقەتدا بىنى، لە كۆنلى ئەو ھەول و كۆزانانەدaiيە كە زانايەكى وەك رېچارد دۆكىز بىنييەتى؟!

۲- رېچارد دۆكىز بەراورد لە نىوان (بىزتراند راسل) وەك فەيلەسۇوفىك كە بەدواي ئەمانەتى فيكىريدا دە گەرىت، لە گەل (ئەنتۇنى فلو)دا دەكەت. دەلىت كە فلو دواي ئەوهى بەسالاچۇو ھەلگەرانوهى لە يىباوھىرپىدا راگەياند و، رايىگەياند كە (خودايىك ھەيمە) تا راگەياندىن بە خۆيەوە سەرقاڭ بىكەت، بەلام راسل فەيلەسۇوفىكى گەورەبۇو خەلاتى نۆبلى وەرگەرتۇوە.

ئايا سەرنجى ئەو گالىتەجارىيە ئىوان وەسفى فلو بەوهى كە (بەسالاچۇو) و راسل كە (فەيلەسۇوفىكى گەورەيە) دەكەي؟ دۆكىز لەوددا تىككەوت كە بىرمەندە گەورە و راستەقىينە كان بەلگە كان دەكەنە پىپۇر، بەبىن رەچاۋىرىنى رەگەز و رەچەلەك و تەممەن.

ھەروەها دۆكىز ئەوهىشى لە ياد چووه، كە پىشەواكەي (وەك خۆى بانگەشە دەكەت) بىزتراند راسل، خۆى باسى خۆى دەكەت بەوهى كە لە ھەرچەند سالىيەك و رېبازىتكى فەلسەفى نوى دادەمەززىتىت، ئەمەش كارى زۇرىيە فەيلەسۇوفە گەورەكانه.

۳- كاتىك يەكىك پرسىيارى لە دۆكىز كرد، دەربارەي ئەو شتانەي كە ئەو وادەزانىتت راستە، بەلام ھېچ بەلگەيەكى لە سەر نىيە، دۆكىز گۆتى: من ((پىم وايە)) كە گەردوون لە خۆيەوە و لە نەبۇونەوە درووست بۇوه و زيان بۇونىتكى

ماددیه و، عهقلی مرؤفیش بهره‌می هلّبزاردنی سرووشته هروده ک داروین ده‌لیت. و اته دوکنز له پرسه گرنگانه‌ی (بیریاوه‌رسی) بهبی بدلگه‌ی زانستی و فلسه‌فی رای خوی دمرپیوه، له هه‌مان کاتدا گمراوه‌هی نه‌تئونی فلو به بدلگه‌ی زانستی و فلسه‌فیمه‌وه بهره باوه‌ر په‌تده‌کاته‌وه.

۴- یه‌کیک له هله گهوره و زقه‌کانی دوکنز، نه‌وهیه که قسه‌کانی نه‌نیشتاین درباره‌ی خودا وا لیکدداته‌وه که مه‌بستی له خودا سرووشته، هروده ک چون سووره له‌سمر نه‌وهی بیداته پال بیباوه‌ری یان یه‌کبوون^(۱)). نه‌مه له کاتیکدا که نه‌نیشتاین باوه‌ری خوی دوباتده‌کاته‌وه به بونی عهقلیکی دانا، که بدیهینه و هلسوپرینه‌ری یاساکانی سرووشته.

به هه‌مان شیوه زورنک له زانا فیزیایه گهوره هاوچه‌رخه‌کانی وهک ستیفن هوکینگ و هیزنبرگ و بلانک باوه‌ریان بهوه هه‌یه، که نه‌نیشتاین باوه‌ری پنی هه‌بووه^(۲).

۵- گهوره زانای فیزیایی جون پارو^(۳) رهخنه به‌هیزه‌که‌ی خوی ثاراسته‌ی دوکنز ده‌کات پنی ده‌لیت: نه‌و کیشه‌یه‌ی تو له‌گمل نایین هه‌ته بو نه‌وه ده‌گه‌رینه‌وه که زانایه‌کی راسته‌قینه نیت، چونکه تو بایولوژیت نهک فیزیایی^(۴)!، لمبه‌ر نه‌وه تو بهرام‌بهر بیرکردنه‌وه له نهندازه‌ی ثالوزی ژیان و بوندا بی توانای! جون پارو له رهخنه گالته نامیزه‌که‌ی خوی بو دوکنز بردوهام دهیت و ده‌لیت: تو هیشتا هر گیروده‌ی گری بایولوژیه‌کانی بیردوزی پدره‌سمندنی سه‌دهی نوژده‌هه‌میت و به هر نرخیک بیت ده‌تموی تیروانینه‌کانت بسلمینی، نه‌گدر

(۱) یه‌کبوون: رینازنکی فلسه‌فیه، پنی وايه که خودا و بونه‌وه هه‌مان شتن و، جیهان وتنه‌ی برجسته‌ی خودایه، که‌وانه ته‌نیا خودا بونی هه‌یه، پاشان لایه‌نگرانی نه‌م رینازه له‌سمر نه‌و رایه‌نین که خودا جیهانی درووستکردووه، به‌لکو ده‌لین: خودا جیهانه و جیهانیش خودایه.

(۲) له باسی ششم نه‌م زانایانه ده‌نایین.

(۳) جون پارو John Parow: مامؤستای فیزیایه له زانکوی Memorial له کمندا.

(۴) فیزیایه‌کان وای دهیتن که بایولوچیا زانستینه‌که له میزووی زینده‌وه کانه‌وه سرچاوه ده‌گری، لمبه‌ر نه‌وه به پاشکوی زانسته کرداریه‌کانی داده‌تین.

له سه ر حیسابی حقیقتیش بیت، گومانیش له ودا نییه که به به لار یه دابردنی راستییه کان هیچ شتیک لهو یاسایانه گمددونون بمریوه دهمن کم و زیاد ناکات.

قسه کانمان دهرباره‌ی دوکنز بهوه کوتایسی دینین که دوکنز سه‌ر به کۆمه‌لە نووسه‌ره زانستیانه‌ی ووه کارل ساگان^(۱) و ئیسحاق نه‌سیمۇن^(۲)، که به تەنیا بهوه راژى نین زانا و نووسه‌ر بن. بەلکو خۆیان به کاهینى زانست دەزانن، کە دەمی ئەوان ئەوهمان بۆ دیارى بکەن، کە لە شتە غەیبییە کاندا باوەرپمان به چى ھەست!

دەرىپىنهو لاي ئەنتەنلى فلو

بۇ ئەمەد بەشدارىيەكانى ئەنتۇنى فلو لە پىبازى بىباوهپىدا كورت بىكەينە، سىنى لېتكۈلىنەمەدى گىرنگى ئەنتۇنى فلو كە لەم بوارەدا ئەنجامى داون^(۳) دەخەينەررۇو:

- ساخته‌بی زانستی نایینزانی Theology and falsification: لیکوژلینه‌وهی که که نهنتونی فلو له سالی ۱۹۵۰ پیشکهشی کردوه، تییدا همولیداوه که پرسی باوهر له ره گوریشهوه هدکیشیت، بهوهی بیسه‌لمینیت که وته نایینیه کان خالین له هدموو چهمک و بوقچوونیکی واتادار. له هدمان کاتدا بانگه‌وازی بو گفتوگوی نیوان بیتاوهران و باوهرداران کردوه. نهم لیکوژلینه‌وهی بلاوترين لیکوژلینه‌وهی فلسفه‌فی سده‌ی بیسته‌م بود.

(۱) کارل ساگان Carl Sagan: له ویلایته یه کنگرتووه کانی نهمریکا له دایک بوروه (۱۹۳۴-۱۹۹۶)، زانایه کی بمناویانگی بواری فله کنایی و زانسته کان بورو، که گرنگی دهدا به ژیانی دمروهی همساره که مان، را پویزت کاری دز گای لیکولینهوهی گرد وونی نهمریکی NASA بورو. گرنگی دهدا به ساده کردنوهی زانسته کان، پیشکشکاری برنامه ای تدله فنیونی (گرد وون Cosmos. A Personal Voyage) بورو، که به پر بینه رترین برنامه داده هر ت له میزروودا، که ۶۰۰ ملیون کس له ۶۰ ولاتی جیادا بینه ری بورون.

(۲) نیحاق نسیعوف Isaac Asimov: ماموستای کیمیای زندمی، نه دایک بوروی پوشیا و هملگری دره گذنامه نهمریکیه (۱۹۷۰-۱۹۹۲) زیاتر له ۵۰۰ کتبی له سر ساده کردنوهی زانسته کان و خیالی ناشسته همراه.

(۳) له بهشی، دووههی، کتنه کهدا لنه لنه وهی زیاتری بایس ده که من:

-۲- كتىبى (خودا و فەلسەفە^(۱)): تىيدا فلو جەخت لەسەر ئەوه دەكاتمۇ، كە ناكىرى لە پرسى (خودايىك هەمەيە)دا ھېچ حۆكمىيەك بىرىت پىش ئەوهى دىندارەكان بە رۇونى خاسىيەتكانى ئەو خودايىه بخەنەرۇو (ئەمە ماناي چىيە كە دىندارەكان دەلىن خودا رۆحە، بۇنىكى گشتگىرە و زانستىكى گشتگىرى هەمەيە).

-۳- كتىبى (گرىمانەي بىباورىي^(۲)). تىيدا فلو بە تەمواوى پەردى لەسەر بابەتكە لادەدات و تۆپەكە دەخاتە گۆرەپانى دىندارەكان و كارى سەلماندى بۇونى خودايىان پى دەسىپىرىت، دواي ئەوهى كە رۇتى فەلسەفەي پىشۇو، داوابى لە بىباورەكان دەكىد، كە نەبۇونى خودا بىسەلەتىن.

لە كۆتايدا دەلىن: لەراستىدا يەكتىك لە ھەلۈنىستە سەرسۈرھىنەرەكان ئەوهى كە ئەو سېر ئەنتۇنى فلوبىي كە بەر لە پەنجا سال دېرى فەلسەفەي ماددىگەرائى لۆزىكىي وەستايىمۇ، ھەر ئەوه ئەملىق لە بەردىم بىباورى نوي دەۋەستىتەمۇ، ئەم پىاوه تونانى تەفر و توناکىرىنى بەلگەي بىباورە كۆن و نۇنكانى ھەمەي و، زانستى سەردىم لەم بوارەدا بەكاردەھىتىت.

ئەم پىشەكىيە بە پىشەكى ئەنتۇنى فلو، لە كتىبەكەي (خودايىك ھەمەي) كۆتاىيى پى دىلىن:

لەوەتى گۆرانى خۆم لە بىباور بۇون بۆ باوەر بۇون بە بۇونى خودا را گەيماندۇوه، زۆر پرسىيارى ھۆكاري ئەو گۆرانەم لىنەكىرىت، زۆر جارىش داوم لىتكراوه لەسەر ئەو گۆرانە بنووسىم.

يەكتىك لە ژانەكانى بەر لەدایىك بۇونى ئەم گۆرانە ئەوه بۇو كە: من لە پىشەكى كۆتا چاپى كتىبەكەم (خودا و فەلسەفە) لە پرسى گەفتۈرگۈر فەلسەفييە كان لەسەر خودا، بىلايەنیم ھەلبىزارد و بۆچۈونى خۆم نەخستەرۇو.

(۱) چابى يەكىم لە سالى ۱۹۶۶ بۇو.

(۲) چابى يەكىم لە سالى ۱۹۷۶ بۇو.

پیم وايه که نیتر کاتی ئمهو هاتوروه قسهی خۆم لموبارمهوه بکەم، چونکە نیستا باوهرم بەوه ھەيە کە خودايەك ھەيە.

لەو کاتمەوە کە ئەو بابەتمە راگەياندۇوە لە راگەياندۇدا زۆر ئەمە دەگۆتىرى کە گەورەبۇنى تەممەنەم و ترسم لە چۈن بۆ ژيانەكەي تر و ديدارى خوا، ھۆكارى پشت گۆرپانەكەمە لە بىباوھەرەيەوه بۆ باوھەر.

ئەوانەي ئەو قسانە دووبارەدەكەنەوە، بە هيچ جۆرىڭ نۇوسىنىڭ كانىيىان نەخۇنىدۇتەوە لەسەر ئەمەي کە من - تا نیستاش - باوھەر بە بۇنى ژيانىتىكى ترى دواى مردن نىيە، سەرەتاي ئەمەي کە باوھەر بە خوداي بەدىھەتەرى گەردونن ھەيە. نەم بۆچۈونەي دوايىشىم لە كىتىبەكەمدا (الۋەزىكى مردن The Logic of Mortality) خىستۇتەرپۇو.

ئەم چەمكەي، کە من بە ھەمو شىۋىيەك بەرجەستەبۇنى خودا لەسەر شىۋىيە مروف (مەسيح) وەك چۈن مەسيحىيەكان باوھەرپىان پىن ھەيە رەتەدەكەمەوە، من لەو چەمكەدا راپاي خۆم نە گۆرپۈو.

گومانىش لەودا نىيە و خۇنىدۇنام باش دەزانىن کە ئەمە يەكەمین جار نىيە لە بابەتىكى گۈنگەدا راپاي خۆم بگۆرم، ئەمەش بە پشت بەستن بە توپتىنەوەي قولل. پېشتر ئەو روپىدا کە من لە ماركسىيەتەوە گۆرپام بۆ بەرگىريكارىتىكى بەھىز لە بىرۇكەي بازارى ئازاد. ھەروەك چۈن بەر لە بىست سال لە قىسىمەم پەشىمان بۇمەوە کە گۆتبۇوم کە كارەكانى مروف تەنباھ ھۆكارە ماددىيەكان پالىنەرپىان.

لەم كىتىبەمدا (خودايەك ھەيە) ھۆكارەكانى گۆرپام لە بىباوھەرەيەوه بۆ باوھە دەخەمەرپۇو و، بېپىاردان لەسەر راست و ھەلمى ئەم گۆرپانە دەخەمە دەست ئىۋە. ئەم پېشەكىيە بە قسەي ئەنتۇنى فلو كۆتاپى پىدىنلىن، کە دەلىت کە گۈنگىدانى بە خودا لە سىن و شە سەرچاوه دەگرىت:

كە گۈنگىدانەكەي گۈنگىدانىتىكى (احەكىمانىي، ئەخلاقى، فزولىيە Prudential، curious).

حه کیمانه‌یه؛ چونکه نه گهر خودایه‌ک هه بیت سه‌رهنجامی مرؤوفی بهدهست بیت، نموا گه‌مژه‌یه نهیناسین و کار بو بهدهستهینانی په‌زامه‌ندی نه‌که‌ین.

نه‌خلاقیه؛ بهوهی هیچ شتیک جینگای گرنگی مرؤوف نییه و نه‌مرسی بو دهسته‌بهر ناکات به نهندازه‌ی وهستان له گه‌مل حه‌قیقه‌تدا.

فزویله؛ چونکه هیچ شتیک عه‌قلیه‌تی زانستی - فه‌لسه‌فی ناورووژیتیت نه‌ونده‌ی دۆزینه‌وه شته گهوره‌کان، پیش‌م وانییه هیچ دۆزینه‌وه و داهینانیک نه‌ونده گهوره‌بیت، که گهوره‌تر بیت له دۆزینه‌وه نهوهی که خودایه‌ک هه‌یه.

بویه نه‌مه گرنگیدانیکی (حه کیمانه‌ی نه‌خلاقی فزویله).

چون بومه فهیله سو فیکی بیباوو؟

تموری
یه کم

باسته یه کم : تفوه بینا و دری

له سالی ۱۹۲۳ له لمندن له دایک بومه، له مائیکی مهسیحی دیندار له دایک بومه؛ باوکم قدهمه کی گهورهی چالاکی کلیساي ئینگلیزی بومه، همروهها وانه بیز پاشان سرروکی کولیزی خوتندنی ئایینی بومه له کامبریدج. هر له مندالیمده خرامه بر قوتا بخاندیه کی تایبیت (کینگزوود Kingswood)، نازانم بۆچی گرنگیم به خوتندن و سرووته ئایینیه کان نهدهدا، همروهها نازانم بۆچی هیچ هەستم به پیروزی و پیز نهده کرد، که واجبیون له کلیساي قوتا بخانهدا بیاننوتیم! تەنانەت سرووده هەستبزوتنه ئایینییه کانیشم نه ده گوته و به شداریم نه ده کرد و هیچ کاریگەریان له سەر داندەنام. ئەمە له کاتیکدا بومه، کە من خەربىکی خوتندنەوەی کتىبى سیاسى و مىزۇوبى وزانستى بومه. به کورتى له بچوو کیمدا هیچ ئارەزوم له بۇونى پەیوەندىيەك له گەل خودا نه ده کرد.

تا ئىستاش، نازانم ھۆکارى دوورىم له ئایین له سەرددەمی مندالیمدا چى بومه. تەنیا دەتوانم ئەو بلىم کە تۈرى ئەو باوەرەی کە له کاتى چۈونم بۆ قوتا بخانه له دلما بومه، بەر له دەرچۈونم لىئى، مىرد.

به تهواوی نازاتم، کهی و چون سمرهای پاشخانه ثایینیبیه کدم به ره بیباومری
پوشتم! به دلنيایيمه هۆکاري زور همن که بناغهی بیباومریيان لەلا درووست
كردم، لەوانه:

۱- دانایی (الحکمه)ام له باوکمده بۆ ماپوووه، (که وەك فەيلەسۇوفى ئەلمانى
كانت^(۱) Kant) دەلت، له هەممو نەو شتە بىن كۆتايانى دەوريان داوى
ئەمەيان ھەلبىزىرە كە بە لاتەو گرنگە. له كاتىكدا كە باوکم دانایي بۆ گەياندىنى
چەمكە كانى ثايىنى مەسيحىيەت بەكاردەهيتا، بەلام ھىچ لهو شتانە سەرنجى
منيان پانەكىشا، جىگە لهو كىشە ھاوچەرخانەي كە مەۋھىيان سەرقاڭ كەردوووه.

۲- هەروها بىر كەرنەوي عەقلانى و شىوازى لىتكۈلىنىمەم له باوکمده بۆ ماپوووه.
چونكە باوکم كاتىك لە بابەتىكى ثايىنى دەكۈلىيە، بەر لەوهى راوبۇچۇونى
لەسەر نەو بابەتە بختەرپوو ھەممو بەلگە كانى نەو بابەتە كۆدە كەردوووه. بەلام
جيمازىيە كە ئەمە بۇو، كە بە ميراتگرتى دانایي و عەقلەتى و ردېنى و
رەخنەگىرى لە باوکمە، بەرە ئاراستەيە كى دوور لە باوھەر و ديندارى باوکميان بىردم.

۳- ھەستىكىرنەم بە (گىرفتى خراپە و ناخۆشى) يەكىك لە ھۆکارە زووه كانى بەرە
بىباومری چۈونم بۇو، لە كاتى مندالىيەدا و لە ماوهى سالانى پىش جەنگى جىهانى
دۇوەم، زۆر گەشتىم دەكەد لە گەل باوکمدا لە كاتى پشۇوه كاندا بۆ فەرەنسا و
ئەلمانيا. تا ئىستاش نەو پىيۇانانەي بافارىام لە ياد نەچۈوه كە ھەزاران گەنج بە
جلوبىر گە تايىدە كەيانەو ھەرەشەي لەناوچۈونىيان لە نەيارانى نازىيە كان دەكەد.

ئەم دىمەنانە لە سەرەتەمىي مندالىيەدا لە مىشكىمدا جىنگىريپۇن و بەو پەرى پەمەوە
لە مىشكىمدا مانمۇ، كە پىيچەوانى نەو پەرەردەمە بۇو كە لەسەرەي پەرەردە بۇو
بۇوم، كە لە ئايىنە مەسيحىيە كەمدا (خوا خۆشەویستىيە)؛ بەو پىيەي كە چۈن
ئەمە خۆشى دەۋىتىن پىنگا بەو شەر و خراپەيە دەدات^(۲)!

(۱) نیمانوئیل كانت Immanuel Kant : لە بىنايانگىرىن بىرمەندانى رۇشىنگىرى ئەورەبای نوپىيە
.(۱۷۲۴-۱۸۰۴).

(۲) ئەم ھەفتىزىيە بىرەكەشە بە (ناخۆشى خراپە و نازار) بىنايانگى، كە ئەم چەمكە زۆر كەسى لە
تىستا و پابىدوودا بەرە بىباومری بىرە، لە كاتىكدا كە ئايىنە ناسانىيە كان لىنكەنانەوەي گونجايان بۆ ئەم

۴- کاتیک چوومه قوتاوخانی (کینگر وود)، یه کیک له گمورهترین بەرپوھەرانی قوتاوخانە کان بەرپوھەر بۇو. زۆر ھانى ئیمەن دەدا کە بچىنە كىتىبخانە و بخوتىنىنەوە. وتارى يەكشەمە (کە خۆى دەي�ۇنىدەوە) لە كلىساى قوتاوخانەدا باسى سەرسۈرھېندرى سرووشت و ياسا و پىساكانى دەكىد و، بە هىچ جۆرىڭ باسى ژيانى ترى دواى مردىنى نەدەكىد.

۵- من ھەميشە لە گەل ھاۋى و ھاۋپۇلە كانمدا و نەوانىش كە لە خۆم گەورەتىر بۇون دەربارە پرسە ئىمانىيە کان كە قەشە کان دەيانخستەر وو گفتۇگۆم دەكىد. ھەروھا بە هىچ جۆرىڭ بىرۇكەی خودا (ھەموو بۇونە - ھەموو زانستە - ھەموو توانايە) م قبول نەبۇو.

كاتیك گەيشتمە تەممەنى پازدە سالى، بۇ ھاۋپۇتكانم ئاشكرا كرد كە من بۇنى خودا رەتىدە كەممەوە. ئەممەم بەيى نەوهە كرد كە لە گەل قەشە دانپىداناندا^(۱) گفتۇگۆ بىكم دەربارە گومانە کانم، ھەروھا لەۋەشدا سەركەوتوو بۇوم كە بىرۇباوھە نۇتكەم بۇ ماومىيەكى زۆر لە دايىك و باوکم بشارەمەوە بۇ نەوهە گۆزمى رۇونى مالّمە شلوى نەكەم.

ھەر لە گەل ھاتنى مانگى ژانیوھى سالى ۱۹۶۴، كە تەممەن نزىك بە بىست و سى سالى بۇو، ھەوالى ئەوه بلازىوووه (كە من بۇومەتە بىباوھى دەھرى)^(۲) و ئەو بىرۇباوھەم گەرەنەوەي بۇ نىيە، بۆيە نەوانىي لە مالّمە لە گەل دەزىيان و ايان ھەستىدە كرد كە گفتۇگۆ كەن لە گەلەدا هىچ سوودىتىكى نىيە.

لەسەر بىنچىنە ئەو قىسىمەي كە دەلىت (نەوهە لە سىزدە سالىدا باوھەت پىنى ھەيمە ھەر ئەو بىرۇباوھە كە لەسەرى دەھرى) دەتوانم بلىت كە: ئەو

ھافئىيە بۇوكەشە دەكىد.

(۱) قەشە دانپىدانان، پىاپىنگى ئابىنەيە كە مەسيحىيە کان لە بەردهەميدا دان بە تەوانە كانىاندا دادەنلىن، بۇ نەوهە بىتە ھۆكارىڭ لە بىتوان خودا و بەندەكان و تەوهە كەيان قبول بىكەت.

(۲) بىباوھى دەھرى ئەمەي كە باوھى بە ژيانى دىكەي دواي مردن نىيە و گۆز دوا و نىتىگەمە. دەھرىيە کان لە كاتى ھاتنى تىسلام ئەو ماناپىيان بەو شىرۇمە دەرەمپى: ژيان هىچ نىيە جىڭ لە پەچىنە كە مەرۆف دەخاتە دەرەمە و گۆپىڭ كە قۇوتى دەدات و تەنبىا دەھر (زەمانە) يە كە لە تاۋامان دەبات.

بیروباوهرهی له مندالیمدا بوم درووست بوو تا تهمه‌نی ههشتا سالیم و نزیک
بوونه‌وه له مردن له گهلمدا مایوه‌ه.

به‌لئی، بهم شیوه‌یه و به‌وپه‌پری
پاستگویی و دهستپاکی و زانستی، ئهنتوئنی فلو
پاشکاوانه باسی ئهوه ده‌کات که
له هه‌لله‌کردنی به‌رهو بیناوه‌ری و له تهمه‌نیکی
زوودا پله‌ی کردوه و به هۆی چهند هوکاریکی
بئ سوود و هه‌لله‌وه بوو، ئه‌مه سه‌رەرای نهوهی که چهند جار
چاوی بهم هوکارانه‌دا خشاندوئنه‌وه، به‌لام تا تهمه‌نی حهفتا سالیش
به هیچ جوریک پی نه خستوتە شوتیک که بیتته هۆی گۆرینی قەناعەتە بیناوه‌رییه‌کەی.

درووستبۇونى فەيله سووفىئى

باسی نهوهم کرد که دانائی و عەقلییەتی وردبین و شیکاریی رەخنه گرانم له
باوکمەوه به میرات بۆ ماابووه. هەروههَا ئەو کەش و ھەواییه که بەریوھەری
قوتابخانەی کینگزروود بۆمانی فەراھم کردوو لە خوتىدنه‌وه و بەکارھېنانى
عەقلدا ھاندەرم بۇون.

لە سالى ۱۹۴۲، خوتىدنه‌کەم له قوتاپخانەی کینگزروود لە شارى كامبريدج
تمواو کردو چۈوم بۆ زانكۆي كامبريدج كۆلىزى ناداب. لە كاتى گەرمەی
جەنگى جىهانى دووه‌مېشدا خرامە بەر سەربازى بى شەرى هىزە ئاسمانىيە كان.
دواى تمواو بۇونى جەنگ و بەخشرانم له خزمەتى سەربازى لە سالى
1946، گەپامەوه بۆ زانكۆي ئۆكسفورد کە لە دواى جەنگى جىهانى بۇوبۇوه
مەلبەندى گەتوگۇ و دەمەتەقىي سىاسى و رۆشنېرىيە كان. هەروهه لە ھاوىنى
سالى 1947، تاقىكىردنووه‌کەم بە سەركەوتۇرى بېرى و پلهى فەخرى يەكمەم
بە دەستەتىنا، پاشان بېيارمدا پىپۇرى فەلسەفە ھەلبىزىم.

خویندنی بالام له فلسه‌فهدا له زانکۆی کامبریدج له ژیر سه‌ریه‌رشتی (جیلبرت رایل Gilbert Ryle) دهستپیکرده، که مامؤسای میتا فیزیکا (نیلاهیات - غمیبییه کان) بwoo، پاشان له سالی (۱۹۴۷) بwoo به سه‌رۆکی هەر سى بەشەکەی فلسه‌فه له زانکۆدا.

بە ریزمه‌کی زۆر به مامؤساتاکەم (هینری پرايس Henry price) کاریگەر بoom، که له گرنگیدان به پاپا سایکولوچی^(۱) ھاویه‌شیم دەکرد، پىکەوە له دیدار و کۆرە جیاجیاکاندا لەو بوارەدا وانه‌مان دەگۆته‌وه.

له سالی ۱۹۴۸، بواری خویندنی فلسه‌فهی عدقلىم وەرگرت و له همان کاتيشدا داوم لىکرا که له ئۆكسفورد وانه بلىئمەوە، لەوئىدا يادەورىيە کانى فەيلەسووفى بلىمەت (ویتگنشتايىن^(۲) Wittgenstein) شىدەكىدەنەوە.

مامؤساتاکەم: (جیلبرت رایل) ھەولىدەدا له گەمل ھەموو ئەو كەسانەدا گفتۇگۆز بکات کە له پرسىكى فلسه‌فیدا له گەلەيدا راپۇچۇنى جياوازىان ھەبو، شىۋازى راشكاوى و رووبەر ووبۇنەوە لەو فيريوم کە به درىزىايى ژيانم کارىگەرى لەسەر بىرکەنەوە و رەفتارەكانم ھەبو، ئەم ياسا زېپىنه (ئەفلاتون)^(۳) له كىيەكىيدا

(۱) پاپا سایکولوچى: لەتكى زانسى دەروونتاسىيە کە له دياردە نامۇكان دەكۆئىتەوە، وەك له دوورووه مەترى خىتنەسەر و ھەلسپۈراندى تەندىكان و هي تر.

(۲) لودفيج ویتگنشتايىن Ludwig Wittgenstein: فەيلەسووفىيکى نەمساوى - نينگلېزىيە ۱۸۸۹-۱۹۵۱ لە دامەزراپانى فلسه‌فەي مادىيگەرائى لۇزىيکى و قوتايانە فلسه‌فەي زمانەوانى نوئى (كە دواتر باسى دەكەين) بەشدار بwoo.

(۳) ثەرسۆن و نەفلاتون و سوقرات گەورەتىن سى كۆچكەي فلسه‌فەي يۇنانى كۆن، كە فلسه‌فەي نۇنىي پۇزىناوا و تەنانەت ژيارستانىيەتى پۇزىناواشى لەسەر بنياتراوه، ثەرسۆن قوتايى نەفلاتون بwoo و نەفلاتونىش قوتايى سوقرات بwoo.

ئەرسۆن Aristotle: ۳۸۴ پ. ۳۲۲- ۳۲۳ پ. ز.) يەكىكە له گەورەتىن فەيلەسووفە كانى مىرزاقيەتى، بە مامؤساتى يەكم بەناوبانگە، مامؤساتى نەسکەندەرى گەورەبۇو. داهىتانەكانى له بوارى زانستىدا (فيزىيا - گەردوون - زىندىزانى) كېپىركى داهىتانەكانى بوارى زانستە مەرۇقايدىتىيە كان دەكەن (فلسەفە- سىاست- پۇشت- شانز- مۇسیقا- خاياقتىيە كان). ھەروھا دامەززەنەرى بناخىي زانسى لۇزىيکە؛ ھەر بۇيە بە پىتەرى ئەرسۆن بەناوبانگە، كەلىساي كاسۆلىكى له سەدەكانى ناولەستىدا بىرۆكە زانستىيە كانى نەرسۆتى وەرددەگرت و له پىنگەدەكى پېرۇزى دادەنەن و بۇ ھېيج زانايەك نەبۇو دۇيان بۇوەستىتەوە. بۇيە يەكىك بwoo لە ھۇكارانە گاليلۆ و زانايانى ترى تووشى چەسەنانەوە كەد.

(کۆمار) دیداته پال سوقراتی مامۆستای:

(پیوسته بەدوای بەلگە بکەوین بۆ هەر کوینان بیات We must follow the Argument wherever it leads یانە سوقراتی لەسەر دامزرا له زانکۆی ئۆكسفورد، کە ھەمرو شەوانى دووشەمەبەك دیدارەكانى خۆي سازدەكەد. سەرۆكى يانەكە (له ماوهى ۱۹۴۲- ۱۹۵۴) نووسەر و فەيلەسۇوفى گەورە ك.س. لويس C.s.lewis بۇ کە به گەورەتىن پالپىشتى مەسيحىيەتى نىيەدى دووهمى سەدەي بىستەم دادەنرىت، کە له ھەمرو دیدارە شەوانەكانى يانەكەدا له گەمل بىباوهپاندا دەكەوتە گفتۇگۆى گەرم و سەركەوتەن ھەر جارە و بۆ يەكىك بۇ.

کاتىك لە دیدارنىكى تەلە فزىيۇنىدا له رادىئى بەرتانى BBC دەربارەي رەتكىرنەوەم بۆ بەلگە كانى لويس لەسەر مەسيحىيەت پرسىاريان لېتكىرمى، وەلام دايەوە کە ئەندازەي تەواوى قەناعەتم تىدا نەدۇزىيەتمەوە، بە تايىمت لەسەر بنچىنەي بەرجەستەبۇونى خودا له شىوهى مەرۋەدا.

لە دوایىن وەرزى خويىندىم له زانکۆي ئۆكسفورد، كىتىبى (زمان و حقىقت و لۆزىك) اى فەيلەسۇوف ئەلفرىت ئايەر دەرچۈو، کە تىيىدا فەلسەفەي ماددىگەرائى

ئەفلاتون plato : (پ.ز- ۳۴۷- پ.ز) گەورە فەيلەسۇوفى يۇنانى گىرنگى دەدا بە رەوشت و بەها بالاکان. لە كىتىبەكىدا (کۆمار) باسى ھەمرو نەو شتانەي كردوو کە پیوستە لە شارە چاڭكەدا خەلک بەيرمويان بىكەن. دامەزىتنەرى ئەكاديمىيە ئەسپىانى، کە بە يەكمىن قوتاپخانى خوتىنى بالا دادەنرى لە رۇزىناواي كۆندا. گىرنگىشى بە بىركارى دەدا. ھەرۋەك چۈن گفتۇگۆكەنى له گەل مامۆستاكەي سوقرات(ا) اى بۆ ئىتە گىزى اوەتەوە، ئەگەر نەو گفتۇگۆيەنى نە نوپىياباوه، مىزۇو ھېچى دەربارەي سوقرات بۆ نەدە گىزى اىشەوە.

سوقرات Socrates: (پ.ز- ۳۹۹- پ.ز). خاوهنى زىيادكەرنىكى گەورەمە لە فەلسەفەدا، چونكە پىشتر فەلسەفە ئەمنى گىرنگى دەدا بە بنچىنەي ماددى گەردۇون و زىيان (خالك- ناو- ھەوا- ناگر)، بەلام سوقرات گىرنگى دان بە رەوشت و بەها بالاکانى بۆ زىيادكەد. ھەرۋەها گىرنگىيەكى زۆرى دەدا بە لۆزىك و بنچىنەكانى زانىيارى. مىزۇو نەو ھەلۈرئىتە بەناوبانگى، بۆ تۆمار كردوو کاتىك دادگاي ئەسپىان بېرىارى كوشتنى لە رېنگەي خاردىنى ژەر بەسەردا سەپاند، بە تۆزمەتى ئەرەپى كە مىشكى گەنجلانى تىكداوه!! سەرەپاي ئەوهى كە بوارى ھەلھاتنى بۆ رەخسا، بەلام رەتىكىرەدەوە، بۆ ئەوهى نىشانى گەنجلانى بەدات كە گۈزىپايلى فەرمانەكانى دولەت بن، ھەرۋەها لەبىر ئەوش كە باوهپى وابۇر ئابىن فەيلەسۇوف لە مەردنە بىرسىت كە گىيان لە زىندانى جەستە پەزگار دەكات.

لۆژیکی کردبووه بنچینه، که دەلیت: (ھەموو ئەو شتانەی نایینىن، بۇنىان نىيە)، کەواتە ھەموو گوته نايىنېيەكان دەريارە خودا و پۇزى دوايى و پىغەمبەران... و... قىسى بىمانان و قابىلى گفتۇگۆز نىن.

ندامانى يانە سوقرات لە ئۆكسفورد، پۇچى بىرۋۆچۈونەكانى ئايەريان دەزانى، کە دواتر خوشى دانى بەدە دانا.

پاشان، ئەو تاكە لىكۆلېنەوەي من بە ناوىشانى (ساختەمى زانستى لاهوت)^(۱۱) كە لەبەردم يانە كەم پىشكەشم كرد، پىشوازىيەكى گورە لىتكراو، سەرەرەي ئەوەي كە لەو لىكۆلېنەوەيدا بەرگرى لە بىرۋەكى يېباورە دەكەم، بەلام تىشىدا داواي ئەو دەكەم بچىنە ناو گەنگەشە و گفتۇگۆز كان. ئەم لىكۆلېنەوەيەم وەك لىدانىكى كوشىندىبۇ بۇ فەلسەفەي ماددىگەرلەي لۆژىكى. لە ماوەي بۇونم لە ئۆكسفورد (۱۹۴۶-۱۹۵۰)، رەوتىكى فەلسەفەي دەركەوت بە ناوى (شۇرپشىك لە فەلسەفەدا) و چەمكى (فەلسەفەي نۆيى) بۇ دانرا. تەورەكەي ئەوبۇ كە ئىمە ناتوانىن بۇچۈونە فەلسەفييە جىاوازەكان تىيىگەين تەنبا بە لىكۆلېنەوەيەكى زانستى قوروڭ نەيت بۇ ئەو وشانەي ئەم چەمكانە دەخەنەرۇو، واتە ئەم جۆرە فەلسەفەيە فەلسەفەيەكى شىكارى زمانەوانىيە، ئەوهش واتاي گىرنىگىدانى زىاتەر بە چەمكە زمانەوانىيەكان.

چەند لىكۆلېنەوەكەم لەسەر فەلسەفى نوى بلاو كرده، کە ھەموويان له كىتىيەكدا كۆكرانهو له ژىئر ناوىشانى (فەلسەفە و زمان Philosophy and language) كە ناوىبانگىكى باشى دەركەد، تا گەيشتىبۇوە ئەو ئاستى كاتىك چۈرم لە زانكۆي ئەبرەتىن لە سکۆتلەندا وانە بلىمەوە، بە (شىكەرەوەي فەلسەفەي زمانەوانىي ئۆكسفوردى) ناوىبانگەم دەركەدبۇو.

لە كۆتايى سالى ۱۹۵۰، وەك مامۆستايى فەلسەفە لە زانكۆي كىيل Keel له بەرتانىا دامەزرام و حەۋە سال لەوي مامەوە تا ئەو كاتەي ئاستى ئەو زانكۆيە پۇوي لە دابەزىن كرد.

(۱۱) لە باسى دواتردا لىكۆلېنەوەكە دەناسىتىن.

له ژانیومری ۱۹۷۲ چووم بۆ زانکۆی کالگاری Calgary له کەندا له مویشوه بۆ زانکۆی ریدینگ Reading له سالی ۱۹۷۳. و تا کوتایی سالی ۱۹۸۲ لموی ماممهوه.

دوای نموده چوومه زانکۆی یورک York له تۆرینتۆز له کەندا بۆ ماوهی سی سال لموی له ئۆھایتو ماممهوه، تا له زانکۆی بولینگ گرین بۆ ماوهی شدش سال کار بکەم.

ھەول و شکستی زوو :

گرنگیدانم به شیوعییت یەکیک بولو له گرنگیدانه فەلسەفییه زووه کانم و بۆ ماوهیک له چالاکوانانی بالی یاخى پارتى کارى بەریتانی بولوم، تا له سەرتاتی پەنجاکاندا دەستم له کار کیشایمەوه.

ئەمە گرنگیدانمی به پاراسایکۆلۆجى بەدوای خۆيدا هيتنا، تەنانەت کتىبىيکى ثاست نزمىش لهو بارهيمەه نووسى و ناوم نا (خویندنەوەيەكى نوى بۆ توڑىنەوە فەلسەفییەكان)^(۱). دواي ئەوه بارەکەم راستىرددەوە و دواي دەيان سال کتىبىيکى باشى نووسى ناوم نا (خویندنەوەيەك بۆ كىشە فەلسەفییەكانى پاراسایکۆلۆجى)^(۲).

لەبر گرنگیدانم به پەيوندى تیۆرى پەرسەندنى داروينى و ھزرى شیوعى، لە شەستەكاندا كتىبىيکىم نووسى بە ناوى (پەرسەندنن)^(۳)، پاشان كتىبىي (پەرسەندنى داروينى)^(۴)م له ھەشتاكانى سەدەي بىستەمدا نووسى.

لە ھەمان سەردەمی زوودا، گرنگىم دەدا بە داهىتانە فيزىايىھ نوييەكان كە دەريارەي پەيوندى نیوان فيزىا و عەقل بۇون، كە بولو ژانى لەدایك بۇونى

.A new. Approach to psychical research (۱)

.Readings in the philosophical problems of parapsychology (۲)

.Evolutionary Ethics (۳)

.Darwanian Evolution (۴)

فهله فهیه کی نوی به ناوی (ریبازی نایدیالیزم) که بیردؤزیکه وای دهیینیت راستی بندره تی شته ماددیه کان له ناو عهقلدایه و، ئەم شته ماددیانه له دەرهوھی عهقلدا بوونیان نییە! دواى ئەو کتیبە به چەند سالیک لە کتیبە کە مدا بمناوی (پیشە کی فهله فهی رۆژن اوایی)^(۱) ئەوەم پوون کردەوە کە ئەم ریبازه زانست ویران دەکات؛ بدو پییەی پیمان دەلیت کە ھەموو بوون بوونی نییە، بەمەش ھەموو زانسته کان پەکیان دەکەویت، تەنانەت عهقل خۆیشی بوونی نامینیت.

لەواندیه ئەو چەند لاپەرەیی ژیانی زانستیم وەلامی ئەو پرسیارەی نەدابیتەوە:
بۆچى و کەی بوم بە فەیله سووف؟

ئەمە پرسیارەکە وەلامیکی دیاريکراوم بۆی نییە.

بە کورتى دەتوانىن بلیین: لە راستیدا گرنگیدانم بە فهله فه لە سەرددەمی خوتىندىم لە قوتا بخانەی کینگزوود دەستى پىنکرد و، کاتىك ئامادەی دىدارە کانى يانەی سوقرات دېبوم لە ئۆكسفورد لە بايته فهله فەییە کان تىزىكتىر بوم. لەواندیه ھەلبىزادنى خوتىندى بالا م لە ژىز دەستى جىلىبىرت رايىل خالى وەرچەرخانى ژیانم بۇويت بەرھو فەلسەفە، ئەو خالەش ھەموو پەتە کانى ترى بە پىپۇرپىيە کانى ترەوە پەچەراند.

باسمه دوستم : بهره‌مند درخته بیباوه‌ریم

گرنگیدانم به فلسه‌فه خهربیک بورو شیوه‌یه کی نه کادیمی و هرده‌گرت، نه مهش له ساته‌وهختی لیکولینه‌وهی (ساخته‌یی زانستی لاهوت). هروهها له ماوهی نیو سه‌دهدا نزیکه‌ی سی و پینچ کتیبم له لقه جیاجیاکانی فلسه‌فه نووسیوه. فلسه‌فه‌ی بابه‌ته خوداییه‌کان له هه‌موو لقه‌کانی فلسه‌فه زیاتر سمرنجی منی راده‌کیشا، هروهک چون له بواره‌کانی فلسه‌فه‌ی زمان و لوزیک و رهشت و کومه‌لایه‌تی و سیاست و فیربونیش نووسینم هه‌بووه. هروهها له‌سر پرسه‌کانی وهک نازادی ویست و پاراسایکولوژی و ژیانی دوای مردن و پرسه‌کانی تر نووسیومه.

لهم باسدها له چوار ویستگه‌دا دوهستین، که من به بردی گوشمی بناغه‌ی دیدی بیباوه‌ری خۆمیان داده‌تیم، که بۆ ماوهی پەنجا سال له‌سر بابه‌ته خوداییه‌کان نووسیم، دوای نهوده هه‌ستم کرد که چدمکه فلسه‌فییه‌کانم درووست بعون و پنگه‌یشتون و جنگیر بعون.

أ- ساخته‌یی زانستی لاهوت : Theology and falsification

له باسی پابدوو باسی نهو بارودخه‌ی دوری نهه لیکولینه‌وهیم کرد، که له سالی ۱۹۵۰ له برددهم یانه‌ی سوقرات له ئۆكسفورد پیشکه‌شم کرد. لیکولینه‌وهکم به باسکردنی نهه هۆکارانه دهستپیکردووه که بعونه هۆی نهوهی له ته‌مه‌نیکی زوودا رهوتی بیباوه‌ری هەلیزیرم. نهه هۆکارانه‌ش له دوو خالدا خۆیان دهنوئتن:

۱- گرفتی خراپه و نازار که له بدردهم چه مکی (خودا خوشهویستیه - خودا خراپهی قبول نییه) دوهستیتهوه.

۲- رهایی وستی خودایی، بیانوویه کی بهیز نییه بو رشتني هه موو ئمو نازار و مهینه تیيانه بسمر مرؤقدا.

ئم لیکولینه ومهیم له سمر ئم ياسا فله سه فییه بنياتنا، كه دهلىت: ناتوانى باانگشەيدك قمبول بکریت، تا نه توانيين بدلگه له سمر هەلمىي هه موو ئمو بو چوونانه بھیننهوه كه دژايته دەکمن.

بو نموونه، باانگشەی ئوهی كه زموی خره، بو چوونه دژه كەی ئوهیه كه له بەر چاوی ئىمە تەختە، بۆیه پیوسته بدلگه له سمر هەلمىي ئمو بو چوونه رووكەشە بھیننهوه.

له كاتى جىبەجىتكىرنى ئم ياسا يە، بو بىياردان له سمر پاستى باانگشەى باومەداران، كه (خودا خوشهویستیه) (واتە خودا خوشى دويىن)، ئموا دەبو هەرچى خراپه و كۈزان و نازار و مهینه تیيە له ژيانى مرؤقدا نەمايە، بەلام له واقىعدا ئەمە نابىنин.

بوچى لە بۇنى ئم شتە دژىيە كانەي لە ژيانماندا بۇنىان ھەيە ئوه نە خوتىننەوه كە خودا خوشى ناوارىين، يان خودا هەر بۇنى نیيە، بەتايبەت كە ديندارەكان بدلگە حاشا هەلە گرى وايان نە خستۇتەرۇو، كە خودايەك ھەيە و خوشى دويىن.

ھەروەها لیکولینه وە كە گرنگى شىكىرنەوهى واتاي چەمكە زمانەوانىيە كان دەخاتەرۇو، كە ديندارەكان چەمكە ئايىنېيە كايانى بىن دەخەنەرۇو (فله سەھى شىكارىي زمانەوانىي).

مەبەستم لهو باسە ئوه بۇو كە گفتۇگۇ لە نىوان يېباومەران و باومەداران گەرم بىكم و، هانى باومەداران بىدم كە چەمك و وشە كايان وەك (خودا خوشهویستیه - سى خودایي - خاچ...) بە شىتومىيە كى رۇون و ئاشكرا شىبىكەنەوه، بەتايبەت لە كاتىكدا بدلگەي بەھىز ھەيە كە پىچەوانەي بو چوونە كانى ئوانە.

سەرەمای ئەوهش ھېشتا ھەندى کەس بانگەشمى ئەوھيان دەکرد كە من لەسەر رېبازى ماددىگەرامى لۆزىكىم، كە پىتى وايد چەمكە ئايىنېيەكان ھېچ واتايەكىان نېيە و شايەنى گفتۇگۇ لەسەر كردن نىن، بەلام من بە ھېچ جۆرىڭىك مەبەستم ئەوه نەبۇوه. بەلگۇ من پىنم وايد بانگەواز كردنم بۇ گفتۇگۇنى نىوان باوھىداران و بىباوھىران، ھەروھا بانگەوازىم بۇ شىكىرنەوهى چەمكە كانى باوھىداران و بدر پەرچىدانەوهى بۇچۇونە پىچەمowanە كانىيان، لىدانتىكى كوشىندەبۇو بۇ فەلسەفە ماددىگەرامى لۆزىكى.

ئەم لىتكۈلىنەوهى بە شىۋىيەكى بەرچاو بلاوبۇوه و چەندىن جار چاپ كرايەوە، بۇو بە بلاوتىرين لىتكۈلىنەوهى فەلسەفى لە سەددىيە مدا، بەم شىۋىيە باسى دەكرا كە ((بىرۇيىچۇن و بەلگەدى نوى لە بوارى فەلسەفە بىباوھىيدا دەخاتەررۇو)) و ((ارېبازىتكى فەلسەفى نوى بۇ لىتكۈلىنەوهە لە پرسى خوايەتى دەخاتەررۇو)).

لە جىاوازى بىرۇرۇ فىردىھېبىن

لىتكۈلىنەوهەكم (ساختەمىي زانستى لاهوت) كاردانەوهى زۇرى بەدواي خۇيدا هيتنى، كە تا دەيىان سال (تا ئەمرۇش) ھەر بەردوامە، ھەندىتكە لەو كاردانەوانە يارمەتىدەرم بۇون بۇ راستكىردنەوهى ھەندىتكە لە بۇچۇونە كانىم.

((ر.م. هەير^(١) (R.M.Hare)) (مامۆستايى فەلسەفە ئۆكسفۆرد) نېيارى ئەوه بۇ كە لەگەل چەمكە ئايىنېيەكان بە شىوازى شىكارى لۆزىكى و ووردىبىنى زمانەوانىيى مامەلە بىرىت و، بانگەوازى بۇ ئەوه دەکرد كە چەمكە ئايىنېيەكان بە شىۋىيەكى گشتىگىر وەرىگىرىن. من پىنم وانىيە كە دىنداھە كان ئەم قىسىمەيان بەدل بىت؛ چونكە بە ھەموو جۆرىڭىك باوھى بىياتنزاو لەسەر بەلگەدى عەقل و لۆزىك پەتىدەكتەمە.

(١) ر.م. هەير R.M.Hare (١٩١٩ - ٢٠٠٢). ز).

هرچی ((بازل میشیل^(۱) Basil Mitchel)) بwoo، که (دوای لویس بwoo به سه رؤکی یانه‌ی سوقرات له نۆکسفورد) نمه نهیاری نمه بwoo که هیچ بدریه‌ستیک نییه له هه‌مبدر نمه‌ی که لمناو بیروباوهره نایینییه کاندا شتی و همیت که له گمل راستییه دیاره کاندا تیک بگیریت، نمه به هوزی نمه‌ی که نهم بیروباوهرانه شتی غه‌بیی له خۆ ده گرن.

هروها ((نای - نیم - کرۆمبی I.M.Crombie)) (گرنگیدر به فلسه‌فی ئه فلاتون) دهیت: پیوسته له زیر روشانی سی بندمادا له چەمکه نایینییه کان تیگمین:

یه‌کم: بونی خودایی بونیتکی له سرووشت بدهره، بدهره له هه‌ممو نه و شتانه‌ی دهیزانین و دهیناسین، بۆیه نمه‌ی که بونی درووستکراوی پی و هسف ده‌کریت به سه‌ر خودای درووستکه‌ردا جیبه‌جی ناییت.

دووهم: له سه‌ر بندمای (یه‌کم)، بونی خودایی له سنوری پهی پی بردن و تیگه‌یشن بدهره.

سیه‌م: له سه‌ر بندمای (یه‌کم و دووهم) پیوسته قسه‌کردن له سه‌ر خودا به به کارهینانی زمانی مه‌جاز و رهمز و نیشانه‌وه بیت.

له بدر نمه‌ه (کرۆمبی) نمه‌ه ره‌تده‌کاته‌وه که فلسه‌فی شیکاری زمانه‌وانیی که پشت به وردیینی زمانه‌وانیی بۆ وشه کان دهیه‌ستیت به کاریتنین بۆ تیگه‌یشنی دارشته تایبەتییه کانی بیروباوهره نایینییه کان.

هروها (رېبرن هیمبک Rebern hembk) (مامۆستای فەخري فلسه‌فه و خوئندنی نایینی لە زانکۆی واشنتن) دهیت که من له لیکۆلینه‌وه کەمدا کوتوومدە سی هەلموه.

(۱) بازل میشیل Basil Mitchel : (له سالی ۱۹۱۷ لە دایک بوده) مامۆستای فلسه‌فی نایینیی له نۆکسفورد.

یه که‌م: ئوهى که من پىم وايه مەبەست لە هەر رىستەيەك واتاي زمانه‌وانىي پرووكەشى وشه‌كانه، بەپى وردىبوونەوە لە دىويى دووهمىي واتا (مەجاز).

دۇوەم: ئوهى که من پىم وايه رېنکنەكەوتنى بەلگەيەك لە گەل بىرۇباوەرىنکدا، بەلگەكە ماناي ئوهى دەگەيەتتى كە ئەم بىرۇباوەرە ھەلەيە، لە كاتىنکدا پىوستە جياوازى بىكىرت لە نىوان رېنکنەكەوتن و ھەلەدا.

سېيەم: دىندارەكان ھەست بە بۇنى ھېچ ھەۋەزىيەك ناكەن لە نىوان گىرفتى خراپە و نازار و چەمكى خودا خۆشەوىستىيە. بەوهەنەملىكىيەن دەداتەوە كە دىندارەكان ئەم ھەۋەزىيە تىتكۈگۈرانە رووكەشىيە دەزانن، بەلام زۇر لىكدا نەوەش بۇ نەھىشتىنى دەخەنرۇو.

ھەروەها ھېمبىك واى دېيىتتى كە ھەلەي گەورەي بابەتىم بىرىتىيە لە بىرپاردانى راست و ھەلە بىسىر چەمكىنکدا، بەوهى کە من بە چاونىكى رەها و بەپى و چاوكەرنى بارودۇخى دەرەپەرى سەيرى دەكەم.

بىڭومان، راي ھېمبىك لە راستىرىن ئەو رەخنانە بۇ كە پۇيەپۇرى لىتكۈلىنەوەكەم (ساختەنى زانستى لاهوت) كرايمەوە و سوودىنکى زۇرم لى بىنى بۇ راستىرىنەوەي رېبازە فەلسەفە فييەكەم.

ب- خودا و فەلسەفە : God and philosophy

لەم كتىبەمدا لىتكۈلىنەوەيەكى بابەتىانەي شىكارىم بۇ ئايىنى مەسيحى كردوو؛ چونكە لە نۇرسىنە نۇئىيە كاندا شىكارىيەكى ھاوجەرخەم لەسىر بىرۇباوەرى مەسيحى بەدى نەدەكەر، ئەو بىرۇباوەرانەي لەلای مەسيحىيە كان بىنەرتى و سەرۇوشتنىن.

كتىبەكە لە سالى ۱۹۶۶ دەرچووە و زۇر جار چاپكرايمەوە، كۆتا چاپى سالى ۲۰۰۵ بۇو.

لە كتىبەكەدا رېبازىنکى تەواوم بۇ بىباوەران داراشتووە، كە بۇ ئايىن بە سى قۇناغدا تىدەپەرىتتى، باسى ئوهىم كردووە كە يەكەمین شت كە دەستى پېتىكىرت.

سپرینهوهی چه مکی خودایه، که (رووحه، هدموو بعونه، هدموو زانسته) دواي
ئوه نورهی هلسنهنگاندنی به لگه کانی ئاينى سرووشتى دىت^(۱)، پاشان
و لا مدانوهی پروپاگنههی وحى خودايى.

بۇ سپرینهوهی چه مکی خودا، باسى ئهوم کردووه، که دهيت ولامى سى
پرسياى گرنگ بدرىتهوه:

- چون خودا پىناسە بکەين.

- چون خودا بە هەندىك سيفەت وەسف بکەين کە لە گەل خاسىمەتكانى ئىمەى
مرۆقلاهاوشىوهە وەك (بۇون و توانا و زانست)، سەرەراي بانگەشەي دىندارەكان
بەوهى کە ئەم سيفەتانەي خودا بە تەواوى لە سيفەتكانى بۇونەور جياوازن؟

- ئەگەر دان بە بۇنى خودايىكى چاكەكاردا بىنېن، چون گرفتى خراپە و ئازار
لىكىدەنەوهە؟

سەبارەت بە پرسياى دووم ولامى دىندارەكان ئامادەبوو، بەوهى کە وەسفىرىدىنى
خودا بەوهى دەكىرت کە لە زانستى لۆزىكدا بە شىوازى هاوشىوه ناسراوه، ئەمەى
کە دەتوانىن خودا بە سيفەتكەلىك وەسف بکەين کە ئىمە لە سيفەتى مرۆقەكاندا
دىيانىنېن، وەك (بۇون، زىندۇو، توانا، زانا) لە گەل زانىنى ئەوهى کە جياوازى
چۈنۈيەتى و چەندىتى لە نىوان بەدىھىنەر و بەدىھىنراو لەم سيفەتانەدا ھەمە.

بەھەمان شىۋە ولاميان بۇ پرسياى سىيەم ئامادەبوو، کە بىرىتى بۇ لە رەھاسى
ویست لەودايىه کە خودا چاكە و خراپەي ھىناوەتە سەر مەرۆف، خراپە تەنبا
تاقىكىرىدەنەوهە بۇ مەرۆف، کە لە ژيانى دىكەدا قەربۇوي بۇ دەكىرتەوهە.

بەلام پرسياى يەكم، پىشتر گرنگىيەكى زۆرى لەلایەن دىنداران پىنەددەرا.
من دەمۈست بەو پرسياارە ئەوه دووبات بکەمەوه کە ناكىرت گفتۇگۇ لەسەر

(۱) ئاينى سرووشتى Natural Religion : بىرىتىيە لە درك كردن بە بۇنى خودا لە پىلى وەجىيەوە، ئەگەر
چى بە پىريستى نازانىت کە وحى رەت بىكىتەوە، ئەم چەمك و تىزوانىنە لە هەر دوو سەدەي هەزەدەم
و نۆزدەمەدا بىلە بۇو. لە سەردەمىي ھاچىرخىشدا ئەم چەمك بۇ ئەوه بەكارىتىت کە لە نىوان هەمۇو
مرۆقەكان و هەمۇو ۋەگەزەكاندا، ھەستىكى سرووشتى بۇ بۇنى خودا ھەمە.

بوونی خودا بکهین، بدر لهوهی بتوانین پیتاسای ندو خودایه بکهین و واتا و سیفته کانی بزانین (وهک له هه مهو شوتیتکدا بوونی همه و لاشی نییه).

فهیله سووف (ریچارد سوینبیرن^(۱)) (Richard Swinburne) یه کلک برو له بتواناترین نهوانهی که ولامی ثم پرسیارهی دایمه. گوتی: حقیقتی مرؤوف له لاش و رهفتاری جیاوازه، بؤیه نه گهر مه حائل بیت حقیقتی مرؤوف به تداوی بزانین ندوا سهبارهت به خوا مه حالتره.

هدروهها فهیله سووفی بمنابانگی ثینگلیزی (فریدریک کزپلستون^(۲)) (Frederick copleston) هوشیاری برامبه رهترسیداری پرسیاره کدم را گهیاندبو و، ولامی دایمه بهوهی که له توانای عهقلی مرؤقدا نییه، وهک چون به پنهجه ناماژه بؤ په پولنیه کده کات ناواش ناماژه بؤ خودا بکات، همروهها گوتبووی که خودا به نهندازه ده چوون و بدرزیونه وهی همر مرؤفیک له چوار چیوهی کات و شوین خوئی بؤ ندو کده دفرده خات.

چوومه قوناغی دووه مده، جه ختم له سمر نهوده کردوه که به لگه کانی بوونی خودا، که له وردی دیزاین و دارپشتني گه ردون و سرووشتی چه مکه رهوشته کان (به لگه کانی نایینی سرووشتی) هه لیتجراؤن، به لگه کی یهیزن. پاشان بهوه کوتاییم پیهیتا که؛ بانگکه شه کانی و هی خودایی له برامبه نه شتری وردیینی خویان ناگرن.

ئیستاش، نهوهی که بدر له چل سال له کتبی (خودا و فلسه فه) خستوومه تبروو له به لگه و پرسیار، تهنا هنگاویتکی پینگاکه به؛ چونکه وازم له زوریه چه مکه کانی ناو کتبیه که هیناوه.

(۱) ریچارد سوینبیرن Richard Swinburne: بریتانیه له سالی ۱۹۳۴ له دایک بروه. ماموزتای فله فهی شیکاری برو له زانکوی نۆکسفورد و گرنگیه کی زوری به فلسه فهی نایینه کان و فلسه فهی زانست دده. هر دو سی سال جارنک کتبینکی فله فهی قول بلاوده کاته و، به شیوازینکی وا دنویت که خلکی ناسایش تئی بگهن. له گرنگترین ندو کتبانه Is there a God که بؤ سمر زیاتر له ۱۲ زمان و مرگی دراوه.

(۲) فریدریک کزپلستون Frederick copleston: ۱۹۰۷ - ۱۹۹۴) موسوعه کی بمنابانگی همه دهیارهی میتروی فلسه فه که ۹ بدرگه.

۷- گریمانه‌ی بیباوهری The Presumption of Atheism

لهم کتیبه‌دا (له سالی ۱۹۷۶ درچووه) تۆپه‌کم خستوتە گۆزپانی دینداره‌کان؛ بهوهی که سلماندنی بونی خودام خستوتە ئەستۆی باوهرداران، کە پیویسته بەلگەی وابخەنەرروو کە بیباوهران بىدەنگ بىکەن؛ چونکە سلماندن لەسەر ئەو کەسەیە کە بانگشە دەکات. ئەمە دواى ئەوهی کە ریبازى فەلسەفە ئایینە‌کان ئەوه بو کە بەرسیارەتی سلماندنی نەبۇونى خودايان دەختە ئەستۆی بیباوهران، بە بەلگەی ئەوهی کە ھەستىكەن بە بونی خودا ھەستىكى سرووشى و خۆرسکە.

ئەم خستنەرروو ھەلۈستى دینداره‌کانى له رەگ و پىشەوه لەرزاند، چونکە باوهربۇون بە خودا پېشتر ھىچ كات نەكەتىبووه بەردەم روویدەر و بىبۇونەھى کى لەم جۆرە.

ھەروھا باسى ئەوھەم كردووه کە سلماندنی بونی خودا دەبىن بمو قۇناغەدا تىپەپەرت كە ھەر گریمانىيەکى زانستى يان فەلسەفە پىيدا تىپەپەرت، ئەوانىش:

- ۱- پىناسە‌کردنى چەمكى خودا کە سلماندنی دەخىنە بەر لىكۆلىنەوهە.
- ۲- دىيارىكىردنى چۆنیەتى لىكۆلىنەوهە لە دىاردەكە (ھەر دىاردەيەك شىوازى لىكۆلىنەوهە تايىبەت بە خۆى ھەمە).
- ۳- خستنەر و شىكىردنەوهى ئەو بەلگانەي ئامازە بۆ راستىي ئەم چەمكە دەكەن (گریمانىي بونى خودا).

من ھەر سوورىيۇم لە دەستىگەن بە ھەلۈستى حاشاکەن لە بۇون، بۇ ئەوهى ئەوانى دى بەلگەي بونى خودام بۇ بخەنەرروو. من ئەم ریبازەم خستەر و چاك دەمزانى کە سلماندىنى شىتىك زۆر ئەستەمترە لە حاشالىكىردنى.

گەورەتىن بەرگرى لە داواكارىيە لە باوهردارانم كردىبوو، لە لاين گەورە فەيلەسووفى ئەمرىكى (ئەلەفين پلاتينىگا^(۱)) Alvin Platinga وە هات. كە

(۱) ئەلەفين پلاتينىگا Alvin Platinga : لە سالى ۱۹۳۲ لەدایك بۇوه، مامۇستاي فەلسەفە لە زانكىزى نۆتردام، گىنگى دەدات بە فەلسەفە ئایینە‌کان و بىچىنە‌کانى زانيارى و غەبىيات، گۇفارى تايىم بە

پیداگری له سدر نمه ده کرد که (باومه هستیکی سروشوستیه) و باومه بعون به بعونی خودا، وهک باومه بعون به چه مکه بنده تیه کانی تر، وهک نمه ده باومه هستیت که که سانی دی وهک نیمه عه قلیان همیه و، وهک باومه بعون به تمدنروستیی هسته کانمان و، وهک باومه بعون بمه ده که دلیین همه مو گهوره تره له به شیک، .. نیمه باومه مان بهم چه مکانه همیه، بهبی نمه دی پیوستیمان بهمه هستیت بدلگه یان له سدر بینینه وه.

بدلام فیله سووف (رالف مک ناینیرنی^(۱)) (Ralph Mc Inerny) دهستگرتوو بعو به پیکخراوی و موعجیزهی له بنچینه بعوندا و، له جنگیری یاساکانی سروشت، که دهنه همیه نمه دلیین (بعونی خودا راستیه کی لوزیکیه) و، نمه دی که بدره لستی نه بوجچونه ده کات پیوسته بدلگه بخاته رهو.

د- من و دیقید هیوم :

له یه کیک له قوانغه کانی ژیانمدا گرنگیم دهدا به فلسه فمی (دیقید هیوم^(۲)) (یه کیک له تواندترین بیباومه کان بعو)، له سالی (۱۹۶۱) کتبیکی Humes Philosophy of Belief، له قوانغه کانی ژیانمدا زور له بوجچونه کانی هیوم و هرگرتبو، بدر نمه دواتر رای خومم ده باره بوجچونه کانی بگورم.

(فیله سووفی خودا) و مسفي ده کات.

(۱) رالف مک ناینیرنی Ralph Mc Inerny: مامؤتای فلسه فمی له زانکوی توتردام، نه مریکیه و له سالی ۱۹۲۹ له دایک بعو. کتبیکی همیه ده باره مسیحیت و ناینی مسیحی و هندنیک چیرذکی ناینی.

(۲) دیقید هیوم David Hume: فیله سووفی بیناومه ای سکوتلمندی (۱۷۱۱ - ۱۷۷۶) هیوم نه بینگه تاییدتیهی رهند کرده نه که فلسه فمی بوجرۇشی دادمیت، بمه دی که بدهیتزاونکی جیاوازی خودایه. هروها یاساکانی (فلسه فمی سروشوستی) چەپاند، که تازیا له پئی شته ماددیه کاندە سەبىرى مرۆف ده کات و مرۆف و بونه و مەکانی تر هاوتا ده کات. هروها به تمواوی بدلگه دیزاین رهند کاتمه. هروها گرنگی دهدا به فلسه فمی سیاست و میزرو و، کتبیکی همیه ده باره میزروی نینگلەترا، که شەش بەرگە.

یه کیک له گرنگترین ثو پرسانه‌ی که رای خۆم له سمر گۆری، پرسی ره‌تکردنوه‌ی (په‌یوهندی ئەنجام به هۆکار Cause and Effect law) بوبو. چونکه هیوم وايده‌بىنېت که نه گەر سەرنجى ثاو بدهىن کە له (۱۰۰) پله دەكولىت، ئەو واتاي ئەو نېيە کە هىچ په‌یوهندىيەکى هۆکارى له نىوان گەرمىرىن و كولاندا هەيمە! ئەو وايداده‌بىنېت کە تەنبا په‌یوهندىيەکە عەقل دايماوه، ئەمەش بەھۆى زۆرى دووباره‌بۇونەوهى ئەو ئاوىتەبۇونە Assocation. واتە، عەقللى ئىمە لەو ئاوىتەبۇونە ياسايدەکى دارېشتووه کە ئاوا له (۱۰۰) پله دەكولىت.

ھەروهە (ھیوم) پئى وايد ئەو عەقللى ئىمەدە گەرمانە ھەممو ئەو په‌یوهندىيەنەي كردووه کە له دەرۈيەرى ئىمەدا بۇونىان ھەيمە و دەيانبىنەن، له ئەنجامدا هىچ ياسايدەك بۇنى نېيە کە سرووشت بەپىۋەپەيات! من ئىستا باوھەم وايد کە ئەم تىپوانىنە ھەممو مەزووعىيەت و بابهتىيەکى دەرۈيەرمان لەناو دېبات و ھەممو زانستەكان له بناغەوە ھەلدىكەنېت.

ئازادى و ويستى مرۆف:

يەكىنلىكى تر له چەمكە كانى هیوم کە بۇ ماوەيەك كارىگەرى له سەرم ھەبۇو، دواتر بۇچۇنى خۆم گۆری، پرسى ((ئازادى ويستى مرۆف)) (ناچارى و ئارەزۇوەمنىدی)^(۱) کە پرسىتكى گەرنگە له فەلسەفە و ھەممو ئايىنە كاندا.

لە سەرتاي درووستبۇونى قەناعەتە بىباوھەرەكەمدا، بابهتى گەرفتى خراپە و ئازار كىشەكە لەلام درووست دەكەرد. دىندا رەكانىش بەوه وەلامى ئەم كىشەيەيان دەدایوه، کە خودا ويستىتكى ئازادى بە مرۆف داوه، ھەلپۇرەرنى خراپ و ھەلەئى مرۆفە کە دەبىتە هۆکارى زۆرىيە خراپە كانى وەك جەنگە كان (من ئەو بۇچۇنە ئەوانم ناونابۇو (بىرگىرى ويستى ئازاد)).

(۱) ناچارى و ئارەزۇوەمنىدی: رېبازى ناچارى وايدىيەت کە مرۆف ويستىتكى ئازادى نېيە و له ھەممو كارە كانىدا ناچاركراوه کە چى بکات. بەمەش گەرمانە پاداشت و سزاي زىيانى دىكە دەرىوتىمۇ. هەرجى رېبازى ئارەزۇوەمنىدەيە، وايدىيەت کە مرۆف ويستىتكى ئازادى ھەيمە کە لەنیوان بىزادە جىاوازە كاندا باشتىرىن ھەلپۇرۇت، لە ھەندىنلەك لايەنېشىدا ناچاركراوه، وەك بابهتى مەدن و نەخۇشى و كارمساتە كان.

به لام چون بتوانین لیکدانهوه بۆ کارهساته سرووشتییه کان بکمین و، چون
هه ماهمه نگییهک له نیوان ویستی نازادی مرؤوف و پههایی ویستی خوداییدا
بکمین، له گەل زانستی پیشوهختی خودایی دهیارهی کردوهه کانمان (رههایی
زانستی خودایی)؟

ئایا ئەمە ئەوه ناگەیەنیت کە بونی ویستی پههای خودا دەتوانیت ویستی
ئەوه له مرؤوفدا درووست بکات کە گوپرایەلی ئەو بکات، ئەمەش واتای ئەوه
دەگەیەنیت کە خودا مرؤوف ناچار دەکات گوپرایەلی بکات، سەرەرای ئەوهی
کە ویستیکی نازادی پېیە خشیوه؟!

له قۇناغى دواتردا، دەركم بەوه کرد کە پیویسته جیاوازى له نیوان دوو
واتای جیاوازى وشەی هۆکار Cause بکمین. چونکە هەندىك هۆکار ھەن
کە دەرنجامى کارى مرؤوفن (هۆکاره مرؤیيە کان)، هەندىك هۆکارىش ھەن له
دەرھوھى کارى مرؤوف (هۆکاره سرووشتییه فیزیاپە کان).

ئەم دابەشکردنە يارمەتیمان دەدات بۆ تىڭەيشتن له بىنەماي حەتمىي و
چارھنوسىي^(۱) Determinis با دیاردهی خۆرگیران به نموونە وەرىگىن، کە
هۆکارەکەي فیزیاپە، ئەم دیاردەمە چارھنوسىيە و ھەردەمی روویدات، ئەگەر خۆر
لە گەل مانگ و زەویدا كەوتەنە سەر يەك ھېللى، ئەگەر ئەو بارودۇخە سرووشتیيە
نەيىت مەحالە روویدات. ئەمە نموونەيەكى باشە بۆ پەيمونى راستەوخۆي نیوان
هۆکار و دەرنجام له دۆخى هۆکاره سرووشتیيە فیزیاپە کان.

به لام ئەگەر سەرنجى کارى مرؤوف بەمین، وەك ئەوهى کە کاتىك روودەدات
کە من ھەوالىتكى خۆشم بۆ تو پېپەتت، تو له خۆشىدا نقوم دەپى و ھاواردەکەي
يان لەو کاتەدا سوجەدە بۆ خودا دەمەي، لەوانەشە ئەو بژاردەمە ھەلبىزىرى کە لەو
کاتەدا بە هيچ شىۋازىك ئاھەنگ نەگىزى، وەك ئەگەر لە كىتىپخانەيەكى گىشتى
دانىشتىبوسى.

(۱) حەتمىيەت: مەزھەيەنکى فەلەفېيە، دەلىت کە کاروکردوھ و بېيار و ھەلبىزاردەكاني مرؤوف و
گۈرانكارىيە كۆمەلائىتى و سرووشتىيە کانى، بەرەمەي چەند ھۆکارىنەنک کە مرؤوف هيچ دەسەلاتىكى
بە سەرياندا نېيە و ئەو دەرنجامانە دەرنجامى حەتمىن بۆ چەند ھۆکارىنکى بەدەر لە ویستى مرؤوف.

کهواته هموالدانی من بۆ تۆ هۆکارنکی حەتمیی و ناچاری نەبسو، هۆکارنکه
هانی کارنکی تر دەدات، بەلام ناچارمان ناکات شو کاره بکەین، بەردەوام بوارنک
بۆ ویستی ئازادی مروڤ دەھیلیتەوه.

ئیستا من جیاوازی لە نیوان دوو جۆر هۆکاردا دەکەم، هۆکاری فیزیایی کە
چارەنوسییەکی فیزیایی بەدوادادیت، کە مروڤ تىیدا ناتوانیت ئازادی ویستی
تىیدا ھەبیت.

ھەروهەا هۆکاری مروپی کە تىیدا ئازادی تمواوى ھەلبژاردنمان ھەمیه،
چونکە ویستە کانمان زۆرەملىيان لەسەر نییە، کە نەتوانین پۇويەربان بېبىنەوە،
بەلکو زۆریەمان توانای جلموگىرکردنی ئارەزووە کانمان ھەمیه. بۆ ئەنجامدانی
شەو کارەی دەمانەوەت.

بۆ شەوهی لە بوارى ئازادى کارى مروڤ تىېڭىھەين، پېوستە بەراوردىك لە
نیوان دوو جۆرى جوولەدا بکەین *Motions* و *Movings*:

Movings: شەو جوولەيەيە کە بە ویستى خۆمان دەستىپىپە كەين و كۆتابى
پېتىنین، وەك چۈون لە شۇتىنېكەو بۆ شۇتىنېكى تر.

Motions: شەو جوولەيەيە کە ناتوانین بە ویستى خۆمان دەستىپىپە كەين يان
كۆتابى پېتىنین، وەك جوولەي ماسولكە دل.

ئیستا باوھرم بەوه ھەمیه کە مروڤ بونەورىنکە توانای ھەلبژاردنی ھەمیه لە
نیوان بژارده راستەقىنەكاندا.

ئیستا باوھرم بەوه ھەمیه کە هيوم و (زۆرى دى) كەوتۇونەتە ھەلەيە كى گەورەو
بە گشتىگىرکردنی بندماي چارەنوسىي ياسا فیزیايىھە كان و جىئىھە جىڭىردىيان
بەسەر رەفتارى مروقىدا؛ کە واى بۆ دەچن مروڤ جىگە لەو کارەي ئەنجامى
داوه توانای ھەلبژاردنی ھىچى ترى نەبسوو (چارەنوسىي رەفتارى مروڤ).

ئايا لىزەدا ھەست بە ھەۋەرەيە كى بىنچىنەيىي ناكەي لە ھىزى ھىومدا.
پېشتر حاشاي لە بۇونى پەيموندى لە نیوان هۆکار و دەرنجامدا دەكەد، کە جى

ئىستا باسى چارھۇسىيەتى ھۆكاره فىزىايىھەكان و تەنانەت ھۆكاره مەۋىيەكانىش دەكات!!

چۈن فەيلەسۇوفىنىڭ گەورەي وەك دېقىيد ھىوم دەكەۋىتە ھەقدۈزىيەكى وا بنچىنەمى و گەورەمە؟ كەم و كورتى لە رېبازە فەلسەفييەكەدا نىيە، بەلّكى لە توانىي مەرۆڤدایە كە نەتوانىت پاشەكشە لە يەكىن لە بېرۇراكانى بىكەت، تا بىگاتە ئاستىك لە ھەقدۈزى ھزرى كە بە ھىچ شىۋىيەك نەتوانرى كۆ بىكىنەدە. بىنگومان ئەمە كېشىدى گەورەي فەيلەسۇوفە بىباوھەكانى سەردەمى نوپىيە.

باسته سینیم: له بیباوهرپیوهو بهرهو گومان بهرهو باوه‌ر

دوای نهودی قهناعده‌ته بیباوهرپیوه کامن تمواو و تۆكمهبوون، که له سالی ۱۹۷۶ له کتیبی (گریمانه‌ی بیباوهرپی) (The presumption of Atheism) دا چه‌که‌رمیان کرد، چوومه سمر لقه جیاوازه‌کانی ترى فله‌سنه و زانستی کۆمەلنسی و سیاست.

هەنگاوه فراوانه‌کانی زانست زیاتر گەرمیان دەکردم، بەتاپیهت گریمانه‌ی تەقینه‌وه گەوره‌کەی گەردوون، که درووستبۇونى گەردوون شىكار دەکات، هەروه‌ها دۆزىنەوه و درووستبۇون و مېکانىزمى کارى ماددەی بۆماھىي لە خانه زىندووه‌کاندا (DNA).

سەرەرای ھەموو ئەمانه، ھېشتا گرنگیدان بە فله‌سنه‌ی ئايىنه‌کان بەسەر بىرکىردنەوه‌کانمدا زال بۇو. وا دىياربىو كەسانى دى منيان وەك نوئىنەر و بەپرسى ھزرى بیباوهرپی دەدى، بۇيە بانگھېشى زۆر گفتۇگۆ و دىبەيتى كرام، که له سى شىوەدا خۆيان دەبىنېيەوە؛ يان دىبەيتى گشتى يان گفتۇگۆزى سنوردار يان دەمەقالىنى رۆژنامە گشتىيە‌کان و گۆڤارە فله‌سەفييە تايىبەتە‌کان.

لىزەدا ھەندىلەك لە دىبەيتە گرنگە‌کان دەخەمەرپوو، که له ماوهى ۋىيانى دوورودرېزى فله‌سەفييە‌مدا ئەنجامى داون، که تىيىدا پاشەكشىنى ھېۋاش ھېۋاشم لە ھەلۇتسە بیباوهرپیيە‌کە‌مدا بەرەو كۆمەللى گومان‌كاراندا پىشان دەدات.

أ- بهلگه‌ی پیاوو کهچه‌له‌که :

ئەم دىبەيىتە لە سالى ۱۹۷۶ لە زانكۆي ويلايەتى تەكساسى باكىر ئەنجامدرا لە گەمل گەورە فەيلەسۇوفى ئايىنى (د. تۆماس وارين^(۱) Thomas Warren)، كە بۇ ماوهى چوار شەو بەردەوام بۇو، لە بىستى مانگى سېپتەمبەر دەستىپېتىرىد، لە هەر شەونىكدا نزىكى ۵ - ۷ ھەزار كەس ئامادەي بۇون.

پاشتم بەو بەلگانە دەبەست كە د. وارين دژى بىردىزى پەرسەندىنى داروين بەكارى دەھىتىن. بۆيە د. وارين پرسىيارى لىتكىرم، كە ئايا من باوھىم بەوهەمە كە رۇزى لە رۇزان بۇونەورىنىك ھەبوبىيەت كە نىوهى مەرۋەت بوبويت و نىوهى مەيمۇن بوبويت؟ وەلام دايىوه بەوهى كە ئەم پرسىيارە وەك ئەوهەمە وايە پرسىين كەى دەتوانىن مەرۋەتىك بە كەچەل دابىتىن. وەلامە كەم بەم شىۋەمە شىكىرەمە: گومان لەوه دانىيە كە مامۆستاكەم (جىلىبىرت رايىل) كەچەل بۇو، بەوهى كە سەرى بە تەواوى مۇوى پىوه نەمابۇو، لوس وەك توڭىلى ھىلىكە، بەلام ئەگەر سەيرى پىاوان بىكەين، كە چۈن بە هيواشى تال تال قىزيان دەھەرت، ئەوا ئاسان نىيە بەتوانىن ئەوه دىيارى بىكەين كە ئەو پىاوه كەى كەچەل بۇوه! بۆيە بىنگومان پەرسەندىن كەدارىكى زۇر هيواش و لەسەرخۇيە.

لە بەھىزىرىن ئەو دەستەوازىانە لە دىبەيىتەدا گوتۇرمە و قەناعەتى بىباوھى ئەو كاتم دەرددەخەن:

- ئەوهى كە بلىنى خودايەك ھەمە، ئەوهەنە ھەقىزى تىدايە وەك ئەوهى بلىنى كابراي سەلتى بە ڙن، يان بازنهى چوارگۇشە.

- من باوھىم وايە كە بۇون نە سەرقاتاي ھەمە نە كۆتايى، لە ژيانىدا كەسىك بەلگەيدەكى عەقلى واي بۇ نە خستۇرمەتەپرو كە ئەم بۆچونەم بگۆرم.

(۱) د. تۆماس وارين Thomas Warren: مامۆستاي فەلسەفە لە زانكۆي نۆتردام، لە ويلايەتە يەكىگىرتووه كان (۱۹۲۰ - ۲۰۰۰).

- من باوهرم وايه که بعونه و هر زیندووه کان له خزوه له ماددهی نازیندوو درووست بعون، به دریزایی ثم سدردهمه دوورودریزانه.

- سدرهای ئهو پیشوازی و میواندارییه لیمکرا، دیبېیته کەمان کۆتايى هات و هەرىكەمان سورپیوو له سەر ھەلویتى و قەناعەتى خۇى.

ب- زۆرانبازى گاوانەکان :

ئم دیبېیته گرنگەش ھەر لە ولایەتى تەكساس نەنجامدرا له سالى (١٩٩٨)، كە نزىكىدى چوارھەزار كەس ئاماذهى بعون. ئم دیبېیته مان ھاوشىۋە زۆرانبازى بە دەمانچەمى گاوانەكانى رۇزئناواي ئەمرىكا وابۇو، ئىمە چوار بىباوھر بۇين لە بەرامبەر چوار گەورە فەيلە سووفى دىنداردا.

ھەردوو لايەنەكە پەيوەست بعون بە ھەمان پەيرھوی بندما ياسايىھە كە (بەلگە لە سەر ئەو كەسىيە كە بانگەشە دەكتات، نەك ئەوهى حاشا دەكتات)^(١) بەلام ھىچ كام لە ئىمە ھەولى ئەوهى نەدا كە وا لەلاینى بەرامبەر بکات قەناعەتى بە بۆچۈونەكانى بکات، بەلكو تەنیا بە تەقە لىتكىدن وازىدەھىتى!

بەلگە كانى لايەنی بىباوھرە کان ئەوه بۇو كە بانگەشە كەنى كەسيتىك كە نىزىدراوى ئاسمانە بەلگە نىيە لە سەر ئەوهى كە خودايەك ھەيە كە ناردوویەتى، لەوانەيە ئەو ھەستە خىيال يان درۆ بىت. جەختمان لە سەر ئەوه كەدەوە كە بەلگە كلاسيكىيەكان لە سەر پرسى خوايەتى بۆ ئىستا كۆن بعون و هيئىيان نەماوه.

رەكابەرە گەورە كەمان (ئەلثىن پلاتينىڭو Alvin Platingo) سورپىوو لە سەر ئەوهى كە باوھر ھەستىكى سرووشتىيە و پىوستى بە بەلگە نىيە، بەتمواوى وەك چەمكە رۇون و بەديھىيەكانى تر وەك (ھەموو لە بەشىك گەورەتە)، يان وەك ئەوهى كە (ئىمە بۇونمان ھەيە).

.The onus proof lies on the one who affirms, not on the one who denies (1)

چ- شهقبوونی دیواری به رگری

نهوهی سهنجی سی دیبهیته کانم برات که ئیستا باسیان دهکم، دهزانت که بدلگه و ولامه کانم بهرامبه به باور داران بیهیز بون:

۱- لسر لایپزیکانی گؤفاره فلسه فیله کان دیبهیتینکی گدوره له گمل فهیله سووفی ئایینی گدوره (تیری میس Terry mieth) ئەنjamادا، که تیدا ئو بدلگه يه کی گردونی سرسور ھیندری خسته روو^(۱):

- گردون چمندان بونهودری گزراوی سنورداری له خۆ گرتووه.
- ئەم بونهودرانه هەر دەبى بە دیھینەر تکيان ھەبىت.

- ناکرى بە زنجىره له گمل بونهودرە کاندا کە پیویستیيان بە بە دیھینەر ئەك ھەي تا بى كۆتايى بىرقىن؛ پیویستە له شوتینىكدا بوهستىن و دان بە بە دیھینەر یە كەمى ئەم بونهودراندا بنىيەن.

- ئەم بە دیھینەر يە كە مە پیویستە يەك بىت، ئەزەلی بىت، بونى حەتمى بىت. ئەم سيفەتانە بە دیھینەر يە كەم لە ئایينە ئاسمانىيە کاندا سيفاتى خودان.

ئەم بدلگه يه لسر چەمكى (بە دیھینەر پیویست بۇ بون Exponential Causality) بنیاتنراوه.

سەرەتاي جوانى و بەھىزى ئەم بدلگه يه، بلام من رەتم كردووه، بە بدلگه يه نهوهى كە گەردون ھۆكارى ماددى واى له خۆ گرتووه كە پیویستى بە بە دیھینەر يان ھېتىنکى دەرهە كى نىيە.

۲- لە مونازەرە كەمدا، لە ھەشتاكانى سەدەي بىستەم، له گمل (اریچارد سوینبىرن Retchard Swinburn)دا، كە مامۆستاي فلسە فەي ئایينە کان بۇ لە ئۆكسفۆرد (باشترين بەرگريكار بۇو لە باور، كە بە ئىنگلەيزى قسە بکات)،

(۱) بدلگه گەردونىيە كە لە بەشى دووهەدا بە دوورودریزىر باس دەكىن.

به لگه کانی سوینبیرن لهوهه دهستی پنکرد، که دهی بدهیهینه‌ری گهردوونی ماددی سنوردار نامدادی و بی سنور بیت، ولامی سوینبیرن دایوهه بهوهی که من ناتوانم وتنای بعونه‌مرنکی بهم سیفه‌تانه بکنم.

۳- له دیهیته که مدا له سالی ۱۹۹۸ له گدل (ولیم لمین کرنگ^(۱)) Lane Craig، کرنگ بهوه دهستی پنکرد که، ئه گهردوونی سه‌رهتایه کی ههیه و بهم نهندازیه ریکخراوه، ئه گهر بمانمودی باشترين لیکدانوهی بؤ بکمن بنهوهی که بلیین خودایه کی بدهیهینه بدهیهیناوه. ولامم ئه وبوو: ئیمه پیوسته له بیرکردنوه له سرهتای درووستبوونی گهردوون بگه‌پرینهوه بؤ ته‌قینموده گهوره که (The Big Bang) و ئو ته‌قینه‌وهی به حقیقتی يه‌کم دابنین. هه‌رجی به لگه‌ی ریکخراوه گهردوونه بهوه بدرگرم کرد که: وردترین بعونه‌وهی گهردوون، که مرؤفه، دهکری بعون و توانای به یاسا سرووشتیه کان لیکبلرتموه.

د- زانه‌کانی سه‌رهتای راستکردنوه‌ی ریکا

په‌واندنه‌وهی ته‌می بیردؤزی په‌رسه‌ندن

بیردؤزی په‌رسه‌ندن^(۲) که هی زانای گهوره بایولوژی چارلس داروینه

(۱) ولیم لمین کرنگ William Lane Craig: مامؤستای فلسفه له زانکزی بیولا له کالیفورنیا، له سالی ۱۹۴۹ له دایلک بوروه. گرنگی دهات به فلسفه ناینه‌کان و میزو و ثائی سرووشتی.

(۲) بیردؤزی په‌رسه‌ندنی داروین له سر سی دهستماوازه بنياتراوه: یه‌کم: زينده‌وره جيوازه‌کان به په‌رسه‌ندن له زينده‌وره ساده‌تر له خويان په‌ريان سه‌ندووه، و، زانستی بايزلوجي نه دهسته‌وازیه پشت‌راست دهکاتوره، دوای نهوه به لگه‌ی زانستی له سر نهوه کله‌که بعون، بتایمبهتی به لگه‌ی بايزلوجیا بشی (جينات) سره‌مای نهوهی که همندیک دیارده همن که په‌رسه‌ندن توانای لیکدانوهی نییه.

دووه: په‌رسه‌ندن ده‌زمجامی همنگاوی هم‌رسه‌کیه که به رنکدوت پوویداوه، بلام زانستی بايزلوجيا جدخت له سر نهوه دهکنه‌وه که مه‌حاله همنگاوی هم‌رسه‌کی بتوانیت زينده‌وره کان بؤ زينده‌وره به تواناتر و نالوزتر په‌ره پیندات.

سييه: سيفاته باشه نويه‌کان له ریگای بتجینه‌ی هملزاردنی سرووشتی بؤ نهوه کانی دواتر ده گوازرت‌موه، نهム چه‌مهکش له زانستی بايزلوجيدا سلمیتراوه.

لبعر نهوه له سر زانایانی بايزلوجي بورو شتیکی پتوست که بیروزکه‌ی نهوه قمبول بکمن که سيفاته نويه‌کان که دهنه هؤی په‌رسه‌ندن، درووستکه‌رنکی زيره‌کيان له پشته‌وهی و ناکری بهه‌ئی همنگاوی

(په ره سهندنی زینده‌هره کان له نهنجامی هنگاوی هرمه کی په رهیان سهندووه که به رنکهوت روویداوه) نهو بیردؤزه يه کیکه له گرنگترین نهو به لگانهی بیباوهره کان پشتی پیده بهستن، بۆ لینکدانوهی جوز او جوزی زینده‌هره کان، به بی نهوهی پیوستی به به دیهینه ریک همیت، لمبهر نهوه نهه بیردؤزه يه کیکه له بابه ته گهرمه کانی دهمه ته قیئی نیوان ماددیه کان و باوهر داران.

له کتیبه که مدا (په ره سهندنی داروینی) باسی نهوم کردووه که بنه مای ((هملبراردنی سرووشتی Natural selection)) (که پیگا به زینده‌هره کان ده دات هنگاوی هرمه کیی باش که له جیناتیاندا همیه بۆ نهوه کانی دوای خویان بیگوازنمه) ناتوانیت سیفاتی نوی له بونه‌هره کاندا درووست بکات، بدلكو نهو سیفته خراب و نهخوانهی له زینده‌هره کاندا همیه لمناویان دهبات^(۱).

نهوهی که یارمه تیده‌ری بلاوبونهوهی نهو همله‌یه بوبو، نهوه بوبو که داروین دهسته واژه گهینکی وهک (هملبراردنی سرووشتی) و (مانهوه بۆ باشتینه ای به کارهیناوه، نه گهچی داروین خوی دوای ماویمهک لمو همله‌یه به ئاگا هاتهوه و نه دهسته واژانی گۆرپین بۆ (پاراستنی سرووشتی Natural Preservation)، بەلام هندیک وهک - ریچارد دۆکنر - به دهسته واژه همله کانهوه نووسابون و سوریوون لمسه بکارهینانیان، بۆ نهوهی بەم کارهیان پالپشته هەلۆسته بیباوهره کانیان بکەن، سەرەرای نهوهی که داروین خوی بیباوهر نهبوو، وهک له باسی شەشمدا پروونی دەکەینهوه.

یه کیک له هموله کانی ریچارد دۆکنر بۆ به کارهینانی خرابی چەمکی په ره سهندن بۆ بیباوهری نهومیه که له کتیبی (جینه خۆ په رسته که The selfish gene باسی کردووه، که دهليت: ئىتمەو (زینده‌هرانی دی) دەزگای زیندووین و رۆبۆتین بەشیویمهک بەرنامه کراوین که پاریزگاری له جینه کانمان بکەین DNA کودی بۆ ماویی جیاکه رههی هەر رەگەز و هەر تاکیک).

کورانهوه روویدن.

(۱) نەمە پیگمیشتنی ثەتۆنی فلوده، نه گەرنا راستیه زانتیبیه که نهومیه که هملبراردنی سرووشتی وهک چۈن سیفاته خاپە کان لمناو دهبات، ناواش چاڭ و نۇنکان بۆ نهوه کانی دواتر دەگوازىتەو.

دۆكىز وايدەيىنېت كە بۇونەوەرى زىندۇوی بىنچىنەبى جىينە و، ھەمۇو دەزگا جياوازەكانى لاشە بەكاردىتىت بۇ رېتكخستانى كاروبارى ژيانى خۆى و مسۇگەركردنى مانمۇھى لە رېنى گواستنەوهى بۇ نەوهەكانى دواى خۆى.

سەرمەتاي ھەلمى ئەم چەمكە لە روى بايۆلۈجىيەوە^(۱)، دۆكىز ئىمە دەخاتە رېزى گيانەوەرانى دى^(۲) و ھەمۇو تايىەتمەندىسى و جياوازىيەكان لەبەر مەرفە دادەمالىت. كە پىنى لە زىندۇوەرەكانى دى جىادەكىتىمە و دېيكاتە بۇونەوەرنىكى جياواز.

ھەروەها دۆكىز سوورە لەسەر ئەوهى كە رەفتارە مەرفىيەكانى ئىمە دەرەنچامىتىكى راستەوخۆى يەك جىن يان چەند كەمە جىننېكە، كە پىنى لە ئاژەل جىادەكىتىمە و بەشىۋىيەكى حەتمى رەفتارەكانمان دىيارىدەكتە، سەرمەتاي ئەوهى كە سەلمىنراوە كە ئاپاستە رەفتارىيەكانى زىندۇوەر بە گشتى دەرەنچامى ژمارەيەكى زۆرى جىنە، نەوهەك تاكە جىننېك يان چەند جىننېكى كەم.

ھەروەها دۆكىز لەسەر ئەوهش سوورە كە ھەولڈانمان بۇ ئەوهى سىفەتى باش بۇ مندالەكانمان چىبىلىن، ھىچ سوودىتىكى نىيە؛ چونكە ئىمە بە خۆپەرسەت لەدايىك بۇونىن و تەنبا ھەول بۇ مانمۇھى خۆمان و جىنى خۆمان دەدەين. ئايا جىنە خۆپەرسەكان دەتوانى رىنمايمان بىكەن تا رەفتارىك بىگىنەبەر كە خۆنەويستى و نكۆلۈكىردن لە خوود بالى بەسەردا كىشايت!!

لىزەوە هەست بە ھەلمى دۆكىز دەكەين (اله روى بايۆلۆجي و پەروەرمى) و خراپ سوود وەرگرتىنلى لە بىرددۇزى پەرسەندىن.

(۱) نەگەر دەستەوازىدى جىنى خۆپەرسەت پاست بىت (كە جىن زىندۇوەرى بىنچىنەبى و، نامانجى مانمۇھىتى بە زىندۇرىي) نەوا زىاد بۇونى يەك رەگەزى باشتە؛ بە پىنمەي كە پارتنەگارى لە جىنە كان دەكتە بەپىن گۈزبان و بەپىن دەستكاري. لە گەل نەوهەشدا زىاد بۇونى دوو رەگەزى (ئىز و مى) گەشەي كەردوو، وەك ھەنگاونىكى پەرسەندىن بەرھۇ باشتىر؛ سەرمەتاي ئەوهى كە دەيتە هوى گۈزبانى رېشىمى لە جىنە بىنچىنەبى كاندا: چونكە ھەر جىننېك دابەش دەيت بۇ دوو بەش و، نيو جىنى تى لە رەگەزى دېيكەدە بۇ زىاد دەيت.

(۲) يەكەمین كەس كە ئەر رايى پېرىمۇ كرد (Desmond Morris) بۇ لە ھەردوو كىتىبەكىدا (امەيمۇونە رۇوتەكە The naked ape) و (باخچەي ئاژەللىي مەرفە The Human Zoo).

رپویه روبونهوهی هەلۆستی بیباوهران لە بىردۇزى پەرسەندن، زۆر بە هەلە حاچىبۇنى بىردۇزەكەيان بۇ دەرخستم و، ئەو پەردەيمەيان لەسەر لادا كە وەك بەلگەمەكى بىباوھى بەكارىھېتىرت و، پىنگاڭى ئەوهى بۇ من خۆش كرد كە پىنگاڭىم راست بىكەمەوه و، ورده ورده باوھى بە رۆلى بەدىھېتەرنىكى زىرەك^(۱) بىكم كە ئەو پەرسەندنەي ئەنجامداوه.

هـ- پاشان ئاراستەكەم كۆرى :

پاشان ساتە وەختە يەكلەك درەوهەكە هات و، لە گۈنگۈتىن دىبەيتە ئاشكرا كاندا (كە لە زانكۆي نیويۆرك لە سالى ۲۰۰۴) ھەمووانم توشى سەرسامى كرد، ئەوەم ئاشكرا كرد كە من ئىستا قەبۇللى بىرۋەكەي (بۇونى خودا) دەكەم! رۇونم كرددوه كە ئەوهى زانستى سەرددەم سەلماندۇویەتى لەو ئالۇزىيە سەرسورھېتەرەي كە لە درووستكىرىنى گەردووندا ھەمە، پىویستە بەدىھېتەرنىكى زىرەكى ھەبىت. ھەروەها توپۇزىنەو نوئىيەكان لەسەر بىنچىنە ئىيان و، ئەوهى لە بناغەي زىنە ئالۇزى DNA^(۲) دۆزراوەتەوە، بۇونى بەدىھېتەرنىكى زىرەك بە پىویست و حەتمى دەزانىت.

تۆرى مىدىيابى ئىسوشىتىد پىرس ئەو ھەوالەي بە ھەمو جىهاندا بلاڭىرددوه لە گەل نووسىنەنلىكى جوان و راستگۈيانە:

بىنگومان گەورەتىن و سەرنجىراكىشىرىن دۆزىنەوهى زانستى سەرددەم ئاشكرا كىرىنى ئەۋەمە كە خودايەك ھەمە.

.Of all the great discoveries of modern science, the greatest was God

(۱) د. مىسەفا مەحمۇد نەم دەستەوازىيە بەعوە وەصف دەكتات كە يەك پىت كىشە كە چارەسەر دەكتات، دەلى پەرەينەنلىن (تطويرى) كە خودا ئەنجامى دەدات، نەك پەرسەندن (تطور) كە لەخۆيەوە رپويدايت.

(۲) سەيرى باسى ھەشتم بىك، بۇ ئىنگەمىشتن لە بىنچىنە و شىوارى DNA.

بەلگەی مەيمۇنەكە

یاسا فلسه‌فییه که دلیلت: بدلگمی فلسه‌فی به تهواو داده‌نریت نه گمر بدلگمی راستی بوقوهونه که و همله‌ی بوقوهونی بدرامبه‌ری تیندا کۆبوبویووهه. بوقیه هله‌لوه‌شاندنوهی نهوهی به (بدلگمی مهیموونه که) ناوی دهبن له‌لایمن زانا (جیرالد شرویدر^(۱)) Gerald Schroeder له کتیبه‌کمیدا (زانستی خودا (Science of God) زور سه‌رنجی راکیشام.

نموانه‌ی ثم بچوونه‌یان همه‌یه ثه گه‌ری درووستبوونی ژیان به‌هؤی پیکه‌وتمهوه
به کومه‌لیک مهیمون ده‌چوینن، که بردواام له کیبوردی کومپیوتهر بدنه و،
دمین که ده‌کری له یه‌کیک له ههوله بردواامه‌کان، بتوانن به ریکه‌وت هونراوهی
Sonneتی شکسپیر بنووسن.

شروعیده ب نجامدانی تاقیکردنومه که له نجومه‌نی گهانی بریتانی بو هونه رنجامیدا ثمو بچوونه‌ی هملوه‌شانده، کاتیک لیکوله‌ره کان شمه مهیمونیان بز ماوه‌ی مانگیک خسته ناو قه فه‌سیکمه و کیبوردیشیان بو دانان، که پیشتر رایان هینتابوون چون له کلیله‌کانی کیبورده که بدنه.

ئەنجامەك (٥٠) لەپەرەي نۇوسرابىبو، بەبىن ئەوهى تاكە وشەيەكى راستى تىدابىت، تەنانەت ئەگەر وشەكە يەك پىتىش بىت، بۇ نمۇونە A (كە بۇ ئەوهى بە وشەي دانىشىن بىۋىستە مەھۇدا (سىدىس) لە يېش و ياشىدا ھەبت).

جا ئه گهر کیبورد له سی کلیل پیکبیت (۲۶ پیت + ۴ هینما)، نهوا ئه گھری
ئوهی به ریکھوت و شەيدەکى يەك پیتیمان دەستبکەویت، لە ھەر ھەولێکدا
پرستیه لە ۱/۳۰x۳۰x۳۰، ااتا / ۱۷۰۰۰.

(۱۱) جبرالد شرقویدر Gerald Schroeder: دکترای له فیزیای شتموی و گهاردون MIT له ولایته يه کگرتوره کان و مرگرت له سالی ۱۹۶۰. بیکتک له ناوه دیاره کان که قسمیان لیزمرده گیرن له بواری (هدیه تراوی زرهک) و سه کتنی، بمنابعانگ، له سر ندو یا بهته همه، ندانش.

دوای نهودی شرۆیدەر نەو ئەگەرانەی لەسەر ھۆنراوهی (سوٽاتای) ای شکسپیر جىيە جىتكىد، ئەنجامەكانى بەم شىۋىمە بۇو:

ھۆنراوهی شکسپیر (سوٽاتام) ھەلۈزارد كە بە دىزى Shall I compere thee to a summer's day دەستپىدەكت، پىتەكانت ژماردن لە ۴۸۸ پىت پىنكىدىت. نەگەرى نەودى بە لىدانى ھەرەمەكىي لە تەختە كلىلى كۆمپىوتەر نەم ھۆنراوهىمان دەستبىكەرىت برىتىيە لە يەك دابەش ۲۶ جارانى خۆى ۴۸۸ جار، واتە ۲۶^{۸۸} يەكسانە بە ۱۰^{۹۰}. كاتىك زانايابىان تەنۈلکەكانى گەردوونيان ژمارد (ئەلىكتېرۇن و پېرۇتۇن و نىوتۇرن) يىنيان^{۱۰} واتە يەك و لەلائى راستى ۸۰ سفر ھەيت. واتە تەنۈلکەى وا بۇونى نىيە كە بەشى نەو ھەولانە بىكەت و پىويستىمان بە تەنۈلکەى زىياتەر بە ئەندازە^{۱۰}.

ئەگەر ھەمو ماددهى گەردوون بىگۈزۈن بۇ پارچە كانى كۆمپىوتەر Computer chips كە ھەر يەكىييان بەشىك لە ملىيونى گرامىك بىت و وادابىتىن ھەر پارچەيەك لە جىاتى مەيمۇن ھەولەكان ئەنجام بىدات، بە خىزابىي ملىيون ھەول لە چىركەيەكدا، دېيىنەن كە ژمارەي نەو ھەولانەي لە سەرتاى درووستبۇونى گەردووننۇو ئەنجامدراون.^{۱۰} ھەولە. واتە پىويستىت بە گەردوونىتىكى تر ھەيدە بە ئەندازە^{۱۰} يان تەممەنەتكى درىزترى گەردوون بە ھەمان ئەندازە!

بە دلىيىايەوە ھۆنراوهى سوٽاتامان بە رېتكەوت دەست ناكەرىت، تەنانەت ئەگەر نووسەرە كە كۆمپىوتەريش بىت، چ جاي مەيمۇن!

رېتكەوت ياسايدەكى ھەيدە، پىپۇران پىنگايان بەوه نەداوه ھەركەسە و لەلائى خۆيەوە ھەرچى ويستى بىداتە پال رېتكەوت و ھەول بىدات نەفامى و بى بنەمايى بەلگەكانى خۆى پى دابپوشىت. پىپۇران (ئەندازە ئەگەرى پىويست و مولزم Probability Bound universal) يان دىاريگەردوو، كە لە دواي نەوە ئەگەرى پەيدابۇونى شتىك بە رېتكەوت مەحال دەكت. نەو ئەگەرەش دەگاتە ۱ : ۱۰^{۱۰}، ئايى دەكرى شتىك بە رېتكەوت روویدات لە كاتىكدا ئەگەرەكەى دەگاتە ۱ : ۱۰^{۹۰}؟

به شرۆیدەرم گوت، کە ئەو لىكدانمۇمىي لەسەر (بەلگەي مەيمۇونەكە) بۆى دەرخستم کە جىگە لە زىل و زالىكى كە كەبۇو هيچى تر نىيە، ئەمە سەرەرای بۇزى ئەوانەي کە ئەو بەلگەيە دەخنەپۇو و باڭگەشەي ئەوه دەكەن كە مەيمۇونەكان دەتوانن پۇمانىتىكى تەواوى شکسپىر وەك ھامىلت يان ھەمۇو بەرھەمە كانى شکسپىر بىنوسن.

جا ئەگەر ئەم بۆچۈونە دەستەوەستان بىت لە سەلماندى ئەگەرى نۇرسىنى ھۆنراوهى سۇناتا بە رېتكەوت، ناياب سەركەوتۇو دەبىت لە لىكدانمۇھى درووستبۇونى ژيان بە پېتكەوت لە ماددەي نازىندۇوھوھ؟!

بەم خىتنەپۇوي شرۆيدەر ئەو بەلگە عەقلىيەي بىباورەكان پشتى پىددەبەستن بەتەواوى دارپما. جا ئەگەر هيئى بەلگەي ئالۇزى گەورەي درووستكىرنى گەردون و DNA بخەينە پال بەلگە كانى شرۆيدەر، ئەوا بەلگە فەلسەفييە كەمان (بەلگە لەسەر راستى بۆچۈونەكەمان و ھەلەسى بۆچۈونى بەرامبەر) تەواو دەبىت، لەسەر بۇونى خودايەكى داناي بەتوانا.

دۆزینەوی خودا

تمومى
دوووم

باست چوارم: زانست و دانایت

نهنتۇنى فلو هەلۇستە ئىمانىيەكەي بەم چىرۇكە پەزمىيە دەستپىنەكەت:

وادابنى، كە كۆمەلىك پىاوي ھۆزە سەرتايىھەكان، لە كەنارى دورگە داپراوه كەياندا مۇبايلىتكىيان دۆزىيمۇ كە بەپىنى مانگى دەستكىرد كاردهكەت، پىاوه كان دەستىيانكىد بە داگىرنى دوگەكان بەشىۋەكى ھەپەمەكىي، ھەرجارە و گۈتىيان لە دەنگە دەنگىنەكى جىاواز دەبو، لېكدانەوهى يەكەميان ئەوه دەپىت كە ئەو دەنگە لە مۇبايلە كە دېت.

دواى ھەولدىنەتكى زۆر و يەك لەدواى يەك، ھەندىتكىيان (زانايانى ھۆزەكە) تىبىنى نوميان كرد كە بەھەمان پىزىيەندى دوگەكان دابىگىن ئەوا ھەمان دەنگىيان گۈئى لېدەپىت، بۆيە گەيشتنە ئەو دەرەنجامەي كە ئەو شتەي لە شوشە و كاززا پىكەھاتووه، دەنگىنەكى ھاوشىۋەي مەرۆڤ دەردهكەت و بە پىنى ئەو فەرمانانەي پىنى دەدىمەن كاردانەوهى ھەديه.

حەكىم و داناي ھۆز زاناكانى بانگ كرد بۇ راۋىئىز كىردن و، پىنى راڭەياندىن كە دواى بىركەنەوهىكى زۆر لە ھەوالانەي پىيان راڭەياندووه، گەيشتۇتە

ئەو دەرەنچامەی کە ئەو دەنگە دەنگەی لە پىتى نەو شتەوە گۆيىان لىدەيت، دەنگى مەرۆۋاتىنىكى وەك نەوانە، کە لە شۇتىنىكى دوور دەزىن و بە زمانى جياواز قىسە دەكەن و، ئەو شتە ھەلدىستىت بە كارى پەيپەندى لە گەدل ئەو مەرۆۋات، داناکە داواي لە زاناكان كرد كە ھەممو ھەولى خۆيان بخەنە گەپ بۆ دۆزىنەوە و تىڭەيشتىنىكى باشتىر بۆ ژيانى دەوروپەريان.

زاناياني ھۆزەكە دايىان لە قاقاي پىتكەنин و گالىتەكردن بەو دەرەنچامەي داناکە پىتى گەيشتبو و پىيان گوت: بروانە، كاتىك ئەو شتە دەشكەتىن دەنگەكە ون دەبىت، ئەمەش بەلگەيدە لە سەر ئەوهى كە ئەو پىتكەتەيدى لە شووشە و كانزا و رەنگەكان پىتكەتەوە، كە ئەو دەنگە دەرددەكت و ھېچ شتىنىكى تر نىيە. بۆيە بە بەرد كەوتىن سەر مۆبايلەكە و شىكاندىيان.

ئەم چىرۇكە رەمزىيە دلىمامان دەكتەوە كە تىڭەيشتنى پىشۇومان ئاراستەمان دەكتات بۆ لىكىدانەوهى دىاردە و بەلگەكان. بەلام راستەكە ئەۋەيدە پىنگا بدەين بەلگە نۇنىيەكان تىڭەيشتن و بۆچۈونەكانمان دووبىارە دابىرىنەوە چونكە ئەگدر دەست بە تىڭەيشتنە كۆنەكانعەوه بىگرىن زۆربەي كات رېنگىيماز لىدەكت كە بەررووى جىهاندا بىكىيەنەوە و باشتىر تى بىگەين^(۱).

ھەروەها چىرۇكە ئەۋەش دەرددەختات كە حەقىقت چەند ئاستىكى زانسىتى ھەيدى، تىڭەيشتنى خەلکى گشتى و تىڭەيشتنى زاناييان و تىڭەيشتنى دانايان ھەيدى. درك كەرنىشمان بەو حەقىقتە لە سەر ئەوه وەستاوه كە چۈن دەتوانىن ھزرمان ئازاز بىكەين و بەمىن ھېچ كۆت و بەندىتكە و بېرىارى پىشەخت لە پىشەكى و سەلمىنراوه ھەلەكان، تا جارتىكى تر بىر بىكەيىنەوه. ئا ئەمە ھەمان ئەو بەرىستە عەقلىيە بۇ كە تۈوشى ھاۋىرى يېباواھەكانم بۇو، كاتىتكە باوهەر بۇونم بە بۇنى خودا راڭەياند، بە پشت بەستىن بە دەرەنچامە راستەقىنەكانى زانسىتى

(۱) نەم رېنگە عەقللىيە ئەۋە لىكىدداتىو: كە بۇچى سىستەمى كۆمەلەي خۇر كە كۆپەزىيىكوس بىنى گەيشت و كە خۇر دەكتە چەقى گەرددون و ھەسارەكانى تر بە دەوريدا دەخوولىتىو: - لەوانە ھەسارە زەوي - ئەو دەزايەتىيە كرا لەلایىن باوغەداران بە سىستەمى پەتلىمۇسى كۆن، كە زەوي دەكتە چەقى گەرددون و ھەسارە و ئەستىرەكانى دى بە دەوريدا دەخوولىتىو.

سهردهم. ثیتر دهستیانکرد به گوتنده‌ی چمند دروشمیکی (حالی له لوزیک و بهلگه‌ی زانستی و فدلسه‌فی) و له دوخیکی هبستیریدا دروشمی وايان بهرز کردهوه که له ناستیکی نرمی بیرکردنده‌هه هیشتیمهوه، لهوانه:

- پیوست ناکات بدواي ته فسیر و لینکدانه‌هه درووستبوونی گهربدوندا بگهربین، تهنيا پیوسته نهوه قهبول بکهین که بعونی هه يه.

- نه گه ر قورس بیت بیروکهی بعونی بهديهینه‌ریک بو گهربدون قهبول بکهین، نهوا وا چاکتره که بیروکهی بهديهینه‌ری ژیانیش رهتبکهینهوه. نهوه کاتهش هیچ ریگایه‌کی ترمان له بهرده‌مدا نیيه، تهنيا نهوه نهیت که ژیان له خویهوه و به ریکهوت له مادده‌ی نازنندوو درووستبووه.

له بهرامبهه نهوه پروپاگهندانه، پرسیارنکی گرنگ له بیباومران ده‌کهه:
چاومپیچ ج جوزره چونیه‌تییه‌کی عهقلی یان زانستی ده‌کهن، تا قهبول بکهنه که چاو بهو بؤچونه‌تانا بخشیننهوه که رهتی ده‌کنهوه له پشت بعونهوه عهقلیکی زیرهک ههیت؟!

که‌رانه‌ههی هوش :

ئیستا کاتی نهوه هاتوروه بیروباومره‌کهه دهرباره‌ی خودای بهديهینه‌ر بخه‌مهروو و، بهلگه‌کانم له سمر نهوه بخه‌مهروو:

من ئیستا باوه‌پیکی تهواوم بعوه ههیه که گهربدون له پیی بهديهینه‌ریکیه زیره‌کهوه هاتۆته بعون و، نهوه یاسا گونجاو و نه گۆرانه‌ی له گهربدوندا همن نهوه راستییه ده‌رده‌خهن.

ههروهک چۆن باوه‌پیشم بعوه ههیه که درووستبوونی ژیان و نهوه فرهنگییه مهزنه‌ی زینده‌هه‌ران، تهنيا له سه‌رچاوه‌هه‌کی ئاسمانییه‌وه سه‌رچاومیان گرتوروه.

بؤچی نهه بیروباومره‌م په‌سنه‌ند کرد، دواي نهوه بؤ ماوه‌ی زیاتر له نیو سه‌ده بیباومه بعوم؟

له راستیدا زانستی سه ردیم، پنج پهنه ندمان بو ده ردنه خات، که به لگه ن له سه
بوونی خودایه کی به دیهینه:

یه کهم: گردون سه ره تایه کی همه و، له نه بونه وه هاتوته بون.

دو ودهم: سرووشت له سه ره یاسا و ریسای نه گزپر و پهیوندیدار ده رهات.

سیه م: درووست بونی ژیان بد و همه مو وردی و ثامان جداریه^(۱) تییدایه، له
ماده همه کی نازیند ووهه.

چواره م: گردون، به همه مو نه بونه وه و یاسایانه تییدا همن، بارود دخیکی
نمونه هی بو ده رکه وتن و گوزه رانی مرؤف ده ره خسینت، که پنی ده گوتی
(بنه مای مرؤبی Anthropic Principle).

پنجه م: توانای بدرزی عدقه مرؤف، ناکری به رهه می راسته خوی کرداری
کاره کیمیابی می شک بیت.

به تمدنیا ده ره نجامه کانی زانستی سه ردتم نه بون که پالنه ری گزپینی بیرون باوره کدم
بیت، به لگه دوویاره چاوم خشانده و به لگه کانی فلسه فهی کلاسیکی، که
پیشتر به ره بیباوره بر دبوم، دواتر هه مان یاسای سو قراتم به کارهینا، که به
دریزای ژیانی فلسه فیم له سه ری ژیام:

((پیوسته دوای به لگه بکدوین، جا بو هر کوئمان ببات)), ثیتر نه م جاره
به لگه، به ره نیمان و باوره بردم.

بیر کردنده وه ک فهیله سووفیک: ئایا من فهیله سووفیم یان زانا؟

له وانه هی پرسی، باشه چون تو که فهیله سووفی، خوت ده خهیه ناو نه و پرسه
زانستیانه وه؟

به پرسیاریتک و لامی نه پرسیاره دده مده و: ئایا نه وهی بو ئیوه له و تموه رانه دا
خسته مهرو، زانسته یان فلسه فه؟

(۱) مدبست له ثامان جداری نه ومه: که ژیان واتا و ثامان جیکی همه، که سوری جولمی ماده
راسته خوی ده بزنتیت. له بدشی دو وهم، باسی دو وهم نه با بهت به دریزی ده تویزینده.

کاتیک دیین له بنچینه‌ی گمردیله ده کۆلینمه، که تمنی وردی خوار گمردیلهن (ئەلیکترۆن و پرۆتۆن و نیوترون و کوارکات) ئەوا ئىمە دەربارەی زانست قسە دەکەین. بەلام کاتیک دەپرسین چۈن ئەو تەنۇلکانه له خۆوە درووستبۇون و بۆچى درووست بۇون؟ ئەوا ئىمە دەربارەی فلسەفە قسە دەکەین.

کاتیک له سالى ۲۰۰۴ ئەوەم راگەياند کە ناكرى دەرسەنچى دەربارەی زانست قسە دەکەدرىتەوە کە له خۆوە و له ماددهى نازىندۇو دەرسەنچى دەربارەی كييمىا و فيزىيا و بۆماومىي قسم نەدەكەد، بەلكو (وەك فەيلەسۇوفىك) دەربارەي ئەوە دەپرسى، کە واتاي چىيە شتىك زىندۇو بىت، هەروەها دەربارەي پەيوەندى ئەوە به راستىيە كييمىايى و فيزىيائى و بۆماومىيە كانەوە چىيە.

ئىنجا كەسى فەيلەسۇوف ئەو كەسىيە لە راستىيە زانستىيە كان دەرنجامى مەعرىفى ھەلدىتىجيەت. لەوانەيە زۆرتك لە بايۆلۆجييە كان دەربارەي ئەو دەرنجامانە زانيارىيان زىاتر نەبىت لە ئايىس كىرم فرۆشىك دەربارەي ئەو ياسايانە حۆكم و كارى لە بۆرسە و ياساكانى بازارى ئازاد دەكەن.

من رېڭرى لە ناكىم کە زانيايان بىنە ناو پرسە فەلسەفييە كانەوە، بەلام پىوستە لە سەرىان کە پاشخانىكى فەلسەفي گونجاويان هەبىت. بەھەر حال، وەك ئەنىشتايىن دەلىت زانيايان فەيلەسۇوفى بىھىزىن.

لە خۆشىخىtie، کە زانا دىيارەكانى سەدەي بىستەم، گەيشتنە دەرنجامىيەكى فەلسەفي زانستىي مەزن، کە زۆر لە دىيارە سرووشتىيە كانى دەرسەنچى دەرسەنچامىيەكى لىكىدەدەنەوە و بۆمان دەرسەلمىتىن کە ئەم گەرددۇونە و ئەو ووردەكارىيەتىدا ھەيە، بە دىزاينەر و بەدىھىنەرتكى زىركەن نەبىت نايەتە بۇون.

ھەر لەمۇرا، زۆر لە زانا و فەيلەسۇوفە كانى سەرددەمىش گەيشتوونەتە ئەو دەرنجامەي کە ئەو پىنج رەھەندەي پىشىر باسماڭىرە، ناچارمان دەكەن کە دان بە بۇونى خودايەكى داناي بەتوانا دابىتىن.

کوتایی ریگا :

لە دەرەنjamامەی پىيىگە يىشتم دەرىارەت سىفەتە كانى خودا، هاوارابۇوم لە گەمل خىستەر ووە كەى گەورە فەيلەسۇوفى ئىنگلىزى دېشىد كۆنواي^(۱) David Conway، لە كىتىبە كەيدا (گەرانەوە بۆ دانايى The Recovery of wisdom) باسى كردووه. پىكىدەش هاوارپاين لە سەر ئەو سىفتانە خودا كە فەيلەسۇوفى گەورەتىن و مامۆستاي يەكەم ئەرسىتۇ پىش ۲۵ سەدە پىيان گەمىشتىبوو، كە بەم رستانە خواروه دىارييان دەكتات و دەلىت:

God has the following attributes: immutability, immateriality, omnipotence, omniscience, oneness or indivisibility, perfect goodness and necessary existence

خودايەكى تاك و تەنبايە
بوونى پىويست و واجبه
نا ماددى - گۈرۈنى بە سەردا نايەت
توانايى رەھاي ھەيم - زانستى رەھاي ھەيم.
تەواوى چاڭدى ھەيم^(۲).

پاشان كۆنواي دەلىت:

فەلسەفە كارە گۈنگە كەى خۆى بە سەر كەوتىنلىكى گەورە كۆتايى پىهەتىا، كاتىك گەيشتە لىتكدانەوە دەرسىتىبوونى بۇون بە بۇونى عەقلىيکى زانستىي رەھا و تونانايىكى رەھا، كە بىرىتىيە لە خوداي بە دىھىتىر، كە گەرددۇونى دەرسىت كە دا ئامادەيت بۆ پىشوازى بۇونەورىنلىكى عاقىل و دانا، كە مەرۋە.

(۱) دېشىد كۆنواي David Conway: لە سالى ۱۹۴۷ لە دايك بۇوه، مامۆستاي فەلسەفە لە زانكۆزى مىدل سىكس، بە شارەزاسى لە فەلسەفە كلايىكى و فەلسەفە نوى بەناويانگە، هەروەها يەكىكە لە گۈنگەيدەران بە فەلسەفە نايىنە كان.

(۲) يىنگۈمان ئەو وەسفە خودا، بە تەواوى لە گەمل وەسفى ئايىنە ئاسمانىيە يەكخوا بەرسەكان يە كە گۈرتەوە.

پیویسته لیرهدا دان بهوه دابنیم، که گهیشتني من - و کونوای و نه رستو -
به بونی خودا و سيفهته کاني، له پی عهفله وه بورو، بهبی نه وهی پیویستي
به دهستیوره دانیکی یاساشکین همیت، وهک وه حی یان موعجیزه^(۱) (وهک چون
له ئایینه ئاسما نیبیه کاندا پو وده دات). له باسە کانى دواتر ئدو بەلگە عهفلیانه
دەخەینەر وو.

گهیشتىم به بونی خودا و همندیک له سيفهته کانى، گهشتى عهفل بورو،
نهك گهشتى باوھر.

(۱) سرنجى چىرۇكى (حمسى كورى يەقزان) بده، بېشى دووهەم، تەۋەرى دېيمى.

باستە پىنجەم : ئايا شتىك لە هېچ شتىكەوە (لا شىئە) پەيدا دەبىت^(١)

(١) گەورە سى كۆچكەمى فەلسەفەي يۈنانى (سوقرات - ئەفلاتون - ئەرسىز) باومەيان بە بۇنى خوداي بەدىھەينەرى گەردونن ھەبۇو، باومەكەشيان بە بەلگەمى عەقلى بىنیاتنابۇو، كاتىك ئەرسىز بەرگرى لە كىشەى درووستبۇونى گەردون كرد، كەوتە هەمان ئەو تەلەيدى زۆرىيە فەيلەسۇوفە كۆن و نۇتكان تىيىكەوتپۇون، كە بىرىتى بۇ لە بىن توانايان لە بىركردنەوە لەوەي دەكى ئەتىك لە هېچ شتىكەوە، واتا لە نەبۇونەوە پەيدا بىيت.

بۇ رېگاربۇون لەو تەلەيمە، ئەرسىز ناچاربۇو بلىت مەوجۇدەنلىكى قەدىمى ناپېنگەتەوە ھەمە (كە ناوى نا ھيۆلى Hioly، بە واتاي: ئەسلى و بنچىنە)، كە بىرىتى بۇوە لە ماددىمەكى خاۋى، كە خودا بۇنى لى درووستكىرىدۇو.

بەمەش قىسىكەمى وابۇو كە دوو مەوجۇدە قەدىم ھەن (كە سەرتايىھەكىان نىيە) ئەوانىش خودا و ھيولان، كە لەلائى دىندا رەكان بە ھاوىيەشى دانان دادەنرەت.

ھەروەها كاتىك ئەفلۇتىن^(٢) (فەيلەسۇوفى گەورە ئەسکەندەرىيە) بەرىپەرجى ئەو پرسىدى دايىدە، پەتى كە قەدىمىنلىكى دى لە گەدل خودادا ھەبىت و،

(١) Nothing comes from nothing. پارچىمە كە لە گۇرانىي جۈلى ناندرۇز، لە فلىمىي دەنگى مۇسۇقا.
 (٢) ئەفلۇتىن Afloitus = ploinus: لە لىكىز بېلىس لە دەلتاي مىسر لە سالى ٢٠٥ ز لەدایك بۇوە، لە شەسکەندەرىيە خوتىندۇرۇمەتى و پەرمەدە بۇوە، پاشان بۇ خوتىنى فەلسەفەي ھینلى چۈزتە ھیندستان و، دواى گەپانەوە چۈزتە پۇزما و لمۇئى ژياۋە، فەيلەسۇوفىنلىكى سۇفى دىندا رىبوو، فەلسەفەكەى لە ئەفلاتون وەرگەرتۇرە، بۆيە ناونراوە فەلسەفەي ئەفلاتونى نۇئى، لە كىتىپى (تاسوعات)دا باسى كەردوو، بە بىردىزى (ھەلقۇلان) ناويانگى دەركەد، كە دەلىت: بۇونەعورە كان لە خودا و ھەلەقۇلىن (ناوابى ناۋە بىنچىنەي يەكەم) بىنى دەستىئەردا ئەخزى. فەلسەفەي سۆفيگەرى ئىسلامى، بە ئەندازىمەكى زۇر كەوتۇتە ئېز نەو بىردىزۇو.

بُوچونی وابو که خودا بعونه‌هوری له خودی خویه‌وه درووستکردووه، کهواته بعون هه‌مooی بهشیکه له خدا، نه‌مه‌یه یه‌کبونی بعون (وحدة الوجود) که زوریه‌ی دینداره‌کان به تواندی رهتیده‌کنه‌وه)).

گهردوونیکی کون، یان گهردوونیک که سره‌هتای هه‌یه؟

بینگومان نه‌مه یه‌کنکه له پرسه سره‌کیه‌کان که زانیانی گهردوونناسی و فهیله‌سووفه‌کان و پیاوانی ثایینی سدرقال کردووه^(۱)، بُویه نه‌نم بهشمان بُو تدرخان کردووه.

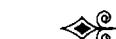
له یاسا بنه‌رهتییه‌کانی ریبازی عمق‌لانيی له فلسه‌فدا، نه‌وهیه که له کاتی لینکدانه‌وه‌مان بُو هدر پرسیک نابی له سره‌تادا هیچ هۆکارنکی بُو بخهینه‌پرو، همروه‌ها نابی داوای هیچ لینکدانه‌وهیه‌کی بُو بکدین^(۲).

له‌لای فهیله‌سووفه بینباوه‌ه کان بعونی گهردوون و یاسا سرووشتییه‌کان که گهردوون به‌پیوه‌دهمن خالی سره‌تایه، که داوای هیچ لینکدانه‌وهیه‌کی بُو ناکدن له کاتی تویزینه‌وهی باهته په‌یوه‌ندیداره‌کانی گهردوون.

به‌لام فهیله‌سووفه خودا په‌رسته‌کان بعونی خودای بدیهیتمندی گهردوون و یاسا سرووشتییه‌کان ده‌کنه خالی سره‌تا که لینکدانه‌وهی نییه. بُویه جیاوازییه‌کم به‌دی نه‌ده‌کرد، له نیوان خستنهرپروی باوه‌داران و خستنهرپروی بینباوه‌ران، چونکه همدووکیان خالنکی سره‌تاییان هه‌بوو که نه‌ده‌کرا داوای لینکدانه‌وهی بُو بکرت.

(۱) له کتیبی (گریمانی بینباوه‌ی) نه‌تنونی فلو دملیت که بعونی کون هیچ سره‌تایه‌کی نییه، نه‌مه‌ش بُز درچونون له تینکملکردن و ثاسوودمبوونی مینشک. به‌لام له کتیبی (خودایه‌ک همیه)، فلو بُوچونه‌کی گوپیوه.

(۲) بُز نمونه نه‌گر (هزکاری گزبرانی ره‌نگی بُزیاغی پوتاگاز له سپه‌تییوه بُزشیری) بخهینه‌پرو، دهینین که نه‌مه بمردوام له گمل پوتا گازه ره‌نگکراوه‌کان به ره‌نگیکی دیاریکراو رووددادات، به‌لام نه‌گر قولتر لئی وردیسته دهینین که ره‌گزی گزبرانی که له بعده‌مه سوتیمنه‌کاندا همیه و پینکاهاتمیدیک له گمل مادده‌ه کی کیماییدا درووسته‌کات که له بُزیاغه‌کدا همیه، نه‌و پینکاهاتمیدیه‌ش بمربرسه له ره‌نگی شیری، له گمل وردبوونه‌وهی زیاتر کار ده‌گاته نه‌وهی که یاسا تیزربیه‌کان که پینکاهاته کیماییدا دره‌لدم‌سوزی‌تین نهوان بعیرسیارن؛ نه‌و کات تینه‌گهین که نه‌مه خالی سره‌تایه که له کاتی لینکولینه‌وهی له هۆکاری گزبرانی ره‌نگی بُزیاغی پوتاگاز داوای لینکدانه‌وهی ناکمین.

نه خیتر. به لکو گهردودونیکه سرهتای همه یه و، له نهبوونهوه هاتۆته بیوون

ئەمە بۆچوونی من بیو، بەرلەوهی زانایانی گهردودونناسی بىردىزى تەقىنەوه
گەورەکەی گهردودون Big Bang Theory بخەندپروو، كە زیاتر له ھەموو
بىردىزەکانى تر دەربارەی درووستبۇونى گهردودون پېشوازى لىنکراوه.

بىردىزەكە جەخت لەسەر ئەوه دەكتەدە كە گهردودون لە ئەنجامى تەقىنەوهە كى
گەورە و له خالىنکدا كە ھەموو ياسا زانراوهەكانى فىزىيا دەپرىت درووست بیو، ئەو
خالىش پىيى دەگوتىرت (تاك Singularity). بە بەلگەي زانستى سەلمىتزاوه
كە گهردودون سەرەتايەكى ھەمە و دەگەپىتەدە بۆ نزىكەي ۱۳,۷ بلىيون سال
پېش ئىستا.

كارەكە لىرەدا نەوهەستا، بەلکو زانست چەمكىتكى ترى وردتە و واتادرتى
بەكارھينا، كە بىريتىيە لەوهى گهردودون لە نەبوونهوه هاتۆته بیوون. ئەوهەتا زانای
فىزىيائى ئىنوارد تریون^(۱) Edoward Tryon لە سالى ۱۹۷۳ پىمان دەلىت:
وزەي گهردودون لە سەرەتادا سفر بیووه، چونكە هيىزى كىشكىرىن كە رەگەزەكانى
گهردودونى لە خۆ گەرتۇوە لە ھاوکىشە فىزىيائىكەندا بە سالب ھەزىمار دەكىرت؛
بەو پىيمى كە بە ثاراستە پېچەوانە كار لە هيىزەكانى تر دەكت، وەك هيىزى
پالىمەرى ناوهندىسى كە ئەلىكترۇنەكان فرى دەدات دوور لە ناوك و پال بە
ھەسارەكانووه دەنیت دوور لە خۆرەكانىيان. بە ھەمان شىۋە نە گەر بارگە موجىبەكان
بۆ گەردەكانى گهردودون بە بارگە سالبەكان ھاوتا بىكمىن، ئەوا وزەي گهردودون
دەبىتە سفر.

بە ھەمان شىۋە (ستيفن هوکينگ) و دامەززىنەرانى فىزىيائى چەندىسى
ئەوه دووبات دەكەنەوه، كە فىزىيائى نوى ئاماڭە بە درووستبۇونى گهردودون لە
نەبوونهوه دەكت.

(۱) ئىنوارد تریون Edward Tryon: مامۆستاي فىزىيائى لە زانكۈزى ھېتىمەر لە مانهاتن. پىپۇرە لە
بىردىزى پېزىمى و بىردىزى چەندىسى.

گومان لوهدا نيه که فهيله سووفه يباوره کان توشی بيهويایي بون، چونکه زانست بدلگهی لمسه دو پرسی گرنگ خستزتمروو:
يەكەم: گەردون سەرتايەكى هەيمە و، تا ئەندازەي يىكوتا نوقمى قەديمى نيه
(ئەزەلى نيه).

دووھەم: گەردون لە نەبۇنەوە ھاتۆتە بون.

ئا ئەوهىيە کە فهيله سووفه باوردارەکان بۆ ماوهى سەدان سالە لە رېڭىمى عەقلەوە ھولى سەلماندى دەدەن. كاتىك بۆ يەكەمجار (وهك فهيله سووفىكى يىباورە) گەيشتمە بىردوزى تەقىنەوە گەورەكەي گەردون کە بىرىپەرچى بونى گەردونى دايەوە، ئەوكات ھەستم كرد وا پۇپەرروو بىردوزىكى جياواز لە بىردوزەكانى تر دەبىمەوە، بىردوزىك يە كانگىرە لە گەل ئەو باسى لە سەرتايەتىدا ھاتۆوە، كە دەلىت (لە سەرتادا، خودا ئاسمانەكان و زۇمى درووستىردى).

جا ئە گەر كارەكە بەم شىۋىيە بىت، ئەوا ھىچ رېڭىاي ترمان لە بىردهمدا نىن جىگە لوهى بەدواي بەدىيەتىرى ئەم سەرتايەدا بىگەرلىيەن.

فيزيياناسەكان بەدواي دەرچەيەكدا دەگەرلىن

لە سەرتادا زانىيانى گەردونى رەھەننەھەلسەفى و زانستىيە گەورەكانى پشت بىردوزى تەقىنەوە گەورەكەيان نەدەزانى كە دۆزىبۇيانەوە، ھەر كە ھەستيان بەوه كرد يەكسەر بەدواي دەرواژەيەكى ماددىدا گەران بۆ ئەوهى ئەوه لېك بەنهۇوە كە ئەو سەرتايە چۈن بۇوه.

ستىفن ھۆكىنگ^(۱) لە كىتىبى (مېزۇويەكى كورتى كات) ھولىدا لە كىشىيە دەرىچىت، گوتى: ئە گەر ھىچ رېڭىاي ترمان نەبىت جىگە لوهى كە گەردون سەرتايەكى هەيمە، ئەوا كىشە نىيە بىلەين گەردونىتكى خۆ تەواوکەر (واتە خۆى

(۱) بۆ ناسىنى زانى فيزيائى گەورە (ستىفن ھۆكىنگ) سەرنجى بەشى دووھەم باسى يەكەم بەدە.

خۆزى هيئناوهە بۇون). چەند وتمىەكى ئەدەبى جوانە! بەلام چەند دوورە لە بەلگەدى زانستى و فەلسەفى!

هەروەھا وەك ھەولێکی بىتھيو، زاناي فیزیایی ئىدوارد تریۆن ئەوهى راگەيىاند
کە دەكرى بە سادەسى سەرتەتاي درووستبۇونى گەردۇون بە يەكىن لەو شتانە
داپنرىت کە دەكرى لەخۇوه لە كاتىكەوه بۇ كاتىكى تر رۇوبىدات! ئايا ئەمە
دواھەمىن شت دەپىت لە گىرفانى زانا يېباورەكاندا؟

ههروههه لایه‌نگرانی فیزیای چندی^(۱) ثهومیان رهتکردهه که درووستبوونی گهردیون له خووه بیویت.

لەراستیدا سەلماندنى ئەوهى كە وزەي گەردونن لە كاتى درووستبۇونىدا و
(تا ئىستاش) سەر بۇويت، ئەوه ناگەيەنیت كە پىویستى بە بەدېھىنەر نەبۇويت.
چۈن وزەيك كە ئەندازەكەي سەر بۇويت، ئەم ھەموو جوانىي و وردىي و
سەرنجرا كېشىيە بە دەوروپەرمان دەبەخشىت؟!

فه پله سووفه کانیش ده خلیسکین!

فهیله سووفه بیباوه‌ه کان بهوه رازی نهبوون دان بهوه دابنین که خودا گمدوونی به دیهیناوه و، ئەو رەتكىردنەوەيان لەسەر بىنەمای سەلماندن (ئەوهى بە هەستە كانمان ھەستى پىناكىين، بۇونى نىيە) بىنيات دەتىن. لە پىشەكى كتىبە كەدا رېبازى فەلسەفەي ماددىگەرمائى لۇزىكىيمان ھەلۋەشاندۇوه، كە تەنانەت گفتۇگۇ كەردىنىش لەسەر چەمكىي (خودا) رەتىدە كاتىمۇه.

لهنیو تواندترین نهاد فعالیت‌های دزی گران بودن به دوای سه‌چاوهی در راستابونی گردید هم‌اکنون پیگمان گهواره‌ترین همله‌ی منهجه‌ی

(۱۱) بز زانی‌نی فیزیای چهندی و ناسینی زاناکانی، سرنجی باسی شهشم بده.

هیوم بریتی بوله ره تکردنوهی په یوندی نیوان هۆکار و ئەنجام و هەژمار کردنی په یوندی نیوانیان بدهوی که لە رېنکوموت دەرنچىت و ئىتەر ھىچ واتايىك بۇ گەران بەدواى هۆکارى درووستبۇونى گەردۇون يان هۆکارى درووستبۇونى ھىچ شىتىكى تر نامىيىتەوه.

فەيلەسۈوفە بىباورەكان لە نكۆلى كىردىن بەرددوام بۇون و دەيانگوت: نەبۇون (شىتىكى) قەدىمە و سەرتايى نىيە و ئەوه رەتەدەكەنەوه كە بە (نا شىتىك لاشىء) ناوى بىدىن!! و پىداگرى لە سەر ئەوه دەكەن كە دەكىزى وزە و ماددە لە خۇروه و لەو نەبۇونە قەدىمە درووست بۇويت^(۱)!

بەلگەي ماوهى واژلىھىنان

رېچارد سوينبىرن (فەيلەسۈوفى باوەردار) بەرپەرچى بانگەشە كانى بىباورەكانى دايىوه، بە دووبارە خستنەرۇوي بەلگەي (ماوهى واژلىھىنان)^(۲). سوينبىرن دەلىت: ئەگەر نەبۇون بۇ ماوهى يېكۆتايى قەدىمى دىرىڭىزلىكىتىمە، ئەگەر گەردۇون سەرتايى كى ھەبىت، ئەوا بۇچى گەردۇون بە دىيارىكراوى لەو كاتەدا درووستبۇو؟ بۇچى بۇ ماوهىك بەبىنەتىنەبۇون مایوه، پاشان لە كاتىكى ترى كاتى يېكۆتىدا گەردۇون ھاتەبۇون؟ پىوستە هۆکارىنىڭ ھەبىت كە ھەنابىتىيەبۇون Inductive factor or creative factor.

پۇختە: خودايىكى قەدىم گەردۇونى لە نەبۇونەوه ھەنابەته بۇون.

فەيلەسۈوفى گەورە جۇن لىسلى^(۳) John Lislie پىمان دەلىت: ھەمۇو چەمكە فيزىيەكان، ج ئەوانەئىستا باون يان ئەوانەئى لە كاتى تەقىنەوه

(۱) لەم چەمكەدا فەيلەسۈوفە بىباورەكان (نەبۇون) بە شىتىكى نايىكەتە وەسف دەكەن، وەك ئەو ھىولىيەتى لە لای ئەرسىز خودا بۇونى لىتە ھەنابەته بۇون.

(۲) سوينبىرن پىمان دەلىت كە بەلگەي ماوهى واژلىھىنانى لە عىلمى كەلامى موسىمانان وەرگىتۇو.

(۳) جۇن لىسلى John Lislie: مامۆستايى فەلسەفە و زانستەكان لە كەندىدا، يەكىنە كە باوەرداران بە بنەمايى مرۇنى، كە واى دەيىنەت كە گەردۇون بە جۈزىنىڭ ئاماڭەكراوە كە بۇ ژيانى مەزۇف بىشىت. لە بەناوابانگىزىن كىتىبە كانى (عەقلى پەها Infinite mind) يە كە لەسالى ۲۰۰۱ دەرچۈوه.

گهوره‌کهی گهرووندا باویوون، به‌هیچ جوزنیک له گهمل نمهوه تینکنا گیرین که بلیین خودا گهروونی له نهبوونهوه هیناوته بیوون.

له کوتاییدا ده گهربیننهوه بولای ستیفن هۆکینگ، دهیینین به ناچاری دهليت: (نه گهر هاوکیشہ گهليک بیوونیان همهیت که ئامازه بن بۆ درووستبیونی شتیک له هیچ شتیک، نهوا بیکومان نهوا هاوکیشانه پیویستیان به هیزیک همهیه که توانای کاریان بەبەردا بکات. چونکه هاوکیشەکان بەدیھینەرنین، بەلکو کارەکان وەسف دەکەن و دەناسىتن). پاشان (اله دیدارنکدا کە دواى بلاوکردنەوهی کتىبەکەی مىترووی کات له گەللى نەنجامدرا) به ناچاری دهليت: (گەيشتمان به هاوکیشە گهليک کە نمهوه رپون دەکەندەوە چۆن جىهان درووستبیووه، واتاي نمهوه ناگەيدىت کە خودا! بیوونی نېيە، بەلکو نمهوه دەگەيدىت کە خودا گهروونی هەرپەمەکى درووستنەکردووه، بەلکو لەسەر ياسا و رىسائى جىڭىر هیناوتىيە بیوون).

باست شهشهم : که یاساکانی سرووشت داناد ۵۰۵

بهلگه‌ی دیزاین = بهلگه گردوبونیه‌که

گومان لوهدا نییه که یه کیک له بمناویانگترین و بهیترین و ساده‌ترین بهلگه له سهر بعونی خودای بدیهیتهر بریتییه له (بهلگه‌ی دیزاین Design Argument) یان (بهلگه گردوبونیه‌که Cosmic Argument). که به ساده‌یی واته: وردی دروستبونی گردوون و ثمو یاساو پیکخرابیه سرووشت له سه‌ری ده‌روات، بهلگه‌یه له سه‌ر بعونی دیزاینه‌ریکی زیره‌ک.

سهرپای ثوهی که من پیشتر زور به توندی دژی ثوه بعوم که وردی دیزاین بهلگه بیت بو بعونی خودا، بهلام چاوخشاندنده به بهلگه‌که‌دا و به شیوازی به کارهینانی وهک بهلگه‌یه‌کی فلسه‌فی، گهیاندییه دانان به بعونی خودایه‌کی دانای بدیهیتهر.

یئگومان ثمو زانیاریه زورهی زانستی نوئ له بواری یاساکانی سروشت و دروستبونی گردووندا و دروستبونی ژیان و جوزراوجوزری زینده‌وهره کان خستوویه‌تییه‌رورو، ثهو بهلگه‌یه به چهندین بهلگه‌ی پیشه‌کیه وه دوله‌مهندتر کردووه، که زور یارمه‌تیده‌ری من بو بو ثوهی بگه‌مه ثه ده‌نjamame.

بہلکھی پاساکانی سرووشت

نه گهر نیمه یاساکانی سرووشت پیناسه بکهین بدهوی که بریتیبیه له ریکخستن و گونجان له سرووشتدا^(۱) ندواینگومان بعونی ریکخراوی و گونجان (Regularities) گرنگترین ئهو لایهنانهن که واتا به یاساکانی سرووشت دەدەن و دەیکەنە بەلگە لەسەر بعونی دیزاینەریکى زیرەك.

به لام نهودی زیاتر بدلگهیه نموده که نهاد یا سایانه هم مسوو بتوونه و هر کان ده گرنووه (Universal) اند، به یه کمود په یوندیداران (Tied together) و ده کری به دهسته واژه بیرکاری ورد گوزارتیان لیبرکریت (Mathematically precise).

لیزهدا پرسیاره تمودههیه که نهوهیه: چون سرووشت لهسر ئهو یاسایانه و بهو شیوهه درووستکراوه؟ زوریه زاناکانی فیزیا ولامینکیان بۇ ئم پرسیاره نەدەپزیز، تمىيى داننان نەبىچ بەبۇنى خوداپېكى دانای بە توانا.

نهم درمنجامه به دیهیمه تهنجا زانا کلاسیکیه کانی و هک ئیسحاق نیوتن^(۲)، جیمس ماکسویل^(۳) با سیان نه کردووه، بدلکو زور له سه رانی فیزیای نویش

(۱۱) چند نمونه‌یه ک لمه ر یاساکانی سروشت:

- پاسای پاراستنی وزه Law of conservation of Energy: قمبارهی وزه سیسته‌میکی داخراو ههر به نه گزوری دهد.

- پیاسای یه که می جوولهی نیوتن Newton's first law of motion: تمنی جنگیر هدر به جنگیری ده مینیستمده و، تمنی جو لاؤ هدر به جو لاؤی ده مینیستمده نه گهر هینزیکی دمه کی کاری تینه کات.

(۳) جیمز ماکسویل James Maxwell: زانایه‌کی فیزیا و بیرکاری سکوت‌لندنیه (۱۸۲۱-۱۸۷۹)، خاومنی بیردفُزی کاروُموگناتیسیه. به‌شداری و گرنگی له زانستی فیزیادا و هکو به‌شداری و گرنگی نسحاق نبوت و نهشتباشه.

یه چوونیان وايه که یاساکانی سرووشت بیرون کمی خودای به دیهینه رن.

ئەلمىت ئەနىشتارىن^(۱)

(۱) آلتینستین Albert Einstein: خاوهنی بیردوزی پیزمنی، له نهلمانی له دایک بوره لمسالی ۱۸۷۹ و له ولایته يه کگرتووه کاندا له سالی ۱۹۰۵ کوچچی دواهی کردوهه، ناوی هاو واتای وشمی بیلیمته، ده کرت.

له سالی ۱۹۰۵ نهیشتاین وک فهرمانبهرنکی بچوک له نووسینگکی توئماری داهیتراوه کان له سویسرا کاربرده کرد، هر لمو سالم شدا بیردوزی یدکه می دهیارهی پیژه (اریزمه تایبیه) بلاکردمده. پاشان گپرایمه بو نسلانیا تا له زانکزو کانیدا به پلهمندی کار بکات، لمسالی ۱۹۱۵ ببو به بپریویه مردی بسانگکای نسیراتوری فله کمک، و بیردوزی (اریزمه، گشته)، دانا.

له سالی ۱۹۳۳ ئېنىشتايىن له دەستى زەبرۇزىڭى نازىيەكان رايكىد بۆ ويلايەتە يەكگۈرتووه كان و رەگەزىنامى ئەملىكى پېيەخىرا و له زانكۆكانى ئۇرىي وانىي و تەمۇھ تا كۆزچى دوايىچى كەرد.

نهنيشانين خلااتي نوبلی و مرگرت، له سمر خاسیه‌تي دوو لایمنه پروناکي (کاتيك و هك شمپول کاتيك و هك تمنزلکه)، ندك له سمر بيردوزی ريزمي خلااتي نوبلی و مرگرتیت.

سدرهای قوی‌سی خستنه روی بیرد فزی پریزمه به شیوه‌هایی ساده، دهانیان بایش: بهینی نم بیرد فزه پیوهرنکی جنگی‌رمان نییه که بتوانین به هزیمه شوتی شتیک دیاری بکهین و، نه بتوانین رویه‌ری نیوان دوره تمن به رهایی دیاری بکهین و، نه بتوانین خیزایی جوعلیه تعنیک دیاری بکهین، هدروه چون پیوهرنکی جنگی‌رمان نییه که له پیمده بتوانین ماده کاتی روودانی رووداونک له سر ثاستی هم‌مرو گکردون دیاری بکدین.

وانه شوين و کات و روپيمر و جولله و قمباره، هم‌سوپيان پريزهين، واته له که يكمهه بز که ينكى تر
جيوازى همي، به هوئي چمند هوکارىنكده، گرنگترينيان: خيزاچى و ناپاسته جوللەيم، بز نموونه: نه گمەر
لەناو شەممەندە فرنېتكا دانىشتى كە بە خيزاچى سەد كۈلەمەتر لە كاتارت مېرىنكدا دەروات، توپىنكى تىپس
فرېت بىدى بە ناپاسته سەرەوه، ثدوا تۆپە كە دىتمۇھ ناو دەستى خوت يىتمۇھى تۆپە كە بەرەو پىشىمۇھ
بىجولىت. هەرمۇھا نە گەر پىپارىتك لە دەرمۇھى شەممەندە فەرەكە سەپىرت بىكت، نەو واي دەھىنەت كە تۆپە كە
بە خەناس شەممەندە فەرەكە سەرەو پىشىمۇھ دەۋات!

- ئەگەر شەمەندە فەرەكە بە خىزايى ھەزار كىلۆمەتر لە كاتىز مىزىنەكدا بىروات و تۆش لە ناوىدا دانىشتىبى، نەوا نەو كاتىز مىزىي لە دەستى تۆ دايە كاتىنلىكى ھېۋاشتى لە كاتىز مىزەكەدى دەستى نەو كەسى لە دەرمۇھى شەمەندە فەرەكەمەن ئەمەن مار دەكەت!

- نه گذر رووداونک له پیشموی شهمند فرده که و روادونکیش له دواویدا روویدات، نمو کسمهی له ناو شهمند فمره کدایه وا همست ده کات له یهک کاتدا روویانداوه، بهلام شموی له درمومیه وا همسته کات که له دوو کاته، حساو ازا دوویانداوه!

نهمه به تعاوی له فیزیای کلاسیکی جیاوازه (فیزیای نیوتون)، که وای دمینیت که شوتن و کات و روویبر و جووله و قباره، همروپان شتی رهان نهمه نامه ناگمیتیت که فیزیای نیوتون همله بیت، بدلکو یاساکانی رتریتی، پسمر خنزایه له رادمدهره کاندا چتبهچ، دهست که له ختای، رونوکی نزیکن.

درباره‌ی ثو پرسه، دستپیکیکی باشترمان له ئەلییرت ئەنیشتاین دەستناکەوت بۆ خستنەررووی چەمکە کانی زانا گەورە نویکانی فیزیا. ئەنیشتاین دەلیت: دەمەوی بزانم خودا چۆن گەردۇونى درووستکردووه، دەمەوی بىرۇكە کانی خودا بزانم، ئەمە تر تەنیا شتى لاوه‌کى و تەواوکارىن.

ئەنیشتاین زانیارى مروبى دەرباره‌ی گەردۇون به مندلیکى بچووک لەناو كتىپخانىيەكى گەورەدا دەچۈنیت، كە ئو كتىپخانىيە پەر لە كتىپى نووسراوه بە زمانە جۇراوجۇرەكان.

مندالەك بە دلىيائىمه دەزانتىت كە نووسەرتىك ئو كتىبانەي نووسىيە، بەلام نازانىت چۆن، لە زمانانەش تىتاگات كە ئو كتىبانەي پى نووسراوه، ھەرۋەك چۆن دەشرازانتىت كە ئو كتىبانە بە پى سىستەمېك رېنگخراون، بەلام نازانىت.

ئەنیشتاین بۆچۈونى مروقە ژىرەكان دەرباره‌ی خودا بەم نموونىيە دەچۈنیت. ئو ھەمۇ رېنگخراويمى گەردۇون دەبىن و دەزانن كە لەسەر ياساگەلىنىكى بەرزى سرووشتى دەپرات، بەلام كەمېك نەبىتلىنى تى ناگمن، يىنگومان لەمە تىدەگەن كە ھىزىتكى شاراوه لە پاشت ھەمۇ ئەمانەوە ھەمە.

ماكس جامر Max Jammer يەكىن لە ھاپىيەن ئەنیشتاین لە كتىپى (ئەنیشتاین و ئايىn Einstein and Religion) بىرۇباوەرى ئەنیشتاین دەرباره‌ی خودا كورتىدە كاتمۇه، دەلیت:

ئەنیشتاین بىرۇكە خوداى بە كەسايەتى كراو (وەك ئەمە خودا مروقىنىكى بىن لاشە بىت، ئەگەرچى لە چۆنی و چەندىتى سىفەتە كانى لە سەرەووی مروقەوەيە) رەتىدە كاتمۇه، كە ھەر ئايىنە و بە ھى خۆى دەزانتىت و بە گەورەي ھۆزەكە خۆى دادەبىت. بەلكو ئەنیشتاین باوەپى بە خودايدەكى ناماددى ھەمە، كە خۆى لە ياساكانى سرووشتدا دەرەخات.

نابا سەرنجى پەلکەزىزىنەت داوه Rainbow؟ ئو بەرزى و ئەندازە و پىنگانى دواى بۇزىنىكى باراناوى لە ناساناندا دەيانىنى، جياوازى ھەمە لە سىفتەتى ئو پەلکەزىزىنەي ھاپىتكەت لە دوورى سەد مەتر دەيىنەت. واتا ھەر يەكمان پەلکەزىزىنە تايىمەتى خۆى ھەمە و لە گەمل جوولمى دەپرات، ئەمە بىرۇقى رېزىمە!!

ههروهها ئەنیشتاین باوھری بەوه ھمیه، کە هەر کەسیک لە سرووشت تىبگات خودا دەناسیت، لەبەر ئەوه نا کە سرووشت خودا بیت (وەك سپینۆزای فەیلەسووف)^(۱) دەلیت، بەلکو بەھۆی ئەو ياسایەنەی لە سرووشتدا ھەن و بەلگەن لەسەر بۇنى عەقلیکى بلىمەت لە پشت سرووشتدا و پیویستە عەقلی مروف لە بەرامبەر ئەم گەورەمى و دانايىيە خودا خۆى بە كەم بىزانىت.

كەواتە ئەنیشتاین باوھری بە خودايەك ھمیه کە زانستى رەھاي ھمیه و، كات و شوئىن سنوردارى ناكات. ئەنیشتاین لە نۇوسىنەكانىدا زۆر ناوى لە خودا ناوه: (عەقلیکى بەرزا)، (رۇحى بەرزى يېنكۆتا)، (عەقلە بەرزتىنەكە).

سەرەرای ئەوهش زۆر لە شۇىنكمەتووانى ئايىنە ئاسمانىيەكان (جولەكە - ديان - موسىلمان) ئەنیشتاین بە باوكى رۇحى بىباوھری دەزانن، ئەمەش بەھۆى بەيدەكەوه بەستەنەوه خودا و سرووشت. زاناي باييۇلۇجى بىباوھر رىچارد دۆكىز رپواجى بەم بۆچۈونەدا و، ئەوهى راگەياند کە ئەنیشتاین بەم سىفتانەدى مەبەستى سرووشتە نەك خودا^(۲).

ئەنیشتاین پىشتر هەردۇو ھزرى بىباوھری و يەكبۇن (وحدة الوجود)^(۳)ى رەتكىرىدىۋە، تەنانەت لە زۆرىك لە نۇوسىن و وtar و گەفتۈگۈكانى تورەمى و بىزازى خۆى راگەياندبوو، بەرامبەر ئەوهى کە بىباوھران بۆ پالپاشتى كەدنى بۆچۈونەكانيان ئەو دەدەنە پال بىباوھرى.

(۱) سپینۆزا Spinoza: يەكىكە لە بەناوبانگلىرىن فەيلەسووف و پياوه لۇزىكىيەكانى ئەلمانيا لە سەدەي حەفەدەمدا (۱۶۳۲ - ۱۶۷۷) بە رەخنە و گومانەكانى لەسەر تەورات و ئايىن بە گىشتى بەناوبانگ بۇو، نۇوسىنەكانى بە سەرتاي شەپۇلى گومان و بىباوھر دادەنرەن لە سەدەي ھەزىدداد.

(۲) لە كىيى (وھى خودا). The God Delusion.

(۳) لە باسەكانى پىشودا ھەردۇو ھزرى بىباوھری و يەكبۇسان ناساندۇوە.

فیزیای چهندیم (کوانتم)^(۱) به رو خودامان دهبات

ئه نیشتاین تاکه گهوره زانای نوئی فیزیایی نه بتو که رینکخراوی یاساکانی سرووشت و دانایی خودای بدیهیتمندی پیکدهو بمستو توه، نه وتا گهوره زانایانی فیزیای چهندیم لهو بچوونندادا هاویهشی دهکن، لیرهدا تهنا گرنگی به خستنبرووی دید و بچوونیان دههین چونکه همندی کمس به هله تینه گمن و واده زان که فیزیای چهندی دهتوانی درووستبوبونی گهاردون له نه بوندوه و به بی پیوستی به خودای بدیهیتمند لیکبداتوه، همروهها دیدی همراهک لهم زانایانه به شیکی پهیوندی نیوان خودا و پرسی خواهیتی دهنوئیت.

فیرنر هیتنبیرگ^(۲) Werner Heisenberg خاونی (بندهمای ناحتمی یان گومان Uncertain Principle) دهیت: به دریازای ژیانم پاله پستوی نه وهم له سهر بتو که بیر له پهیوندی نیوان ثایین و زانست بکه مده، هیچ کاتیکیش دهروازیه کم بچه لاتن نه دوزیمهوه که زانست دان به بونی خودادا نهیت.

هه رووها دهیت: چی وا له جوولهی ده رزی موگناتیسی دهکات به ثاراسته باکور یان باشور بوهستیت، به دلنياییه وه نه وه سیسته مینکی سه رسور هینه ره که هیزنکی دانای به توانا بدریوه دهبات، هیزنک که نه گمر ون ببیت نهوا کاره ساتی زور خراب تووشی ره گه زی مرؤ فایه تی دهیت، کاره ساتی زور خراپتر له ته قینه وهی نه توومی و جهنگه کانی لمنا ویردنی مرؤف.

هه رووها نیروین شرودینگر^(۳) Erwin shrodinger دامه زرینه ری زانستی (میکانیکای شهپوله کان) دهیت: نه ونه یهی زانست بچه بونه و هره کانی ده روبه رمان ده کیشیت، زور کورت بینه. چونکه سدره رای نه و حدقیقته زورانهی

(۱) فیزیای چهندیم Quantum Physics: کۆمەلیک بندهمای همیه که کار له گەل سیسته مە فیزیاییه وردە کاندا دهکات، تمنزلکه و گەردیله و پرۇتون و نیوترون و نەلیکترۆن و تمنزلکه بچووکه کانی ترى خوار گەردیله. هەرووها لە شەپوله کانی جۆر جباوه زەکانی وزەش دەکۈلىتىوه.

(۲) فیرنر هیتنبیرگ Werner Heisenberg زانایه کی نەلمانیيە (۱۹۰۱ - ۱۹۷۶)

(۳) نیروین شرودینگر Erwin shrodinger زانایه کی نەمساپیه (۱۸۸۷ - ۱۹۶۱)

پیشکه شمان ده کات و نمو یاسایانه مان بۆ ده خاتم بروو که بیون بەریوەدەبەن، بەلام زانست بەلآل دموهستیت بەرامبەر نمو شتائەی لە دلماندا تزیکن و لە راستیدا زۆر لەلامان گرنگن.

زانست قسەیەکی بۆ هەستکردنمان بە دلخۇشى و دلتەنگىيى نىيە، يان نەو كارىگەر بىيانەي رەنگەكانى وەك سوور و شىن لە سەرمان دادەتت، بۆچى نەم دىمەنەمان لەلا جوانە يان شىرىنە، چۈن نەم پېتىخوارىي و گۇنجانە لېكبدەيندەو، زانست هيچ لەبارەي خىز و شەر نازانىت، لە راستیدا نەم كارانە بە داننان بە خودا نەبىت لېكنا درېتىدەو.

شىرقى دىنگەر هەروەھا دەلىت، ھەندىي كات زانا ماددىيە كان دەيانەوى وەلامى نەم پرسانە بەدەنده، بەلام وەلامى وا گالىتەجارانە دەدەنەوە كە بەھىچ شىۋەيدەك ناكىرى بە راستى وەرىگىرىن. زۆر جار زانست بەو رەنگە سەير دەكىت كە بىباوهە، نەم قسەيە جىڭگاي سەرسور مان نىيە، چونكە نىتمە سيفەتە كانى جوانى و كراوهىي و چاکە و خراپە لە بەر زانست دادەمالىن، جا ئەگەر زانستى ماددى مروف لە مروقايەتى دابشۇرتىت، ئىتر چۈن نەم جۆرە زانستە دان بە گەورەتىن و بەرزتىن چەمكدا دەنیت كە عەقلى مروف پەوبەر ووئى دەبىتەوە.

ھەرچى (ماكس پلانك^(۱)) دامەزرىتىرى فىزيائى چەندىي اه دەلىت: ناتوانىن ھەۋىيە كى راستەقىنە لە نىتوان زانست و ئايىندا بىۋزىنەو، چونكە ھەرىكەيان نەوى دى تەواو دەكات. ھەرىكە لە ئايىن و زانست لە جەنگىتكى بەردوامدان لە گەل پەريپاگەنە و گومان و خۆسەپاندىن و بىباوهېيدا، بۆ گەيشتن بە ناسىنى خودا.

ھەروەھا پۆل ديراك^(۲) (يەكتىك لە گەورە دامەزرىتىرانى فىزيائى چەندىي) دەلىت:

(۱) ماكس پلانك Max Plank زانىيە كى ئەلمانىيە (۱۸۵۸ - ۱۹۴۷)

(۲) پۆل ديراك Paul Dirac زانىيە كى ئىنگلەزىيە (۱۹۰۲ - ۱۹۸۴)

خودا به دیهینه‌رنگی ورده، به رزترین ظاستی بیرکاری له دیزایینی درووستکردنی گهرون و دانانی یاساکانی به کارهیناوه.

له گهـل سـتـیـفـن هـوـکـینـگـدا :

دـهـ گـهـيـنـهـ گـهـورـهـ زـانـايـ فـيـزـيـاـيـ سـدـرـدـهـمـ (ـسـتـيـفـنـ هـوـكـينـگـ^(۱))ـ Abrief history Universal theory (of time)ـ دـهـ دـهـلـيـتـ:ـ نـهـ گـهـرـ بـگـهـيـنـهـ (ـبـيرـدـوـزـهـ جـيـهـانـيـهـ كـهـ)^(۲)ـ نـهـواـهـهـ كـهـ لـهـ زـانـايـانـ وـ فـيـلـهـ سـوـفـانـ،ـ تـهـنـانـهـ خـلـكـيـ نـاـسـايـشـ دـهـ گـهـيـنـيـتـهـ نـهـوهـهـ كـهـ لـهـ هـمـنـدـيـ لـايـهـنـهـ كـانـيـ دـانـايـيـ وـ حـيـكـمـتـيـ بـوـونـيـ گـهـرـدـوـونـ وـ بـوـونـيـ ئـيـمـهـ تـيـبـگـاتـ.ـ نـهـ گـهـرـ ئـهـوـشـمانـ زـانـايـ،ـ ئـهـوهـشـ دـهـزـانـينـ كـهـ خـودـاـ چـوـنـ بـيرـدـهـ كـاتـهـوهـ.ـ

لهـ شـوـتـيـنـيـكـيـ تـرـىـ كـتـيـبـهـ كـهـداـ دـهـلـيـتـ:ـ بـيرـدـوـزـهـ گـشـتـگـيرـهـ كـهـ كـوـمـلـيـكـ يـاسـاـ وـ هـاوـكـيـشـهـ دـهـيـتـ.ـ پـرـسـيـارـهـ كـهـ ئـهـوهـهـ:ـ كـيـ هـيـزـ وـ ژـيـانـيـ بـهـبـرـ ئـهـوـ هـاوـكـيـشـهـ رـوـوتـانـهـداـ كـرـدوـوـهـ تـاـ نـهـوـ گـهـرـدـوـونـهـ مـادـدـيـيـهـ لـىـ پـهـيدـاـ بـيـتـ كـهـ وـهـسـفـيـ دـهـكـاتـ؟ـ هـمـروـهـهاـ هـوـكـينـگـ لـهـ يـهـكـيـكـ لـهـ دـيـدارـهـكـانـيـداـ دـهـلـيـتـ:ـ هـمـرـ چـمـنـدـ زـانـيـارـيـمانـ دـهـرـيـارـهـ گـهـرـدـوـونـ وـ يـاسـاـ لـوـژـيـكـيـيـهـ كـانـ كـهـ بـهـرـيـوهـ دـهـبـنـ زـيـاتـرـ بـيـتـ،ـ زـيـاتـرـ دـهـرـكـ بـهـوهـ دـهـكـهـيـنـ كـهـ رـيـتـخـراـويـيـ وـ گـونـجـانـيـ تـيـداـ هـهـيـهـ.

(۱) سـتـيـفـنـ هـوـكـينـگـ:ـ Zـانـايـ فـيـزـيـاـيـ تـيـزـيـ وـ بـيرـكـارـيـ پـراـكـيـكـيـ بـهـرـتـانـيـ،ـ مـامـوـسـتـايـ بـيرـكـاريـهـ لـهـ زـانـكـوـيـ كـامـبـرـيـجـ،ـ لـهـ شـوـتـيـ نـيـسـحـاقـ نـيـوـتنـ.ـ لـهـ سـالـيـ ۱۹۴۲ـ لـهـدـاـيـكـ بـوـوهـ.ـ بـهـ توـزـيـنـهـهـهـ كـانـيـ لـهـ بـوـارـيـ گـهـرـدـوـنـاـسـيـداـ بـهـنـاـيـانـگـهـ بـعـتـاـيـهـتـ كـوـنـهـ رـهـشـهـ كـانـ.ـ هـدـولـيـ سـادـهـ كـرـتـهـوـهـ زـانـسـتـهـهـ كـانـيـ دـاـوـهـ بـوـ خـلـكـيـ نـاـسـايـيـ.ـ كـتـيـبـهـهـ كـهـ (ـمـيـزـوـوـيـهـ كـيـ كـورـتـيـ كـاتـ)^(۳)ـ يـهـكـيـكـهـ لـهـ پـرـ فـرـوـشـتـرـيـنـ كـتـيـبـيـ زـانـسـتـيـ بـهـ دـرـيـزـايـيـ مـيـزـوـوـ،ـ بـهـ پـيـتـيـهـيـ هـمـرـ ۵۰۰ـ كـهـسـلـكـ لـهـسـلـرـ رـوـيـ زـوـيـ كـيـتـيـبـيـنـكـيـ لـىـ كـرـيـوهـ.ـ لـهـ سـمـرـقـتـايـيـ گـهـنـجـيـداـ تـوـوشـيـ نـهـخـوشـيـ Amyotrophic lateral sclerosisـ بـوـوهـ،ـ كـهـ تـوـوشـيـ پـهـ كـهـدـوـتـوـوـيـ تـهـواـيـ كـرـدـ لـهـ مـاسـوـلـهـهـ كـانـيـ مـلـ وـ سـرـداـ،ـ لـهـ پـيـنـيـ دـهـزـگـاـيـ نـهـلـيـكـتـرـوـنـيـيـهـهـ پـهـيـوـنـدـيـهـ لـهـ گـهـلـ دـورـوـيـرـيـداـ هـمـيـهـ،ـ لـهـ پـيـنـيـ جـوـلـهـيـ چـاوـ وـ لـيـوـهـهـ كـانـيـ!!ـجـونـكـهـ تـوانـايـ قـسـهـكـرـدنـيـ لـهـدـهـستـ دـاـوـهـ.

(۲) بـيرـدـوـزـيـ جـيـهـانـيـ گـشـتـگـيرـهـ كـهـ زـانـاـكـانـ بـهـدـوـاـيـ يـاسـاـ وـ هـاوـكـيـشـهـيـ هـاوـيـهـشـداـ دـهـگـدـرـيـنـ،ـ كـهـ بـتوـانـيـتـ چـوارـ هـيـزـهـ سـرـهـ كـيـيـهـ كـهـ لـهـ گـهـرـدـوـونـدـاـ جـيـهـجـيـ بـكـاتـ:ـ هـيـزـيـ كـارـؤـمـوـگـانـاتـيـيـ -ـ هـيـزـيـ كـيـشـكـرـدنـ -ـ هـيـزـيـ نـهـتـزـمـيـ بـهـهـيـزـ -ـ هـيـزـيـ نـهـتـزـمـيـ يـيـهـيـزـ.

ههروها دهیت: گومان لوهدا نیسه که نه گهر رؤزی له رؤزان دهیارهی حیکمهت له بونی گهروون پرسیار بکهی لوانهیه جگه له وستی خودا ولهامنیکت دهست نه کهوت (۱).

له گه ل پول دیقیز

پول دیقیز (۲) Paul Davies خلاتی تیپلتون (۳) Templeto prize لهسر لیکولینهوه له پهیوندی نیوان لوزیک و گونجانی سروشت و پرسی خودایدا وهر گرتووه.

له وتاره کهیدا بدبونهی وهر گرتني خلاته کوه، دیقیز ههموو ناماذهبوانی تووشی شوک کرد کاتیک رایگهیاند که زانست سنوریکی تایبمی پیشکهوتون نابریت، مه گهر دان به چه مکه ثایینیه کاندا بنیت.

ههروها دهیت، سرهای نهوهی که بیباوران له خویان ناپرسن که نه یاسایانهی سروشت له کوتوه هاتوون، بهلام ههموویان دان به ریکخراوهی نهوهی ساینهدا دمنی، بزیه دیقیز بیباوران به هله دادهنت له دوو چه مکدا که دهستی پیوهده گرن و بونهه بدریهست له نیوان نهوان و باوردا:

- چه مکی یه که: لیکدانه و میان بز ریکخراوهی بناغهی گهروون، بهوهی که مادام بهم شیوهه بینراوه دیاره هر لهسر نهم یاسایانه بوه، نیمهش بدهوه ولهامیان

(۱) هزکینگ له هندی شرتبی ترا نهوهی را گهیاندووه که بیباوره و باورهی به بونی خودا نیسه، نهم همدڑیه لهدرنوهه درده کهونت کاتیک روویه رووی به لگه زوره کانی بونی خودا دهیتهوه خوی ناچار دهیتهوه که دان به حقیقتدا بنیت.

(۲) پول دیقیز Paul Davies: زانایه کی بریتانیه، له سالی ۱۹۴۶ لهدایک بوهه. مامۆستای فیزیا له زانکوی نهیزونا، پیشتر له زانکوی کامبریج - لهندن - نیوکاسل مامۆستا بورو. پسپزی رانسته کانی گهروون و فیزیای چهندیه. له سالی ۱۹۵۵ خلاتی تیپلتونی وهر گرت.

(۳) خلاتی تیپلتون: Templeto prize: خلاتیکه دامهزراوهی تیپلتون له ویلایته یه که گرتوه کان له سالی ۱۹۷۳ وه دیبه خشیت.

نهوهی دهیتهوه و تویزینهوه زانستانه که خزمتی لاینه کانی ثایین و رؤحانیه دهکن، دواي نهوهی هستیانکرد خلاتی نوبل نهوه لاینه که پشتگری خستوه. نرخه کهی ۶۰۱ ملیون دوکاره (له خلاتی نوبل به نرختره که ۲۰۱ ملیون دوکاره).

دادهینهوه که ئەگەرى ئەوه ھەبۇو کە بۇنىيىكى ناپىنچىخراوتر و ناگونجاوتر درووست بىيىت و بىيىتەوه، ئەمە نزىكتە لەو بارودۇخە تىنكمەل و پىنكەلمى لە سەرتايى درووستبۇونى گەردووندا ھەبۇو، بۆچى گەردوون لەرۇوي درووستبۇون و مانهوهدا لەسەر باشتىرىن و ئاللۇزتىرىن و قورپىستىرىن شىتە دەركەوت؟

- چەمكى دووهەم: گەمژەمەكى تەواوه، ئەوهى کە ماددىگەراكان دەلىن کە ياساكانى سرووشت لە دانانى ئىتمە خۆمانە و لە راستىدا لە سرووشتدا بۇنىيان نىيە.

من وانازانم ھىچ كام لە زاناييانى فيزيا پىنى وا بىت کە ياساكانى نىوتەن (بۇ نەمونە) لە درووستكراوى مرۇف بىت، بىڭۈمان ياساكانى سرووشت بۇنىيىكى راستەقىنەيان ھەمە و، رۇلى زاناييان لە دۆزىنەوه و داراشتنەوهيان دايە، نەك لە داھىتىيان.

دېقىز چەند پرسىتك دەخاتەررۇو:

- چۈن ياساكانى سرووشت درووست بۇون؟

- بۆچى بە ديارىكراوى ئەم ياسابانە بۇون و ياساي تر نەبۇون؟

- چۈن ژىانىتكى كە بەھۆش و عەقل و زىرەكى دەپرات بەرپىوه، لە ماددهى نازىندۇو دىتەبۇونەوه؟

بەلگەكانى دېقىز بە وەلامە بەھىزەكەى كە عەقللى بىباورەكان پەكەخات كۆتايى پىدىئىنин:

ياساكانى سرووشت لە سەردەمەنگى زۆر زووهە دانراون بۇ ئەوهى دواتر بە ئەركى خۆيان ھەلبىستان لە بۇنىيىكدا كە هيشتا درووست نەبۇوه^(۱)، ئاي ئەوه چ دىزايىن و ئامانجىيىكى سەرسوپ ھېنەرە؟!

(۱) نەم چەمكە بە (بىنەمايى مرۇبىي) دەناسىرىت. سەرنجىي باسى دواتر بىدە.

له گه ل زانایانی بیرکاریدا :

(جون بارو^(۱)) ش خلااتی تیپلتونی و مرگرت، له سمر لینکولینه و کانی ده بارهی بدلگهی دیزاین. له وتاره کدیدا دوای و مرگرتني خلااته که، سمرنجی بو ئوه راکیشا که ئەم بۇونە و بدو ئالۆزىيە سەرسور ھېندرە بى وئىنمەي لە بناغە و رۇلدا ھەيمىتى، شوئىنى كەمىك لەو ياسايانە دەكەۋىت، كە بتوازى بە وردى لە ھاوکىشە بيرکارىيەكاندا لىكدانەوى بو بىرىت و ئەندازەلى لاپەرىمەك داگىر بىكەت.

ھەروەها بارق بەرپەرچى ئەوانە دەداتوه کە دەلىن ياساكانى سرووشت له داهىنراوى خۆمانن بو ئەوهى ديارده سرووشتىيەكانى دەوروپەرمانى بى لىكىبدەنەوه، دەلىت درووستبۇونى مەرۆڤ و زۆربۇونى (كە له ھەموو شتىك زياتر لامان گرنگە) پىویستى بە گىرىمانە كەدنى بۇونى شتى زۆر ئالۆز نىيە وەك كۈنەرەشەكان و.. ئىتىر بۇچى زانا كان ئەم چەمكەنەيان داهىنداوه؟!

ھەروەها بارق ئاماڙەش بو ئەوه دەكەت کە مىزۇوى زانست پە لەو بىرددۇزانەي شوئىنى بىرددۇزەكانى پىشخۇيانيان گرتۇتەوه. سەرمەتى ئەوهى کە بىرددۇزى پىزەمىي پىچەوانەي ياساكانى نيوتن بۇو. بەلام تائىستا و بۇھەزاران سالى تىرىش ئەم بىرددۇزە هەر بەكاردىت. ئايا ئەم بدلگەنەي لە سمر ئەوهى کە ئەم ياسايانە بە راستەقىنه بۇونيان ھەيمە دىد و بۇچۇونى ئىمەي مەرۆڤ نىيە كە ھەر كاتى وىستان بتوانىن بىانگۇپىرىن؟!

له گه ل زانایانی بايۆلۆجىدا

دواى ئەم گەشتەمان له گەل زانایانى فيزىا و بيرکاريدا، ھەلۋەستەيەك لەلای زانای بايۆلۆجى (چارلس داروين Charles Darwin) دەكەمەن، خاوهنى بىرددۇزى پەرسەندەن كە زۆر بە بىباوهرى تۆمەتبار دەكىرىت، بدلكو ئەم چەند

(۱) جون بارو John Barrow: له لەندەن لە دايىك بۇوه له سالى ۱۹۵۲ مامۆساتى بيرکارىيە لە زانکۈزى كامبرىدج. گرنگى تايىبەتى دەدات بە فيزىاى تىزۈرى و فيزىاى گەردون. له سالى ۲۰۰۶ خلااتى تیپلتونى و مرگرت.

دیزه بین توانی نه و بسملینیت و بیته بدلگه لمسه ریباوران. داروین له
ژیاننامه‌ی تایبته‌تی خویدا دلیت:

Reason tells me of the] extreme difficulty or rather impossibil-])
ity of conceiving this immense and wonderful universe, includ-
ing man with his ca-pability of looking far into futurity, as the
result of blind chance or necessity. When thus reflecting I feel
compelled to look to a First Cause having an in-telligent mind
in some degree analogous to that of man; and I deserve to be
called a Theist))

((زور قورسه، بدلکو مه حالم، بیر له گمردوونیکی گموره و سرسورهینه‌ری
وهک گمردوونی نیمه بکهینه‌وه، که بعونه‌وهرنکی تیدا دهژی و هک نیمه‌ی مرؤف
که توانایه‌کی سرنجر اکیشی همیه، له نهنجامی پنکه‌وتی کویز و همره‌مه‌کی
درووستبوویت. بویه کاتیک له دهورویه‌رمدا به‌دوای هۆکاری يه‌کمی دواوه‌ی
بووندا ده گه‌پیم، ناچار ده‌بم دان به بدیهینه‌رنکی زیره‌کدا بنیم. ئا لیزه‌دا من
باوه‌رم به بعونی خودا همیه)).

فه‌یله‌سووفه‌کان گهشتی زاناکان ته‌واو ده‌که‌ن خودا به‌دیهینه‌ری یاساکانه :

پوخته‌ی قسان، جون فوستهمر John Foster، که ماموستای فلسه‌فده‌ی له
زانکوی ئۆكسفورد، له کتبه‌کمیدا (خودا به‌دیهینه‌ری یاساکانه The Divine
Lawmaker) دا دلیت: نه گمر دان به بعونی یاساکانی سرووشتدا بنیین، نهوا
ئم پنکخراوی و گونجانه، به ساده‌یی و به جوانترین شیوه بعونی خودایه‌کی
دانای به توانامان پنده‌لیت.

هروه‌ها فه‌یله‌سووفی گموره ریچارد سوینبیزن لمسه بدلگه‌ی دیزاین پیمان
دلیت: نه گهر بلىین، هه‌مو تومنه‌کان (به پیئی یاسای هیزی کیشکردن) يه‌کتر
کیش بکمن، نموا لۆزیکیتر و ئاسانته که بلىین سه‌چاوه‌ی هه‌مو نه و تومنانه
يەک سه‌چاوه‌یه، له جیاتی نه‌وهی گریمانه‌ی نه‌وه بکهین که هم‌ر ته‌نیک له

تهنه کان به ریکهوت ئەم ھیزەی تىدا درووستيۇوە و مروف لەم لەيەكچۈونە
ھەرەمەكىيە ياسايىھەكى داناوه.

سوينبىزىن لە گەل جۆن فۇستەر ھاوارايە لە سەر ئەوهى كە باشتىرىن لېكدانەوە
بۇ ئەم رېتكخراویيە بۇونى خودايەكى دانايى بە توانايە، كە ئايىنە ئاسمانىيە كان
ۋەسفى دەكەن.

ئەو زانىيانە دان بە بۇونى حىكمەتىكى خودايىدا دەنىن لە پشت گەردوون،
بەلگە كان لە پىتاو بەرگىرىكەن لە چەمكىكى فەلسەفى ناخەنەرروو، بەلگو
گۇزاراشت لە واقىعىك دەكەن كە زانسى سەرددەم خستۇويەتىيەرروو بە سەر عەقلە
لۇزىيىكىي مەندەكانىشى سەپاندۇوو بە بەلگەيەكى بەھىزى وا كە جىڭگاي
ھەلۇشاندەوە و پشتگۈز خىتن نىن.

باسته حه وتم : گه ردوونیک بُ پیشوازه له ئىمە ئامادە كراوە!

بىرىكەوە نە گەدر لە گەشتەكەتدا چۈمى بۇ ئوتىلىك..

كاتىك چۈمىيە ژۇورەكەت، بىنىت ئەو وىنەيمى لە پشت قەرمۇقىلە كە ھەملۇاسراوه ھاوشىۋەي ھەمان ئەو وىنەيمى كە چەند سالىكە لە پشتەوەي قەرمۇقىلە كەي مالەمەت ھەملۇاسراوه. ئەو فەرسەي لە ژۇورەكە را خراوه، ھاوشىۋەي فەرسى ژۇورەكەتە، ھەروەها ھەمان گۆلەدان و گۆلى لېيە كە تۆ حەزىت لېيەتى.

لەسەر مىزى گۆشەي ژۇورەكەشدا، بىنىت ئەو دىوانە شىعەرى ئارەزووت لېيەتى و تاونا تاولىك ئارەزوو دەكەي بىخۇنىتىتەوە لەسەر مىزەكەيە، ھەروەها ئەو رۇزئىنامەيدىش كە راھاتۇوى رۇزانە بىخۇنىتىتەوە.

لەناو بە فرگەرەكەشدا، ھەممۇ ئەو خواردىنەوە و شوکولاتە ئارەزووت لېيەتىدایە و، ئەو دەفرى ئاۋاشى كە تۆ لە مالەمەدا بەكارى دىنى ھەمان دەفرى مالەكەتە و ھەمان ئاۋە كانزاپىيەكەي نىشتىمانە كەتى تىدایە.

كاتىك تەلە فەرۇنەكەت خستە كار، بىنىت ھەمان ئەو فيلمانى ئارەزووى دەكەي پەخشى دەكت، ھەروەها كەنالى ناوخۇسى ئوتىلەكەش ئەو پارچە مۇسقىايە ئارەزووت لېيانە پەخشى دەكت.

لە گەرمماوه كەشدا، بىنىت دىوارەكانى بە ھەمان رەنگى گەرمماوى مالەمەت كە ئارەزووى دەكەي رەنگى كراوه، ھەروەها لەسەر رەفە كان ھەمان شامپۇز و سابۇنى لەسەرە كە راھاتۇوى بە كارىبان بىنى.

هرچونیک چاویگیری هممو نهو شتانه دهیینی که ثارهزووت لیانه و پیشانهوه راهاتووی. بینگومان ثه گدری ثهوهی که به پیکدومت ثهمه روویدایت ورده ورده لهلات که مدهیتهوه، تا دلنيا دهیمهوه که یه کیک له بپریوه برانی ثوتیله که وره کارییه کانی زیانت و ثارهزووه کانتی زانیوه.

ئیمه و بوون به یه که و گونجاوین

نهو ئاماده کارییه چاومرواننه کراوانهی له ئوتیله کهدا هاتنه پیشت و جهخت له سمر نهود ده کنه نهود که که سیک له ئوتیله کهدا همه تۆ له نزیکمهوه ده ناسیت و پیشر زانیویه تی که تۆ دیتت بۇ ئوتیله که، فەیله سووفە کان ناوی ده نین بەلگەی گونجان Fine tuning argument.

زانای فیزیایی گدوره (فریمان دیسون^(۱)) ئەم بەلگەیه وسف دەکات و دەلیت: (همچندن گونجانی زیاتر له ورده کارییه کانی گەردوون و پیدا ویستییه کانی خۆمان بەدی دەکەم، ھەستم زیاتر دەیت که گەردوون بۇ پیشوازی لە ئیمه ئاماده کراوه).

نهو چەمکەی گەردوون واى دەینیت که گەردوون بە جۆرئىک درووستکراوه کە گونجاو بیت بۇ زیانی مرۆف پىئى دەگوترى (بىنەمای مرۆسى The anthropic principle^(۲)) لىزەدا پرسیارىنىکى گرنگ خۆی دەخاتەررۇو، ئایا دەکرى نهو رېتكخراوەمىي و گونجاوییه لە نیوان ياسا و بىنەما فیزیاییه کاندا هەمیه، کە رېنگايانداوه زیان لە گەردوون درووست ببیت و بوونەورە کان درووست بین بۇ رېنگەوت بگېرىنەوه؟ لە ئىستادا هېچ لە زانا فیزیاییه گەورە کان نهو قسمیه ناكەن، چونکە نهوان پیشان وايه کە ناكى ئەم گونجان و رېتكخراوییه لەناو يەك گەردووندا Universe لەپى ئېتكەوتەوه درووست بوویت!

(۱) فریمان دیسون Freeman Dyson: لە ئینگلەترا لە دايىك بۇوه لە سالى ۱۹۲۳. مامؤستاي بىرکارى و فیزیایە لە ويلايەتە يەكگەر تووه کان. گرنگى دەدات بە ئەندازىيارى نەتۇمى و فیزیای چەمنىي. لە سالى ۲۰۰۰ خلاتى تېپلىتنى وەرگرت.

(۲) لە بدشى دووهم، باسى دووەم بە درېزى باسى بىنەمای مرۆسى دەکەين.

که از این زانایان چی دخنندرو؟

زانایان دوو بزارده دخنندروو. یان نهادتا دان بنیین به بونی به دیهینه‌تیکی زیره‌کی دانای به توانا که هممو نهم ریکخراویمه به ویست و توانای خوی پیکخستوه، یان نهادتا بلین که چند گهردوبونیکی جیاواز همن Multiverses که سروشته جیاوازیان همبوده و، به ریکدوت لمسه ریکیک له گهردوبونه‌کان (گهردوبونه‌که‌ی نیمه) بارودوخی گونجاو بُریان ره‌خساوه.

باسی چند گهردوبونیی^(۱)

یه‌کیک له بناوبانگترین زانایانی گهردوبونناسی که پشتگیری له بیرونکه‌ی چند گهردوبونی ده‌کات (مارتن ریز^(۲) Martin Rees)، ورن با پیکده سه‌رنجی قسه‌کانی بدھین که پئی وایه:

بُر نمه‌ی یه‌کیک له گهردوبونه‌کان شیاو بیت بُریان، پیوسته بارودوخ و یاسا و بنه‌مای فیزیائی وای تیدایت که له گهردوبونی نیمده‌هه‌میه.

هه‌روها که هندی له میکانیزمانه ده‌خاتمه‌پرو که گهردوبونناسان بُر لیکدانه‌وهی چونیه‌تی درووستبوبونی گهردوبونه جیاوازه‌کان دایانده‌نین. یه‌کیک له میکانیزمانه روودانی (ته‌قینه‌وه گهردوبونیه جوزراو جوزره‌کانن Multiple Big Bangs)، که له همر یه‌کیکیان گهردوبونیکی جیاواز درووستبوبو. هه‌روها بیردوزی کونه ره‌شه جوزراو جوزره‌کان که له وزه‌ی همر یه‌کیکیان گهردوبونیکی جیاواز درووست ده‌بیت.

(۱) چمکی چند گهردوبونی بُر یه‌که‌محار وک چیزکیک له چیزکه‌کانی خیالی زانستی خرابردو بناواری Star maker له سالی ۱۹۷۳. چیزکه‌که وک رپوبارنک سیری کات ده‌کات که کومملیک بلقی هملگرتیت، که همر یه‌کیکیان ناماژه بیت بُر گهردوبونیکی جیاواز، که له نه‌بونمه له شیوه‌ی خالکی وزه درکه‌توون. همیه‌که لم گهردوبونانه له مادده‌ی جیاواز پیکهاتون که ملکه‌چی یاسای فیزیائی جیاوازن. مادده و یاسای یه‌کیک له گهردوبونانه به تموازی بُریانی نیمه گونجاو بوبه.

له هه‌شتاکانی سده‌ی بیستم زانای بایزلوجی F.A.Pantin که دهه دیده خیالیه و، بیردززنه‌کی زانستی لی درووستکرد که تیایدا نیمه دچورتی به دوکانیکی جل و بدرگ که مژدیل و قهاره‌ی جیاوازی تیدایه و، کپیاره‌که (که نیمین) نه جله‌ی هملبرارد که بُری گونجاو بوبه (که گهردوبونی نیمه‌یه).

(۲) مارتن ریز Martin Rees: مامؤسای فلهک و زانای گهردوبونناسی بریتانی، له سالی ۱۹۴۲ له‌دایک بوبه.

ههروها ريز ثامازه بۆ ئەوهشده کات که لىكدانهوه جيوازه کان زۆر له گەمل يەکدا هەۋەن، بۆ سەلماندن و رەتكىرنەميان پیویستى بهوه ھەميه که بنەماي فيزيايى وامان ھېبىت کە ملىون جار لەو بنەمايانه بەھېزتر بىت کە دەيانزانىن، وەك چرى زۆر و قمبارەي زىنە گەورە و زىنە بچوک و، گەرمى زۆر و خىرايى خىراتر لە خىرايى پۇناكى. ئەو بۆچۈونى وايد کە تىڭەيشتنى زىاتر دەبىتە هوى لە كارخىستنى زۆرتىك لەو بىزادانە، تا دەگەينە ئەوهى بلېين يەك گەردوون ھەميه !!

بىردىقىزى چەند گەردوونىيى لە تەرازوودا

زۆرىمى گەورە زاناياني فيزيا و فەيلەسۈوفە کان گالىتە بە بۆچۈونى چەند گەردوونىيى دەكەن. لېرەدا قسمى يەكتىك لە گەورە زاناياني فيزيا و گەورە فەيلەسۈوفىتك دەخەينەررۇو.

زاناي فيزيايى (پۆل ديفيز Paul Devis) دەلىت:

ئاسانە بلېين کە ئەگەر ئىمە تەممەنەتكى ئەبەدى (بىن سەرەتا) مان داوهتە گەردوونىيىك لە گەردوونە کان، ئەوا لە ماوه ناكۆتايىيە زۆرەدا ئەگەرى درووستبۇونى ھەر شىتىكى لى چاومەروان دەكرا، بەلام ئەم قسمىيە بۆ لىكدانەوهى بۇونى ژيان لەسەر ئەم گەردوونە مان بە هيچ جۆرىك قىبول نىيە.

بە ھەمان شىوه ئەگەر پەنا بىبىينە بەر فيزياي چەندىيى، ئەوا هيچ كەس ناتوانىت شىتىك بىسەلمىنېت يان رەتى بىكاندۇ، چونكە ھەموو ئەگەرە. لە ھەمان كاتدا، ئىمە تەنها توانيومانە بەرگىنەكى زانستى بەبەر پرسەكەدا بىكەين دواي ئەوهى تۈۋى گومانىمان لە عەقل و دلى ھەموو مەرۇۋىنەكىدا چاند.

گۇتنى ئەم درووشمانە دەكرى بۆ سەلماندى ھەر شىتىك و لە ھەر بوارىنەكدا بىن بەكارىت، بەلام لە راستىدا تاكە بەلگەيەكىشى نەخستۇتەررۇو.

پىویستە بەلگەي زانستى وەك گولله وايت، بە تەواوى و بەرھو ئامانجىنەكى دىيارىكراو ئاراپستە بىكىت، پاشان، باسى چەند گەردوونىيى بۆ ئەندازىمەكى ناكۆتا لە گەردوونە کان و قەدىمىييان بۆ ناكۆتا لە قەدىمىيدا، تەنها لەبەر خاترى

ئوهی يه كيڭىك لە گەردوونەكان بارودۇخى گۈنجاوى تىدا بخولقىت و بۇ ژيان بشىت، ئەمە شىوازىنىكى زۆر مەترسىدارە؛ چونكە چەمكى بەلگەمى زانستى لە رەگ و پىشەوە ھەلدىكىشىت.

چەند گەردوونىي كە ئەگەرى پىكىوت دەكتە پىوەر بۇ ئوهى يه كيڭىكىان بۇ ژيان بشىت، قەبارەي كىشە كە گەورەتى دەكتە؛ چونكە دەكتە نەنجامى لىكدانى كىشە × ژمارەي گەردوونە گۈيمانەيەكان. ئەمە وەك ئەم قوتاپىيە وايدە كە مامۆستاكە باوھى بە پاساوهكى نەدەكرد كە سەگىك دەفتەرى شەركە كانى قوتاپاخانى خواردوو، پاشان قوتاپىيە كە قورەكە خەستەر بکات و لە ولامدا بلىت، ژمارەكەيان نەزانراوه) دەفتەرى شەركە كانى قوتاپاخانەيان خواردووە!!

ئەگەر بىگۈرى ياساي گۈنجاو بۇ درووستبۇونى ژيان بە پىكىوت و لە دواي ساردبۇونەوهى يه كىك لە گەردوونەكان لە دواي تەقىنەوە گەورەكە درووستبۇوه. ئەوا ياسا فيزىيائىكەن كە لە كاتى ساردبۇونەوهى ئەم گەردوونەدا بۇونىان ھەبۇوه، دەبو شۇنى ياساي بالاتر بىكەون، بەلام دواتر چۈن ياساي بالاتر دەركەوت. بۇيە بەردهوام پىوستىيمان بە زانىنى سەرچاوهى درووستبۇونى ياساي بالا پاشان بالاتر و بالاتر دەپىت، ھەروەها دىدى چەند گەردوونىي پىوستى دەستىپەردانى خوداىي رەتناكتەوه.

لە گەل فەلسەفەدا:

فەيلەسۇوفى گەورە (Richard swinburne) لە گەل بۆل دېقىزدا ھاوېشى دەكتە لە گالىتە كردن بە گۈيمانەي چەند گەردوونىي و دەپىت: گەمژانىيە كە بلىيىن چەندان تىرىلىيون گەردوون كە دە گەپىتىوە بۇ چەندان تىرىلىيون سال، لىكدانمۇھىكى شياوه بۇ درووستبۇونى بارودۇخىنىكى گۈنجاو لەسىر يەك گەردوون (گەردوونى ئىمە)، لە كاتىكىدا دەكرى ھەمۇ بۇون بە بۇنى (يەك خودا) بە ژيرانە لىكبدىرىتەوە.

گریمانه‌ی چهندگه‌ردوونی، که تمنیا بارودخی یه‌کیکیان گونجاو بتو بز ژیان، نهیوانی ولامی پرسیاره گموردکه بداتهوه: چون یاساکانی سمر ثم گه‌ردوونه درووستبوون؟

جا نه گهر گریمانه‌ی چمندگه‌ردوونی وهک لیکدانهوه بز درووستبوونی ژیان له‌سمر گه‌ردوونی نیمه رهتکه‌ینهوه، ثموا پنگایه‌کی ترمان له بردده‌مدا نییه، تمنیا داننان نهیبت به خودا، به‌دیهینه‌ری گمرودون و ژیان، که به‌لگه‌ی گونجان ئامازه‌ی بز ده‌کات.

Fine tuning argument گونجان به‌لگه‌ی

فديله‌سووفی زانسته‌کان (جون لیسلی John Leslie) که یه‌کیکه له گهوره‌ترين لایه‌نگرانی بنه‌مای مرؤیی له کتیبه‌کدیدا (عهقلی رهها Infinite mind) دا ده‌لیت: گومان له‌وهدا نییه که گه‌ردوون بز درووستبوونی ژیان ئاماذه‌کراوه، ئه‌مدهش لمرپی رنکختنیکی وردی یاساکانی گه‌ردوون و بندهما چم‌سپاوه فیزیاییه‌کان، به‌لام نهوهی بمراستی توشی سدرسرپرمانی کردوون، نهوهیه که نهو گونجان و رنکخراویه زور زیاتره له‌وهی که بز درووستبوونی ژیان پیوسته.

کاروئموگناتیسی .. وهک نهونه:

جون لیسلی نمونه‌ی گونجان به وزهی کاروئموگناتیسی دینیتهوه، که کونترولی هممو رنکختن‌کانی گه‌ردوون ده‌کات، همر له بچوکترین پنکه‌هاته (گه‌ردیله) تا ده‌گاته گهوره‌ترين پنکه‌هاته (گه‌له‌ستیزه)^(۱)، که هم‌موویان ملکه‌چی هه‌مان یاسان (یاساکانی فیزیای چهندی).

(۱) گه‌له‌ستیزه Galaxies: بنیادنیکی گه‌ردوونییه له کزمداینکی زور نهستیزه و توز و گاز و ماددهی تاریک پنکه‌هاتووه، که له رنگه‌ی هیزی کیشکردنی نالوگزپ پنکه‌وه بستارون و به دوری ناومندیکی هاویه‌شدا دخولیتهوه.

فعله‌کناسان گه‌له‌ستیزه‌کان موزمنه ده‌کهن بمهوی که 10 تا 10 گه‌له‌ستیزه له گه‌ردوونیی بیزراودا همیه. قباره‌ی گه‌له‌ستیزه گهوره‌کان ده‌گاته $1/2$ ملیون سالی پووناکی و زیاتر له 10 نهستیزه له‌خواه ده‌گرت.

له سمر ناستی گه ردیله کانیش، وزهی کارؤمو گناتیسی پاریزگاری نه لیکتر و نه کان ده کات له خوولگه کانیدا، به جورتیک که لمژیر کاریگری وزهی دمرکه ری ناومندی زور دور نه کمونه و، له هه مان کاتیشدا، نه چنه ناو ناوکه گمردیله کانمه^(۱)، نه مدش به سه ره ممو گه ردیله کاندا جیبه جی دهیت، له بچوکترينه و تا گموره ترین. ثم یاسایه به تدنيا، هه ممو سیسته مه جوزا وجوزه کان به تمواوى به پریوه دهیات، هر له DNA ناو خانه زیندو بگره، تا ده گاته سوتانی ناو نهسته گه له ستیره چیاوازه کان و دمرچونی وزه لیبانه و بدریزایی بليونان سال.

چون تاکه هیزیک، که به یه کمیکی پیوانهی جینگیر ده پیورت و ملکه چی یه ک یاسای فیزیایی بیت، توانای نهودی همیه بهم هه ممو فهرمانه چیاوازانه هه لبستیت. ثممه له کاتیکدا که همیه که هم فهرمانه پیوستی به نهندازه چیاواز و شیوه چیاوازی وزه همیه؟

دوو خال ده مینن، که پیوسته ده بارهی به لگهی گونجان بیانخه ینه پرو:

۱- ثم یاسا و نه گزره فیزیایانه نیستا همن و پی به بردموام بونی ژیان ددهمن، پیکگایان به دمرکه وتنی ژیان نهدهدا. بؤیه پیوستی به بارودوخ و یاسای تری چیاواز همبوو که پیش نزیکه چوار بليون سال درووست بورو تا ژیان ده ستیپیکات.

۲- نه گمکه نهندیک له یاسا و نه گزره فیزیاییه کان که نیستا همن بگزپین نهوا ناتوانی ژیان بردموام بیت.

یاسا کانی سرووشت به جوزیک ریکخراون که بؤ درووست بونی ژیانی مرؤف و بردموام بونی گونجاو بیت.

(۱) گه ردیله له ناوکیک پینکدیت که به همزی کاریگری کارؤمو گناتیسی و وزهی دور خربوهی ناومندی نه لیکتر و نه کان به دوریدا دخولتنه و ناوکیش له پرۆتنون و نیوتربون و کوارک پینکدیت، که یه کمی بنچیمه ثم پرۆتنون و نیوتربونانه.

باسته هشتم: چون ژیان درووستبوو؟

یه کیک لمو کیشاندی رووبهرووی فهیله سووفه کان دهیتهوه له کاتی ره فتارکدن له گهـل زانا ماددیگـه راکاندا، کـه مـی دـهـرـکـ کـرـدـنـیـانـهـ بـهـوـ کـارـیـگـهـ رـیـسـهـ زـانـسـتـیـانـهـ بـهـهـوـیـ لـیـنـکـدانـهـوـهـ مـادـدـیـهـ کـانـیـانـ درـوـوـسـتـدـهـبـنـ،ـ لـهـوـانـهـیـهـ وـاـ بـیـرـیـکـهـنـهـوـهـ کـهـ نـیـمـهـیـ فـهـیـلـهـ سـوـوـفـ خـوـمـانـ خـسـتـۆـتـهـ دـهـرـیـاـیـهـ کـهـ تـوـانـایـ بـدـرـگـهـ گـرـتـنـیـمانـ نـیـیـهـ دـهـرـیـاـیـ (ـبـایـلـوـجـیـاـ).

له کاتیکدا کـهـ فـهـیـلـهـ سـوـوـفـهـ کـانـ پـرـسـیـارـیـ (ـچـوـنـ گـهـرـدـوـوـنـیـکـ کـهـ لـهـ مـادـدـیـهـ کـیـ نـازـینـدـوـوـیـ نـاـ عـاـقـلـ دـهـتوـانـیـتـ ژـیـانـیـکـیـ عـاـقـلـ وـ بـهـتوـانـاـ لـهـسـمـرـ زـوـرـیـوـوـنـمـانـ بـوـ بـهـدـیـبـهـیـنـیـتـ؟ـ)ـ بـهـجـوـرـیـکـ سـهـیرـ دـهـکـمـنـ کـهـ ئـمـمـهـ پـرـسـیـکـیـ فـهـلـسـهـ فـیـیـهـ بـهـرـ لـمـوـهـیـ پـرـسـیـکـیـ زـانـسـتـیـ بـایـلـوـجـیـ بـیـتـ.

خاصیـتـهـ کـانـیـ بـوـونـهـوـرـیـ زـینـدـوـوـ :

ئـهـ گـهـرـ بـهـ دـیدـیـکـیـ فـهـلـسـهـ فـیـیـانـهـ سـهـیرـیـ چـهـمـکـیـ ژـیـانـ بـکـدـینـ،ـ دـهـبـینـینـ کـهـ خـاسـیـتـیـ سـهـرـهـکـیـ جـیـاـکـدـرـهـوـهـیـ ژـیـانـ ثـوـهـیـهـ کـهـ زـینـدـوـوـهـ کـانـ ئـامـانـجـ وـ مـهـبـهـسـتـیـکـیـ بـنـهـرـهـتـیـ لـهـ دـرـوـوـسـتـکـرـدـنـیـانـداـ هـمـیـهـ (ـئـامـانـجـدارـتـیـ Teleologyـ)،ـ ئـمـ ئـامـانـجـهـ بـرـیـتـیـیـهـ لـهـ پـارـیـزـگـارـیـکـرـدـنـ لـهـ بـوـونـ،ـ ئـمـمـهـ ئـمـوـ ئـامـانـجـمـیـهـ کـهـ لـهـ مـادـدـهـیـ نـازـینـدـوـوـهـدـاـ بـوـونـیـ نـهـبـوـ کـهـ لـیـ ھـیـنـرـایـهـ بـوـونـ،ـ جـاـ کـاتـیـکـ ئـهـرـسـتـۆـ باـسـیـ پـهـیـوـنـدـیـ نـیـوانـ ژـیـانـ وـ ئـامـانـجـدارـتـیـ کـرـدـ،ـ ژـیـانـیـ بـهـوـ پـیـتـاسـهـکـرـدـ کـهـ بـرـیـتـیـیـ لـهـوـهـیـ شـتـیـکـ ئـامـانـجـ لـهـ بـوـونـیدـاـ هـمـبـیـتـ.

خاسیه‌تی دووه‌می ژیان بریتییه له توانای زوریون. سه‌مرای نهوهی که هه‌موو بیردوزه‌کانی دروستبوونی ژیان دهروانه زوریون وهک کاریکی سرووشتی هاوری له گمل ژیان، بهلام له راستیدا زوریون خاسیه‌تیکی تهواو جیاوازه له ژیان.

هرچی خاسیه‌تی سیله‌می پهیوهست به ژیانه، بریتییه له سیسته‌می کودی Information Processing Coding system چاره‌سه‌رکردنی زانیاری که له هه‌موو جوره‌کانی زینده‌مودا بونیان ههیه. (دیقید بیزلینسکی^(۱) David Berlinski) زانای بیرکاری مه‌بستی نه میسته‌مه‌مان بُو پرونده‌کاتمه، دهیت: سیسته‌می کودی نه میسته‌مه‌یه که دوو شت یان دوو سیستم له پئی رهمز و کودهوه بهیه کمهوه دهه‌ستیتهوه. بُو نهوهی لمهه تیگه‌مین. با سرنجی کودی مؤرس Morse code (تلیگراف) بدھین، که له سر سی همنگاو بنیاتراوه: کود - گواستنهوهی زانیاری - کردنوهی کودهکه.

نیزه‌ی کودهکه پیته‌کانی نه وشانه‌ی دهیه‌وتیت بیاننیزه‌ت دهیانگوئریت بُو دوو رهمز (حال و نیشانه) و، هه‌موو پیته‌کان بهم دوو رهمزه و به پیگای بیرکاریانه ده خریتنه‌پو (کرداری به کودکدن).

(أ) -- . -- = گ = -- . -- . -- . بدم شیوه‌یه)، پاشان نه م رهمزانه ده گوئردن بُو ئامازه‌ی کارهایی، که له پئی وایه‌رمهه بُو شونی ورگره‌که ده گوازرنیه، که هه‌لدهستیت به کردنوهی کودهکه و ورگیزه‌کانی بُو واتا ئه‌سله‌کهی Decoding. نه گهر نهوهی له‌ناو خانه‌دا پروده‌دادات له سر نه م سیسته‌مه جیبه‌جی بکهین، ده‌بینین هه‌مان همنگاو پروده‌دهن:

چونکه زانیارییه تایبه‌تییه کان به خانه و خاسیه‌ته‌کانی زینده‌موده که بُو نهوه‌کانی دواتر ده گوازرنیه، که کرۆ مؤسوم جینه‌کانی هه‌لگرتووه و له ته‌نیشت یهک

(۱) دیقید بیزلینسکی David Berlinski: له سالی ۱۹۴۲ له نیویورک لمدایک بوهه، مامؤستای بیرکارییه و دکتورای له فلسه‌فه ههیه و یهکتکه له گموده لاینگرانی دیزاینی زیرهک.

ریزدین بو نهودی کرۇمۇسۇماتى ناوكى خانە پىكىھىن. ئەم زانىارىانە لە شىوهى رەمز بۇنىان ھەمە، كە چوار پىت بەكاردەھىتىرىن^(۱) كە لە تەنپەت يەك بەپىي پىتكەستىنەكى بىركارى جىاواز رېنگەخىن، بو نهودى گۈزارشت لە ھەموو زانىارىيەكان بىكەت كە ناوكى خانە ھەللىگەرتۇوە، ئەم پىتكەھاتە كىميايانە تىرىشى ناوكى بەناوبانگ پىنكەدەھىن، كە كرۇمۇسۇمەكانى لىنى پىنكەيت و بەناوى DNA ناسراوه.

زانىارىيەكان لە كرۇمۇسۇمەكانى ناوناوكى خانە دەگۈزارىتىمۇدە بو تەنۋىلەكەي ناوشلەمى خانەسى (سايتۆسۇل) و دەھەمەسى ناوك و پىنى دەگۈترى رايپۇسۇم و ھەلدىستىت بە گواستنەھەي ترىشىنەكى ناوكى تر كە پىنى دەگۈترى RNA (ال سىستەمى تەلىگەرافدا بەرامبەر ئەو وايدارانەي كە كۆدەكە دەگۈزانەوە).

لەسەر بىنچىنەي ئەو زانىارىيەنى RNA لە DNA مۇھەللىگەرتۇوە بو رايپۇسۇم، ئەمە كۆتايى ھەلدىستىت بە كەرنىمۇدە كۆدەكە توپىگەيشتن لە ناومەرۆكەكەي و وەرگىزىانى زانىارىيە كە Translation = Decoding و تىرىشە ئەمېنېيەكان بەيەكەوە دەبەستىرن بۇ پىنكەتىنانى پېۋتىن، كە بە زۇرىيە فەرمانەكانى خانە ھەلدىستىت. ئەم سىستەمەي كۆد و چارەسەركردنى زانىارىيەكان، كە هەردوو تىرىشە ناوكىيە كە RNA و DNA بەكاردەھىتىت، لە خانەي ھەموو زىندهوەرەكاندا بۇنى ھەمە.

((كارل وۆيز^(۲) (Carl woese)) (پىشىواى لىكۆلىنەوە لە بىنچىنەي ژيانا) سىستەمەي كۆد و چارەسەر كەرنى زانىارى بەدە وەسف دەكەت كە چەند لايەنەيە، بۇيە پىيىستە تىايادا جىاوازى بىكەين لە نىتوان:

- ۱- مىكانيزمى كاركردنى سىستەمى كۆدى (DNA و RNA و پروتئينات).
- ۲- سەرچاوهى سىستەمى كۆدى و چارەسەركردنى زانىارى.

(۱) ئەم چوار پىتە ئەپنەكەتەي كىميايان، لە كۆمەلەي بە ناوى (نيكلۇتايىدات Nucleotides).

(۲) كارل وۆيز Carl woese: ئەمرىكىيە و لە سالى ۱۹۲۸ لەدایك بۇرۇ، مامۇستاي مايكروبايولوژىيانە لە زانكۆي نەلىتىس لە وىلايدەتە يەككىگەرتۇوەكان، ناركىيا Archia ئى دۆزىمۇ، كە كۆمەلەنەكى سەرىەخۇز و جىاوازە لە بەكتىرا و پىنكەوە دېبىنە كۆمەلە خانەيەكى بىن ناوك Rrokaryotes.

۳- پهلوهندی نهم میکانیزم به گهشه سهندنی زینده و هر کانه وه.

به وردبوونه لهم لاینه، دهینین که ئەگەر هاتو له سەر بىچىنەي ماددى
لە بنەما و ميكانيزمى كاركردنى (DNA) و (RNA) و پروتىنات تىكىيەشتنىن،
ئەوا بۇمان دەرده كەويت كە هيچ دەريارەي نەمە نازانىن کە چۈن و له كۈنۈه
ماددهى نازىندۇو ميكانيزمى كۆدى چارە سەركەرنى زانىارى و بەم شىۋىيە
ئالۇز و سەرسور ھېتىنەرە پەيدا كەرددووه.

: Morphogenesis (بیکهاتن) کیشہی

ژیان چمند کارل لیکیتکی کیمیایی ثالّوز نییه که به درووستبوونی پرۆتینه پیویسته کان بو ژیان کوتایی بیت، هروهها به تنیا بریتی نییه له هملگرتنی زانیاری و سیفه تم بوماوهییه کان و گواستنه و هیان بو نمهه کانی دواتر. کیشهی ثالّوزتر که پوویه پرووی ماد دیگه را کان دهیته و دهیارهی ژیان بریتییه له کیشهی بینکهاتن (Morphogenesis).

چه مکی باوی لای ماددیگرا وردکه رهوه کان^(۱) Reductionists نهوهید که (DNA) که بوهیله کانی خانهی لی پیکدیت، بدرپرسه له هه مبهر هه مسوو سیفته کانی بونهودر له رووی لاشمی و دهروونی و رهفتار و، ینگومان ئەم دیده وردکه رهوهید له کە متەرخە مییە کەيدا مەترسیدارە؛ چونکه بۆ بایولوژییە کان سەلمىنزاوە کە (DNA)، بەو میکانیزمانی تا ئىستا پىئى گەيشتووين، بە تەواوی بى توانایە له پیکھېنانى بونهودر لە سەر شىۋە راستەقىنە کەی Morphogenesis (اوام گۈرىنى تەنبا لە زانیاري بۆ بۇوتىكى راستەقىنە).

دەتوانىن چەمكى پىكھاتن بە نموونەيەك رۇونتر بکەيندۇه: چۈن دەكىز ئەو وشانەي كە لەسەر لايپەرمەك نۇوسييۇمانە و وەسفى شىوهى مەرۆقىمان كىردووه، ھەرچەند ورد بىت، ئەو وشانە بىنە مەرۆقىنى كە راستەقىنە (بە گۆشت و خوتىنەوە)! شىرت يۈتە شەتىكى، يېۋىست كە دان بەھەدا بىرىت كە سىستەمنكى، تىز

(۱) هزیری ماددیگم رایی وردکه رمه: سهنجی باسی هشتم، بهشی دووهم بله.

همیه (که هیشتا نه زانراوه) بدربرسه لم پنکهاتنه. بهلام چون؟ ثم سیستمه
چ سیسته مینکه؟ هیشتا نه زانراویکی رهایه.

کیشه که چند لاینه یه:

زانیانی بایولوژی و فیلمسوفه ماددیه کان روپروروی کیشمیده کی فلسه‌فی و
زانستی وا بوونه‌تموه که جینگای بدمیین، کیشه که چند لاینه یه، و لیکدانه‌وهی
پیوستیان بؤ هیچ کام لم لاینانه نه خستوت‌مروو:

یه کم: مادده‌ی نازیندوو ثامانجداری له کوئ هیناوه؟ تا بیته بوونه‌وهی زیندوو؟

دووهم: مادده‌ی نازیندوو (تمانه‌ت مادده‌ی زیندووی سره‌تاییش) توانای
زوربوونی له کوئ هیناوه، ئهو توانایی که مدرجه بؤ بردواام بوونی جوړه کان و
پیشکه‌وتني له سمر پلیکانه کانی په ره‌سندنداد؟

سیمه: مادده‌ی نازیندوو میکانیزمی کوڈی و چاره‌سهرکردنی زانیاری له کوئ
هیناوه که بوونه‌وهه کان له بوونه‌وهه کانی تر جیا ده کاتمه‌وه؟

چواره: چون ئهو زانیاریانه به مهربه که بنوسرانه‌تموه دهنه بوونه‌وهی کی
زیندوو، کرداری پنکهاتن Morphogenesis).

بؤ ئوهی قورسی ئهو هملوسته بزانین که ماددیگه را کان له لیکدانه‌وهی
ئم کیشانه‌دا روپروروی دېنمه، با بؤ چونی پیشه‌وايانی زانستی بایولوژی له
جیهاندا بزانین:

(ثاندرق کنول^(۱) Andrew knoll) مامۆستا له زانکوئ هارفارد دهیت:

ئه گهر بمانه‌وهی کوتا زانیاری که زانست دهیاره‌ی درووستبوونی ژیان پئی
گه‌یشتووه هملسنه‌نگینین، دهینین که:

(۱) ثاندرق کنول Andrew knoll: لمسالی ۱۹۵۱ له دایک بوده، له تمدنی سی سالیدا برو به مامۆستای میزروی سروشته له زانکوئ هارفارد. له بمنابع‌انگرین کتبی (ژیان له سمر گردونه لاهه Life on a young planet

- ۱- هیشتا نازانین به دیاریکراوی کهی ژیان دهستی پیتکردووه!
- ۲- هیشتا نازانین له ژیر چ بارودؤخیکدا ژیان پهیدا بووه!
- ۳- هیشتا نازانین چون ژیان له سمر نم ههسارهیه دهستی پیتکردووه!
- ئەمە سەبارەت بە لاینە ماددیە کانى درووستبۇنى ژیان، ئەدى بە چ
شىۋەيەك دەتوانىن وەلامى پرسیارە فەلسەفييە ئالۋىزترەكان بدەينەوە؟

زانای فيزيای ئەتۆمى (جييرالد شرويدەر^(۱)) دەلىت: بەتەنیا بۇونى بارودؤخى گۈنجاو بۇ درووستبۇنى ژیان، ئەدەمان بۇ دەرناخات كە چون درووستبۇوه. باشتىرىن شت كە بتوانىن بلىيەن ئەوهىمە كە ئەم بارودؤخى پىنگاى داوه كە ژیان له سمر ههسارە كە مان درووست يېت و بەردەوام يېت. بەلام ھەموو ئەم ياسا سرووشتىيانە ئىمە دەيانزانىن كۆران له سمر ئەوهى كە ناكى ژیان له ماددەيە كى نازىندۇ دەرەست بېت.

(جۇن مادۇكس^(۲) John Maddox) سەرنووسىرى فەخرى گۇفارى سرووشت Nature دەرىبارەي پرسیارى (كەيى و چون زۆربۇنى رەگەزى دەرەست بۇوه؟) دەلىت: نازانم!

ھەروەها (ئەنتۆنيۆ لازكانۆ^(۳) Antonio Lazcano) سەرۇكى كۆمەلەي نىودەولەتى بۇ لېتكۈلىنەوە لە بنچىنەي ژیان دەلىت: يەكىن لە بابەتە لۆزىكى و فەلسەفييانەي پىرسىتە دانى پەيدا بىنېن، ئەوهىمە كە ژیان درووست نەدەبوو ئەگەر (ميكانيزمى بۇ ماھىي Genetic mechanism) نەبوايە، تواناي ھەلگىرنى

(۱) جييرالد شرويدەر Gereld Schroeder: نەمرىكىيە، دكتوراي لە فيزيای ئەتۆمى و گەردوونتاسى ھەمە كە لە سالى ۱۹۶۵ لە MIT وەرگرتۇوه. مامۆستاي زانكۈزى عىبرىيە لە قودس. گۈنگى دەدات بە پەيوندى نەوان زانست و پۇھانىيات و لە بەناوبانگىرىن كېتىيە كانى .Science of God

(۲) سىز جۇن مادۇكس sir John Maddox: لە ئىنگلتەرا لە سالى ۱۹۲۰ لە دايىك بۇوه. پىپۇرى كىيما و فيزىا و بايۆلۈجىيە و وەك نۇوسمىتىكى زانستى لە تەممۇنى يېت و دوو سالىمۇ لە گۇفارى (سرووشت Nature) كارداھات.

(۳) ئەنتۆنيۆ لازكانۆ Antonio Lazcano: مامۆستاي بايۆلۈجي مەكسيكى، بەناوبانگىرىن كېتىيى The origin of life

زانیاری و گواستنوه‌ی همه‌یه بۆ نهودکانی دواتر، له گەل ئەگمەری گورانکاری تییدا (پدره‌سەندن)، ئیتر چۆن ئەم مادده نازیندوووه ئەم میکانیزمى له کوئی ھیناوه؟ نازانین!

روینه‌وی تەممۇزىكە :

گوره زانای فیسیولوژى (جۆرج والد^(۱)) خاونى خەلاتى نۆبل، له راستى بنچىنه‌ی ژيان تىرىكمان دەکاتمۇه و دەلىت:

سەرەتاي ئەوهى كە لە سەرتادا بۆ بىركردنوه زانستىيە كەم وەك شۆك وابوو، بەلام پىويستە دان بە بۇونى زىره‌كى و دىزايىن Intelligence and design دابىنیم كە لە پشت درووست بۇونى گەردۇونەوهى و بۇتە ھۆکارى ئەوهى كە بۆ درووستبۇونى ژيان و پەرسەندىنى لە سەر ھەسارە كەمان بارودۇخى گۈنچاۋىتتە. لە وەش ئاللۇزتر، درووستبۇونى ژيان خۆى، پاشان دەركەوتىنى زىندهوەرە كان، كە بە پلەبەندى گەشەيان سەندوووه تا دەگاتە بۇونەوهەر ژىرەكە، كە تواناي گەيشتنى ھەمە بە دۆزىنەوه زانستىيە كان و داهىنانى ھونەر و تەكىنلۇزىا و روزاندىنى پەرسىارە كان، بەلام ئەگەر نىڭلى لە زىرەكى و دىزايىن بىكەين و بىلەين: ژيان بە رىتكەوت درووستبۇوه، ئەمما لېكدا نەوه قورۇسترىنى كەمان ھەلبىزاردۇوه.

ئەمە بىرۇباوهرى منه: تاكە لېكدا نەوه لۇزىكى و عەقلانى بۆ ژيانىكى ئامانجدار و بە توانا بۆ زۇرىبۇون، كە میکانیزمى كۆدى بەرىيەدەبات، بىرىتىيە لە دانىان بە بۇونى خودايەكى قەدىمى داناي بە توانا.

(۱) جۆرج والد George wald: نەمرىكىيە (۱۹۰۶ - ۱۹۹۷). لە زانکۆي ھارفارد مامۇستاي فەرمانى نەندامەكانى جەستەبۇو، خەلاتى نۆبلى لە سەر تۈزۈنەوەكانى دەريارە تۈزۈ چاوجەرگەرتوووه.

باسته نویم : که وتنه به ریه سته کان

دوای نهودی له ریی فلسه فه و زانست گه یشتمه حتمیه ت و مسو گدری بعونی خودایه کی به دیهینه ری گهر دون، کیشهی و تناکردنی نهدم خودایه نه زه لیبی که سه ره تای نییه و سیفه ته کانی به جور تکن که له ژیان و همساره که مان پیتان رانه هاتو وین هر له میشکمدا مایه وه.

پیشتر له کتیبه که مدا (فلسه فه و خودا) نهوم خست بورو هر وو که توانای نهوم نییه بیر لهو خودایه بکه مهود که دینداره کان باسی ده کهن، بمهودی که ((رُوحِه، ناماد دیه، هه مسو بعونه Incorporeal omnipresent spirit))، چونکه نیمه وا راهاتو وین که وک (گزشت و خوین) سهیری مرؤوف بکهین، بؤیه بؤچونی: مهوجو ود بعونه هر تکی ژیری بی لاشمیه، وک نهود وا یه بلیی: مرؤوفه به لام مرؤوف نییه! بؤیه نه گدر باسه که باسی مرؤفیک بیت که لاشمی نییه، نهوا پیویسته سه ره تا دو بیاره پیناسه مه مرؤوف بکه نهوده.

ته و او بعوونی وینهی خودا :

له هه شتا کان و نموده کانی سدهی بیسته، فه بله سو و فه شیکاریه کان^(۱) بزو و تنه ویه کی زیان نهودی ثاینییان دهستی پیکرد بؤ سه لماندنی نه گدر - یان حتمیه تی - بعونی
 (۱) فلسه فهی شیکاری: کرداری لادانی نارو و نییه له پنکه اتکه کیدا و گدرانه و بمهه تی بؤ نه و بهه جوز او جوز رانه لئی پنکه اتکه وو بهه: شیکاری لوزیکی، له پنکه و اکانی (بیتراند راسل اه) و شیکاری زمانه وانیی، که له باسی یه که مدا ناماژه مان پیکرد.

خودایه‌کی نامدادی و هدموو بعون، له دهرمه‌ی سنووری کات و شوئندا، له بدلگه کانیشیان جهختیان له سه‌ر زالبون به سه‌ر کوپسی نه توانینی بیرکردنوه له خودا نامدادیه ده‌کرده‌وه.

توماس تراسی^(۱) Tomas Tracy بعونه‌وهری عاقل (زمینی یان ئاسمانی) بهوه پیناسه ده‌کات که توانای نهوهی همیه نازادانه ویست و مه‌بستی خوی ناراسته بکات. جا نه گدر مرؤف له‌ژیر ئه م پیناسه‌یدا پولین بکرت، نهوا واتای نهوه ناگه‌بینیت که هدموو بونیک که مه‌بست و ویستیکی له‌پشت بیت وه‌کو به‌رجه‌سته و لاشه بیت. نا لیزوه، به‌رجه‌سته بعونی خودا نهوه ره‌تناکاته‌وه که مه‌بست و ویست و هسف بکرت، تهناهت له توانای بددیه‌تانا نهومو برونه‌وهرانی ناو بعوندا.

هروه‌ها تراسی دلیت، نه گدر خودا به‌رجه‌سته نهیت، زیندوویت و ویستی ره‌ها و توانای ره‌های همیت، نهوا شتیکی سرووشتیکی که ژیان و ویست و توانای وهک ژیان و ویست و توانای ئیمه نهیت و سیفه‌تکانی تری وهک خوشه‌ویستی و دانایی و هیمنی و سیفه‌تکانی تریشی به همان شیوه. سدره‌رای نهوهی که ئه دیدوبوچوونه یارمه‌تیمان ده‌دات بؤ تیگه‌یشنن له سیفه‌تک خوداییه‌کان، به‌لام هیشتا تیگه‌یشنمان لهو سیفه‌تانه و له زاتی خودایی زور کم و کورت بینه.

خودا له ده‌رجه‌ی سنووری کات و شوئندایه

براین لیفت^(۲) Brain Leftow له کتیبه‌کدیدا (کات و نهمری) ادا دلیت: له راستیدا چه‌مکی خودا، له دهرمه‌ی سنووری کات و شوئندا همیه، له گمل بیردؤزی پیژه‌ی تایبه‌تدا دیته‌وه. چونکه بیردؤزی پیژه‌ی تایبه‌ت به شیوه‌ی

(۱) توماس تراسی Tomas Tracy: مامؤستای نایینه‌کان له زانکوز Bates Maine له بمناویانگترین کتیبه‌کانی: - God Action and Embodiment . The God who acts -

(۲) براین لیفت Brain Leftow: مامؤستای فلسفه‌ی نایینه‌کان له نوکسپورد، جیشینی ریچارد سوینین. له بمناویانگترین برهمه‌کانی: Divine Ideas. Necessary Being and concept of god. ..Time and Eternity. Can philosophy Argue god's existence

چوار دوری سهیری بعون دهکات و کات رهنهندی چواره میبیتی^(۱)، که واته نه و خودایه شوین سنورداری ناکات پیوسته له دمرهوهی (کات) یش بیت.

بؤیه دمرک کردنمان به بعونی خودا له دمرهوهی کات یارمه تیمان ده دات بؤ گهیشن به زور له سيفه ته کانی. چونکه بعونی له دمرهوهی کاتدا واته هیچ شتیک له بیتر ناکات، چونکه ئیمە ئهوهی له رابردوودا روویداوه لمبیری ده کهین، خوداش رابردووی نیبیه. همروهها ئهوه ده گهینیت که خودا له کار ناوه ستیت، چونکه وهستان له کاریک واته تمواو بعونی کاتی ئەم کاره و، بدم شیوه يه ...

همروهها که دلیتین خودا له دمرهوهی سنوری کاتدایه، واتای ئهوهیه که خودا هرچی دهیکات له کاتی خویدا دهیکات in a single act at once و هیچ کاریک پیش کاریکی تر ناکات، بـلام له وانه يه بـؤ ئیمە همندیک کار پیش کاری تر بـکهون.

ویست و کرداری خودا بـؤ خـزـرـهـلـاـتـنـ ئـهـوـهـیـ، کـهـ خـزـرـهـلـاـتـنـ سـبـهـیـ وـ دـوـوـسـبـهـیـ وـ..ـ به دوادیت.

خودای چاکه خواز و کیشمی خراپه و نازار ...

گومان لهوه دانیيیه که کیشمی خراپه و نازار (که له پشت رهوتی بـیـباـهـرـیـ منـهـوـ بـعـوـ) له لای فـمـیـلـهـ سـوـوـفـهـ کـانـ کـیـشـمـیـهـ کـهـ خـاـوـهـنـ قـوـرـسـالـیـ وـ سـنـگـیـ خـوـیـتـیـ. بـلامـ منـ دـلـیـاـ بـعـوـمـهـوـ کـهـ تـیـنـهـ گـهـیـشـنـ لـوـ کـیـشـمـیـهـ نـاـیـتـ بـیـتـهـ هـوـیـ ئـهـوـهـیـ باـهـرـمـانـ بـهـ بـعـوـنـیـ خـودـاـ نـدـیـتـ، دـوـایـ ئـهـوـهـیـ بـهـ لـگـهـ فـهـلـسـهـ فـیـ وـ عـقـلـیـ وـ زـانـسـتـیـیـ کـانـ ئـەـمـ بـعـوـنـهـیـانـ سـهـلـمـانـدـوـوـهـ. لـهـ رـاستـیدـاـ بـعـوـنـیـ خـراـپـهـ وـ نـازـارـ لـهـ ژـیـانـیـ مـرـؤـفـدـاـ پـهـیـوـنـدـیـ بـهـ سـیـفـهـتـهـ کـانـیـ خـودـاـوـهـ هـهـیـ نـهـکـ بـهـ بـعـوـنـ وـ نـهـبـعـوـنـیـ خـودـاـ.

من توانيم بـگـهـمـهـ بـرـیـکـ لـوـ حـیـکـمـهـتـهـیـ لـهـ پـشتـ ئـهـوـهـهـیـ، کـاتـیـکـ دـلـنـیـاـبـوـومـ کـهـ مـرـؤـفـ نـازـادـیـ هـلـبـرـاـرـدـنـیـ هـهـیـ، کـهـ لـهـ ئـاـرـاـمـلـ وـ رـوـوـهـکـیـ جـیـادـهـ کـاتـهـوـهـ وـ ئـهـوـ نـازـادـیـیـ کـهـ رـیـمانـ پـیـتـهـدـاـتـ کـهـ بـعـوـنـیـ خـودـاـ قـهـبـوـولـ بـکـهـینـ یـانـ رـهـبـکـهـیـنـهـوـهـ،

(۱) چوار دوری که: سی دوری شوینیین سروه و خواروه، راست و چمپ، پیش و پاش، دوری چواره می (کات) اه.

یان هموٽ بُو رازیبوونی بدینین یان گُوی بهوه نهدهین، بُزیه پیوسته چاکه و خراپه همیت تا به نازادی خۆمان یەکیکیان هەلبژیرین.

له راستیدا نازادی هەلبژاردن چەکنکی دوو سەرەیه؛ چونکه مروڤ دەتوانیت خراپه هەلبژیرت، ئەمەش ئەوه دەخوازیت کە سیفەتە کانی ئەو جیهانه دیاری بکەین کە پیمان وايه چاکه:

ماددیگەراکان بەو جۆره سەیری چاکه دەکەن کە دەبى بزانین چ سودنکی لى پەيدا دەبیت. بۇنمونه دەولەمەندى و سەفەرى خىرا به كىشەرە کاندا و ناوەندە ژمارەی تەمەنی مروڤ. دەبى له نامانجە کانی مروڤ بن.

بەلام دىندارە کان پییان وايه چاکه ئەوهەیه کە له خودات نزىك بکاتەوه، بەلام بە سرووشت ئەوه رېنگر نىيە لمبەردەم ئەوهەی کە بەدىھىنانى سوودىش گرنگى خۆى ھەيە.

فەيلە سووفە کانىش رۇوبەرۇوى ئاستەنگىنکى گەورە بۇونەوه له پىناسە كردن و شىكىردنەوهى بەها کانى چاکه و حق و جوانى.

بُزیه دەبىنین کە گەنگۈزە چاکه گرانى و ئەستەمیيە کەی كەمتر نىيە - بەلکو لەوانەيە زىاتىش بىت - له كىشەي خراپە.

خراپەش دابەش دەبیت بُو دوو جۆر، جۆرەکيان بەرھەمى مروڤ خۆيەتى و دەگەپىتەوه بُو كەمۇكۈزىيە کانى دەرۇونى مروڤ. چونکە خودا كۆمەلگە کانى بُو ويست و كەرده و هەلبژاردنى مروڤ جىھىشىتۇوه، بەلام مروڤ زۇرجار زيان و ئازار بە براکەي دەگەيەنتى.

جۆرەکى خراپەش ھەيە کە مروڤ دەستى تىدا نىيە، وەك بومەلەرزە و لافاو و نەخۆشى. لمپىيە ھەندى لىكىدانەمەوە توانىم رۇودانى ئەم كارەساتانە له چوارچىوهى خوداي چاکه خوازدا جىبكەمەوه:

۱- سرووشت ياساي واي تىدايە کە رېنگا به رۇودانى بومەلەرزە و لافاو و كارەساتە کانى تر دەدات، له ھەمان كاتدا، ناكىرى سرووشت لەم ياسايانە دابمالدرتى،

نه گهربنا وجود و بعون توسویی گیزهشیونی و ههرهمه کی دهیت، و اته نیمه له چوارچیوهی هۆکار و نهنجامی ئەم ياسا سرووشتیانهدا دەزین.

-۲- ئەو کارهساتە سرووشتیانه هانى مرۆڤ دەدەن كە هەولى رپووبەرپوپوونەوميان بادات، نەمەش بۇته هۆی پېشکەوتتىكى بەرچاو.

-۳- ئەو کارهساتانه لايەنى رۆحى وبەھاي مرۆڤىي بەرز دەكەنوه، لە رپووبەرپوپوونەوهى ئەم مەينەتىيانە.

-۴- گومان لموددا نىيە كە دىدى ئايىنەكان بۇ ژيانى دواى مردن و ندو خۆرماگىرىيە به مرۆڤ دەبەخشىت بەھۆى پاداشت و بەرزبۈونەوهى پلەى لە ژيانى دىكە لىنكدانەوهى تەواوهتى كىشى خراپە و ئازارە.

لە كۆتايدا دەپرسم، ئايا ژيانى بى خراپە و ناخۆشى بە جۆرەي كە نىيە خەيالى دەكەين مرۆڤ رازى دەكت؟ هەموو ئەو بۇچۈونانەي فەيلەسۈوفە كان بۇ شارە پېرۋۆزەكە دايىناناوه لە ملاولەدولا دژىيەكى و كەموکورتى تىدا دەدۇزرىتەوه، فەيلەسۈوفە كان بەدواى شىوازىتكى باشتىدا دەگەپىن.

پاشان چى؟

دۇبارەي دەكەمەوه: گەشتى من بەرە خودا گەشتىكى تەواو عەقلى بۇ؛ شۇئى بەلگە كەوتىم بۇ ئەو شۇئى بىردى، ئەمچارەيان بەلگە بەرە خوداي زىندىووی زاتى بى كەموکورتى ئەزەلى ناماددى، تەواوى بعون، تەواوسى زانست، تەواوسى تواناي بىرمى.

بۇيە زۆر پېۋىستىمان بەھەيە كە زىاتر دەربارە خودا بىزانىن! هەرروەها زۆر پېۋىستىمان بەھەيە پەيوەندىيمان لە گەمل ئەو خودايىدا ھەيت.

دەگەرپىيئەوه بۇ لاي چىرۇكە رەمزىيەكە، ئەو پىاوانەي مۆبايلەكمىان لە كەنارى دوورگەكمىان دۆزبۈووه، ئەگەر چىرۇكە كە بە رەتكىردىنەوهى زاناكان بۇ لىنكدانەوهى دانايى دوورگە كە بۇ بابەتكە و رەتكىردىنەوهى بانگخوازى داناکە بۇ گەران و پەيوەندى كردىن لە گەمل دەرموددا كۆتايسى هات، با كۆتايسەكى تر بۇ چىرۇكە كە خەيال بىكەين:

تو بلىٰ نه گم زاناکان به بُزچوونى داناى دورگەكە رازى بوبان و به جددى گەرابان بدوابى ئە مروقە زىرەكانەي ئەو ئامىرىمان داهىناوه چى روپىدەدا؟ چى پوپىدەدا ئە گم هەندىك لە زاناکان ھەولى ئەوھىان دابا كە كۆدەكانى ئە دەنگانە بكمۇدە كە گۈييان لېبۇ؟ يېڭىمان ژيانيان جىاوازتر دەبۇ و تىپوانىنىشيان بۇ جىهان جىاواز دەبۇ. دەيانزانى كە ئەوان بە تەنبا نىن، ياخود لەوانەيە لمەدا سەركەوتۇ بوبان كە پەيوەندى بمو كەسانۇدە بكمۇن.

ئە گم گەشتى فەيلەسۈوفە عەقلىيەكان و گەشتى زانا لىكۈلەكان گەيشتىبىتە ئەوھى كە خودايىكى داناى بە توانا ھەيد، ئەوا ھىچ بەرىستىك لەبەردم ئەوھدا نابىنم كە ئە خودايە لە رېئى وەھى و ناردنى پىغەمبەرانۇدە خۆى بە بەندەكانى بناسىتىت، ئە گم بەلگەم لەسەر ئەوھە دەستكەوت.

كەسى وا ھەيد دەلىت: كە لمەدا سەركەوتۇ بوبە كە پەيوەندى بە خوداوه بکات، بەلام ئەوھى ھىشتا بۇ من پوپىنەداوە. لەوانەيە ئە رۇزە بىت كە گۈتىم لە دەنگى ئەوھى بىت كە بانگم دەكات: (ئىستا گۈت لە منه؟) !!

كۆتايسى^(۱)

ئە رەتكىرنەوەي نكۈلىكىارانى بوبۇنى خودا دەيگەرنەبەر ھەر لەدىز زەمانۇدە تا دەركەوتى بىباومەپى نوى ھەر لەسەر ھەمان كۆلەگە و پايە دامەزراوە. سەرمەتى ئەوھەش زۇرتىك بُزچوونىيان وايد كە ژيارستانىمنى ماددى و زانستى نوى و تەنەيەكى تەواوى بوبۇيان خستۇتەرۇو (اگەر دوون و ژيان و مروقە) كە جىنگايدەكى بۇ خودا تىدا نىيە.

بەلام لە راستىدا پىچەوانەيە؛ چونكە لە نىوھى دووهمى سەدەي بىستەمەدە زانست كۆمەلىك دىاردەي خستەرۇو كە بىباومەپانى دەمكوت كرد، لەوانە: -لۇزىكىيى لە بنچىنە و كارى ھەمەو شىتىكى دەرسەرمان (الله بوبۇندا) Rationality .

(۱) رۆى ئەبراهىم فارجىس كۆتايسىيەكەي نۇرسىيۇ، كە پىشەكىيەكەيىشى نۇرسىبۇو. دانىرى كىتىبىي (سەير و سەھەرەي بوبۇn The Wonder of the world)، كە پىشەر لە پەراۋىز ئامائەمان پىتىكەدووھ.

- وشیاری Consciousness

- ژیان Life

- بیرکردنوه Thinking

- هستکردن به خومنان The self

به لگه کان لیمانه وه نزیکن:

ئیمه لیزهدا باسی نه گهر و گریمانه ناکمین، به لگو باسی چهند حدقیقتیک ده کمین که نکولی کردن لیيان دهیته هوی درووستبوونی دژیه کییه کی زور له دیدوبوچونمان دهرباره خومنان و بون. بویه ده لیین: بیباوه‌ران له نهبوونی به لگه سره‌هه‌لنا دات به لگو له رهتکردنوه بیباوه‌ران بو بیرکردنوه له خویان و بونی دهورویه‌ریان سره‌هه‌لده‌دات. بو ئوهی هست بهوه بکهی که تا چ ئاستیک به لگه خوداییه کان پیمانه وه لکاون ئم تاقیکرنه وهی ئەنجام بده:

بو ماوهی يەك خولهک بیر لهو میزهی بەرامبەرت (یان هەر شتیکی ترى بیتگیان) بکهوه، ثایا پیت وايە له ماوهی ملیاریک سال يان ماومیه کی نادیاردا ئەو ماددەیە عەقلیکی واى بو پەيدابیت که خوی بناسیت و بیرکاتوه، وەک ئیمه هەمانه؟ گومان لەودا نییە نه گهر تۆزقالیک زانیاریمان دهرباره مادده و ياساکانی هەبیت، ده لیین ئوهه مەحاله!

بەلام بیباوه‌ران راپیه کی دیکەیان هەمیه. ئەوان بوچونیان وايە کە له کاتیکی نادیار له راپردوودا ژیان هاتۆتە بەر ماددەی نازیندوو و هوشی بو پەيدابووه و تونانی بیرکرنه وهی بو درووستبووه و توانيویه‌تی خوی بناسیت و بلیت: (من)!

له ماوهی سەدەی راپردوودا رپیزه کی زور زانیاری بو مرۆف پەيدابووه، کە به خیالی پیشینانماندا نەدەھات، پیشتر دوو سال جاریک زانیارییه کەمە کانمان دوو ئوهنە زیادى دەکرد، بەلام ئیستا هەموو سالیک ئوهه رۇودەدات.

له زانیارییانه، گەیشتن به بونی پەیوندی لەنیوان ماددەی بو ماومی و بازنه میشك و دەمار، هەروهەلا له نیوان ژیان و هوش و بیرکردنوه و خو ناسینمان سەرمراي ئوهی کە ئیستا زیاتر له پیشىو دهرباره لایمنی ماددى ئەو دیاردانه

ده زانین، بهلام له راستیدا زانست ده باره‌ی حقیقتی ئەو چوار دیارده‌یه هیچ شتیکی زیادی نه خستوت‌سمر.

سەرەرای ئەوهی کە زانا بیباورەکان وەک بەرهەمی راستەوخۆی مادده سەیرى ئەو دیاردانه دەکەن، بهلام من پىم وانىيە کە تىڭىھېشىتم لەو كىتبە يان چەمكەكانى وەک نازادى و دادگەرى و يەكسانى (بۇ نموونە) جىڭ لە شەپولى كارهابىي هيچى تر نىيە.

گومان لەودا نىيە کە پشكنىنه نويىيەكان چالاكىيەكى كارهابىي لەكتى ئەنجامدانى بىركىرنەوەدا لە ھەندىتكى ناوچەي مىشىكدا دەرددەخمن، بهلام دانانى ئەوهى کە ئەم چالاكىيە بەپرسە لە بىركردنەوە، بەتهواوى وەک ئەوه وايە کە بلەيى: لە چەمكىكى وەک (دادگەرىي) ئەو مەرەكمە لىپى بەپرسە کە ئەو وشەيمى بىچ نووسراوه.

يهكەم: لۇزىك Rationality⁽¹⁾

كى خوداي درووستكردووه؟

بیباوران دەپرسن: ئەگەر خودا بۇونى بەديھىناوه، ئەي كى خوداي درووستكردووه؟

كاتىك بیباوران ئەم پرسە دەخەنەرۇو، ئەوا لە گەمل باورداراندا ھاۋاران لەسەر ئەوهى کە پىویستە ھەموو بەديھىنەرلەتكى بەديھىنەرنىكى ھەبىت، بهلام لەوه بىتنا گان كە دەبىت بە زنجىرە بىرۇين تا دە گەمینە بەديھىنەرلى يەكم، كە بەديھىنەرلى نىيە. لەبىر حەتمىيەت و پىویستى بۇونى ئەم بەديھىنەرلە فەيلەسۈوفە كان دەستەوازىدى (واجب الوجود) يان بۇ بەكارهىناوه، واتا: ئەو زاتەي بۇونى واجب و حەتمىيە.

كەواتە، پرسىيارى (كى ئەم بەديھىنەرلى بەديھىناوه؟) لە رووى عەقلىيە وە پرسىيارنىكى ھەلەيە، ئەوهتا ئىئمە بە (واجب الوجود) ناوى دەنلىن، بەوه کە

(1) بۇ زانىيارى زىاتر دەريارەي ئەم چەمكە. سەرنجى باسى يەكم (بەلگى گەردوونىي لە تەرازوودا) لە بەشى دووهمىي كىتبە كە بەدە.

به دیهینمری یه کمه و به دیهینمری نییه، هه ممو کات همبووه و دهیت و نه زفییه و سدرهتای نییه.

خۆ نه گەر پرسیارەکە بە چەند و شەیەکى تر دەربىرین و بلىئىن: کىن به دیهینمری به دیهینناوه؟ ئەوا زیاتر ھەست بەو ھەلە عەقلییە دەکەين کە تىيىكەوتووين.
ھەلبىزىرە...

لە سەرمان پیویستە کە بۇنەور و مەوجوودىيکى قەدیمى نەزەلی ھەلبىزىن کە به دیهینەرى نەبىت، خودا يان گەردوون.

ئەگەر گەردوون ھەلبىزى (وەك بىباورەكانى تر)، ئەوا پیویستە ئەھەشت قەبۇل بىت کە گەردوونىتىكى ماددى نەزەلی قەدیم ھەيم و به دیهینمرى نییه و لە خۇوه درووستبۇوه بۇ ئەمدەش داواى شىكىردنەوە مەكە.

بەلام ئەگەر خودا ھەلبىزى وەك بۇنەتكى نەزەلی، ئەوا ھېچ تەفسىر و لېكدا نەھە كەمان بۇي لە دەستدا نییه، بەلام نەمەيان بە شىتىكى لۆزىكى دەبىنم، لە بىر ئەھى توانا عەقلیەكانى ئىئمە سنوردارن و بىتوانان لە دەرك كەردن بە حەقىقەتى خودا، ئەمەش شىتىكى نامۇ نییه، بەتاپىمەت لە كاتىكدا کە ئىئمە لە دەرك كەردن بە حەقىقەتى خۆشمان بىتوانانىن.

لە خوداوه بەرهە و بۇون...

دواى ئەھە - لەپى لۆزىكى عەقلیيەوە - پیویستى بۇونى (واجب الوجود) مان بۇ دەركەوت، دەتوانىن بىرۇينە ئاستى نزىمەت لە لۆزىكىيەت، کە لە هەممۇ بۇوندا خۆى دەنۋىتتىت.

چونكە گەردوون ياساي رېكخراوى سرووشت بەرپۇھى دەبات، کە (ئەنتۇنى فلو لە باسى شەشمەدا بەلگە كانى خستۇتەرپۇو، بەلام ئايا ياساكانى سرووشت ئەم رېكخراوييەيان لە كۈى هيتناوە (لۆزىكىيەت)؟

ئاستى سېيەمى لۆزىكىيەت: ئەگەر سەرنجى مىكانىزمى پەرسەندىن بەھىن، كە ئەو ژمارە زۆرە زىندەورى بۇ دەركەدوين، ئەوا دەبىنин کە پەرسەندىن

(که بیباوه‌ران بی بدلگه پشتی پنده‌بستن) زورنک له لوزیکی تیدایه. ئا لموندا DNA همیه، که بواری دهستکاری کردنی همیه و، ئەمەش پى بهو ددات که پەرسەندن روویدات، هەروهها ياسا سرووشتییەكان هەن، کە DNA ئاراستە دەکەن و، میکانیزمی هەلبژاردنی سرووشتیش هەن، کە پاریزگاری له سیفەتە نوییە باشەكان دەکەن.

بە لوزیک دەگەین بە ئاستى مروققە ژيرەكان، دەبىنین مروققە ژيرەكان لوزیک دەستى بەسەر ھزر و پەفتارياندا گرتۇوه.

لوزیک له هەموو بەشىكى بۇوندا بۇونى همیه، ئەى سەرچاوهەكى چىيە؟ نايا خودا تەنبا بىرىتىيە لە گۈيمانەيەك کە ناچارىن بلىتىن، لەوكاتەي رووپەروى حەتمىيەتى داننان بۇون بە(واجب الوجود). يان راستىيەك کە سەرچاوهى هەموو لوزیکى بۇونە؟

بیباوه‌ران لوزیک پەتكەندەنەوە

بیباوه‌ران كۆمەلیتک بۆچۈون دەخنەرۇو، کە زىاتر له گالىتەوە نزىكىن، بۇ ئەوهى سەرچاوهى گەردون و ياسا سرووشتى و لوزیكىيەكانى گەردونى بى لېكىبدەنەوە.

يەكىن لەو بۆچۈونانە، بۆچۈونى بیباوه‌رى فيزيائى (فيكتور ستينگر)^(۱)، کە دەلىت ئەوانەي ناومان ناون ياسا سرووشتىيەكان پېرىستىييان بە بەدىيەنەر نىيە، بە شىۋىيەكى راستەقىنە خاسىيەتەكانى ماددە ئاراستە ناكەن. ئەمانە كۆمەلیتک كۆت و بەندن کە فيزيائىيەكان ناچارىيۇن ئەو رايە قەبۇول بىكەن، كاتىتک ھەولىياندا خاسىيەتەكانى ماددە بە رېڭگارى بىرگارى وەسف بىكەن! واتە ياسا سرووشتىيەكان بۇونىتىكى راستەقىنە يان دانزاوى ئىمدى مروققە.

(۱) فيكتور ستينگر Victor Stenger: مامۆستاي فيزياي ئەمرىكى لە زانكۈزى ھاواي، لە سالى ۱۹۳۵ لە دايىك بۇوه. يەكىن لە نەيارانى چەمكى دىزايىنى زىرەك، لە بەناوبانگترىن كىتىيەكانى Not by Design. باوه‌رى بەعوە همیه کە زانست دەتوانىت بىگانە سەرچاوهى ماددى عەقلى مروقق، بەيى گىزىانمۇدى بۆ سەرچاوهى كى ناماددى.

جا بۆ تەواوکردنی سیناریۆی هەلاتن لە داننان بە بۇونى عەقلیتکى بە توانا له پشت بۇونى لۆزیك لە ياسا سرووشتىيە كاندا، هەروهە لە پشت درووستبۇونى گەردوون لە نەبۇونەوە، سەتىنگەر پەنای بردۇتەبەر فىئل، كە زۆر لە فەيلەسۈوفە كۆن و نوئىيە كانيش پەنايىان بۆ بىردووه. نەوان نەبۇونىيان بە شت داناوه Nothing is something و، بۇون بە شىۋىيەكى خۆكار لەو شتە درووستبۇوه كە نەبۇونە! تکايە وا تىمەگە كە خەرىكە گالىتەت لە گەمل دەكەم، هەر بەرپاستى ئەوھە قىسى ئەوانە !!

سەتىنگەر و بىباوهپانى دى ئەۋەيان لە كىس چوووه، كە نەبۇون واتە نەبۇونى وزە، نەبۇونى بوارى فيزىيلى، نەبۇونى ياسا، نەبۇونى بۆشاپىيەك كە گەردوونى تىدا بېتىبۇون، نەبۇونى رەھەندىتىكى ماددى و عەقلى لەھەر جۆرنىك بىت. نەبۇون نەبۇونىتىكى رەھايىه Absolute nothingness، كە ناتواتىت شىتىك بېتىتە بۇون، تەنانەت ئەگەر كاتىتىكى بى كۆتاشى پېتىرت، لە راستىدا نەبۇون كاتى تىدا نىيە.

پاشان، ئەوهى زانست سەلماندۇوېتى كە لەكتى درووستبۇونىدا وزەى گەردوون سفر بۇوه، ئەوه دەخوازىت كە پىویستى بە عەقلیتکى لۆزىكى بە تواناي بەدىھىئەر ھەبۇوه تا بىھىنېتە بۇون، چونكە سەرمەرای ئەو رېنگىخاراپىيە تىيدايد، لە گەمل پىویست بۇون بە خودا تىكناڭىرىت.

بەلنى بۆ عەقل، نا بۆ وىناكردن^(۱):

ئەم بەشمى لۆزىك بە چىرۇكى ھاپىيەكەم كۆتاپىي پىدىتىم. گوتى: من ئىستا بە تەواوى قەناعەتمەتات (الپىلى لۆزىكى عەقلى) كە پىویستە خودايەكى ئەزەلى (واجب الوجوب) ھەبىت، بەلام ھىشتا ناتوانم (وىنا)اي بۇونىك بىكمە كە بەدىھىئەر ئەبىت.

پىم گوت، ھۆكارەكەي ئەۋەيە كە ئىمە ھەمېشە بېتowanain لە وىناكردنى ئەو شتمى كە لە ئەزمۇونمان جىاواز بىت، ئىمە لە ژىانماندا بۇونەورىنگەن نەديوه كە بەدىھىئەر ئەبىت؛ ئەمەش ھۆكارى ئەۋەيە كە لە وىناكردنى (واجب الوجود) بېتowanain.

(۱) ئەم بەشمە لە نۇرسىنى نۇرسىرى كېتىي (گەشتى عەقل) اه.

بیتوانایی له ویناکردن له زۆر کاری تردا رپووبەروومان دەبىتەوە، بۆ نموونە، دەتوانی وینای ئەوه بکەی کە دەززووی DNA کە لەناو ناوکی خانەکانی لاشدا هەبىدە دەتوانیت پېنچ ملیۆن جار لەنیوان زھوی و خۆر بروات و بیت، ئەمە لە بیرکاریدا سەلمىنراوە، لوژىکى عەقلیش پشتەستى كەدۇتموە، ئەمە لە کاتىنکدا كە ناتوانىن وینای بکەين!

دەگەم: زیان Life :

پىناسەكىرىنى زیان، يەكىكە لە گۈورەتىن ئەو كىشانەي رپووبەرووی زانا و فەيلەسۈوفەكەن بۆتموە، وەك زۆر دىاردەي تر كە لە پېيىلىكۈزۈنەوە لە خاسىيەتكانىيەوە پىناسە دەكىرت. بۆيە لىزەدا بەمەندە وازدىئىن كە بلىيىن، گىانلەبەر پىۋىستە سى خاسىيەتى ھەبىت:

- نامانجىنگى ھەبىت Goal seeker، وەك پارىزگارىكىرىن لە جۆر و گەران بەدواى خۇراكدا.

- بۇونەورىڭ يېت كە بەخۆى زۆر بېت Self Replicator .

- بۇونەورىڭ بۇونەكمى لە كۆد (Coding System) سەرچاوه بىگىرت، كە چالاکىيە كىميابىيەكانى بەرپىوه بىبات.

- ئىمە هيستا لە نەزانىيەكى قوللادىن، لە بارەي ئەوهى كە چۈن ماددهى نازىندۇو ئەم خاسىيەتەنە پەيداكردون تا بتواتىت موعجيزىھى يەكەم (خانە) بەرھەم بەھىنېت، كە لىيەوه زىنندەوەكانى تر پەرييان سەندۇوه.

لە راستىدا، شىتىكى وام نىيە كە بىخەمە سەر ئەوهى ئەنتۆنى فلو كە (اله باسى ھەشتم) دەرىبارە درووستبۇونى زیان و بەلگەدى لەسەر بۇونى بەدىھىنەر خستۇويەتىمەرروو، بۆيە تەنبا به خستەرپووی دژە بۆچۈونى پىشەواي نوئى بىباوهەن رېچارەد دۆكىز وازدىئىم، بۆ ئەوهى بۆمان دەرىكەمۇت كە چۈن لە راستى راھەكەت و بەلگەكانى چەند بېھىزىن و چەند بیتوانايە لە بەرامبەر خستەرپووی

تاكه بۇچۇنىيىكى راستەقىنەي زانستى، دەربارەي كىشىي درووستبۇونى ژيان.

دۆكىز، لە زۇر بۇنەي جياوازدا دەلىت:

- ژيان لە دەمنجامى پۇودانى كارلىكى كىيمىايى دەستىپېكىردووه، كە بۇتە هوئى پەخساندىنى بارودۇختىكى زىندۇو كە بوار بۇ ھەلبىزاردنى سرووشتى فەراھم بکات!

- كاتىك DNA درووستبۇو، پەرسەندىنى ھەلبىزاردنى سرووشتى دەستىپېكىردى!

- چۈن ئەوه روويدا؟ زانىيان باوھىيان بە قودرهت و توانايى جادوو گەرانە ژمارە گەورەكان (ژمارەي بەشى بچۈوك و، كاتى دورورۇرىز) ھەمە كە ھەرشتىك بەرھە مېتىتى!

- ئەوهى پىويستمانە تەنبا بەشىكى بچۈوكى جادوویى و كاتىكى كەمە!
ئايا تۆش واى نابىنى كە بمو قسە بىيىمانا جادوویى، ئەگىرى پۇودانى ھەرشتىك لە ھەرشتىكدا ھەمە؟!

سىيەم: ھۆشىيارىي : Consciousness

مروف بە شەش فەرمانى بىنچىنەمى گۈنگ ھەللىدەستىت، ئەوانىش: ھۆشىيارى، بىركردنەوه، يادھۈرى، زمان، لۆزىك، توانايى بىيىاردان لەسەر شتەكان، پىپۇرلان ئەم فەرمانانە ناودەمەن بە: عەقل.

لىزەدا مەبەست لە ھۆشىيارى، ئەوهى كە بىزانىن خەرىكىن چى دەكەين و چى لە مىشكەماندايە و ئەوهى لە دوروپېشتمان دەيىسىن^(۱).

ھەروەك چۈن ماددىگەراكان بۇرى ئەوهيان نەبۇوه كە نكۆلى لە جياوازىيە جەوهەرييەكانى تىوان زىندهوھەكان و ماددىي نازىندۇو بىكەن، بەھەمان شىۋە نكۆلىيان لەو نەكىردووه كە ئىيىمە وەك مروف ھۆشىيارىمان ھەمە و دەرك بە

(۱) باشتىن پىنگا كە لە واتاي ھۆشىيارى تىشكەمان بىكەمان، ئەوهى كە بەراوردىنلەكە نىوان چالاكييە عەقللىيە كاندا بىكەن، لە كاتى خەوتىن و دواي ئەوهى لەخەو ھەللىدەستىن و ھۆشىيارىمان بۇ دەگەرىتىوه.

شته کان دهکمین و، نهادهش به جیاوازیه کی جمهوری دادهندرت لنهنیوان نیمه و زینده‌هارانی تردا.

میشک و هوشیاری...

کاتیک زانست گهیشه زانینی بنچینه و میکانیزمی کارکردنی خانه‌ی دهمار، قهباره‌ی ثهونگ و چهله‌مدیه دهرکوت که ماددیگه راکان رپووبه‌رووی دهبنوه، چونکه خاسیه‌تنه کانی دهماره‌خانه کان، له رپوی بایولوژی و فیزیالی و کیمیاایه‌وه، به هیچ جوزنک نامازه بؤ نهوه ناکمن که نه گدری نهوه ههیه لینانه‌وه هوشیاری و دمرک کردن پهیدابیت.

به همان شیوه خانه خویشی که دهرکردنی له گهله‌دایه کاتیک لمناو توئنکلی خانه‌دایه، به هیچ جوزنک هوشیاری و دهرکردنی له گهله‌دانیه نه گدر له شوئنیکی تری دهماره‌خانه کاندا بونی ههیت (قهدي میشک یان درکه‌پهتك).

(سام هاریس^(۱) Sam Haris) سرووشتی هوشیاری بهدر له سنوری مادده شیده‌کاتمهوه و دهليت:

بنچینه میشک و شیوازی نهنجامدانی فدرمانه‌کهی، ناتوانن نهوه رپون بکنه‌نوه، که چون شهپولی کارهبانی و گوازراوه‌ی کیمیایی که میشک به‌هوشیانه‌وه فدرمانه جولمه‌ی و هستیه‌کانی نهنجام ده‌دادات ده گزپرین بؤ کرداره عدقليیه کان که هه‌مومان دهیزانین. نهده پالندرمانه تا دان بدهه دابنین که عهقل بدهه‌مى راسته‌وحوی میشکی ماددی نییه، پاشان نهده پالندرمانه تا بدداهی سه‌رچاوه‌ی غهیبی عهقلدا بگهربیین.

زانای فیزیالی (جیرالد شرودیدر Gerald Schroeder) دهمانخاته بهردم جیاوازیه کی زور یه‌کلاییکمراهه، کاتیک نامازه بؤ نهوه دهکات، که نه گدر بیتوو

(۱) سام هاریس Sam Haris: لیکولدر و نوسه‌رنکی نهمریکیه، فلسه‌فی له زانکوی ستانفورد خونشدووه، تریزنه‌وه کانی بؤ دکترراکه‌ی لمسر به‌کارهینانی تیشكی موگناتیسیه بؤ لیکولیمه‌وه له پاشخانی بایولوژی باووه و بیباووه‌ی. له بدنایانگترین کتبه‌کانی: (کوتایی باووه The end of faith) که له سالی ۲۰۰۴ ده‌چووه، هه‌روهه‌ها نامه‌یک بؤ گهله‌ی مسیحی Letter to a Christian nation که له سالی ۲۰۰۶ ده‌چووه.

بنچینه‌ی ماددی بکه‌ینه پیوهر، ئهوا جیاوازیه‌کی ئموتو نابینین، له نیوان عهقلی ئهنيشتاین و مشتى لم، چونكه هردووكیان له همان گردیله پیکدین و همان پروتۆن و نیوترۆن و ئەليكترون له خۆ ده گرت.

بیباوه‌ران و هوشیاری

سەرەپای ئەو سرووشته موعجیزیه‌ی هۆش کە زانست دۆزبیوه‌تەوه، ھېشتا کەمینه‌یه کی کەم دەبینین کە نکۆلی لم راستیه ئاشکرايە دەکەن. با بۆچوونى بیباومەری خۆبەفەيلەسووفزان (دانیئل دینیت^(۱)) دەريارەی هۆش بخوتىنەوه!

گومان لەودا نىيە کە ئامىزەكانىش دەكرى ھۆشيان ھەبىت، بەلگەش لەسەر ئەوه ئەۋەمە كە ئىيمە ئامىزى ھۆشیارىن!! بە هەمان شىوھ پیویست بەوه ناكات كە دۆخىتكى تايىبەت بەمەنە چالاکى عهقلى، چونكە كارى ئەويش وەك كار و چالاکىيەكانى ترە، وەك ھەستىكەن بە برسىمەتى و ئازار و تىنۇتى، چونكە ھەرىيەكەيان لە بەشىنەكى تايىبەتى مىشكدا رۇودەدەن. ھەروەك چۈن كۆمپىوتەر بە چالاکىيەکى عهقلى ھەلدەستىت!! ئىتر پیویست بەوه ناكات تايىبەتمەندى بدرىتە ئەو چالاکىيە عهقلىيە مروف ئەنجامى دەدات، كە سنورى ئەو ياسا فيزىيائانە دەبرىت كە كۆمپىوتەری پىن درووستكراوه.

ولامانەوهى ئەو قسە بىبنەمايانە بۆ يەكىك لە گەورە زانىيانى فيزىيائى ھاپىرى دینیت لىدەگەرپىين، ئەويش زانا (جۇن سىز)ا، كە لە ولاميدا دەلىت: ((گومان لەودا نىيە کە كىدارە عهقلىيەكانى مروف، بە تەواوى لە چالاکىيەكانى ترى مىشك جياوازە و، بە ھىچ جۆرنىكىش ناچىتە ژىز بارى ياسا فيزىيائەكان. ئەوهى نکۆلی لەو بکات پیویستى بەوه نىيە بەلگە ولامى بەھىوه، بەلکو پیویستى بە چارەسەری دەرەونى ھەيم)).

ئەوهى نکۆلی لە هۆش بکات، دەكمۇتە ھەقلىزىيەکى گەورە و شەرمەزاركەمەوه؛ چونكە بۇ نکۆلی كەدنى لە هۆش پیویستە قەبارەي ئەپرسە بىزانتىت كە نکۆلی لىدەكەت!

(۱) دانیال دینیت Daniel Dennett: مامۆستاي فلسەفەي ئەمرىكى لە بۆتن، لە سالى ۱۹۴۲ لە دايىك بۇوه، يەكىكە لەوانى گۈنگى بە فلسەمى زانست و عهقل و پەيروندىيان بە پەرەسەندەنەوه دەدات.

بۇيىە ھەندى لە ماددىگەرایىه کان ھېچ رېنگايدىكىان بۇ نەماوەتىوھ لە بەرددەم داننان بە بىتوانىييان لە بەرامبەر پرسى عەقل و ھۆش، ئەۋەتا دۆكىز خۆى جارنىكىان دەلىت: بەراستى زۆر زەحمەتە لىنگدانەوەيەكى سرووشتىيى بۇ ھۆشى مەرۆف و سەرچاوهكەى بىكەين.

تکايىە تۆپەكە لە من دوورخەنەوە و بىخەنە گۆرەپانى يەكتىكى تر. ئەۋەتا ھاواپىز بەناو فەيلەسۈوفە ماددىگەرایىه كەيشى ولېزىت دەلىت: من بە ئەنقةست خۆم لە ھەموو گفتۇرگۆزىيەك لەسەر ھۆش دەدزمەوھ.

بە وىزىدانەوە بىريار بىدن، ئەوانە لە كوى و راستگۆرى و ئەمېنى ئەنتۆنى فلو لە كوى، كە بەلگە بۇ كۆنلى بات بۇ ئەمۇ دەپرات؟!

چوارەم: بىركردنەوە : Thinking

ئەگەر ھۆش ئەوھ بىت كە بىزانىن چى دەكەين و چى لە مىشك و دەرۋىدمان دەگۈزھى، ئەوا (بىركردنەوە)، ئەوھىكە كە لەوە تىبىگەين كە دەركى پىندەكەين و پىيەوە ھۆشىيارىن، تىبىگەيشتىنىش زۆر ئاستى ھەيمە.

بىكىك لە ئەركە ھەر كە سەرسوپەپىنەرەكانى بىركردنەوە، بىتىيە لە ھەستىكىدىن بە جىاوازى نىوان واتا لمىدك نزىكەكان، ھەرۋەها دۆزىنەوەي گۈنجانى نىوان واتا لمىدك دوورەكان و، لە كۆتابىدا دەرخستى دەرەنچامىك كە فەيلەسۈوفە كان پىنى دەلىن: چەمكەكان Concepts.

بۇچى مندال و ھەستىدەكت كە سەگە گۈمورە و زېبەلاھ بە ھېزىھ مۇو پەشە كەلېبە تىزەكەى و، لولۇي سەگى بچوکى مۇو سېپى بە نازى نەرم و نىانى دراوىسىكەى، لە يەك جۇرن كە جۇرى (سەگ) اەكانى؟

بۇچى تو دەتوانى بىر لە رەنگى سوور بىكەيمۇو وەك رەنگىتك، بەبىن ئەوھى ناچارى بىر لە شتىنگى رەنگ سوور بىكەيمۇو؟ تەنانەت دەتوانى بىر لە چەمكەنلىك بىكەيمۇو كە بۇونىكى ماددى بىرچەستەيان نىيە وەك دادگەرىي و ئازادىي.

ئىمە ئەم توانايىه بەشىۋىيەكى سرووشتى بەكاردىنин، كە پىوستى بە ماندۇوبۇنىتىكى زۆر و راھىتىن نىيە.

بىركردنەوه و مىشك :

ئاپا هىچ كات لە كاتى بىركردنەوهدا بىرت لەوه كردۇتمۇه كە ئەوه تۆى بىر دەكەيەوه نەك مىشكىت بىر بکاتمۇه؟! ئەم كىدارە لە جولاندى پەنجەكانى دەستت جياوازە، كە لمەر دەمەتە و دەبىنى كە دەستت خەرىكى ئەنjamادانى كارنىكە. ئەگەر مىشك يارمەتىدەرىت بۇ بىركردنەوه، ئەمە واتاي ئەوه نىيە كە تىڭگەيشتنىش هەر لەويىدا رۇودەدات، تەننیا لمەر ئەوهى كە ھەندى دەمارەخانەت خستۆتە كار و رېنگات پىداوه شەپولە كاربايىھە كان بىگوازىتمۇه خانەكانى تەننىشتى.

بۇ ئەوهى لە سرووشتى بىركردنەوه تىڭگەمى، بىر لە كارنىكى وەك بانگگەيىشت كىرىدىنى ھاپرىتكانت بۇ ژەمى ئىوارە بکە، لە پې كۆمەلىك پرسىيار دىنە بىرت، كىن بانگ بىكمۇ؟ كەى؟ لە كوى؟ چىيان پېشكەش بىكمۇ؟.. ئاپا ھەستت كرد كە بىركردنەوه لەم پرسىيارانە كىدارنىكى ماددىيە، وەك رۇيىشتىن و سەركەوتن بە پلىكانەدا؟

بە ھەمان شىّوه كاتىك زمان لە قىسىملىك زمان بەكاردىنин، لەو كاتەدا زمان ئامرازى بىركردنەوهمانە، نەك خۇودى بىركردنەوه بىت. بە تەواوى وەك ئەوهى كە ئىمە يارى شەترەنچ دەكەين بە كارھەيتانى تەختەتى شەترەنچ و سى و دوو پارچەكە، بەلام پلان و بېيار و تىڭگەيشتن لە جوولەي بەرامبەر، شىتىكى تە.

ئەگەر لەو شتانە تىڭگەين لەوه تىدەگەين كە بىركردنەوه شىتىكە سنورى ئامرازە ماددىيەكان دەپرىت، ئەگەرچى لە زۆربەي كاتەكاندا (وەك ماددىيەكى خاوا) پىوستىيمان بەو زانىارىبانە ھەيدە كە ھەستە ماددىيەكانمان پىمان دەدەن وەك (بىستان - بىنین - بەركەوتن ...).

ئىمە و كۆمپىوتەر :

زۇرىەمان لە لىكچواندى بىركردنەوەي مروف، بە كارى كۆمپىوتەر ھەلە دەكەين. بۇ ئەوەي ئەولى تېكەلبۈونە لابىمەن، با بەراوردىتكى بىكەين لەنىوان بىرى مروف لە گەل كۆمپىوتەرە ھەرە زىرەكە كانى وەك كۆمپىوتەرى جىنى شىن Blue Gene كە بە زىاتر لە دووسەد ترلىيون كىدارى حىسابى لە چىركەيدە كدا ھەلددىتت.

يەكەمىن ھەلە كە تىنى دەكەوين، ئەوەيە كە وادابەتتىن كۆمپىوتەر كىيان و بۇنىڭكى سەرىيەخۇي ھەمە، وەك بەكتىرا و پەپولە و. چونكە ئەم زىندەھەرانە ئامانجىنگى بەرزىيان ھەمە كە ھەممۇ پېڭەتە و ئامرازەكانى لە پېناويدا كاردهەكەن، ئەوיש بىرىتىيە لە پارىزگارىكىردىن لە مانەوە و بەردەواام بۇنى جۆر و زۇربۇون. بەلام كۆمپىوتەرى جىنى شىن كۆمەلېك پارچەمە و درووستكەرەكەي رېنگى خستووه تا بە كارىتكە لېستان كە درووستكەرەكە دەيمەۋىت، بەپى ئەوەي ئامانجىنگى دىاريکراو ھەبىت كە ئامىزەكە ھەستى پېپىكەت. واتە كۆمپىوتەر بەپى درووستكەر و بەرنامە رېزەكەي ھىچ نىيە، واتە كىيانىڭكى سەرىيەخۇي نىيە.

ھەلەي دووەم، ئەوەيە كە كۆمپىوتەر لە كاتى ئەنجامدانى كىدارىتكە نازانىت چى دەكەت، چونكە چالاڭكىيەكانى كۆمپىوتەر (بۇ ئامىزەكە) تەنبا كۆمەلېك شەپۇل و بازنهى كاربایىن كە تەنبا دوو ھىتما بەكاردىتتى ئەوانىش (سەر و يەك)ان. تا ئىستا ماددىگەرایىەكان بۇرى ئەوەيان نەبۇوه بانگەشمى ئەو بىكەن كە كۆمپىوتەر دەزانىتت چى ئەنجام دەدات.

ھەلەي سىيەم، ئەگەر كارى كۆمپىوتەر لېكەوتىيەكى لېبىكەوتىمۇھ مانايەكى بۇ ئىمە ھەبىت (وەك ئەوەي كە بەدلنىايەوە بىزانىن كە ئىمە لەسەر لېوارى مايەپۇچ بۇنىن، كە چ دەرنجامىنگى دەروونىي و كۆمەللايتى ھەمە، ئەمەش دواي ئەوەي كۆمپىوتەر بۇي خستوينەتمەررۇو، كە حسابى بانكىمان بەم شىۋەيەيە) ئەوا ئەم دەرخستانە بۇ كۆمپىوتەر ھىچ واتايىك ناگەيەن، ھەممۇ كارەكە

سیسته‌میکی ژماره‌ییه، که له کۆمەلیک سفر و يه که پیکهاتووه.
کدواته ئىمە ئەوهى ئەنجامى دەدەن بە مەبەستەوە ئەنجامى دەدەن Intention.
هەروهە دەزانىن کە خەرىكىن چى دەكەن Awareness.
هەروهە لەوهى دەيکەن تىتە گەن Understanding.

ئايا هېچ لىنکچۇنىك له نىوان بىركردنەوهى ئىمە و كىدارە حىسابىيەكانى
كۆمپىوتەر بەدى دەكەي؟ بانگەشەي ئەوهى کە كۆمپىوتەرى جىنى شىن
دەزانىت چى دەكەت، وەك بانگەشەي ئەوه وايە کە DVD Player دېقىدى
لەو مۆسیقا و گۆرانى و فيلمانەي پىشانمان دەدات تىبگات و چىزى لى
وەرىگىرت!!

پىنجەم: ھەستىكىن بە خوود : The self

يەكىنک لە پرسە گالىتە ئامىز و نازار بەخشەكان، کە زۆرترىن ئەو دىاردانى
بىباوران خۆى لى دەبۈرن، ئەو پرسانەن کە لەخۆيانەوه نزىكىن، کە بىتىبىيە لە
ھەستىكىن بە خودى خۆيان.

پىشەواي بىباورپىسى دېقىد هيوم دەلىت:

ھەرچەندە زىاتر و زىاتر لەوه نزىك دەبىمەوه لەوهى پىنى دەلىم (خۆم)، ھەست
ناكەم کە جىاواز بىت لە دەركىردن و تىبىنى كىردىم، تا ئەو ئاستەي بە تەواوى
دەزانىم کە بۇنىتكى سەرىيەخۆم نىيە کە بە دەركىردن و تىبىنى كىردىن ھەلدىستىت و
تەواو دەلنيا دەبىم کە جەڭگە لە دەركىردن و تىبىنى كىردىن ھېچى تر نىيە.

لە راستىدا (هيوم) نىكۆلى لە خودى خۆى دەكەت - بە سادەمىي - لەبەرئەوهى
کە ناتوانىت دەستى لىبدات.

كاتىك پرسىيارى لىنکرا (كى) اىيە کە دەرك بە زانىارى و تىبىنىيەكانى جىهانى
دەرهە دەكەت و وامان لىنەكەت کە ھەست بىكەن کە ئىمە لە پلهى چاودىزى
سەر ئەم جىهانەين. كىيە دەرك بەوه دەكەت کە ئەوهى دەوري ئىمەي داوه جىاوازە

له ئیمە، كە دەكىرى بىگۈرۈت، لە كاتىكدا ئیمە خەرىكى سەيرى ئەم گۆپىنە دەبىن و ئەو پرسىيارانە دەخەينەرۇو.

ھيوم وەلامى دايەوە، خودى من بىركىدنەوە و ھەست و تىبىنې كانە، جىڭ
لەوە خودىكى تر بۇونى نىيە!!

گومان لەوەدا نىيە كە (خوود) گەورەترين كۆسپى بەردهم فەيلەسۈوفە ماددىگەراكانە و نكۆلى كىردىنى لىنى پۇوبەرپۇسى كۆسپى گەورەيان دەكتەوە.

كاتىك يەكىكىان لىنى پرسى چۈن بۇم دەسەلمىتى كە من (خوود) يېكەم ھەيدە؟ سەرسام بۇو و بە وەلامىك كە لە ھەموو لايەكەدە بەسىرى دەبارىت، گۇوتى:
ئەى پرسىاركەرەكە كېيە؟!

خىتنەرپۇسى بۇچۇونى ماددىگەرايىھە كان تەواو بۇو، با ئىستا بىر لە خودى خۆمان بىكەينمۇوه:

كاتىك دەلىيىن ((من)) (جىناوى قىسەكەر، يان كە دەلىيىن شتەكەم (ئەو مىمە)
يان كە دەلىيىن ئەو پىاوه لىيدام (ئەو بزوئىنە (ھ)) پاشان كە بىر لەو سى لايەنە دەكەينمۇوه كە ئاماڙەن بۇ ئیمە، خۆمان لە بەردهم رۇوبەرپۇپۇنەوەي يەكىك لە سەرسوپەيتەرتىن و چىزبەختىرىن مەتەل دەبىنېنەوە، كە بۇون و خۇودى خۆمانە.

خودى ئیمە حەقىقتى ئیمە يە نەك شتىك بىت خاۋەندارىتى بىكەين، بەممەش ھەموو شتىكى بۇ بىگەرىتىمۇوه، جا ئەگەر مەحال بىت كە دەستمان بىخەينە سەر، ئەدا دەگەرپىتىمۇوه بۇ ئەوهى كە بۇونىكى ماددى نىيە، يان دۆخىتكى عەقلى يان مەعنەوى نىيە كە تىبىنې بىكىت و وەسفى بىكىت.

خۇودى خۆمان گەورەترين راستىيە كە ھەموومان دەيزانىن ئەويش ئیمە مانانە.
گومانىش لەوەدا نىيە كە بىنچىنەي دەركىردىمان بە بۇونى دەرۋەرمان و تىنگەيشتن لەو ھزر و پرسە فەلسەفيە سەرەكىيە كانە لە عەقلماندا ھەن بىرىتىيە لە ناسىنى خۆمان.

ئەگەر دىكارت گوتىتى: (من بىردى كەممۇھ، كەواتە من ھەم)، دەتوانىن دەستەوازە كە پىچەوانە بىكمىنەوە و فراوانىرى بىكمىن: من ھەم، كەواتە من بىردى كەممۇھ - ھۆشيارم - مەبەستىكەم ھەمە - نىازم ھەمە - كاردانەوەم ھەمە.

خۇودى خۇمان شىتىكە ھەستى پىدەكەين، بەلام ناتوانىن وەسفى بىكمىن، باشتىر بلىيەن ناتوانىن بە دەرنجامە فيزىيائى و كيميايىە كان شىبىكەينەوە. زانست ناتوانىت پەردى لەسەر خۇود لابېرىت، بەلکو خۇد زانست دەدۇزىتەوە. ئەگەر نكۆلى لە خودى خۇمان بىكمىن ئەوا مىزۇو و راپىردوو و ئايىنە دەبنە سەرابىيىكى نارپىك و، بەلکو دەبنە خەيالىيىكى بەرىيە كەكتۈۋى دۈزىدەك.

بەلگەمان نىيە لەسەر ئەوهى كە خۇود لە بەشىتىكى دىاريڭراوى لاشەدا بۇونى ھەمە، يان لە كۆممەلىك خانەي دىاريڭراوى مىشىك، چۈنكە خانەكانى لاشەمان دەگۈرپىن و ئىمە هەر وەك خۇمان دەمەتىنىدەوە. ئەگەر بلىيەن زۇرىيە خانەكانى مىشىخان ناگۈرپىن، ئەوا لىتكۆلىنىدەوە ورد لەو خانانە ئەوا نە يەكىكىان و نە بەشىتىكىان ناماڭگەيەننە (من = خۇود).

گۇمان لەودا نىيە كە خودى خۇمان شىتىكى ماددى پۇوت نىيە، ھەروەك چۈن شىتىكى مەعنەوى پۇوتىش نىيە.

دەتوانىن بلىيەن: گىيانە كانمان بەرجەستەن يان جەستە كانمان بەرگىيان. بۇيە بۇ ئەوهى مەرۆقىيەك بىت كە خۇودت ھەبىت، پىيوىستە جەستە^(۱) و گىانت بەيدە كەدەھەبىت.

لە كۆتايدا دەلىيەن: بابهە كە پىيوىستى بە باوهەپىكى كويىزانە بە مادده ھەمە، كە لە باوهەپى باوهەپداران بە خودا بەرزىتە بىت، تا بىتوانىن وىتىاي ئەوه بىكمىن كە ماددهى نازىندۇو دەكىرى ئىيان و عەقل و ھۆش و بىركردنەوە و ناسىنى خودى لىپەيدا بېت!

(۱) مەبەست لە (گىان) لىزەدا: بۇنىتىكى نامادىيە، كە تواناى بەرجەستە ھەبىت. نۇوسەرى نەم كۆتايدى بۇچۇنى وایە كە گىانى مەرۆف بىتىيە لە خودى مەرۆف.

سهرچاوهی دیارده نامادادیه کان :

سهرچاوهی پینچ دیارده که چیه که با سمان کردن (لوزیک - ژیان - هوش - بیرکردنوه - هستکردن به خود)؟

نه گهر دیارده فیزیاییه نالوزه کان (وهک بومده له رزه) له دیارده فیزیاییه ساده کان پهیدا بین (پنکهاتمی توئنکلی زوی + به رزیونه وهی پهستان له ناو زوی + پنکهاتمی ته قینه وهی نه تؤمی له ژیر زوی + ...) نموا نه و پینچ دیاردانه به تمواوى له دیارده ساده و نالوزه فیزیاییه کان جیاوازن.

نه گهر ماددیگه راییه په رسه ندنیه کان بومان شبکه نه وه که چون ماسی بوته بوق و، چون داینه سوره بچووکه کان په رو بالی فرینیان پهیدا کردووه، نموا بور درووستبوونی نه و پینچ دیارده یه هیچ شیکردنوه و لینکدانه وهیه ک شک نابه ن.

نه مانه دیاردهی نامادادین، پاشان تاکه لینکدانه وه که بتوانیت نه و پینچ دیارده یه که وه کوبکاتمه نه وهیه که بونیان له سهرچاوهیه کی به رز سهرچاوهی گرتوه، له بونیکی نامادادی که هه مان سیفاتی همیت، به دیهیتنه رنکی هست پنکه مری بیرکره وهی لوزیکی، چونکه نه وهی هیچی نهیت هیچ نابه خشیت.

خونه ری نازیز...^(۱)

چمند لایه نیکی تری پرسه که لمبه ردم فهیله سووف و زانایاندا همن، لموانه: نایا ژیان و عقل و خود بونیکی نامادادین که له لاشدا بدرجه ستمن، یان له دروهی لاشد همن و په یوندیان پیمه وه همیه؟

بور نه وهی پرسه رون بکهینوه، با سهیری وزهی خور بکهین. چونکه ژیان له همساره که مان له خوره و سهرچاوه ده گرت به لام خور له ناو همساره!

(۱) نه بشه له نووسینی نووسمری کتني (گهشتی عقل) اه.

زهودا نییه، بهلکو دوره، بهلام له همان کاتدا وزهی پیوستمان بُر ژیان و بعون پیده خشیت.

کهواته، ئایا ژیان و عهد و خود له دهرمه‌ی لاشه و میشکه کانماندا بعونی همیه و له دوره‌ی یارمه‌تیمان پیده‌دهن، همروهک په‌خشی تله فزیونی. چونکه ئەکتەر و پیشکەشکار و مؤسیقارەکان بعونیان همیه، له دوره‌هون و، شەپۆلەکان بلاوده کرتنه‌وه و له پىئى نامىرەکانه‌وه دېنە بەر چاو و گۈئ و عەقلمان.

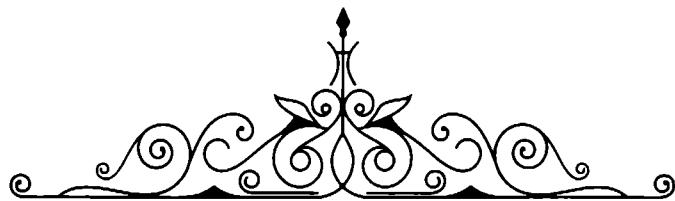
ئەگەر كەموکورىيەك لە بەشىكى مىشىك رۇوبىدات لەوانەيە بىركردنەوه پەك بخات، بهلام ئەمە شەوه ناگەيەنیت كە بىركردنەوه لە مىشكىدا ئەنجام دەدرىت! هەروهک چۈن ئەگەر هەلەيەك لە نامىرى وەرگرى تله فزیونە كەماندایه رۇوبىدات، راستە تله فزیونە كە لەكار دەكەوتت بهلام پەخشە كە هەر بەردەوام دەبىت و شەپۆلەکان ھەواى دورويەرمانى پېرکردووه.

ئەو ديارده ناما دىيانە باسمان كردن، ناكىي بە رېبازى ماددىگە رايى لىكىدرىنەوه، كە ھەمووشىيەك لىكىدەداتەوه تا دەگاتە ئاستى بوارەكانى وزه. لە سەنورەدا، دياردهى ژیان (او ھۆشىيارى و بىركردنەوه و ناسىنى خود) ھەر بە تەواوى ون دەبن!!

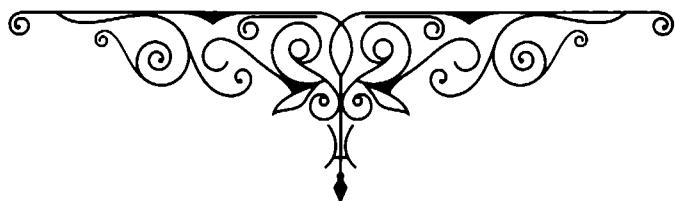
رېبازى ماددىگە رايى لە شانۋى ژياندا رۇلىنىكى زۆر گرنگ دەبىنیت، بهلام نايىت لە شۇنىيەك بەكارى بىنین كە بوارى خۆى نەبىت.

دەتوانىن بە باولەرە بلىيىن: كاتى ئەوه ھاتووه زانستى نوئى يارمه‌تى لە ئاسمان وەرىگىرت تاگەشتى تېڭەيشتن لە ناوهوه و دورويەرمان تەواوبىكەت.

بهشی دووهم

گەشتەكە تەۋاۋ دەكەين...
...كەنەتەكە تەۋاۋ دەكەين

سهرنجیاک لهوی پیشتر باسمان کرد

سیر نهنتونی فلو ژیانه فلسه فيه دورو دریزه کهی، همر لمو کاتمی بیباوه‌پی خوی راگهیاند له تمدنی پازده سالی و تا نزیکی تمدنی نهود سالی لهزیر سایه‌ی یاسا فلسه فيه بمنابع‌گهی سocrates ژیا، که دلیت: (شوینی بهلگه دهکوین جا بو هرکوینمان ببات To Follow The argument wherever it leads).

بینیمان چون بهلگه به دریزایی شست و پینج سال بدهو بیباوه‌پی برد، پاشان فهیله‌سووفه گدوره که (له تمدنی ههشتا سالیدا) دوو دل نهبوو که به تمادی بیروباوه‌کهی بگوریت و بو ههموو جیهانی ناشکرا بکات که نیستا باوه‌پی وايه که (خودایه که همیه).

نهنتونی فلو پنی راگهیاندین که نهوهی زانست دهیارهی گردون و ژیان و مرؤف پنی گدیشتووه، بهلگه‌ی تمادی پیشکه‌شی نه و ههموو مرؤفه کان کردووه بهلگه‌ی حاشا هملنه گرن لهسر بعونی (دیزایندرنکی زیره ک).

ههروها چارخشانده‌وی به بهلگه فلسه فيه کاندا، کاریگه‌رییه کی زوری ههبوو لهسر گورینی بیروباوه‌ه نیمانیه کانی.

له کتیبی نهنتونی فلو چوار راستی هه‌لدنجین (که پتویست ناکات که س خوی لن به‌دهر بکات) که بدهو باوه‌پیون به بعونی خودامان دهبات:

یه‌که‌م: نیمچه کودنگییه ک له نیوان زانا پسپوره کاندا همیه، لهسر نهوهی که بوشایی (شوین) و کات و وزه و مادده، که هه‌موویان له نهبوونه‌و هاتونه‌ته بون، پیش نزیکه‌ی ۱۳,۷ بليون سال، له نهنجامی رووداویکی گرنگ بوروه که پنی ده‌گوتري ته‌قینه‌و گدوره‌کهی گردون.

وهک دهانین که هه‌موو بعونه‌ورنک ملکه‌چی یاسای (هه‌موو رووداویک هؤکارنکی همیه The law cause and effect) به پییه‌ی به هیچ جوریک

ناکری گردونن له نبوونیتکی رهای بیته بون، مه گهر به دیهینه‌ری يه کم نهیت که به دیهینه‌ری نییه و توانای ئوهی همه که بونه‌وهر له نبوونه‌و بینیته بون.

دوروهه: ژیان دیارده‌یه که بددهره له سنوری هموو کارلیکه کیمیاپی و یاسا فیزیاپیه کان، ئیتر چون بشه‌کانی مادده‌ی نازیندوو، ژیانیان پیداکردوه؟ ناکریت ئهمه روویدات مه گهر له پئی سرچاویه‌کی ترى برزتر که ژیانی رهای همیت.

سییه‌م: زیره‌کی و لوزیکی و ئامانجداری له بنچینه و چالاکی هموو شتیکی دهورو به‌رمان خۆی دهنیت، له ئەلیکترۆنوه تا ده گاته DNA له زینده‌وهره کاندا. گومان له‌ودا نییه که به دیهینه‌رکه‌ی ئهو سیفه‌تانه‌ی تىدا همه.

چواره‌م: مرؤف به‌ره‌یه‌کی زور گرنگی همه، که عهقله. هموه‌ها گومان له‌ودا نییه که مادده‌ی کوئری نازیندوو ناتوانی له خۆیمه عهقلیک به‌رهه مبینیت و، تەنیا له پئی به دیهینه‌رکی زانا و داناوه ئهمه ده‌کریت.

ئهو راستیانه به رووكهش نین. تا له ئاینده زانست بتوانیت لىکدانه‌وهيکی ماددى گرنگیان بۆ بدؤزیت، به لکو يه کیتکه له چەمکه بنچینه‌ییه کوتاییه کان که زانست هدرچمند ناللۆزی زیاتری بۆ بدؤزیت، زیاتر بیتسانای خۆی له بەردەم ئهو دیاردانه دەردەخات.

بەلگه کانی پىشواوی ئەنتۇنى فلو له سەر بونى خودا، ئاماژه بۆ بونى دوو چەمکى زور گرنگ دەکەن:

يەکەمیان: چەمکى بەلگەی گردونیی (بەلگەی دیزاين) Cosmic Design Argument، که به واتای ئوهه دىت که بنچینه‌ی گردونن و ياساکانی بەلگەن له سەر بونى دیزاينه‌رکی زیره‌ک (خودای به دیهینه‌ر).

دوروهه: چەمکى بندماي مرؤىي Anthropic Principle، که به واتای ئوهه دىت که گردونن بە جۈرتىك درووستكراوه که به تمواوى گونجاوه بۆ ژیانی مرؤف.

سهرمای نهو به لگه به هیزانهی که نه تونی فلو له سر راستی نه دوو
 چه مکه خستویه تیه روو، هیشتا بی باوران نکولی له و ده کمن که نه دوو به لگه یه
 به لگه بن له سر بعونی خودا. بؤیه لهم بشی کتیبه که نه دوو چه مکه
 به دوور دریزتر باس ده کهین، هه روک چون بنه ما عهقلی و فلسه فی و
 زانستیبه کان له سمر په یوندی مرؤف به خودا و، په یوندی مرؤف به نایین
 ده خمینه روو.

باسته یهکم: بهلگه‌هه گهردوونه له تهرازوودا

((درووستبوونی گهردوون له نهبوونهوه، ههروهک چۆن بنچینه‌ی گهردوون و
یاساکانیشی، بهلگه‌ن له سه‌ر بونی دیزاینه‌رئکی زیرهک (خودا))).

چهند چەمکىكى بنهەرتى رىخۋەشكەر

چەند چەمكىكى بنهەرتى رىخۋەشكەر ھەن، كە پىویسته لە بىرى ئىمدا
رۇون بىن لە كاتى لىكۆلىنەوهى بهلگەي گهردونى.

يەكەم: زانست سنورىتىكى ھەمە، كە پىویسته كەسى توپۇر ئەو راستىيە بزانىت،
بۇ ئەمە زانست سنورى خۆى نەبەزتىت و لە ھەمان كاتدا سنورى زانستىش
نەبەزتىت، لە سنورانەش:

۱- زانست مامەلە دەكات لە گەل شتەكان Things و ئەو ياسايانە بەرىۋەمان
دەبەن Laws، بەلام بە ھىچ جۈرىك مامەلە لە گەل نەبۇن Nothingness دا
ناكات، كە لە پىش ئەو شت و ياسايانەدا ھەبۇن.

۲- زانست تەنبا لە گەل ئەو شتائەدا مامەلە دەكات كە دەكىئ تېسنى بىرىن و
پىورىن Observable and measurable و، ھىچ توانايەكى لە گەل غەيىب يان
خودا يان لە گەل پىش كات و دەمەوهى شوتىدا نىيە.

۳- زانست لە داننان بە ھەندى بندىما دەستپىيدەكەت كە لەلای ئىمە شتى
سرووشتىن و ناتوانىن بىانسلەمىنەن. لەو بەدىھىياتانە، ئىمە بۇنمەن ھەمە و،

بەشیک بچووکترە لە ھەموو و، ھەموو نەنjamايىك ھۆكاريتكى ھەمەيە The Law of Cause and Effect

بە دللىيابىيەوە دەتوانىن بەدېھىيەتى كۆتايى پەتبكەينەوە، ھەروەك چۆن دىھىيد ھيوم كردى، بەلام ئەمە دەپىتە ھۆزى ئەوهى كە ھەموو ياساكانى زانست پەتبكەينەوە كە لەسەر پەيوەندى نىوان ھۆ و نەنjam بنياتنراون.

٤- بابەتە گەردوونىيە كان لە ھەموو لقەكانى زانيارى زىاترە كە تىيدا تىكەلى لە نىوان زانست Science لە گەمل زانستى ساختە Pesudoscience دا دەكىرت.

ئەگەر زانست بوارى ئەوهى لەبىردم بىت كە توپۇزىنەوە لە زۇر شت بىكەت و زۇر شت بلىت دەرىارەي دۆخى ئىستاي گەردوون و، بوارى دانانى گۈرمىنەي ھەمېت لەسەر دۆخى گەردوون و رابىدودا، ئىوا دەرىارەي پرسەكانى وەك سەرەتاي يەكمەن و نەبوونى رەها و درووستبۇونى بۇون لە نەبوون، زانست ھېچ قىسىمە كى بۆ وتن بىن نىيە و، دواتر دەپىتىن كە ئەوهى لەو بارمەمە و تراوە لە خەمیالى زانستى نزىكە.

دۇووهم: لېكۆللىنەوە لە سەرچاوهى شتە كان لە ھەموو كارىتك قورىستە، بە تايىمت ئەگەر بابەتە كە لېكۆللىنەوە لەسەر گەردوون بىت.

پىۋىستە ئىتمە (وەك يېياوھەكان نەبىن) تەنبا بەوهى كە تەقىنەوە گەورە كە ھۆكاري درووستبۇونى گەردوونە واز نەھىتىن. چونكە تەقىنەوە گەورە كە گەردوون خۆى لە خۆيدا پىۋىستى بە ھۆكاريتك ھەمەيە تا روپىدات.

ئەگەر رېچارد دۆكىنر پىنى وايىت كە ياساكانى سرۇوشت لە پشت رپودانى خۆكاري ھەمە كى درووستبۇونى گەردوون و ژيانە و بە درووستكەرنىكى كۆزى كاڭمىز چواندۇويەتى كە نازانىت چى دەكەت، ئىوا دەكىرى ئەوهىش قەبۇول بىكەين كە پىۋىستى بە درووستكەرنىكى بىنای دانا ھەمەيە كە بتوانىت ئەم ئامرازانە بەكاريئىت. تەقىنەوە گەورە كەش بە ھەمان شىوه، ئامرازانىكى كۆزە لە دەستى درووستكەرنىكى بىنای دانادا.

به تمنیا واژه‌یان به تدقینه‌وه گهوره‌که وه ک سه‌رچاوه‌ی گه‌ردوون، هیچ نییه جگه له بدهو پیشبردنی کیشه‌که، به تمواوی وه ک ثه‌وهی که درووستبوونی ژیان بدهو لیکبداته‌وه که له همساره‌یه کی ترهوه هاتووه.

ستیمه: نه‌زدی. ئه‌بدهی. سه‌رمددی

نه‌گدر زانایان ثه‌وهیان سه‌لماندیت که کات له‌گه‌ل تدقینه‌وه گهوره‌که‌دا درووستبووه، نایا تو رپوژن له رپوژن بیرت له‌وه کردؤته‌وه که چی پیش درووستبوونی کات روویداوه؟ یان چی دوای کوتایی هاتنی کات رووده‌داد؟ ثه‌وهی پرسینکی لوزیکی فلسه‌فی زانستی قورس، به‌لام تا بلتی گرنگه. جا بو ئه‌وهی ساده‌تری بکه‌ینه‌وه، با سه‌رنجی جیهانی ژماره‌کان بدھین.

له کاتی مامه‌له‌کردنمان له‌گه‌ل ژماره‌کاندا، دھینین که ده‌کری (۱۱) بدرته پال هم ژماره‌یه ک و به ثه‌ندازه‌ی یه ک زیاد بکات و، ده‌کری بو ماوهی بليۆنان سال له‌وه بردھوام بین و، ناگهین به ژماره‌یه ک که به ژماره‌ی کوتایی دابنرت، که هیچ ژماره‌یه کی له‌دوا نه‌بیت. واتا ناتوانزی بگهینه کوتایی، له رېنگمی دانه‌پالی ژماره یان بدهش بو یه‌کتر، همرچه‌نده هه‌ول بدھین.

له راستیدا پیتناسه‌کردنی ناکوتایی ئه‌وهیه: که ناکری بژمیزدریت یان سنوری بزانریت. که‌واته، ئه‌وهی ده‌کری بژمیزدریت له ژماره و بدهش ناکوتایی نییه.

کات وه ژماره‌کان وايه، ده‌کری بژمیزدریت و پیوانه بکرت به چركه و خوله‌ک و کاتژمیز

لەبهر ئه‌وه ناتوانین له ئاینده‌دا بگهینه کوتایی، همرچه‌نده سالیش بخهینه سه‌رئو کاته‌ی ئیستامان. به هه‌مان ثه‌ندازه ناتوانین له رابردودا به سرپنه‌وهی سال له‌م کاته‌ی ئیستامان بگهینه کوتایی، واته همرچه‌نده له ئاینده و قەدیمییه‌تى رابردودا نقوم ببین ناگهینه (کوتایی).

واته همرچه‌نده سال بسرپنه‌وه ناگهین به (ئەزمەل)، که بەر له سەرتاي کاته. به هه‌مان شیوه همرچه‌نە سال بخهینه سه‌ر کاتي ئیستامان ناگهین به (ئەبەد)،

ئىبىد دواى كۆتايى كاتە. هەروهەا بە دلنىايىھە ناگەين بە (سەرمەدىيەت Eternary) كە ئىزەلى و ئىبىدەيە لە هەمان كاتدا. فەيلەسۈوفە كانى پۇرئاوا باسيان لەوە كردووه بەوهى (Eternity is not forever) واتە (نقوم بۇون لە كاتدا جىاوازە لە سەرمەدىيەت، سەرمەدىيەت بەر لە درووستبۇونى كات و دواى كاتە، واتە لە دەرھەويى كاتدايە).

بەمەش پرسىاركىرىن دەپىارەت ئەندارەتى كات بەر لە درووستبۇونى گەردوون و دواى كۆتايى هاتنى، پرسىارنەكى يېمانىيە. وەك ئەوهە وايە. بېرسى چى لە باکورى بەستەلەكى باکور ھەيە؟ يېڭىمان وەلامىكمان دەستناكەمۇت. چونكە بەستەلەكى باکور سەرەتاي باکورە لەسەر ھەسارەت زموى.

بەلگەي گەردوونىي لە تەرازوودا :

دواى ئەوهى زانىيانى گەردوونناسى لە خستەرەووی لىنكدانەوهىكى ماددى قايلكەر بۇ تەقىنەوە گەورەكەي گەردوون بىن توانابۇون، زۆرلىك لە فەيلەسۈوف و زانىيان ئەھەيان خستەرەوو كە پىنى دەگوتىرى (بەلگەي گەردوونى يان بەلگەي دىزايىن)، كە لە ھەموو بەلگە (زانىستى / لۆزىكى) يەكانى تر بەھىزىتە لەسەر بۇونى خودايىك بۇ گەردوون.

ئەم بەلگەيە لە دوو پىشەكى و دەرەنچامىتكى پىنگىت:

أ- ھەموو بۇونەورىنەك سەرەتايەكى ھەيە، كە پىۋىستە سەرچاومىكى ھەيت (بەدېھىنەر).

ب- گەردوون سەرەتايەكى ھەيە.

كەواتە: پىۋىستە گەردوون سەرچاومىكى پىشخۇي ھەيت (بەدېھىنەر).

سەرەتايى رەوانى و درووستى ئەم دەرقىجامە لۆزىكىيە و پشتېستى بەزانست و فەلسەفە، بەلام ھېشتا ھەندىتكى ھەن كە لە داننان بە بەدېھىنەرنەكى زىرەكى بەتوانا راھەكەن، كە ئەم گەردوونى ئىمەي درووستكىردووه.

به سه رنجدان به دروستی ثم دهرنjamه، بیباوه‌ران جهختیان لدسر هردوو پیشه کیهه کهی بدلگه که (أ، ب) کردوتمه و زور به پرچدانه و میان له بارهیمه و خستوتروو، که دهکری له ههشت خالدا کوبکرتهوه:

یهکم: گردونه که مان قهديمه و سرهتای نيهه (نهزهليه):

ثم به پرچدانه و میه که له را بردوودا له به هیزترین بدلگه کانی دژی بدلگه دی گردونه ببو، تا ئه و کاتهی زانست سلمانندی (او بیباوه‌ران دانیان بموه دانا) که گردونه که مان سرهتایه کی همیه.

دووهه: گردونه که مان سرهتایه کی همیه، بهلام پیوستی به بدیهیتنه نيهه: بو ده چون له کیشهی پیشوا، نکولیکارانی ئوهی که خودا گردونه بدهیتنه باوه، پهنانیان برده بدر خستنده رووی چمند بیردوزیک که دیسلیمین گردونه که مان سرهتایه کی همیه و پیوستی به بدیهیتنه نيهه.

له گرنگترین ئه و بیردوزاه، بیردوزی ((گردونی ناجیگیر Oscillating universe)) که له بیردوزی تهقینوه گموره کهی گردون Big bang ده چیت، بهلام وايده بینیت که گردون له ((تهقینوه گموره که)) درووستبووه و به دوایدا (ورد و خاшибونیکی گموره) روویداوه، که گردونی گراندوتمه دوختی تاکتی، پاشان دواي ئوهه تهقینوه و میه کی ترى گموره روویداوه، پاشان ورد و خاшибونیکی تر، بهم شیوه کیهه تا ناکوتایی له قهديمیدا، واته ئه ناجیگیریه نهزلیه.

بهلام ئه گریمانه کیهه له زوریه ناونده زانستیه کاندا ره تکراوه تمهوه^(۱)، بدلکو

(۱) سن هوئکاری سده کی همن بوز ره تکردنوه وی ئه بیردوزه لە لایین زانیانوه وه: ۱- فیزا سلماندوویه تی که ئه گردونه کهی زانستی نیهه لە سر ئوهی که ده پینکردووه و ورد و خاшибونیکی گموره که دوادا دیت، بهلام تاکه بدلگمیه کی زانستی نیهه لە سر ئوهی که دواي ورد و خاшибونه که تهقینوه و میه کی تر بیت.

۲- به همان شیوه هیچ بدلگمیه کی زانستی نیهه لە سر ئوهی ئه گردونه مان گردونیکی ترى ورد و خاشه له پیشدا همبوه، کموانه باهته که له گریمانه که زیاتر هیچی تر نیهه.

۳- له نمونه گردونی ناجیگیردا یاساکانی دایناسیمکای گرمی ناماژه بوز ئوهه ده کمن که کاتی روودانی خولی ناینده پیوسته له خولهی نیستادا در تر تر بیت و نه گمر بوز دواوه بگهپینه و ژماردن که

دوو زانا رووسیه که^(۱) که ئەم بىردۇزەيان پىشىكەشىرىدۇوه لە سالى ۱۹۶۳، دواي تەنبا حەوت سال لە خستەرپۇرى ئەم بىردۇزە پەشىمان بۇونەوه. بەلام سەرەتايى ئەوهش بىباوھەن پىتاگىرى لەسەر دەكەن و بە بەلگە دەپەيتىنەوه.

چەمكىتكى تر ھاوشىۋەي گەردوونى ناجىنگىرە، واى دېبىنت ئەم مادده سەرتايىھى تەقىنەوه گەورەكەي گەردوونى لىيە درووستبۇو دەكىن ئەزەلى بىت و بە پىيەش تەقىنەوه گەورەكە سەرتايىھى دېبىت، بەلام پىویستى بە بەدىپەينەر نىيە.

ئەم بىردۇزە (وەك ئەوهى پىشتر) پىویستى بە بەلگەيەكى زانستى ھەيە.

سېيھەم: گەردوونىتكى گەورەي بىن سنور (ئەزەلى) ھەمە كە زۆر گەردوونى بەرھەمەپەنەن، لەمانە گەردوونى ئىمە:

ئەم بەرىپەرچدانەوەيە درىزەي بەرىپەرچدانەوەي پىشوتە، لە گەل بۇونى يەك جياوازى، ئەويش دانەپالى ئەزەلىيەتە بۆ ((گەردوونى دايىك)).

گومان لەودا نىيە كە بىباوھەن ناتوانى ئەزەلىيەتى گەردوونى دايىك رۇون بىكمەنەوه، ھەروەك چۈن لە رۇونكەرنەوه ئەزەلىيەتى گەردوونەكەمان بىن توانا بۇون.

زانىي گەردوونناسى ديار پېيلز P.J.E.peebles جەخت لەسەر ئەم دەكتەمە كە ئەم خستەرپۇانە (يەكمەن و دووەم و سېيھەم) تەنبا گەرمانەن، بىردۇزى زانستى نىن كە حقىقت يان زانىارى يان تەنانەت تىببىنى بەجىنى لە پشت بىت. لە خەيالى زانستى نزىكتەن نەك لە زانست^(۲).

پېچەوانە بىكىنەوه، دېبىنەن كە ھەر خولىنىڭ راپىردو كورتەر لەوهى دواي خۇرى، تا دەگەينە خولىك كە كاتەكەي سەفرە، كە ئەمەش سەرتايى خولە ناجىنگىرەكانە، واتە ناگۇنچى ناجىنگىرەكە ئەزەلى بىت.

(۱) دوو زانا كە Isaac Kbalatnikov & Evgenii Lifshitz ن.

۲ زانىي ديارى گەردوونناسى P.J.E.peebles لە (گۇفارى زانستەكانى ئەمرىكا Scientific American) دا لە ژمارەي فېرىپورى، ۲۰۰۵ دا بىردۇزەكانى درووستىپۇونى گەردوونى بە پىتى ئەندازەي بابەتىانەي بىردۇزەكان رېنگەختىرۇو، پېيلز پلهى A+ داوهە ئەم بىردۇزەزانەي دەلىن گەردوون لە بارودۇزخى چىز دۆزۈر گەرمدا درووستبۇو، لە گەرنگەرنىيان (بىردۇزى تەقىنەوه گەورەكەي گەردوون)، ھەرچى بىردۇزەكانى تەرە پلهى A-, B+.B، وەرنە گەراوى پېتەخشىون.

رېنگەختىن پېيلز بە پىتى بەلگەي زانستى بۆ چوار ناستى جياواز رېنگەخراون:

چوارم: پیویست ناکات هممو بونیک که سرهتای همیت! پیویستی به بدیهینه ریان سه رچاوهی پیشخوی همیت.

دوای نهودی بیباوران بیتوانابون له گمیشن به سه رچاوهیه کی ماددی نه زهله بز گردونه که مان، هیچیان له برد همدا نه ما جگه نهودی بلین، ده کری گردون له هیچه و ببین هیچ هۆکاریک درووست بیت!! تهناهه گهیشتۆه نهود ناسته که نهود قسه سهیره بزته گهوره ترین به پریرج که ماددیه کانی نهدم سه رده مه دهیخنه روو.

بلام، ئایا همراه به راستی ناکری شتیک له هیچمه و ببین هۆکار پیدا بیت؟ نهوانهی باوه پیان به بونی بدیهینه ریکی زیره که ههیه نهود به مهحال دهیبن، لە بەر سى هۆکار:

۱- مرؤفه کان (به دریزایی میزرو و جو گرافیا) به سرووشتی ده رک بهوه ده کمن که (نه مو نهنجامیک هۆکاریکی همیه)، نه مەش پئی ده گوتري (پەیوندی نیوان هۆ و نەنجام Law of Cause and effect).

گوتني نهودی که گردونی درووستکراو (سەرهتایه کی همیه) و بدیهینه ر و سه رچاوهیه کی پیشوري نییه، نه مە نەزمۇنیکی نۇنى مەرقاپایتییه لە بواردا !!

۲- نەبۇنی رەھا (هیچ شتیک) توانای داهات و پالندری نییه بز نهودی شتیک بەرھەم بیت، خۆ نە گەر گریمانەی روودانی نهودش بکەین نەوا هەر ناکری نەبۇنیکی رەھا بیت.

۳- کىشەی گەورە بیباوران نهومیه، کە وا بىرده کەندە نە گەر بلین (خودا بدیهینه ر) لە گەل (رېبازى زانستى) تىكىدە گىرىت. نە گەروايم ئایا درووستبوونى

يدىم: راستىيە کان (facts) کە هیچ گومانيان تىدا نییه.

دوومن: گرسانە لۇزىكىيە کان Reasonable Hypothesis کە بىلگەي باشىان لە پشته.

سېيەم: گریمانە قایلەر Plausible Speculations کە بىلگەي پالپشى نییه.

چوارم: گرسانە رەتكراوە Inplausible Speculations کە بىلگەي پالپشى نییه و، لە گەل راستىيە کاندا تىكىدە گىرىن.

شیئک له هیچهوه و بهبین هوکار له گمّل ریباری زانستی تیکنا گیریت؟ نهمه زانست ویران دهکات، که بددوای پمیوندی نیوان هو و نهنجامدا ده گمریت. به تمنیا گوتني شوهی که نه م شته تمنیا روویداوه، کوتایی به بیرکردنوه و شیکردنوهی لوزیکیانه دینیت.

بیردؤزی لەرینهوهی بۆشایی چەندی Quantum Vacuum Fluctuations، به یەکیک له بەناوبانگترین ثەو گریمانانه دادھنیت که فیزیاییه بیباوه‌ه کان خستویانه تەپروو، بۆ شیکردنوهی بۇونیک کە سەرتاییه کی هەیە بهبین شوهی سەرچاویه کی هەیت، بەلام ھەلە و نا زانستی نەم بیردؤزە سەلمىندران^(۱).

بە ھەمان شیوه ستیفن ھۆکینگ له بەناوبانگترین کتیبە کەيدا (میزروویه کی کورتی کات) ادا نموونیه کی هیناوه تەوه بۆ چۆنیتی درووستبۇونى گەردوون لە نەبۇوندەو بەبین شوهی پیوستی بە بەدیھیندر هەیت^(۲).

(۱) نەم خەملاندنانه واي دەینىن، کە تەنولكەكانى خوار گەردیلەسى دەکرى لە بۆشایىدا خۆ كردانە درووست بىن و لەناو بېچن (اکه ناوابان ناوه بۆشایی چەندىي، دراوهە پال بیردؤزى چەندىي). بە پشت بەستن بەوهش دەکرى گەردوونە كەمان خۆکردانە لە بۆشایىدا درووست بۇویت. گۈورە زانای فیزیا ((پۇل دېپىزىز)) پەنمان دەلیت کە درووستبۇونى تەنولكەكان شوه ناگەيمىنیت کە مادده لە هیچهوه درووست بۇویت، بەلکو نەو دەگەيمىنیت کە نەو وزىمە لەو بۆشایىدا ھەبۇوه گۈزراوه بۆ مادده، واتە لىزدا بۆشایىه کە نەبۇونىتىki رەها نىيە. چونكە نەو وزىمە لە كۆئى ھات؟ بۆيە لە كۆتايسىدا نەو گریمانانه بە تەواوى رەتكراوەن.

(۲) بە نموونەی هارتل - ھۆکینگ، يان نموونەی چەندىي گەردوون ناسراوه، نەم نموونیه پشت بە چەمكىن دەبەستىت کە ھۆکینگ يەكمەجارە دېخاتەپروو، نەویش چەمكى (اكتى خەيالى) بۇ، کە پراكتىكى ژمارەي خەيالىيە.

نە گەر بددوای رەگى چوارجاي ژمارەي (- ۴)دا بگەربىن، نەوا ژمارەيەکى راستەقىنه نايىپىن (چونكە - ۲ - ۲ = ۴+) بۆيە ھۆکینگ ھەستا بە دانانى هيتماي (X) وەك نامازىمەك بۆ نەو ژمارەيە بۇونى نىيە، دانانى هيتماي X لە ھاوكىشە تايپەتەكانى دەريارەي کات، لە نەنjamادا كاتىنىكى خەيالى دەستكەدت، بۆيە كاتىك ھۆکینگ نەو ھەنمايانى لە ھاوكىشە كانىدا بەكارھىتا، پیوستى بۇونى بەدیھىندرى يەكمەي لە حىسابەكانى خۆى سپىمە.

سېر ھېزىزىت دىننگل Sir Herbert Dingle سەرۋۆكى كۆمەلەي فەلەكتانى شاھانە لە نىنگلەتەرا پەنمان دەلیت کە، نە گەر چەمكى ژمارە خەيالىيەكان راستىت لە رپووي بېركارىيەو، نەوا لە پرووي پراكتىكىمە.

ھېچ پايمەكى نىيە، بۆ نەوهش پشت بە نموونىمەك دەبەستىت کە ھەمۇو قوتايانى بېركارى دەيزان. نە گەر ژمارەي پىاوانى پیوست بۆ نەنjamادانى كارىنک بىرىتى يىت لە (X) و X لە ھەندى ھاوكىشەدا موجەب، سالب، ژمارەي تەواو، كەرت، ژمارەي خەيالى، ژمارەي ئاۋىتە، سفر، بىن كۆتايانى يان ھەر

گومان لمودا نییه که ستیفن هۆکینگ پیاوی سمردهمه، بههۆی بلمهتییه کەی و چمند هۆکارنکی تر، بەلام نموده رینگر نییه لمبردم سدرکمتوتی فیزیاییه کانی تر لە به هموادابدنی نمونه کەی، بەرپەرچدانمۇھى نۇوان لەسەر بۆچۈونە بىرکارىيە کەی نېبۇو، بەلکو لەسەر بەرىيە كەمەتىنى لۆزىكى ناولۇمۇنە كە بوبۇ.

پىنچەم: نەگەر ھەموو بۇونىك سەرتايىھى كى ھەبىت، بەدىھىئەرنىكى ھەبىت، كەواتە پىۋىستە بەدىھىئەرى سەرتاش (خودا) بەدىھىئەرى ھەبىت.

بۆ وەلامدانمۇھى نەو قىسىمەتى بىباوران سەرنج را دەكىشىن و دەلىن: ھەموو بۇونىك سەرتايىھى كى ھەيە، بەلام خودا سەرتاتى نییە.

لەبەر نموده ھەندىتكى بىباوران لە گەل باوەرداراندا ھاواران، لەمۇھى كە - دانيان ناوه - بە بۇونى بەدىھىئەرى يەكەم، كە سرووشتىيە سەرمەدى بىت (نە سەرتاتى ھەبىت، نە كۆتا) او، بەدىھىئەرى نەبىت.

لە باسى ھەشتەم لە ژىز ناونىشانى (بىباورى لە خراپتىن دۆخىدا) بە تىز و تەسلى وەلامى نەو گومانە دەدەنەمە.

شەشەم: نەگەر ھەر پىۋىست بىت بەدىھىئەرى يەكەم ھەبىت، ئايا پىۋىستە خودا بىت؟ وەلامى نەو پرسە نكۈلىكارييە دەدەنەمە، بەمۇھى سيفاتە كانى بەدىھىئەرى يەكەم دەخەينەرۇو، بە لايەنی كەمەو پىۋىستە بۆ بەدىھىئەرى يەكەم:

۱- بۇونى پىۋىست بىت: The Necessary being: بەمۇھى وىتاڭىرىنى نەبۇونى نەو خودايە لە كاتىكىدا بەدىھىئەرى يەكەمە، نەمۇھى بە دوادا دىت، كە ئىمە و گەردوون بۇونمان نەبىت.

شىمەمە كى تر بىت كە بە بىرى زانىيانى بىرکارىدا ھاتۇرۇ، نەوا بە دەلىيەمە × (زىمارەي فەرمابىدە پىۋىستە كان) بە زىمارەمە كى نەوا موجمب دادەتىن و نەگەرە كانى تر وەلا دەتىن. لە راستىدا بىرکارى بە تەنبا ناتوانىت لە نىباون نەگەرە كاندا لە نمۇنەي را بىردوودا يەكىكىان ھەلبىزىت، بۇيە پشت بە لۆزىك و نەزمۇن دەمەستىن.

پاشان نەو كاتە خىيالىيە لە دانانى زىمارە خىيالىيە كان لە ھاوكىشە كانى ھۆكىنگدا بەيدا بوبۇ، ھىچ قىيمەتىكى نىيە، پىچەوانە دەيتىمۇ بۆ كاتى راستەقىنە، نەگەر زىمارە خىيالىيە كە بىگۈزۈردىت بۆ زىمارە راستەقىنە، نەو كات پىۋىستى بۆ (بەدىھىئەرى يەكەم) دەردە كەوت.

۲- بیونه‌کهی پیوستی به هۆکار نییه Uncaused: ئەمەش شتىکى سرووشتىيە، چۈنکە ناکرى لە سەرچاوهى بیونه‌وهر بۆ ناكۆتايى بىرۇين^(۱)، لەبىر ئەوه ناکرى بەدېھىئەری ياساى هۆکار بچىتە ئىزىز بارى ياساکەي.

۳- ئەزەلى Eternal: ئەگەر كات لە گەمل تەقىنەوە گەورەكەدا درووستبۇوه، ئەوا پیوست دەكات كە بەدېھىئەری يەكەم، كە كاتى درووستكەردووه لە دەرەوهى كات بىت (ئەزەلى - بى سەرتا).

۴- ناماددى، شوئن سنوردارى ناكات: مادده و شوئن (لە گەمل درووستبۇونى كاتدا) لە گەمل تەقىنەوە گەورەكەدا درووستبۇون، پاشان ناکرى هۆکاري يەكەم لەناو مادده و شوئندا بىت، لە كاتىكىدا ئەو بەدېھىئاناون.

۵- رەھابى توانا Omnipotent: ئەگەر بەدېھىئەری يەكەم تواناى بەدېھىنانى ھەبىت لە نەبىونەوە، ئەوا گومان لەۋەدا نىيە كە تواناى ئەنجامدانى ھەر شتىكى ھەيم.

۶- رەھابى زانىارى Omniscint: پیوستە بەدېھىئەری بۇن زانىارى تەواوى دەريارە بیونەوەرەكانى ھەبىت و، دەريارە ھەموو ئەو شتانە لە گەردووندا رپودەدىن.

۷- تواناى بىياردانى ھەبىت Decision maker: ئەگەر ھەر لە ئەزەلمەوە بەدېھىئەر بۇنى ھەبۈيەت، گەردوون لە پىش ۱۳,۷ بىليۆن سال درووستكراوه، باشە بۆچى بەدېھىئەر لەو ساتە بىيارى درووستكەدنى دا؟ يىنگومان بىيارىنى دەريارە ئەم كارە داوه.

ئەگەر بىباوەران بلىن كە سەرتاى درووستبۇونى گەردوون كىدارىنى خۆكىدى بۈويتتە بۆ بارودۇختىك و گەشەي سەندىتىت، ئەوا لە سەربان پیوستە بۆمان رۇون بىكەنەوە كە چۈن بارودۇخە كان لە نەبىونى رەھادا پەيدا دەبن و، بۆچى بارودۇخە كە بەر لە ۱۳,۷ بىليۆن سال پەيدا بۇوه، دواى ئەوهى نەبىون ئەزەلى بۇوه (بەلگەمى

(۱) زانىارى لۇزىك چەمكى (أرېزىەستن رېنگە) بەكاردىتن.

ماوهی واژلیهینان؟) همروهها نمهوهی همه‌لی رای بیباوهران زیاتر دمرده‌خات نمهوهی که دهرکهوتني همر بارودوخیتک لهسمر شتیکی نهزه‌لی گورانکاری له نهزه‌لوه نهنجامده‌دات (کهواته نهزل - ۱۳,۷ میلیار سال = نهزل)، نه‌مدهش واتا به لوزیکی نهوان پیوسته گهردون نهزه‌لی بیت. نه‌مدهش نهوه نییه که زانست سه‌لماندوویه‌تی.

له راستیدا بونی گهردونیک که سه‌ره‌تایه‌کی همه‌یه، له ساتیکی دیاریکراودا درووستبووه، دوای نمهوهی نمبوونیکی نهزه‌لی بوده، ناکری خوکردانه درووستبوویت، همروهها پیوستی به بونی (هوکاری یه‌کلاکه‌هه) همه‌یه که ماوهی واژلیهینان کوتایی پیبینیت و، لمو کات و ساته‌دا گهردون پیتیت بون.

نه‌مانه کدمترین نه و خسله‌تانهن که پیوسته له به‌دیهینه‌ری گهردوندا هدبن، نایا توش وای نایینی که نه و خسله‌تانه له خودای به‌دیهینه‌ر، دانا، توانا، قدیمی نهزه‌لی نه‌بیت بونیان نییه؟!

باشه، بوقچی یهک خودا و چمند خودا نا، بهم شیوه‌یه همندیک بیباوهران قسه ده‌کهن، که وهک لهناو بردنی بیباوهرپریه کدیان وایه، چونکه جیاوازی چییه که به‌دیهینه‌ر یهک بیت یان هزار خودا، بهلام یاسای لوزیکی ده‌لیت که نه‌گمر بکری شتیک به شیوه‌یه کی ساده‌تر لیکبدریتموه، نهوا پیوست ناکات پهنا ببهینه بهر لیکدانه‌وهی نالوز، باشه بوقچی یهک خودایی ره‌تبکه‌ینه‌وه و پهنا ببهینه بهر چمند خودایی، که نارپونی و بدریه که‌هوتني لیکبکه‌ویتموه باوهرداران به خوای تاک و تمها لیکوکلینه‌وهی له‌سمر ده‌کهن؟!

حه‌وتهم: خودای پرکردنوهی بوشاییه‌کان God of the Gaps

بیباوهران وای ده‌بینن که داننان به خودای به‌دیهینه‌ری گهردون، وهک ده‌هنجامی کوتایی بوقه‌ردوو پیشه‌کی بدلگه‌یه گهردونی، قوستنه‌وهیه کی همه‌لیه بوقه‌ریتوانایی زانایان (تا نیستا) له وهلامدانه‌وهی همه‌موو پرسیاره‌کان و، بیباوهران جه‌خت له‌سمر بوقچونی خویان ده‌کهنه‌وه، بهوهی که زانست ره‌رژ له دوای ره‌رژ لیکدانه‌وه بوقه نه و پرسانه پیشکه‌ش ده‌کات که پیشتر خه‌لک به

کاری خوداییان دادهنان، هروهک چون به کتریاکانی و هک هۆکاری نه خۆشیه کان دۆزیمهوه، پاشان ناکریت هەر بۆشاپیهک دەركەوت کە زانست نەیتوانی پری بکاتمەوه پەنا ببەینه بەر پرکردنەوهی بەھۆی توانای خودایی.

با ئەو بیانووه بېرپین، با چاوتىك بە بەلگە سەرەکىيەكاندا بخشىننەوه کە بەلگەی گەردۇونى لەسەر بنياتراوه، بۇ ئەوهى بىزانىن ئاخۇ زانست لە ئايىندەدا دەتوانىت دەروازەپەنەوە، يان ئەوه راستىيە رەهاكىيە. ئايا زانست لە ئايىندەدا دەتوانىت ئەوه بەدۆزىتەوه کە:

- ۱- گەردۇون ھىچ سەرتايىھى نىيە و لە ئەزەلەوە بۇونى ھەمە؟
- ۲- ئەو گەردۇونى کە سەرتايىھى ھەمە دەكىن لە نەبۇونى رەهاوە خۆکرداھە درووست بېت؟
- ۳- ھۆکارى يەكمى بۇونى گەردۇون دەكىن ھۆکارىنىكى ماددى بېت؟

گومان لەوەدا نىيە کە لە كاتى گەفتۈگۆ كەردن دەربارە حەوت بەرپەرچدانەوه کەي پىشىو دەركەوت، كە ئەم سى خالەش شتى سەلمىنزاون بە رېنگەي زانستى و فەلسەفى و جىنگايى نىكۈلى كەردن و گۈرەن نىن. واتا داننان بە بۇونى بەدېھىنەرنىكى زىرەك تەنپىا پرکردنەوهى بۆشاپى نىيە، چارەسەرنىكى كاتى نىيە بۇ ھەندىك لەو پرسانە ناتوانىن لىتكەدانەوهيان بۇ بىكەين.

بۇيە لە كۆتايدا جەخت لەسەر ئەوه دەكەينەوه کە رەتكەردنەوهمان بۇ لىتكەدانەوه ماددىيەكان لەسەر بۇونى كەموکورتى لە زانىارى زانستى (نەزانى) بنيات نەنزاواھ بەلکو رەتكەردنەوهەيە كى بە زانىارىيەمەيە^(۱).

(۱) با واتاي رەتكەردنەوهى بە زانىارىيەمەيە رۇون بىكەينەوه، با نەمونەيەك بىتىنەوه، دەلىن: نەگەر دواي لىتكۈلىيەمەيە كى گشتىگىر بۇ يېنكەتەي لەشى مەرۆڤ و فەرمانەكانى بىگەينە نەو دەرمىجامەي كە مەرۆڤ ناتوانىت بېرىت، مەگەر نامازىنک بەكارىتىت كە يارمەتى فېنى بىدات، ئايا دەكىرت كەئىك رەخنە بىگىرت و بلىت: نا . لەوانىدە زانست دواي ماومەيە ئەوه بەدۆزىتەوه کە مەرۆڤ دەتوانىت بەنى نامازى يارىدەم بېرىت. ئايا رەتكەردنەوهمان بۇ بۇونى ئەو قىسىمەمان دەگەرتەوه بۇ بۇونى كەموکورتى لە زانىارىيە كانماندا (نەزانى) يان رەتكەردنەوهەيە كى بە زانىارىيە؟.

خونینه‌ری به پیز..

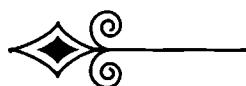
هندی کس نهو بمرپه‌رچدانه‌وانه‌ی روویه‌رووی بدلگه‌ی گهردونی کراونه‌تهوه وهک بدلگه‌یهک دهینین لهسر ئوهی که ئم بدلگه‌یه پره له خالی لاواز، تا کار گیشتوتله ئوهی که دلین: همر لیکدانه‌وهیه‌کی ماددی بۆ درووستبوونی گهردون قایلکه‌رته له داننان به بونی خودایه‌کی بدهیهیندر!

بەلام له راستیدا پیچه‌وانه‌که‌ی راست، چونکه هەموو نهو بمرپه‌رچدانه‌وانه‌ی خراونه‌تمه‌روو به بدلگه‌ی زانستی و فلسه‌فی به درۆ خراونه‌تهوه، بەلکو نهو هیرشانه‌یان چمند لایه‌نیکی خالی بهیزی له بدلگه‌کەدا دەرخست که پیشتر ناشکرا نببوا.

دوای ئم خستنه‌رووه پیویسته له بدلگه‌ی گهردونی وردبینه‌وه، بۆ ئوهی بزانی ثایا راست و سەلمىنەری ناچارکەرە يان ناراست و نا سەلمىنەرە، له گەل ئوهی دەبى رەچاوی نهوه بکەین که رەتكىرنووه‌ی داننان به بونی خودای بدهیهیندر پیویسته له رووی زانستیه‌وه ئەمانه قەبول بکرى:

- گهردون بەبى بەدیهیندر له نەبۇونەوه ھاتۆتە بون.
- دەکرى ئەنجام له ھۆکار گەورەتىت.
- پىكخراوی له خۆيەوه له نارپىكخراوی و بىن سەروپەری پەيدا دەبىت.
- ياساكانى سرووشت خۆيان خۆيان دارشتووه.
- ژيان له خۆيەوه له ماددەی نازىندوو درووست دەبىت.

خونینه‌ری ئازىز، ئىستا له دوورىانىتىكىدai، يان دەبى عەقلت داخەی بۆ ئوهی بهم گىريمانه مەحالانه رازى بى، هەروهك چۈن ماددىگەراكان دېىكەن، يان سەيرى بون بکەی بەوهى کە گهردونىنیکى كراوهىه له جىهانى غەبىمەو ئاراستە وەرده گىرىت. ھىچ پىنگە چارتە نىيە پیویسته ھەلۋىستىتىكى جددى وەرىگىرى دەربارەی مەترسىدارلىرىن پرسى ژيانى مروف، پرسى بونى خودايى.

باسته دوووم : بنچینهه مرؤیه له تهرازهدا

((گهردوون به جورتک درووستکراوه که به تهواوی گونجاوه بۆ ژیانی مرؤف))

زان و فهیله سووفه ماددیگه راییه کان واى دهیین که گهردوون له خۆه درووستبووه و، گواستندهوی لە قۆناغیکه و بۆ قۆناغیکی تر بە شیوه کی هەپهە کی بوده، يان بە پیئی یاساکانی سرووشت بوده. بۆیه ئەوان باوهەربوون بوده کە مەبەستیک لە پشت درووستبوونی گهردوونه و ھەمیه (کە بە ئامانجداری Teleology) ناسراوه بە دەرچوون لە زانست دەزانن.

لە کاتینکدا ئەواندی باوهەربايان بە دیزاینی زیرەک ھەمیه وايدەبیین کە بنچینه گهردوون زۆر لە گەل پیداویستییه کانی مرؤفدا گونجاوه. ئەمەش بەلگیه لەسەر ئامانجدارتى Teleology، بەو واتایە کە خودا گهردوونی بەم شیوه ھەر درووستکردووه تا بۆ ژیان بە گشتى و ژیانی مرؤف بە تاييەتى گونجاو بىت. ئەم چەمکەش بە چەمکی بنچینه ھەر دەرچوون لە جۆن گریبن John Gribbin و مارتە ریز^(۱) ھەریە کە لە جۆن فریمان دیسون Freeman dyson باسى لە ھەمان واتا کردووه دەلىت: Martin Rees

بەشیوه کی ورد باسیان لەم دەستەوازه ھەر دەرچوون بە چەمکی ئەندازە ھەر دەرچوون بە چەمکی ئەندازە مرؤف دارپېرراوه^(۲) (Tailor - made for man). ھەروەک چۆن فریمان دیسون Freeman dyson باسى لە ھەمان واتا کردووه دەلىت:

(۱) زانا فیزیاییه کانی ئەم بەشمەمان لە پەراویزى باسى حەوتەم لە بەشى يەكم ناساندوون.

(۲) ئەممەيان لە كىتىبەكمىان (ماددەي گهردوون The stuff of the universe) باسکردووه.

(وا دیاره گردونن دمیزانی که ئىمە دېيىن). هەرچمندە زانىارىمان دەرىبارەتى درووستبۇونى گەردوون و بنچىنەكەتى زىاد بکات، ئەوا زىاتر گۈنجاۋى ئەو درووستبۇون و بنچىنەيە و ياسا فىزىايىھەكانى گەردوونمان بۇ درووستبۇونى ژيان بۇ دەردە كەۋىت.

ھەرچى نەيارانى چەمكى دىزايىنى زىرەك، واى دەپىنەن كە بۇنممان لە گەردووندا بەلگەمەكى سرووشتىيە لەسەر ئەوهى كە بنچىنەكەتى گۈنجاۋە بۇ درووستبۇونى ژيان و ئىمەش، ئە گەرنا ئىمەش نەدەھاتىنە ژيانەوە. پاشان گۈنجاۋى گەردوون بۇ درووستبۇونمان بەلگەمەكى لەسەر پېسىنلىكى غەيىبى. لەبەر ئەندازەتى مەرۆف John Barro ئەو بېرۇكەمە پەتەدەكتامۇ كە دەلىت گەردوون بە ئەندازەتى مەرۆف درووستكراوه، لەبرى ئەوهە واي دەپىنەت كە ياساكانى سرووشت مەرۆفيان وا لىتكەردووه كە لە گەل بنچىنە گەردووندا بىگۈنچىت^(۱).

من واينابىئىم كە چەمكى جۇن بارق لە گەل چەمكى دىزايىنى زىرەك و بنچىنەتى مەرۆف تېكىگىرىت. چونكە دەكى خوداى بەدىھەنەر ياساكانى سرووشتى لە درووستكىرىدى بۇنەوردا لەسەر ئەو شىۋىھەمى دەھەۋىت بەكارھەنەيت.

ئاماھەكىرىدىن گەردوون بۇ ژيانى مرەف :

لە كىتىبى تەنبا شەش ژمارە Just Six Numbers (Sir Martin Rees) دا، سېر مارتىن ريز (گەورە زانى گەردوونناسى ئىنگلەزى) شەش بەھاى ژمارەمى دىيارىدەكت، كە بەپرسن لە خاسىيەتكانى گەردوون كە بە تەمواوى گۈنجاۋە بۇ درووستبۇونى ژيان و بەردوامبۇونى و، ريز ئەمە رۇوندەكتامۇ كە بېچۈركىرىن گۈرۈنکارى لەو بەھايانەدا بۇنى گەردوون بەو شىۋىھەمى ئىستا دەكتە شىئىكى مەحال.

يەكەم: كىشانى گەردوون لە دواى تەقىنەوە گەورە كە (تا ئىستا) بە بزوئىنەرى سەرەكى قۇناغەكانى درووستبۇونى دادەندرىت، كە بۇوە ھۆزى ساردبۇونەوە گەردوون و ئەمە رۇوداوانەتى بە دوايدا هاتن.

(۱) جۇن بارق ئەو چەمكى لە كىتىبە كەيدا (گەردووننى ساختە The Artful universe) دا خىتۇتەپەرە كە لەسالى ۱۹۵۵ چاپكراوه.

کهواته نه گهر نه هیزه‌ی گردونون ده کشینیت بیهیزتر بسویت له ثمندازه‌ی نیستای، ندوا گردونون به سه‌ر خویدا درپخا، نه گهر به هیزتریش بسویت، ندوا گله‌ستیزه‌کان پهیدا نه‌دهبوون.

دووهم: گله‌ستیزه‌کان له دهنجمامی زوریونی چپری مادده‌ی گردونون له همندیک ناوچمدا جیاواز له شوننه‌کانی تری گردونونی نویندا زیاتر بwoo، به ثمندازه‌ی (۱۰۰،۰۰۰) که بورو هۆی دابینکردنی مادده‌ی پیویست بۆ درووستبوونی گله‌ستیزه‌کان لمو ناوچانه‌دا.

نه گهر نه ریزه‌یه لمو ثمندازه‌یه که متر بوايه، ندوا گردونون هر له دۆخه گازیه‌کهیدا ده‌مايموه و، نه گهر مادده‌ی گردونون چرتىر دهبوو، دهبوو به کونه رهشە‌کان و هەممۇ مادده‌ی گردونونی قوت دهدا.

سییه‌م: نه گهر ثمندازه‌ی هیزى کیشکردن که خولگە‌کان به يەکوه گرینده‌رات له ثمندازه‌ی نیستا زیاتر بوايه، ندوا گردونون بەرلەوهی ژیانی تىدا درووست بیت به سه‌ر خویدا درپخا، نه گهر لمو ثمندازه‌ی نیستاش بیهیزتر بوايه، ندوا گله‌ستیزه و نه‌ستیزه‌کان درووست نه‌دهبوون. هیزى کیشکردن به وردی رېتكراوه که (۱۰۰،۰۰۰) تىدەپەریتیت.

چوارم: ثمندازه‌ی وزه‌ی بەردەست بۆ بەيەکوه بەستنمه‌وهی ناوکى گردىله‌ی هیلیوم لەناو نه‌ستیزه‌کاندا (وزه‌ی ناوکى به‌هیز):

سەرچاوه‌ی وزه که نه‌ستیزه‌کان (وەك خۆر) دەرىدەکەن، يەكگرتنى ناوکى نیوان گردىله‌کانی ھايدرۆجىنە و (٪.٧) لمو وزه‌یه بۆ بەيەکوه بەستنمه‌وهی پىكاهاته‌ی ناوکى گردىله‌ی هیلیوم، که له نەنجامى نه و بەيەکوه گریندانه درووستبوو. نه گهر چىنى گردىله‌سى ھايدرۆجىنى بۆ بەرھەمھىئىنانى نه و وزه‌یه (٪.٦) يان کەمتر بوايه، ندوا خۆر نەيدەتوانى گەرمى و رۈوناکى خۆى بلاوبىكته‌وه. هەروهه نه گهر رېزه‌کەي (٪.٨) يان زیاتر بوايه، ندوا نەو ھايدرۆجىنى لە گردونندا ھەمیه كۆتايى دەھات، کە سەرچاوه‌ی وزه‌کەيەتى.

به کورتی، نه گم ریزه که (۰۰۰۶) بیت له جیاتی (۰۰۰۷) نهوا جگه له هایدرۆجین هیچ له گمردووندا بعونی نایت، نه گم بیته (۰۰۰۸) نهوا به هیچ جوئنک هایدرۆجین بعونی نایت.

پتنهجهم: بهنده کارهایی کان Electrical Bonds (بهندی ئایونی و بهندی هاویه ش) که گمردیله کان بهیه کمهوه دمهستنهوه بو پیکھینانی پرۇتون بهئندازیه کی زور زیاتره له هیزى کېشکردنی نیوانیان Gravitational force.

هر کەموکورتیدك له نیوان ھردوو هیزەکدا، زور له تەمنى گمردون کەمده کاتمهوه و، قمبارەی گمۇرەتىن گیانلەبەر بۇ قمبارەی مىرۇوه کان بچوکدە کاتمهوه، يان واي لىنەکات گمۇرە بیت و بناوسىت تا دەتەقىت.

شەشم: بنچینەی بۇشانى گمردونى به شىوهى سى دورىيە، كە گونجاوه بۇ ژيان، بەو پىيەمی نه گم گمۇرەنە كەمان دوو دورى يان چوار دورى بوايە، نهوا بۇ ژيان گونجاوه نەدەببۇ.

(مارتن رىز) جەختى لمىر شىنىكى زور گرنگ كەدۋە، ئەويش ئەۋەيە كە بەھاي نەو شەش بنچينەيە لە دىاريىرىنىدا هىچ پەيوەندىيە كىان بهیه كەوه نىيە، كەواتە ناكىي بانگىشەي ئەوه بىرىت كە پەيدابونى يەكىك لەو بنچينانە بە رېكەوت بۇتە هوئى پەيدابونى بنچينە كانى تر بە بەھا گونجاوه كانىان.

سەرەتاي نەو بنچينانەي رىز خستونىيەتەررۇو، توپۇزەرانى تر دەيان بنچينەي تريان خستۇتەررۇو، كە نه گم نەو بنچينانە نەبۇنایە نهوا درووستبۇونى ژيان نەدەببۇ، لەوانە:

يەكەم: لە ساتە كانى سەرتاي دواي تەقىنەوه گمۇرە كەي گمۇرەن، بەشىتك لە وزەي گمۇرەنە نۇنكە گۆرۈوه بۇ تەنۈلکە كانى مادده (كوارك و ئەلىكتېرۇن) و دژە تەنۈلکەي مادده (دژە كوارك و دژە ئەلىكتېرۇن)، كە بە يەكگەيشتنى تەنۈلکە كانى مادده و دژە كانى بۇتە هوئى لەناوچۈونى ھردوو كيان.

تمنولکه کانی مادده له دژه کانی زیاتر بعون به ئەندازه‌ی تمنولکه‌یه ک بۆ سى مليون تمنولکه، لمو زیاده‌یه ش له کوارک و ئەلیکترۆنە کان ئەندازه‌ی پیویستى بۆ درووستبۇنى گەردوون فەراھم کردوده.

دۇوەم: ئەگەر ئەندازه‌ی بارگەی ئەلیکترۆنە کان (كە له دورى ناوکى گەردىلەدا دەخوولىتىمە) لمو دۆخى ئىستاي جياواز بوايە، ئەوا ئەو يەكگەرنە ناوەكىيە له نىوان گەردىلە کانى ھايدرۆجين له ئەستىرەکاندا (المناوישياندا خۇرە رۇوينەدەدا و، ھىچ وزەيدەك لمو ئەستىرانە پەيدا نەدەبۇو.

سېيەم: بارستايى پىروتۇن ۱۸۳۶ ئەوندى بارستايى ئەلیکترۆنە، ئەگەر ئەو پىزىيە گۆرانكارى بەسىردا هاتبا، ئەوا گەردىلە و تمنولکە مادده بۇونىان نەدەبۇو.

چوارەم: پىنكەھاتنى رەگەزى كاربۇن رەگەزىنى بىنچىنەسى و بىن جىڭگەرەھىي بۆ درووستبۇنى ژيان. چونكە كاربۇن بە نەرمى پەيوەندى نىوان گەردىلە کانى ناسراوه، كە پىنگە دەدات لەگەل گەردىلە کانى ئۆكسجىن و ھايدرۆجين و نايترۆجين و گۆڭرە يەكگەرىت، بۆ پىنكەھەنلى ئاۋىتىمى ماددهى زىندۇوى ئەندامى وەك پىروتىن و ترشە ناوکىيەكان.

ئەگەر بە نزىكتىرين رەگەزە كان لېيدوھ بەراورد بىھىن، كە سلىكۈنە، دەپىنەن ئەوهى دوايى ناتوانىت ھىچ ئاۋىتىمىيەكى ئەندامى پىنكەتىت، ئەمەش بە ھۆزى توندى پەيوەندى نىوان گەردىلە کانى.

پىنچەم: جۇن بارو John Barrow بىست و پىئىج نەگۆپى بىنچىنەسى دىاريکردووه، كە بىنچىنەى گەردوون لەسىرى وەستاوه (وەك خىزايى رۇوناکى - نەگۆپى بلانك - سفرى گەرمى رەھا...)، ئاماڻەي بۆ ئەوه كەر كەموكەپىيەك لە بەھاى يەكىن لەم نەگۆرانەدا رۇوبىدايە، پىنگائى بەوه نەددەدا كە گەردوون جىڭگەر بىيىت و ژيان درووست بىيىت.

ئايا ھىشتا گومانىتك بۇنى ھەمە لەسىر ئەوهى كە گەردوون بەپىئى ئەندازه‌ي مرۆف درووستكراوه؟! كەواتە با سەرنجى مالەكەمان بىھىن.

هاوسه‌نگی سه‌رسوره‌تینه‌ری گونجاو بۇ ژیان لەسەر ھەسارەتی زەھوی

تیرەتی ھەسارەتی زەھوی نزىكەتی (۶۴۰ کم) و، چىۋىتى نزىكەتی (۴۰۰ کم) و ناومەرپۇزى كى زەھوی لە پارچىمەتكە ئاسن پىكھاتوو، بەھۆى بۇنى گەرمىيەتى كى زۆر گۆزپاوه بۇ تۆپىنگى پەق، بەھۆى ئەۋەتى پاللەپەستۆيەتى كى زۆرى خراوەتە سەر و، چىننېتى كى ئاسنى تواوه دەوري ئەم توپىتى داوه.

ئەستوورى توبىكلى زەھوی نزىكەتی ۲۰ کم و، لە چەند چىننېتى كى پىكھاتوو، كە بەسەر يەكەون و تىكەھەلکىشىن، لەسەر ئەم چىنانەش چىننېتى كى ترى نەرمتىر ھەمە پىتى دەوتىت بەرگ Mantle.

قەبارە و ھېتىزى كىش كەدنى زەھوی...

ئەگەر قەبارەتى ھەسارەتى زەھوی بچۈكتۈر يان گەورەتى لە قەبارەتى ئىستايى بوايە، ئەوا ژیان لەسەرى شىتىكى مەحال دەبۇو.

بۇ نەمونە ئەگەر زەھوی ئەمەنەتى مانگ بوايە، ئەوا ھېتىزى كىش كەدنەتى كى يەك لەسەر شەشى ھېتىزى كىش كەدنەتى ئىستايى دەبۇو، نەيدەتوانى ھەلەمى ئاو و ھەواي دەوري دەستىپىوه بىگرىت، واتە بەرگە ھەوا ھەلدىوەشا، ئەمەش لەسەرى پىتىستى دەكەت كە بەشىو ساردى زىاتى بېتت بۇ ئەۋەتى ھەرچى لەسەرىتى بىسۇتىت (وەك ئەۋەتى لەسەر مانگدا پۇودەدات، كە ھېچ بەرگە ھەوايەتى كى لە دەوردا نىيە)^(۱).

بەھەمان شىيە ئەگەر بەرگە ھەواي زەھوی چىرتى بوايە لە ئەندازىمىي ئىستايى، ئەوا رۇزانە نەيزەكە كان دەكەوتىنە سەر زەھوی، بەخىرايى ھەشتا كىلۆمەتر لە چىركەيدەكدا و ھەرچى لەسەرىتى دەيسۇوتاند و، زەھوی لە ماۋىتى كەمدا وەك يېڭىنگى لىدەھات.

(۱) بەرگە ھەواي زەھوی پىنگا دەدات كە ئەندازىمىي كى دىيارىكراو لە تىشكى خوار سور تىپەپىت، كە لە رۇزىدا كەش و ھەواي زەھوی گەرم دەكەت، ھەروەھا بەرگە ھەوا ھەندىتىك لەو گەرمىيە بۇ شەوان گل دەداتمۇو Green House Effect

به پیچهوانه‌شده، نه گهر تیره‌ی زموی دوو نهونده‌ی تیره‌ی نیستا بواهه، نهوا هیزی کیش کردنیش دوو نهونده دهبوو و، بدرگه هموای دهکشا (به نهندازه‌ی نزیکه‌ی ۱۲۰ کم)، بهمهش همر نینجیکی چوارگوشه فشاری لهسر زیاد دهبوو و، له حدوت کیلوگرامه‌وه دهبوو به چوارده، نهمهش خراپترين کاریگمری لهسر گیاندوهاران درووستده‌کرد.

همرچی گهوره بونی قهباره‌ی زهوبیه بۆ قهباره‌ی خۆر بۆ نمونه، نهوا هیزی کیش کردنی سد و پمنجا جار زیاد دهبوو و، بدرگه هموای دهکشا بۆ نهستوري تهنيا حدوت کیلو متر و، فشاری هموابی لهسر همر نینجیکی چوارگوشه دهبوو به (تهن)یکی نهواو، بهمهش نهوا ناژله‌ی کیشه‌که‌ی يەك کیلوگرامه - له ژیر چپری هموای نیستادا - دهبوو به پمنجا کیلوگرام، هدروهه قهباره‌ی لاشه‌ی مرؤف (نه گهر لە بارودۆخدا تواناي پهيدابونی هه‌بواهه) نهونده‌ی قهباره‌ی مشكينکي گهوره‌ی ليدههات و، بهمهش مهحال بوو عهقلی مرؤف بهم شیوه‌یه نیستا بواهه، چونکه نه شیوه‌یه نیستاي مؤخ نايست له کیشیکی ديارىکراو كه متر بیت.

خولانه‌وهی زهوي...

زموی به خیزایی (۱۱۰۰۰) کیلو متر له کاتثر میزتکدا (۳۰ کم له چركه‌یه کدا) بددوری خۆردا دخولیته‌وه، بگره خمریکه فریمان بدانه بۆشایي ناسمان، باشه ئیمه چون لهسر زموی جنگیرین له کاتئکدا بەو خیزاییه دخولیته‌وه؟! لیزهدا چاکه بۆ هیزی کیش کردنی زموی و پهستانی هموای دهورویه‌رمان ده گه‌ریت‌دهوه.

زموی هه‌موو رۆژیک خولیک به دهوری خویدا لیدههات به خیزایی (۱۷۶۰) کیلو متر له کاتثر میزتکدا. نه گهر نهه خیزاییه بۆ پینچ سد کیلو متر له کاتثر میزتکدا كەم ببیت‌دهوه، نهوا شمو و رۆژمان ده نهوندی نیستا دریزتر دهبوو. هدروههها وا پیوستی ده‌کرد كه گه‌رمى خۆر هه‌موو شتیکی سه‌ر زموی بسووتیتیت و، دواي نهوه همرچی ده‌مايه‌وه ساردي سه‌ختي شه‌وهی دریز لەناوى

لاری ته و هر هی زه وی.

زه وی به دوری خوردا ده خولیته و به گوشمی لار به دوری تمده و ره ناسوییه که وی
به نهندازه ۴۵، ۲۳ پله، که و هر زه کانی سالی لیوه پهیدا ده بیت، به مهش زوریه
ناوچه کانی سه ره زه وی به دریزای سال شیاون بو کشتوكال و نیشته جنی بون.

نه گهر زه وی نه و لاریهی نه بایه، نهوا تاریکی هر دو قوتیه که وی به دریزای
سال داده پوشی و، هملمی ناوی ده ریا کان به باکور و باشوردا ده پریشت و، جگه
له شاخی به سه لدک و بیابانی و شک و دوورود ریز لدنیوان هر دو قوتیه که دا
هیچی تر له زه وی نه ده بون؛ نه مهش ژیانی له سه ره زه وی ده کرده شتیکی مه حال.

پلهی گرمی زه وی...

پلهی گرمی سه روی خور حدوت هزار پلهی سه دیه و، مهودای
نیوان خور و زه بیش نزیکه (۱۶۵) ملیون کیلو متره. نه گهر زه وی نیوهی
نه مهودایه له خور نزیک بوايده وه نهوا نه و لایه پریهی ئیستا لمبه ده سه
راسته و خو گری ده گرت. نه گهر مهودا که ش دو و نهونده مهودای ئیستای
دوور بواي، نهوا ساردي زور ژیانی له سه ره زه وی نه ده هیشت.

نه گهر له جیاتی خور نه ستیره کی تر، که پلهی گرمیه که وی چهند
جاریک له خور زیاتر بیت (نه و جوره نه ستیرانه زور زورن)، نهوا زه وی ده بون
به کووره کی زور گرم.

تونکلی زه وی و ده ریا کان...

نه گهر نه ستوری تونکلی زه وی به نهندازه سی مهتر له نه ستوری ئیستا
زیاتر بواي، نهوا ئۆكسجینی له همدادا هەلدەمژی و، بېبى ئۆكسجینیش ژیانی
گیانلە بەران مه حاله.

به هەمان شیوه نه گهر قولی ده ریا کان چهند مهترینک له قولی ئیستادا قولر
بوايەن، نهوا دووهم ئۆكسیدی کاربۆن و ئۆكسجینیان هەلدەمژی، به مهش ژیانی
پروهک مه حال ده بون، سەرەرای مه حالی ژیانی گیانلە بەران.

به رگی پاریزه ری زه وی ...

ههسارهی زه وی به سی بدرگی پاریزه دهوره دراوه. بدرگی دهره کی بریتیمه له (بواری موگناتیسی) که زریانه خوریمه کان دهداوه، که به سه هه مسو ههساره کانی کومله خوردا هه لده کمن^(۱) که توانای لمناویردنی هه مسو ژیانیکی سدر پوی زه ویان همیه.

بدرگی دووه چینی نوزونه^(۲) که زه وی له تیشكه زیانبه خشه کانی گرد دون ده پاریزت.

ههروهها بدرگه ههوا (که پیشتر باسمان کرد) بدرگی سیمه مه. نۆکسجينیش ۲۱٪ له گازه کانی پنکهاتهی بدرگه ههوای نزیکی زه وی پنکدینت، ئه گهر نه و پریمه به نهندازه دوو نهونه زیاد بکات نهوا نه گمری سوتانی زیاتر دهبو و ناگره کانی بو خوی پراوه کشا. ههروهها (تیشكه کیمیاچیه کانی خور Actinic Rays) ناتوانن ثم بدرگه ههوایه بپن، تهنيا به نهندازه پیویست نهیت بو ژیانی پووهک و درووستکردنی ڤیتامین (D) له لاشمی مرؤفدا و لمناو بردنی به کتريا زیانبه خشه کانی و ههندیک له سووده کانی ترى !!

موعجیزهی ثاو ...

زه وی تاکه ههسارهی کومله خوری نیمهه که ثاوی به ههرسن دوخه که تیدایه (گاز - شل - رهق).

ههروهها ثاو تاکه شلهیه که به بهستن چپیه که که مده کات! له بدر نه و سه هول له سه زه ویدا ده توئنه و. له هه ردوو بازنده بهسته له کی باکور و باشوردا سه هول ثاوی ژیروهی گل دهداوه، بویه پله که گرمیمه که له خوار پله که بهستن دایه و ماسی و گیانله بهره ثاویه کان هم ره ژیاندا ده میننه و.

(۱) نه زریانه له پرپوتونی بارگه موجب و نه لیکترۆنی بارگه سالب پنکهاتووه.

(۲) گردی نوزون له سی گردی نۆکسجين پنکهاتووه ۰۳.

ناو به شیوه کی نمونه کی کار دانده ای له گهـل دیار دهی تایبـه ته مـوین Cappillarity دا هـیـه، کـه مـوـعـجـیـزـیـه کـه لـه شـیـوهـی یـاسـای سـرـوـشـتـیـدا، چـونـکـه رـیـنـگـاـ به نـاوـ دـهـدـاتـ بـدـرـهـوـ بـهـرـزـتـرـینـ چـینـیـ خـاـکـداـ بـهـرـزـبـیـتـهـوـ، هـرـوـهـکـ چـوـنـ رـیـنـگـهـیـ پـیـنـدـهـدـاتـ لـه قـهـدـیـ دـارـهـکـانـدـاـ لـه رـهـگـمـوـهـ بـدـرـهـوـ گـهـلـاـکـانـ بهـ پـیـچـهـوـنـهـیـ هـیـرـیـ کـیـشـ کـرـدـنـیـ زـهـوـیـ بـهـرـزـبـیـتـهـوـ^(۱).

خوئـنـهـرـیـ بـهـرـیـزـ...

هر بازنـکـ کـه زـانـسـتـ هـلـیـدـهـدـاتـ دـهـچـیـتـهـ سـمـرـ بـهـلـگـهـیـ (دـیـزـایـنـیـ زـیرـهـکـ) وـ رـاستـیـ (بهـلـگـهـیـ گـهـرـدوـونـیـ) دـوـپـاتـ دـهـکـاتـهـوـ، هـمـرـوـهـکـ چـوـنـ بهـ شـیـوهـیـکـیـ زـیـاتـرـ ئـامـاـزـهـ بـوـ درـوـوـسـتـیـ (بـنـچـینـهـیـ مـرـقـیـ) دـهـکـاتـ. تـهـنـانـتـ هـنـگـاـوـهـ زـانـسـتـیـیـهـکـانـ، لـهـ یـاسـایـ جـوـلـهـیـ (نـیـوـتـنـ) اـوـهـ تـاـ دـهـگـاتـهـ پـهـیـوـنـدـیـ نـیـوـانـ بـارـسـتـهـ وـ وـزـهـیـ (ئـمـنـیـشـتـایـنـ) وـ تـاـ دـهـگـاتـهـ خـاسـیـتـهـکـانـیـ گـهـرـدـیـلـهـ وـ تـمـنـوـلـکـهـکـانـیـ خـوارـ گـهـرـدـیـلـهـیـ (فـیـزـیـاـیـ چـمـنـدـیـ) تـاـ دـهـگـاتـهـ بـنـچـینـهـیـ DNA وـ تـاـ دـهـگـاتـهـ مـوـخـ وـ نـهـیـنـیـیـهـکـانـیـ.. دـوـورـیـ وـ قـوـلـیـ گـهـورـمـتـرـ وـ گـهـورـمـتـرـیـ ئـهـوـ سـیـ چـهـمـکـهـمـانـ بـوـ ئـاشـکـرـاـ دـهـکـنـ.

ئـهـ گـهـرـ نـهـیـارـانـیـ (بـنـچـینـهـیـ مـرـقـیـ) بـهـ تـمـنـیـاـ بـوـنـمـانـ لـهـ گـهـرـدوـونـداـ بـهـ بـهـلـگـهـیـکـیـ سـرـوـشـتـیـ بـوـ شـیـاوـیـ بـنـچـینـهـیـ گـهـرـدوـونـ بـوـ درـوـوـسـتـبـوـونـیـ ژـیـانـ بـزاـنـ وـ، پـاشـانـ بـلـیـنـ شـیـاوـیـ گـهـرـدوـونـ بـهـلـگـهـ نـیـیـهـ لـهـسـرـ بـوـنـیـ شـتـیـکـیـ غـهـیـبـیـ، ئـهـواـ دـوـوـ شـتـ بـخـ بـهـرـدـهـ ئـهـوـ نـهـیـارـانـهـ:

یـهـکـمـ، جـیـهـانـ بـهـ تـمـنـیـاـ بـوـ درـوـوـسـتـبـوـونـیـ ژـیـانـ ئـامـاـدـهـ نـهـکـراـوـهـ، بـهـلـکـوـ بـوـ درـوـوـسـتـبـوـونـیـ بـوـنـهـوـمـرـیـ زـنـدـوـوـیـ زـیر~هـکـیـ لـوـزـیـکـیـ ئـامـاـدـهـکـراـوـهـ، کـهـ لـمـوـ گـونـجـاوـیـیـ تـیدـهـ گـاتـ.

پـرسـیـ دـوـوـهـ، ئـهـوـمـیـ کـهـ ئـهـوـ گـونـجـاوـیـیـ زـوـرـهـیـ لـهـ گـهـرـدوـونـداـ هـمـیـهـ زـوـرـ زـیـاتـهـ لـهـ پـیـداـوـیـسـتـیـ گـیـانـلـهـبـهـرـانـ وـ خـوـشـگـوـزـمـانـیـ وـ چـیـزـیـکـیـ تـایـبـهـتـیـ بـوـ رـهـخـسـانـدـوـوـهـ،

(۱) بـایـلـوـزـیـیـکـانـ رـیـزـهـیـ ئـهـوـ نـاوـهـیـ کـهـ بـهـ درـهـخـتـیـکـیـ سـیـ مـدـتـرـیدـاـ سـرـدـهـکـمـونـتـ بـهـ ۴۰۰ـ لـیـترـ لـهـ کـاتـرـمـیـزـنـکـداـ مـمـزـمـنـهـ دـهـکـنـ. دـهـتوـانـیـ بـوـ پـیـشـبـیـنـیـ کـرـدـنـیـ نـهـنـدـازـهـیـ وـزـهـیـ پـیـوـسـتـ وـ ئـهـوـ زـاـوـثـاـوـهـیـ لـهـ تـرـوـمـپـاـکـانـ پـهـیدـاـ دـمـیـتـ بـوـ نـاوـدـانـیـ دـارـسـتـانـیـکـ بـکـمـیـ، ئـهـ گـهـرـ سـرـوـشـتـیـ نـهـبـوـایـهـ چـ هـمـرـایـهـکـیـ دـمـنـایـمـوـهـ.

به تایبەتی مرۆڤى خاون چەندان پیداویستى دەرۈننیي جياواز، ئەمە سەرەتاي ئەوهى كە گونجاویيەكى كە مەترىش بەس بۇ بۇ درووستبۇنى ژيانى ئەو گيانلەبەرانە.

دواى تېگەيشتن لە دوو لايەنەي گونجان، لايەنگارانى (بنچىنەي مرۆسى) ناوى (بنچىنەي بهىزى مرۆسى Strong Anthropic principle) اى لىدەنин، ئەوه لە بەرامبەر زاراوهى (بنچىنەي مرۆسى لاواز) كە بە تەنیا ئامازىيە بۇ چەمكى (ئىمە هەدين، كەواتە گەردۇن گونجاوە).

سەرەتاي ئەوش، ماددىگەراكان (ھەروەك چۈن لە سەرتاي تەۋەرەكەدا باسمانكىدا) چەمكى بنچىنەي مرۆسى رەتەكەنەوه و، تەنانەت باوھىبۇن بەئامانجدارىتى Teleology بەدرچۈننېكى ناشكرا لە زانست دەزانن، كە توانيویتى لىنکدانمەھى كى فيزىيەتى بۇ ھەموو دىاردە سرووشتىيەكان بىكات، كە بىلاي ئەوانەوه هيچ بوارىك بۇ لىنکدانمەھى ئامانجدارى بۇون ناھىلىتىمەوه و، ئەوش وەك بە ھانىيەك بۇ نكۆلىكىدن لە بۇونى خودايى دەزانن.

بە خستەپۇرى دوو چەمك وەلامى ئەو گومانانەي لە مىشكى يېباوھەندايە دەھىنەوه، دەربارەي بەلگەي گەردۇونى و بنچىنەي مرۆسى، كە لە دوو چەمكەدا دەرچۈن لە زەلکاوى گومان و يېباوھەر بەدى دەكەين.

چەمكى يەكەم: نابىن وا بىرىكمەنەوه كە بە تەنیا لىنکدانمەھى خۆكار (فيزىيەت) How لىنکدانمەھى زانستىيە. چونكە ئەگەر لىنکدانمەھى خۆكار رۇوبەرپۇرى (چۈن) بىيىتىمەوه، كە زانست لىئى دەكۆلىتىمەوه، ئەوا لە رۇوي عەقلىيەوه لە گەل لىنکدانمەھى ئامانجى بۇچى? Why تىكناڭىرىت كە بە دىيەنەمرى گەردۇن و مەرۆف مەبەستىيانە.

با نمۇونەيەك لەسەر ئەوه بىنېنەوه: پىاۋىك بەسەر چىايىنەكدا سەرەتكۈنەت و، خەلک دەربارەي پرسىيار دەكەن. لىزەدا دوو وەلامى جياواز ھەن. يەكەميان، بۇ ئەوه سەرەتكۈنەت كە دىمەنە سرووشتىيەكان لەسەر چىاوه كەوه سەير بىكات، كە ئەمە لىنکدانمەھى كى ئامانجىيە بۇ دىاردەكە؛ چونكە ئەو ئامانجەمان بۇ رۇون دەكتەمەوه كە پىاوه كە بۇي بەسەر چىاکە دەكۈنەت.

هەرچى وەلامى دووهەم، ئەنەن زنجىرىيەك ھۆکار و ئەنجاممان بۇ دەخاتەرروو كە ھەنگاواھەكانى پىاواھەكى بۇ دەنرىت: چونكە ئەن خواردنەي خواردووەتى سەرچاوهى وزەكەيە كە كۆئەندامى جولە سوودى لىيەرگەرتۈوه، پاشان لايەنېتىكى دەرهەكى ئەن وزەيە بەكارھىتىناوه، ئىتىر ماسۇلەكەكانى پىاواھە كە گۈزبۇن پاشان خاوبۇونەتموھ پاشان گۈزبۇن و پاشان خاوبۇونەتموھ، تا لە كۆتايدا لاشەكەيان گەدىاندۇتە سەر چياكە، ئەمەش لىيەنەنەوهى خۆکار يان مىكانيكىيە، لىيەنەنەوهى كە رووداوهە كە دواوه پالدىتەت، لە كاتىتكىدا لىيەنەنەوهى ئامانجىيى لە پىشەوه رووداوهە كە رادەكىشىت.

لەبدر ئەنەن ھېچ ھەۋەزىيەك لە نىوان دوو لىيەنەنەوهەكەدا بەدى ناكەين و، بەھىچ جۆرلىك بۇونى يەكىكىيان نىشانەي نەبۇونى ئەنەن دىكەيان نىيە (ھەرەك بىباورەن واى دەپىن). چونكە زۆرىيە كاروبىارەكانى ژيانمان دوو ھۆکار ھەلىاندەسۈرپەتن: خواردنى خۆراك، كە ئامانجدارى و خۆکارى تىدايە. خواردنى دەرمان دىسان ئامانجدارى و خۆکارى تىدايە، لىخۇرپىنى ئۆتۈمىيەل...

گۈنگەتىن ھەۋىزى، كە لە نىوان عەقلى سەردەمەكانى ناۋەپاست و سەردەمى ئىستادا ھەمە، ئەمە، كە يەكەميان ئايىنى مەسيحى دەستى بەسەردا گەرتىبوو، كە بەئامانجدارى بەسترابۇوه، هەرچى دووهەميانە ئەندا خۆکارى دەستى بەسەردا گەرتىبوو. لە راستىدا جىاڭىرىنەوهە، پاشان كۆزكەنەوهى لىيەنەنەوهى ئامانجى و لىيەنەنەوهى خۆکارى گۈنگەيەكى زۆرى ھەمە بۇ تىڭەيشتن لە مىژۇوي ھزرى مەۋھىتى و تىڭەيشتن لە ھەممو ژيان و، لە كۆتايدا زانىنى ئامانجى بۇونمان.

چەمكى دووهەم: ھەندىلەك كەس دەلىن، ئەگەر دان بە بۇونى خودا بىنېيەن كە گەردوونى بە دىھىتىناوه و، ھىز و ياساكانى بۇ لە سرۇوشىدا داناوين، ئەندا چ پىوست بەوه دەكت بلىن - كە خودا ھەلساوه بەرنىكخىستنى گەردوون و رايىكەنلىكى يەك بە يەكى كاروبىارەكانى؟

فەيلەسۈوفەكانى يۇنان (الله سەررووي ھەمۈيانەوه ئەرسىتۇ) بەر لە ھەمۈوان ئەن چەمكەيان خستۇتەررۇو. دەلىن كە خودا دواى ئەوهى گەردوونى درووستكەردووه و،

ریتکی خستووه و به شتیکمهوه خدريك بوروه که له گمهورهی بوهشیتهوه، به خویدهوه خهريك بورو. فمیله سووفه کان بمو پاکرا گرتنهی خودا له سهرقاں بعون به جگه له زاتی خوی، له به دیهینراوه کانی دایانبریوه و، کرد و ویانه به خودایه که هیچ گرنگی له ژیانی ئیمهدا نهیت.

بەلام ئایینه ئاسمانيه کان ئەم دەرگایهیان به رپوی گومانکاراندا داخستووه، ھەروهها به رپوی ئەوانهشا که داره که له ناوهراستهوه دەگرن، ئەو ئایینانه بۆیان رپونکردووینه تەدوه که خودا به درېتائى کات کارى بعونهور بەرپیوه نەبات، له پىنى ياساکانهوه بۇ نەمونە ھىزى كىشىكىدن بەخوی کارناکات، بەلکو خودا ھەمۇ ساتىك وزەی پىنده خشىت، ھەمۇ ياسا سرووشتىيە کانی دى به ھەمان شىوه.

ئەگدر خودا بەردوام (بۇن) بەرپیوه نەبات، ئەوا ھىزى كىشىكىدن و ھىز و ياساکانى تر لە کار دەکەون، بەلکو سرووشت خۆشى تۈوشى دارمان دەبىت. واتا ھىشتا خودا بەردوامە لە درووستكىرنى سرووشت و ياساکانى و، ھەر ساتىك سەر لەنوي بە شىوهى كى بەردوام درووستى دەكتەوه.

گومان لەوددا نىيە کە ئەو دوو چەمكە بەيەكەوه ھەردوو لىتكانهوهى ئامانجىي و خۆکار بەيەكەوه كۆدەكەنەوه و، زۆرىمە ئەو ھەقلىزىيە رپووكەشەى لە نىوان دىدى ئايىن و دىدى زانست ھەمە بۇ بعون چارەسەرى دەکەن.

باسته سییم: هزرمه نایینه له تهرازهودا

پسپورانی بواری سرمه‌لدانی دینداری و میزروی دهرکه‌وتني دینداری واي دهبيتن که چدمكه ناييني و ئەخلاقىيە كان به شىوهە كى سەرتاتى لەگەل مەرقۇدا سەريان ھەلداوه، پاشان ورده ورده گەشەيان كردووه و بەرھو تەواوبون رۇيىشتۇون، لە كاتىكدا كە لە رۇوكەشى دەقە ناييني ناسمانىيە كان بۆمان دەردەكەويت كە ئەو چەمکانه هەر لە سەرتاتادا بە تەواوى پەيدابون و مەرفە هەر لە كاتى درووستبۇونىدە پەيوەندىيە كى ناشكرای لەگەل خودا ھەبۇوه (گفتۈگۈ نىوان خودا و نادەم)، لەبىر ئەو پېۋىستە ھەول بۇ ئەو بەرىت كە گونجان لە نىوان ئەو چدمكه و زانستى نايىنەكاندا بەۋىزىتەوه.

ئەفسانەكان (فەلسەفەي پىتش فەلسەفە) :

لە مەوسوغەي نايىنەكانى جىهاندا ھاتووه:

(ھېچ كۆمەلىيکى مەرفە نېيە - ھەرچەندى سەرتاتى بىت - كە ھېچ بېرۇكەيە كى دەريارەي بۇونەھەر يان ئەو كىيانانە نەبىت كە لە سەرەوەي سرووشتن)).

لە راستىدا دەركەوتني هزرى نايىنى لەلائى مەرفە بەستراوه بە درووستبۇونى عەقلى و دەركەردنى بەوهى كە خۇودىيکى جىاوازى ھەمەيە. بۇيە دەستى كەدەپرسىاركەرن و پىداگرى كردىن لەسەر ئەو پرسىارانە: نايى ئەو بۇونە بەدىھەنەرەتكى ھەمەيە؟ نايى دواى مردى زىندىبۇونەوه ھەمەيە؟ چاكە و خراپە چىن؟...)

لەو كاتەي مەرفە دەستىكىد بە گەران بە دواى وەلام بۇ ئەو پرسىارانە، بۇ ئەوهى وىستى پرسىاركەرنى تىرىكەت و بتوانىت بە ناشتى لەگەل خۆى و

ئەو بۇونە نارۇونىدا بىزى، بۇ ئەوهش ھېچى لە بەردىمدا نەبۇ جىگە لە خەيالى بەرجەستەبۇ لە ئەفسانەكىندا، كە پىشتر بۇ لىتكانەوهى دىاردە سرووشتىيەكىنى دەوروپەرى پەنای بۇ بىردىبۇ، بۇ نموونە بۇچى خۆر ھەلدىت و ئاوا دەبىت؟ ھۆكاري لا فاو چىيە؟ بۇچى باران دەبارىت؟...

بەم شىۋىمە ئەفسانە بۇوه ھەولى سەرتايى مەرۆف بۇ لىتكانەوهى دىاردە سرووشتىيەكىن (الله بىرى زانىت)، پاشان بۇ كىدە بىانۇ بۇ بۇونى و رەھشىيە و تىڭگەيشتن لە سرووشت و بەدىھىئەنر (الله بىرى ئاينى).

مەرۆفيش لە ئازمۇونە كەيدا ئەمنىا وىنمى مەرۆفايەتى دەدى، بەتمواوى كاردانەوه و رەفتارەكىنى (بە چاکە و خراپەكىنى) تا ئەو رەفتارانە لە خودا بەرزەكىنى (وهك: ئىزىس و ئۆزۈرس و زىرس) دامالىت، ئا بەم شىۋىمە مەرۆف خۆى پەرستۇوه بىن ئەوهى بىزانىت.

خەيالى مەرۆف تىپۋانىنى خستۇتپۇو بۇ خوداي تىزمىرىش لەسەر شىۋە ئاژەلەكىن، وەك گۈنۈرەكەي ئەبىس لەلائى فيرۇعەونەكىن. ھەردوو شىۋەكەشى تىكەل كىدەن لە (مەرۆف و ئازەل) جا خوايەكى وەك (ئەبۈلەھەول) ئىتنا كرد، كە سەرەكەي سەرى مەرۆفە و لاشەكەي لاشە شىۋە.

فەلسەفە :

كاتىك عەقللى مەرۆف زىباتر پىنگەيشت، دەركى بەوه كرد كە تىپۋانىنىن ئەفسانەيەكىنى جىنگاى گالىتەجارپىن، ئىتە زانىيارى ھەنگاۋىتكە بەرە فەلسەفە چووه پىشەوه.

فەلسەفەش (وهك ئەفسانەكىن) بە گەرنگىدان بە بنچىنەي ماددى بۇون (درووستبۇون لە خاك، ئاوا، ھەوا، ئاگىر) دەستىپېتىكەد. پاشان بە چارە سەرە كەنلى پەرسىيارە زانىيارىيە گەشتىگىرەكىن، ئىتە سى چەمكە سەرە كىيەكەي فەلسەفە دەركەوتىن: بۇون، زانىيارى، رەوشت^(۱).

(۱) بۇ زانىنىي پىناسىي فەلسەفە و بوارەكىنى، سەرنجىي بايمىتى (بەرلەوهى ئەم كەتبە بخۇنىتىمە) بىدە.

نه گهر فلسه‌فه دهستی هندتیک که‌سی گرتیت بز بژچوونی بین خموش،
وهك سوقرات و نه فلاتون و نه رستو و نه نتوئنی فلو، نهوا له بمراهمبردا فلسه‌فه
زور که‌سی ترى له دهیای گومان و دوودلیدا حنکاندووه^(۱).

تهناندت بز نهوانه‌ش که له گهیشن به قسه‌ی يه‌کلاکه‌روه دهیاره‌ی
دياريکردنی ناسنامه‌ی مرؤف و، واتای ژيان و، نامانجه‌کانی بوونه‌ور و،
ناسينی به‌ديهينه‌ر و پرسه فلسه‌فيه‌کانی تر زور به خراپی شکستيان هينا.

مرؤف له‌که‌ل خودا و ئايين^(۲) :

په‌يوهندى مرؤف به خودا. په‌يوهندىيەكى سۆزدارىيە
په‌يوهندى مرؤف به ئايين. په‌يوهندىيەكى عهقلىيە

مرؤف و بوونى خودايى...

مرؤف پيويستى به ئايين نيه تا ههست به خودا بکات! چونكه ههست‌کردن
به بوونى خودا ههستىكى سرووشتىيە و، خودا له لايەنى سۆزدارىي مرؤفى
داناده. مرؤف ههـلـدـهـسـتـيـتـ بـهـ وـرـگـرـتـنـ (يان درووست‌کردن)ـ اـيـ لـايـنـيـ
وهك بـنـچـيـنـيـهـكـىـ بـهـرـزـتـرـ لـهـوـ هـهـسـتـمـوـ،ـ ثـمـوـ هـهـسـتـ وـ سـۆـزـهـ نـهـوـ نـاـكـاـتـهـ مـهـرـجـ

(۱) گومان و دوودلی، له هملوئىستی جان بژل سارتم، دامهزىتنىرى فلسه‌فه‌ي بونگدرابى بىباورپى
درده‌کهونت. چونكه كاتىك سارتم له مىرن نزىك بعوه، داواي له هاپرىتكى ژيانى سىزون دى بۇفوار كرد
كە قەشىدەكى بز بېتتىت!، نافرته‌كەش زورى لە سەيرپۇو، نكۇلۇ لە داواكارييە فەيلەسۈوف كرد و بىنى
وت له جياتى قەشە كاردىتالىكت بز دىنەم گوتى نانا كاردىتال مەھىتى، ئىوان فروفەيل دەكەن، بىرۇ قەشمەكى
سادە گوندىتكم بز بىنە، قەشەكەي بز هينا، سارتم له بەردهمىدا دانى به هەمسو هەلە و شىكتەكانيدانان،
بىلکو رېزگارى بېتت.

ھملوئىستى سارتم له هملوئىستى فەيلەسۈوفى فەرەنسى بىباور فۇلتىز نزىكە، كە له كاتى سەرمەرگدا
داواي له قەشىدەكى كرد كە گۈنى له داننان بە هەلە كانى بىگىرت بەر لەھەي بىرنت، بەلام قەشەكە پەتى
كەرده داواي ليخۇشبوون بز كەسيك بکات كە له كەلىساي كاسۇلىكى دانى به باۋەر، كەيدا نەنایات! بۇيە
فۇلتىز تۈرپۇو قەشەكەي كەرده دەرۋوھ، پاشان بەياناتامىيەكى نۇرسى كە تىيادا هاتبۇو: ((من لەسىر باۋەرپۇون
بە خودا و، خۆشۈريستى هاپرىتكانم و رق لە دوڑمنە كانم و رق لە ئەفسانە خىتنىداوە كانى ناو ئايىن دەرم)).

(۲) نەو چەمکانى لەئىز نەو ناونىشانەدان، له كەتىيى نەندازىيار دكتۇر محمد حوسەينى ئىسماعىل:
(ئايىن و زانست و كەمۈكۈرى عەقلىي مرؤف) دەرمەيتاون. كە له سالى ۱۹۹۹ چاپكراوه.

که لایمنی ئایینی خاسیەتى دىيارىكراوى بۇ خودا ھەبىت، ھەروەك چۈن ئەوهش پیویست ناکات كە ئامانج لە بۇونەوەر رۇون بىكىتىھە و، ھېچ دۆخىك بە پەرسىنى خودا بە مەرج ناگىرىت، بەلگو تەنپا وەك بنچىنە داواى ئەوه دەكات كە بۇونى خودا دووبات بىكىتىھە و تەواو.

لەبەر ئەوه، ھەروەك چۈن ئەو ھۆشىارىيە سرووشتىيە بە بۇونى خودا بەھۆى بىرپاواھى درووست و پەرسىنى راست پىرەكىرت، بە ھەمان شىۋە بە بىرپاواھى و پەرسىنى بىتپەرسى و سەرەتايسىش پىرەكىتىھە، كە عەقل بە تەواوى لە تىزامانى دوور دەخلىتىدە.

ئىسلام ئەوهمان پىندەلىت كە خودا ئەو سرووشتىيە بە خودى خۆى لە دەرۈونى مەرقايدىتىدا چاندۇوە، بەپى بۇونى ھېچ نىۋەندگىرىيەك لە فرىشتە يان پىغەمبەر، ھەروەك قورئانى پىرۇز پىمان دەفرمۇت:

﴿وَإِذَا أَخْذَ رَبِّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشَهَدُهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَّا تُمْكِنُ ﴾
بِرَّكُمْ قَاتُلُوا بْنَ شَهِيدَنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ ﴾ ۱۷۵﴾

الاعراف: ۱۷۲

ھەروەها پیویستە جەخت لەسىر ئەوه بىكىندە بە بۇونى پەيوەندى تىوان خودا و مروف بە پەيوەندىيەكى سۆزدارى و عاتىفى، واتاي مەحال بۇون يان پیویست نەبۇونى بەلگەمى عەقلى لەسىر خودا ناگەيدىت، ئەوهتا ئەو كىتبىي لەبەر دەستىدا يە گەشتىيکى عەقللىيە بۇ سەلماندى ئەو بەلگەيمە.

مروف و ئايىن :

خودا پەيوەندى مروف بە ئايىنەوەي كردىتە پەيوەندىيەكى عەقلى، كە دەكى ئەقلى مروف بەلگەمى لەسىر بىنېتىھە و، بىخاتەبەر شىكىرنەوە و بەلگەھىتىنەوە و ھەلىنجان، ھەروەكو لە قورئانى پىرۇزدا ھاتووە:

﴿يَأَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَنٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُّورًا مُّبِينًا ﴾ ۱۷۶﴾

النساء: ۱۷۴

تویزینهوه کان و یکچوونیتکی زور ناشکرایان کردوه له نیوان شیوازی ثایینی گله سمره تاییه کان و گله لهوان پیشکه و تووته کان، نهوهش ته حددای نمو بیردوزه دهکات که دهیت ثایین رهندگانهوهی ژیانی کۆمەلایه‌تی و کلتوری و ماددییه، وەک ئەدەب و شیعر و هونر و فلسەفە.

کە دهیین: پەیوندی مرۆڤ بە ثایین پەیوندییە کى عەقلىيە، نهوه رەتناکاتەوه مرۆڤ ئارهزۇرى بۇ فیترەتی ثایینیتک ھېيت، بۇلى عەقل له پاستى و درووستى ناوهپۈكە ثایینیتکان دەرده کەویت لەبىر نهوه پیویستە به وردى و بەتوندى جیاوازى بکىت له نیوان ھەستى سرووشتى (کە له ھۆشیارى بۇنى خودا خۆى دەنویت) لەگەل بىرى عەقلانى (کە له دەركىردن به پاستى و درووستى ناوهپۈكە ثایینیتکان خۆى دەنویت)، بۇ نهوهی مرۆڤ پىگا راستەکەی بەرە خودا له دەست نەدات، کە له ھەممو ئایینەكاندا ئامانجى ئامانجە كانه له درووستکردنى مرۆڤدا.

يەك ئایین، له وىنەگەلى جىادا..

قورئانى پىرۇز پىمان دهیت کە ئایین (عەقىدە) بىرۇباوەر^(۱) و شەريعەت^(۲) نەھەن بىرۇباوەر لە ھەممو ئایینە ئامانىتەكاندا يەکە، بەلام شەريعەت لە ئایینیتکەمە بۇ ئایینیتکى تر جیاوازى ھەمە:

﴿ شَرَعَ لَكُم مِّنَ الَّذِينَ مَا وَصَّى بِهِ، نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْنَكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِنَّرَهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى لَمْ أَقْمِمُ الَّذِينَ وَلَا نَنْفَرُ قُوًافِيْهِ كُبُرَ عَلَى الْمُسْرِكِينَ مَانَدَ عُوْهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَنِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ ﴾^(۳) الشرى: ۱۳

(۱) بىرۇباوەر: ھەممو پىغەمبەران لەسىرى رېنگىكوتۇون، ھېچ پىغەمبەرنىڭ نېيە بانگماوازى قومەكى نەگەدیت (خودا پىمرىستن، جىڭ لە خودى نەھەن ھېچ خودايەكى ترتان نېيە).

(۲) شەريعەت، نەھەن ئامانىتە ژیانى مرۆڤ رېنگەخەن، نەھەن خودا حەللىي کردوه بۆيان حەللى دەکات و نەھەن حەرامىشى کردوه لېيان حەرام دەکات و نەھەن خودا بىنى خۆشە فرماتىان پىندەکات و نەھەن شەرعەتلىيە لېيان قەدمەخە دەکات.

﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِرِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَآتَيْوْمَا لَآخِرٍ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرٌ مُّرْبُّعٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خُوفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ ٦٢ البقرة: ٦٢

﴿أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتَ إِذْ قَالَ لِيَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَنَا إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُمْ مُسْلِمُونَ﴾ ١٣٣ البقرة: ١٣٣

واته: ئايىن له ئادەمەوھەر يەكىكە، ھەرچەندە شەرىعەتكانىش لەيدك جىابن (ئىسلام - مەسيحىيت - يەھودىيت).

زۇرىڭ لە فەيلەسووفە رۇزئاوايىھەكان ئەو راستىيەيان زانىوھ، جۈرج يېرنارد شۇ باسى لىيە كەرددووه دەلىت: يەك ئايىن ھەمە، كە لە زىاتر لە سەد وىنەوە پىمان گەيشتتۇوه.

لەبەر نەوھ ئايىنه كان لە زۇر خاسىيەت و چەمكدا ھاوبەشنى، گىنگىرىنىيان:

- ١- باوھبۇون بە خوداى ئەزەلى ئەبەدى، بەدىھىنەرى بۇون.
- ٢- خودا پىغەمبەرانى ناردووه تا خودا بە مرۆڤ بناسىتن و ئامانجى بۇونىان بىزان.
- ٣- مرۆڤ كە پەيامى بۆ رەوانە كراوه، بۇونەورى ھەلبىزىدرابى خودايدە.
- ٤- چىرۇكى بۇونى گەردۇون و مرۆڤ ھەمە.
- ٥- ئايىن چىرۇكى غەبىي و پەرەداوى پېرۇز لە خۇ دەگرىت.
- ٦- ئايىن سرووت و پەرسىتش لە خۇ دەگرىت، وەك نويژو و رۇزىوو.
- ٧- كاتىكى گۈنجاۋ بۆ بىر كەردنەوە دىاريدهكەت.
- ٨- شۇنى پېرۇزى ھەمە كە سەردارى دەگرىت.
- ٩- ئايىن باسى ژيانىكى ترى نەمر دەكەت، كە لەمۇندا رۇحە كان لە خودا نىزىك دېتىمەوھ.

۱۰- ثایین سیسته میکی روشت دیاریده کات، که بدیهیتمن داوا له بهنده کانی ده کات که پیشهوه پهیوهست بن (ثامانجدارتی) و لمسه نهوده لپیچینه و میان له گمل ده کات.

ثایین چه مکیکی ریزه یه، یان راستیه کی رهها؟

باسی نهوده مان کرد که یه ک بیروباوهر و چمندان دیانه تی جیاواز ههن، همروهها باسی نهوده شمان کرد که پهیوهندی مرؤوف به ثایینه وه پهیوهندیه کی عهقلیه، که واته ثایا ده کری هر ثایینیک به ته نیا بخربته بمر لیکولینه وه تا به بدلگه و راستی برپیار لمسه راستی و همله سی بدریت (واته راستیه کی رهایه)، یان پیوسته نهوده له ریبی به راورد کرنی بیت به ثایینه کانی تر (نه مهش مانای وايه چه مکی ثایین به رهایی راست نییه)؟

راستی نهوده که ثایین حه قیقهتی رهایه؛ بدو پیشهی ده کری به شیوه میکی بابه تیانه هملسنه نگاندنی بوز بکریت، له ریگه هملسنه نگاندنی سی پنکهاته سره کیمه کهی (پهیام - پهیام بهر - خودا).

پنکهاته یه که م: تایبته به ناو مرؤکی ده قی ثایینی و سرووشته کهی، پیوسته ده قی ثایینی راست بهم پیوه رانی خواره وه جیا بکریته وه:

۱- خودای بدیهیتمن به مرؤوف بناسیتیت.

۲- ثامانجی بونی مرؤوف رهون بکاته وه.

۳- چه مکه ثایینیه کان له چوار چیوه تیگه یشنی عهقلی مرؤفدا بیت.

۴- ثایین بدلگه عهقلی لمسه نه و چه مک و بیرو رايانه بینیتده، که دهیان خاتمه پوو.

۵- هیچ هه قذریه که له نیوان چه مکه ثایینیه کاندا نه بیت، که پهیامه که دهیان خاتمه پوو.

۶- ده قی ثایینی له گمل یاسای سرووشتی روشتی مرؤوف تیکنه گیرین.

۷- چه مکه ثایینیه کان له گمل چه مکه زانستیه کاندا تیکنه گیرین.

۸- له واقعی ژیانی مرؤوف جیانه بیت.

۹- واتای دهقی ثایینی له گهمل پیشکه وتنی ژیارستانی مرؤف بروات، چونکه هیشتنه وهی چه مکه کان له کاتی هاتنه خواره میاندا، واتا خودا پیشکه وتنی زانستی و ژیارستانی له بمر چاو نه گرتووه.

پنکهاته‌ی دووهم: تایبته به چه مکی پهیامبه ر و سیفه‌تکانی، پیویسته که:

۱- پهیامه که چونیه‌تی بدیهینه به پهیامبه ر و بوونه وهره کانی دیاری بکات.

۲- پهیامه که ئوه روون ده کاته‌وه که پهیامبه ران بېرسن له گمیاندنی پهیامی خودا، پهیامبه ران بۇ ئوه نه هاتوون که خۆیان بناسین.

۳- پهیامه که ئوه دوپات بکاته‌وه که پهیامبه ران ترۆپکی تەواوەتی سنورداری مرؤف، بەو پىئىهی ئەوان پىشەواي مرؤفایتىن بۇ مرؤف. ئەمەش بەھۆزى چەمكىكى زۆر بەرزتر لە چەمكى پالەوانانى گەلان لە داستان و ئەفسانە کاندا.

پنکهاته‌ی سیتیه‌م: تایبته به چەمكى خودا و سرووشتە کەی و، پیویسته ثایینی راست ئەمانه لەخۆ بگرىت:

۱- بەلگەمی حاشا ھەلئە گری خودای بدیهینه لەسەر بوونى و، لەسەر سرووشتى بوونى لە دەروونى مرؤفدا.

۲- وەسف کردنى خودا بە تەواوی و کەمالاتى رەھا، بەوهى کە حىكمەت و تواناي خودايى لە سەررووی حىكمەت و تواناي مرؤفایتىيە.

۳- لە کاتى خستنە رەووی سیفاتە کانى خودا ھىچ چارمان نىيە لە کاتى قىسىمدا ھەر دەبىي ئەو وشانە بەكار بىتىن كە بۇ مرؤف بەكاريان دىتىن، وەك بوون و تۈورەمىي و بەزمىي و بىستن و بىنن. چونكە ئىمە ھىچ كەرسەتە يەكى ترمان لە بەردەستدا نىيە تا تىپوانىنە کانمان دەربارە خودا لى دابىزىن، ئەمەش لەلای زانىيانى بىرۇباوهر بە (وىستى لىنکچۇون) اناسراوه، ئوه بە ھىچ جۆرىڭ ئوه ناگەيدىتتە کە خودا لە ئىمە دەچىت.

قوئىنانى پىرۇز بە شىۋازىتكى وا لە گەمل ئەو ھەلۇىستە مامەلمە کردووه کە هەرچى ھەلە تىڭەيشتە نەيەشتۇرۇ:

﴿ لَيْسَ كَمِثْلِهِ، شَتَّىٰ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴾^{۱۱} الشوری: ۱۱

پهروهد گار شیوازی و نکچون (بیسری بینرای به کارهیناوه، بهلام به رلهوه ناگداداری کرد و بینه تمهوه که ثدو و نکچونه له چوارچیوهی به پاک و ینگمرد دانانی رهایه (هیچ شتیک و هک ثدو نییه).

ثدو سی بمنده هیله پانه کانن، که ده کری له پیبانوه به شیوه کی بابه تیانه حومک له سهر راست و هملهی ثدو نایینه بدھین که لینکولینه وهی له سهر ده کین، سرو و شتییه، که شوتیک بژ ثدو نایینه نهیت که خودا به سیفه تی مرؤی نزم، یان سیفاتی بتپرستی ثه فسانه بی و هسف بکات. یان که له شیوهی نازه لیک یان شیوه کی ناحهز که مرؤف له و به حیکمه تر و زیره کتر و به تو اناتر بیت. یان به خواهند یکی گمهزه و سه مرؤی دابنیت که نه زانیت چی ده کات.

هه روها شوتیک بژ نایینیک نییه که دقه پیروزه کانی پیمان بلین که پهیام بهره کانی بکوژ و خویریز و خیانه تکارن.

هه روها شوتیک بژ نایینیک نییه که دقه کانی پربن له فاحشه و خراپه له نزمرین و قیزمو نترین پلهی و اتا دایت.

بر له هه مهو شتیک، شوتیک بژ نایینیک نییه که به لگهی عهقلی روون و تموا من نه خاته بر دهست بژ بر پارداز له سهر ثدو پهیامهی هیناویه تی. نیسلام روون ترین نمونهی بژ ثدو هیناوه تمهوه، ثه و تقا قورنائی پیروز به تمنیا به به لگه هیناوه و ازی نه هیناوه، به لکو ته عدد دای که سانی دی کرد و وه که به لگهی عهقلی له سهر قسه کانیان یننه وه:

﴿ وَمَن يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَّهًاٌ إِلَّا لَآخْرَ لَا يُرْهَنَ لَهُ يٰهٗ، فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ إِنَّمَا لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴾^{۱۱۷} المؤمنون: ۱۱۷

ئايينه سەرەكىيەكانى مەرۆف :

دواى ئەوهى ئەو سى پىكھاتانەمان خستەرۇو كە پىۋىستە ئايىنى راست لەسەرى بىت (پەيمام - پەيامبەر - خودا)، لېرەدا بە كورتى سى ئايىنە سەرەكىيە كە دەناسىتىن كە مەرۆفایەتى دىندارى پىوهدەكەن. خوتىمە دەتوانىت خاسىيەتە ھاوېشە كان بىيىت و، ھەروەها خوتىمە دەتوانىت ھەلۈستى ئەو سى ئايىنە دەريارەدى سى پىكھاتە سەرەكىيە ھەلسەنگىتىت.

يەكەم: ئايىنە ئاسمانىيە يەكخواپەرسىتەكان

كە بىرىتىن لە: ئىسلام، كە نزىكەي مiliار و نىوتىك خەلک موسىلمانن^(۱).

مەسيحىيەت: كە نزىكە ۲ مiliار خەلک ديانىن.

يەھودىيەت: نزىكەي ۱۴ مiliون خەلک جولەكەن.

سەرەپرای خاسىيەتە گىشتىيەكان، ئايىنە يەكخواپەرسىتەكان لەم چەم مکانەدا ھاوېشىن:

- خودا گەردوون و ھەموو بۇونەوەرەكانى لە نەبۇونەوە بە ھىۋاشى (الله ماوهى شەش رۆزدە) ھىتاوەتە بۇون.

- مەرۆف بۇونەوەرەتكە بە دوانىيى جىادەكىرىتىدۇ: لاشىدەكى ماددى و رۆحىنلىكى ناماددى لەناونەچۈو.

- مەرۆف لە بەھەشتىدا درووستكراوه، بەھۆى يېقىرمانى كەردى خودا لە بەھەشت دەركراوه.

- شەيتان خوتىخوتەي بىن فەرمانى خودا بۇ مەرۆف درووستىدەكت.

- مەرۆف زىندۇ دەكىرىتىدۇ، تا لەسەر كارەكانى حسابى لە گەلدا بىرىت و، پاداشت يان سزا لە ژيانەكەي تردا وەرىگىرت.

- لە سەرەمەتكىدا، لاۋاپىك ھەببۇو كە زۇمى داپۇشىوھ و خراپەكارانى لەناو بىردووه.

(۱) نەو ژمارانە بە پىتى نامارى سالى ۲۰۰۷.

لېرەدا بىرۇكەيەكى گشتى لەسەر ھەريەك لەسى ئايىنە يەكخوا پەرسىتەكە دەخەينەپروو:

١- ئىسلام :

ئىسلام كۆتا ئايىنى ئاسمانىيە و كىتىبە پېرۋەزەكەي (قورئانى پېرۋەز) لەسەر بەلگەمى عەقلى و گفتۇرگۈزۈرن لە گەملى سرووشتى ئايىنى مەرۆڤ دامەزراوه، لەبەر ئەوه بۇ ھەممۇ جىهان لە ھەممۇ كات و شۇنىڭ تا رۇزى قىامەت نىزدراوه.

ئىسلام لەسەر سى چەمكى سەرەكى: ئىسلام، ئىمان، ئىحسان، ئىحسان^(١) دامەزراوه.

ئىسلام: (بنى الإسلام على خمس: شهادة أن لا إله إلا الله وأن محمداً رسول الله، وإقام الصلاة، وإيتاء الزكاة، وصوم رمضان، وحج البيت من استطاع إليه سبيلاً).

واتە: ئىسلام لەسەر پىنج پايە دامەزراوه: شايەتىدان بەوهى كە هيچ خودايەك جىگە لە (الله) نبيھ و (محمد) پىغەمبەرى خوايى، پاشان نويىزىرىن و زەكات دان و حەجى مالى خوا ئەگەر توانا ھەبۇو.

لەبەر ئەوه مەرۆڤ بە شايەتىدانى بۇ خوايىتى خودا و پىغەمبەرایتى محمد دىتە ناو بازىنە ئىسلام. مەرۆڤى موسىلمان ھەممۇ سىفەتىكى تەواوەتى و پاكى دەداتە پال خودا و، ھەممۇ سىفاتىكى كەمال و تەواوەتى مەرۆڤ دەداتە پال پىغەمبەرى خودا.

ئىمان: (أن تؤمن بالله، ولملائكته، وكتبه، ورسله، واليوم الآخر، والقدر خيره وشره).

واتە: باوھىرت بە خودا و فريشىتەكانى و پىغەمبەرەكانى و رۇزى دوایى و قەدرى چاك و خاپ ھەمېت.

ئەو شەش پايىمەيە بابەتە غەبىيەكىن كە پىيوىستە لە دلى مەرۆڤى موسىلماندا جىڭىر بىن بۇ ئەوهى ژيانى بە جۆرىتىك بىت كە ئەو ئىمانى دووبات بىكەتەو، چونكە ئىمان بىرىتىيە لەو ھەستەي لە دلدا چەسپىيە و بە كىدار بىسەلەتىزىت.

(١) نەو سىن چەمكە لە فەرمۇدەي پىغەمبەرى خودادا ھاتۇن كە ئىمامى موسىلمىن بىوايەتى كەردۇو.

ئیحسان: (أَن تَعْبُدَ اللَّهَ كَأْنَكُمْ تَرَاهُ، فَإِن لَكُمْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكُ).

واته: خوا بپه رستی وک نهودی بیبینی، خۆ نه گمر توش نهو نه بینیت نهو تو
د بینیت.

نهو سی چەمکه سره کيانه‌ي نيسلامي له سره بنياتراوه وک پیتازتکى
گشتگىرى ژيان، له رېنگەي قورئاني پيرۆز و فەرمۇودە پيرۆزە كانمۇھ هىلە كانى
پانى ديارى دەكىن.

۲- يەھودىيەت :

ئايىنى يەھودىيەتى كتابى^(۱) باوھى بەوه ھەيدە كە خودا گەلى جولە كەى
ھەلپۈزادووه تا زاتى خۆى بناسىنیت بۆ نهودى به رېنگەي خودا بپوات،
جا گەلى جولە كە بىيىتە رۇوناكى بۆ گەلان و خەلک لە پىيى نەواندۇھ خودا
بناسن^(۲). ئايىنى جولە كە دامەزراوه له سەر:

۱- نەو پەيمانى خودا لە باوکە كانى وەرگەرتووھ لە (ئىبراھىم و ئىسحاق و
يەعقوب) و موسا و گەلە كەى لە كاتى چۈونە دەرەمەيان لە زەمىن مىسر^(۳)،
نەسپاردهى كردن كە بىپارىزىن. بەلام گەلى جولە كە زۆرىيە كات بە ياخىبۇون و
لە فەرمان دەرچۈون وەلامىان داوهتەوە.

۲- بەھۆى پيرۆزى رەھاي خودا و لە بەر نەودى خودا رېلى لە خراپەيد، بۆيە
ھەر كەسىك كە خراپە بکات دەكەوتىھ ژىر تۈرپەي خودا و تاوانبارى دەكات و
نە فەرت و مەينەتى بۆ زەمىن دىننیت، نەوش داد گەرى خودايد.

۳- بۆ نەودى لە تاوانە كە رېزگار بىيىن (تاوانى بە ئەنۋەست و ھەلە و تەنانەت
تاوانى دەرۈونىش^(۴)) ئەدوا ئىمە ھەر دەم پىۋىستىمان بە سەرەتايە كى نوى ھەيد،

(۱) يەھودىيەتى كىتابى باوھى بە ھەمرو پەيمانه نۇو سراوه كۆزى كان ھەيد، كە تەۋرات و (پىنج كەتىيە كەى
موسالان سەرەپاي نەودى بە كەتىيە پىغەمبەرانى تر ناسراوه.

(۲) أنسىا ۴۲.

(۳) ثىنې ۳:۵.

(۴) مىزىمۇر ۱۹:۱۲.

له سمر^(۱) بنچینه‌ی سیفاته کانی خوش‌ویستی و بهزمه‌ی و لیخوش بعون، به تم‌نیا بو گه‌لی (جوله‌که) نا، به‌لکو بو هدمو گه‌لان^(۲)، چونکه ئه‌و (خودا) زور به‌بەزه‌بییه و توروه‌بییه هیواشە.

رزگاربون له تاوانه‌که له سمر چاکبۇونى مروف بنيات نەنزاروه^(۳)، به‌لکو دەکرى قوريانى وەك نيشانه‌ی که فارهت و پاك بۇونه‌و له تاوانه‌کان پېشکەش بکریت. بەناوبانگترین دۆخى قوريانى پېشکەشکەن دەنگلىش قوريانى پېشکەشکەن دەکریت له رۇژى (الکفارة)^(۴)، لە دو روژهدا دوو قوريانىيەکەي کاھين پېشکەش دەکریت وەکو رەمىزىك بو کە فارهتى خۆبىي و خىزانى و گەلەکەي.

۴- شەریعت (فەرز و حوكىمە‌کان) ئەو بنچینه‌يمەن کە لادان لييان ھەملە و تاوانه و، خودا بو ئەو بە گەلە جولەکەي بە خشيوه تا کار بە ھەممو بىرگە کانى بکات^(۵)، پاراستنى وەسىيەتە‌کان رېنگاي خىر و بەرەكەتە.

۵- ئامانجى باورى جولەکە بە دىھىتاناى بەلىنە کانى خودايد. لە بەر ئەو پەيمانى كۆن پىرە لە بەلىن و پېشىنىي و نبوات دەريارەي مەسييما (رزگاركەر) و، ھەروا چەند نبواتتىك ھەن دەريارەي ئەو پەيمانە نويىدە خودا لە گەل جولەکەي دەپرىتىمۇ جا شەریعتى له سمر دلىان نووسىوەتەوە نەك له سمر بەرد و، ھەملەكەيان دەسپرىتىمۇ بەوهى دلىتكى نوى و گىانىتكى نوييان پىنده‌دات^{(۶)(۷)}.

۳- مەسيحىيەت :

ئايىنى مەسيحى لە دەوري مەسيح دەخوولىتەوە. لەو شۇنىھەوە دەستپىدەكەت كە پەيمانى كۆنلى لى كۆتلىي هات بەھۆي لە دايىك بۇونە موعجىزەکەي و

(۱) يۈننان ۳:۴.

(۲) يۈنيل ۱۳:۲.

(۳) هو ۱۴، مز ۵۳.

(۴) لاۋىن.

(۵) تىشىيە ۲۸ - تىشىيە ۱۲.

(۶) حزقيال ۲۶:۳۶.

(۷) إرميا ۳۱.

ژیانی تمواوه‌تی (چونکه نموداکه تاوانیکیشی نه کردووه)، پاشان له خاچدانی و مردنی و ههستانده و قیامه‌تی. هه‌ممو نموده نبوواتانه‌ش روویانداوه. ثایینی مهسیحیه‌ت دامه‌زراوه له سره:

۱- پهیمانی نوئ که مهسیح به خوینی خوی دایمه‌زراندووه و پیغمه‌مبهراپی پیشووتی بمنی نیسرائیل پیشینییان کردوه و هموالیان پنداوه، بهو پهیمانه خوا مامدله له گهمل مرؤفه تاوانباره‌کاندا دهکات، له سره نموده بنچینه‌یدی که مهسیح له خوینی رژاوی به خاچمهوه، بوته که فاره‌تی همله‌ی نهوان.

۲- خاچ چاره‌سری تاوانه‌کانی مرؤف و رزگاربیونیه‌تی لیئی، چونکه مهسیح خویی و خوینی خوی کردوه‌ته قوریانی و که فاره‌تی مرؤفه‌کان، ((چونکه بهی رشتني خوین لیخوشنبوون روونادات))^(۱). له بدر نموده هه‌ممو قوریانی و دوخته ثایینییه‌کانی پهیمانی کون ناماژهن بو خاچ.

۳- له بدر نموده مهسیح مرؤفی کامل و خودای کامله - نموده‌ی پیئی دهورتیت باومری بدرجه‌سته بعون - بویه نموده توانای نموده‌ی همیه له تاوانه‌کانی مرؤف خوشبیت. هروهها له بدر نموده‌ی وک خودایه ک سنوردار نییه، بویه دهتوانیت له سزای یتسنوری مرؤف (دوزه‌خی هدتایی) خوش بیت. هروهها له بدر نموده‌ی شیوه‌ی مرؤفی ورگرتووه، بویه دهکری ببیته پیشه‌وایان.

نموده بدرجه‌سته بعونه بو نموده راستییه ده گمربیتنه‌وه که خودا یدکه و سیئونومه^(۲) (سیانه پیرقزه‌که: باوک و کور و رووحولقدوس) وک نموده‌ی مرؤف له یدک کاتدا باوک و کور و هاوسمه بیت.

کوره‌که ناره‌زوومه‌ندانه بدرجه‌سته بعوه و لاشمیه‌کی مرؤفی ورگرتووه^(۳)، وک چاره‌سریلک که خودا پیشکه‌شی مرؤفایه‌تی کردوه^(۴). نیتر خاچ بوته خالی

(۱) عبرانیین ۲۲:۹.

(۲) الأقnon: شیوه - رووکه‌ش.

(۳) فیلی ۱۱:۵۲.

(۴) کورشوس ۱۹:۵.

بهيدك گهيشتنى دادگمرى خودايى و بهزمى خودايى، چونكه دادگمرى لە تولە دايە و بهزمىش لەوه دايە كە تولەي لە كورە خۆشەوستەكەي و مرگرتۇتۇمۇ، ئەو كورە قىرزى گۇناھەكانى داوهتمۇه^(۱).

۴- شەريعەت و سرووتەكانى مەسيح بە تەواوكەرى شەريعەتى موسا دادنېت^(۲). پەيامەكەي مەسيح كە مەسيحىيەكان پەيرھوي دەكەن بە يارمەتى پۇچى پېرۋىزى خودا و مرگرتۇمۇ، هەرۋەھا خودا لە دەرۈونى باوەرداراندا سرووشتىكى نۇنى داناوه، بەوهى كە دەتوانن وەك مامۆستاكە (مەسيح) وابن.

۵- ئامانجى ئىمانىي مەسيحى رېزگار بۇونە. رېزگار بۇونىش لە باوەرپۇون بە كەفارەت (خوتىنى مەسيح كە رېزامەندانە و بىتەرامبەر بەخشىويەتى)^(۳) دەستپىدەكت و، بە ئازادبۇونى كۆتايى لەم لاشە و ھەلە و جىهانە كۆتايى دىت، تا خودا لە گەمل خەلکدا نىشته جى بىت لە ئاسمانى نوى و زۇمى نوى^(۴).

دۇوھەم: ئايىنى ھيندۇسى :

نېتكەي ۹۰۰ مىليون كەس لە سەر ئايىنى ھيندۇسىن، كە زۇرىيەيان لە نیوه كىشەرلىكى دەئىن. ئايىنى ھيندۇسى چەند كۆمەللىكى جىاوازنى، كە لە چوار بىرۇباوەرى سەرەكىدا ھاوېشنى:

۱- کارما karma: كە بىرىتىيە لە ياساي پاداشت و سزا

گەردون سىستەمەتكى خودايىيە، لە سەر دادگەرى يەكلاڭەرمەنە وەستاوه و تىيدا ھەمەو كەدارەكانى مەرۇف تۆمار دەكىيەن تا پاداشت و سزاى لە سەر و مرگىرىت، يان لە ۋىيانەدا، يان لە دواى مردن لە رىنگەمى تەناسوخ و چۈونە بەر لاشەي ترەوە.

(۱) مزمۇر ۸۵:۱۰.

(۲) يوحنا ۱:۱۷.

(۳) متى ۵:۱۷.

(۴) رومية ۳:۲۴ - ۲۵.

(۵) الرؤيا ۴:۲۱ - ۳.

۲- بیروباوه‌ری تهناسونخ (گواستنه‌وهی روح له لاشه‌یه‌که‌وه بو لاشه‌یه‌کی تر) The

:Doctrine og Re-Inearnation

مردن لاشه‌ی ماددی لمناو دهبات، هرچی روحه ندوا به خولی (تناسخ) کۆپی بعونه‌وه بەستراوه. بۆیه روحی مرؤفیکی باش دوای مردن دهچیتە لاشه‌ی مرؤفیک لە چینیکی بەرزتر (وهک جۆرنیک لە پاداشت)، بەلام روحی مرؤفیکی خراپ دهچیتە لاشه‌ی چینیکی خوارتر یان لاشه‌ی ناژهلىک (وهک جۆرنیک لە سزا). له هەموو بارودۇخىنکدا مرۆف هىچ دەربارەی ژيانى رابردۇوی نازانىت (واته نازانىت پاداشت کراوه یان سزا).

۳- پزگاربۇون:

بە دوباربۇونمۇھى خولەكانى (تناسخ) کۆپی بعون روح له ئارهزۇو و ژەنگ و ژارى تاوانەكان پاكىدىتىمۇه. ندو كات روح له دوباربۇونمۇھى لەدایك بعون پزگارى دەپىت و لەگەل خواوهند (براهمما) تىكەل دەپىت، هەروهك چۈن دلۋېھ ئاۋىنک لەگەل زەريادا تىكەل دەپىتىمۇ، ئەمەش ئامانجى بەرزى ژيانە.

باشتىرىن پىڭاش بوزگاربۇون زوھد و خۇ دوورگەرنە، چونكە كارە چاکەكان و خراپەكان روح دەخمنە خولى نۇنى کۆپى بعون.

۴- يەكىتى بۇون:

گەردونن له روحى خوداوه ھەلقوولاؤه و روحى مرؤفیش بە هەمان شىۋە، كەواتە روح ئەزەلى و ئەبدىيە و درووستكراو نىيە و له خودا درووستبۇوه هەروهك چۈن كلىپى ئاگر لە ئاگر. دواي ئەوهى روح له لاشه ماددەيەكى دادەماللىت دەگەرىتىمۇه بو روحى گەورە (رزگابۇون).

بیروباوه‌ری سيانى (سى خوابى) دياردەيەكى هيىندۇسىيە. چونكە خوداي ئowan سى سيفاتى هەيە، خودا براھمايە (بەو پىيەي بەدېھىنەرە)، فشنۇيە (بەو پىيەي پارىزەرە)، سيفايە (بەو پىيەي لمناو بەرە). ندو سى سيفاتەش له مرۆقىدا بۇونيان هەيە.

هیندو سه کان نازهله کان به پیروز ده زان، به تایبیت مانگا، نه مدش بُو چند هۆکارنک ده گهرپیتهوه چونکه مانگا هیمای گهورهی و قوریانیدانه، بههُوی نهو خزمتهی پیشکهشی مرؤفی ده کات (شیر، پیست، گوشت، پهینی نازهله)، هروهک چون مانگا هیمای برایهٔ تی نیوان مرؤف و نازهله، تمنانهٔ ده کری مانگا رُوحی مرؤفه کانی له رینگای کوپیبوونهوه هەلگرتیت. لمبر هه موو نهو هۆکارانه هیندو سه کان و هک دایکی راسته قینهی مرؤف سهیری مانگا ده کمن.

گومان لمهدا نییه که هه مان بیروباوهری هیندو سی لمای همندی ثاینزاوی ثایینه ناسمانییه کان ههیه. بُو نموونه ده بینین چه مکی یه کیتی بون (وحده الوجود) له سُوفیگه‌ری فهله‌فهی نیسلامیدا بونی ههیه، هروهک چون بیروباوهری سیانی له ثایینی مسیحیدا بونی ههیه.

سییه‌م: ئایینه کانی رُوحه‌لاتی دووور :

نزیکه ۸۰۰ ملیون کەس لە سەر نهو ئایینانم، کە سى ئایینه‌کەی چین، بودایي و کونفوشیوسى و تاوی له خۇ ده گرنیت، هروهها له گەل ئایینى شەنتمۇي يابان.

نهو كۆمەل‌هیه (جگه له تاوی) بەوه له دوو كۆمەل‌کەی پیشوا جياوازن کە گرنگى به بايته غەببییه کان نادمن، وەك خوداي بە دېھینەر و، نەمرىي رُوح و، ژيانى دواي مردن و، نە بايتكەن بە رزتر له تواناي عەقلی مرؤف ده زانیت. هروهها نهو ئایینانه رینگا به تاكە کانیان دەدەن کە هەر بیروباوهریکى تر پەير و بکەن، لمبر نهوده زۆر كەس وەك ئایین سەيريان ناكەن.

نهو ئایینانه جەخت لە سەر نهوده دەكەنەوه کە چون خەلک فيرى ژيان لە سەر زھوي بکەن؛ بەو پییهی کە دەرونون و ئارەزوو سەرچاوهی خراپە کانن. بۆيە کاري چاكە بە ختەورى به مرؤف و كەسانى دى دەبەخشىت، بوداش باسى له واتايە كردووه، دەلىت: چاكە چاكە بە دواي خۆيدا دەھىنەت، بەلام پىويست ناكات نهوده رەنگدانەوهى لە سەر ژيانى دواي مردن هەبىت.

ههروهها نه گهر سهرنجی جیاوازییه کانی نیوان نایینه کانی رؤژهه لاتی دور
بدهین، دهینین که نایینی بودایی Budhism بانگمواز بُ زوهد و سوالکمری
و ولانانی خوشیه کان دهکات و هک پاره و ثارهزوی سینکسی، ههروهها باوهري
به شیوهه که شیوه کانی کوبی بون همهه که نایینی هیندوسی باوهري پیتی
همهه. ههروهها باوهري به خوشیه گموره که (نیرفانا) همهه که دهکری مروف
لهو ژیانهدا دهستی بکهونت، یان له ژیانی دواتردا (وهک له لای همندی کومدلی
بودایی همهه).

نایینی بودایی به دهوری چوار پاستیه پیروزه که دا ده خولیته وه:
نازار بونی همهه، هؤکارتکی همهه، دهکری لمناو ببریت، نامرازی لهناو بردنی
نازاریش بونی همهه.

نهو نامرازهش بریتیه لهوهی به ههشت رینگاکه ناسراوه، که بریتین له درووستی:
بیروباوه - هیممدت - گوفtar - کردار - ژیان - کوشش - فیکر - بیرکردنوه.
لهمه نهوهی بودا جینگای خودا بهبُشایی له دهروونی شوننکه وتوانی
جیهیشتووه، بُویه باوهربون به خودا له سرووشتی پاکی زور له بوداییه کان
بونی همهه، بُویه نهوان بودا به کهسايیه تیهه کی دوو سرهه دهینن: ناسوتی
(خاون سرووشتی مرؤثی)، لاهوتی (که گیانی خودای بهبُردا کراوه)، نهمهش
هاوشیوهی بیروباوهري مهسيحيه ته دهباره مهسيح. لهمه نهوه پهیکدر بُو
بودا تاشراوه و بودا دهپه رسترت و قوربانی پیشکه شی بودا دهکرت، سهرهای
نهوهی که نهوه خوی نکوئی لهوهی دهکات که پیغه مهه بیت و به هیچ جورنک
باسی خودا ناکات!

ههرجی کونفوشیوسیه Confuciantism رینگا به ههموو خوشیه جیاوازیه کان
دهدات و هانی چیز و هرگرتن له جوانی و هوندر و مؤسیقا دههات. گرنگترین
شت که نهوه نایینه بانگهوازی بُو دهکات بریتیه لهوهی دهیت: بهو جوڑه ره فتار
له گهه خلکیدا بکه که خوت پیتختوه ره فتارت له گهه لدا بکهن. کونفوشیوسی
خوشیستن بُ خیزان و باپیران له نیشتیمان به پیروزتر ده زانیت.

کۆنفۆشیوـسی و بوداـیی لـه چـیرۆـکـی بـهـدـیـهـاتـنـ هـاوـیـهـشـنـ کـهـ بـهـ شـهـقـبـوـنـیـ هـیـلـکـهـیـ گـهـرـدوـونـیـ (Cosmic Egg)^(۱) دـهـسـتـیـدـهـکـاتـ.

هـمـرـچـیـ شـینـتـوـیـیـهـ Shinto - ثـایـینـیـ يـابـانـ - ثـدواـ هـیـزـیـ سـرـوـوـشـتـ وـ نـیـشـتـیـمـانـ وـ ئـیـچـپـرـ اـتـۆـرـ وـ پـالـلـوـانـ قـدـومـیـیـهـ کـانـ بـهـ پـیـرـۆـزـ دـهـزـانـیـتـ وـ ئـیـچـپـرـ اـتـۆـرـ بـهـ وـهـچـهـیـ خـودـاـیـ خـۆـرـ دـهـزـانـیـتـ کـهـ زـهـوـیـ يـابـانـیـ درـوـوـسـتـکـرـدـوـوـهـ،ـ هـمـرـ لـهـبـرـ ئـهـوـشـهـ درـوـوـشـمـیـ خـۆـرـ لـهـسـمـرـ ئـالـاـیـ يـابـانـ دـانـدـراـوـهـ.

ثـایـینـیـ تـاوـیـ بـهـوـهـ لـهـ ثـایـینـهـ کـانـیـ تـرـیـ رـۆـزـهـلـاـتـیـ دـوـورـ جـیـادـهـ کـرـتـهـوـهـ،ـ کـهـ جـدـختـ لـهـسـمـرـ دـوـارـۆـژـ دـهـکـاتـهـوـهـ.ـ لـهـبـرـ ئـهـوـهـ هـمـوـلـ دـهـدـاتـ لـهـ خـودـیـ مـرـۆـفـ تـیـبـگـاتـ وـ پـهـرـوـدـهـیـ بـکـاتـ وـ بـیـگـهـیـنـیـتـهـ بـدـرـزـتـرـیـنـ پـلـهـیـ بـدـرـزـیـ،ـ ئـهـوـشـهـ لـهـ رـیـنـگـایـ بـیـرـکـرـدـنـهـوـهـ وـ هـمـوـلـدانـ (یـۆـگـاـ).ـ هـمـروـهـاـ ثـایـینـیـ تـاوـیـ بـهـ ثـایـینـیـ سـوـفـیـگـمـرـیـ رـۆـزـهـلـاـتـیـ دـوـورـ دـادـمـرـیـتـ.

خـوـتـنـهـرـیـ بـهـ پـیـزـ...

لـهـ باـسـهـداـ باـسـمـانـ لـهـ سـمـرـهـلـدـانـیـ هـزـرـیـ ثـایـینـیـ کـرـدـ،ـ کـهـ لـهـ ئـهـ فـسـانـهـ وـ فـهـلـسـهـ فـهـدـاـ بـهـرـجـهـسـتـهـ بـوـوـهـ.

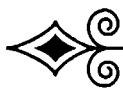
پـاشـانـ چـوـوـینـهـ سـمـرـ ثـایـینـهـ کـانـ وـ باـسـیـ ئـهـوـهـمـانـ کـرـدـ کـهـ پـهـیـوـنـدـیـ مـرـۆـفـ بـهـ خـودـاـوـهـ پـهـیـوـنـدـیـیـهـکـیـ سـرـوـشـتـیـ سـوـزـدـارـیـیـهـ،ـ لـهـ کـاتـیـکـداـ پـهـیـوـنـدـیـ مـرـۆـفـ بـهـ ثـایـینـ پـهـیـوـنـدـیـیـهـکـیـ عـهـقـلـیـیـهـ،ـ لـهـبـرـ ئـهـوـهـ یـهـکـ بـیـرـوـبـاـوـهـرـمـانـ هـمـیـهـ،ـ بـهـلـامـ بـهـ وـئـنـهـیـ جـیـاـواـزـ پـیـمانـ رـاـگـهـیـمـنـزاـوـهـ.

پـاشـانـ چـوـوـینـهـ سـهـرـ خـاسـیـهـتـهـ هـاوـیـهـشـهـ کـانـ وـ باـسـیـ ئـهـوـهـمـانـ کـرـدـ کـهـ ثـایـینـیـ رـاستـهـقـینـهـ چـهـمـکـیـکـیـ رـهـهـایـهـ وـ دـهـکـرـیـ سـیـ پـیـکـهـاتـهـ کـانـیـ (پـهـیـامـ - پـهـیـامـبـهـرـ - خـودـاـ)ـ بـهـ شـیـوـهـیـکـیـ بـاـبـهـتـیـانـهـ هـهـلـبـسـهـنـگـیـنـترـیـتـ،ـ بـهـمـهـشـ زـۆـرـ

(۱) لـهـ کـلـتـورـیـ بـعـناـوـیـانـگـیـ چـینـ (هـیـلـکـهـایـ رـمـگـارـبـنـگـ وـ نـهـخـشـنـتـرـاـوـهـیـهـ،ـ کـهـ لـهـ فـرـوـشـگـاـکـانـیـ کـهـلـپـورـ وـ دـیـارـیـاـ دـمـبـیـرـیـتـ).

لەو گومرايانەی لە ئايىنەكاندا ھەمە نامىنىت. پاشان خاسىيەتكانى ھەرسىن كۆمەلە سەرەكىيەكانى ئايىنەكانمان خستەرروو.

ئىستاش كاتى خستەرروو چەمكىكى بەريللۇي جىهانى ھاتورو، كە پىويستە شىبىكەينەوە و رەگ و رېشەي پىتكەتەكانى بىزائىن، ئەم چەمكەش بە ئايىنى سرووشى ناسراوه.

باسته چوارم: ئايينى سرووشتى و علمانيت له تهرازوودا

ئايينى سرووشتى Natural Religion پي بازىتكى فيكرييە، بانگهواز ده كات بو ئايينىكى بنياتراو له سمر عهقل، نهك وەھى، هەروهە با پي بازى پەروەرد گارىتى Deism ناسراوه.

ئەم رى بازە له سەر ئەوه دامەزراوه کە خودا گەردوونى درووستكردووه و ئەم ياسايانەي داناوه کە ئىستا بەرىۋەي دەبن بەلام ئىستا ھىچ دەستكارىيەكى ناكات. بە تەواوى وەك ئەوهى دەلىن کە درووستكردى كاترۇمىز كاترۇمىزەكەي درووستكردووه، بەلام ئىستا بەبىي پىویستى بەو كارده كات. پسپۇران ئەم واتايد له وەدا كۆدەكەنەوه کە دەلىن ((گەردوونى داخراو Closed Universe))، واتە تەنبا پىویستى بە خۆى ھەيدە؛ پەو پىيمى لەناویدا ھەموو ئەم شتانەي ھەيد کە بەرىۋەي دەبن.

ئەم تىپوانىنه خودا و ئەوهى پەيوەست بىت پىيمەوه وەكو غەيىب لە گەردوون و بۇون دوريان دەخاتەوه، هەروهە پېرۇزى لە ھەموو شتەكان دادەمالىت بە مەرقۇشەوه. بەمەش ئايينى سرووشتى پەيوەندىيەكى بەھىزى بە چەمكى علمانيتەوه ھەيد، كە چەمكىكى سياسى، كۆمەلایەتى، ئايينىيە.

وشەي علمانيت Secularism لە وشەي لاتينى Seaculum داتاشراوه، كە لە سەدەكانى ناولەستدا بە واتاي جىهان (يان دنيا) دەھات لە بەرامبەر كلىسادا. پاشان بۇوه ھاو واتاي وشەي (دنيايى).

دیدی عهلمانی سی جوره خهله له خوچ ده گریت:

- ۱- بیباوه‌ران، ئهوانه‌ی باوه‌پیان به بیونی خودا نییه.
- ۲- لاینه‌نگرانی ئایینی سرووشتی.
- ۳- دینداره‌کان، ئهوانه‌ی واى دهیین که پیویسته ئایین له ژیانی گشتی جیابکرتموه، چونکه ئایین پهوندی نیوان مرؤف و خودایه.

لەبر شموه لیزهدا کورتمیه کە دەرباره‌ی فیکری عهلمانی دەخینەرروو (شیدەکەینەوه) پاشان ئاماژه بەو شتانه دەکەین که لاینه‌نگرانی ئایینی سرووشتی باوه‌پیان پئى
ھەمیه^(۱).

یەکەم: کەسى عهلمانی له (نه‌فس و رۆح) بیتناگایه وەک بەشىنکى بىنچىنەمى پىكھاتەی مرؤف و، تەنیا دان بە لاشە ماددیه‌کەی و ئەم ياسا سرووشتیانه دادهنىت کە بەریوھى دەبىن.

ھەروھا کەسى عهلمانی وايدەبىنیت کە مادده و ياسا سرووشتیيە کان خۆيان خۆيان درووستکردووه، بەوهش سیفاتى خواي بەدېھىتىرى پىدەھەخشىت، واتە دانى بەبۇونى خودانا (کە گەردۇونە) بەلام خودايەک کە نازانىت چى درووستکردووه و چى دەکات.

بەھەمان شیوه چەمکى (مرؤفی مادده) هېچ لىكدانمۇھىيەکى بۆ لاینه تایبەتمەندىيە کانى مرؤف نىيە، کە بەلگەن لەسەر بۇونى خودا، وەک فيترەتى ئەخلاقى و ھۆشىيارى بۆ بۇونى خودا، ھەروھا فيتەرتى ئایینى و، عەقلى بە ھەموو لاینه جۆراوجۆر و سەرسوپەتىرە کانى.

دۇووهم: کەسى عهلمانی واى دەبىنیت کە پیویسته مرؤف توناناکانى تەنیا له پرسەکانى جىهان و سرووشتدا بخاتمەرروو، ھەرچى لە پشت سرووشتە پشتگۇنى بخات:

(۱) لە كىتىبى ئەندازىار د. محمد حوسەينى ئىسماعىل: الدين والعلم وقصور الفكر البشرى. كە لىسالى ۱۹۹۹ - چاپكراوه.

لیزدها کهسی علمانی نازانیت که ثایین بؤته زانست، بهلگه‌ی زانستی و فهله‌ی فی له‌سهر دهیزترتهوه. به هه‌مان شیوه باوهربوون به ثایین بژاردهی نیوان رازی بوون و رهتکردنوه نییه، بهلکو باوهربوون به ثایین پیوسته بؤ نهوهی مرؤف راستی خۆی و راستی بوونی دهورویه‌ری خۆی بزانیت، ئه‌گەرنا له بؤشاییه‌کی دهروونی و غوریه‌تدا دهژی.

ههروهها کهسی علمانی لوهه بیتگایه که ثایینی راست هانی ده‌دات که گرنگی به پرسه‌کانی زانست و سرووشت بدادات، تهنانه‌ت تا ئه‌و ئاستمی که عهقل و زانست و لۆزیک وەک پینگا بزانیت بؤ بهلگه هیتناهه‌و له‌سمر جیهانی دواوه‌ی سرووشت.

سییهم: کهسی علمانی بانگهواز بؤ نازادکردنی عهقل ده‌کات، بؤ نهوهی ده‌سەلاتی عهقل رههای بیت:

ئه‌و بانگهوازه له ده‌نچامی کیشمه‌کیشمى مرؤفی خىرله خۆنەدیو له گەل چەمكە‌کانی كلىسا پەيدابوو، ههروههای ده‌نچامی هه‌زىزىنى توندره‌وو که بانگهواز بؤ رهتکردنوهی عهقل و داخستنی ده‌گای كۆشش (اجتهااد) ده‌کەن. هه‌ر له‌بەرئەمه فەيلەسووفى ئەلمانی نیچە دەلیت: له راستیدا باوهری مەسيحى واته كوشتنی بەردهوامى عهقلی مرؤف. جا ئه‌گەر نیچە هەلمەتى خۆی له دژی چەمكە گۆپاوه‌کانی مەسيحىيەت و جولە که ئەنجامدايىت، ئەوا کهسی علمانی هەلمەتكەی گشتگىر ده‌کات دژی هەموو چەمكە‌کان و له هەموو ثایينه‌كاندا.

چواره‌م: کهسی علمانی مرؤف له جياتى خودا رههای ده‌کات.

نیچە هەلۋىستى بىباوهران بەرجەسته ده‌کات دواى ئهوهی که تواناي زانست و ياسا سرووشتىيە‌کان بؤ لىكدانوهی ديارده سرووشتىيە‌کان توشى سەرسامى كردن، كاتىك دەلیت: (خودا مرد، هه‌ر به مردوویش دەمېنېتەو و ئىمە بوون كوشتمان).

سرووشتییه، که نیچه دوای مردنی خودا، جگه له مروف هیچی دیکهی شک نهبرد له جینگهی خودای دابنیت، نیتر مژدهی هاتنی مرؤفینکی به رزتر یان سوپهارمانی دا، که توانای بدسر هه مسو شتیکدا همه و سمرچاوی هه مسو شتیکه. ههر له بر نهوه دهیبینی که عهلمانییه کان دلین نئمه له جیهانیکی گالته جارپاداین، هیچ ئامانجیک له بدیهاتن و بوندا نییه.

پینجهم: کهسی عهلمانی تاقیکردنوهی بدرجهسته (ته جرهبهی حسی) له شوینی هه مسو زانسته نه قلی و ویژدانیه کاندا دادهنت و به هوی زانستی سرووشتی جینگکای ئایین و فلسه فه پرده کاتنهوه.

زانسته نه قلییه گوازراوه و ویژدانییه کان سمرچاویه کی سدره کی ئایین، هه رووهک چون جیهانه کانی پشت سرووشت ده کاته ویستگدی کوتایی ئامانجه کانی و لمو لایمنهدا فلسه فهش هاویهشی ده کات، بهمه هردوروکیان بحرپه رچی لینکدانوهی دهرووهی سنوری زانستی سرووشتی ددهنهوه. ثه گدر زانا فیزیاییه کان زانسته کیان له ته قینهوه گدوره که دهستپنده کمن که گردونی لى درووستبووه و گرنگی به پیش پرودانی ته قینهوه گدوره که نادهن، نهوا ئایین و فلسه فه نهوه که موکورتییه پرده کنهوه و لموه ده کولنهوه که چون گردونون له نه بونهوه هاتۆته برون.

هه رووهها زانیانی بایولوچی له دیاردہ ماددیه کان و بنچینمی ماددی ژیان ده کولنهوه، بلام راستی ژیان و چون به بر ماددی نازیندوودا کراوه، نهوا ئهوهش بو ئایین و فلسه فه لیده گپرین.

کواته، زانستی سرووشتی پیشه کی زانستی دواوهی سرووشت، واته هردوروکیان ودک دوو بازنهی يەك زنجیر وان و ناکری يەکیکیان جینگکای نهوهی تر بگریتهوه.

شەشم: کهسی عهلمانی پئی وايه که فیکر زادهی میشکه، واته مادده سمرچاوی فیکره و هیچ سمرچاویه کی له پشتهوه نییه.

فەیله سووفه کان له لیکولینهومیان دهیارهی سمرچاوی زانیاری دابهش بونهته سه رئی بازی سه رهکی، نهوانیش: رئی بازی نهزمونی یان واقیعی: که تیایدا

هموو زانیارییه ک بُ نهزمون یان واقعیع ده گیپ در تمهوده و، میشک وهک لا پهراهیه کی سپی وايه که زانسته وهر گیراوه کانی له سمر چاپ ده گرت، بهین نهودی هیچ رُول یان کاریگه ریه کی له سمر وهر گرتن یان درووستبوونیاندا همیت.

ریبازی عهقلی: که عهقل (به چه مکی ناماددی) به خاوهنی رُولی سدره کی زانیاری ده زایت، به پیچهوانهی ریبازی پیشوا.

ریبازی په خنه بی: که هله لدهستیت به بهیده کگه یاندنی همردوو ریبازه کهی پیشوا، واى ده بینیت که زانیاری همردوو ره گمه زه کهی پیشوا له خو ده گرت.

لیزه وه ده بینین که بیردؤزی مه عریفی Epistemology ندو پرسهی يه کلابی نه کردؤتموه، نه دی که سی عملمانی چوْن يه کلابی کردؤتموه و، ریبازی نهزمونی واقعیعی وهر گرتووه و نکولی له دوو ریبازه کهی تر ده کات؟

حه وتهم: که سی عملمانی روشت له سرووشتی مرؤوف وهر ده گرت نهک له ئایین.

مرؤوف له ژیانیدا به پله بمندی بەرهو به دهستهیانی (پینچ پیوستیه که) هەنگاوا ده نیت که به ناوی ئاسته کانی پیداویستی Hierarchy of Needs ناسراون، نهوانیش:

پیداویستیه سه ره کییه کان Basic needs: که تیزکردنی غریزه سدره کییه کانی مرؤوف له خو ده گرت، له خواردن و خواردنده و جىنگاى حهوانده و سیکس....

ھیمنى و ئاسایش Security needs: دایینکردنی ئاسایشى ئیستا و ئاینده.

مرؤوف له دوو جورى را بردووی پیداویستی لە گەل ناژەل و كۆمەلی میزووه کاندا ھاویشه.

پیداویستی كۆمەلايەتی Social needs: مرؤوف هەمۆل ده دات ئارهزووه کهی لهو بوارهدا پېر بکات بدوهی که ئەندامىتى گرنگ و پايهدار بیت لەناو كۆمەلدا.

ریزى خودى Self Esteem: مرؤوف هەمۆل ده دات ریزى خۆی بە دەست بىتت و، كاتىئك نهوده رپو ده دات که مرؤوف هەست ده کات نه و کارهی ئەنجامى ده دات

کهسانی دی ناتوانن ثمنجامی بدنه.

به دیهینانی خوود Self Actualization: گهران به دوای بدیهینانی خوددا، له پیشی به جئهیشتنی کاریگمری له فراوانترین بازنهدا یان له میژووی مرؤفایه تیدا.

هه موو پیداویستییه کانی پیشتر باسمان کردن له ئاسمانی تاکه که سی و خۆپه رستیدا ده سورینهوه، لهوانه يه پمنا ببریتە بدر پیگە کانی نایاساییش بۆ به ده ستھینانیان، تنانهت لهوانه يه مرؤف لهو پیناوهدا بیتە درنده يه کی زور مهترسیدار و روختنمری کهسانی دی، همروهک چۆن له سیستەمی حوكى دیکتاتوریدا رووده دات. واته گرنگ گهیشتنه به ئامانجە کە جا به همراه کارنک بیت (الغاية تبرر الوسيلة).

لە بەر ئەو پیویستە دەست بە سەرچاويمە کی رەشت بگیرت بۆ ئەوهى دوور لە خۆپه رستیی بە ده ستھینانی ئەو پیداویستيانه رېتكخات و، به دیهینانی بە ختەورى و خوشى نەکاتە ئامانجى بەرز، بەلكو ئەو سنوره ببریت و پەپیتەو بۆ تىرکردنى لایمنى رۇحى مرؤف، ئەو سەرچاويمەش جگە لە ئايین شتىكى تر نىيە.

ھەشتم: گىزانەوهى ياساکان بۆ بەرژەوندى ماددى و ئەزمۇونى میژووسي نەك بۆ شەريعەت ئايىننە كان.

لە پیناوه ده ستھینانی پىنج پیداویستییه کانی پىشىو، دانەرانى ياسا شەرعىيە كان ياسا بۆ جله و گىرکردنى رۇلى تاکە كان دادەنت، بۆ ئەوهى سنور بەرامبەر ما فىي کهسانى دى و ما فىي كۆمەلگا نەبەزتىت.

ھەروهە سرووشتىيە، لە كاتىكدا كە دانەرانى ياسا شەرعىيە كان بە ئەزمۇونى خۇيان ئەوهىان دوپاتىرىدۇتەوە كە ئايىن بەرژەوندىيە كان بە دى دېنىت.

نويەم: عملمانىيە كان ھەستى ئايىنى بۆ ترس دە گىز نەوە نەك فيتەت:

لهوانه يه کەسى عملمانى ھاوجەرخ نەزانىت كە وەلانانى ئايىنى ئاسمانى و هەۋماركىرىنى بە (ئەفسانەيە کى تۈقىنەر)، دە گەپپىتەو بۆ ئەزمۇونى تالى

ململانی نیوان زانست و چەمکە گور دراوه کانی کلیسا له سەدەکانی ناوەراست
له ئەورپادا.

بەھەمان شیوه کەسی عەلمانی نازانیت کە بەرناھە چاكسازی ئایینى Religious Reform کە فەيلەسووفە کانی رۇشنىگەرى لە ئەوروپادا ئەنجامىاندا له دواي مەملەنانى بۇو له پىتاو بىنیاتنانى ئایینى سرووشتى، لە راستىدا ئەۋە
بە دەنگەمە چۈونى ھەستى فيتەتى مەۋھەتىيە تىببىيە بە بۇونى خودا و پىوستى
بۆ ئایين.

دەيھەم: عەلمانیه کان چەمکى (فيتەت) رەتىدە كەنمە، كە بە واتاي ھەستى خودايى و ھەستى ئایینى و ھەستى رەوشتى دېت و، وايدەبىين كە مەرۆف ئەو
ھەستانەشى بە هەمان رېنگەي بە دەستەتەنانى خاسىيەتە کانى تر بە دەستەتەنەن، ئەۋىش بە دەيھەنانى بەرژۇونىيە، واتە (پىوستى دايىكى داهىتەنە). و لەو شدا مەبەستىيان ئەۋەيە كە مەرۆف لە پۇويەرپۇبۇونەوەي ھېزە کانى سرووشت و خراپەكان و ئازارەكان بەدواي ھېزەتكى گورە دەگەرلا بۇونى ئەو ھېزەدا ھەست بە پشتىگەرىي و ئارامىي بکات، لەو كاتىدا لەسەر ئاستى عەقلى و نەفسى چەمکى خوايمەتى و چەمکى ئایینى خستۇتەرپۇو. مەبەستى نىچە ئا ئەۋەيە كاتىك دەلىت (مەرۆف خودايى درووستكىردووه!).

بە هەمان شیوه مەرۆف دامەزراوهى رەوشتى دامەزراند، كاتىك كە بىنى دەستىگەرن بە رەوشت پېنگەيەكى باش و نەمرى لە ڙياندا پېنده بەخشىت، ھەروەها مەرۆف لە بەرەنگاربۇونەوەي خراپەشدا ھەست بە رەزامەندى دەكات. ھەندىتكى تر ئەوش زىياد دەكەن كە مەرۆف لەپەر خودى چاکە چاکە دەكات. لە كۆتايىشدا و بەر لە ھەموو شىئىك ئەگەر دەست بە رەوشتەوە نەگرىن ئەوا ھەمۇمان نەقۇم دەبىين.

جا بۆ سەلماندىنی ھەلەمى ئەو دید و بۆ چۈونانە لە باسى دواتىدا بەلگە كان لەسەر فيتەتى چەمکى خوايمەتى و ديندارى و رەوشت^(۱) دەخەينەرپۇو. بۇ

(۱) لەلایەن زۇر لایەن فيتەتى ئایینى بەكاردەھېتىرت. ئەوتا دىكتاتورەكائىش گەلەكائىان ھاندەدىن بۇ

دو پیاتکردنەوەی ئەو واتایە، کارین نارمسترونگ^(۱) لە کتىبەکەی (مېزۇرى خودا A History of God) مروف بەوه وەسف دەکات كە بۇونەورىنىكى رۆحىيە. ئەو ناوئىكى تر بۇ رەگەزى مروفايەتى پىشىيار دەکات كە بىرىتىيە لە Home Religious (مروفى دىندار) لە جىاتى Home Sapiens (مروفى عاقل). کارين جەخت لە سەر ئەمە دەکاتمۇھ كە مەحالە رەگى ئايىن لە دەروونى مروفايەتىدا دەرىپەيىزىت وەك بىباوران ھەولى بۇ دەدەن، واتە پرسەكە لىزەدا پرسى (خەيالى خودا God Delusion) نىيە وەك رىچارد دۆكىز باڭگەشەي بۇ دەکات.

ئايىنى سرووشتى و فيكىرى عەلمانى :

ئىستا پاشان نەبوون...

باسمان كرد كە سى جۇر خەلک لە سەر فيكىرى عەلمانىن، كە ئەوانىش بىباوران و لايمەنگەرانى ئايىنى سرووشتى و ھەندىتكە لە باوھەداران. ئەگەر شوتىكە و تۈۋانى ئەو كۆمەلائە لە لىكدانەوەيان بۇ بىنچىنەي بۇن جىاوازىن ئەوا جىاوازى كىدارى لە نىوان بىباوران و لايمەنگەرانى ئايىنى سرووشتىدا زۆر كەمە.

ئەوەي بەو واقعە تاللىق تىيدان چۈزى بىن، بۇ نەوەي فېردىسى ژيانەكەي تىيان دەستكەوت (بېرۇكەي ئايىن تىلاكى گەلانە).

ھەروەها ھەندىتكە باڭگەخوازىش دەست بە سەر بەخشىندا دەگەن و سامانىتكى گەورە كۆددەنەوە. ھەروەك چۈن تەلەك كە بازان ئەو فيتەتە لە بابىتى جۇراوجۈزىدا بەكاردىتن و وەك چارەسەركەدنى نەخۆشى و لىكدانەوەي خەون و كەردىنەوەي جادوو.

ھەروەها ھەندىتكە جار و لە زۇرىبەي ئايىنەكاندا باڭگەواز بۇ تۈنۈرۈمى دەكتىت، لەوانەيە قورىانىدان بە گىيانى خۇشىان لەلا شىرىن بىكىتتە، نەمەش تەنبا بۇ بە دەستەتىنانى دەسەلات و تېكىرىدىنى نارەزۇوى ھەندىتكە كەسە. ھەروەك چۈن تۈنۈرۈمى مەسيحىيە كان لە وىلایەتە يەكىرىتۈرە كاندا راپەرىن، لە سال ۱۹۷۸ Jim Jones فەرمانى بە شوتىكەوتوانى كرد كە ژەھر بەخۇنەوە، ئۇمۇبو ۹۰۰ كەسیان مىردن. ھەروەها لە سالى ۱۹۹۳ David Koresh فەرمانى بە ۷۵ لە شوتىكەوتوانى كرد لە تېكىسەس كە بە سوتان خۇبىان بىكۈزىن. ھەروەها سالى ۱۹۹۴ ۷۶ لە شوتىكەوتوانى پەرسەتگە خۇر خۇبىان كوشت. ھەروەها Timothy McVeigh بالەخانەيەكى حۆكمى لە ئۆكلامۇما تەقاندۇھ سەدان ئەمرىكى كوشت.

(۱) کارين نارمسترونگ Karen Armstrong: بېرمەندىنكى ئىنگلەزىيە، گەنگى بە ئايىنەكان دەدات، لە سالى ۱۹۴۴ لە دايىك بۇوە.

ئەگەر بۇچونى لېكۈلینەوە لە مەرۆف پېویست يېت لە سى لايمنەوە ئەو کارە بىکات: سەرچاواھ - پىنگا - كۆتايى، ئەوا يېباوهران و لايەنگرانى ئايىنى سرووشتى لە لېكىدانەوە (سەرچاواھ)اي مەرۆف جياوازىيان ھەمە (بەدىھەيىنر خودايە يان سرووشت)؛ بەلام ھەرووکىيان بەوە كۆتايىيان دىنت كە ئىتمە لە گەردۇۋەتكى داخراودا دەزىن، كە خودا ھېچ رۇلىكى نىيە تىيىدا، چ لە ژيانماندا يان لەدواى مردن. ئەمەش بۇتە ھۆى رېنگەوتىيان لە (پىنگا)دا، ئامانجى گەورەيان بىرىتىيە لە بەدەستھەيىنانى بەختەوەرى لە ژياندا، ھەروەها لەۋەشدا كۆكىن كە دواى مردن فەنابۇونە!

گومان لەۋەدا نىيە كە ھەر كەسىك شوتىنى ئەو پىنگايدە (بەختەوەرى) و ئەو كۆتايىيە (فەنابۇون) بىكەوتت، ئەوا خۆى خستۇتە ناو ھەۋەرەيىيەكى ئاشكاراوه. چونكە ئەو چ بەختەوەرىيە كە مەرۆف بىزانتىت مردىنى فەنابۇونە، لە ژيانىدا دەزى و كەنەكەي لە دەستى دايە و چاوهپىي حوكىمى سىدارەيە پاشان فەنابۇون.

پىنكەتەدى دەرۇونى مەرۆف رەتىيەكەتەمە كە ھەممۇ شتىك بە مردن بىلۇرپىتىت و مەرۆف بە ھېچ جۆرىك لە ترس لە مردن و فەنابۇون رېزگارى نايىت، مەگەر بە دلىنایيمە بىزانتىت كە دەچىتە ژيائىكى نەمرى تەرەوھ.

گەشتى ئەنتۇنی فلو لە تەرازوودا :

ئەگەر لە گەشتى عەقللى ئەنتۇنی فلو را مىنەن، دەبىنەن بەمانە كۆتايى هاتتووە: (خودايەك ھەمە)، ئەبەدى ئەزەللىيە، زانست و تواناي رەھاي ھەمە، ناما دادىيە و بە كات و شوئىن سنوردار ناكىرت و، بۇونى لە نەبۇونەوە درووستكەردووە. بە ھەمان شىۋە لە گەل ئايىنە ئاسمانىيە كاندا ھاۋارايدە بە بۇونى ئامانجىيەكى گەشتى (ئامانجىدارىتى) لە پشت درووستبۇونى گەردۇون، بەوە كە بۇ ژيان و پىشوازى كەردن لە مەرۆف ئامادەكراوه.

لە گەل ئەۋەشدا، ئەنتۇنی فلو گەشتەكەي تەمواو نەكەد تا لە كۆتايى گەشتەكەيدا بە دىدارى دىندا رەكان بىگات، دەتوانىن جياوازى نىوان ئەنتۇنی فلو و دىندا رەكان لە سى خالىدا كۆبكمەينەوە:

یه که م: نهنتونی فلو وايده بینیت که یاسا سرووشتییه کان به سن بُز بعريوه بردنی کاری گردوون به بی پیوستی بُز چاودیزی خودایی، به مدهش ده ترتیت (گردوونی داخراو) که پیوستی به وه نییه له ده روه ده ستکاری بکریت. نه مدش همان ثو ده رهنجامدیه که نه رستو پیی گهیشتوروه کاتیک ویستی پاکانه بُز خودا بکات و گوتی: پیوست ناکات خودا خوی به بعونه و روهه خدریک بکات، به لکو پیوسته به ووه خدریک بیت که لیی دوهشیته وه، به زاتی خویه وه خدریک بیت.

هرچی ئایینه ئاسما نییه کان، وايده بین که خودا پیشتر و نیستا و له ئایینده شدا چاودیز و به ریوه بری گردوون و مرؤف بووه و له خۆمان نزیکتره و، په یوندییه کی بردموام له نیوان خودا و مرؤف همید، که ده گاته سنوری گفتوجو و داواکاری و ولا مدانمه وی پارانه وه. لمبهر نه وه ئه گر خودا بُز چركه ساتیک واز له گردوون بیت، نهوا یاسا سرووشتییه کان که گردوون به ریوه ده بن هرهس دینن و بعون به ته اوی لمناوده چیت.

دووهه: نهنتونی فلو دان به په یوندی نیوان مرؤف و خودا نانیت. هر لیزه شده وه، دان به ئایینه ئاسما نییه کانیشدا نانیت که نه و په یوندییه یان له پئی وه حی بدیهیتاوه.

نهو ئسلام ره تده کاته وه، چونکه تیر وانینه کهی بُز خودا و هک تیر وانینی ئایینی جوله که وايه به وهی خودایه کی توله سین و به هیزه و باکی به درووستکراوه کانی نییه. فلو نه و هملویسته وه سف ده کات که ناتونیت باوهر به سددام حوسین بیت، له ئاستیکی گردوونیدا Cosmic Saddam Hussein! که مرؤف ده چه وسینیت وه و پالپشتی تیرور ده کات!!

به هه مان شیوه نهنتونی فلو مهسيحیه تیش ره تده کاته وه؛ چونکه ناتوانیت نه وه قبول بکات که خودا له شیوه کی مرؤفیدا بدرجسته بووه، که مهسيحه. چونکه نه و ناتوانیت وتنای نه وه بکات که خودای پاک و بیگم رد له شیوه کی مرؤفیدا بدرجسته بیت، له کات نه شوین خودا سنوردار ناکمن،

خودا به دیهینه‌ری سرووشت و یاساکانیه‌تی، چون دهکرت له وئنه‌ی مرؤفیکی سنورداردا بدرجه‌سته ببیت، که بهدهست زولم و سته‌می مرؤفوه دهنالينیت (جوله‌که) و یاساکانی سرووشتی به مردنوه بهسه‌ردا جیبه‌جن دهبیت، جا لیکدانه‌وه و بیانووی پیاواني ئایینی مهسیحی هره‌چونیک بیت.

ستیه‌م: نهنتونی فلو بیروکهی زیندووبونه‌وهی دوای مردن رهتده‌کاته‌وه و باوهری به لیپرسینه‌وه و پاداشت و سزا نییه له بدرامبیر کاره چاک و خراپه‌کانماندا، که له کوتاییدا ژیانیکی همه‌میشه‌ییه له بهه‌شت یان دۆزه‌خ.

هروهها نهنتونی فلو دهیت: هره‌چه‌نده بەلگمی له سمر بونی خودا دهستکه‌وتوجه که گهردونی له نهبوونه‌وه به دیهیناوه، بەلام هیچ بەلگمی‌کی ماددی یان عهقلی له سمر نمه‌نییه که هیچ شتیک له دوای مردندا رپووه‌دهن.

لهو خالانه‌ی پیشو بۆمان ده‌رده‌که‌ویت که نهنتونی فلو له لایه‌نگرانی چه‌مکی ئایینی سرووشتییه Deism، که باوهری به خودا همه‌یه بھی باوهربیون به ئایینه‌کان، بۆیه دهکری نهنتونی فلو به عهلمانییه‌کی میانرهو هه‌ژمار بکهین.

بەلام من وايده‌بینم که له گەل هەموواندا له بابه‌تىکی زۆر گرنگ جیاوازه، ئەویش نهومیه که هیشتا به راستی بدداوی راستیدا وىلە و ئاماذهی تەواوی تىدا همه‌یه که باوهر به ئایینیک له ئایینه‌کان بیتیت، ئەگەر بەلگمی دهستکه‌ویت.

باسته پینجهم : باوړ و بایولټجیا - ا له جینهوه تا میشک

ئیمه له سهردەمى دۆزىنهوه زانستييە گهوره کاندا دهڙين و، دواى تېپه رېبوونى ده سال له سهدهي بىست و يەك، (گهشتی عهقل) تهواو نایت نه گهر له مرؤف وردنەبىنهوه، بۇ ئەوهى بىبىنин ئاخو باوړبۇون به خودا و به ئايىن و، چەمکه رۆحىه کان رهگ و پېشىدە كى بايولټجىيان هەيمە؟ به تايىمت كە بىنىمان كارىن ئارمسترونگ پېشىيارى ئەوهى بۇ زانايانى بايولټجي كرد كە ناوى مرؤڤى دىندار لە جياتى مرؤڤى عاقل لە مرؤف بنىن.

ھەمان پرسىش بە دورى پېشە بايولټجىيە کانى دامەزراوهى رەشتىدا دەخوولىتىدە، بەو پېيە زۆرىدە دىندارە کان باوړپىان وايدە كە تاكە سەرچاوهى رەشت ئايىنە کان، كە بۇ ئەوه هاتوون راست و ھەلە نيشانى مرؤف بدەن و، دىندارە کان وايدەبىنن كە بىباوړان لە بۇشائى رەشتىدا دهڙين و ئەوان مرؤڤى بەدھو و شەرانگىزىن.

بەو دوو پرسىيارە دەستدە كەين بە لېکۈلىنەوه لە پەيوەندى نىوان باوړ و بايولټجىا.

لەم باسەدا، ئەو زانىيارانە دەخەينەپروو كە زانست لەسەر ئەو پرسە خستونىدەپروو، لە بوارى جىنات و پىكھاتە و فەرمانە کانى مىشک. لە باسى دواترىشدا، پەيوەندى نىوان دل و باوړ دەتوڑىنەوه.

بیونه و هریکی سوزدار، به رهشت و دیندار:

تیلوراد ویلسن^(۱) (ماموستای بایولوژیای کومه‌لایتی Edward O.wilson) له زانکوی هارفارد) پیمان دلیت که مروف هدر به سرووشتی سوزداره و، ثهو هسته له جیناتمان تومارکراوه.

بهه‌مان شیوه جیمس واتسون^(۲) James Watson له کتبه‌کهی DNA پیمان دلیت، که چمکه روشتبیه‌کان Moral Codes هر له دروستبوونی مرؤفدا لمناو جیناتیدا چمپاوه، بدلودهی ثایینه‌کان پیدابن.

بهه‌مان شیوه روپیرت وینستون^(۳) Robert Winston له کتبه‌کهیدا (فیترهتی مرؤفایه‌تی) پیمان دلیت، که هستی ثایینی بهشیکه له پیکهاتی دروونیمان و له جیناتماندا تومارکراوه و له مرؤفیکمهو بو مرؤفیکی تر له روی بهیزی و پیهیزیه ده گپریت.

هردها گومان له‌دا نییه که پهیوندییه کی بهیز له‌یوان سی ره گمزه‌کهی ثهو سیکوچکه‌یدا هه‌یه: مروف به سرووشتی خوی سوزداره و، چمکه روشتبیه‌کان وردہ گرت و، بهپیر هسته ثایینیه کانیه‌وه ده‌چیت. زانیانی دروونزانی و پرموده‌ی سلماندوویانه که ثهو سی لاینه ده گمرینه‌وه بو هستیکی فیتری زور گرنگ، ثه‌یش چه‌مکی سوزداریه.

(۱) تیلوراد ویلسن: له سالی ۱۹۲۹ له نه‌مریکا له‌دایک بوده، یدکنکه له گرنگیدران به فله‌فه و ثایینه‌کان و مافه‌کانی مروف. دو جار خلاتی پولیتزری جیهانی و هرگتووه، کتبه‌کهی یه‌کیتی زانسته کان Consilience یدکنکه له باشترین نمو کتبه‌کانی درایره پهیوندی بایولوژیا و سرووشتی مروف نوسراوه.

(۲) جیمس واتسون، له سالی ۱۹۲۸ له نه‌مریکا له‌دایک بوده و له تمدنی ۱۵ سالی چوته زانکوی شیکاگو. له زانستی بومامی دکترای ورگرت له سالی ۱۹۵۰. له سالی ۱۹۲۶ خلاتی نوبیلی ورگرت (به هاویه‌شی له گدل فرانسیس کریک و موریس و ویلکنز) بهه‌ی دوزنه‌وهی پیکهاتی DNA، تا تیشان له بواره جیوازه‌کانی توپرینه‌وه بایولوژیه کان کارده‌کات.

(۳) روپیرت وینستون: نینگلیزه له سالی ۱۹۴۰ له‌دایک بوده، ماموستا و راگری پیمانگای نه‌خوشی و نه‌شترگری و له‌دایکبونه له لمندن، توپرینه‌وهی بمنابعانگی هه‌یه له‌سر مندانی بلوری و سیزم و خانه قدمیه کان. هردها سدرؤکی یه‌کیتی بریتانیه بو پیشختنی زانسته کان. هردها نوسراوه و پاگمیاندکارنگی بمنابعانگه.

سوژداری چیه...

چون له ده روومندا درووستد هیت؟^(۱)

چاوه کانی سوژی بچکولانه پربوون له فرمیسک، که تمدنی تمیا نز مانگ بوو، کاتیک بینی که مندالیک ده کمتووه سمر زوی، (سوژی) به خشان چوو بو لای دایکی تا داوای لیتکات بچیت به هنای منداله کمده.

بلام موراد (که تمدنی ۱۰ مانگ بوو) چوو بووکمله کمی (دبوب) بینیت تا بیداته هاورپنکمی که ده گریا تا چیدی نه گری.

نهو دوو رووداوه گوزارشت له سوژداری و گرنگیدان ده کمن و نهود ده رده خمن که ره گئی هم است و سوژه کان ده گه ربیمهوه بو تمدنی ساوایه تی. چونکه مندال هر له رؤژی یه کمی له دایکبوونیمهوه له کاتی بیستنی دهنگی گربانی مندالیکی تر ده شله زیت، دوای چهند مانگیکی کم بیزاری له مندالدا به دیده کریت وه کار دانه و میه ک بو بیزاری مندالانی تر، ئیتر به بیستنی دهنگی مندالیکی تر یان بینینی فرمیسکی مندالیکی تر نهوانیش دهستد کمن به گریان. کاتیک مندال سالی یه کمی تیده په پنیت نهو هستانی نارامد بنهوه، که دلتنگی ده روبه ریان په بیوهندی به وانهوه نییه، بلام له گمل نهوه شدا، له برامبر کوزانه کانی که سانی تردا ناتاسودهن.

له تویزینه و میه کدا که ((مارتن هوفمان)) Martin I. Hoffman (زانای دهروونزانی له زانکوی نیویورک) نهنجامیداوه، بوی ده رکه و توه که مندال له دوای سالی یه که میان لاسانی خدم و خفه تی که سانی دی ده کنهوه، وه که همولیک بو نهوهی به شیوه کی کرداری هم استی که سانی دی بزانن.

بویه دهیینی مندال په نجهی ده خاته زاریه وه کاتیک په نجهی هاورپنکمی بریندار بووه، یان دهیینی مندالیک چاوه کانی ده کوشینت کاتیک دهیینت دایکی ده گری، نهو

(۱) له کتیبی (المع ذکر ام انشی؟)، که له نویسنی د. عمرو شریف و نبیل کامیله، له سالی ۲۰۰۹ چاپ کراوه.

(کاردنوه خوکرده) له لای بچوکه کاندا^(۱) واتای (سوزداری یان به شداری کردنی ویژدانی) ^(۲) ده گهیه نیت.

هروها کاتیک مندال ده گاته تهمه نی دوو سال و نیو، ورده ورده لاسایکردنوهی کوژانه کانی تر له لای که مدمیته و، جیاوازیه کانی نیوان منداله کان دمده کهون له هستیاریان له برامبهر کوژانه کانی کهسانی دی، به جوئنک همندیک مندال له برامبهر ثمو کوژانانه دا هاو سوزدین و همندیکی تر پشتگوییان دهخن.

چون سوزداری فیتری پتده گات؟...
پنکه وتن...

زانای فرهنگی (دانیل شتیرن) جهخت له سمر گرنگی ئالوگوری نیگا و دهستلیدان و دووباره کردنوهی گالته ده کاته وه له نیوان دایک و باوک و مندالا و، باوهری وايه که چه سپاندنی بنه ماي رهشتی له رئی ثه و ساته سوزدارانوه دهیت، کدوا له مندال ده کهن هست بمهه بکات که هست و سوزه کانی جینگای ره زامندین و ئالوگور ده کرین، ناویشی لهو ئالوگوره ناوه (پنکه وتن).

هروها (شتیرن) پئی وايه که هملویسته چه ندباره بوه کانی پنکه وتن یان پنکنه کدوتن، له نیوان دایک و باوک و منداله کانیان، ره فتاره کانیان له گمل کهسانی دی به دریزایی تهمه بنیات دهین، له راستیدا ثمو ساتانه ده کری زور له گهوره ترین رووداوه کان که له مندالیدا پییاندا تیپه ریوه کاریگمری له سمر دابنیت.

(۱) هارینه کم پئی راگه باندم که له کاتی دوریشه وی قزلی برآکه ناماده بورویو، وته که هستم ده کرد ده زی به قزلی مندا ده کرت، نمو هسته ش پئی ده گوتربت (پژشینی ویژدانی). به همان شیوه نیمه به شنوبه کی خونه ویستانه دست ده خیته سمر چاومان کاتیک له چاوی کهستیکی تر ده دهربت. گومان لوهدان نیمه که ثمو کاردانوه خوکردانه تا تمده نی دوای مندالیش له گملان برمدهام دهبن.

(۲) (نمی. بی. تیچنر) A. B. Tichener زانای دهروزنانی نه مریکی، چه مکی Empathy بز يه که مجار له بسته کانی سدهی بیستم به کارهیناوه، تیچنر دهیت: سوزداری له کاردنوهی برامبهر کوژانه کانی کهسانی تر هملده قولیت له پنکه و مرگرتی هست و سوزی کهسانی دی بز ناو دهروون.

بهههمان شیوه توئیزینهوه کان^(۱) دهربانخستووه که مندالله سۆزداره کان نهوانهن که دایک و باوکیان سەرنجیان بۆ نهوه راکیشاون که رەفتاره کانیان چ بیزارییەک بۆ کەسانی دى درووستدەکەن. وەک نهوهی بە مندال بوتیرت کاتیک رەفتارنکی خراب بەرامبەر خوشکەکەی دەنوئیت (سەیرکە، بزانە چۆن خەمبارت کرد)، لە جیاتی نهوهی پىپی بوتیرت (نهو رەفتارەت شەرانگىزىانبۇو).

ھەروەك چۆن سۆزدارى مندالله کان نەو کاتە گەشە دەکات کاتیک کاردانمەھىيە کى باش لە دەھروبەرى خۆيان دەبىن لە کاتى يارمەتىدانى كەسىك كە لە تەنگانەدايە، ئىتەر نەوانىش ئارەزووی يارمەتىدانى كەسانى تريان بۆ درووست دەبىت.

لە راستىدا نەو شىوازە بۆ گەشە كەدنى مندالله كانمان دەبىتە هوئى گەشە كەدنى ھەست و سۆزى سۆزدارى لەلايان، لە پىنگەي پىنگەيەنلىنى بازىمەي دەمارى دىيارىكراو لە مېشىكدا. بۇنمۇونە، كاتیک دایك گەريانى مندالله كەي دەبىستىت و دەيختە باوهشى و رايىمۇزىتىت تا ئارام بېيتىمە، نەوا نەو كەدارە هانى درووستبۇونى بەستەرە دەمارى نىوان بەشى پىشەوهى مېشىك (كە بەرپرسە لە زالبۇون بەسەر كاردانمەوه و رەفتارە كانمان) و لە نىوان لەوزى مېشىك Amygdala (كە بەرپرسە لە كاردانمەوه كان) دەدات، ئىتەر نەو جومگەمە وەک كۆنترۆلى لىدىت، بۆ جلمۇ گىر كەدنى كاردانمەوه و رەفتارە كان. لە پاشان، نەو مندالله بە درىزايى ژيانى - بە بەراورد لە گەل مندالله كانى تر - بەھو جيادە كەننەوه كەننەوه كانى كۆنترۆل بکات و رەفتارى رەۋشتى ئەنجام بىدات، لە کاتى توشبۇونى بە دلەراوکى.

مۇونەيەكى بايۆلۆجي لەسەر فيترييەتى رەۋشت

يەكىك لە دىاردە چەسپاوه کان و بەلگە بەھىزە کان لەسەر فيترييەتى چەمكە رەۋشتىيە کان، نەوهى بە دىاردە دوور كەوتەنەوه لە ھاوسمەر گىرى لە گەل كەسە نزىكە كاندا ناسراوه .Incest Avoidance

(۱) لە پەيمانگائى نەتەعومىي بۆ تەندىرۇستى دەرۈونى لە وىلايەتە يەكگەرتووه کاندا توئىزىنەوهىيەك نەنجامدرا و ھەرىيەكە لە (مارىان رادىك يارقۇ) و (اكارۇلىن شان واكسىلەر) پىسپۇرانى تەندىرۇستى مندالان نە توئىزىتەميان نەنجامدا.

خو دورگرتن لمو پهیوندییه به تهنجا لهلای مرؤف ناوهستیت، به لکو نازله کان تهناهه روهه که کانیش ده گرتتهوه^(۱)! نوهش نوه ده گهیدنیت، که نوه چه مکه روشتییه بایولوژییه.

بۇ لىکدانوه بۇ نوه دورکهوتنهوهیه، زانایانی کۆمەلزانی دەستهوازهیه ک دەخنهنپروو که بە کاریگەری ویستم مارک^(۲) Westermarck effect ناسراوه، که نوه رووندەکاتتهوه که (نوه مندالانی پېتکەوە گەورەبۇن ھەستى سینکسیان بەرامبەر يەك بۇ درووست ناییت، هەتا ئەگەر خوشك و براش نەبن). نەمەش لە خىزانە کامماندا بەدى دەکەين، کاتىك پرسى ھاوسەرگىرى كورپىك لە گەمل كچىكدا کە پېتکەوە گەورەبۇن دىتە بەرياس، زۆرىيە کات يەكىكىان دەلىت: من وەك خوشكى خۆم / براي خۆم سەيرى دەکەم^(۳).

لە ناوەندە زانستییە کاندا کۆدەنگىيەمك ھەمە لەسەر گىترانوهى کاریگەری ویستم مارک بە پلەي يەكم بۇ ھۆکارە بایولوژییە کان^(۴)، چونكە سەلمىتزاوه کە لە ئارەقى ھەر يەكىكىان ماددەيەكى كىميائى دەرددەرىت، فيرۇمۇنات Pheromones، کە كەسانى دورويەر بۇنەكەي دەكەن و کاریگەری دەخاتە سەر ناوەندە کانى مىشكىيان کە بەپېرسن لە مەيىل بۇ رەگەزى بەرامبەر. کە لەوانەيە نوه بىيىتە هوى زىابۇونى مەيىل لە تىوان نەو كەسانەي لە يەكتەرەنە نىن و بىيىتە هوى درووستبۇونى خۆشەویستى.

(۱) زانایان جۈزىتكى مشكىيان دۆزىيەتەوە کە لە تىوان خۆياناندا تىز و مىنى لە دايىك جوتۇرون پۇونادات و لە پىنگاى بۇنىڭى تايىېت بچۈركە کانىي ھەمان دايىك يەكتەر دەناسىعو، ھەرۇھا مەيمۇونى شامپانزى و باپۇن بۇونى پەيپەنلى سېتىسى لە تىوان بەچەكە کانىي يەك دايىكدا رېتەكەنەوە، تەنانەت لە گەل خزمى لەوە دورىتىش، ھەرۇھا زۇرىنلە روهە کەن مىكانيزمى زىرە کانە بۇ پىنگرەن لە پېتەندى دەنکى تۆزۈ و ھىنلەكەي ھەمان گۈلە دەگەنەبەر.

(۲) دراوجە پاڭ فەيلەسۈوف و زاناي کۆمەلزانى فينلەندى ئىتىوارد ویستم مارک ۱۸۶۲ - ۱۹۳۹ و ئەو کارگىپىيە لە سالى ۱۸۹۱ لە كىتىپە كەيدا The History of Human Marriage باسکردوو.

(۳) لە ولاتى تايىوان خىزانە دولە مەمنەدەكان كېچى بچۈك دەگەنخۇ و بەخۇيان دەكەن بۇ نەوى لە گەل كورە کانىاندا بەيدەكەوە گەورە بىن و دواتر ھاوسەرگىرى بىكەن. تۈزۈرەن بۇيان دەركەمتووو کە پىزەيە مندالبۇونى نەم جۆزە ھاوسەرگىپىيە كەستەر و پىزەيە جىابۇونەوە لە پىزەيە جىابۇونەوە ھاوسەرگىرى كلاسيكى زىاتە.

(۴) پابەندبۇونى کۆمەلایتى (كە فرۇيد بۇي خۇتىگەرمە) لە پلەي دواتر دىت.

هروها سلمیتراوه که هستیاری بازنه کانی میشک بُو جوریکی تایبیت له فیرومنات له جیناتماندا چهسپاوه و، هرچمنه پلهی نزیکی خزمایه‌تی زیادبکات دورکهونه‌ی فیتریش زیاتر دهیت.

جینی خوایه‌تی : The God Gene

گُواری تایم Time له ژماره‌ی ۲۵ ای ئۆكتوبه‌ری ۲۰۰۴ بابه‌تیکی گرنگی خستوتپوو به ناویشانی ((جینی خوایه‌تی))^(۱) و ئهو بابه‌ته دهرباره‌ی ئومویه که هستکردن به خودا و نارهزووی نزیکبیونه‌وه له پئی پەرستنمه و هستکردن بەبۇنى خوشى و سزاي ژيانى دواى مردن بابه‌تی فیترین لهلای مرۆف و بەدریتائی مىژوو و جوگرافيا هەروابۇوه.

له روونترين نمونه‌ش له سەر ئەوه، گرنگیدانی زۆرى فېرۇھونه‌كانه به مردن و مۇمياکردن و دواى مردن.

هروها ئەوه له پەرستگا گەورەکان و نەخشى گۆرستانه فېرۇھونىيەکان دەردەكمویت، به هەمان شىۋو له بەبردبووه‌کان وەك لە كتىبىي مەدووه‌کان دەردەكمویت. زانستى شۇنەوارناسى گرنگیدانی ھاوشىۋە لە كۆندا لهلای خەلکى كۆنی ھيندستان و چين و ئەمريکاي باشور و نيسپانيا و فەرەنسا و بەریتانيا و سيد دەرخستووه.

هروها مايكل شىزىمەر^(۲) (سەرنووسەرى گُواری گوماندار Skeptic) ئەوه دوپاتدەکاتەوه که هستکردن به دووانەسى لاشە و رۆح بابه‌تیکی فیتریيە و هەر لە ساتى له دايىكبۈونمانەوه له دەرونماندا چەسپىتزاوه.

(۱) گُوارەکه ئەو بابه‌تى لە كتىبىك وەرگىتووه کە بە هەمان ناوه، دواى كەمىكى تى باسى دەكمىن.

(۲) مايكل شىزىمەر: مامۆستاي نابورى لە زانكۆي كلاسيزنت - ئەمريکى - لە سالى ۱۹۵۴ لەدایك بۇوه، گرنگى دەدات بە فەلسەفە و زانستەکان و سەرنووسەرى گُوارى Skeptic كە كۆمەلەي skeptics دەرىيەکات، كە لە ۵۵,۰۰۰ نەندام پىنكەتتۇوه و گرنگى دەدات بە تەكىنلىكى زانست و ئەو گومرايسانە دەوريان داوه.

هروهها پژل بلوم (ماموستای زانستی دمروونزانی له زانکوی بیل له ویلایته یه کگرتوجه کان) دهليت:

(ئىمە بۇنەوەرى دوولايەنەين (لاشە و روح) لە جىناتماندا باوەربۇن بەزىيانىكى تر چەسپىتىراوه، كە تىيدا روح دواى بە جىھىشتنى لاشى فانى تىيدا دەزى. نەو باوەرە بنچىنهى فيترەتى ئايىنىيە^(۱) .

تىستاش با بايۆلوجىا قىسى خۆى بكت^(۲)

دیان هامر Dean Hamer (سرۆكى بەشى توېزىنەوى جىنات لە پەيمانگاي نەتەوەمى بۇ شىرىپەنجه لە ویلايەتە یه کگرتوجه کان) پىمان دهلىت كە مەرۆف كۆزمەلىك جىن بە بۇماومىي وەردەگىرت كە وايلىتەكمەن ئامادەي وەرگىرنى چەمكەكانى خوايىتى و ئايىن بىت God Gene Hypothesis.

هامر نەو چەمكەي لە دەرمىجامى نەو توېزىنەوانە داناوه كە لە سەر جىنە كانى رەفتار ئەنجامى داون، هروهها لە سەر توېزىنەوه كانى بايۆلۈجىاى دەمار و زانستى دمروونزانى و دەرمىجامى نەو توېزىنەوانە لە كىتىبە كەيدا How The God Gene: How faith is Hardwired in our genes خستۇتمەرروو كە لە سالى^(۳) ۲۰۰۴ چاپكراوه.

پىشىپىنى كراوه كە كىتىبە كەيدى دیان هامەريش (جىنى خوايىتى) رۇوبەرروو كۆزمەلىك رەخنە و بەرىمەرچى كۆزمەلىك دامەزراوهى زانستى بىيىتەوە، لەوانە يە

 (۱) نەو چەمكەي لە كىتىبە كەيدى Descartes baby: How the Science of child development explains what makes us Human what makes us Human لە سالى ۲۰۰۴ چاپكراوه.

(۲) يەكىن لە گۈنگىدرانى نەو بوارە پېۋىشۇر حوسەين ئەحمد ئەمینە، ماموستاي نەشەرگەرى. لە بواردا كىتىبىنى كە زمانى ئىنگلىزى نۇرسىو (كە بەكارمان ھىتاوه) بە ناونىشانى Genes and Human Nature لە سالى ۲۰۰۷ چاپكراوه.

(۳) گۈنگەزىن جىنى بەرپىس لەو ئامادەكارىيە جىنى ناسراوه بە VMAT2. نەو جىنە بەرپىس لە درووستكىنى گۈزىمەرەھى كىميائى لە مىشكىدا، بە ناوى Vesicular monamine transporter ناسراوه. هروهها بەرپىس لە ئاستى ژمارە گۈزىمەرەھى كىميائى كە كارى مىشك رېتكەخەن (سېرۇتۇزىن - دۇپامىن - نورەدرېنالىن).

هروهك چۈن پۇلۇي ھەمە لە ئاپاستە كەردىنى ناونەن بەرپىس كەنەيەنەن ھەست و سۈزى پۇچى و چەمكە غەبىيە كان.

ئوهش بگدریتمو بۇ ناوی کتىبە كە، كە ماددىگە راكانى تورەكىد، چونكە ئو
چەمكە زانستيانە خستۇنې تەپروو نوي نىن!

چونكە پىش كىشە كەي (داين ھامەر) بە يىست سال، كلۆد كلۇنىنگەر^(۱) Claud R. Cloninger مامۆستاي زانستى دەرۈونى و پىشىكى دەرۈونى زانستى بۇ ماھىي لە زانكۆي واشتنن ((بىردىزى مىزاجە كان و رەوشى بۇ ماھىي^(۲)) خستۇتەپروو، كە بۇتە يەكتىك لە چەمكە چەسپاوه كان لە ناوەندە زانستىيە كاندا.

(۱) كلۆد كلۇنىنگەر Claud Robert Cloninger لە سالى ۱۹۴۴ لە ولایتە يەكىرىتۈرۈكان لە دايىك بۇوه. پىشمايى زانايانى توپتىنە كە دەريارىي جىنات و بايۆلۈزىيى و دەمارە كان و پىشىكى دەرۈونى نەخۇشىيە دەرۈونىيە كانە، مامۆستاي هەرىمەك لە بوارانبۇوه لە زانكۆ و بېرىنچەرى ناوەندى تەندرۇوتى دەرۈونى بولە زانكۆي واشتنن. هەروەها بلاوكەرەرى سەرەكى زۇر گۇۋارى زانستى بەھىز بۇوه لە بوارى پىشىكى دەرۈونى و بۇ ماھىي، دەرۈەنە لە نۇرسىنى چوار كىتىپ و ۴۰۰ توپتىنە دەنە زانستى بەشارى كىدوو. زۇر خللاتى وە گىرتۇو، لەوانە نەندامىتى ھەمىشىي لە ئەكادىمىيە نەرمىكى بۇ زانستى كان و، لە سالى ۲۰۰۹ خللاتى يەكتىي نەخۇشىيە دەرۈونىيە كانى نەرمىكى وەرگەت، بەھۇي ھەولە كانى لە تىنگىشىنى مەرۆف بە شىۋىيە كى تەواوھى (جەستە - عەقل - دەرۈون - رەوح).

(۲) بىردىزى مىزاج و رەوشى بۇ ماھىي Temperament and Character Inventory: نەم بىردىزە چوار جۈز مىزاج و سىن كۆملەي رەوشى بۇ ماھىي دىيارىكىدۇو، كە جىناتىمان كۆنترۆلىان دەكەن و مندالە كان لە باوکىاندۇو بۇيان دەميتىتەو، ناراستىي نەم مىزاج و رەوشانەش كارىگەرى دەيىت لە سەر پەفتارە كانى مەرۆف و رەوشىت و دىندارىيە كەي !!، هەروەها نەوەش ناشكرا دەكەت كە تاچەند نەم مەرۆفە تۇوشى نەخۇشى دەيىت تا چەند ناماھىي ئالۇردىمۇونى تىدايە بە تايىمەت بە ماددە كەھولىيە كان. نەم حومەت خاسىيە تانە هەرىمەكىيان بە شىۋىيە كى سەرەخۇ وەردە گىرىن و لە گەل يەكتىدا كارلىك دەكەن بۇ نەوەي كەسايىتى مەرۆف دەرۈستېتكەن.

كلۇپىتىنەر لە بىردىزەدا پىشى بە توپتىنە دەرۈونىيە كانى دەريارىي زانستى جىنات و بايۆلۈزىيى دەمارە كان بەستوو، نەك بە توپتىنە دەرۈونىيە كان و ناماھە كان. ئەمەش ھۆكارى بەھىزى نەم بىردىزىيە.

سەرەرەي نەم سىن كۆملەيە رەوشىت بۇ ماھىيە كان كە لە كتىبە كەدا بايسىان دەكەين، بىردىزە كە چوار مىزاج دەخاتەرپۇو كە پەفتارە كانى مەرۆف و قابىليتى بۇ نەخۇشىيە كان دەرەدەخات، ئەۋائىش:

۱- مەبىلى حاشاڭىرن لە زەھرە و زىيان.

۲- گەران بەدواي شتى نوتىدا.

۳- پىشت بەستن بە پاداشت (ماددى و مەعنەوى).

۴- تىكۈشان.

شۇتى نەم مىزاجانەش لە مىشىكى مەرۇفدا دەكمۇتە دەزگايى حوفى و توپتىلى سەرتايى مۆخ، نەم شۇننانەش بەپېرسن لە عادەت و ھەست و سۆز و پەفتارە كانى مەرۆف.

لەو بىردىزەدا، كلۇنىڭگەر سى كۆمەلەي رەوشتى بۇ ماومىي خستۇتىمۇ (كە جىينە كانمان ئامادە دەكەن تا ئەمۇ رەوشتىنە وەرىگەرن) كە مەيلە كانى مەرۆف لە رەووى مەرۆفايەتى و رەوشتى و رەوحى دىيارىدەكەن. ئەمۇ كۆمەلەنەش بىرىتىن لە:

۱- راستگۆپى خۇود Purpose fullness: كە رەونى ئامانجى Self-Directedness و جىئى متمانەمىي مەرۆف Reliable لەخۇ دەگرتى (كە ئەمۇ سىفەتىنە تايىەتن بە كەسايىتى مەرۆف).

۲- ھاواکارى Cooperativeness: كە ئامادەمىي مەرۆف بۇ ھاواکارى كەسانى دى Helpfull و ئارامىگەرن Tolerant و واژەتىن لە تۆلە Non-Revengeful لەخۇ دەگرتى (كە چىندى سىفەتىنەن رەفتارى مەرۆف لە گەمل كەسانى دى كۆنترۇل دەكەن).

۳- تىپەپاندى خود (بەرزى دەررۇن) Self-Transcendence: مەيلە رەوحى كان و داهىتىن Creativity و نكۈلىكىرن Self-forgetfulness دوور كەوتىنەو لە ماددىگەرایى Non-Materialism لەخۇ دەگرتى (كە چىندى سىفەتىنە تايىەتن بە چەمكە بەرزە كان).

ھەروەھا جۆرە جىناتىكى دىيارىكراو (لە كۆزىپەلەدا و لە قۇناغى مندالىدا) ھەن كە ھەلدەستىن بە پىنكەتىنانى بازىنەي دەمارى بەپېرس لەو سىفەتىنە لەو ناومىدانى تايىەتن بە فىرکىرن و چەمكە كانى پىشۇر لە توئىكلى مۆخى نوى Neocortex، كە مەرمۇقى بىن لە مەممەدارە كانى تر جىادە كەرتىنەو.

بۇ يە سەرنجى ئەمۇ سى كۆمەلەيدى رەوشت بىدەن، دەبىنин كە بىنچىنە دەررۇنى بۇ فىتەقى دىندارى و فىتەقى دامىزراومىي رەوشتى لە مەرقىدا دەردەخات. پاشان پەرەرەدە ھەلدەستىتى بە گەشەپىنكەرنى ئەمۇ ئارپاستانە.

د. كلۇنىڭگەر باوھى بىدەن كە پىۋىستە وەك بۇونىنلىكى تەواوەتى (لاشە - عەقل - دەررۇن - رەوح) سەيرى مەرۆف بىكەن. و لەكتى لىتكۈلىنمەوە كەسايىتى پىۋىستە سنورى ھەرىمەك لە چوار پىنكەتىنە بىزانزىت، لە گەمل دىيارىكەرنى پەيوەندى لە نىوانياندا.

به هه مان شیوه با وهری وايه که مرؤف ده توانيت لعرووی عهقلی و روحی با شتر بیت، نه مهش لرپی راهینانی عهقلی و روحی و هک بيرکردنوه و نويز و کوشش کردن له گهمل دهرووندا، به ته اوی همراهک چون لاشی به راهینانه و هرزشیه کان بنیات دهیت.

چه مکه ئایینیه کان و گهشه کردن :

نه گهر زانست نهودی سه لماندیت که هستکردن به چه مکه کانی خواهیتی و ئایین و هستکردن به دوو لاینی پرخ و لاش و، دامه زراوهی پوشتنی له هلاتنی خوری مرؤفایه تی و له گهمل له دایک بونی همر مرؤفیک له جیناتماندا بونی همیه، نه دی بوجی دیبینین همندی کس له که سانیدی دیندارتن؟ و پولی گدشه کردن چیه له و هر گرتني چه مکه ئایینیه کان؟

نهوده به ته اوی و هک فیریبونی زمانه، چونکه زمان بریتی نییه له و شانهی له فرهمنگه کانی کتیبخانه کانماندا بونی همیه، چونکه فرهمنگ تمنیا نه و شانهی تیدایه که له همر زمانیتکدا به کار دین و، سه دان زمان همن که مرؤف به کاریان دینن.

به لام بنچینه زمان، بریتیه له پنگکای درووستکردنی پسته Syntax. و له پنگکایه شدا هممو زمانه کان یه کسانن و له جیناتماندا چمسپاوه.

جیناتی زمان له مندالله کاندا بونی همیه و، له ته مهندی دوو سالیدا، نهود جیناته چالاک دهن و توانای زمانه وانی له لای مندال بمشیوه کی بدرچاو زیادده کمن و زانینی جیاوازی دهمه کان (پابردوو ئیستا ئایینه) کوتا به هر هی زمانه وانین که له مندالدا دفرده کمون.

به لام نهودی که مندال له ژینگکوه فیری دهیت، وشه و پیسا کانی زمان.

له راستیدا ناوهرپکی ئایین و هک ناوهرپکی زمان وايه، بابه تیکی جیهانییه و هممو مرؤفه کان تیابدا یه کسانن، چونکه له جیناتماندا تومار کراوه.

بەلام جۆرى ئايىن و، ئاستى تىڭگىيىشتنى ھەر تاکىك بۇ دامىزراوه ئايىنىيەكى و دەستگەرتەن پىيەوە، ئەم بابەتىكە لە ژىنگەمە و مەردە گېرىت.

دېندارى و مىشك :

لېكۈلەرمە بايۆلۆزىيە ماددىيگە راكان لە كاتى لېكۈلىنىمە لە مىشك پۇوبەرۇمى
ھەلۇنىتىكى زۇر قورس دېنىمە:

چونكە لە كاتىكدا ھەولۇن و ماندووبۇونىتىكى زۇريان بۇ سەلماندىنى عهقل
(دەرك كىردن و بىيركىردنەوە و ھەستكىردن بەخۇود...) دەدا وەك چالاكىيەكى
ماددى، كە زانست لەئىرۇشىنى چالاكى كارۋىكىميايى مىشك دەتوانىت
شىكىردىنەوە بۇ بىكەت، ئىستا لەسىرىيان پىويسىتە لېكىدانەوە بۇ چالاكى بەرزىر و
ناپۇونتر بىكەن، كە ھەست و سۆزە رۇحىيە كانىن.

بابەتەكە زۇر گەرمە و، لەم دوايىيانە بە شىيەكى زۇر چىرخىتىمەرپۇو و،
سەدان توپتىنەوە و دەيان كىتىبى لەسىر نۇوسراوه.

بايۆلۆزىيای عهقل :

بۇ لېكۈلىنىمە لە فەرمانە عەقللى و دەرۇونى و ھەستى و رۇحىيە كانى مىشك،
پىويسىتە شىتىك دەرىبارەي پېتكەتەي شىكارى و فەرمانى ناوهندە بەرزە كانى مىشك
بىزانىن. و بە چىرۇكىنى مىلۇدرامى كە لەلایەن زانىيانى كۆمەلزانى و دەرۇونزنانى
باوه رې بۇ تىڭگىيىشتن لەوە خۆش دەكەين، ئەوش چىرۇكى ماتىلدايە.

بەمانىي وشە كارەساتىكى جەرگەرە، (مايتىلدا كراپتىرى) كچە چواردە
سالانەكە ويستى گالتمەك لە گەملە دايىك و باوكى بىكەت، بۇيە لە دۆلابى
جلوبەرگەدا خۆى حەشاردا، بۇ ئەوهى كاتىك دايىك و باوكى لە مىوانى ھاتنمەوە
بىتە دەرەوە بلىنى (باوووو!).

(بۇبى كراپتىرى) و ھاوسمەركەي واياندەزانى كە مالتىدا لە دەرھەپەي و
لەلای ھاپتىكانيتى، لەبر ئەوه كاتىك باوكە كە لە كاتى ھاتنە ژۇورەوەدا

گوئی له دهنگیک بیو، بهرهو ناراستهی ثهو شوئنه رؤیشت که (دهمانچه عهديار ۳۵۷) کهی تیدا حهشاردادبو و، بهرهو ژوری نووستن که وتدربی بُو ثهوی ثهو کهسهی ذهی کردوتة ژورهه بیوهستینیت.

کاتیک ماتیلدا له دولا بهک به گاللهوه خوی فریدا، کراپتمری گوللهیه کی تهقاند و بهر ملي کهوت و دوای دوازده کاتژمیز گیانی درچوو.

زالکردنی کاردانهوه بهسر ههستکردن و عهقل شتیکی ده گمن نیبه، سهیرکه کاتیک دوو کهس دمیته دهمه قالیان، لوانهیه کار بگاته ثموهی یه کیکیان چه قویه ک دهربینیت و ثموی تریان بکوژیت، بهین گوندانه درهنجامه کانی که لوانهیه بیته هوی له سیداره دانی.

دوو عهقلمان له میشکدایه. ههروهها دوو یاده و هریش :

همورو ثهو بدبهختیانه بُز ثموه ده گمرینهوه که ئیمه دوو سیسته می تهواو جیاوازمان ههیه بُز زانین و ههست کردن، که له گەل یه کتردا کارلیک دهکمن بُز پینکهینانی ژیانی عهقلی و ههستیمان. سیسته می یه کدم عهقلی لوزیکیه Rational Mind، که به پرسه له تېگەیشتني بابهته رونون و ناشکراکانی ناو بیر و هوشمان، ههروهها به پرسه له بیرکردنوهی قوول و تیفکرین. ناوندی عهقلی لوزیکیش بریتییه له توئکلی نوئی میشك^(۱).

له تدک ثهو عهقلدا، سیسته مینكی ترى زانیاریش ههیه، که سیسته مینكی به هیز و پالنمره و، له گەل ههست و سۆز و بابهته نارپونه کانی بیر و هوشمان ره فtar

(۱) ههمو بعدهمه کانی ژیارستانیتی مرؤفايەتی له فيکر و زانست و هوندر و رؤشنبری بهره می عهقلی لوزیکین، که دهکورته توئکلی دوری میشكی مرؤف. توئکلی نوعی میشك هەلدەستیت به ثاراسته کردنی ههست و سۆزه کانی مرؤف، بُز نمونه بونی ثهو توئکلے بُوتە هوی گشە کردنی په یوندی خۆشمیستی تیوان دایك و مندالە کەدی، که بُوتە هوی وابسته بونی دایك بُر په رەردە کردنی مندال بُز سالانگی زۆر و نەمش بُوتە هوی گشە کردنی ژیارستانیتی مرؤفايەتی و پیشکەرتى.

لە بەرنەو ثهو زىندەورانەی توئکلی میشكی پیشکەوت توييان نیبه ههست و سۆزی دایکایه تیيان کەمە، وەک خشۇكە کان کە به غەریزە دواي لە دایك بونیان بیچووه کانی لە دایك کان دەشارەتەوە لە ترسى ثهوی دایكە کە بیانخوات.

دهکات، تهنانهت له گمّل نه هست و سوّز و بابهتانهش که به هیچ شیوه‌یک هستیان پیناکهین، نه سیسته‌مش بریتییه له عهقلی کاردانه‌وهی (سوّزداری) و ناوهنه‌کهی بریتییه له لوزه‌ی مۆخ^(۱). Amygdala Emotional Mind

بهه‌مان شیوه دهرکه‌تووه که هریمک لم دوو عهقله ناومندیکی سهربه‌خزیان همیه بۆ هەلگرتني زانیاری (یاده‌هورییه کی جیاوازا). لیکولینه‌وه کان نه‌وهیان دل‌نیا کردۆتهوه که ناوچه‌ی هیپۆ‌کامپوس Hippocampus (که یه کیکه له به‌شەکانی ده‌زگای حووفی له میشکدا) او بەرپرسه له تۆمارکردنی نه و بابه‌تانهی به هسته‌وه کان و عهقل هستیان پیده‌کریت، بۆ نه‌وهی دوایی نه وه زانیارییه که بنیزیت بۆ توئکلی مۆخی، که لموی لیکدانه‌وه بۆ ده‌کریت و به‌شیوه‌یه کی وردتر و باشت تۆمار ده‌کریت.

لهه‌مان کاتدا، لوزه‌ی مۆخ هەلدهستیت به هەلگرتني ئامازه سوّزدارییه کان که هاوبیچی نه و رووداوانهن (یاده‌هوری کاردانه‌وهی عهقل). بۆنونه ناوچه‌ی هیپۆ‌کامپوس و توئکلی میشک نادگاره‌کانی کەسیک نیشان ده‌کمن، بەلام لوزه‌ی مۆخ هست و سوّزه‌کانی بۆ زیاد ده‌کات، بۆ نمونه که نه و مروقدت خۆشده‌یان نا^(۲).

ئەمەش نه وه ده گمیه‌نیت که میشک دوو ناونه‌ندی یاده‌هوری تیدایه: ناومندیکی تایبەت به رووداوه ماددیه کان که ناوچه‌ی هیپۆ‌کامپوس و توئکلی میشکن، و،

(۱) له ناومندی میشکدا ناوچمیه‌ک همیه که پىنى ده گووترنت ده‌زگای حووفی Limbic System که له چمند پىنکه‌اتمیدک پىنکه‌اتووه که گرنگترینیان لوزه‌ی میشک Amygdala و هیپۆ‌کامپوس Hippocampus .

لوزه‌ی میشک ناومندی فرمانی کاردانه‌وه و سوّزدارییه، که له کاتی زالبۇونى نارمزوو يان تۈرپىي يان سوّزداری يان خۆشۈسىتى يان گەرانه‌وه لەترسا يان... کار ده‌کاته سەرمان.

بۇيە نه گەدر لوزه‌ی میشک توشى هەر كم و كۈپىيەك بىتىت، دەپىتە هوئى بىتوانايسىيە کي گەورە له هست و سوّز و رووداوه سوّزدارییه کان، که پىنى ده گووترنت (کوئىسى کاردانه‌وهی) Affective Blindness .

(۲) نمونىنە کى تىر: گەرمان له رىنگايدى کى تىزپەردا ويستان بەپىش نۆتۆمېلىك بكمۇشۇو و لمو کاتدا نىزىك بۇو بەر نۆتۆمېلى بەرامبىر بكمۇين کە بە ثاراستى پىچمۇانە دەھات، لىردا ناوچى هیپۆ‌کامپوس و توئکلی میشک ورده‌کارى رووداوه‌کەمان بۆ تۆمار دەکمن، بۆ نمونه پانى رىنگاکە و كىمان له گمّل بۇو و شىۋە و رەنگى نۆتۆمېلىكى بەرامبىرمان چۈن بۇو، بەلام لوزه‌ی میشک شەپۇلىك له دەلەراوكى دەپىزىتە میشک هەركاتى ويستان لە بارودە خىتكى هاوشىودا پىش نۆتۆمېلىك بكمۇشۇو.

ناوهندی دووهم که تایبیه‌ته به کاردانه‌وهکانی هاوپیچی نهود رووداوانه، که بریتیبه له لوزه‌ی میشک.

گوونجان له نیوان بیرکردنوه و کاردانه وه = هاریکاری نیوان دوو عهقله که

دابه‌شکردنی (لۆژیکی) و (کاردانه‌وهی) له جیاکردنوهی بەربلاو له نیوان عهقل و دلدا، بۇنۇونە کاتىك مروقىك به دلى ھەستىدەکات کە شتىك راسته، نهود جۆرىك لە زانىنە کە نهود رەتناکاتىدە کە دەکرى به عهقلی لۆژیکىش ھەستى پېبکىرت.

هاوسەنگىيەکى ورد ھەمە لە نیوان عهقلی لۆژیکی و عهقلی کاردانه‌وهی، بەلام ئەگەر ھەست و سۆزەكان سنورى ھاوسەنگىيەن تېپەراند، نهوا لەو کاتەدا عهقلی کاردانه‌وهی دەيىتە گەورەی ھەلۈستەکە و عهقلی لۆژیکى بەلاوه دەنیت^(۱).

ھەروھا لېكۆلەرھوان سەلماندوویانە کە لوزه‌ی میشک (عهقلی کاردانه‌وهی) ھەلدىمىتىت بە فەرزىزىنى دەسەلاتى بەسمىر كۆئەندامى دەمارى خۆنەویستانە و ناراستەي دەکات تا بە کاردانمۇھ ھەلبىتىت، بەرلەوە زانىارىيە کە بىگاتە توئىكلى میشک (عهقلی ھەست پىكىر)، ھەروھك لە چىرۇڭى ماتىلدا کە پىشتر باسمان كرد روویدا.

لەپىي پەيموندىيەکانى نیوان لوزه‌ی میشک و توئىكلى میشک و دەزگاي دەمارى خۆنەویستانە، عهقلی کاردانه‌وهىيمان و يادھەورى خۆنەویستانە و ئەزمۇونى دەرۈونىيمان و گوونجانى دەرۈونىيمان^(۲) کاردەكەنە سەر ھەست كەردىمان و كىردار و رەفتار و بىرکردنەوەمان. ھەروھك چۆن کاردەکاتە سەر فەرمانەکانى ترى لاشەمان.

(۱) نەمە بۇ نهود دەگەپتىمۇھ کە نەو ناماژانى دەمارە خانەكان لە لوزه‌ی میشک بۇ توئىكلى میشک ھەلیان دەگەرت زىاتىن لە ناماژە پېچەوانەكان. كەنالەکانى پەيموندىيە (دەمارە خانەكان) لە نیوان توئىكلى میشک و لوزه‌ی میشک ناکۆكىيەکان و ھەممو رىنگەمۇتنەکانى نیوان عهقل و دل، واتە نیوان بىرکردنەوە و ھەست كەن. روودانى ھەر كەم و كوبىيەك لە دەمارە خانەنى نیوان نەو پىتكەباتانى میشک، کە بە وردى رىنگەزاون دەيىتە ھۆى تېكچۈونى گوونجانى دەرۈنىي دەمارىي زۆر تۈوند.

(۲) گوونجانى دل بریتىيە لە رىتكى لىدانەکانى دل، لمباسى دواتدا بەدرىزى نهود رووندە كەينمۇھ.

لهم در نهود دانیتیل گولمان^(۱) له کتیبه کهیدا (زیره کیی کاردانه و می Emotional Intelligence) نهود دوپیات ده کاتهوده که زیره کی مرؤف بدهنیا دهرهنجامی چالاکی عهقل نییه، به لکو به ریزمه کی زور کاریگمه به لاینه دهروونییه جیاوازه کان، و هک خوئنگه رمی و هیزی پالنمر و هستکردن به تاوان و نارهزوکردن له بدیهیتیانی خوددا. گولمان نهود دوپیات ده کاتهوده که پهیوندی نیوان عهقلی لوژیکی و عهقلی کاردانه و می Hardwired. میشکماندا چه سپیراوه.

گهشکردن و عهقلی کاردانه و می :

پهروفرده و گهشکردن روئینکی گرنگی همیده له ثاراسته کردنی عهقلی کاردانه و می، ئه گدر مرؤف له ژینگه کهیده کی پر له هستی ترس و توره می گهوره بیت، ئهوا بدو هستانه رادیت و هیچ بیزاری ناکهن ئه گدر له ئایینده دا به سه رخوبیشیدا تیپه پر. به پیچه وانه شموده ئه گدر مرؤف له کهشکی پر له خوشه و میستی و نارامیدا گهوره بیت ئهوا له گمل ئهوا هست و سوزانه رادیت. مامۆستای پیشکیی دهروونی و نهشتهر گدری ده مار د. کارل پریبرام^(۲) ئه م روئه مان بو روونده کاتهوده، بدهوی که ئهزمونه کانی پیشووترمان له گمل یادهوری کاردانه و می له میشکدا (الموزهی میشک Amygdala دلکنترین، بو ئهودی ئهوا ئهزمونه بیتنه پیوه ریک که ئهزمونه نویکانی پی بیورین، د. پریبرام زاراوهی جوڑه باوه کان Familial Patterns ی لیناوه.

ههروهک چون له پیکهیتیانی جوڑه باوه کاندا به شداری ده کات له ناوهدی یادهوری تیخستنه کان Inputs له ناووهی لاشدی مرؤفدا. له به هیزترین ئه تو تیخستنه ناوه کیيانه ش ئیقاعی لیدانه گوونجاوه کانی دله، که پیی ده گووترت گوونجانی دلیی.

(۱) دانیال گولمان و کتیبه کهیده کاردانه و می که لمسائی ۱۹۹۶ بلاوی کردموه، دوو ناوی بهناویانگن له جیهانی پیشکیی دهروونیدا، تا ئهوا ناسته که چەمکی Emotional Intelligence باشترین چەمک بوو که خرابووه ناو زمانی نینگلیزی بو چەندین سال.

(۲) کارل پریبرام Karl Pribram لمسائی ۱۹۱۹ لداییک بووه، مامۆستای پیشکیی دهروونی و نهشتهر گدری ده ماره له زانکوی ستانفورد له ولایه ته يه کگرتووه کان و، لینکولرنکی دیاري بواری پهیوندی نیوان دەزگای ده مار و هسته کانی مرؤف و کاردانه و ره فتاره کانیهتی.

ئه گهر رووداوی وا به سدر مرؤقدا تیپه‌ریت که پیچه‌وانهی جوزه باوه‌کان بیت که له یاده‌مری کاردانه‌ههیدا تؤمارکراون، ئهوا ئهه که سه ههست به ههست و کاردانه‌ههی خراپ و ماندووکهر ده‌کات و ههست به نهبوونی گوونجانی ده‌روونی ده‌کات. ههروهک چۆن مرؤف ههست به ههمان ههست و کاردانه‌هه ده‌کات ئه گهر نارپیکیه‌ک له ریزه و گوونجان و ریخراوی لیدانه‌کانی دلدا روویدات (نه گوونجانی دلیی) و لمباسی دواتردا ئهه روونده‌که‌ینه‌وه.

خوینه‌ری به‌ریز...

له‌هی تیپه‌ری به جورتک باسمان له بایولوژیای عدقیل کرد، به‌وپیه‌ی که ناومندی ههستی دینداری بریتیه له له‌وزهی میشک (عه‌قلی کاردانه‌ههی)، ههروهک چۆن ئهه ههستانه و ئهه ناومندله‌هه‌زیر دهه‌لا‌تی توئکلی میشکدایه (عه‌قلی لوزیکی). ههروهها ئهه زانیاریه پیوسته بۇ تیگه‌یشن لهه لوکولینه‌وانهی له‌سهر رؤلی دل له ههسته ئایینی و روح‌حییه‌کان.

زیره‌کیی ەووھی !

گومان له‌هدا نییه که تاقیکردن‌هه باوه‌کانی زیره‌کی زور لایه‌نی زیره‌کی مرؤفیان پشتگوی خستووه، واه لایه‌نی کاردانه‌ههی و لیزانیی کۆمەلایه‌تی، تا وايلیهاتووه که وشمی زیره‌کی بۇته ھاوارراتای توانای زانستی و سمرکه‌وتون له خوینندنا.

له سالانی دواییدا، زانیانی زانسته ده‌روونییه‌کان چمند جورتکی زیره‌کیيان خسته‌رورو که له‌سهر توانای عه‌قلی و سه‌رکه‌وتون له خویندن بنيات نه‌نراوه و زور بىردىز لەم بواره‌دا دەركه‌وتون، که گرنگترینیان بىردىزی زیره‌کیي جوزاوجۆربوو^(۱) که له‌لایمن Howard Gardner خایه‌رورو.

(۱) هاورد گاردنر مامۆستا له زانکۆی هارفاردی ويلایته يەكگرتوو، کان، بۇیەکم جار له‌سالی ۱۹۸۳ له كتبە‌کەيدا بەناوونیشانی (چوارچیوکانی عه‌قلی) بلاو كرده‌وه و بۆماوهی زیاتر له ۲۰ سال کاری له‌سهر پیشختنى كرد.

بوونی چمند جوزنکی زیره‌کی سەرنجى گاردنریان را كېشاپوو و چمند شىتكى تىبىنى كردىبو.

له ماوهی ده سالی سهرهتای سهدهی بیست و یه کم، تویزه رانی زانسته کانی میشک و ده مار و زانستی دروونی و زانستی کۆمەلایتی و نایینه کان به شیوه کی بەرچاو گرنگیبیان به زیره کی پرووحی دا^(۱).

دەگرێ بە بەراوردگردنی زیره کی پرووحی بە جۆرە کانی تری زیره کی لە مەبەستی زیره کی پرووحی تیبیگەین:

- زیره کی لۆژیکی تایبەتە بە بیرۆکە کانم
- زیره کی کاردانه و هی تایبەتە بە هەستە کانم
- زیره کی پرووحی تایبەتە بە من کیم؟

ھەروەك زۆریک لە چەمکە ناما ددییە کان، قورسە پیتنا سەیەك بۆ زیره کی پرووحی دابنریت، بەلام دەگرێ بە زانینی پیکھاتە کانی لە زیره کی پرووحی تیبیگەین، ھەروەها لە پرێنی تیبیینی کردنی دەرنجامە کانی شو زیره کیبیه لە ژیانماندا.

(۱) شو زانیاریانەی لیزەدا خراونەتمپوو دەربارەی توانای زیره کی پرووحی لە کتیبی پیشوايانی شو بوارە وەرمگەتروو، لەوانە:

- ۱- دانە زوھار Dana Zohar : ژنە زانایەکی نەمریکیبیه لە سالی ۱۹۴۵ لە دایک بوروه. فیزیا و فللسە فەی خوتندوو MIT و نایینه کان و پزشکیي دروونی لە زانکۆی هارفارد خوتندوو.. خۆزی و میزدی Marshall Ian لە پیشوايانی لینکۆلینەوەی بواری زیره کی رووحین. زۆر لینکۆلینەوەی هەمید، جگە لە چوار کتیب دەربارەی جبێه جینکردنی فیزیای چەندنیی لە سەر تیگەشتن لە خوود و عەقل و کۆمەلگە. لە چەند زانکۆیەکی جیهان وانە دەلتەوە.
- ۲- رۆبیرت ئیمۆنز Robbert Emmons : مامۆستای زانستی دروونیبیه لە زانکۆی کالیفورنیا- گرنگی دەدات بە پیومندی نیوان کە سایەتی و کاردانووە کان و نایینه کان. سەرۆکی گۆفاری زانستی دروونناسی نەرتئی The Journal Positive Psychology .
- ۳- تۆنی بوزان Tony Buzan : لە سالی ۱۹۴۲ لە لەندن لە دایک بوروه. زانستی دروونناسی و بیرکاری و زانستە کانی خوتندوو. خاونی چەمکی نەخشە کانی عەقلە Mind Mapping . بە راستەوخۆیی يان بە ناواستەوخۆیی بە شداری لە دانانی سەد کتیب کردووە لەو بوارانەی لە زۆربەی ولائانی جیهان ناما دادیان بورو، وەکر نەخشە کانی عەقل و توانا کانی میشک و یادھەری و داهیتان و بلىمەتی و زیره کی پرووحی.
- ۴- فرانسیس فۇگان Frances Vaugan : مامۆستای زانستی دروونیبیه لە زانکۆی کالیفورنیا، بە شداری دامەزراندنی کۆمەلەی پزشکیي دروونی و رووحی کردووە، سەرۆکی یەکتی پزشکیي و رووحیي و، نەندامى زۆریک لەو کۆمەلائانیه کە گرنگی بەو بابەتە دەدەن.
- ۵- کاسلین نۆبل Kathleen Noble : مامۆستای زانستی دروونیبیه لە زانکۆی واشنەن. و زۆر کتیبی لە سەر زیره کی رووحی داناوه و، ھەروەها کېشە دروونیبیه کانی ئافەغان.

پنکهاته کانی زیره کی روحیی :

- ۱- هوشیاری دهرباره خود: زانینی بیروباوهر کانم و، پیگدم له بوندا و، پالئمره قولله کانم.
- ۲- دهک کردن بدهی که جیهانی ماددی بهشیکه له راستییه کی گهوره، که پهیوندییه کان پیمانه و دهمانبه ستنه وه.
- ۳- توانای خستنمه روی پرسیاره مه عريفیه کوتاییه کان و، توانای تیگهیشنن له ولامه کانی.
- ۴- توانای بهرزبونه وه له ئاست چمکه ماددییه کان، بؤ ئاستیکی بدرزتر و گهوره تر و قوللتر.
- ۵- ژیان بەپى بندما و بیروباوھر و پىشەنگىي.
- ۶- رىزدانان بؤ چمکه روحییه کان له مامەلە کردنی رۆژانەماندا.
- ۷- بونى قەناعەتىكى تايىھتى بەرامبەر باھته کان، نە گەر له گەل زۇرىنى شدا ناكۆك بى.
- ۸- خوبە كەمزانيي، و زانينى قەبارە راستەقىنه مان له جيھاندا و، زانينى ئەوهى كە ئىمە تاکىكىن له كۆمەلىك.
- ۹- قبۇل كردنی بەرامبەر كە بەتمواوى له ئىمە جياوازه.
- ۱۰- ولامدانه وه فىتەت بؤ ھاوكارى كردنی كەسانى دى.
- ۱۱- دەستگەرنى به رەشت و، دەستگەرنى به پاكىي.
- ۱۲- هەستكىرنى بدهى كە بەختە وەريم له ناخىدا هەلدە قوللىت، نەك لە دەستكەوتى كىدارى يان ماددى.
- ۱۳- بەھىزى عەقل و بېرتىزى و دوورىيىنی و وردىيىنی.

- کاریگه‌ریبه کانی زیره‌کی پووحی له سه ره فتاره کامان و ژیانی روزانه‌مان
- ۱- مامه‌له‌کردنی حکیمانه له گمّل به لاؤ ناپه‌حه‌تیبه کان، له جیاتی توره‌بیونی کویزانه و لوئه‌کردنی که‌سانی دی.
 - ۲- وهر گرتني هملوئستي ندرتني له روويه‌رو بیونه‌وهی کيشه‌کاندا.
 - ۳- سوباسگوزاري له سه ره ممو شتیك، تهناههت له سه ره مهینه‌تیبه کانیش.
 - ۴- مامه‌له نه‌کردن به خوپه‌رستانه.
 - ۵- بینینی جوانی ناووه له هه ممو شتیکدا.
 - ۶- هینانه‌نه‌وهی پۆزش بۆ خەلک و، وهر گرتني داواي لیبوردنە کانیان.
 - ۷- هەستی بەزهی و سۆزداری له مامه‌له کردن له گمّل که‌سانی دیدا.
 - ۸- پاراستنی ژینگە.
 - ۹- بە کارهینانی شتەکان به دانلى و نرم و نیانى و، فپى نه‌دانى و، چاک‌کردنمه‌ی و دووباره سود لیوهر گرتنمەهی.
 - ۱۰- جىھېشتى ئەو شوینانە سەردانیان دەکات بەشىوه‌یەکى باشتى و پاکتر له پېشتر.

له سەرنجданى پىنكاهاتەکان و کاریگه‌ریبه کانوه بۆمان دەردەکەمۆت کە پېوەرى زیره‌کی پووحی کارتىکى زۆر قۇورسە، بەلام مەحال نىيە، چونكە چەند تاقىکردنەوەيك بۆ پیوانى ئەو زیره‌کىيە دانزاون.

پېویست نىيە کە زیره‌کی پووحی بەباور بە ئايىنېكى ديارىکراو بېه‌ستىتەوه. چونكە دەكرى كەسىك بە ئەندازەمەكى گەورە زیره‌کی پووحی هەبىت و سەر بە هىچ ئايىنېكىش نەبىت. لهانه شە كەسىك زۆر دەمار گىرىپەت بۆ ئايىنېك و زیره‌کی پووحی كەمى هەبىت.

له کۆتاپیدا، نایا له گەلەدا ھاورای کە زىرەکى رۆحىيى رىنک ئەو شتە بىت
کە ئىتمە بەناوى (وېژدان) ناسىيۇمانە؟

ناوهندەكانى دىندارى لە مىشكدا !

ناوهندەكانى دىندارى لە عەقلى كاردانە وەپىدا...

لە كىتىبى (تارماقى ناو مىشك Phantoms in the Brain) دا نۇوسىرەكەمى د. راماشاندران^(۱) (مامۆستا و سەرۆكى ناوهندى لىنکۆلىسندەكانى بايۆلۈجىيائى مىشك و دەمار لە زانكۆيى كاليفورنيا) دەلىت: باوھىبۇون بە بابەتە كانى دەرەوەسى سۇورى سرووشت لە ھەممو ۋىيارستانىيەتە كۆن و نۇڭكەندا بۇونى ھەبۇوه، بە شىۋىھەك كە ناچارمان دەكتات لە مىشكدا بەدوايى بىنچىنە بايۆلۈجىيە كەيدا بىگەرپىن. چونكە ھىچ شتىك وەك ئەمەيان مەرۆف لە زىنلەھەكانى تر جيا ناكاتەوە.

د. راماشاندران پىمان دەلىت كە خەلکى گشتى بە چىركەساتى وادا تىدەپەرن كە ھەست بە بەرزىيۇنەوە پۇوحى دەكەن و، ھەست بەوە دەكەن كە لە حەقىقتە نزىك دەبنەوە، كاتىتكى گۈنى لە مۆسىقا دەگىن يان دىيمەنەتكى سرووشتى دلپ فىن دەبىنن. ھەرچى ئەوانەن كە لمىرىكەن دەگەن راھاتۇون وەك سۆفييەكان و راھىبەكان، ئەوا بەشىۋىھەكى قوللىرى و زىاتر ھەست بەو ھەستانە دەكەن. لەنمۇونە ئەم جۆرە بەرزىيۇنەوە پۇوحىيانە ئەمەيە كە ئەنىشتابىن بۇمان باس دەكتات كە ھەست و سۆزە پۇوحىيەكان (دۇور لە ھەر ئايىنەتكى) لەكتى گەپان لە بابەتىك لە بابەتە زانستى و گەردوونىيەكان زىاتر دەبىت.

راماشاندران لىنکۆلىسندەكانى لەسەر دەزگای حوفى Limbic System ئەنجامداوە كە دەكمۇئىتە ناومەراستى مىشك و بەپىرسە لە فەرمانە ھەستىي و

(۱) راماشاندران بە مارکۆپېلۇزى زانستەكانى مىشك و دەمار وەسف دەكىرت (مارکۆپېلۇز گەرىيە دۆزىمەھە بەناوبانگى سەدەكانى ناومەراستى) ھەرەمە بە پۇل بىرۇكايى زانستى ھاۋچەرخ ناوزىد دەكىرت (پۇل بىرۇكاكا دامەززىتىمرى زانستەكانى مىشك و دەمارە).

کاردانه و میه کان. له کاتی چالاک کردنی ئهو ناوچمیه (به به کارهیتیانی بواری موگناتیسی) و لامی لاشمی و هستیی و کاردانه و میه روودهدا، لهوانه هستکردن به چیزی تکی روحی بی ویته، که همندیکیان و هسفیان کردوده: هست به بعونی خودا ده کم، هست ده کم له گم خودا له پهیوندی دام، هست به یه کبوون له گم بعوندا ده کم...

راماشاندران لیکدانه و ده کات بز هستکردنمان به هسته روحیه کان لهو کاتمی بونی دار بخوریک ده کمین له پرستگادا، بهوهی ده زگای حوفی له ته نیشت ناوهدنی بون کردن، بملکو وک بدشیک له گم کورپه درووست دهیت، پاشان چالاکی ناوهدنده کانی بون کردن دهیته مایه ی چالاک کردنی ناوهدنی هسته روحیه کان له ده زگای حوفیدا.

ناوهندہ کانی دینداری له عهقلی لوزیکیدا :

د. ثاندرؤ نیویرگ و د. یوجین داکولی^(۱) له کتیبی (بؤچی خودا نایمیت ون بیت؟) Why God wont go away? Neuro زانستیکی نوییان خستوتروو بهناوی Theology - که تایبته به لیکولینه و له بنه ما بایولوژیه ده ماریه کانی روحانییه ته کان.

ئم دوو زانیه لیکولینه و کانیان له سمر راهیه بوزی و فرانسیسکان نهنجامداوه له کاتی بیرکردنوه و نویزه کانیان، گهیشن بمدهی که هملویسته روحیه کان گورانکاری راسته قینه (که ده کری تیبینی بکریت و تۆمار بکریت و ویته بگیریت) له چالاک بعونی ناوچمی بەرپرس له وەرگرتن و هست کرد هۆی ئهو هسته روحییانی که هستییان پىدە کمین. واته ئهو هستانه تەنبا خەیال و نهندیشە نین^(۲).

(۱) کتیبە کە لەسالی ۲۰۰۱ دەرچووە.

(۲) له لیکولینه و زوره کانیان، دوو زاناكه بواره موگناتیسییه کنیان به کارهیتیاوه بز چالاک کردنی ناوچمی بەرپرس له وەرگرتن و هست کردن Orientation Association area کە دەکھوتە نزیک دیواری چېبى

له بدرئهوه دوو دانهره که نهوه دووبات ده کنهوه که میشکی مرؤف به جوزلک درووستکراوه که ولامی هسته نایینیه کان بداتمهوه. همروهک چون نهوهش سه لمیتر اووه که هستکردن به خودا له میشکی مرؤفدا چه سپینراوه Hard wired همروهک چون له جیناتماندا چه سپینراوه.

له سالی ۲۰۰۹، ناومندی لیکولینهوه کانی میشک و بابته روحیه کان له زانکزی په نسلفانیا له ولایته یه کگرتوه کان، که د. تاندرؤ نیویرگ سه روکایه تی ده کات کتیبیکی درکرد به ناوونیشانی: چون باوهر بون به خودا میشکت ده گوریت؟ How God Changes your Brain

کتیبه که له سمر نهو تویزینهوانه دامه زراوه که ناومندکه له سمر کومه لیک له باوهر دارانی نایینه جیوازه کان (بوزی - هیندوسی - مهیحی - مسولمان)^(۱) نهنجامیداوه، به به کاره تینانی ته کنیکی تیشکی ها و چه رخ، بو زانینی کاریگه ری هسته نایینیه کان و روحیه کان له سمر فرمان و چالاکی میشک!

کتیبه که بهم چوار ده ره نجامه هی خواره وه گه یشتووه:

۱- باوهر بون به خودایه کی به به زمی (نهک خودایه کی به دوای هله کانمانه و هیت و همراه شهی دوزه خمان لیبکات) به سه بو که مکردنوهی دوودلی و دله را کی و هستی خوشبویستی و ثارامیمان لهلا زیاد ده کات.

۲- نویز کردن و بیرکردنوهی قوول و دلسوزانه گرمتی نهنجامدانی گوران کاری ته ندر ووستین له فرمان و چالاکی میشکدا، که ده بیته هوی بهزیونهوه له به ها کانی مرؤف و تیروانینه کانی به رامبر به زیان.

۳- کاریگه ری نویز و چالاکیه روحیه کان به ته نیا له سمر که مکردنوهی ریزه و توندی دله را کی مرؤف ناوستیت، به لکو نهنجامدانی نهو چالاکیانه بو

میشک، که نهو ناوجمه به بربریه له هستکردن به خودمان و له کسانی دی جیامان ده کاتمهوه. له کاتی چالاک کردنی نهو ناوجمه ژنه راهیبه فرانسیسکان و ایان هسته کرد که خودا له گه لیاندایه، همروهک چون هستی روحیه بی و تهیان همبوو.

(۱) تاتیکردنوهی مسولمانان له کاتی نویز و خوشندهی قورنیان و هینانی ناوه پیروزه کانی خوای پمروه گار کراوه.

ماوهی بیست خولهک له رۆژنکدا گەرەنتیبیه بۆ ھیواش کردنهوھی پیربوون.
ئەم بیرۆکە و بىنە مايانەت تۈوندۇرەوە ئايىنييە كان ھەيانە، تۈوشىي دلەراوەكتىان دەكەت و دەبنە ھۆى وىزان كردنى دەمارەخانە كانى مىشك.

خوئنەرى بەرپىز:

لەم گەشته مان لە گەمل زانستە كانى بايۆلۈجىا بىنیمان كە جىناتمان بەرپۇلىكى گۈنگ ھەلدىستىت لە ئاراستە كردنى مىشك بۆ وەرگەتنى چەمكە رۇوحى و ئايىنييە كان، ئەمەش لەپىنگەدى درووستكىردنى گۈزىزەرەوە كىميابى كە درووستبۇونى دەمارەخانە كان ئاراستە دەكەت و ناومەندە كانى مىشك كە بەرپىسن لەو ھەستانە چالاكىيان دەكەت.

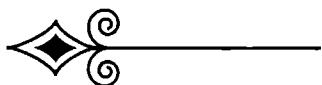
ھەروەك چۈن بىنیمان كە پەيوەندى نىوان مىشك و باوھر پەيوەندىيەكى ئالۇ گۈزە. چونكە وەك چۈن بۇونى ناومەندى بەرپىس لە ھەست و سۆزە رۇوحى و ئايىنييە كانمان لە مىشكدا سەلمىنراوە، بەھەمان شىۋە سەلمىنراوە كە چالاكىيە ئايىنى و رۇوحىيە كان گۈرپانكارى ئەرتىنى لە چالاكى مىشكدا ئەنجام دەدەن. دەرنىجامى كارلىكى ھەردوو لاش ژيائىتكى بىن دلەراوەكتىر و پاكتە.

زۇرىنک لە دىندارە كان ھەلۇستىتىكى نارۇون (لايمەنگر يان دې) لە بەرامبەر دۆزىنەوە كانى زانست دەربارەي پەيوەندى نىوان بايۆلۈجىا و ھەستە ئايىنييە كان ھەلدىبىزىن. ئەم ھەلۇستەش دە گەپىتەوە بۆ پىتىدا گىريان لە سەر ئەوھى كە بەتەنیا رۇوح تايىبەتە بە فيتەت و ھەستە رۇوحىيە كان و، پىيان وايە كە لاشە (بە جىنات و مىشكەدە) ھېچ پەيوەندى بە ھەستە ئايىنييە كانمۇھ نىيە.

گومان لەودا نىيە كە ئەم ھەلۇستەيان زادەي كەم و كورپىيە لە تىڭەيشتن لە سرووشتى ھەستە كان و پەيوەندىييان بە گۈزىزەرەوە كىميابىيە كان (كە كاردەكەنە سەر جىنات)، و پەيوەندى بە دەمارەخانە كانى مىشكەوە. چونكە ھەموو ئەم ھەستە ئەرتىنى يان نەرتىييانە ھەستىيان پىتەكەين، بەر زىن يان نزم، ئەوا بەرھەمى گۈزىزەرەوە كىميابىيە كان و دەمارەخانە كان. لە بەرئەمەوە پىتىستە بە دوای ئەلەمەي

پهیوندی نیوان خودی مرؤوف (عهدقل - نهفس - روح) له لایک و، با یولوژیا له لایه کی تردا بگهربین. درجه‌ی نهوهش به نکولی کردن له بدرهمه کانی زانست نایت. له باسی هه شته مدا جارنکی تر ده گهرینه و سمر نه و هملویسته نکولی کردن.

لیکولینه و ده باره پهیوندی نیوان چه مکه روحی و ثایینیه کان به با یولوژیا تهواو نایت، به بی همولدان بز و لامدانه وی پرسیارنکی زور گرنگ: ثایا دل پهیوندی بهم چه مکانه و همه؟ باسی ثایینده بز نه پرسه ته رخان ده کدین.

باسه شهشم : باوه و بایله‌جیا - ۲

دل و دیندارم

دل له فیکری ثایینی و روشتیدا همر له دیزره‌مانده پینگه‌یه کی گرنگی هدبووه، تا ئهو ئاسته‌ی که له ئه فسانه‌کاندا به جمهوری مرؤوف دانراوه و، جهخت له سه‌ر پینگه‌ی دل ده‌کنه‌وه وەك هیزېتکی کاریگەر له سه‌ر ئەنجامدانی چاکه و خراپه. لمبر ئه‌وه میسرییه کۆنەکان گرنگی تایبەتییان به دل داوه له دواى مردن له ده فریتکی تایبەتدا له تەنیشت لاشی مۇمیاکراودا دایانساوه، چونکه لمدیدی ئواندا دلە که له جیهانه‌کەی تردا گرنگی پىددەدرىت و بەھۆيەو سەرنجامى مرؤوف بۇ سزا يان پاداشت دیارىدەكرىت.

لەبردى ئىبرىزدا (سالى ۱۶۰۰ پ.ز) له بەشى تايىت به نەخۆشىيە‌كانى دل هاتووه، كەسايمەتى و رەفتار و نەخۆشىيە‌كانى دل پەيوەندىيان به رۆلى دل و قەبارە دلەوه هەمە. هەر لە بەردىيەدا باسى دلى سېي و دلى رەش و دلى گەورە هاتووه، هەروەك چۈن نەخۆشىيە دەرۈونىيە‌كان و نەخۆشىيە‌كانى دل گەرىتىراونەتەوه بۇ ناتەندرۇوستى دل، لمبر ئه‌وه ئهو نەخۆشىيائە وەك نەخۆشى جەستەمىي چارەسەر دەكىن، چونکە ناكى دەرۈون و لاشە له يەكتىر جىا بىكىنەوه. ئەم گرنگىدانە به دل بە درىزايى كات و له هەموو ژيارستانىيەتە‌كاندا گرنگى پىندرابو، تا وايلەياتووه به هەموو زمانە جىهانىيە‌كان دەبىستىن دەوتىت، فلان دلى سېيە و فلان دلى رەشە و فلان دلى رەقه و فلان دل نەرمە و فلان بە گۈنى دەنگى دلى دەكات و...بەم شىۋىيە.

پاشان ئايينه ئاسمانييە كان هاتن تا ئهو چەمكە دووبات بىكەنەوه، ئەمەتا قورئاني پيرۆز دەفرمۇيت :

﴿فَإِنَّهَا لَا تَعْمَلُ الْأَبْصَرُ وَلَكِنْ تَعْمَلُ الْقُلُوبُ أَلِقَ فِي الصُّدُورِ ﴾ (٤٦) الحج: ٤٦

واتە: چاوه كان كويز نابن، بەلكو دلى ناو سينه كويز دەبىت.

ھەروەك چۈن لە فەرمۇودەي سەھىجدا ھاتووه: (ألا إن في الجسد مضحة إذا صلحت صلح الجسد كله، وإذا فسدت فسد الجسد كله، ألا وهي القلب).

واتە: لە لاشەدا پارچە گۈشتىك ھەيم، ئەگەر چاك بۇ ئەموا ھەموو لاشە چاك دەبىت، ئەگەر خراپ بۇ ئەموا ھەموو لاشە خراپ دەبىت، ئەمۇش دلە.

ھەروەك چۈن مادىيگەراكان بىردىزى داروينيان كردە دەروازمىيك بۇ ھېرىش كردنە سەر ئايينەكان، بەھەمان شىۋە تەمەرى دلىان لە ھزرى ئايىنى و رەھوشتىدا كرده دەروازمىيكى دى بۇ ھېرىش كردن. بەو پىئىە كە چەمكى زانستى باو وايدەبىنیت كە ھەموو كىدارە عەقلى و سۆزدارى و رەھوشتى و رەفتارىيەكان لەلایەن مىشك/عەقل ناپاستە دەكىتن، و دلە هيچ رۇلىكى تىدا ناگىرپىت.

لە ھەمان كاتدا، زانستە شىكارىيەكان و فەرمانى ئەندامەكانى لاشە تا سى سالى رابردووش وەك ترومپا (مزەخە) سەيرى دلىان دەكىد، كە دواى پېرىدىنى لە ئۆكسجين دووبارە خۇنىن كۆ دەكتە وهو دابەشى دەكتە وهو. ھەروەها مىشك ھەلدەستىت بە دىيارىكىدىنى ھىزو ژمارەي لىدانەكانى دلە خولەكتىكدا، بەپىنى پىوستى لاشە^(١).

(١) مىشك ھەلدەستىت بە رىتكەختى كارى دلە لەرىنگەي دەمارىنکى چالاکكەر كە بە دەمارى سېپتاوى ناسراوه، ھەروەها دەمارىنکى ترىش كە رۇلى ھىوركەرە دەبىنیت و پىنى دەگۇترىت جارسېپتاوى، نەو دوو دەمارەش پىنكەود دەزگائى دەمارى خۇنەكەرە پىنكەھەتىن. كە مەرۆف ھىچ دەسلاياتىكى بەسىدا نىيە.

لە دۆخى ناسايىدا دلە زىاتە لە سەد ھەزار جار لەرىۋىنکدا گۈز دەبىت و خاودەيتەوە. جا كاتىك تەممۇن مەرۆف دەگائە حەفتا سال، نەوا مiliyitik بەرمىل خۇنتى دابەشكەر دووه، ئەمەش لەرىنى تۈرىنلىكى دەمارى خۇنىنى زۇر وورد كە درىزىيەكى دەگائە سەد ھەزار كىلۆمەتر.

له ماوهی چاره‌گی کوتایی سده‌ی بیسته‌مدا، ته قینه‌وهیه کی زانستی زور گهوره له بواری زانسته‌کانی دلدا روویدا، که تویزینهوه یه که له دوای یه که کان دهیان سه‌لماند که دل ته‌نیا ترومپایه ک نییه و پهیوندی نیوان دل و میشک پهیوندی نیوان کویله و گهوره نییه، به لکو سه‌رۆ کایه‌تییه کی به نوره‌یه. نه و راستییه زانستییانه و دک خمیائینکی زانستی وابوون له بدر نامؤییان و پیچموانه‌ییان له گهـل چـهـمـکـه باوهـکـانـدـا. لـیـرـهـدـا هـمـنـدـیـکـلـهـو رـاـسـتـیـیـانـه دـهـخـمـینـهـروـوـ:

یـهـکـهـمـ: دـلـ موـگـنـاتـیـسـیـتـیـکـیـ بـهـهـیـزـ وـ بـهـرـهـهـمـهـیـنـهـرـیـکـیـ چـالـاـکـیـ کـارـهـبـایـهـ

ماـسوـولـکـهـیـ دـلـ لـهـ سـهـدانـ هـهـزارـ خـانـهـیـ مـاسـوـلـکـهـیـ تـیـکـچـهـقـیـوـ پـیـکـدـیـتـ کـهـ وـهـکـ یـهـکـهـیـهـکـیـ یـهـکـگـرـتوـوـ کـارـدـهـکـهـنـ،ـ کـهـ خـوـینـ لـهـ چـوـارـ رـنـگـاـوـهـ پـاـلـدـهـدـاتـ تـاـ دـهـ گـاـتـهـ زـگـوـلـهـیـ چـهـپـ کـهـ دـهـ کـاـتـهـ دـوـاـ وـنـتـگـهـ وـ نـهـوـیـشـ پـاـلـیـدـهـدـاـتـهـ خـوـتـبـمـرـ وـ نـهـوـیـشـ خـوـینـ دـهـ گـهـیـنـیـتـهـ هـهـمـوـ بـهـشـهـکـانـیـ لـاشـهـ.

هـهـمـوـ خـانـهـیـهـکـ لـهـ خـانـهـ مـاسـوـلـکـهـیـهـکـانـیـ دـلـ بـوـارـنـکـیـ کـارـقـمـوـگـنـاتـیـسـیـ هـهـیـهـ^(۱)،ـ کـهـ وـنـنـایـ نـهـ زـمانـهـ دـهـکـمـنـ کـهـ خـانـهـیـهـکـ لـهـ گـهـلـ خـانـهـکـانـیـ تـرـیـ دـهـوـرـوـبـرـیدـاـ بـهـکـارـیـ دـیـنـیـتـ.

خـانـهـ وـرـگـرـهـکـانـ هـهـلـدـهـسـتـنـ بـهـ کـرـدـنـهـوـیـ کـوـذـیـ نـهـ نـامـهـ کـارـقـمـوـگـنـاتـیـسـیـانـهـ وـ لـهـ گـهـلـیدـاـ کـارـلـیـکـ دـهـکـهـنـ بـهـ دـیـارـیـکـرـدنـیـ هـیـزـ وـ نـارـاـسـتـهـ وـ کـاتـیـ گـرـژـبـوـنـهـوـیـ،ـ نـهـمـهـشـ رـهـنـگـدـانـهـوـیـ دـهـبـیـتـ لـهـسـمـرـ بـارـوـدـخـیـ سـرـوـشـتـیـ لـهـسـمـرـ شـیـوهـیـ گـوـرـانـکـارـیـ تـیـبـیـنـیـ نـهـکـراـوـ لـهـسـمـرـ رـیـزـهـ وـ رـنـکـخـراـوـهـیـ لـیدـانـهـکـانـیـ دـلـ،ـ نـهـوـ گـوـرـانـکـارـیـانـهـ لـهـ هـیـلـکـارـیـ دـلـدـاـ بـهـرـوـنـیـ دـیـارـنـ وـ پـیـانـ دـهـ گـوـوـتـرـیـتـ گـوـرـانـکـارـیـ رـیـزـهـیـ لـیدـانـهـکـانـیـ دـلـ^(۲).ـ (HRV) Heart Rate Variability

(۱) لمپنی سیسته‌می conducting system خـانـهـ مـاسـوـلـکـهـیـهـکـانـیـ دـلـ رـنـکـدـهـکـهـونـ،ـ کـهـ لـهـ نـاوـهـنـدـهـ دـهـمـارـیـ وـ تـوـرـیـ دـهـمـارـیـ فـرـاوـانـ پـنـکـدـیـتـ،ـ بـهـزـیـهـوـ نـامـهـکـانـ لـهـ شـیـوهـیـ لـیدـانـهـ کـارـمـبـاسـیـ دـهـ گـواـزـرـتـمـوـهـ.

McCraty, R.M,Atkinson, et al.(1995). The effects of emotions on short term heart rate variability using power spectrum analysis American Journal of Cardiology 76:1089-1093
 Umetani,K,D.H. singer, et al.(1998). Twenty-four hours time domain heart rate variability and heart rate:relations to age and gender over nine decades. Journal of the American collage of Cardiology 31(3): 593-601

دهکری چالاکی کارهای ماسوولکه دل له هر شوئنیکی پیستی مرؤفدا توamar بکریت، به به کارهینانی توamarکه ری کارهای دل ECG . به هیزی نهوا چالاکیه شهست نهوندهی به هیزی چالاکی کارهای میشک دهیت، که تهنا دهتوانزیت له سردا توamar بکریت، لمرنگدی نه خشی کارهای میشک EEG .

گورانکاریه کانی چالاکی کارهای دل دهنه هوی بدرهه مهینانی بوارتکی موگناتیسی گوراو به دوره دلدا (همروه چون بیردوزی کارو موگناتیسی ماکسویل نهوده دسه لمینیت). هیزی نه بواره موگناتیسیه ۵۰۰ نهوندهی هیزی بواری موگناتیسی میشکه، دهکری له دوری ۳-۲ متر له دوری لاشی مرؤف هدستی پیبکریت^(۱).

تاقیکردنوه کان سلمانوویانه که بواری کارو موگناتیسی دل کاریگه ری همه له سمر (شهپوله کارهایه کانی نهلفا) که له میشک دهرده چن و له کاتی حمسانوهدا چالاک دهبن، دهکری نهوندهش له پنی نه خشی کارهای میشک هدستی پیبکریت^(۲).

همروه چون بهم دواییانه به به کارهینانی ثامرازی توamarکه ری ورد سلمیتزاوه که روودانی کارلینکی نیوان دوو بواری کارو موگناتیسی دلی دوو که سی تهنيشت یهک له هندی بارودوخدا دهیته هوی گونجان و نزیک بوونه و هو له هندی کاتیشدا دهیته هوی دورکه و تنهوه^(۳).

نه گدر زوریک له تویزه ران رهخنه له نهنجامی ندو تویزینه وانه بگرن، بهلام تیکگیرانی بواره کارو موگناتیسیه کان با بهتیکی سرووشتی فیزیاییه و هه موومان

Damasio, A. R. (1994). *Descartes Error, Emotion, Reason and the human Brain*. NY, G.p. ۱ (۱)
putnams Sons

.Watkins, A. D. (1995). *Perceptions, emotions and immunity: an integrated homeostatic network*
.Quarterly Journal of Medicine 88: 283-294

Gahery, Y. and D. Vigier (1974). Inhibitory effects in the cuneate nucleus produced by vagal
goartic afferent fibers. *Brain Research* 75: 241-246

Mc Craty , R. and M. Atkinson (1999).Influence of afferent cardiovascular input on cognitive
performance and alpha activity. *Proceedings of the Annual meeting of the pavlovian society*,
.tarytown. NY

Rein,G., M. Atkinson, et al.(1995).The Physiological and psychological effects of compassion
.and anger. *Journal of Advancement in Medicine* 8(2): 87-105

له ته‌شویش و تیک‌گیرانی تۆرەکانی مۆبایل و ئامیزە ئەلیکتۇرۇنىيەکانی تر
ھەستى پىدەكەين.

دلەکانمان چى دەلىن؟

ئەگەر سەرنجى ئەو شەپۇلە جىاوازانە بەمەن كە لە دلەوه دەردەچن، دەبىنин
كە لەپۇرى خېزايى و ھىۋاشىمەو جىاوازن؛ ئەو دەنگانەى پىشىكەكان لە رېنى
بىسەرەوە گۈنى لىدەگرن شەپۇلەكانى ھىۋاشن، جا كاتىك لە قۆلەوه وەرىدەگرن
ھىۋاشتە، بەلام شەپۇلە كارۇمۇگناناتىسىيەكان زۆر خېزان و خېزايىيەكەشيان لە
كاتىكەو بۇ كاتىكى تر جىاوازە وەك لە ھىلکارى دلدا دەردەكەوت.

با ناولۇقى ئەو نامانە بىنинە بەرچاومان كە شەپۇلە جىاوازەكان ھەللىانگرتۇن،
بەراورد بىكە لە نىوان كارىگەرى ھىمنكەرەوە لىدانى دايىك لە پشتى مندالەكەى
لە كاتى گىياندا، لە گەل كارىگەرى كاتى سەيركەدنى فلمىتىكى ترسناكدا، ھەرۇھا
كارىگەرى مۆسيقاي خاو و مۆسيقاي خېزا لەسەر لىدانەكانى دل و خېزايى
ھەناسەدان و كىدارى ھەرس كەرن و كىدارە عەقلىيەكان و لايمى دەرۇونىيى... .

جا ئەگەر بوارە موگناناتىسىيەكانى دەوروبەرمان بەمىن ئەندازە زانىارىيان
ھەلگىرتىت^(۱)، ئەوا ئايا جۆرى ئەو زانىارىيانە چىيە كە دەكى ئەپۇلە
كارۇمۇگناناتىسىيەكان لە دلەوه و بۇ دل ھەلى بىگرن؟

بە نموونىيەك لەسەر چۈنەتى مامەلە كەردنى لاشى مەرۆف لە گەل شەپۇلە
كارۇمۇگناناتىسىيەكان رى بۇ ئەو وەلامە خۇش دەكەين:

چاوى مەرۆف حدۇت رەنگى سەرەكى لە رەنگەكانى پەلكەزىپىنە دەبىنەت،
كە لە رەنگانەوە درىزىياندا جىاوازن. تۆرە چاو ئەو شەپۇلانە دەگۆزىت بۇ

(۱) ھولىدە ئەو ڈاۋىۋاھ يېنېنگە يېنېتە بەرچاوت كە بىرگەھەواي زووي پېر كەردووە. قىسى مەرۆفە كان بە مۆبایل، پەخشى تەلەفزىونى دەيان ھەزار كەنال لەرىنى مانگە دەستكەرە، كانمۇ، ئەو زانىارىيانە لەرىنى ئېنتەرنتتەوە پەخش دەكىتن، ھەمۇ ئەو شەپۇلە كارۇمۇگناناتىسىيەكان ھەللىان دەگرن تا بىگەنە ئەو ئامىزىانە تواناى وەرگەتنى ئەو شەپۇلانەيان ھەيمو دەتوانن ھىماكائانيان شىبىكەنمۇ (رادىيەز و تەلەفزىون و سەتلەلات و كۆمپىوتەر و....).

هیمای کاربایی و دهماره کانی بینین دهیانگو از نموده بۆ ناوەندە کانی بینین، تا ده گاتە توئکلی میشک که کۆدە کە ده کاتە دهیانگو رنگیت بۆ رنگە جیاوازە کان. کاره کە لیزەدا ناوەستیت، بەلکو تیکەل بونو له نیوان شەپولی نمود رنگە دا روودەدات، بۆ نموده بتوانین ژمارمیه کی بى نەندازە رنگە کان بینین، کە مرۆف له ئىستادا رۆژ لە دوای رۆژ داهیتانى تىدا دەکات^(۱).

لە نموونەیدا، میشک شەپوله تیکەل بونو کان ده گۇزىریت بۆ ژمارمیه کی بى سنورى رنگە کان، ئایا رۆلی دل لیزەدا چىيە؟ بۆ ولامدانمودى نمود پرسیارە چەمکىتىکى زور گرنگ دەخەینەررو كە نەوش چەمکى يەكىرىتە.

پیوه نووسان - يەكىرىتە ^(۲): coherence

يەكىرىتە ھاوكارى و گونجانى نیوان چەند سیستەمیکە کە بە فرمائىتىکى دیارىکراو ھەلدەستن، بۆ بەرھەمھىيانى فرمائىتىکى ئالۋىزتر^(۳).

لەلاشى مرۆفدا يەكىرىتە سى ئاستى ھەمەدە. يەكىرىتە فسيولوجى (لاشى) کە لە ھاوكارى و گونجانى ھەندىك دەزگاي لە شدا دەردە كەوتە لە کاتى ئەنجامدانى کارىتكى دیارىکراودا، وەك نموده لە نیوان ماسولكە دل و

(۱) لە کاتى تام كەدنى خواردىدا ھەمان شت روودەدات. مەمەلە کانى سەر زمان تامى چوار جۈر تام دەكەن: (ترىش - شىرىن - تال - سوپىز)، نمود مەمەلەنە ھەلدەستن بە وەرگىزەنى نمود تامانە بۆ شەپولى كاربایى (کۆد) و دەگەنە ناوەندە کانى تام كەدن لە میشکدا، لەوشىدا كۆدە کە دەگىرەتە. نم تامە بىچىنەيىانە تیکەل دېن و بەمدەش ژمارمیه کى يېكۈتلىكى تامى خواردىنە جیاوازە کانمان دەستە كەوتە كە مرۆف دەيانخوات، بە جیاوازى كلىتوري خواردىنى جیاوازىان.

(۲) Coherence: گونجان: زاراومىدە کە رۆزانە دىتە پېشمان. گونجان لە مۇسقىقادا بىرىتىيە لە رىنک و پېنكى تۆزە کان و دەنگى ئامىزىيە كان، بۆنمودەي ئاوازىتكى خۆش بىتە بەر گۇنمان نەك ئاوازىتكى نەشاز. گونجان لە فىزىيادا بىرىتىيە لە يەكىرىتەن زىاتر لە شەپولىك بۆ دەركەدنى شىومىدە كى رېتكخراو، وەك يەكىرىتەن فۇتۇنە کانى رووناڭى بۆ دەركەدنى تىشكى لىزەر.

Mc Craty, R. (2000). Psychophysiological coherence: A link between positive emotions, stress reduction, performance and health. Proceedings of the Eleventh International Congress on Stress, Manuna Lani Bay, Hawaii

Childre, D. and B. Cryers (2000). From Chaos to Coherence: The Power to Change Personal Performance. Boulder Creek, CA, Planetary

Tiller, W., R. McCraty, et al. (1996) Cardiac coherence; A new non-invasive measure of autonomic system order. Alternative Therapies in Health and Medicine 2(1): 52 – 65

کۆئەندامى ھەناسە روودەدات بۇ دايىنكردنى پىداوىستىيەكانى ئۆكسجين بۇ يارىزانى راكردن لە كاتى راكردندا.

لەسەر ناستى دەروونىش، گرنگىيەرانى بوارى كارۆموگناناتىسى دل دەستەوازەرى (دۆخى يەكگرتىن) بەكاردەھىنن بۇ وەسف كردنى ھەستە ئەرىتىيەكان، وەك خۆشەويىتى و رىزى و خۆشى سەركەوتى، دەستەوازەرى (يەكىنەگرتىن) بەكاردەھىنن بۇ وەسف كردنى ھەستە ئەرىتىيەكان، وەك رق و تورپىي و دلتەنگى و بىتھىوابى.

دۆخى يەكگرتىن دەروونى دەبىتە هوى دەرووستىبۇونى يەكگرتىن لاشمىي، كە لە رىنگ و پىنكى لىدانەكانى دل و ئارامى كۆئەندامى دەمارى خۆنۈستانە و چالاكى مىشك و ئەندامەكانى ترى لاشە دەرددە كەۋىت، لە گەدل بۇونى (يەكگرتىن عەقللى) كە دەبىتە هوى ساف بۇونى مىشك و باشتىبۇونى ھەستان بە كىدارە عەقللىيەكان و، باشتىر بىيىن و باشتىر بىستان و باشتىر بۇونى كاردانمۇهەكان.

كەواتە، يەكگرتىن لايەنى دەروونى و عەقللى و لاشمىي دەگرتىتەوە، كە دەبىتە هوى چالاكى كەدرەمى زىاتر و دلەراوكىي كەمتر و بەدېھىتاناى ئارامى دەروونى و ھەستىكىن بە رەزامەندى و چەندىن سوودى تر لەسەر ھەرسى ناستە جىاوازەكان.

لە بەرامبەريشدا، دۆخى نەبۇونى يەكگرتىن دەروونى دەبىتە هوى نەبۇونى يەكگرتىن فسيولۇجى، كە لە نارپىتكى رىزەرى لىدانەكانى دلدا دەرددە كەۋىت و دەبىتە هوى زىادبۇونى چالاكى كۆئەندامى دەمارى سىمپتاوى و، ئەممەش دەبىتە هوى زۆر نەخۆشى دەروونى - لاشمىي، وەك زام (قولەم) گەدە و ھەوکىدىنى قولۇن و نەخۆشىيەكانى رۆماتيزم و لاوازبۇونى بەرگرى لەش و بەرزبۇونەوهى پەستانى خىرىن و سنگ كۈژە و جەلتەي دل و تەنانەت مىرىدىنى لەناكاوايش^(۱).

(۱) لە دۆخەكانى نەگۈنچانى دەروونىدا، تۈرۈمان تىببىنیيان كەدووە كە:
أ- نىزمبۇونەوهى دېزە تەندىكان S-IgA كە بە هىلىي بەرگرى يەكەم دادەنرەت لە بەرگرى كۆئەندامى ھەناسەدان و ھەرسىكىن و دەردا.
ب- كەمبۇونەوهى رىزەرى ھۈرمۇنى DHEA كە بە ھۈرمۇنى دېزە بېرى ناسراوە. كە ئەممەش دەبىتە هوى نىزمبۇونەوهى بەرگرى لەش و نەخۆشىيەكانى دل و بەرزبۇونەوهى رىزەكانى شىپەنجە و زەھايىمر.

ههروها نهبوونی يه کگرتني دهروونی دهیته هزی روودانی که موکوری له
يه کگرتني عهقلی و له شیوهی پشتوی و شهکهتی بیروهوشدا دمرده کهونت!

له بهر ثمه دکتور پول روش Paul Rosch (اسروکی پهیمانگای نه میریکی
بوز چاره سه رکدنی دلپراوکن) دهیت که ۷۵٪ - ۹۰٪ له نه خوشانه سه ردانی
نورینگه کانی دهروهه دهکن بوز پشکنینی سه ره تابی کیشه کهيان ده گهریتهوه بوز
نهبوونی يه کگرتني دهروونی، ههروها دروش دهیت: چه مکی تمندرووستی له
ئیستادا سنوری نهبوونی نه خوشی تیده په رینتیت واتا تمندرووستیي تمدیا مانای
نهبوونی نه خوشی نییه، له راستیدا تمندرووستی بریتیه له يه کگرتن و گونجان
له گمل خومان و خهلك و ژینگهدا.

ئیستاش ده گهریتهوه بوز نه پرسه که دهیت دله کانمان چی دهیلین و چون
دل له گمل بواره کارو موگناتیسیه کاندا مامهله ده کات و ثمه چ په یوندیه کی
به يه کگرتن و گونجانهوه همه؟

دله کانمان چون فیرى قسه کردن بھون؟

تیکه لبوونی بواره کارو موگناتیسیه کانی که سانی نزیک يه ک ده گهریتهوه بوز
نه کاته که له ره حمی دایکدا کورپله بھون، نه کاته بھته واوی به بواری
کارو موگناتیسی دلی دایکمان داپوشرابوون. نه مدهش لھ سه ر شیوه کارلیک
کردن و تیکه لبوونی شه پوله کانی و تنه کیشی کاره باسی میشك و و تنه کیشی
کاره باسی دلی همراه که له دایک و کورپله دا دمرده کهونت.

ج- بهزیونهوه ریزه هزرمونی کوتیزون (هزرمونی دلپراوکن)، که دهیته هزی بهزیونهوه
فشاری خوین و بهزیونهوه ریزه شدکر له خونتدا، ههروها دهیته هزی لاوازی تیشك و زهایمر و
لاوازیونی بدرگری و دواکهونتی سارپتیزونی برینه کان.
له برا سبې ریشدا گونجانی دهروونی دهیته هزی زیادهونی ثاستی هزرمونی دژه پیری بوز دوو نهوند،
ھهروها که مبوونی هزرمونی دلپراوکن بوز دوو نهوند.

Grossarth-Maticek, R. and H. J. Eysenck (1995). Self-regulation and mortality from cancer, coronary heart disease and other causes: A prospective study. Personality and Individual Differences
.19(6): 781 - 795

له ماوهی شیرپیدانیشدا، کاتیک دایک کۆریه کەی بە نزیک دلیمهو له باوهش ده گریت^(۱)، توئرینه و کان سەلماندوویانه کە بواری کارۆموگناتیسی دلى مندال بەشیوه کەی ورد رىتكە خریت تا له گەل بواری دایکدا بگونجیت.

له ماوهی سکپری و شیرپیداندا دایک لمپى بواری کارۆموگناتیسیبیمهو زور زانیاری بۆ منداله کەی ده گوازیتەوە، ساده ترین زانیاری برتیبیه لەوەی کە منداله کە هەستەدە کات کە مندالینکی خۆشمەویستە. لەو باریهەوە ئىزاك كوخ مامۆستاي لووی بىن بۇرى (الغدة الصماء) لە كاليفورنيا دەليت: شیرى دایك بە تەنبا سەرچاوهی خۆراك نىيە، بىلکو پىنگايدە کە دایك لمپىبەوە زانیارى بۆ منداله کەی ده گوازیتەوە.

مندال کردنەوەي کۆزدى شەپۆلە کارۆموگناتیسیبە کانى دلى دايىكى فيردىتى؛ کە لەناوباندا گەشمەي كردووە، بەتمەواوى وەك ئەمەي کە زمانى دايىك لەو ناۋەندەوە فيردىتىن کە تىيىدا گەشە دەكەين، لمبەر ئەمە دەكەنمان تواناي ئەمەيان دەليت کە ئەو زمانە بخۇتنىنەوە و بەدرىزايى ژيان پىيەوە كاريگەر دەمېن، دل تواناي ئەمەي دەليت کە بە ھەممۇ بوارە کارۆموگناتیسیبە کانى دەمەرى كاريگەر بېتت.

ئەمەش واتاي ئەمەي کە دل وەك وەرگىرىك Reciever يان ئەندامى ھەست کارده کات وەك چاۋ و زمان، بەلام شەپۆلە کارۆموگناتیسیبە کان ناگۆریت بۆ رەنگ و تام، بىلکو بۆ ھەست و سۆز و كاردانەوە، بۆيە بەرامبەر ھەلۈرتسىيەك ھەست بە دلەنگى دەكەين و، لە بەرامبەر ھەلۈرتسىيەكى تردا ھەست بە دل كرانەوە دەكەين و، بەم شىوه^(۲).

(۱) توئرینەوە کە سەلماندوویەتى کە ۹۰٪ ي دايىكان لە ھەممۇ ژيارستانىيەتە کاندا منداله کانىيان بەلاي چەپ ھەلە گىن، نىزىكى دلىان. نەمشى بۆ ئەمە ناگەپىتەوە کە ئارمزۇرۇيان لەمەي کە دەستى راستيان تازادىتى تا كارى پېتىكەن، چونكە ھەمان شت له گەل ئەو دايىكانەشدا راستە کە چەپىن (دەستى چەپ بەكاردەتىن).

Paddison, S.(1998). The Hidden Power of the Heart: Discovering an unlimited Source of Intelligence. Boulder creek, CA, Planetary Publications

Fredrikson, B. (1998). What Good are positive emotions? Review of General Psychology2(3): .300-319

دل به ناردنی پهیام و زانیاری بۆ میشک و بدهش کانی تری لاشه و لامی ئەو زانیاریانە دەداتمۇ كە پىنى دەگات، ئەمەش لە شىوهى (ھۆرمۇنات كە دل دەرىان دەدات) يان لە پىنى دەمار(الله پىتى كۆئىندامى دەمارى خۆنەویستانە) يان مىكانيكى (الشىوهى رېتكخستنى ئاستى لىدانەكانى دل و گۈرانكارى لە فشارى خوتىدا)، ئەمە لەلايەنى پهیامە كارۋامۇ گناتىسييە كان و، پاش كەمىنلىكى تر بە درېزى نمو بابەته دەخىنەپروو.

بۆ بەلگەھېتىنەوە لەسەر رۆلى بوارى كارۋامۇ گناتىسى دلى مەرۆف لە بەدىھەتىنەن يەكىنلىقى دەرۈونى و عەقلى و لاشمىي، پسپۇرانى ئەو بوارە چەند ئاستىكى تر دەخەنمەرۇو كە ئەو شەپۇلانە ئەنجامىيان دەدەن، لەوانە:

۱-پەيوەندى لەناو لاشەي مەرۆفدا:

دەكىرى چارەسەر بە دەرزى چىنى Acupuncture كۆنترىن پراكتىكى بوارى كارۋامۇ گناتىسى بىت؛ كە دەگەرىتىمۇ بۆ سى ھەزار سال پىش زايىن.

ئەم لقەي پىشىكىي چىنى كۆن لەسەر ئەو بىرۇكىيە دامەزراوه كە رېچكەي وزە (بوارى كارۋامۇ گناتىسى) لە ناو لاشەي مەرۆفدا ھەمە، كە بەرپرسن لە تەندىرۇسىتىي و نەخۆشىي مەرۆف و ئەو رېچكانە لەسەر شىوهى بەشى ھەستىيار لە لاشەدا دەرەتكەمۇن، وەك گۈي و دەست و پى.

لەبىر ئەو پسپۇرانى ئەو بوارە ھەلدىستن بە دانانى دەرزى بچۈوك لە چەند خالىكى دىاريکراوى ئەو ئەندامانەدا، بۆ چارەسەر كەردىنى ئازار و زۆر نەخۆشى لە شۇتنە جىاجىاكانى لاشەدا.

يەكىكى لە سەرسورھېتەرتىن كارەكانى دەرزى چىنى بەكارھېتىنەتى لە سەركەردىنى نەخۆش پىش نەشتمەرگەرى^(۱).

(۱) پىشىكىي سەردمە سەركەوتى ئەم تەكىيەتى بە بىردىزى (ادموازە Gate) و سەركەدوو، ئەم بىردىزە واي دەيىتىت كە ئەو لەرىنەوەمەي پسپۇران بەھۆزى ئەم دەزىمۇو لە لاشەدا دەرۈستى دەكەن، ھەلدىستن بە ناردنى شەپۇلگەلىك كە ھەلدىستن بە داخىتى ئەو دەروازانەي كە ئازازىان پىتا تىپەر دەيىت، بەمەش ئازازە كە ناگاتە مىشک.

بۇ يەکلایسکردنووه ئەو سەرسور مانەی بالى بەسىر ناوهنەدە زانستييە کاندا كېشاوه لەھەمبەر ئەتكىيە، پەيمانگاي نيشتمانى تەندرووستىي NIH لە ويلايدە يەكگرتۇوه کانى ئەمەركا بەيانىتامىيە كى دەركەدووه و بەكۈرۈتى دەلىت: سەرەرەي ئەۋەي كە ئەستەمە پزىشکىي چىنى كلاسيكىي بە چەمكە شىكارى و فسيولوجىيە کانى ئىئمە لىنگدانووه بۇ بىرىت، بەلام نكۆلى ناكىرىت لە كارىگىرى دەرزى چىنى لە دىيارىكىردىن و چارەسەر كىردى زۆر نەخۆشى.

۲- پەيوەندى لە گەل مەرقۇدا:

زانىيان گەيشتوونەتە ئەۋەي كە بۇونى مادده كىميابىيە کان (كە بە فيرۇمۇنات Pheromonat ناسراون) و لە ثارەقى مەرقۇدا دەردەدرىت و كەسانى دى بۇنى دەكەن (بەلام ھەست بەبۇنەكەي ناكەن) و، دەپىتە هوئى ھەلقۇولانى زۆر ھەست و سۆز وەك دايىكايمەتى و خۆشەویستى، يان وەك نەبوونى مەيل لە هاوسەرگىرىكىردىن لە گەل ئەندامە نزىكە کانى خىزان.

زۆرىمەي زانىيانى بايۆلۆجى بەو مىكانىزمە كىميابىيانە وازيان هيئناوه و، ھەستيان بە بۇونى رؤلىكى ترى گىرنگى بوارە كارۇمۇ گناتىسىيە کان نەكەدووه، جا كاتىتك بەم دوايىيانە ھەندىتك لە زانىيان گىرنگىيان بەو بوارەدا گەيشتنە چەند دەرەنجامىيىكى سەرسور ھېتىرە.

بۇ يە گەر لە ئىستادا گەنجان باس لە كىميا بکەن (كە مەبەستيان فيرۇمۇنات) بۇ لىنگدانووه نەھىنى سەرنجراكىشانىان لە يەكم نىڭاوه لەلايدەن رە گەزى بەرامبەرە، ئەوا دەستەوازە (سەرنجراكىشان) سەدان سال پىش ئىستا بە كارەھېتىراوه!! بەم دوايىانە توپۇرمان بۇونى گۈنچانى بوارە كارۇمۇ گناتىسىيە کانيان سەلماندووه لمىتىوان دلى ئەوانەي هوڭرى يەكتىرۇون، چ لمىتىوان خۆشەویستاندا يان لە نىتىوان دايىك و مندالە كانىدا !

د. گارى شوارتز Gary Schwartz (مامۆستاي پزىشکىي دەررۇونى لە زانكۆي ئەرىزۇنا) بەدوا داچۇونى بۇ ۳۰۰ نەخۆش كەدووه كە نەشەرگەرى چاندى دلىان بۇ كراوه، دواي نەشەرگەرى بۇي دەركەوتۇوه كە گۈرۈنكارى رىشمى

دروونی و عهقلی به سمر هدمو نه خوشانه دا هاتووه، به تایبیت ئهوانهی دلی دهستکرديان بؤ دانراوه! به لام زورىك له پزشکاني دل و نه خوشبيه درونينيه کان ئوهيان ره تکرده دئمهوه که نه گۆرانکارييانه بؤ نمهوه بگەريئمهوه که دل ئهركى عهقلیي و هەستىي هەبىت، لېكدانهوه ئوهى بؤ دەكمن که نه دل ئەشترگەرى ئازارى زۇريان دىوه، ئەمەش بۇتە هوی روودانى گۆرانکارى گەورە له بارود دۆخى دروونى و عهقلیياندا.

۳- پەيوەندى لە گەل رووه كدا:

توپىزىنەوه زۆر و زوهندەكانى زاناي رووه كناسى هيئىدى د. بوس Jagadis Bose دەريان خستووه کە رووه كيش كۆئەندامى دەمارى هەيم، کە زۆر لە كۆئەندامى دەمارى مروف و ئاژەل دەچىت^(۱)! لەرىي نه كۆئەندامەوه، زانيان توانيوبىانه لېكدانهوه بؤ زۆر دياردە بىكەن کە ئەستەمە به مىكانيزمە كىميابىيە كان لېكدانهوميان بؤ بىكىت، وەك خاوبۇنەوهى گەلائى رووه كى (خانمە شەرمەنە كە) كايتىك دەستى لىدەدىن.

سەلمىنراوه کە كۆئەندامى دەمار بوارى كارۋە موگناتىسى هەيم کە لە گەل بوارە كارۋە موگناتىسىيە كانى دەرۈبىرى كارلىك دەكت، نموونەي ئەنۋەش سيس بۇنى ھەندىتكى رووه كى مالە كانمانە لە كاتى سەفەر كردنى ئەوانەي راھاتوون بە گرنگى پىتدانيان!

۴- پەيوەندى لە گەل بىن گيانە كان:

يەكىك لە توپىزىنەوه سەرسور ھېتىنەرەكانى نه بوارە، نه توپىزىنەوە كە زاناي يابانى ماسارق ئىمۇتۇ Masaro Emoto لە سەر دلۇپەكانى ئاو ئەنجامى داوه لە كاتى بەستىياندا^(۲).

(۱) توپىزىنەوه كانى لە كىتىبى The Nervous Mechanisms of plants دا بلاوكىر دئەتەوه.

(۲) كۆئەندامى دەمارى رووه كى لە خانە و ناومىدى دەمار پىنكىتىت، هەرۇھما بەستەر Synapass و رىشالى هاتوو و رۇيىشتۇر Afferent Efferent nerve Fibers و كەوانى دەمارىي كاردانەومىي Reflex arc بۇنىيان

ئیمۆتۆ تیبینی بونی رنکخراوی بلوره ئاوییه کانی کرد چ لە شیوهی رنکخراوییه کی سەرسورھینەر يان بى سەروپەری نارپىك كاتېك كە لە بەردهمی ئاودا ھەستە كاممان دەربىرىن چ بە ھەست و سۆزى خۆشەويىتى = يەكگرتەن يان (رق = يەكىنه گرتەن) كە لە دلى نەو كەسانەدا ھەمە كە بەو تاقىكىردىنمۇھىمە ھەلدەستن !!

گومان لەوەدا نىيە كە دەرنجامە كانى ئەو توپىزىنەوانە لە سەررووی چاوجەروانى زۆرىمە زاناييان بۇو، بۆيە هيپشىيان كرده سەر ئیمۆتۆ و بە نابابەتى تۆمىتباريان كردى.

سەيركىردىنى دل وەك موڭناناتىسىتىكى بەھىز و بەرھەمھىتەرنىكى كارمباىي چالالك وەك حەقىقەتىكى زانستى ليھاتووه، وا دىارە پەيموندى كردن لە پىيى بوارە كارۋە موڭناناتىسىسىدە كان بە تەنبا لەلای مەرۆف و گىانلەبەرانى دىكەي ئازىملى و رووه كى نەوەستاوه، بەلکو دەكىي درىز بېتىوه و بى گىانە كانىش بىگىرتىمه!

دەرىجە: مىشكە بچووکەكە :

لەوانىيە كەسىك بلىت: ئەو زانا كارۋە موڭناناتىسىيانە بە جۆرىك باسى دل دەكمن وەك ئەوهى كە مىشك بىت. ئاخۇ ھەر بەراستى دل ئەو توانايىي ھەستكىردىن و وەرگرتەن و ناردەندى ھەمە؟!

لەسالى ۱۹۹۴ دكتۆر ئاندرۇ ئارمۇر^(۱) Andrew Armour جىهانى سەرسام كرد بە خىستەرەرووی چەمكىنلىكى زۆر گۈرنگ.

ئارمۇر لە توپىزىنەوهە كانىدا گەيشتۇتە ئەو دەرنجامە كە دل كۆئەندامى دەمارىي تايىدت بە خۆرى ھەمە Intrinsic Nervous System كە شايىنى ئەمەمە

ھەمە. رىلەك وەك كۆئەندامى دەمارى مەرۆف و نازەم.

(۱) ئاندرۇ ئارمۇر، مامۆستاي نەخۆشىيە كانى دلە لە زانكۈزى مۇنتىرال لە كەندەدا و سەرپەرشتىيارى گۆفارى Neuro Cardiology و ئارمۇر دەرنجامى توپىزىنەوهە كانى لە كىتىبەكەي (مىشكى دل The Heart) دا بىلاۋىكىردىتمۇهە. (Brain)

پنی بگووتریت میشکه بچووکه که The Little Brain به براورد له گمل میشکه گمراه که مان که له ده ماغمان دایه^(۱) !!

کوئنهندامی ده ماری دل له نزیکه ۰،۰۰۰،۰۴ ده ماره خانه پیکدیت، سمره رای جوړه جیاوازه کانی خانه پشتگیره کان که هاو شیوه خانه کانی ناو میشکن Glial Cells و، هه مان ګونزمه رهه کیمیاې و پروتئینیه کان به کارده هیئت که میشک به کاری ده هیئت. له ئهنجامی نهو له یه کچوونه ش، همندیک وک دور ګهیده کی بچووک سهیری نهو ده زگایه ده کمن که له میشکی دایک جیابو ته و هو له دلدا چنگیگریووه^(۲) !

نهو میشکه بچووکه ده توائیت کاری دل به یه کوئنهندامی ده مار ریکبخت، همروهه که توشی نهو نه خوشانه دهیت که نه شتر ګه ری چاندنی دلیان بوکراوه، که لهو نه شتر ګه ریمه دا نه ده مارانه دبر درین که میشک به دل دههستنه وه.

کاره که لیزه دا تمواو نایت، بدلکو نهو میشکه بچووکه روئی هه یه له ثاراسته کردنی میشکه ګمراهه که دا! لیکوله ران سلماندو ویانه که چالاک کردنی ده ماری جارسیمپتاوی له دلدا دهیته هوی هیور کردن نه وه چالاکی کاره باشی میشک بدریزه^(۳) .!! ۵۰

Armour. J. A. and J. Ardell. Eds.(1994) Neurocardiology. New York, NY, Oxford University (۱) press

Armour, J. A. (1991). Anatomy and function of the intrathoracic neurons regulation the (۲) mammalian heart. In: I. H. Zucker and J. P. Gilmore, eds Reflex Control of the Circulation. Boca Raton, FL, CRC Press. 1 – 37

Influence of afferent cardiovascular feedback on .(۱۸۷) Sandman, C. A. B. B. Wallker, et al (۳) behavior and the cortical evoked potential. In: J. Cacioppo, J. T. and R. E. Petty, eds. Perspectives in Cardiovascular Psychophysiology. New York, The Guilford Press. McCraty, R. W. A. Tiller, et Heat – heart entrainment: A preliminary survey. Proceedings of the Brain – Mind Applied (۱۹۹۶).al .Neurophysiology EEG Neurofeedback Meeting, key west. Florida

سییه‌م: دل و هک لوروی بین بوری (غدة صماء)

یه کیک له راستییه زانستییه سه‌رسوپهینه‌ره کان که بهم دواییانه ئاشکرا کراوه، کاری دله و هک لوروتکی بین بوری، تا ئیستا سەلمىنراوه که دل شەش جۆر ھۆرمون دەردەدات:

ھۆرمونی يەکم به پیتەکانی ^(۱)-BNP^(۲)-ANH^(۳)-NPPC^(۴) کە ھەر سینکیان روئیکی گرنگیان ھەدیه له رېتكخستنی ناو و خوتییه کانی سۆدیوم و پوتاسیوم له خوتیندا، لمبەر ئەوه روودانی ھەر کە موکورتییەک تىیدا مەرۆف تووشی چەندىن نەخۆشى دەکات، کە گرنگترینیان بەرزبۇونەوەی فشارى خوتىنە.

ھەروهە ئەو ھۆرمونانه بەکاری گرنگ ھەللىمەستن له رېتكخستنی کاری میشکدا، وەك چالاک كردنی کاری ناوچى ژىز مىھاد Hypothalamus و غوددهی نوخامى Pituitary gland کە بەپرسن له زۆر فەرمانى زىندۇوی لاشى مەرۆف، وەك رېتكخستنی پلهى گەرمى لەش و رېتكخستنی فشارى خوتىن و ھەلسسوپەاندى کاری ھەموو لۇوه بىبۈرۈيە کانی ناو لەش.

ھەروهە ئەو ھۆرمونانه درووستكىرىنى پروتىن^(۴) چالاک دەکەن کە بەپرسن لە پاراستنى دەمارەخانە کان لە کاتى دلەپوکىدا بەتاپىبەتى لە ناوچى (فرس البح Hippocampus) کە ناوەندى يادمۇھىرى ھۆشىيارە.

ھۆرمونی چوارمېش کە دل دەرىدەت ھۆرمونى (ئۆكسیتۆسین Oxytocin)، کە پیشتر وادەزانرا لە لایەن غۇوددهی نوخامىيەمە دەردەدرىت، پاشان سەلمىنرا کە ئەو رىزىمەتى لە خانە کانى دلدا دەردەدرىت دەگاتە ھەمان رىزە کە لە میشکدا دەردەدرىت!

.ANH: Atrial Natriuretic Hormone (۱)

.BNP: Brain Natriuretic Hormone (۲)

.NPPC: Natriuretic Peptide Precursor (۳)

.Beta amyloid Precursor Protein (۴)

ثو هۆرمۆنە (کە بە چالاک کردنی کاری مندال بون و دەردانی شیر بمناویانگە) رۆلینکی گرنگی ھەمیە لە چالاکییە کانی زانیاری و سیکسی و رەفتاریان و ھەستکردن بە دایکایەتى، ھەروەك چۆن پالپشتنى توانانی مروف دەکات لەسەر بەرگە گرتىنى دلەرپاوكى و خۇزگۇنچاندن لە گەلیدا.

لەبەرئەو ئۆكسیتوسین بە هۆرمۆنی پەيوەندىي و يەكگەرتىن و گۇنچان ناسراوه. لە كۆتايسىدا د.ثارمۆر^(۱) سەلماندووھەتى كە ھەردوو هۆرمۆننى نورنادرىتالىن Noradrenalin كە رۆلینکی گرنگی ھەمیە لە ئامادەكردنى لاشە بۇ مامەلە كردن لە گەل دلەرپاوكىدا، بەھەمان شىوه دۆپامين Dopamin كە دەمارىتكى گۈنۈزەرەھە و لەناو مىشك و دەرەھە مىشكدا بە رۆلینکی گرنگ ھەلەستىت.

ئاي خودايە!...ئەمە زماينىكى ترە كە بەھۆيمە دل لە گەل دەزگا جۆراوجۈزە كانى لاشەدا پەيوەندى دەکات و ئاپاستەيان دەکات و، لەسەررووي ھەمووشىانەوە سەرۋەك (مىشك)!

پەيوەندى نىوان مىشك و دل Heart – Brain Entertainment

لە سى خالى پېشىودا باسى نۇرتىرىن زانىارىمان كرد دەربارەي فسيولۆجيائى دل. لەوانەيە ھەندىك لەو زانىارىيە زانستىيانە پىشتر زانزاو بۇين، بەلام تەواوكردنى لىتكۈلىنەوەكان لەو بوارەدا و گەيشتن بەوهى كە دل رۆلینکى گرنگى ھەمە لەسەر ھەست و سۆز لەم دواييانەدا يەكلاپۇتەوە.

ئەگەر مىشك ئەندامى ھەست و سۆز بىت و بەرپرس بىت لەبەرامبەر ئەو بىرۇڭانەي كە لە ناخماندان، ئەوا تۆبلىتى پەيوەندى نىوان ئەم دوو ئەندامە زىندىووھە (مىشك و دل) چى بىت؟

(۱) د.ثارمۆر بۇنى چەند خانىيەكى سەلماندووھە بمناوی ICA Intrinsic Cardiac Adrenergic Cells لە دیوارى ماسولىكە دلدا، كە بەرپرسن لە دەردانى ئەم دوو هۆرمۆنە .

سەلمىنزاوه کە پەيوەندىيە کە لە رېتى چوار مىكانىزمەوە دەكىت:

يەكەم: مىكانىزمى شلەزار

پىشتر باسمان كرد كە مىشك كارى رىتكخستنى دل دەكات، ئەوشىش لەپىتى دەمارى لا ئىرادى خۆنەوىستانەوە ANS كە دەمارەكانى ئەم دەزگايە زانىارىيەكان لە مىشكىدۇ بىز دل دەگوازىنۇ.

ھەروەها ئەوھى بەم دواييانە سەلمىنزاوه، ئەۋەيە كە ئامازە زۇر ھەن كە ئاراستەپىچەمانە (لە دلەوە بىز مىشك) دەرپۇن، ئەوشىش لەپىنگاى ھەمان دەزگاي دەمارى خۆنەوىستانە، ئەم ئامازاندش لە ناوچەي قەدى مىشك Brain Stem كۆتايان پىنایىت كە بىرىتىيە لە ناوەندى بەرىئەمەرنى ئەم دەزگايە، بەلکو بەرھۇ ناوەندە بەرزەكانى مىشك بەرز دەبنەوە و كار لە كاركىرىنى مىشك دەكەن و دەگەنە:

-لەوزەي مىشك Amygdala: كە ناوەندى بەرپرسە لەھەمۇ فەرمانە كاردانومىيە كانمان و ئاراستە كەنلىرى رەفتارە كانمان، ئەوشىش بەپشت بەستن بەھەست و سۆزمان.

- مىھاد Thalamus: كە وىستىگەي يەكەمىي ئامازە هاتۇوه كانە لە ھەستەوەرە جياوازەكانەوە (چاۋ، گۈي...) مىھادىش ئامازە دەداتە ناوەندەكانى توپتىلى مىشك كە بەرپرسە لە لىكدا نوھى تەواوھتى ئەم ھەستانە.

- چالى بەشى پىشەوەي مىشك Base of Frontal Lobe: كە ناوەندى بەرپرسى درووستكىرىنى ھەماھەنگى نىوان ھەست و سۆزەكان و فەرمانە عەقلىيە كانى تىدايە.

لە چالاكىيە گىرنگە كان و بەلگە بەھىزە كان لەسىر رۆلى دل لە ئاراستە كەنلى چالاكىيە كانى مىشك، ئەۋەيە كە بەناوى چالاك كەنلى دەمارى ئالۆز Vagus Nerve Stimulation VNS⁽¹⁾ ناسراوه.

(1) دەمارى ئالۆز ئامازە هيئور كەرھۇ لە مىشكىدۇ بىز دل دېبات، ھەرھەك چۈن ئامازە پىچەمانە ئەم ناراستەپەش دېبات. ئەم تەكىيەكە پىشىت بەدوھە دېبەستىت كە دەزۋىيدەك لە دەرى دەمارى ئالۆز لە مىلدا دەپېتىت و دېبەستىت دەھەنمەدە.

ریکخراوی نه مریکی بۆ حەپ و دەرمان FDA نەم تەکنیکەی بۆ چارەسەرکردنی حالەتە کانى فىن (صرع) اى تۇوند بە کارھىتىنامى لە سالى ۱۹۹۷، ھەروەها بۆ چارەسەرکردنی حالەتە کانى بىتاقدتىي ياخىي لە سالى ۲۰۰۵ و، تائىستاش بەرنوبەرایەتىيە كە خەرىكى لېكۈلىنى وەن لە تەكニكە بۆ بە کارھىتىنامى بۆ حالەتە کانى ترى وەك دلەراوکى و زەھايىمەر و سەرئىشەي نىومى (شەقىقە).

دووهەم: مىكانىزمى كارۋامۇگناتىسى Electro-Magnetic Mechanism

بە فراوانى باسى رۆلى دلەمان كرد وەك موگناتىسيكى گەورە و بەرھەمەتىنەرەتكى وزەي كارەبايى و پەيوەندى بە كارى مىشكەوە.

سېيەم: مىكانىزمى مىكانىكى Mechanical Mechanism

بەشى راستى دل نەو ژۇورە لە خۆدە گىرىت كە بەرپرسە لە وەرگەتنى خوتىنى گەراوە لە لاشەوە بۆ دل، ھەروەها بەشى يەكەمى كە بەرپرسە لە دابەشكەردنى خوتىن لە دلەوە بۆ لاشە چەند وەرگەتكى مىكانىكى لە خۆدە گىرىت Broreceptors كە بەشدارن لە دىاريىكىنى رىزەتى تىپە كانى دل و رىزەتى نەو خوتىنى پالى پىوهەنەتى، لە كۆتايىشدا كارده كاتە سەر چالاكيي كارەبايى دل.

ئەو گۆرانىكارىيانە كارده كەنە سەر چالاكيي كارەبايى مىشك (شەپولە كانى ئەلفا) و لە پاشانىشدا كارىگەرى دەيت لە سەر كارى ناوەندە جۇراوجۇرە كانى.

چوارەم: مىكانىزمى كىميائى Chemical Mechanism

باسى ئەوهەمان كرد كە دل شەش ھۆرمۆن (بەلايىنى كەممەوە) دەرددەت و باسى رۆلى ئەو ھۆرمۆنانەشمان كرد لە ئاراستەكردنى زۆرىنەك لە چالاكييە كانى لاشە و مىشك

پاتىرىمەك وەك تىزۈرۈ كارەبا. چالاڭ كەنە دەمارى ئالۇز بەم تىزۈرۈ كارەبايىيە ھاوشىتىمىي ئاردىنى ئاماڭە كارەبايىيە لە دلەوە بۆ مىشك (ال دۆخى ناسايىدا) لېرىنى ھەمان دەمار بۆ رىتكخستى كارى مىشك. ا لە ھەردوو دۆخىشدا ئاماڭە لە دلەوە يان لە پاتىرىمە كەنە كارەبايىيە كان دەمنە ھۆزى دەردانى ھەندىتىك گۈزىمەرە دەمار لە مىشكىنا وەك نورەدرىنالىن و گابا Gaba كە كارده كاتە سەر چالاكيي كارەبايى توئىكلى مىشك.

دل بهم شیوه‌یه له گمل میشکدا پهیوندی دهکات و، نمو پهیوندییهش دهیتنه هۆی نهودی بگهین بعوهی که^(۱):

دل رپلی له ههستکردندا ههید!
دل رپلی له بیرکردندهدا ههید!

له کتیبی ((دله زیره‌که که The Intelligent heart)) دوو نووسدره‌که‌ی^(۲) رپلی دل له ژیانی فیکری و ههستکردنماندا به شیوه‌یه کی جوان و لانه‌دان له وردی زانستی بؤ دهخنه‌روو و دهین:

له گمل همر تریه‌یه کی دلدا، دل تمیا پال به خوینه‌وه نانیت، بـلکو نامه‌ی (دهماری - هۆرمونی - میکانیکی - کاروموگناتیسی) بؤ میشک دهیتت، که زور زانیاریان هـلگرتووه. بـؤیه ئه گـمر تـرـیـهـ کـانـی دـلـ زـورـ رـیـلـ وـ پـیـلـ بنـ (له رووی رـیـزـهـیـ ژـماـرـهـ وـ گـونـجـانـیـانـ) نـمـواـ نـمـوـ زـانـیـارـیـهـ دـهـ گـاتـهـ مـیـشـکـ وـ فـهـرـمـانـهـ کـانـیـ توـنـکـلـیـ مـیـشـکـ (له رووی هـمـسـتـ وـ زـانـیـارـیـ وـ هـزـرـیـ وـ دـهـرـوـونـیـ) باـشـتـ دـهـکـاتـ وـ،ـ نـهـمـدـهـشـ دـهـیـتـهـ هـۆـیـ روـونـیـ عـهـقـلـیـ وـ دـهـرـوـونـیـ،ـ لـهـ گـمـلـ تـوـانـیـاهـ کـیـ زـیـاتـرـ لـهـ هـەـلـسـنـگـانـدـنـیـ شـتـهـ کـانـ وـ دـمـرـکـرـدـنـیـ بـپـیـارـ وـ بـهـمـدـشـ توـانـاـ دـاهـیـتـنـانـهـ کـانـیـ مـرـۆـفـ هـەـلـدـهـ قـوـولـیـتـ.ـ هـەـمـوـ نـهـمـانـهـشـ دـهـبـنـهـ هـۆـیـ گـونـجـانـ وـ رـیـلـ وـ پـیـکـیـ عـهـقـلـیـ وـ دـهـرـوـونـیـ.

دهکری وهک موگناتیسی جوللاو سهیری ئیمه بکرت، که هیزی کیش کردن و دوورخستنوهی ههید له گمل نهوانده هاوشیوهین يان دژین.

لـیـکـۆـلـیـنـوـهـ کـانـ دـهـرـیـانـخـسـتـوـهـ کـهـ خـۆـشـهـوـیـسـتـیـ وـ سـۆـزـ وـ چـاـوـدـیـرـیـ کـرـدـنـ لـهـلـایـمـ خـزمـ وـ کـهـسـ وـ پـیـشـکـهـ کـانـهـوـهـ بـؤـ توـوشـبـوـوـانـیـ نـهـخـۆـشـیـ شـیـرـبـنـجـهـ رـیـ لـهـ تـدـشـنـهـ کـرـدـنـیـ

(۱) سـیـ کـوـچـکـهـ فـدـلـهـ فـهـیـ بـیـزـنـانـیـ کـوـنـ (سوـقـراتـ - نـهـ فـلـاتـونـ - نـهـ رـسـتـوـ) بـاـوـرـیـانـ وـابـوـ کـهـ عـهـقـلـ (کـارـیـ مـیـشـکـ) وـ هـهـسـتـکـرـدنـ (کـارـیـ دـلـ) وـ دـوـ لـایـهـنـیـ رـۆـیـ مـرـۆـفـ دـهـرـدـهـخـنـ وـ،ـ بـهـشـیـلـ نـینـ لـهـ فـهـرـمـانـهـ کـانـیـ لـاـشـدـیـ مـادـدـیـ وـ لـهـ کـبـیرـ کـتـیـ بـهـرـهـوـامـ دـاـنـ بـؤـ نـاـرـاسـتـهـ کـرـدـنـیـ مـرـۆـفـ.ـ لـهـبـرـنـوـهـ نـهـ فـلـاتـونـ هـمـسـتـ وـ سـۆـزـیـ بـوـ نـهـبـهـ چـوـانـدوـهـ کـهـ عـهـقـلـ نـاـرـاسـتـهـ دـهـکـاتـ.

(۲) Bruce Mc Arthur و David Mc Arthur لـهـ نـوـوسـرـانـمـنـ کـهـ گـرـنـگـیـ بـهـ زـیرـهـ کـیـ روـحـیـ وـ پـهـیـونـدـیـ نـیـوانـ هـمـسـتـ وـ بـیـرـکـرـدـنـوـهـ دـدـهـنـ.

نه خوشیه که ده گرت، نهوهش هۆی باشتربونی بەرچاوی کاری بەرگری لەشی نه خوشە کەیه.

خوتنەری بەریز..

لەم باسەدا و لە باسی پیشترىشدا زۆر زانیارىمان دەستكەوت، كە بۇونى پەيوەندىيەكى بە هيئ لە نیوان چەمكە رپوحى و ئائينىيەكان و ھەست و بىرکردنەوە و، نیوان لايەنى بايۆلۈچى لاشە دەسلەلىتىن.

خستنەرپووی بە ئەمانەتى ئەم پرسە ناچارى كردىن ئەوهى پىيىگەيشتۇون بىخەينەرپوو، بەبىن بازدان بىن دانانى و ئىناكىرىدىكى تمواو بۇ ئەو پەيوەندىيە.

نهوانە گۈنگىيان بەم چەمکانە داوه چەند ھەلۋىستىكىان ھەبووه:

بىباوران ھەلۋىستى رەتكىردنەوەيان ھەلبىزاردۇو، ئەمەش شىتىكى سرووشتىيە. دىندارەكانىش يەكىك لەم سى ھەلۋىستىيەيان ھەلبىزاردۇو.

- ھەيانە بەراڭىدەن دەستى كردووە بە دەركىرنى دەرەنجامى يەكلاڭەرەوە، بەو پىيىھى ئەوهى پىيىگەيشتۇون راستى زانستى تماون و، ھەندىتىكىان بە ھەلگەمى نىعجازى زانستى يەكلاڭەرەوە قورئانى پېرۇزى دەزان.

- ھەيانە خۆى پاراستووه، بەو پىيىھى ھەست و سۆزە رپوحى و ئائينىيەكان كارى رپوحن و لاشە ھىچ كارىگەرەيەكى نىيە. و ئەم كۆمەلەيە لەوە دەتسىن كە خستنەرپووی زانستى بىانگىرەتەوە بۇ فيكىرى ماددىگەرائى و پاشان بۇ بىباورى. لە باسی دواتردا بە درېرى باس لەو ھەلۋىستە دەكەين .

- ھەندى لە دىندارەكان وايدەبىينىن كە خواي پەروردىگارئەو مىكانيزمە بايۆلۈجىيانە كردوتە ئەلقەمى پەيوەندى لە نیوان رپوح و لاشەدا، ھەرۋەك چۆن مىشكى كردوتە ئامرازى عەقل لە مرۇڭدا. بىنگومان ئەم ھەلۋىستەيان راستىرىنە.

وەك دواوته، كە ئەم دوو تەوەرەي ئايىن و بايۆلۈچى پىن بە كۆتايانىن، دەلىن: ئەگەر دىدى زانستى كلاسيكى ئەوه دلىنيا دەكتەوە كە تەنيا مىشك بە چالاکىيە

عەقلیيەكان ھەلّدەستىت و بەرپرسە لە بارودۇخى دەرۈونىي، ئەوا لىكۆلىنەو نويىيە ورده كان و بىردىزە بويزەكان لە ئايىنەدا پەرده لە سەر ئەوه لادەدنە كە چۈن مەرۆف وەك بۇونەورنىكىپىتىك بەستراو و تماوا پىنكەاتوو لە دامەزراوهى بېچۈوكتر (پوح - عەقل - دەرۈون - لاشە) دى ئىن ئەي و مىشك پىي ھەلّدەستن، دلىش لە بەرپىوه بەرىاندا رۇلىنىكى گۈنگ و مەزن دەبىنېت.

گومانىش لەۋەدانىيە كە چەند دەيىيەك زىاتر تىنابەرېت، زانست زۆر نزىك دەبىتىمە لە وەلامدانەوەي پرسىيارەكانى ھەرىيە كە لە ماددىگەراكان و دىندارەكان.

باسته حەوەتم : ئاستىئە خۇودىئە مەرۆقايەتە

لە دواي بايۆلۈجىا چى؟

لە دوو باسى راپردوودا زىاتر تىشكىمان خستە سەر جىنات و، ناوهندەكانى مىشىك و بازنه دەمارىيەكان و، دل و پەيوەندى بە مىشىك و دەرۋوبىرى، واتا لايەنى ماددى مەرۆف.

جا ئايا حەقىقت و راستى مەرۆف وەك بونمۇھىتكى زىندىي عاقىل لەم سۇرە دەوهەستىت؟

كايىتكى بايۆلۈجىيەكان بەرپەرچى لىكۈلىنەوە لە دىاردە جىاكەرەوەكانى مەرۆفيان دايىوه (ژيان و ئەوهى بە دوايدا دېت لە بىيركىرنەوە و ھەست و نەست و رەفتار و دىندارى) مىكانيزمى زانستى ماددى ھاوجەرخيان بەكارھىتىنا كە بناغەكمى بىنچىنەي رېبازى ئىختىزالى DNA بۇو، كە زىندەوەر ورد دەكتەمۇھ بۇ ئەندامەكان، پاشان بۇ شانە، پاشان بۇ خانە، پاشان بۇ بەش، تا دەگاتە ئاستى گەردىلە و پىكھاتەكانى بچۈكتەر لە گەردىلە و شەپۇلەكانى وزە .

گومان لەم دانىيە كە رېبازى وردكىرنەوە (اخترالى) بەمە ژيان (بايۆلۈجىا) اى بۇ مادده (فيزيا) وردكىرۇتۇدە. بەمەش دىاردەي ژيان كە لىيى دەكۈلىتىمە لەوانىيە هەر لەخانەدا ون بويىت!! چونكە ژيان بىرىتى نىيە لە بەش و گەردىلە و وزە.

لە سەرتاي ئەم باسەدا دوو نموونە دەھىنەنەوە كە كەمۈكۈرتى رېبازى تۈنکارى وردكىرنەوە دەرەخمن: دى ئىن ئەى و پەيوەندى بە مەرۆقەوە، پاشان پەيوەندى نىوان مىشىك و عەقل.

دی ئىن ئەي :

كاتىك زانىيان گەيشتنە گرنگترىن و گەورەتىن دۆزىنەوەي بايۆلۈچى لە سەددەي بىستەم، كە بىرىتى بۇ لە دۆزىنەوەي DNA و مىكانىزمى كاركىدىنى^(۱)، زۆر لە زانا بايۆلۈچى كان وايازنانى كە زانت نەھىنى ژيانى دۆزىوهەوە.

بەلام دواى پەنجا سال لە لىكۈللىنەوەي بىن ئەندازە ئەو سەرسامىيە نەما و، ئىتىر بايۆلۈچى كان راستىيەكىيان بۇ دەركەوت، كە DNA تەنها پىنكەتەيە كى بايۆلۈچىيە و بەشىۋىيە كى سەرسوپەتىنە دروستكراوه، بە جۆرىتك كە زانىارى كىممايىسى تىدايە كە خانە بۇ دروستكىرىنى پرۇتىنە كانى پىوستى پىيان ھەيم، ھەروەها بۇ گواستنەوەي خاسىتە بۇ ماوەيىە كانىش^(۲)، بەلام ئەمە نەھىنى ژيان نىيە.

DNA وەك ئەو وشە چاپكراوانەي سەر ئەم لەپەرمىيە بەردەستت وايم، كە زانىارى كان لە لەپەرەكە يان لە مەرەكەبى وشەكان يان لە ھەر وشەيە كدا دانىن، بەلکو لەو واتايانەدان كە ئەم وشانەي سەر لەپەرەكە گۈزارشتى لىدەكەن. ھەمان

(۱) جىئىس واتىن و فرانسيس كرېك و مۇرسىس ولکىنر لە سەرتايى پەنجاكاندا گەيشتنە ئەم دۆزىنەوەي، لە سەر ئەمەش خەلاتى نوبىيان لە پىشكىدا وەرگۈت لە سالى ۱۹۶۲.

(۲) بەشى دى ئىن ئەي لە زۆر ئەلەق پىنكەت كە بەشىۋى دوو زنجىرە لەيەك ئالاون لە شىۋىي گۇرسى لە سەر دروستكراو، ئەم گۇرسەش بەشىۋى كى زۆر ئالۇز و توند بەدەورى خۆدا دەخولىتەوە لەنماو ناوەكى خانەدا. ئەگەر بىكەتىنە درىزىيە كەدى دەگاتە ۲۰۴ لە ھەر خانەيە كدا. ئەگەر گۇرسەكانى ھەمەو خانەكانى لاشى يەك مەرۆف پىنكەو بېستىنە، ئەمە درىزىيە كى سەرسوپەتىرى ھەيم، بە ئەندازى پىنج ھەزار جارى ئەندازە ئىتىوان زۇمى و خۇرى!!

زنجىرە دى ئىن ئەي دابەش دەيتى بۇ چەند يەكىدىك، كە كەرمۇسۇمە كانىن، كە لە يەكەي بچووكىر پىنكەتىن كە جىئە كانىن. ھەر جىئىكىش بەردوام ھەلدەستىن بە پىدانى ئىنگەلەي كىممايى پىوست بۇ دروستكىرىنى ھەندىتك پرۇتىن. درىزلىي زۆر ھەن لە دى ئىن ئەي كە جىيان تىدا نىيە (تىكەي ۹۵٪ لە درىزلىي زنجىرە كە) كە پىشىر ئاوى كەوتىنى دى ئىن ئەي DNA Gung DNA يان لىتايىوو، واتا (ئەم دى ئىن ئەي) رۆزلىي نىيە! پاشان سەلىئىرا كە ئەم دى ئىن ئەي بەنىي رۆزلەنە ئەندا رۆزلىكى سەرەكى ھەيم لە كۆنترۆزلەنە لە چالاڭ كەدنى ھەر جىئىك بەپىنى بەرنامىيە كى كاتى و شۇنى كە عەقل بىتىوانايدە و ئىنلاڭىدىنى، تا لەم دواييانە وەك (مايىتىرى ئىنچە كان) تەماشايىان دەكەد، ھەروەك چۈن، فەرمانى تىرىشى ھەيم كە ھېنىتا زانىيان بە ھەمۇ نەھىتىيە كان نە گەيشتۇون.

نهو زانیاریانه دهکری لەسەر کاسیتیک یان ریکوردەریلک، یان سیدیەک تۆمار بکریت، ھەمو نەوانە گرنگ نین، گرنگ نەو زانیاریانەن کە نەو ھیتمایانیان بۆ کۆد دەکرین.

کیشەی پەيدابون morphogenesis

تىڭكېشتنى باوي لاى ماددىگرایيە وردکەرمەكان Reductionists وايىدەبىيەتى كە DNA (كە جىناتى خانەى لېپېنگىتى) بە ھەمو رۇلىك ھەلدىستىت لە بىياتنانى زىندەمەریلک بە خاسىيەتە لاشىمى و درۇنى و رەفتارىيە كانى. نەوە بە رۇنى دەركەوتۇوه كە ئەم دىدە وردکەرمەھە زۆر پە لە كەمۇكۈرى، چونكە لە دوايسىن لېكۈلىنەو بۆمان دەركەوتۇوه كە DNA ئەگەرچى سىفاتە كانىش دىيارى بىكەت، بەلام بەتەواوى بىن تونانىيە لە بەدېھىناتى زىندەمەریلک لەسەر شىۋىسى خۆرى morphogenesis (واتە گۇرىنى لە زانیارىيەمە بۆ بۇونىيەكى راستەقىنە).

دەتوانىن چەمكى پەيدابون بە نۇمنەيدىك رۇون بىكەينەو كە وىنە كەمان بۆ نزىك بىكەتەوە: نەو وشانەى لەسەر لەپەرەكان دەياننوسىن و، تىيىدا وەسفى شىۋىسى مەرۆڤىتكى دەكەين، جا نەو وەسفە هەرچەند ورد و دورو درىز بىت، ئايى دەكىرى نەو وەسفە بىگۈرى بۆ مەرۆڤىتكى راستەقىنە (لە گۆشت و خۇنى)! تىستا بۇتە پىویستى كە دان بەوه دابىتىت كە (سېستەمېتىكى تر ھەيە) كە بەربرىسى لەو پىكەتەنە. بەلام چۈن؟ تائىستا نازانىن.

مېشك و عەقل^(۱):

بە ھەمان شىۋىھ، ئەگەر مېشكى ماددى ورد بىكەينەو بۆ پىكەتە كانى لە بەش و گەردىلە و بچۇوكىتى لە گەردىلە، ئايى نەو كارە دەمانگەمەنېتىتە تىڭكېشتن

(۱) زاراوهى عەقل بە ژمارەيمىك فرمانى بەرز دەگۇوتىرتىت كە تۈنكلى مېشك بۆ دوو نىوه گۈزىەكمى مېشكى مەرۆف نەنچامى دەدات. نەو فرماناندش بىرىتىن لە: ھەست- فېرىپۇن- يادەمەرى- زمان- لۇزىلە- توانانى حوكىدان بەسەر شتە كاندا.

له حقیقتی عهد؟ ئایا چالاکی عهدی ده گهریتهوه بۇ کیمیا و کارهای میشک؟ که له کوتاییدا ئایوناتی سودیوم و پوتاسیوم و له جولمه کی بردموام دان له پتی دیواری دهماره خاند؟ چوڭ جولمه ئهو ئایوناته و امان لىندهکات که له چەمکه روتەكان Concepts تېيگەین وەك ئەوهى کە دەلپەن (الله راستیدا مرۆف ئهو بونمۇرە بەپەزىھە کە بە دواى واتاي ژياندا دەگەپىت، جوانى خوش دەۋىت، بە شتە شاراوهكان سەرسامە، ئامانجى حقىقت و چاکە و دادگەرىيە!؟)

له راستیدا میشک دەزگایەکی ماددیە کە له تۆپى زۆر ئالۇزى خانه دەمارىيە كان پىشكىدىت^(۱)، کە ھەمويان بە يەك زمان دەدۋىن و ئەويش تېيە کارۆكيمىايىھە، - تا ئىستا - شتىكى مەحالە کە ھەرچەندە بە ناو میشكدا بىگەرنى شتىكمان دەستبەكۈنت کە ئاماڙە بۇ ملىون ھەست و نەست و چەمکە روتەكان و بىرۇڭەو ھەستە عەقلەيە كان بکات.

جياوازى نیوان میشک و عەقل وەك جياوازى نیوان دەپىرىنى وشىو واتەكەى وايد، کە دەپىرىن ميكانيزمىكى جىهانى ماددېيە و بىتىيە لە دەنگىكى بىرەت كە قورگ لە شىوهى لەرىنەوە لە ھەوادا بلاوى دەكتەوه، پاشان قورگ و زمان و ھەردوو ليو ھەلدەستن بە بىرىنى دەنگە بەردموامەكە، تا بىكەنە پىت و وشە، لە راستیدا باھەتە کە ھەمووى فيزىايىھە، ئەمەيە كىدارى دەپىرىنى وشەكان، بەلام (واتا) شتىكى تە، چونكە دەكى ئۆزۈراشت بىت لە خۆشەوىستى يان راگەياندى جەنگ بىت يان دەستەوازىھە کى تر، واتاي وشەكان شتىكى جياوازە و له ھەرھەي بازنهى ئەو ميكانيزمە ماددېيانە و پىنكەتەي ماددى گەردوونە!

(۱) لىزەدا پىرىستە باسى ئەو بىكەين کە دەمارە خانە كان Neurons کە بۇ زانىنى فرمانەكانى مىشك تېشكىيان خراوەتە سەر تىزىكى ۱۰٪ ئى خانەكانى مىشك نىشان دەدىن، لەكەتكەدا کە خانەكانى ترى پالىشت Glial Cells تىزىكى ۹۰٪ ئى خانەكانى نىشان دەدىن، لەم دوابىيانە سەلمىنزاوه کە ئەم خانە رۆئىكى گەرنگىيان ھەيە لە فرمانەكانى مىشكدا کە زۆر لەوە زىاتە کە تائىستا دۆزۈراوەتەوە. بەھەمان شىوه باسان كە فرمانەكانى دى ئىن نەى کە بە كەوتۇو و بىن فەرمان ناودەبران تىزىكى ۹۵٪ ئى بىنچىنەي دى ئىن نەى پىنكەتەن، ئەمەش واتاي ئەوەيە کە زانابىان بەتىشك خستە سەر جىنەكانى ئاوا دەمارە خانە كان لەكەتى لىتكۈلىنەوە لە كارى مىشك ئەوا تەنبا تېشكىيان خستۇتە سەر ئىيە ماددەي مىشك!! (۱۰٪ × ۵٪) بۇ واتايىمى کە تىزىكى ۹۹.۵٪ لە ماددەي بۇ ماومى مىشك هىشتى بە باشى لىتكۈلىنەوە لەسەر نەكراوه.

و گلامی میتافیزیکیه کان :

هندیک له گهوره زانایان دهستیان کرد به باسکردنی بیتوانایی تهواو له تیگهشتن له میکانیزمی پیکهاتن Morphogenesis به پشت بهستن تهنا به DNA و، همروهها باسی شوهش دهکن که چالاکی کاروکیمیایی خانه کانی میشک به تهنا بین توانایه له لیکدانمهوهی عمقل و رهفتار.

نهو زانایانه وایده بین که پیوسته دید و بزچونه کانمان فراوانتر بکهین، تا جوریک له بواره کانی له سهرووی مادده Supernatural Fields له خو بگرت، که بپرس بیت له پیکهاتن و، به همان شیوه بپرس بیت له عمقل و رهفتاری هم زینده هریک. لمبر نمهوه فرانکلین هارپولد جهخت له سمر نمهوه دهکاتهوه که فیکری ماددی سروشتبی Naturalism شکستی هیناوه له لیکدانمهوه و تیگهشتنی سی دیارده گشته که: گهرونون - ژیان - عمقل.

فیله سووف دیقید چالمرز^(۱) David chalmers لیکولینه و هیه کی به پیزی هدیه به ناو و نیشانی: عمقل و پیگه کی له سروشتدا (consciousness and its place in nature) که تییدا نهو بیرونکه هاوجرخانی خستوتدهوه که به دوری حقیقتی عقدلا دخویلینهوه و، هدو لدهدات روونیبکاتهوه که چون هست و نهست و بیرونکه روته کان دروست دهبن و سه رجاوه کانیان چین.

(چالمرز) پیمان دهلت: دوو ثاراسته سره کی بپرسه رچی نهو پرسه بیان داوههوه: ثاراسته ماددی فیزیایی که عمقل به دیارده کی ماددی بپرسه میشک ده زانیت و، کاربا و کیمیای میشک، که ده کری عمقل و نمهوه گوزارشته لیده کات له هوشیاری و هست و نهست و بیرونکه روتمان لیک بداتهوه، که واته هیچ شتیک له سهرووی میشکهوه نییه.

(۱) مامؤسای فلسفه فی ناودار، بپرسه بری ناومندی تویزینهوه کانی عمقل له نوسترالیا. نهو تویزینهوهی باسماں کردووه بز یه کم جار له کتبه کهی فلسفه فی عمقل Philosophy of mind دا نمسائی ۲۰۰۴ بلاو کرده وود.

هرچی ثاراسته ماددی نا فیزیاییه، وايدهبنیت که عهقل دیاردیه کی فیزیایی نا ماددیه، له گهـل دیاردہ فیزیاییه کانیش له پمیوندی دایه. هـر وـهـا نـهـوـثـارـاسـتـهـیـهـ وـاـيـدـهـبـنـیـتـ کـهـ عـهـقـلـ وـمـیـشـکـ بـهـ تـهـواـبـیـ لـهـ یـدـکـ جـیـاـواـزـنـ وـ سـمـرـ بـهـ دـوـوـ جـیـهـانـیـ جـیـاـواـزـنـ، مـیـشـکـ سـمـرـ بـهـ جـیـهـانـیـ مـادـدـیـهـ لـهـ کـاتـیـکـداـ عـهـقـلـ سـمـرـ بـهـ جـیـهـانـیـکـیـ نـاـ مـادـدـیـهـ کـهـ بـهـ هـیـچـ جـوـرـیـکـ هـدـسـتـ بـهـ حـدـقـیـقـهـتـهـ کـهـیـ نـاـکـمـینـ.

دیاردیه بینینی پیشوهخت = دیاردیه هـستـکـرـدنـ بـهـ هـوـگـرـیـ.

یـهـکـیـکـ لـهـ بـهـلـگـهـ بـهـهـیـزـهـ کـانـ کـهـ لـایـنـگـرـانـیـ ثـارـاسـتـهـ نـاـ مـادـدـیـ پـیـشـکـهـشـیـ دـهـکـنـ بـرـیـتـیـیـهـ لـهـ بـهـلـگـهـیـ بـینـینـیـ پـیـشـ وـهـخـتـ Deja vu phenomenon. کـهـ دـیـارـدـیـهـ کـیـ نـاـسـراـوـهـ لـهـ زـانـسـتـیـ دـهـرـونـنـاسـیـداـ وـ تـهـنـانـهـتـ هـمـمـوـمـانـ یـانـ زـۆـرـیـهـمـانـ تـیـیدـاـ ژـیـاوـینـ. بـینـینـیـ پـیـشـوـهـخـتـ وـاتـایـ ژـوـهـیـهـ کـهـ تـیـمـهـ لـهـ ژـیـانـمـانـداـ بـهـ هـمـلـوـیـتـیـکـداـ تـیـپـمـرـ دـهـبـینـ وـ لـهـ بـهـرـامـبـهـرـیدـاـ هـدـسـتـ بـهـ هـوـگـرـیـ دـهـکـمـینـ وـ، وـادـهـزـانـینـ کـهـ پـیـشـترـ هـمـمـانـ هـمـلـوـیـتـ بـهـ هـمـمـوـ وـرـدـهـ کـارـیـهـ کـانـیـهـوـ ژـیـاوـینـ، تـهـنـانـهـتـ وـاـهـسـتـدـهـ کـمـینـ کـهـ عـهـقـلـمـانـ پـیـشـترـ لـهـ یـهـکـیـکـ خـمـونـهـ کـانـمـانـداـ ژـوـهـیـ نـیـشـانـدـرـاوـهـ کـهـ چـیـ لـهـ وـرـدـهـ کـارـیـهـ کـانـیـ ژـوـهـ هـمـلـوـیـتـهـداـ رـوـودـهـدـات~!!

مـادـدـیـگـهـ رـاـکـانـ پـرـسـهـ کـهـیـانـ سـادـهـ کـرـدـوـتـهـوـ تـاـ لـهـ تـمـنـگـ وـ چـمـلـهـمـهـ کـهـ رـزـگـارـیـانـ بـیـتـ وـ، بـهـوـ لـینـکـیـانـ دـاـوـهـتـهـوـ کـهـ ژـوـهـ تـهـنـیـاـ وـهـمـیـکـهـ وـ لـمـوـ سـاتـهـداـ هـهـسـتـیـ پـیـنـدـهـکـمـینـ. هـهـرـ وـهـ چـوـنـ، تـهـ فـسـیـرـیـکـیـ تـرـیـانـ بـوـ دـیـارـدـهـ کـهـ کـرـدـوـوـهـ، ژـوـیـشـ ژـوـهـیـهـ کـهـ یـهـکـیـکـ لـهـ دـوـوـ نـیـوـهـکـهـیـ مـیـشـکـ پـیـشـ نـیـوـهـکـهـیـ تـرـ بـهـ مـاوـهـیـهـ کـیـ زـۆـرـ کـمـ چـرـکـیـهـ کـهـ هـمـلـوـیـتـهـ کـهـ کـرـدـوـوـهـ وـ کـاتـیـکـ نـیـوـهـکـهـیـ تـرـ هـهـسـتـیـ پـیـنـدـهـکـاتـ مـرـفـوـفـ لـهـ بـهـرـامـبـهـرـ هـمـلـوـیـتـهـکـهـداـ هـهـسـتـ بـهـ هـوـگـرـیـ دـهـکـاتـ.

لـهـ بـهـرـامـبـهـرـیـشـداـ، زـۆـرـ هـمـلـوـیـتـ هـمـنـ کـهـ گـرـنـگـیدـهـرـانـیـ لـینـکـوـلـینـهـوـ لـمـوـ دـیـارـدـیـهـ تـوـمـارـیـانـ کـرـدـوـوـنـ بـهـ تـهـواـهـتـیـ هـمـمـوـ ژـهـوـ تـهـ فـسـیـرـهـ مـادـدـیـانـهـ رـهـتـدـهـ کـهـنـدـوـهـ. یـهـکـیـکـ لـمـوـ هـمـلـوـیـتـانـهـ کـهـ هـاـوـرـیـیـهـ کـمـ بـوـیـ گـیـزـاـمـهـوـهـ کـهـ لـهـ خـمـونـدـاـ بـیـنـیـبـوـیـ کـهـ بـهـشـیـ لـایـ رـاـسـتـیـ پـشـتـهـسـهـرـیـ کـوـرـهـکـهـیـ تـاـشـرـاـبـوـوـ، دـوـایـ ژـوـهـ بـهـ دـوـوـ رـوـژـرـ منـ وـ هـاـوـرـیـنـکـمـ دـهـگـرـایـنـهـوـ بـوـ ژـهـوـ نـهـخـوـشـخـانـیـهـیـ لـیـ دـوـامـ دـهـکـمـینـ، بـیـنـیـمـانـ

مندالله که له ژووری پیشوازیمه، پزشکه کان له دوری کۆبونه تمهوه و بینه کهی سهربیان بۆ دەدووریمهوه، به دیاریکراوی هەمان ئەو بەشەی پرچیان بۆ تاشیبیوو کە له خەوندا بینیبوی! به هەمان شیوه ھەندى کەس و، له نیوباندا نوسەری ئەو دیزانه، خەونه دورودرێزه کانیان دەنوسنمهوه، بۆ نەوهی ئەگمەر رپوداونیکیان بەسەردا تیپەری و ھەستیان بەوه کرد کە پیشتر بەسەربیان ھاتووه (بینینی پیشوهخت) بگەرپینوه سەر ئەو نووسینه کە زۆر جار لینکچونی تدواو ھەمیه له نیوان رپوداوه کەو خەونه نوسراوه کەدا.

ئەم دیاردەییه ناراسته ماددییه کان بەتمواوى رەتەدەکاتمهوه، ئاخىر چۈن مېشکى ماددى دەتوانیت ھەست بە شتىك بکات کە ھېشتا پۇوي نەداوه و بە تەماوى ورده کاریه کانیشیيەوه!

زانست و روچو...¹¹

شتىكى سروشى بۇ کە زانستى تاقىكارى رپۇلى تەماشاکەر نەبىنیت لە ھەمبەر پرسى (عەقل و حقيقةتى خۇود).

يەكىن لە زانا پایە بەرزانەی گرنگیان بەم پرسە داوه (د. گارى شوارتز)¹¹.

بوارى دكتور شوارتز گرنگیدانه بە دواوهى دەررۇن (پاراسایکۆلۆجى)، لەبەر ئەوه ئامانجى ناومىنى لىكۆلینەوە کانى وزەي مەۋھىتى لە بەشى پزىشكى دەررۇنى زانكۆى ئەرىزۇنا کە سەرۋەتى دەكەت، بىتىيە لە سەلماندى ئەوهى کە مېشكى مەۋھىتى وەك وەرگر Antenna - يك بۆ خۇودى مەۋھىتى كار دەكەت، نەك وەك دروستكەرى Receiver

(11) گارى چوارتز Gary Schwartz لە زانكۆى هارفارد دكتۆرای بەدەست ھىتاوه، لەئىستادا مامۆستاي پزىشكىي دەررۇنىيە لە زانكۆى ئەرىزۇنا. دواى ئەوهى مامۆستاي پزىشكىي دەررۇنىيە و نەخۇشىيە دەمارىيە کان بۇ لە ناومىنى پزىشكىي دەررۇنى لە زانكۆى يىيل لە وىلايدە يەكگەرتووه کان. چەند نووسىنىكى ھەمیه دەريارەي حقيقةتى زات، لەوانە (بەلگەي زانستى لەسەر ژيانى دواى مردن The Living Energy Breakthruugh Scientific Evidence After Death .(in Universe

خودو Creator، هروهها تا قیکردنوهی گریمانی Hypothesis که جمهوری مروف دوای مردنی لاشه ده مینیتنه وه.

لیکولینهوه کانی دکتور شوارتز پشت به شیوازتکی باوی پاراسایکولوجی Mediums دبیستن، ثبویش پهیوندی همندیک کسه وک ناوونه هۆکارنک بۆ پهیوندی کردن بەو کەسانهی مردوون. دکتور شوارتز جهخت له سەر ئەم دەکاتمهوه کە ئەم ئامرازه (تا ئىستا) باشترينه بۆ لیکولینهوه لەم پرسە، بە مدرجی پهیوندست بونن بە پیبازی زانستی لە راستگۆیی ئەم کسە ناوونه هۆکارانه و، لە شیکردنوهی ئەنجامەكان.

د. شوارتز لە بیردۆزه کەی دەربارەی خودى مروفایهتى لە چەمکە فیزیائى و لۆژیکىيە کان دەست پىدەكت. چونكە ھەمو كىدارە کانى مروف وەك قسمو جوولە لە بۆشاپیدا لە شیوهی چەند شەپولىنىكى كارۆ موگناتىسى دەردەچن و لەناوناچن، چونكە ئىئمە هەر ماوين، رىك وەك ئەم پۇناكىيە کە لە ئەستىزىمە کى دوورەوە بۆمان دىت، كە لەواندىمە ئەم ئەستىزىمە بەر لە ملىۋنان سال بونى نەمايت و لە ناچىرىت! هەروهها د. شوارتز ئەوهەش دەنلىدا دەکاتمهوه كە ئەگەر زانست ئامرازى زانىنى ئەم بىت کە خودا چۈن بىرددە کاتمهوه^(۱)، ئەوا ئامرازىش بۆ ناسىنىي حقىقەتى (خودى مروفایهتى) کە دىندارە کان ناوى (رۆح) ئى لىدەنلىن و دەلىن - تا ئىستا - نەگەيشتۇوە بە بەلگەي حاشا ھەلئەگر لە سەر ژيانى مروف لە دواي مردن. بەلام دەنلىيە لەوهى کە زانست (الله ماوەيە کى نىزىكدا) ئەم بېرۆكمەي تىدەپەرىنىت کە مروف بە مردنى لاشى لەناودەچىت، هەروهك چۈن بېرۆكمەي پا خارانى ذەوي تىپەراند.

خەوود و مىشكى سەر بە خەوود:

بۆ وەلامدانوهى ئەم پرسى دەربارەي حقىقەتى خەوودى مروفایهتى، كارل پۆپەر^(۲) بەناوبانگترىن فەيلەسۈوفى زانستەكان و سىز جۆن ئىكلەز

(۱) نەنىشتايىن ئەم چەمکەي بەكارهتىا وو مىبىستى لەپىسا سرۇشتىيانىمە كە گەردۇن و مروف بەرۇوه دەبن.

(۲) مامۇستاي نابوروى لە زانكتۇي لەئىمن. يەكتىكە لە بەناوبانگترىن زانىيانى فەلسەفەي زانستەكان لە

کتبی کیان داناوه که زیاتر له ۵۰۰ لایه و ناوونیشانه کهی دهرخمری رهنهند کانی پرسه کمن (خود و میشکی سر به خود) ^(۱) The Self and its Brain واتا هدر یه کیکمان خودی کی راسته قینه همیه که میشک وک ثامراز و ئامیتک به کار دینیت. ئەمەش هەمان ئەو واتاییه که د. شوارتز باسی کرد ووه لهوهی که میشک وک و مرگری خودی مرؤفایه تی کارده کات. ده کری له ناوونیشانی ئەم کتبه وه ئەو پرسه لەم بەشە باسی دەکمین کورتی بکدینه و، ئەو پرسه که زانا و فمیله سوفه کانی سەرسام کرد ووه، ئەگەرچى له لای دینداره کان یەکلابوت و، له یەک پرسیاردا: ئایا راستی مرؤف و حدقیقەتی بربیتیه له (خود و میشکی سر به خود) یان (میشک و خودی هەلقلاو له میشک)؟

خوینەری بەریز...

ئامانجم له نوسینی ئەم باسە ئەمبووه که به (زانستیانه) ئەو دلنييابييە مادديگەراکان شلوق بکم که وادھازانن میشک سەرچاوهی خودی مرؤفایه تیه و، هەروهه تا به دینداره کانی نيشان بدەم که پرسی روح پرسیکی زانستیمو دەکری بخرتە ئىز بەلگەی عەقلی و لىكۆلىئەوهی زانستی ^(۲).

لەبدر ئەوه له باسی رابردوودا به خستەرپویە کی کورت (ایزیاندان) له باسکردنی فدلسەفی و زانستی بۆ خودی مرؤفایه تی، هەروهه چەند کتبیک و توپریئەنەویه کم وک نمونەی هەزاران لىكۆلىئەوه له سەر بابەتكە هەلبژارد. پىم وايە ئەوهی

سەددى بىستەمدا.

(۱) زانای بايزلوجيای میشک و دەمار، خاومنى خللاتى نۆپل له فەرمانى ئەندامە کانى لەش لەسالى ۱۹۶۳.

(۲) بۆ يەكم جار لەسالى ۱۹۷۷ چاپ كرا، له سالى ۲۰۰۳ چاپى پىتحەممى درچوو.

(۳) هەندىك له دینداره کان واتىنەگەن کە خودا بە فەرمودەدی : ﴿ وَتَنَاهُنَّكُ عَنِ الرُّوحِ فَلِ الرُّوحِ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوْتِنُمْ إِلَّا قِيلًا ﴾^{۸۰} الإسراء: ۸۵ قەدەغەی کرد ووه له روح بکۈزۈت ووه، بەلام لەۋاسىدا ئايىتكە واتايى قەدەغە كىرىن نابەختىت، بەلكو گەورەيى روح نيشان دەدات، هەروهه واتايى نەوەيش کە دواي لىكۆلىئەوە کانىش كەمىنگ زانيارىغان دەستدەكۈرت، ئىمەش هەولى لىكۆلىئەوه له و كەمە دەدمىن، پىتشىنە كانمان بىباشى له واتايى تىڭمەيشتۇون، بۆ يە پىشەوا ئىپنۇلەقەسىي جۇزى كېتىيە گەورە و بەناوبانگە کەی بۆ نۇرسىن بەناورى (الروح).

خستومه‌ته روو بهس بیت بو لە خۆ گرتنى ھىلە سەرەكىيە كانى پرسەكە. بەلام وادىارە پرسەكە خۆى دەيمۇيت خۆى بو تۆ (خوتىمرى بەرىزى) بە دوورو درېزى بخاتەپروو.

لە كاتىكدا كە كتىبەكە بو چاپ ئامادە بۇو، گفتۇگۆزىيەكى دوولەمەند لە نىوان سىن لە گرنگىيەرانى پەيدۈندى نىوان مىشك و خەودى مەرقۇقايەتىدا پروویدا. بۇيە پىم باش بۇو كە ئەو گفتۇگۆزىيە لەم باسەدا زىياد بىكم، چونكە وا گومان دەبىم كە پرسەكە دوولەمەندتر دەكەت و چەند ھەنگاۋىتك دەيخاتە پىشەوە و، وەك دەوتىرىت خال دەخاتە سەر پىتەكان.

يەكەم: كەسى يەكەمى سى بەشداربۇوه كە گفتۇگۆزىكە، رۆژنامەنۇوس و راگەياندۇنكارى بەناوبانگى ئەمرىكى (لى ستەرۆبل Lee Stroble) بۇو، كە بۇ چەند سالىيەك لە سەر بىباورىپى بۇو پاشان ھاتە سەر باوھە دانشان بە بۇونى خودا، پرسىيارە كانى ئەو وەك نوئىنەرى فيكىرى ماددىگەرانى دەخەمە پۇو بە ناوى خوازراوى (ازريان) ئامازەي بۇ دەكەم!

دوووهەم: (د. مۆريلاند J.P. Moreland) ھ، مامۆستاي فەلسەفەي ئەمرىكى كە گرنگى بە فەلسەفەي عەقل و زانستى ئايىنە كان دەدات.

سېيەم: (من) م، نوسەرى ئەم كتىبەي بەردەستت. من و دكتۆر مۆريلاند نوئىنەرى فيكىرى ئايىنى دەبىن و لەئىزى ناوى خوازراوى (داربەرروو) ئامازەمان بۇ دەكىت!

ناوونىشانىكىشىم بۇ گفتۇگۆزە كە ھەلبىزادووه:

ھۆش و عەقل و خەودى مەرقۇقايەتى

(ازريان) دەستى بە گفتۇگۆز كرد و، لە (داربەرروو) پرسى:

مەرقۇق بە عەقل Mind لە بونەورانى تر جياوازە، كە (ھۆش) Consciousness گەرنگىتىن دىمەنە كائىيەتى، ئىتىر چۆن دەتوانىن پىناسەي ھۆش بىكەين؟

داریمروو ولامی دایمهوه: هوش برتیبیه له توانای بیرکردنوه له دورویدرمان و ناخمان. هوش له پشت هدموو ههست و نهست و بیرونیه و ثارهزوو و بیرونیاوه و ئازادی مروقمهوه، كه وامان لىندهكات ههست بدهه بكمین كه زيندوون.

به سادهسي هوش جيوازى نیوان مروققی هوشيار و مروققی خموتووه. كاتىك له خهه هەلەستى، هەستناكەي كه ئاماذه نېبوو (غائب) يان نېبوو بۇوي، پاشان ورده ورده ههست به دورویبرت دەكەي: دەزانى كە كىن خەبىرى كردووستىمەوه، كە كۆئى، بىر لە خەوتىن بىرت لە چى دەكردەوه، ئەو ئەركانە چىن كە پىيىستە ئەو بەيانىيە ئەنجامىان بدهى. تو ئىستا هاتىمەوه سەر شانۇی ژيان، ئىستا تو هوشيارى.

دەكىنت هوش به تەزوی كارهبا بچۈتنىت كە كۆمپىوتەر بەو نەيىت كار ناكات! تواناكانى كۆمپىوتەر پەكىان دەكەويت ئەگەر تەزووی كارهبايى بېچىرت. زىيان گوتى: زۆر لە زانايانى بايۆلۈجى عەقل Mind بە بەرسىز دەزانىن لە هوشيارى بەرهەمى راستەوخۇرى مىشكى ماددى Brain، رىڭ وەك چۈن دوو گورچىلە كە مىز بەرھەم دىتنى لەبىر ئەو لايەنگارانى پەرسەندىنى داروينى پىيان وايه كە كاتىك مىشك گەيشتە ئەم قەبارمو ئالۋىزىيە ئىستاي، عەقل بەشىومىيە كى خۆكىدارانو وەك هەنگاۋىتكى پەرسەندىن درووستبىوو.

بۇ ئەوهى لە گەلت راشكاويم، ناتوانم باوھە بەوه بکەم كە پەرسەندىنى هەرەمەكى تواناي ئەوهى هەيىت عەقللى مروقق بە هدموو تواناكانىيەوه دروست بکات، راي تو چىيە؟

دارىمروو گوتى: تو بە تەنبا نىت كە پىت وايه ئەم كاره ئەستەمە، سەيرى مامۆستاي فەلسەفەي بەريتاني لە زانكۆي ئۆكسفۆرد كۆلن ماك گىن Colin Mc Ginn بکە، كە چى دەلىت:

натوانم باوھە بەوه بکەم كە مادده بە هەر ئامرازىتكى بايۆلۈجىا بىوانىت عەقل درووست بکات.

عهقل وەک ژیان وايە، بە تەواوی میوانىتکى نوييە لەسەر ئەم گەردوونە، لە راستىدا بازدانىتکى گەورەمە لە جۆرىتکى جىاوازدا. پىويسىت ناكات كە زاناياني بايۆلۈچى پەرسەندن لە كىشە كە رابكەن و چاپۇشى ليتكەن!!

ھەروەھا داربەرپۇو گوتى: ئەوانەھى دەلىن عهقل لە مىشكى ماددى سەرچاوهى گرتۇوھە پۇوبەرپۇو چوار كىشە دەبنەوە:

يەكەم: ئەم قىسىمەيان، واتاي ئەھۋەمە كە ماددە بەعوھە جىادە كەنەتەوە كە عەقلەتکى شاراوهى تىدايە و، كە دەگانە ئاستىتکى دىيارىكراو لە ئالۇزى پىنكەتەمى دەتەقىتمەوھە و ئەم توانا شاراوانەھى دەردەكەمەن!

ماددىگەراكان سيفاتى وايان بە ماددە بەخشىيە كە بە تەواوی پېچەوانەھى چەمكە ماددىگەرايىھە كانن، لە راستىدا ئەم سيفاتانە لە دىدى دىنداران نىزىكتىن وەك لە دىدى ماددىگەراكان.

دووھەم: ئەگەر عهقل لە ماددە ھەلقۇوللاوھ، بە بى پشتىبەستن بە زىرەكىي رەھاي بەرز، ئەوا چۈن مەمانە بە زىرەكىيەكانى عهقل بکەين؟ لە خانەئى لىتكچوانىندا، ئەگەر كەسىنلىكى عهقل ناتەواو بەرنامەرېزى كۆمپىيۇتەر بىكەت، ئايە مەمانەمان بە دەركەدەكانى كۆمپىيۇتەرە كە دېيت! ئەدى ئەگەر ئەم بەرنامەدارپىزىمە هەر عەقللى نەبىت؟

سېيىھەم: عەقلەكانمان باومەريان بە زۇر چەمكى سرووشتى ھەيە (وەك ئەھۋە كە بەشىك لە ھەموو بچۈكتە (الجزء أصغر من الكل) و، لە پشت ھەموو دەرئەنجامىتىك ھۆكاريڭ ھەمەيە)، كە پىويسىتىان بە بەلگە نىيە، يەكەم چەمكىش بىرىتىيە لەھەيى كە باومەرمان بە سەلامەتى عەقلمان و حوكىمەكانمان ھەمەيە، ئىتىر ئەم چەمكەكانمان لە كوي ھاتۇون كە ھەموو كاروبارەكانى ژيانمان و بىرۆكە و چەمكەكانمانى لەسەر بنىيات بىنېيىن؟ چۈن دەكرى دەرداونىكى راستەوخۇرى چالاڭى كارۆمۇگناناتىسى خانەكانى مىشكى بىت؟ چۈن وامان لىتەكەت كە بەم دلىيائىيەوە مەمانە بەم چەمكە سرووشتىيانە بکەين.

چوارهم: هەلقولانی عهقل لە ماددهو پیوستى بدوه ھەيدە كە بچىتە ئىزىز بارى ياسا كيمياسى و فيزيايىھە كانى مادده و خاسىتە حەتمىيە كانى. گريمانى چارمنوسىيى حەتمىيەت نايەتمەوە لە گەل ئەنۋە ئازادىيە مەرۆڤ لە هەلپۈزادىدا ھەيدەتى، تۇ ئىستا ئازادى لەوهى خونىندەوهى ئەنۋە باسە تەواو بىكەي، يان كىتىبە كە دابخەي.

زىيان قىسىي پى بېرى و گوتى: من داوات لىنەكم لە گەل مندا بىنى. گريمان عهقل هەلقولاوى راستەخۆى مىشكە هەروەك ماددىگەراكان باوەريان وايد، بەلام دەرنجامە كانى چى دەبى؟

دارېپۇو وەلامى دايەوە: ناتوانم زۆر لە گەلت بېرۇم، چونكە ئەگەر ئەم دىدە راست بۇوايە ئەنۋە عەقللى مەرۆڤ ھەر لە بىنۇرەتدا بۇونى نەدەبۇو!!

چونكە ئەگەر عەقل دەرنجامى راستەخۆى مادده (مىشك) بىت، ئەنۋە ھەموو مەرۆڤە كان لە ھەموو پرسەكاندا يەك را و بۆچۈنۈيان دەبۇو! چونكە دىدى ماددىگەراىي يەك دىدە هەروەك لە زانستىيە سرووشتىيە كاندا دەبىيەنин، ئەمە واتاي ئەوهىيە كە دىدى رېئىھى پرسەكان ون بىت، كە گەنگەتىن خاسىتى عەقللى مەرۆڤە.

زىيان گوتى: تۇ كۆسپە لۇزىكىيە كانى بەرددەم بېرۇكەي پەيدابۇونى عەقل لە مىشكى ماددىت خستەرۇو، لە بۇونى ئەم كۆسپانەش ناکرى عەقل بەرھەمى مىشك بىت. بەلگەي لەم شىۋىيە لە لاي زانايانى لۇزىك بە بەلگەي نەرتىنى ھەزىمار دەكرىت، ئايا بەلگەيە كى ئەرتىت ھەيدە؟

دارېپۇو گوتى: بەلگەي تاقىگەيەت پېشكەش دەكم. گومانىش لەوه دانىيە كە بەلگەي تاقىگەيى بەھىزتىن بەلگەي زانستىن.

د. ولەدر پېتنەيلد (دامەززىنەرى زانستى نەشتەرگەرىي دەمارىي نوى) زىاتر لە هەزار نەشتەرگەرى بۆ نەخۆشانى فى (صرع) كردووە كە بەدەرمان چارەسەر نەبۇون و، لە كاتى نەشتەرگەرىيە كاندا ھەولىداوه بگاتە ناوچەي عەقل لە ناو

میشکی مرؤفدا، نهمهش له پنگهی چالاک کردنی کارهایی ناوونده جیاوازه کانی پردهی میشک، له کاتیکدا که نه خوشکه له ژیر کاریگه‌ری سرکمری خوچییدا بوده.

له کاتی چالاک‌کردنی ناوچه‌یه کی دیاریکراودا، دهستی نه خوشکه ده‌جولا و، نه خوشکه همولی دهدا له پیتی دهسته‌کهی تری پی له جوله‌ی بگرن. کاتیک پینفیلد نه‌مهی له گمل نه خوشکه کانیدا باس کردووه، له ولاما گوتوریانه که نه دهستی نه‌وانی جولاندووه، نهوان نهیان توانیوه پنگری لیبکه‌ن.

نهمه واتای نه‌وهی، لمو کاته‌ی دهستیکی نه خوشکه له ژیر ده‌سلات و کاریگه‌ری راسته‌خوی چالاکی کارهایی بو پردهی میشک بوده، نمودا ویستی نه خوشکه همولی داوه که به دهسته‌کهی تری پی له جوله‌کهی بگرن. نهمه نهود دلنيا ده‌کاتاده که مرؤف ویستیکی سریه‌خوی همیه له چالاکی کاروکیمیایی میشک.

سره‌رای نه‌وهی که د.پینفیلد له لیکولینه‌وه کانیدا ثامانجی نهودی همبوو که بیسده‌لمیتیت که میشکی مرؤف هممو شتیکه و هیچ شتیکی تری له پشته‌وه نییه، بدلام له کوتاییدا دانی بهوه دانا، که همریه که له میشک و عهقل بونیکی سریه‌خویان همیه و، همریه کهیان خاونه سرووشتیکی جیاوازن!

هروهها دکتور رف‌جیز سپیری (که خاوه‌نی خه‌لاتی نوبله به‌هوزی لیکولینه‌وه کانی دهیاره‌ی جیاوازی فرمانه کانی هردوو به‌شدکهی میشک) دوای تاقیکردن‌مووه لیکولینه‌وه زور و زوه‌نده کانی له سمر میشکی مرؤف، نهودی دلنيا کردؤت‌وه که فهرمانه عهقلییه کان پشت به چالاکیه کانی میشکی ماددی نابهستن، نه گمر چی وهک ثامرازنکیش به‌کاری دههینیت.

زريان گوتی: گومان له‌وه دانییه که سه‌رچاوه‌ی عهقلی مرؤف گرنگترین پرسی ژیانمانه، نه گمر چی خه‌لکی ئاساییش زور گرنگی پینه‌دهن. ئایا بدلگه‌ی تر همیه له سمر نه‌وهی عهقل شتیکه‌و میشک شتیکی تره؟

داریمروو (وهك ئمهوه قسه به زریان بېرىت) گوتى: داواى لىپوردن دەكم.. سەردانى پزىشكم هەمە بۇ ئەنجامدانى ھەندىتكى پشكنىنى تىشكى تا لە فەرمانەكانى دل و سىھەكانم و مىشىڭ دلىيابىمەوه. رېنگرىھەكىش نىيە لەبەردىم ئەوهى كە ھەندىتكى پشكنىن و وىنەي ھەيلكىارى كارەبايى مىشكىش بىگرم بۇ دلىيابۇونەوه لە راستى و دروستى بىرۋەكە و ھەستەكانم. ھا..ھا..ھا.

گومان لەوه دانىيە كە ھەر پشكنىنىتكى كە لەسەر مىشك ئەنجامدەدرىت ناتوانىت پەي بە بىرۋىچۇنمان بىبات و راستى و ھەلەيان ھەلسەنگىتىت. ئەوهى لەناو عەقلىماندا رۇودەدات شىئىكى زۆر تايىھتىيە.

زریان قسى بە دارىمروو بېرى و گۇوتى: زانست توانى زانىنى چالاكىيە عەقلىيەكانمانى سەلماندووه، چۈنكە زانىيان لە ئىستادا دەتوان لە پىنى توْماركردنى چالاكىيە كانمانى مىشك و سەرنجىدانى جولەي چاوهەكانى لە كاتى خەوتىدا ئەوه دىيارى بىكەن كە كەي خەون دېيىن.

دارىمروو گۇوتى: نایا جولەي چاوهەكان و چالاكىيە كارەبايى مىشك دەتوان ناوهپۇرىنى خەونەكانمان پىتلىيەن؟

نەخىر پىيوىستە كەسە كە خەبىر بىكەينەوه تا ناوهپۇرىنى خەونەكەيمان پىتلىيەت. ئەو چالاكىيە كارەبايىيە لە كاتى خەوتىدا توْمارى دەكەين ئەوه دەگەيەنەيت كە گونجاتىك ھەمە لە نىوان چالاكىي عەقلىمان و چالاكىي كارەبايى مىشك، بەلام ئەمە بۇمان دىيارى ناكات كە كامەيان ھۆكارەو كامەيان ئەنجامە.

زریان لە پۇلى ھاندەدا بە دارىمروو گوت:

من بەلگەمەيەكى زانستىي بە ھېزىم ھەمە، كە وا ھەست دەكەم ناتوانى پەتى بىكەيدەوه، كە دلىيائى دەكتەمەو بەوهى مىشك سەرچاوهى عەقلە، تەنانەت سەرچاوهى ھەستەكانىشە.

مرۆف ھەر لە دىئر زەمانەوە توانييەتى كە بەسەر ئاستى ھۆشىيارى و بېرىتىزىي و ھەستەكانىدا زال بىت، لە پىنى دەرزى ھۆشىبەر و مەيخواردنەوە:

جاریکیان هوشیاری مرؤف و هسته‌کانی جاریکیان سهری لیده‌شیویت
دمریارهی خوی. من براومده‌تهوه!

جاریکیان له بعون جیاده‌بیته‌وهو، ده‌چیته جیهانیتکی ترهوه!
جاریکیان عهقلی له دهست ده‌دات!

به هه‌مان شیوه پزیشکه دمروونیه کان له رینی ثهدمرزیمه‌ی راستکردنوه له کیمیای
میشکدا ده‌کات توانیوبانه هسته‌کانی مرؤف بگورن، تهناهنت تیروانینه کانی
به‌رامبهر خود و بعونیش بگورن. له رینی دهرزی و دهرمانوه توانیوبانه زور کم
و کووپری چاک بکن که توشی هوش و عهقل و دمروون دهبن.

ثایا هه‌موو ئه‌وانه نایسه‌لمینن که کیمیای میشک له پشت هه‌موو شتیکه‌وهیمه،
پاشان هوش و عهقل و هست هه‌موویان له میشکوه سمرچاوه ده‌گرن؟

داریه‌پوو به زرده‌خنه‌نهوه و لامی دایه‌وه:

یه‌کیک لهو لیکچواندنانه‌ی زور به‌کارد‌هیترت و بمباشی گوزارشت له په‌یوندی
نیوان عهقلی مرؤف و میشکی ده‌کات، ئه‌ویش چواندینه‌تی به‌په‌یوندی نیوان
شەپۇلەکانی کارۆموگناتیسی، که په‌خشی تله‌فزيونی (عهقل) هەلی ده‌گرت،
له گەل نامیزی وەرگرى تله‌فزيون (میشک). گومانیش لوه دانییه که لمپینی
کۆنترۆلەوه ده‌توانین هه‌موو خاسیه‌تەکانی ئەو په‌خشە بگورین که بۆمان دیت.

ئىمە ده‌توانین وئىنه که بکەینه رەنگاو رەنگ يان رەش و سېي، روون يان لىل،
دەنگى بەرز بکەینه‌وه يان نزمى بکەینه‌وه، تهناهنت ده‌توانین تواناي وەرگرتنى
ثامیزەکە بەرز بکەینه‌وه، هه‌موو ئەم شستانه دەكەين، كەچى په‌خشى تله‌فزيونى
ناگورىت. هەر ئەوهشە کە دهرزی و دهرمانه يېھۋىشكەرەكان و مەي بە ئامیزى
تلە‌فزيون! ببورن بە میشک دەيىكەن.

زريان گوتى: توڭ بە شىوه‌كى تاقىگەمى و لۆژىكى سەلماندت کە عهقلی
مرؤف دياردەيەكى نا ماددىيە، بەرھەمى راسته‌و خوی میشکى ماددى
مرؤف نىيە. ثایا عهقل حقيقەتى مرؤفە و خود و جوهەرىتى؟

داریه رو و لامی دایهوه: نه خیر، نه گمر هوش یه کیک بین له فرمانه کانی عهقل، نهوا عهقل یه کینکه له رووکاره کانی خودی مرؤفایه تی.

زربان پرسی: خودی مرؤفایه تی چیه؟ بوجی نمهو قهبول ناکهی که عهقل کوتایی پیگاکه بیمو، بریتیبه له خودی مرؤف؟

داریه رو و گوتی: با رپوداویکی راسته قینهی به نازارت بز بگیزمهوه، بلام به باشی مه بسته کم رپونده کاتهوه.

یه کیک له قوتاییه کچه کانی زانکوم به ناوی سوزی له مانگی هنگوینیدا تووشی رپوداویکی سه خت ببو، که به هویهوه بز ماوهی چمند رؤژیک (هوش) ای لهدست دا. کاتیک هوشی هاتمهوه، تووشی لهدستدانی به شیک له یادهوری ببو، له بیری کردبوو که هاوسرگیری کردوه. همروهک چون توشی گورانی (که سایه تی و ره فتاره کانی) ببوو.

وهک هنگاونیکی چارمهر تؤماریکی ثاهمنگی هاوسمه رگیریه کمیان نیشاندا، به مدش ورده ورده بیری که وتموه که هاوسمه ری نهو پیاویمهو، ورده ورده که سایه تی و سرووشتی خوی بز گدرایهوه.

سوزی به دریزایی ماوهی لهدست دانی یادهوری بز ئیمه هدر سوزی ببوو. همروهک چون به دریزایی نهه ماوهیهش و سه رهای لهدستدانی به شیکی یادهوری و گورانی که سایه تی خویشی دهیزانی که سوزیبیه!

ئایا نه مهیان نمهو ناسله لمینیت که ئیمه بوونیکی راسته قینه مان همه يه و جیاوازه له هوش و یادهوری که سیتیمان.

ئیمه هدر (خۆمانین)، ههتا نه گمر هوشیشمان لهدست بدھین و یادهوریشمان لاوازیت و که سایه تی و سرووشتمن بگوریت.

نه گمر میشکی مرؤف بەش بەش بکەین، ههتا نه گمر سه بیری هدر خانه يهک له خانه کانی بکەین، نهوا ناتوانین دهست بخهینه سەر شوینی بوونی خودی مرؤفایه تی.

ئىمە لە رېتى پشىكىنинە كان ناتوانىن كەسايدەتى مروڤ بىزانىن، چۈن نەو مروڤە
ھەست دەكتا؟ بىر لە چى دەكتاوه؟ ئامانجەكانى چىن؟ تىپرانىنى بەرامبەر
بوون چىدە؟ و بەم شىۋىيە.

پوخىدى قسان نۇميە كە حەقىقەتى مروڤ سنورى لاشمو مىشك و عهقل و
ھۆش تىدەپەرىتىت، مروڤ نەو جەوهەرىيە كە وا ھەستەكتا بۇونىتىكى تەواو و
يە كىگرتووه، دەريارەت خۆى دەلىت (من).

لەبدر نەو سېرچۈن ئىكلىز لە كاتى وەرگرتى خەلاتى نۆبل لە پىزىشكىدا
(ھەسمر لىتكۈلىنەوهەكانى دەريارەت با يولۇجىيات مىشك) رايگەياند: من ناچارم
دان بە سرووشتىكى ناماددى خودى خۆم و عهقلم دابىتىم، سرووشتىك كە
لە گەل نەوەدا دىتەت كە دىندارەكان ناوى (رۇخ) ئى لىدەتىن.

ھەروھا سېر شىرىنگەتۈن^(۱) بىر لە مردى بە پىنج رۇز رايگەياند كە (رۇخ
جموھەرى مروڤە كە بە مردن لەناو ناچىت).

زىيان ھەلچۇو گۇوتى: شىرىنگەتۈن بازىتكى گەورەت داوه بە قىسىمەتى دەريارەت
نەمرىي جەوهەرى مروڤ، بەلام چ بەلگەيدە كى زانستى لەسمر نەوە ھەمە?

داريمرو وەلامى دايىوه: لەوانەيە شىتىكت بىستىت دەريارەت نەزمۇونى نەوانەتى
لە مردن نزىك دەبنەوە .Near Death Experiences

زۆر لىتكۈلىنەوهەت مەمانەپىكراو دەريارەت نەو بابەته دەريانخستووه كە ھەستكىدى
مروڤ تا دواي وەستانى مىشكىش هەر بەردەوام دەيت.

يەكىك لە گەرنگىتىن لىتكۈلىنەوهەكان^(۲) ۶۳ نەخۆشى لە خۆ گەرتووه كە تووشى
جەلتەتى توندى دل بۇون و، مردىيان راگەيدەزراوه، بەلام دواتر چاك بۇونەتمۇوه،

(۱) مامۇستاي فەرمانەكانى نەندامەكانى لەش لە زانكۈزى ئۆزكىفۇرد، كە لىزىنە خەلاتى نۆبل بە^{بلىسمەت} ناويان بىر كە گەيشتۇتە كارىي مىشك و درەپەتك.

(۲) نەم لىتكۈلىنەومە كە گۆفارى زانستى Resuscitation بىلەو كراوەتمۇوه. نەنجامەكانى لىتكۈلىنەوهە كە
لە سالى ۲۰۰۱ لە بەردمە زانايانى مىشك و دەمار و چاودىزى چىز لە The California Institute of Technology
بىلەو كرايىوه.

همندیکیان شتی سهیر ده گیزنهوه. همندیکیان باسی ثمومیان کردووه که وايان ههستکردووه که له لاشهيان جيابونهتهوهو بهسربریوه سوپراونهتهوهو، پزیشک و پدرستاره کان له کاتی مامهله کردن له گمل لاشمی مردووه کهدا ههستیان بهوه کردووه که چون دواتر پوحیان دیتموه بهره!

همندیکی تريان ده لین که توانيلیکی دورو درتی تاريکیان دیوه له کوتاییه کهيدا بازنهیه کی روناکیان بهده کردووه. همندیکی تريان ده لین که توپی تینسیان بینیوه که فری دراوهته سه نه خوشخانه کدو، راستی ههمو نه مانه ش سلمینراوه.

شتگه لینکی وايان دیوه که له يادهوریاندا ماوهتهوه، ههندی لمو شتانه سنوري ههسته کانیان تیپر اندووه، لمو ماومیهی ئۆكسجین له میشک براوه!

ئایا نهمه نهوه ناگهیه نیت که خودیکی سهربه خۆ و جيواز له میشکمان ههیه، که توانای ههستی بەرزی ههیه، سهربچاوهی ههستکردن به خوود و سهربچاوهی عەقله و، نئم خووده هەر لە سەر ھۆشی خۆی دەبیت هەتا نەگەر خەریک بیت میشکيش له کار بکەویت.

نەگەر نئم دەرنجامانه لەلای ماددیگەمراکان قبول نەبیت، نەوا کەسە داد گەرو راشکاوه کانیان دان بەوهدا دەنین که بیتوانان له لیکدانه و بۆ نهوهی که چون توانا عەقلیه کان له میشکی ماددیه و سهربچاوه دەگرن.

نئم چەمکە سەرنجى زۆر له زانايانى دەرۇونناسى راکىشاوه، بۆیە همندیکیان ههستاون بە پەيوەندی کردن له گمل نەو خووده ناما دەييانى له دواى مردىنى لاشه کانیان هەر بەزىندۇرى ماوونهتهوه، بۆ نهوهش ھېچ رىنگاپە کيان لە بەردەمدا نەبووه، تەنیا لەرئى کەسە روچانىيە کانمۇھ نەبیت!

زاناياني دەرۇونناسى سوورن لە سەر جىبە جىتكىرىدى تمواوى مەرجە کانى لىنکۆلىنەوهى زانستىي بە سەر نەو تاقىكىردنەوانەدا، ناوندە زانستىيە کانىش بە گۆمانەوه سەيرى دەرنجامە کانى نەو تاقىكىردنەوانە دەكەن، نەممەش بەھۆى پىنگە خراپى نەو کارە و خراپ بەكارھەيتانى لەلایەن فالچى و فىلبازە کانمۇھ. له کوتاییدا بەلگەیە کى ئايىنیت پىشكەش دەكەم لە سەر نەوهى کە عەقل

بهنهنیا بونی نییه، بهلکو چالاکییه کی خودبی مرؤفه، چونکه قورئانی پیروز باسی لاشه و دل و دمرون و رؤحمان بۆ دهکات، بهلام باسی عەقلمان بۆ ناکات! نهمه سەرەرای نەوهی کە چالاکی بە عەقل بىركردنەوە ٤٩ جار و به دەستەوازەی جیاواز لە قورئانی پیروزدا هاتووه.

ئایا نەمە نەوه ناگەيەنیت کە بە عەقل بىركردنەوە كىدارىكە مرؤف پییەوه
ھەلدىستىت و پىكەتەيە کى سەرىەخۇ و دىيارىكراوى نییە؟

زىيان ھىمن بۇمۇھ و خەرىك بۇ خۇی دەدا بەدەستەوە، پرسى: ئایا دەكىز
کە بلىتىن خودبى مرؤف لە دىدى دىنداراندا بىتىيە لە رووح؟

دارىپۇو لە گەلەيدا ھاۋرا بۇو و گۇتى: ئايىنە ئاسمانىيەكان ئامازە بۆ نەوه
دەكەن کە پۇح جەوهەرى ناماددى مرؤفه، چونکە مرؤف بىتىيە لە لاشە و
پۇح، لمبەر نەوه دەتوانىن بەوه وەسفى خۆمان بىكەين و بلىتىن کە ئىمە پۇحى بە^{١١}
لاشە لاشە بە روھىن.

دووانىسى پۇح و لاشە Dualism لە ھەموو ژىارستانىيەتكاندا بونى ھەمە،
بەدرىزىلى مىزۇو و بەدرىزىلى جوگرافيا، ھەروەك دەشزانن کە ئەم دوانىيە
تەمەرى ژيانى ميسىرييە كۆنەكان بۇوە.

وشە پۇح لە دىدى ئىسلامدا دوو ناوى ھەمە^(١)، يەكمىان پىنى دەگۇوتى
پۇحى زىندەھەرى، كە مەبەست لېي ژيانە و، خاسىيەتى جىاڭەرەھە ھەموو
زىندەھەرانە و، بزوئىنەرى ھەموو چالاکىيە زىندۇوه كانى وەك ھەناسىدان و كارى
دل و گورچىلەكان و ھەرسىكىن، لە كاتى خەوتىن و ھۆشىارىدا. ئەمەش لە
ھەموو مرؤفىنە بونى ھەمە، ھەر لەو كاتەوە كە ھىنلەكە يان سېزرم بۇوە، بۆيە
ئەگەر پۇحى زىندەھەرى لە لاشە جىابىتىمۇھ مرؤف دەمەنتىت.

ناوهكى ترى پۇح رۆحى ھەستىتىكەرە، كە تايىبەتمەندىيەكى جىاڭەرەھە
مرؤفه و، مەبەستىش لە فەرمۇودى خودا (قل الروح من أمر ربى) واتا: بلى

(١) نەم چەمكە ئىمامى غەزالى لە كىتىي (إحياء علوم الدين) بىرگى يەكمىان بايى (العلم) خستۇنەتپۇرو.

پرروح فرمانی خودایه و من نازانم چیه و چونه. ثم روحه بفرسنه له چالاکیه عهقليیه کان، هروهه چون دوینراو و راسپیرداو و لیپرسراوه له لایه خودا. روحی هستپیکره له کاتی خوتنداه لاشه جیاده بیتهوه، بهمهش مرؤف له هوش و هست دوهستیت. روحی هستپیکره نهره و لمناوناچیت، بهلام له کاتی مردندا له لاشه جیاده بیتهوه و له کاتی زیندوویونه و دا بوی ده گهرپیتهوه^(۱). زور کهس برپایان وايه که روحی هستپیکر به تهنا بریتیه له خودی مرؤف و، لاشه جگه له ئازهلى سوارى پرروح هیچی ترنییه. بهلام راسته که ئوهیه که مرؤف بونه و هریتکی تینکله له پرروح و لاشه، بهمهش ثم دواندیه خودی مرؤف و جوهدری مرؤفن.

زیان به تمواوی نارام بونه و نۆخن به دلیدا هات، چونکه بدلگمی عهقلى و زانستی دهستکوت که ماویه کی زور بوله پرسی خودی مرؤفایه تیدا بدواندادراندا وئیل بولو.

لەوکاتەدا دارېرپو گۇوتى:

دواقسەم لەسەر ئەبابەتە بە وتمى چارلس داروین دهستپیتە كەم، كە دەلتىت:
 ((ئەگەر پەرسەندن لە لىكۈلىنەو بۆ ھەر دىاردەمەك پەكىكەوت، نموا پىوستە پەنا بېمینه بەر لىكەدانمەوە كە تر، ئەۋىش چەمكى بەدىھەتىانى تايىھەتىيە كە خودا له پشتىيە و مەيە)).

ئەگەر پرسە كەمان بەم ياسايدى بېتۈن، دەلتىن: گەيشتووينەتە دووريان و لەسەرمان پىوستە يان دان بە خودی مرؤفایەتىدا بىتىن و بلىتىن ئەو چالاکىيانە ئەنجاميان دەدات لە بىركردنەو و هست كردن و رەفتار و دىندارى، مەحالە و ردبىرىتەو بۆ كىميا و فيزىيا، پاشان بېرۇنىن لە دەرگائى زانسته ئايىننې كان بەھىن، تا ئەم مەتەلەمان بۆ وەلام بدانمەوە، دىد و بۆچۈنمان

(۱) ﴿نَسِيْ أَنَّهُ أَرَأَيْنَ الرَّجَبِ ﴿الْحَسَنَ بْنَ رَبِّ الْمَلَيْكَ﴾ ﴾الْحَسَنَ الرَّجَبِ﴾ ﴿تَلِيكَ يَوْمَ الْيَمِينِ﴾
 إِنَّكَ تَعْبُدُ وَإِنَّكَ تَسْتَعْبُدُ ﴾آخِدَنَا تَيْمَرَطُ الْمُتَسَقِّمَ﴾ ﴾صَرَطُ الدِّينِ أَنْقَمَ عَلَيْهِمْ عَنِ الْمَعْتُوْبِ عَلَيْهِمْ
 وَلَا أَنْكَانَ﴾ ﴾الناتحة: ۱ - ۷﴾

فراونتر و گشتگیرتر و قوولتر بکات، یان نهودتا زانست بگوپریت بۆ ئامرازىك
بۆ سەلماندى هزرە ماددیه پیشوهختەكان، لە جياتى نهودى ئامانجەكمى برىتى
بیت لە گەران بەدواى راستىيەكاندا.

پیویسته زانست نهود پەپەرە هو نەكات كە يەكىن لە بانگشەكارانى دەلىت:

I made up my mind, don't bother me with facts

من برواي خۆم يەكلا كردۇتەوە و لاپەرە كانم پېچاوهتەوە، بۆيە تكايە به
راستەقىنهى زانستىيى نوى بىزازام مەكە!

باسته ههشتم

**زانست له نیوان خراب به کارهینانه بیباوه ران و
تومه تبارگردنه دینداران: بیباوه ریه له خراپترین دخیدا**

له کاتی پنداقچونهودی یه کیک له هاوپی روشنبیره کانم به چمند بشیکی
کتبه که، پس گوتم:

میسریبه کان (مسولمان و مهیحی) همر له سردهمی فیرعنه کانمه
سرووشتیکی دینداریان همیه. بیکگمان ثم میزوه دورو دریشه دینداریان
جیهنجهی له سمر فیتره تیان داناوه.

سمرهای ثمدهش، له شیواز و خستنهرهوی کتبه که تدا وا درده کهونت که
گفتوگو له گمل بیباوه راندا ده کهی.

پاشان پرسی، ئایا نووسین و بلاو کردنده ئم کتبه ئمده دینیت که ئم
هموو کات و همولهی تیدا خرج بکهی؟ من پیم وايه که خستنهرهوی ئایین
بم شیومیه زور پهیوندی به ئیمهوه نییه.

ولامی هاوپیکه مم دایمه و گوتم : گومان لمودا نییه که میسریبه کان
به ئاره زوویتکی بهیز بز ئایین له دایک دهن، پاشان خیزان و کۆمەلگە ئەركى
چاودیزی کردنی ئم تزوو و به خیوکردن و گەشە پیدانی ده گرنە ئەستۆ.

واتا هۆکاره با يولوجیه کان و هۆکاری گەشە کردن - زور - کاریگەریان له سمر
بنیاتنانی هزری ئایینی همر یه کنکان همیه.

بەلام مروڤ (که توانای عهقلی همیت) پیویسته بەوندە وازنەھینیت، بەلکو پیویسته دینداریەکەی لە باومری لە دایک بۇون و گەورەبۇونەوە بۇ ئاستى (دلنیائى) عهقلی و زانستى بەرز بکاتەوە، قورئانى پیرۆزىش پەرە لەو ئايەتانەی ھانى ئەوە دەمن، ئەوەتا بانگەوازىرىدىن بۇ عاقلبۇون زیاتر لە پەنجا جار ھاتووه، ھەروەك فەرمۇيەتى:

﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِيْنَ لِقَوْمٍ يَعْقِلُوْنَ﴾ الرعد: ٤

واتە: لە ھەموو ئەمانەدا نىشانەو دەلیل ھەمە لەسەر گەورەمى خودا بۇ كۆملەن کە خاونەن ھۆش بن.

ھەروەها بانگەوازىرىدىن بۇ بىرکەرنەوە زیاتر لە بىست جار ھاتووه، فەرمۇيەتى

﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِيْنَ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُوْنَ﴾ الرعد: ٣

واتە: لەم کارانەدا چەندىن ئايەت و بەلگە ھەن دەلالەت لە گەورەمى و دەسەلاتى خودا دەكەن بۇ ئەو كۆملەن بىرۇ ھۆشىان ئەخەنە کار.

ھەروەها ستايىشى دانايى زیاتر لە بىست جار ھاتووه، فەرمۇيەتى:

﴿وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتَ حَيْرَةً كَثِيرًا﴾ البقرة: ٢٦٩

واتە: بىنگۈمان ئەو زانايى و ئىزىرى و حىكمەتەي بىرىتى ئەو خىېرىنىكى زۆرى پىدرابەد. بۇيە لەسەر مروڤ پیویستە بە دەم ئەو بانگەوازەوە بېجىت تا دەگاتە پەلى:

﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الظَّمِنَّا﴾ فاطر: ٢٨

واتە: لە ناو بەندەكانى خوادا ھەر زانايان لە خوا دەرسىن چونكە ئەوان شارەزاي كارو كردەوە خوان و پەى بە گەورەمى خوا ئەبدەن.

من وادەزانم كە كىتىبى (گەشتى عهقل) ھەنگاۋىنکە لەو رىنگايد.

پاشان گوتم : باشترین رینگا بۆ نووهی مرۆڤ نرخی حق له لای خۆی
بزانیت، نووهیه که بدهی کهسانی دی بەراوردی بکات. نیمامی عملی کوری
ئەبوتالیبیش (رەزای خوای لیبیت) مەبەستی نووهیه که دەفرمومیت: هەر
کەسیک کوفر نەناسیت باوھر ناناسیت. من وادەزانم کتیبی (گەشتی عەقل)
ھەنگاوئىکە لەو پینگايد.

سەرەپای نووهی ھەممو ئەو شتانەم دەزانی، کەچى قسەكانى ھاوارىيىم
وايان لىنكردم کە نووسىن رابگرم و پىداچوون نووهی بۆ بكم ۋاخۇ خوتىنەرى ئىتمە
تا چ ناستىك پىوستيان بەم كتىبە ھەمە، دوو دل بۇوم لە نیوان وەستان و بەردەوام
بۇون .

دواى چەند رۇزىك، بە ئەزمۇونىتكىدا تىپەپریم کە گەرمى كەردىمە لەسەر تەواو
كەدنى كتىبە كەو، گىزپامىھە بۆ نووسىن.

خوتىنەرى بەرپىز...

بانگەپېشىتى كۆنگۈرەيەك كرام کە لە ئەسکەندەرىيە بەسترا بە بۆنەي تىپەپبۇونى
سەد سال بەسەر لە دايىك بۇونى چارلس داروين (خاوهنى بىرددۇزى پەرسەندىن)
و، لە كۆنگۈرەكەدا دوو مامۆستاي كۆلىزە پىشىكەكانى مىسر بەشداربۇون،
كە چەندىن سالىيان لە پىناو داروين و بىرددۇزەكە خەرج كەردىبوو، كە تەممەنیان
حەفتا سالى تىپەپاندېبۇو.

دوو مامۆستاكە بەھىمنى تىپوانىنى خۆيان بۆ چەمكى پەرسەندىن ھەرەمەكى
خستەپروو، ھەولەكانى خۆيان بۆ خستەپروو بىرۋەكە كانى داروين خستەپروو.

ھەروەها بە راشكاوى گوتىيان کە پىوستە زانست و ئايىن تىكەل نەكىن،
چونكە ھەرىيەكەيان بوارىتكى جياوازو، پىوست ناکات پىياوانى ھىچ كام لەو دوو
بوارە نكولى لەو بکەن کە لەلای ئەوانى تر ھەيمە باوھريان پىى ھەمە، ھەروەها
نایىت (بەناوى ئايىنەوە) رەخنە لە ھەرەمەكىي بىگرىن کە خالى گرنگى بىرۋەكە
داروينىزەمە.

به شداری کردنی من له گونگره که دا، بۆ خستنەرووی چەمکی دیزاینی زیرەک و پەرسەندنی ئامانجدار بۇو، كە وايدەبىيەت پەرسەندن راستىيەكى بايۆلۈجييە، بەلام ھەرمەكى و رېتكەوت ناتوانن پەرسەندن بەرھەنەن بەدېھىنانى ئەو ھەمەر زىندەوەرە بىمن كە لەسەر زەویدا نىشتمەجىن، بۆيە هيچ رېنگاچارمەكمان نىيە جەڭ لە داننان بەبۇنى بەدېھىنەرنىكى زیرەک لە پشت ئاراستەكردنى پەرسەندەمەرە.

دواي كۆنگرەكە، رېتكەخەرى كۆنگرەكە و بەرپىوبەرى كۆنگرەكە (كە مامۆستايىھە يەكىك لە كۆلىزە پىشىكىدەكان و يەكىك لە گەورە رۇشنبىرانى مىسرا) ھەر سىانمانى بانگھەيشت كرد بۆ خوانى ئىوارە و دانىشتنىكى تايىەت كە زىاتر لە سى كاتژمىرى خايىند، لە دانىشتنەكدا گفتۇرگۆكەمان دەرىبارە (بەدېھىنەرە بەدېھىنەرە ئاينىن و پەرسەندن بۇو) بەلام گفتۇرگۆكە ئاراستەيەكى ترى وەرگرت و، پەردهي بابەتكە لادراو، بە ئاشكىرايى دوژمندارى دەركەوت، لېزەدا بە قىسىم ئاكى دوو مامۆستاکە دەست پىنەكەم.

۱- (چ پىويستىيەكى زانستىيمان) بەوه ھەمەيە كە دان بە بۇنى بەدېھىنەرنىكى زیرەك يان بۇنى خودا دابىتىن؟ بە تايىەتى لە كاتىكدا كە ژيانمان دەپواتەتپۇوه، چ باومەپىتىن يان بىباوەرپىتىن، ھەروھا داننان بە بۇنى خودا هيچ شتىك لە بىردىزە زانستىيە پراكىتىكىدەكانى ئىئە ناگۇرپىت. يەكىكىيان لىتى پرسىم ئاخۇ باوھەر بۇون بە خودا هيچ شتىك لە بەرناમەكانى رۇۋىزىم دەگۇرپىت!

۲- داننان بە بۇنى دیزايىنەرنىكى زیرەك تەمنىا ھەولۇتكى مىيانەرە و ھەلبەستراوه لە نىوان ئايىن و زانستدا، گىرتى دارەكەيە لە ناواھەرەستدا، بە تايىەت لەو كۆملەگىيانە لە ئازادى فيكىر دەترىن.

۳- نەگەر تا ئىستا زانست نەيتاپىيەت لېكىدانەوە بۆ چەند پرسىنەكى وەك (دروست بۇنى گەردونن لە نەبۇونەوە و، دروست بۇنى ژيان لە ماددهى نازىندۇو) بخاتەرپۇو، بەلام لە ئايىنەدا زانست لېكىدانەوە زانستى بۆ ئەم پرسانەش دەخاتەرپۇو.

۴- پىويست ناکات بەھۆى نەبۇونى زانيارى زانستى پەنا بېھىنە بەر بۇنى خودا، چونكە بىرۇ باوھەر نايىت لەسەر نەزانى دابىمەززىت.

۵- داننان به بیونی خودا پیچموانه‌ی زانسته، چونکه ناتوانین به هسته‌وهره‌کانمان هستی پیبکدین.

۶- چون خودا ری بهم هممو جمنگ و لمناویردنی مرؤف دهات؟ چون خودا کارساته سروشتیه کاولکاره‌کان بسمر مرؤف دینتیت؟ (نهم بابته همان شو بابته‌یه که ثمنتوونی فلوی بدره بیباوره‌ی برد و لسمه‌رتای کتیبه‌که‌دا باس کراوه).

۷- چون زاتی خودا، له دهره‌هی کات و شوتندایه؟

۸- نه گمر هممو به‌دیهیتر اویک به‌دیهیتنه‌ریتکی همیت، نهی کی خودای به‌دیهیتاهه؟ دوو مامؤستاکه زور بهم پرسانه‌یان دلخوش بیون و له گالته‌کردندا کیبر کیان ده‌کرد!

۹- همندیک له فهیله‌سوفه‌کانی سمردم چه‌مکیک دهخنه‌پروو به ناوی ناریتکی به‌دیهیتمنر "الفوضی‌الغلاقه" (Creative chaos) که واتای نهوهیه ناریتکی دوای ته‌قینمه‌ه گهوره‌که‌ی گه‌ردون ده‌کری (به شیوه‌هیه کی خوکرد) نهو یاسایانه‌ی لی پهیدا بوبیت که نیستا گه‌ردون لمسه‌ری ده‌پرات . یاخود ده‌کری نهو ناریتکیه لمسه‌رتادا سیستم بوبیت به‌لام نیمه نازانین یاساکانی چون بیون.

۱۰- پابه‌ندبیونی مرؤف به به‌ها بدرزه‌کان و نمونه و رهشت پیوستی به نایینی ناسمانی نییه، به‌لکو به‌شیتکی بنچینه‌ی مرؤفه.

۱۱- پیوست ناکات که منداله‌کانمان فیری نهوشانه بکمین که له کتیبه ناسمانیه‌کاندا هاترون و به‌لگه‌یان لمسه‌ری نییه، وهک بیونی همندیک پیغه‌مبه‌ری وهک پیغه‌مبه‌ر نییه‌یه که هیچ به‌لگه‌یه که می‌زوددا لمسه‌ر نهو که‌سایه‌تیانه بیونی نییه.

خوئنه‌ری ئازیز...

لەوانه‌یه تیبینی نهودت کردیت که نه و بابته‌نیه دوو مامؤستاکه خستوویانه‌تمپروو شتیکی نوییان تیدا نییه و، همان به‌لگه‌مو رهخنه‌کانی بیباوره‌انه بمر له سه‌دان سال. من و خانه‌خویکه‌مان و‌لامی دوو مامؤستاکه‌مان دایه‌وه و و‌لامه‌کان به کورتی بهم شیوه‌هیه بیون:

یه که م: داننامان به بونی دیزاینه رنگی زیره ک گرتنی داره که نییه له ناوهر استمه، به لکو بیرکردنوهیه کی تمواو زانستیه و دمرهنجامیکی راسته و خویه، چونکه زانست نهوهی سهلماندووه که گمردون سمرهتایه کی همهه و له ههمان کاتدا بیتواناسی یاسا سروشتبونی کانیشی سهلماندووه له پیشکه شکردنی ته فسیر و لینکدانه و هی درووستبوبونی گمردون له نه بونه و . نهمه ههمان نهه و اتایه هیه که زانست به یاسای مانه و هی مادده (مادده له ناو ناچیت و دروست ناکریت) و یاسای هۆکاری (که هه مهو به دیهینراویک هۆکاریکی همهه) دهی برپیوه.

بؤیه هیچ پینگایه کمان لمبرده مدا نیه جگه له داننان به بونی هیزیک که تووانای بدهیهینانی هدیت له نه بونه و ، نهه هیزه ش جگه له خودا هیچی تر نیه.

دووهه م: نهه پرسانه لمسه دروستبوبونی گمردون و ژیان خستمانه روو که تا ئیستا زانست و لامینکی بؤیان نییه، که پرسی زانیارین Ontological، که پیشتر زانست بیتواناسی خوی له پیشکه شکردنی و لام له ئیستاو ئایینده دا سهلماندووه تهنانهت زانیان پییان راگهیاندووین که نهه پرسیارانه له دهه موی بازنده زانسته و پیوسته بؤثایین و فلسفه جیبهیتلدرن.

زانیانی گمردونناسی پیمان ده لین که زانسته کمیان له ته قینده گهوره که هی گمردونه دهستپیده کات، هروهها زانیانی بایولوچی پیمان ده لین که سمرهتای لینکولینه که هیان له بونی RNA و DNA و پرپوتینه کان دهستپیده کات و به دوای پیکهاتمو فرمانه کانیان دا ده گهربین، به لام چون ژیان بمبر نهوانده دا کراوه، نهه له دهه موی بازنده زانسته.

سییه م: نه پهپری نهوهی زانست خستوبه تیمپوو و عهقلیش قمبولی ده کات نهوهی که نارپیکیی بدهیهینه ده کری پینکخراوی Order بیینیته بون، و هک پیزیونی هندیک گهار دیلمو ته نولکه لمسه شیوه بلوری یان هیتلی پینکخراو که شهپوله کان لمسه لمی که نار دهیا دروستیان ده کمن . و اته ده کری هندیک کرداری کیمیایی و فیزیایی ئاراسته بکات.

به‌لام دروستکردنی رینکخراوی بایولوژی systems و هک DNA ای زینده‌موران،
یان تمنانه‌ت دروستکردنی نه‌سپیک له‌سمر دیوارنک، ثموا له‌سمر و توانای ناریتکیی
بدهیه‌تندره و، به‌هؤی نه‌وهی که پیوستی به مواسه‌فات و تایبەتمەندی ئالۆز
ھەدیه . Specification

چوارەم: کاتیک دوو مامۆستاکە وەلامی نه‌مو دوو پرسیارمیان دایه‌وه که چۈن
ناریتکیی تەقىنده گەورەکەی گەردۇون گۇرپاوه بۇ رینکخراویی، بەوهی کە
دەکرى نه‌مو رینکخراویی له‌سەرتادا بۇونى ھەبوبىت به‌لام نازانىن چۈن بۇوه.

به‌لام کاتیک لىيم پرسىن سەرچاوهی نه‌مو رینکخراویی کى بۇوه، بىلەنگىان ھەلبىزاد.

بەھەمان شىۋە کاتیک پەيپەويى كردنی مەرۇفيان لە ھەندىتک بەھاي بەرز و
پىشەنگىبۇون و رەوشت رۇنگىرددوه بەوهى کە مەرۇف لەوەدا پیوستى بە ئايىنە
ئاسمانىيەكان نىيە، بەلکو لە بۇونى مەرۇقدا ھەمە، به‌لام کاتیک دەربارەي سەرچاوهی
نه‌مو فيتە پرسیارم لېتكىدىن، بىلەنگىان ھەلبىزاد.

پىنچەم: ئامانج لە داننان بە بۇونى خودا رايىكىردنی ژيانى زانستىي و
رەستكىردنده‌وه بىردوزه پراكتىكىيەكانمان نىيە (وەك دوو مامۆستاکە گوتىيان)،
بەلکو داننانە بە حقىقەتىكدا، کە لە ئىستادا زانست زۆر بەھىزمه دەيخاتىمروو.

پاشان گوتىم، چى رۇودەدات نەگەر خوايدىتى و پەرەردگارلىتى و پەيامە
ئاسمانىيەكان حەقىقت بۇون و له‌سمر نه‌مو بىنەمايد داوا لە نكولىكاران كرا کە
بىنە بەردهم حەشر و حىساب لە دواپۇزىدا؟

شەشم: بە دوو مامۆستاکەم گوت، لە كۆنگەكەدا باسى نەوەتان كرد کە
ناکرى زانست و ئايىن تىكەل بىرىن، پیوست ناکات ھىچ كاميان نكولى لە
بىرۇ باوهەرى نەوى تر بىكات، به‌لام ئىۋە داواتان دەكىد کە مندالەكانمان فىرى
نه‌مو بابەتە ئايىنیانە نەكەين کە زانست و مىزۇو نەيان سەلماندووه.

لە راستىدا چىرۇڭى پىغەمبەر ئىبراھىم (سلامى خواي له‌سمر بىت) يەكىنە
لەو بابەتانەي زانستى مىزۇو پشتەستى كەردىتەوه، چونكە نه‌مو كەعبەيە

تایینه ئاسمانیه کان پیمان دەلین کە پیغەمبەرئىك ھەستاوه بە دروستکردنی نەمەتا تا ئىستاش لەبەر چاومانه.

ھەروەها لىكۆلەرانى رەچەلەك بە تەواترى سەندى دوورو درىزى نەوەکان ناوى تاكە ئەتكەي نەوەکانى ئىپراھىم (سلامى خواي لەسر بىت) مان تا ئەم سەردەمە بۇ دەزمىزىن.

پاشان گۆتم، ئە گەرئىۋە داواي ئارام گىرتىن لە ئىمە دەكەن تا ئەمەكتە زانست دەگاتە وەلامىتىك بۇ ئەپسە زانستيانەي كە لە دەرمەھى بازىنى زانستدان، بۇچى ئىۋە ئارام ناگىرن تا مىزۇنوسان دەگەنە بۇونى ئەو كەسايەتىانەي كېتىبە ئاسمانیه کان باسيان كردوون و تا ئىستا لە مىزۇودا توْمار نەكراون؟!.

حەوەتم: ھەندى خالى تر كە دوو مامۆستاكە ورۇزاندىيان، دەكىرى بىگەرپىتەوە بۇ باسەکانى كېتىبە كەي ئەنتۇنى فلو و بەشى بىلگەي گەردوونى لە تەرازوودا كە لە بەشى پىشەوەي كېتىبە كەدا باسمان كردوون، وەك:

گرفتى خرابە و ئازار.

كى خوداي بەدىھىنداوه؟

- بىتوانايىمان لە ھەستىكىن بە زاتى خودا واتاي نەبۇنى خودا ناگىدەتتىت .

بەلام سى خالى كۆتايى چەند چەمكىتىكى بىنەرەتىيان تىدا دەخەمەررو كە بۇ دوو مامۆستاكە خستەمەررو و، دەمەوى لەبەر گۈنگىھە كەي و پىويستىيە كەي بابهەتكەي پىن بە كۆتا بىتم.

ھەشتەم: لەودا لە گەل دوو مامۆستاكە هاۋارابۇم (كە نايىت نەزانى بىكەينە بىلگە بۇ بۇونى شىتىكى تر) چونكە بەھانە گىرتىن بە تواناي خودايى ھەركاتىك عەقل لە لىكىدانەوەي بابهەتكى بىن توانا بۇو، دەپىتە ھۆى راڭىرنى عەقل و پەكسەتنى و، لە كۆتايىدا دەپىتە ھۆى وەستانى كاروانى زانست، بۇ نموونە - مىرىن - ناتوانىزت بە بىلگەي زانستى بىسەلمىتىت و ئەگەر بەوه وازى لىپەھىزرايە كە وىستى خودايە،

ئموا زانایان له گمراه بدمدای نه خوشیه کان و هۆکاره کان و پىنگاچاره کان دموستان و به مەش زانستی پزىشکی هەر لە قۇناغى پېش ھېپۈكراط دەمایوه.

بەلام لىرەدا پىوستە جىاوازى لە نیوان (نکولىيىرىدىنى بە زانست و نکولىيىرىدىنى نازانستى بىكەين) بۇ ئەو قىسىمەش دوو نمونم ھىناوه:

ئەگەر زانایانى شىكارىي و زانایانى فەرمانەكانى ئەندامەكانى لەش كۆبوونەهو، لە دواى گفتۇگۆيەكى دوورو درىز گېشتىنە ئەو دەرنجامە كە مروۋ ئاتوانىت بەبىي پشت بەستن بە ئامرازىنلىكى دەرهەكى بفرېت، بۆيە ھەر مروۋ ئەتكىمان دىت دەفرېت ئموا ئامرازىنلىكى يارىدەدەرى ھەمە وەك فرۇڭ كە يانە پەرەشۈوت يان ئەوهەتا ئامىرىنلىكى بەكار ھىناوه كە ھىزى كېشىرىدىنى زەوي نەھىللىت.

ئايا لەو كاتەدا دەكرى بەو زانایانە بلىيەن كە دەكرى مروۋ توانىي فرينى ھەبىت ئىۋە نايىزانن و، ناكىرى ئەو نەزانىيەتان بىكەنە بەلگە بۇ پشتىبەستىنى مروۋ بە ئامرازىنلىكى دەرهەكى (ئەمە نکولىيىرىدىنىكى نەزانانە نىيە، بەلگۇ نکولىيىرىدىنى بە زانست).

بە ھەمان شىوه ئەگەر لە رۇژىنامە كاندا خۇنىمىمانەوە كە يەكتىك لەو مندالانى توشى بەرزتىرين پلهى دواكمۇتووپى مىشىك بۇوە رىزە ئىزەكىيەكە (Q.I. 25) پلهى و، توانىيەتى بىگاتە بىرددۇزى يەككىرىنى گەورە Grand Unification (Theory) (كە بىرددۇزەكە ھەرچوار ھىزە سرووشتىيەكە گەردوون پىنگە دەبەستىتىمۇ) (11) كە ئەنىشتايىن مەد نەيتوانىي پىنى بىگات، ئايا دەكرى بلىيەن لەوانىيە ئەو مندالە (كە ئاتوانىت كارى رۇژانە خۆى راپەرېتىت) توانىيەتى بە پىنگايدەك بىگات بەو بىرددۇزە بەلام ئىمە نايىزانىن؟ يان ئەوهەتا بە دلىنيايمەوە دەلىيەن كە ئەم ھەوالە ھېچ بىنەمايمەكى راستى نىيە؟ بۆيە جارىنلىكى تر دەيلىمەوە كە نکولىيىرىدىن بە نەزانىي جىاوازە لە نکولىيىرىدىن بە زانىنەوە.

(11) گەردىلەمىي بەھىزى، ھىزى گەردىلەمىي بىن ھىزى، ھىزى كېشىرىدىن، ھىزى كارۋامۇگاناتىسى.

ئىمە بە دلنىياسىدە دەزانىين كە سرووشت عەقلەتكى وا بلىمەتى نىيە كە بتوانىت شتى وا يېنىتە بۇون كە زىزەكتىرىن عەقلى مەرۋاھەتى تەنانەت تواناي تىنگەيشتنى نەبىت، وەك بەدىھەيتان لە نەبۇونەوە دروستكردنى ژيان و عەقل، بۆيە ئايا پازى نەبۇون بەوهى كە سرووشت بەدىھەينر بىت دەچىتە خانەي نەزانىنمان بەتواناكانى سرووشت يان ئەۋەتا نكولىيەتكى بە زانستە دەزانىين تواناكانى سرووشت چەندەو، ئەمەش ناچارمان دەكات كە دان بە بۇونى خوداي بەدىھەينر و بەرپۇھەرلى بۇونەوەر دابىنیيەن.

گەورە زاناي سرووشتى ئەمرىيەكى "جۈرج ئىرل دېشىس" ئەو بابەتهى بە كورتى خستۆتەرپوو، كاتىك دەلىت: (ئەگەر گەردوون تواناي ئەوهى هەبىت خۆى دروست بکات، كەواتە خاسىيەتى خوايەتى بەدىھەينرەي ھەيم، لەو حالەتەشدا باوھەمان وا دەبىت كە گەردوون خودايى.. خودايىكى غەبىي و ماددى لە ھەمان كاتدا!!! من ئەوەم پېباشتەرە باوھەم بەو خودايە هەبىت كە جىهانى ماددى دروست كردوو خۆى بەشىڭ نىيە لە گەردوون، بەلکو خاون و بەرپۇھەر و ھەلسۈرەنەرىيەتى، من ئەوەم پېباشتەرە لە پەنا بىردىنە بەر ئەفسانەو قىسى بىي مانا).

نۆيەم : بە دوو مامۆستاكم گوت، گرنگەتكىن ھۆكار كە ئىتەھى توشى ئەو نارپۇنىيە كردووه، بىرىتىھە لە تىكەلگەتكىن جىهانى ماددى ھەست پىنكراو و جىهانى غەبىي نادىيار.

لە راستىدا باوھەپۇون بە پرسە غەبىيەكان (وەك خوايەتى) رېبازىتكى تەواو جياوازى ھەيمە لە رېبازى راستىيە زانستىيەكان.

چونكە زانست بىلگە Proof پېشكەش دەكات كە لە رېيى رېبازى پراكتىكى پىيى گەيشتۇوه، يان لە رېيى رېبازى عەقلى پىيى گەيشتۇوه كە بىركارى بەشىكى گەرنگىيەتى.

ھەرچى بابەتە غەبىيەكانە ئەدوا نموونە Evidences يان لەسەر دېنىنەوە، ھەرچەند مەرۋە ئېرىكەتەوە و تېبىكەرى باوھە قۇلتۇر دەبىتەوە، بەھۆى زىادبۇونى واتا نموونەيىيەكان تا ئەۋ ئاستە لە دلنىياسىدا دەگەنە بىلگەي زانستى، بەلام

ناگمنه ندو ئاسته، چونکه ئه گمر پىنى بىگات باومېبوون به غېب نامىتىت كە بنەماي ئايىنە ئاسمانىيەكانه.

دەيەم: دوو مامۇستاکە گوتىان: ئەو بەلگانەي لەسەر بۇونى خوداي بەدىھىنەر پېشىكەشت كىردن بە بەلگەي نەرتىنى هەزىمار دەكىتن، كە لەسەر ئەوە دامەزراوه بە دور بىزازىت سرووشت بەدىھىنەر يىت، واتە ئەو خودايى باسى دەكەيت بۇ پېرىكەرنەوهى بۆشايىھەكانه^(۱) بەلام ئىمە بەلگەي نەرتىيىمان دەويت، چونكە بىرۋياور پېوستە لەسەر بەلگەي دلىيابى بىنيات بىرىت نەك لەسەر نەزانىي. ھەر بەلگەيە كم پېشىكەش دەكىن دەيانگوت ئەمە بەلگەيەكى نەرتىيە و ئىمە بەلگەي نەرتىيىمان دەويت!

پېم گوتىن: ئىتون بەم قىسىمەتانا زانىستان كەردىتە خواي پېرىكەرنەوهى بۆشايىھەكان! چونكە ھەر كاتىك ماددىگەرا كان لە لىكدا نەوهى بابەتىك بىن توانا بۇون، دەلىن زانست لە ئايىنەدا پىنى دەگات.

پاشان گوتىم: پىمان بلىن ج جۈرە بەلگەيەك بە لاي ئىوهە ئەرتىيە، با ئىمەش بۇتاني بخەينەرپۇو. بىباومەران بەدرىتىسى سەردەمەكان بەو موعىجىزە ماددىيە ئەرتىيانە وازىان نەھىتىاوه كە پىغەمبەرەكائىيان بۇيان ھىتىاون، نە بەلگە عەقلىيە لۇزىيىكىيەكائىش. ئەوان مەبەستىيان لە بەلگەي ئەرتىنى ئەۋەمە كە ھەستەوەرەكائىيان ھەست بە خودا بىكەن وەك ئەوهى گەللى موسا داوايان لە پىغەمبەرەكەيان كرد و لە قورئانى پېرۇزىشدا تۆمار كراوه:

﴿لَنْ تُؤْمِنَ لَكَ حَقّ رَبِّ اللَّهِ جَهَرَةً﴾ الْبَرَّ: ۵۵

واتە^(۲): ئىمان ناھىيىن بەوهى كە خودا قىسىت لە گەمل ئەكەت تا خودا بە ئاشكاراو بەرھورپۇو نەبىيىن.

(۱) : خوداي پېرىكەرنەوهى بۆشايىھەكان God of the Gaps دەستەوازىمە كە بىباومەران بەكارى دەھىتىن، بە واتاي ئەۋەمى كە ئىمە ھەركاتىك نەماتتوانى لىكدا نەوهى بۆ شتىك بىكەن كە زانست پىنى نەگەيشتىت، خىرا پەندا دەمەيتە بەر ئەوهى بلىن ئەمە كارى خوايە

(۲) راھى ئايىتەكان لە تەفسىرى (نامى) مامۇستا مەلا عبدالكريمى مودەرسىس (رەحمىتى خواي لىتىت) وەرگىراون.

یان وه کو ﴿أَرَنَا أَلَّهَ جَهَرَةً﴾ النساء: ۱۵۳

واتا: خودامان به ئاشکرا نیشان بده.

من وامدهزانی تا ئەم نزیکانەش، كە بیباوهپانى سەردەم لە كۆمەلگا موسىلمانەكاندا شەرم دەكەن ئەم جۆرە قسانە بىكەن، بەلام دوو مامۆستاكە لەۋەش خراپتىريان دەگوت.

خۇزگە بیباوهپان لە وتمى زاناي سرووشتىيى جۈرج دېقىس دەگەيشتن كە پېشترىش باسمان كرد كە دەلىت خودا لە گەردوون جىاوازفو بە ھەستەوەركانمان ھەستى پىناكەين، خودا:

﴿لَيْسَ كَمِثْلِيِّ، شَوٌ﴾^{۱۱} الشورى: ۱۱، واتە: ھىچ شتى لە خودا ناچىت.

لەبەر ئەوهە خودا زاتى پاكى خۆى، لەۋەي ھەستەوەركان ھەستى پىن بىكىرت پاك دەكاتەوە و دەفرمۇنت:

﴿لَا تُذَرِّكُهُ الْأَبْصَرُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَرَ وَهُوَ الْأَطِيفُ الْغَيْرُ﴾^{۱۰۳} الأنعام: ۱۰۳

واتا: بە بىنايى ھەستى پىناكىرت، بەلام ئاڭگاي لە ھەموو بىنايىيە كانه.

وە ھەروھا دەفرمۇنت: ﴿سُبْحَنَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ﴾^{۱۸۰} الصافات: ۱۸۰

واتا: پاك و بىڭىردى بۆ پەروەردگارى بەرزت لەو سىفەتانەيى دەيدەنە پال.

خودا ئەو رېبازەي دىيارى كردوھ كە بە ھۆيەوە دەتوانىن ھەست بە بۇون و توانايى بىكەين، رېبازى (بىركردنەوە لە بەلگە كانى نەك بىركردنەوە لە ھەست و بىنىنى راستەوەخۇ).

﴿سَرُّهُمْ إِيمَانٌ فِي الْأَقْوَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ﴾^{۵۳} فصلت: ۵۳

واتا: بەلگە كانمايان نىشان دەدەين لە ئاسۇ كاندا و لە دەرونياندا، تا ئەوكاتەي بۇيان دەرده كەويىت كە ئەم رېبازە حەقە.

واتا گمدوون و نیشانه کانی و زینده هران و نیشانه کانیان کتیبی بینراوی خودان، هروهک چون قورئانی پیروز و بدلگه کانی کتیبی خوتراوی خودایه. ئو بدلگانهی خودی ئیمه و بونی دوروی مرمان پرلنی، بدلگهی زیندوون تا روزی قیامدت:

﴿ وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَمُ وَالْبَحْرُ يَمْدُدُهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَخْجُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَتُ اللَّهِ ﴾ لقمان: ۲۷ - ۲۸

واتا: نهگر هرچی دار و درهخت له زویدا همیه هه مسوی قمله بى و دهربايش هه مسوی مهربه که بى و حموت دهريا له دوايدوه یارمهتی بدا و بچیته سه ری، هیشتا و ته کانی خوا تهواو نابن بهو قمله و مهربه که بانه بنوسرين. به راستی خوا خاون عیزذهت و خاون حیکمه ته.

﴿ قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مَدَادًا لِكِلْمَتٍ رَبِّ لَنِفَدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كِلْمَتُ رَبِّ وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا ﴾ الکهف: ۱۰۹

واتا: توئی پیغەمبەر بلی: نهگر دهريا مهربه که بى بو نوسینى که لیمه کانی زانیاری و دەسلاات و توانای خودا، دهريا تهواو نەبىن پېش نەوهى که لیمه کانی خودا تهواو بىن، هرچەندە نەوهندەی نه دهربايه دهرباي تر بىتن بو یارمه تیدانی، چونکه که لیمه خودا سنورى نىھ و تهواو نابىن و وەک خودى خۆى قدیمە له نەزەلەوە بۇوه و تا نەبەد نەمیتى، بەلام دهريا سنوردارە.

پەروەردگار بەمە وازى لىمان نەھىناوه، چونکە هەمسو مەرۋە کان وەک نەنتۆنى فلو نىن، كە لە پىنى (گەشتى عەقل) يەك كە زىاتر لە شەست سالى خاياند بىگەن بە بونى خودا، لمبەر ئەوه خودا لە پىنى پیغەمبەرانوھ گفتۇگۆز لە گەل مەرۋە کاندا دەكات:

﴿ وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَّا فِيهَا نَذِيرٌ ﴾ فاطر: ۲۴

واتا: هېچ گەلتىك نىھ ئاگادار كەرمە (پیغەمبەر) يەكى بو نەھاتبىت.

به مهش سرووش (وهی) دهیته یارمه تیده ری عهقل بز بیرخستنمه وی مرؤوف به بونی خودا، که پیشتر له فیتره تیدا چه سپاندوویه تی:

﴿ وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِ ذِرَّتِهِمْ وَأَشَهَدَهُمْ عَلَىٰ أَفْسِحِهِمْ أَلَّا سُتُّ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلْ شَهِدْنَا أَنَّنَا قَوْلُوا يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ ﴾^{۱۷۲} الاعراف:

واتا: ئهی پینغمبر! بیری نهود بکدرهوه که خودای گوره له پیش له دایکبوونی هر ئىنسانى لمو کاتهدا که تزو بورو له پشتى باوکیدا نهود تووهی هۆشيار کردووه تمووه قسمى له گەل کردووه: ئايا من پەروەردگارى ئىوه نيم؟ ئهوانىش وتويانه: بەلنى پەروەردگارى ئىمەى و، کردوونى به شاهيد له سەر خۆيان بز نەم پەيمانه نەبادا له رۆزى قيامەتدا بلىن ئىمە ناگامان لمو پەيمانه نەبورو. يا له عالەمى ئەرواحدا قسمى له گەل کردوون و پەيمانى نىعтирاف به خودايەتى خۆى لى وەرگەرتۈن و کردوونى به شاهيد له سەر خۆيان.

ھەروهە وەك چۆن خودا له سەر فیترەتى باومېبۇون به خودای تاك و تمەنها درووستکردووه، بەھەمان شىوه له سەر فیترەتى دامەزراوهى رەوشىتىش درووستى کردووه و، چاکە و خراپەي لە بەردهم دەرروونى مەۋھەتى پۇشى كردووه.

﴿ وَقَسْنِ وَمَاسَوْنَهَا ﴿٧﴾ فَلَمَّا هَا بِفُورَهَا وَقَنَوْنَهَا ﴾٨﴾ الشىس:

واتا: سوئند به نەفسى نادەمیزاد و بدو خوايەي واي دروست کردووه کە ئامادەي کردووه بز هەموو سيفەت و كردارەكانى . جا نىشانى داوه له فەرمانى خوا دەرچۈونى كامىيەو له خواترسانى كامىيە.

ھەروهە ياساي رېڭگارىبۇنيشى له دەرروندى چەسپاندووه:

﴿ قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّهَا ﴿٩﴾ وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّهَا ﴾١٠﴾ الشىس:

واتا: سوئند به هەموو ئەوانە، ئەو كەسى نەفسى پاك بكتەوه له سيفاتى خراپ و ناشيرىن رېڭگار ئەبى و! ئەوهى پەردهي نەفامى و نەزانى و بىن شەرمىي بدا بەسەر نائومىد و بىن بەش ئەبى.

من و خانه خونکه مان خواردن که مان به ولامدانوهی دوو ماموستا بیباوره که
کوتایی پیهینا، همروه ک چون ریبازی نیسلاممان له مامهله له گکل پرسه کانی
خواهیتی و ثایین و دامه زراوهی رهشی خسته روو.

وادیار بمو ولامه کانمان به تمواوی له لای ئهوان نوئ بعون، به راشکاوی
گوتیان که چاواره پی نه وردیمه و زانستی و فلسه فی و ئایینیمه یان نهده کرد،
چونکه به ولامی روکهشی دینداره کان راهاتیوون! نهمهش وای لیکردد بعون زیاتر
دهست به بیرون اکانیانه و بگرن.

من نالیم هردووکیان له بیباوری هملگه رانه و، چونکه خوبه زلزانی بهنasanی
خوی نادات به دهسته و، بهلام ده توام بلیم که توانیم گومه که بشله قینم.

دوای ئهم ژمه گهرم و گوره، گهرامه و نوتیل، نه و شهود خمو نه چووه چاوم،
دهپرسی:

ناخو چمندانی و هک ئهم دوو بیباوره له ناوماندا ده زین؟ خوزگه لمو کسانه
بوونایه که به دوای حقیقتا ده گمرین. خوزگه له خاون بملگه عهقلیه کان
دبوون.

خوزگه ئمه وی با نگهشیان بق ده کرد لمه وی که زانست به پی خوی، خوشیان و
ثایین به پی خوی جیبیه جنیان ده کرد . خوزگه له گالته کردن دمهستان.

توز بلیی نه و لوزیکه بین بنه ماشه چهند گمنج له خشته ببات؟ ئایا گمنجان
پیوستیان به قهلایه کی عقلی نیمه که بدرگری باوریان به هیز بکات؟

به ده شنه بای بهیانی رفڑم کرده و پربووم له هیممەت که گهشتی عدل
تمواو بکم.

تۇوندۇرىویی زانست تۆمەتبار دەکات

خوتىنەرى بەرلىز...

دواى نۇوهى بە ھىممەت و خوتىنگەرمىيەوە دەستم كىردهو بە تەواو كىردىنى گەشتى عهقل و، كاتىك كۆتايى گەشتەكە نزىك بۇوهە، كۆسپىكى ترى نوى هاتە بىرددەم كە لە وانى دى جىاواز بۇو. وەك وىناكىرىنى نۇوه نەبۇو كە ئىمە باومەدارىن و باومەمان (تمواوى تەواو و بەرزى بەرزە)و، وەك كۆسپى يېباومەرى بارگاوى بە زانستىش نەبۇو، بەلگۇ ئەو كۆسپە بۆتە ھۆى جلەوگىر كىردىنى ژىارستانىيەتى ئىسلامى بەدرىزىايى چەند سەدەي رابىدوو، تا ئىستاش!! ئەوיש بە تەواوى كۆسپى پەراۋىزخىستنى زانست و عەقلە، ھەروەك چۈن لە سەدەكانى ناومەراستدا لە ئەمورپۇدا رپويدا.

لە كاتىكدا كە خەرىكى گفتۇگۇزكىرىنى بەشە تايىبەتىيەكانى پەيمەندى نىوان زانست و بايۆلۈجىا بۇوم لەگەملە ھاورپىتەكم كە تىپوانىنېتكى ئايىنى تايىبەتى ھەيمو، خاونەن رۇشنبىرىيەكى زانستى فراوان بۇو، ھاورپىتكەم گۇرا بۇ گەردەلوولىيکى وزنانكەر و ھەموو ئەو چەمكىانەي بەشە كانى ئايىن و بايۆلۈجىا خستومەتەرپو لە پەگ و پىشەوە ھەللىكىشان!!

چەقى گەردەلوولى ھاورپىتكەم ئەمۇبوو كە ھەرىكە لە لاشەو رۆح و بۇونىتىكى جىاواز لەوي دىكەيان ھەيدە، بەمەش مەحالە وىتايى پەيمەندىيەك بىكىت لە نىوان لاشەو ھەستە رۆحىيەكان. بۆيە ئەو چەمكە زانستىيانەي لەو دوو باسىدا خستومەتەرپو ئاواتى يېباومەرانە، چۈنكە نۇوه دەسەلمىنېت كە ھەستەكان لە لاشەو دەرەچىن و بەمەش جىهانى غەيىب (خودا - رۆح) بە تەواوى دەسپىتىنەوە.

گفتۇگۇ گەرم و گۇرەكەمان زۆرى خايىاند، بە دىدارى راستەوخۇ، بە تەلەفۇن و نامە ناردن. خوتىنەرى ئازىز يېڭىمان بە تاسىمى بىزانى گفتۇگۇ كەمان چۈن بۇوە و چۈن كۆتايى ھاتووە.

هاورپنکم هیرشه کهی دهستپتکرد و گووتی:

گومان لوهه دانیه که مهحاله وتنای پهیوندیه کی هۆکاری Causal له نیوان بابته لاشمی و روحانیه کاندا بکرت.

نه گدر چی پهیوندیه کی کارلیکی Interaction همه له نیوان خودی مرؤفایه تی^(۱) و لاش، که له پیمهوه خودی مرؤفایه تی هه مسوو زانیاریه هاتووه کان Input له روناکی و دهنگ و کیمیا (بؤن) و میکانیک (بهرکهون) ... هتد ورده گرت و له گله لیدا کارلیک ده کات، بدلام بانگه شه کردن بۆ ئوهی که روحانیه ته کان / ههستیه کان سه رچاوه کهيان لاشمیه، ئموا تمنیا قسمی بى بنهمایه تمنانهت مهحاله به خمیالیش بیری لیبکریتموه.

هەلقولانی ههسته روحیه کانی مرۆڤ پیوستی به ویست و هیممەت و پیداگری و کۆششی دهروونی همه، سەرەرای زانینی سیفاته کانی خودا و، پیوستیه کانی په روهه گارتی و بمنایه تی و، هیچ يەك له کیمیا سیستەمی جینات و کیمیا کارهبايی میشك ناتوانن بهو کاره هەلبستن.

بەلکو سەلمیتراوه که بوشاییه کی زۆر گهوره همه له نیوان کیمیا (دى نئن ئەی) و پنکهاتهی ماددی میشك و سیفهته بەرزه کانی مرۆڤ و، مهحاله پردىکی پهیوندی له نیوانیاندا هەبیت Bridging the gap.

بە هاورپنکم گووت:

له قسە کانتدا چەند دهسته واژه کی يە كلاكمه رهههت به کارهیتا، وەك (سەلمیتراوه) (مهحاله)، سەرەرای نهبوونی هیچ بەلگەیه کی زانستی يان ئایینی له سەلماندن يان مهحالی.

تو لە چەند زانیاریه کی دانپیتراوا دهست پیکرد که پیوستی به بەلگە همه و، لە رپیانه وه هیرشت کرده سەر زانست و زانیان (ھەروهه کەمیکی تر دەبینین).

(۱) زانیانی دهروونناسی دهسته واژه (خودی مرؤفایه تی) وەك هاواتاتای (رۆح و نەفس و عەقل) به کاردینن کە لە ئایینه ناسانیه کاندا به کاردین.

ههروهها لهو زانیاریانهی له باسی پیتجم و شهشم و حهوتهمی کتیبه کهدا خستومانهته رپو له قسمی زانیان ثموهی لیناخوئرتهوه که بانگهشمی ثموه دهکن که لاشه سمرچاوهی رۆحانیبیه ته کان / ههسته کان بیت، ههموو ثموهی لهوان وهرمانگرتووه بریتیبه له گهراپ به دوای پهیوندی کاردانوهمی Interaction نیوان خودی مرۆڤایه تی و لاشه، ثمو پهیوندیهی له رهخنه که تدا دانت به بونیدا ناو، پاشان گهراپیوه تا به دلّنیاییهوه بلّتی که هیچ پهیوندیبیه کیان له نیوانیاندا نییه!

لەبهر ثموه خالیکی جەوهەری همیه (که لهانهیه ته وەرەی ههموو ناکۆکییه کان بیت) و پیویسته رپونی بکەینهوه، ثمویش پینگەی لاشمیه بۆ مرۆڤ، له دیدی ئیسلامدا:

ئایا لاشه شتیکی پیس و پر کەم و کورپییه، که مرۆڤ ناتوانیت به بەرزى رۆحیی بگات تەنیا به ریسواکردن و بەکەم سەیرکردنی لاشه نەبیت، يان ثموەتا بریتیه له ئاژەلی سواری رفح (وەك ئیمامی غەزالی فرمۇویتى)، يان لهوەش زیاتر؟ لاشه ئەم سى ئاستەی همیه و پیویسته له نیوانیاندا يەکىن ھەلبىزىن.

گومان لهوەدا نییه که زۆر له دیندارەكان له گەل چەمکى يەکەم و دووه مدان، بەمەش پیویسته ثمو تینگەیشتنەيان راست بکریتەوە و له رەگ و پیشەوە چاڭ بکریتەوە، بۆ ثموەش بىريان دەخەینهوه کە:

۱- گهشتی میعراجی پیغەمبەری خوا (صلی الله علیه وسلم) به لاشمۇ روح بۇوه. ثموەش بە تەنیاو بۆ دەرخستنى توانای خودايى نەبوبو، نە بۆ دەرخستنى پینگەی پیغەمبەریش، بەلکو من وايدبىنم کە ئاماژەیەکى تىدايە بۆ ثموهی کە حەقىقدتى مرۆڤ لاشەو روح پىنکەوە، دەکرى لاشەش بۆ پینگەکانى رفح بەرز بیتەوەو بچىتە ناو جىهانە نا ماددىيە كانىيەوە.

۲- نایت بەوە وەلامى خالى پیشىو بەدەینهوه کە ئەمە تايەتمەندى پیغەمبەری خوايە، چونکە هەر يەكىكمان له رېئى سوجىدەبردنى لاشەو رفح / نەفس له

نویزدا شو میعراجه دهکهین: ﴿ وَسَجَدَ وَاقِرَبَ ﴾^{۱۹} العق: ۱۹، واتا: سوچده ببهو نزیک ببهوه.

۳- کاتیک خودا ویستی پهیمانی (السُّتُّ بربکم) (ثایا من پهروهه گارتان نیم) له بمنی ثاده هرگزرت، له ری لاشوه گفتوگوی له گمل روحه کان/ نه فسه کان کرد، دوای نهوهی هه موو مرؤفایه تی له سمر شیوهی لاشهی زور ورد له پشتی ثاده هم درهیناو پهیمانی لیوهر گرتن، هه رووها دهکری ثایه تی پهیمان بمهوش ته فسیر بکریت که پهیمانه که له سپریمی هه مرؤفیک له سه رده می خویدا دانراوه . نهمه واتای نهوهی که فیترهت له لاشه دا دانراوه، سرهای نهوهی که روحی گفتوگو و پهیمانه که له روح / نه فس بووه.

۴- سرنجی فدر مسوده خوا به له سوره تی (النحل) که ده فرمونت:

﴿ وَاللَّهُ أَخْرِجَكُم مِّنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ الْسَّمْعَ وَالْأَبْصَرَ وَالْأَفْعَدَ لَعَلَّكُمْ شَكُورُونَ ﴾^{۷۸} النحل: ۷۸

واتا: خودای گهوره نیوهی له سکی دایکتان ده کردوه له حائیکدا که هیچtan نه ده زانی. هه رووها هیزی بیستن و بینین و دلی بو دروست کردون به لکو شوکران بژیری خودا بکدن.

مرؤف به لاشو نه فس و روحی دیته دنیا و هیچ نازانیت، پاشان دهسته کات به ورگرتني زانسته کان نهمهش له ری هه ستموهره کانی لاشه، ته نانه ت ده باره هی جیهانی غه بیش شت فیر دهیین:

﴿ وَلَلَّهِ غَيْبُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلْمَحُ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ إِذْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴾^{۷۷} النحل: ۷۷

واتا: هه رچی په نامه کیه کانی ناسمانه کان و زهی همیه لای خودایمو پی ده زانی و روودانی رؤژی قیامت لای خودا وه ک چاو بهیه کدادانیک یا له ووهش که متره. به راستی خودا توانایه و ده سه لاتی به سمر هه موو شتیکدا همیه.

﴿ أَلَمْ يَرُوا إِلَى الظَّيْرِ مُسْعَرَتٍ فِي جَوَّ السَّكَمَاءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذَّاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴾^{۷۹} النحل:

واتا: نایا سهیری پهلهور ناکمن له بوشایی ناسماندا رام کراون و کمس به تاسمانهوه راگیریان ناکات خودا نهی. لم دهسهلاتهدا زور نیشانهی گهورهی و توانایی خودا همیه بۆ قهومی که باوهپیان به خودا ههی.

نهک تمنیا نهوه، بەلکو مرۆڤ لە ریتی هەسته وەرەکانی لاشمی نه و پەیمانی بیر دیتهوه که خودا لە گەل روح / نه فسی نهودا بەستویتە.

۵- لە هەموو پەرستشەکان (نویز و رۆژزوو و زەکات و حج) هەر يەکە لە جەستەو روح / نه فس به رۆلی خۆیان ھەلەستن، لە رپووی شەرعییەوە پەرستش درووستە، ئەگەر بە لاشە ئەنجامى بىدھىن نەگەر روح و نه فسیش كەمەرخەم بن، بەلام بە پیچەوانەوه نایتت.

۶- گومان لەوهدا نیه کە سوودى نیوان نه فس و لاشە سوودىنىکى ئالوگۇرە و نه فس بە هەول و كۆششىلە بەرز دېيتمەوە کە لاشە تىيدا بەشدارى دەکات، وەك شەو نویز و رۆژزوو. ھەروەها بەرزبۇونەوهى نه فس سوودى زۆرى بۆ لاشە همیه، لە ریتی بەرزکەرنەوهى ئاستى بەرگىر لەش و كەم كەرنەوهى رپىزەت توшибۇن بە جەلتى دل و مىشك و دواختىنى پىرى.

۷- دواى مردنى مرۆڤ و جىابونەوهى روح، شەريعەت بۇمان دىيارىدەکات کە چۈن مامەلەتى رپىز لە گەل لاشەدا بىكەين و بۆ ژيانى ئايىندە ئامادەتى بىكەين، دەشورىت تا لەسەر دەستنۇيىز بىتت و، لە كەنەتكى سېپى پاك دەپىچىرت و نویزى لەسەر دەكىرت و، لە ئامادەبۇونى لاشەدا دوعاى رەحىمەتى بۆ دەكىرت و، رووەو قىبلە دەنیزىرت.

۸- لە كاتى زىندوبۇونەوهدا، مرۆڤ بە روح و نه فس و لاشەوە حەشر دەكىرت و، لەسەر تاوانەکانى نه فس و ئەندامەکانى لەش لېتىچىنەوهى لە گەل دەكىرت و، وەك بۇونىتكى يەكگەرتۇو بە پاداشت يان سزا حۆكم دەدرىت.

ئه و ههشت خاللۇ، چەندانى دىش، جەخت لەسىر پەيوندى نىوان لاشو روح دەكەنمه و، نەك بە تەنبا وەك پەيوندىكى ھۆكارى، بەلكو لمبەر ئەمەي لاش رپووكارى روحە، كە هيچ شىتىكى دەريارە نازانىن:

﴿ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَنْتَ رَبِّيْ وَمَا أُوتِنَّشُ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴾ الإسراء: ٨٥

واتا: روح لە مەخلوقانى كە بە ئەمرو فەرمانى خودايى من پەيدابۇن و، ھەر خودا خۆى ئەزانى چىيە، ئىۋە ئەندازەتىكى كەم نەبىن زانىيارىتان پىتەدراوه، دىيارە عەقلى ماددىي كەمۇ كورپى ئىۋە پەي بە شتى نا مەحدوود ناباۋ نايىزانى.

تا ئەو ئاستىمى كە دەتوانىن بلىين: ھەرچى بەسىر روحدا دىت لە لاشدا دەردەكەويت [...لىتقرأا...].

﴿ إِذَا يُتْسَلَى عَلَيْهِمْ يَخْرُونَ لِلأَذْقَانِ سُجَّدًا ﴾ الإسراء: ١٠٧

واتا: كاتىن كە قورئانىيان بەسىردا بخوتىرىتەوە بە روودا ئەكمۇن و سوجەد بۆ خوا دەبن.

﴿ وَيَخْرُونَ لِلأَذْقَانِ يَكْتُونَ وَبَرِيزِدُهُمْ خُشُوعًا ﴾ الإسراء: ١٠٩

واتا: بە روودا دەكمۇن و دەگرىن و بىستىنى قورئان ترسىيان لە خودا زىاد دەكات. پاك و بىنگەردى بۆ پەرومەد گارم!

ھەروەها گوتىم...

ئەگەر چى قورئانى پېرۇزىش لە ھەندىك شوئىندا بە شىوهى جىا جىا باسى لاشو روح و نەفس دەكات:

﴿ إِذَا لَمْ يَرِكَ لِلْمَلَائِكَةَ إِنِّي خَلَقْتُ شَرَّا مِنْ طِينٍ ﴾ ص: ٧١

واتا: خواي تۆ بە فريشته كانى و تە من ئىنسانى دروست ئەكم لە گل.

﴿ وَنَفِيسٌ وَمَا سَوَّنَهَا ﴾ الثىرس: ٧

واتا: سوئىند بە نەفسى ئادەمىزاد و بەمۇ خوايمى واي دروست كە ئامادەي كەدووھ بۆ ھەممۇ سىفەت و كىدارەكانى.

﴿ وَيَسْتَأْنِدُكَ عَنِ الرُّوحِ ﴾ ﴿ الإِسْرَاءُ : ٨٥﴾

واتا: لە بارەی رۆحەوە لىت ئەپرسن كە چى يە؟

بەلام خودا كاتىك باسى مروف دەكتات يان گفتۇگۇي لەگەلدا دەكتات، وەك بۇونەوەرنىكى تەواوى يەكىرىتوو تەماشاي دەكتات، ھەر لە رۆژى پەيمانەكە تا ئەو رۆژەي بە ديدارى خودا دەگەين و بە نەمرى لە ژيانەكەي تردا دەزىن:

﴿ يَتَأَيَّهَا إِلَيْنَاهُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَذَّابًا فَمُلَاقِيهِ ﴾ ﴿ الاشتاقاقُ : ٦﴾

واتا: تۆ ئەي ئادەمىزاد لەو رۆژەدا بە پەلە ئەرۇى بۆ لاي خوات خوت و پىنى ئەگەيت.

﴿ لَقَدْ خَلَقْنَا إِلَيْنَاهُ كَبِيرًا ﴾ ﴿ الْبَلْدَ : ٤﴾

واتا: ئىئىمە بىراستى، ئادەمىزادمان لە ھەممۇ ژيانى لە ماندويمىتى و ئەرك دروستكىردووه.

جياكىردىنەوەي پىكھاتەكانى مروف لە يەكترو، دانانى ھەندىيەكىان بە جەوهەرى (رۆح) ھەندىيەكىان بە لاۋەكى (لاشە) و ھەندىيەكىان بە ھۆكاري پېۋەندى نىوان دووھەكى تر (نەفس)، ئەممە يە سەرچاھى تىڭىل بۇونەكە. لەبەر ئەمە پۇيىستە دىيدو بۆچۈونمان دەربارە مروف دووبىارە دايىرىزىنەمەوە وەك بۇونىكى يەكىرىتوو سەيرى بىكەين. ئەگەر لەمە تىبىگەين دەتوانىن وىتنى پەيونىدى نىوان بایۆلۈجىاي لاشەو رۆحانىيەت و ھەست و رەفتارەكان بە ئاسايى بىكەين.

گومان لەمە دانىيە كە ئىسلام لە دىدە تەواو و گشتىگىرەيدا تاكە، چونكە ئەمە يەھودىيەت و مەسيحىيەتەي لەبەر دەستمان دايە، بە سوکى سەيرى لاشەو ئارەزوەكانى دەكەن و، وايدەبىنن كە رېزگار بۇون لە ژيانەكەي تر بۆ رۆح بەدى نايەت مەگەر لاشەي تاوانبار بە لاشەيەكى بىتاوان نەگۈزەرىتىمە.

ھەروەها ئايىنى ھىندۇسى و ئايىنەكانى رۆژھەلاتى دورى وايدەبىنن كە حەقيقتى مروف تەنبا رۆحەو بەختمەرى گۇورە رېزگار بۇونى رۆحە لە لاشە

پیس و پیوهندی کردنیهتی به روحی گشتی، ههروهک چون دلوبی ثاو ده گهریتهوه بو دریا.

هاورینکم گوتی:

له باسی حموتم (حقیقتی خودی مرؤفایهتی) باسی ئهودت کردووه که زانا و فهیله سوفه باوهرداره کان جهخت له سمر ئهوده ده کەنهوه که ئهود زمانه کارق کیمیاییه کانه کانی میشک به هۆیهوه له گمل يه کتردا پیوهندی ده کمن، ناتوانن هسته مرؤفایهتی و روحیه کان و ره فتاره کانمان بو بینیته بون، له ده شمهوه ئهودیان هەلینجاوه که پیوسته هست و ره فتار سەرچاوهیه کی ناما ددیان هەبیت، چون بده رازی دەبین که چمند دلوبیکی ماددهی کیمیایی وەک (سیرۆ تۆنین بان دۆپامین) بەرپرس بن له هسته روحیه کانمان، تەنیا له بەر ئهودی چمند باز نمیه کی کاره بایان له میشکدا چالاک کردووه؟

وەلامی هاورینکم داوه گوتم :

له دا له گەلت هاورام که گوئزه روه کیمیاییه کان و بازنه کارو کیمیاییه کانی میشک سەرچاوهی بەرزی هست و ره فتاره کان نین.

له پاستیدا لىکولینهوهی زانستی بو پیوهندی نیوان بایولۇ جیاو دینداری، واتای گەران نییه بە دواي سەرچاوهی بەرز (خودی مرؤفایهتی)، چونکە ئهود رولى زانستی دەرروونناسی و دینداریه، بەلام ئېمە بە دواي خالى پیوهندی نیوان خودی مرؤفایهتی (نه فس / روح) و لاشەدا ده گەریین، واتە هسته شاراوه کانی ناو خود پیوسته له بىی میشکەوه وەربىگىر درىن تا مرۆڤ هەستیان پېیکات.

ئەمە له نەخۆشانەدا هست پىتەکەین کە بە هۆکارىك له هۆکاره کان تووشى له هۆشچۈون دەبن و، کاتىڭ دىننەوه هۆش خۆيان نازانن هەستەوەرە کانیان له کاتى له هۆشچۈوندا چیان کردووه.

هاورینکم گوتی:

نه گهر ئه گەرئىك بۇ بۇونى دامەزراويمىكى جىنات Genetic Networks لە لاي ھەندىئىك مروققىت ھەبىت، كە لاشەيان وا لىدەكەت تواناى پەيوندى كىرىنى ھەبىت لە گەمل رۆحيان، ئەوا تەنبا لە لاي پىغەمبەران و ئەولىاي خوا بەم شىۋىيەمە، چونكە لاشە ئەوان لە لاشە خەلکى ئاسايى جىاوازە! ئەوان ئامادەكراون تا لە گەمل جىهانى غەيدا لە پەيوندى دابن.

بە ھاپىئەمم گوت:

گومان لەودا نىيە كە لاشە پىغەمبەران و ئەولىاكان تواناىيەكى بەرزترى ھەمە لە پەيوندىكىرىدەن بە جىهانى غەيدىب، لىتكۈلىنەوە زانستىيە كان كە لەسەر راھىب و خوا پەرسەكان ئەنجام دراون ئەمەيان سەلماندوو، ھەروەك چۈن كەتىبەكانى سىرىھى پىغەمبەرى خوا (صلى الله عليه وسلم) باسى ئەويان كەرددوو كە وەھى (پەيوندى خەودى مروققايەتى بە جىهانى غەيدىب) چەند لەسەر لاشە پىغەمبەرى خوا (صلى الله عليه وسلم) قورس بۇوه.

بەلام ئەوه واتاي ئەوه ناگەيدىت كە پەيوندى لە نىوان (خەودى مروققايەتى نا ماددى) و نىوان لاشە مروققايەتى لە لاي ھەموو كەسىك نەبىت.

هاپىئەمم رەخنەي گرت و گوتى:

بۇچى دەبىت بە دواى پەيوندى نىوان بايۆلۈجيائى ماددى و ھەست و رۆحانىيەتەكاندا بىگەرىيەن؟! ئايا خودا بە تەنبا بىكىرى حەقىقى پشت ھۆكارەكان نىيە؟! ئايا زانايانى ئۆممەت ھەمۇويان كۆپا نىن لەسەر ئەوهى كە خودا ھەموو جارىك كىدار بە بىن ھۆكار دەخولقىنېت، ئەو واتايەشيان بەو دەستەوازەيە دەرىپىر يە كە دەلىن، چەقۇ نابېرىت، بەلام خودا ھەموو جارىك سىفەتى بېرىن بەبەر تىئىرى چەقۇدا دەكەت، ئايا ئەمە بېرىۋاھەرى ئىئەن نىيە؟!

ئەمە ئەوه دە گەينىت كە بۇونى پىرىدىكى پەيوندى لە نىوان لاشە و رۆح / نەفس پىۋىست نىيە. چونكە خودا كە تواناى ئەوهى ھەمە بەبىن يارىدە ئامراز كىدار بخولقىنېت، ئاواش تواناى ئەوهى ھەمە كە ھەست لە مروققىدا بەبىن يارىدە ئامراز ھەللىقىنېت.

پاشان هاورینکم گوتی:

من جارنکیان گوئم له تو بمو که دهتگوت پهیوندی نیوان هۆکار و دهرنجمام
حەتمیبیو، هیرشت دهکرد سەر جیاکردنەوەیان و، دهتگوت کە ئەو کاره دەمانکاتە
گاللەجارپی جیهانی پېشکەوتتوو، ئەو کات زۆر لیت دلگران بوم، بۆیە ئەو
ھەله دەقۇزمەوە دلىنیات دەکەمەوە کە ئەو جیهاندی باسى دەکەی بە پېمەری
مروۋایەتی و ئايىنیبیه کان زۆر دواکەوتودە، پېویست ناکات گرنگى بە بۆچۈنى
بەمین، بىلکو پېویستە خۆمان لەم گرىقى كەم و كورتىبىه پزگار بىكەين، كە چەند
سەدەيە کە پېمەر دەنائىن!

لە هەلچۈونى هاورینکەم کە مەکرەمەوە پېم گوت:

دواى ئەوهى گۆيىستى ھەمەو ئەو قسانەت بوم، ئىستا دلىنام کە هۆکارى
نەخۆشى ئومەمەتەنان پشتگۈز خىتنى پهیوندی نیوان هۆ و ئەنجامە، ئەمە
سەرەرای جەختىرىنەوە ئىسلام لەسەر رېزگىتن لە ياسا گەردوونىيە کان.

موسلمانان واپىان لە گىرتىنەبەرى ھۆکارەکان ھەنداوە، بە بىانووی ئەوهى کە
خودا بىكەرى ھەمەو كەدارىنکە، ئىتر دەرەنjamە كە ئەو حالە خراپىيە کە
جیهانى ئىسلامى پېيىگە يىشتووە.

كاتىنک پېشموا غەزالى باسى پرسى كارىگەرى ھۆکارەکان دەكت، جەخت
لەسەر ئەوهى دەكتەوە کە خودا توانايى كەدارى لە ناو ھۆکارەکاندا دانادە، تا ئەو
ئاستەي کە راستە كە ئەوهى باوەرەمان بەوهە ھەبىت کە چەقۇ دەبرىت، سەرەرای
ئەوهى كەدارى بىرىنە كە بە توانا و يىستى خودا ئەنjam دەدرىت.

سەرەرای ئەوهىش، ھەندىنک لە زانايانى بىرۇباوەرى ئىسلامىي ئەم سەرددەمە،
دواى ئەوهى راي ئىمامى غەزالى باس دەكەن، بە باشىشى دادەتىن و، وايدەبىنن
کە لە گەلل عەقل و واقىعدا دەگۈنچىت، بەلام دىسان دەگەرینەوە سەر ئەوهى
کە بىرۇباوەرى ئەھلى سوئە و جەمماعە، ئەوهى کە ھۆکارەکان كارناكەن!! و
چەقۇ نابىرىت، وادەزانن کە جەلە لەم قىسىمە لە رەھابى توانا و كەدارى خودابى

که مده کاته و، به مهش له تمواوی یه کخواپه رستی و تمواوی به پاک را گرتی
خودا کم دهیته و!

یه کیک له نیشانه کانی گرنگیدانی خودا به هۆکاره کان ئوهیه، که کردوویه تی
بەنامرازی جىبەجىتکردنی فرمانه خوداییه کەدی بېه (گۇن) بۇ خلق کردنی ھەمو شتىك،
بۇ نموونه ژیان لە سەر ھەسارەتی زھوی بە وشەی (گۇن) دروست بۇوه، بەلام
پیوستى بە ئامادە کردنی زھوی ھەبۇوه (الله رېئى یاسا سرووشتىھ کان) بۇ
پیشوازى کردن له ژیان بە درىزمايى ھەشت مiliar سال.

ھەروھا خودا ھەممو مرۇقىتىکى بە وشەی (گۇن) خلق کردوووه، بەلام
جىبەجىتکردنی ئەم فەرمانە خوداییه لە رېئى جوتبوونى دايىك و باوكمانەوە و
پاشان مانەوەمان بۇ ماوهى نۇز مانگ لە ناو سکى دايىكماندا جىبەجىتکردوووه.
تەنانەت خودا خۆیشى پىتىمان دە فەرمۇتى کە هۆکاره کان لە بەرپیوه بەردىنى گەردۇوندا
بە کاردىنیت:

﴿ وَرَزَّانَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَرَّكًا فَأَنْبَتَنَا بِهِ، جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ ﴾ ق: ۹

خودا بە ناو كشتوكاڭ دىنیتىه بۇون، سەرەتاي ئوهى کە دەتوانىت بە بى
ھۆکارىش ئەو کاره ئەنجام بىدات.

بەرددوام بۇوم و بە ھاوارىتكەمم گوت:

نوكىلىكىردن لە كاريگەرى ھۆکاره کان کە خودا خۆى دايىناون، وەك گەمورە
فەيلەسۋى يېباوەر دېقىد ھيوم لە ھەندىرى رووھە دېتە بەرچاوم، چۈنكە ئەو
يېباوەرە نكۆلى لەوە دەكتات کە گەردوون سىستەمەتىكى ھەيت و وايدەبىنیت
کە گەردوون لە ژىز كاريگەرى ھىچ ياسايدىك نىيەو، ئەو پەيرھوی كردنەي
گەردوون بۇ سىستەمەتىكى ديارىكراو بە عادەت دادەنتىت! ئەمەش پېڭ ئەو
قسەيدىيە کە ھەندىتك لە زانايانى عەقىدە و بىرۋىباوەر ئىسلامىي دەيىكەن.

قسەكانتىم دەريارەت ئەو خالى بە ھەلۇنىتىكى پىشەواي باوەرداران عومەرەتى
كۈپى خەتاب كۆتۈلى پىدىنەم، كاتىتك دەريارەت بابەتك پرسىيارى لە پىباۋىك

کرد، پیاوەکەش بە تەقوا و خشوعەوە گوتى: خودا دەزانىت.

عومەرىش گۆچانىكى پىداكىشاو پىيى فەرمۇو: من دەريارەز زانستى خودا پرسىارت لىناكەم، بەلکو دەريارەز زانستى خۆت پرسىارت لىنەكەم.

ئا ئەمە بارودۇخى ئىئمەيد، كاتىك لە ياساكانى گەردوون دەكۆلىنەوە پىویستە بەو زانستوھە پەيوەست بىن کە خودا فيرى كەردووين و، وىستى خودا و تواناي رەھاى خودا نەكەينە بىيانوو بۇ نكۆلىكىردن لە ياسا گەردوونىيەكان. هەروەك چۈن پىویست ناکات لە ھەولۇمان بۇ بە پاڭراڭتنى خودا نكۆلى لە ھۆكارەكان و ياسا سرووشتىيەكان بىكەين و، واپازانىن کە ئەمە تمواھتى بە پاڭ دانانى خودايد، بەلکو پىویستە سەرچاوهى ھەممۇ پرسە غەيبييەكان قورئانى پيرۇز و سوننەتى دروست بىت.

هاورپىكەم گوتى:

ھەروەها من ئەو قىسىمەشت رەتىدەكەمەوە كە دەلىنى خودا ئامادەمىي وەرگرتنى چەمكە ئايىننېيەكانمان تىندا دادەنیت و ئەو ئامادەمەيش لە كەسىكەوە بۇ كەسىكى تر جياوازە. ھەروەها ئەو قىسىمەشت رەتىدەكەمەوە كە دەلىنى ژىنگە رۆلى لە وەرگرتنى ئەو چەمكانە ھەيدە، من دىلىيات دەكەمەوە كە ھېچ جياوازى نېيە لە نىوان ئەوهى مەرۋە لە خىزانىكى ئايىن پەرورە گەورە بىبىت يان لە خىزانىكى نا پەيوەست، باوھە بە خىشىكى خودايدەو، خودا بەھەر كەسىكى دەبەخشىت كە رپوھو حق و حەقىقت بىرات.

ئەم قىسىمەي تو لە دادگەرى خوداىي كەمەدەكتەمەوە، كەممۇ كورپىيەكى گەورە لە بىرۇياورەدا دروست دەكات!

بە هاورپىكەم گوت:

باسى ئەوهمان كرد كە خودا فيترەتى دىندارى لە ناخماندا داناوهو، بۇ ئەو قىسىمەش بەلگەي ئايىنى و زانستىمان ھېتايىھەو، ھەروەها ھېچ كەسىكى دادگەر نكۆلى لە رۆلى ژىنگەو پەرورەدە ناکات لە دەستگەرتن بە چەمكە ئايىننېيەكان

و، له گەل داد گەربى خودايىشدا تېكنا گىرىت. چونكە خودا له ئىمە زاناتره بە ئامادەيمان و، گومانىش لەودا نىيە كە ئەو ئامادەيمە لە كاتى حەشر و حىسايىشدا لەبرچاوا دە گىرىت، چونكە داد گەربى خودايى لەودا نىيە كە ھەموو مروقە كان بە يەك پىوھر بېئورىن، بەلکو لەودايە كە ھەريە كەمان بەپىنى ئەو بارودۇخەى لېيىچىنهوهى لە گەلدا بىكىت كە خودا تىيىدا درووستىكىردووه.

دواى ئەوهى ھاوارپىكەم لەو رەخنانەى تەواو بۇو كە تايىبەت بۇون بە عەقىدە و بېرىۋاوهەر، چووه سەر ھېرىش كردە سەر زانىيانى گۈنگىيدەر بە پەيوەندى نىوان ھەستە رۆحىيەكان و بايۆلۈچياو، تەنانەت ئەوانەش كە قىسى ئەوان دە گوازنهوه، گوتى:

۱- تو بە دلىيائىمە دەزانى كە زانا يېباوهە ماددىيگەراكان دان بە هيچ بەھايە كى رەشتىدا نانىن! لەبەر ئەوهى لە لىكۆلىنەوهەكانياندا راستى و دەستپاڭى و شەرف پەيرەو ناكەن و پەنا دەبەنە بەر فەرفىئل.

۲- ئەو فىتلبازانە لە چەند بىنچىنەيە كەوه دەست بە لىكۆلىنەوهەكانييان دەكەن كە باومەريان پىيان ھەيە، لەوانە، ئەوهى كە پەرسەندىنى داروينى حەقىقەتەو، مېشىكى ماددى بىرىتىيە لە خۇودى مروق، كە دەبۇو بە لىكۆلىنەوهەكانياندا بى هيچ چەمكىتىكى پىشۇخت دەستپېكەن.

۳- ئەو ماددىيگەرايانە بە دواى بىنچىنەي ماددى ھەست و بېرىۋاوهەكاندا دە گەرپىن، ئامانجيان ئەوهى كە بىسەلمىتنى مروق جىڭ لە مادده هيچى تر نىيە، هيچ باكىان بەوهش نىيە كە ئەو دەرنجامانەش بىشىۋىن كە پىنى دە گەين، لە سەر گەردىلەيەك بالەخانەيەك لە فەرفىئل بىنیات بنىن، بۇ ئەوهى بۆچۈونە ماددىيەكاني پىشۇريان بىسەلمىتنى، پاشان وەك مەر سەيرى ئىمە دەكەن، لە رېيى كىتىبەكانيان ئەو دەرنجامانەمان بۇ دەخەنەرۇو وەك ئەوهى ئىمە سەر لە هيچ دەرنەكەين.

۴- مامەلە كەدن لە گەل نووسىنى ئەوانە، بە شىكىرنەوەو، رەخنە گىرتىن نايىت، يان بە ھاوارپۇون لە گەل راستىيەكانيان و رەتكىرنەوهى ئەوهى بەھەلەي دەبىنин. بەلکو مامەلەي درووست بىرىتىيە لە رەتكىرنەوهى تەواوى بانگەشە ماددىيەكانيان،

پاشان بەلگەھینانەوە لەسەر ئەو رەتكىرىدەنەوەيەو، پاشان ھەولدان بۇ پىشىكەشىركەدنى راي راستىرىن. پىيوىست ناکات قىسىم كانيان دابىزىنەوە يان بۇي زىاد بكمىين، تا روويان جوان دەرىكمۈت.

۵- پىم وايد كە لەوددا لە گەلەم ھاواراي كە رۆح لاشە بەپىوه دەبات، لەبەر ئەوە پىيوىستە لېكۆلىنىمەوە زانستى لە رۆحەمە دەستپېيكەت. بەلام ئەو فىلبازانە لە رېبازى زانستى لاددىن و لېكۆلىنىمەوە كەميان لە خوارەمە بۇ سەرەمە دەستپېىدەكەن، لە مادده (بايۆلۈجىا) بۇ رۆح. لەبەر ئەوە راستە كە ئەوەيە كە زانست پرسى ھەستە رۆحىيە كان بۇ ئايىن جىبەتلىيەت.

وەلامى ھاوارىكەمم دايەمە گۇوتىم:

۱- ئەدو خالانى باست كىرىن، لەسەرم پىيوىست دەكەن كە خالىنگى تەۋەرەمى لە رېبازى بىركرىدەنەوە زانستى چۈن بىكەمەمە، بەلگۇ زۆر نارپۇنى چۈن بىكەتەمە: پىيوىستە جىاوازى بكمىين لە نىوان دەرنىجامى ئەرى و نەرى بۇ ھەندىيەك چەمكى زىزەر لېكۆلىنىمەوە، لە گەل لېكىدانەوە بۇ ئەو دەرنىجامانە و دانانىيان لە لايەنى فيكىرى.

ئەمە بە نموونەيمەك چۈن دەنەمە: زانست سەلماندۇرۇيەتى كە پەيوندى نىوان ناوهنەدە دەمارە جىاوازەكانى مىشكى ئافەت بە خورتە لە پەيوندى نىوان ئەو ناوهنەدانە لە مىشكى پىاودا، ئەمە راستىيەكى زانستىيە، كە لايەنگرانى ئافەتەن FEMINISTS وەريانگرتووە ئەو دەرنىjamamەيان دەرھىنداوە كە پەيوندى نىوان ناوهنەدانى بىياردان و ناوهنە ھەستىيەكان دا لە ئافەت و دەكتات لە كاتى بىيارداندا لايەنى مەرقىيەتى لەبەرچاو بىگىرت، واتە دىدى ئافەت گشتىگىرترە لە دىدى پىاوا. هەرجى بانگەشە كەرانى لايەنگرانى پىاوانن MUSCULINISTS لە ھەمان راستى زانستى ئەو دەرنىjamamەيان دەرھىنداوە كە ھەست و سۆز و كاردانەوەكان سەر لە ئافەت تىيىكىدەدەن و وادەكەن بىيارەكانى درووست نەبن.

سبحان الله! ھەمان راستى زانستى بۇ سەلماندى دوو بۇچۇنى دژ يەك بەكارھىنراوە.

ئەگەر بىگەرىيىنهو بۇ پرسە سەرەكىيەكەمان، دەبىنин كە زانست ژمارەيەك چەمك و پەيوەندى لە نىوان ئايىن و بايۆلۈجيا سەلماندوووه (كە لە هەردوو باسى پىتىجەم و شەشەم باسمان كرد) و لىتكۆلەران بەرامبەر ئەم چەمكانە يەكتىك لە دوو ھەملۈستە دەز يەكەكەيان گىرتۇتە بەر:

- ماددىيگەرا كان بە بەلگەي ئەوهى دادەنин كە ماددە بىرىتىيە لە خۇودى مەرۋاپايەتى و، پىوېستمان بە بۇونىكى غەبىبى (وەك رۆح) نىيە بۇ لىتكۆلەيىنهوەي ھەستى رۆحى مەرۋاپى و دامەزراوهى رەوشتى، لەو بوارەشا چەند كىتىپىكىان داناوه.

- دىندارەكانىش بە بەلگەي ئەوهى دادەنин كە خودا فىتىرەتى ئايىن و رەوشتى لە مىشىكى مەرۋە و دى ئىن ئەمى داناوه، ئەم چەمكانە بە پەدى نىوان رۆح و لاشە دەزانن و لەو بوارەشا چەند كىتىپىكىان داناوه.

لەبىر ئەوه پىوېست ناكات لىتكۆلەرى بابەتىي و داد گەر چەمكە زانستىيەكان رەت بىكەتەو ئەگەر لە گەل بىرۇباوەريدا نەھاتەوە، بەلکو پىوېستە لەو چەمكانە بىكۆلىتەوەو لە شۇنى فىكىرى گۈنجاودا دايىان بنىت.

۲- ئەگەر ھەندىيەك لە ماددىيگەرا كانىش لە چەند چەمكى پىشوهخت دەستپېپىكەن، بەلام ئەوه خاسىيەتى ھەممويان نىيە، ئەوهتا ئەنتۆنى فلو شۇنى بەلگە دەكەۋىت جا بۇ ھەر كۆننى بىبات، و بەرھە ئەوهى بىد كە خودايىك ھەمە.

بە داخەوەم كە دەلىم دەستپېپىكەن لە چەمكى پىشوهخت كە لەوانەيە پىتچەوانەي ئەوهش بىت كە ئايىن و زانست لە سەرين، بۇتە خاسىيەتى خۇودى زۇر لە دىندارەكان! لەو چەمكانەش، ئەوهى كە دەلىن مەحالە بە خەيالىش و ئىتاي پەيوەندىيەكى ھۆكاري نىوان لاشمۇ رۆحانىيەتكان بىكىت. ھەروھە ئەوهى كە دەلىن جىاوازى ئاماھى خەلک بۇ وەرگىتنى چەمكە ئايىنىيەكان لە گەل داد گەرى خودايىدا تىنکە گىرىت.

يەكىكى تر لەو چەمكە پىشوهختانە، ھەۋماز كەنەنە ھەممو بىباوەرانە بەوهى كە بىن كەپامەت و درۆزىن و فيلبازان، لەكاتىكدا كە ئىئمە ھاۋپابۇين لەسەر

ئوهی که دامه زراوهی رهشته دامه زراوهی کی فیتریمه پیش ئایینه کان بونی ههبووه، بویه ناییت وابزانین که بیباوهران له بؤشاییه کی بی رهشیدا دهژین!

۲- لهودا له گهله هاورام که خودی مرؤفایه تی لاشه ئاراسته دهکات، بهلام ئومه ئوه ناگههینت که لیکولینهوهی زانستی پیوسته به تهنا لهوه دهستپیکات. بهلکو ریبازی زانستی ری بهوه دهداش که لیکولینهوه له سرهوه بز خواروه، يان له خواروه بز سرهوه دهستپیکات. ئوه سی کتیبهی له ژیر ناوونیشانی (ناونده کانی دینداری له میشکدا) خستومانه تهروو همردوو ریبازه کی لیکولینهوهیان تیدایه.

هاورپی نازیزم...

هیوادارم ولامه کانم بیزارت نه کمن.

ئندازهی رهتکردنوهی چەمکه کانی ماد دیگەرا کانتان ده زانم و، هو کاره کانیشی ده زانم، بهلام پیوسته نه خلیسکتین بز تۆمت و ناو زپاندنی تایبەتى، به تایبەتى که ئوه شیوازه زۆر له ھیزى بهلگە کانمان کە مەدە کاتهوه، بویه پیوسته دهست بهو شیوازه بگرین که قورئانى پیروز بزی دیارى کردوين.

﴿أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَدِلْهُم بِإِلَيْتِي هَيْ أَحْسَنُ
إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ، وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهَتَّمِينَ﴾ النحل: ۱۲۵

واتا: خەلک بانگ بکه بز پىنگاي خوداو بز ئىسلام بون به شیوهىن کە موافقى عەقل و هوشى ساغ بىت، واته بز زانا به دليلى کە قەناعەتى بىن بکا و بز نەزان به شیوهىن که لىنى حالى بىن و بچىتە دلىمە. هەروهە ئامۇزگارىيەك کە جوان بىن و دلىان نەرم بکات و پایان بکىشى بز ئىسلام نەك دلىان بىندار بکات و له حەق دوور بکەوندۇدە. باش قسمى له گەلل بکەي، رايىكىشى بز چاکمۇ دوورى بخەيتەوە له خراپە. بىن گومان خوداى تو زاناتەرە کە كىن له پىنى راست لائەداو کىن پىنگاي راست ئەگرىتە بەر.

ئەو ماھىيە سەردهمى زانست ھەلىتكى زېرىنە بۇ ناساندى خودا بە خەلک، چونكە ئىستا ھەممۇ جىهان گرنگى بە زانست دەدات، ئەۋەتا كىتىبىكى وەك (مېزروويەكى كورتى كات) ئى ستيفن ھۆكينگ، كە باسى درووستبۇونى گەردون دەكت، پە فرۇشتىرىن كىتىبى مېزروو بە رېزە دانمەك بۇ ھەر ۵۰۰ مەرۇقىكى سەر زۇمى. ھەرەها بەرناમە تەلە فزىونى (گەردون) كە كارل ساگان ئامادە دەكىد بە پېيىنه رتىرىن بەرناມە مېزروو دادەنرىت. ھەرەها ئەو كىتىبانى باسى پەيوهندى نىوان ئايىن و جىنات و مىشك دەكەن لە پە فرۇشتىرىن كىتىبەكانن THE BEST SELLERS.

زانست ئەو زمانىيە كە مەرۇقى سەدەي بىست و يەك لە ھەممۇ ولاٽانى جىهان تىيدەگەن، پاك و بىنگەردى بۇ ئەو خوايمى پېش چواردە سەدە ئەۋەي بى راگەياندۇوين.

﴿ سَرِّيْهُمْ ءَايَتَنَا فِي الْأَدَافِقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحُقُّ أَوَّلَمْ يَكْفِ بِرِبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴾ نصلت: ۵۳

واتا: ئىمە لەمەپاش بەلگەمۇ نىشانەكانى خۆمانيان لە جىهان و لە نەفسى خۆيانا پىشان ئەدەين تا بۇيان دەركەۋى قورئان راستمو كەلامى خوايمو لە خواوه ھاتۇوته خوار بۇ پىغەمبەر. ئاخۇ بەس نىھ بۇ ئادەمىزاز بۇ گىزىانەوهى لە گۇناھو لە بى فەرمانىي خوا ئەمە كە خواي تۆ ئاگاى لە ھەممۇ شتى ھەمە؟

دەكىرى ئەۋەي باسمان كرد، كە لە گۇفارى (تايىم) ئەمرىكى نوسراوه، دەربارە گۇرپانى ھەلۈستى ئەنتقىنى فلو ولامى راستەخۆ بىت بۇ ئەو ئايەتە. گۇفارەكە نۇرسىيەتى: (اللەھ رەرووی دۆزىنەوە سەرسوھىنەرەكان كە زانستى نوى پىيىگەيشتۇرۇ، ئەۋەي كە خودايەك ھەمە).

ھاوريتىكەم...

پىوست ناکات ھەلۈستى دىندارەكان بەرامبەر ئەۋەي زانست پىيى دەگات رەتكىردنەوە بىت، رەتكىردنەوەي ھەرچى پىچەوانەي تىنگەيشتىنيانە، بەتايمەت كە

ئیمه لەم قۇناغە ژیارستانىيەدا لە بەدەستەتەنی زانست و زانیارىدا كەمەتەرخەمین. مۇسلمانان كە دەقى پیرۆز و پارىزراویان ھەمە (قورئانى پیرۆز و سووننەتى پىغەمبەر)، ئەوه بەرسىيارىيەتىكى گەورەيە لە گەردەنیاندا، كە لەسەرىان پىویست دەكتات عەقلیان بەكار يېنن بۇ تىڭەيشتنى دەقە خودا يەكەن كە مەبەست لېيان ئەۋەيە لە گەل دەرەنچامە زانستى و ژیارستانىيەكاندا يېنەوە، تا مروۋاپايدىتى لە پىنى ئەوهە بىزانن كە خودا حەقدە.

ئەگەر ئیمه لەم سەرددەمە ھاوچەرخەدا، سەرەرای توانامان بىتوانانىن لەوەي كە سەركەردايەتى مروۋاپايدىتى بىكەين لە پىنگاى زانستدا، ئەوه بەلايدىنى كەمەدە با لە دۆزىنەوە كان سودەند بىن، چۈنكە دانالىي ونبوي باوھەدارە و لە هەر كۆئى دۆزىيەوە لە ھەموو كەس زىاتر شايەنەتى.

لە راستىدا ئايەتەكانى قورئانى پیرۆز وەك شىلەي گۆل وان، پىویستە ھەنگ ھەولىنىكى زۆر بىدات تا دەيكاتە ھەنگۈنىنىكى پاك و شىفابەخش. بەلام بانگەشەكەدنى ئەوهى كە زانست تايىەتە بە خۆمان، تەنبا لەبەر ئەوهى دەقى پیرۆزمان ھەمەو بە بىن ھەولۇدان بۇ تىڭەيشتن و گۈنچاندى ژیارستانىانەي ئەوه ھەلەيەكى گەورەيە. ھەروەها داخستنى دەرگا لەسەر عەقل بەوهى كە ھەرچى دەيلىن لە خانەي بىرۇباوھەدايدۇ ناكىرى قىسى لەسەر بىكىت و كە لە راستىشدا وا نىيە، ئەوه ھەلەيەكى گەورەتە.

نایىت لەو سەرددەمەدا پیرۆزى بىھىنە ئەوهى مۇسلمانانى سەرددەمانى پىشى گۇتۇريانە، ھەروەك چۈن لە سەدەكانى ناوهراستىدا كلىسا كەرى و، وابزانىن قىسى نەوان حەقىقتى رەھايەو، لە كۆر و دايىشتىنەكانماندا بە شانازىيەوە باسى قىسە گەلىتكى بىكىت كە پىویستى بە سەرنج و تىڭەيشتنى دووبارە ھەمە.

ئیمه بەم شىوازە گفتۇگۇ لە گەل خۆمان دەكەين و بە قىسە كانى خۆمان مەست دەبىن، لە كاتىتكىدا كە جىيەن و زانست بە جىيەن دىلىن و ھىچ گرنگى بە زانىارىيەكانمان نادەن. ئەو زانىارىيەنەي مروۋاپايدىتى كە زانىارىيەكانمان ھەمە، بەلام كانىيەكەمان شلوى كەدووە و ئاوهكەمان پىس كەدووە، ولا حول ولا قوه الا بالله.

باسته نؤیه‌م : بوجونه مرؤف سەرچاوه-ریگا-کۆتاپت

دەروازە...

بىرمىنده گۇورەكە كە زۇر شانازى بە بىروراکانى دەكەم، دواي ئەوهى پىداچوونەوهى بۇ بەشەكانى كىتىبەكە كرد و دواي پىداھەلگۇوتىنى، پىنى گۇوتىم: دېبىنم لە خىتنەپەروى بىروراکانى (گەشتى عەقل) لە لووتىكە فەلسەفەدا خۆت دەبىنېيەوە، پاشان دەيانبەستىيەوە بە چەمكە ئايىنېيەكان، لەو كاتەدا بىرم لە شىوازى وتارىئىيى هەندى لە وتارىئىانى مزگەوتەكان دەكەدە، كاتىك باس لە هەندىيەك بابەتى گەشتى و زانستى دەكەن و بە هەندىيەك ئايەت و فەرمۇودە دەيسەلمىن و، زۇرجار زانست و بەدىھىيە عەقلىيەكان رەتىدەكەنەوه، ئەم شىوازە زۇر كەسى تۈوشى بىزازى كەرددوو و بۇتە هوئى ئەوهى كە لە ئايىن دوور بىكەدونەوه.

ئەم جۇرە خىتنەپەروە بە تمىيا لەلايى نامۇزگارىكارانى مزگەوتەكان و راگەياندەكاندا نەوهستاوه، ئايا زانيوتە كە يەكىن لە باشتىرىن سى بابەت و وتارى زانستىي جىهانىي كە لە سالى ۲۰۰۷ ھەلبىزىدرا، وتارىك بۇو بەناوونىشانى: (زانست و ئىسلام لە ململانى دان) Science and Islam in Conflict .

لە پىشەكى وتارەكەدا كە لە Discover Magazine بلاڭ كراوهەتەوە هاتۇوه:

((لە ھەممۇو ولاتاني جىهان، بە جىاوازى كلىتورد و زمانيان، زانست لە سەر چەمك و بنەماي زانستىي گەشە دەكت، جىگە لە جىهانى ئىسلامىي، لە وىدا قورئان زانست ھەللىمسۈرنىتىت)).

گرنگی به ئیعجاز دەمن لە قورئانی پیرۆزدا و، بە نمۇونەی ئاشكرا دەیسەلمىتىت کە چۈن راستىيە زانستىيە كان بەلارىندا دەمەن تا لەگەل بۆچۈنە رووكەشەكانى ئايىندا بگۈونجىت. تەنانەت ھىچ رىنگايدىكىش نىيە لەبەردىمىان كە دەستكارى بىردىزە زانستىيە كان بىكەن يان رەتىيان بىكەندۇوە لە پېنىڭىز ئەم جۆرە بىركردىنەيدۇوە. كاتىك نوتىنرى گۇفارە زانستىيە كە پرسىيارى لە يەكىن لە زاناكانى ئەم بوارە كرد دەربارە سەرچاوهى يەكىن لە بۆچۈنە زانستىيە كانى، لە وەلامدا گۈوتى : قورئان.

ئەم شىوازە زۇرتىك لە بىرمەندى گۇورە و ئەوانەي بەدواى حەقدا دەگەپىن وايلىكىردوون كە مەتمانە بە هزرى ئايىنى نەكەن و هەر بەلگەيدە كى ئايىنى بەلاوه دەنن، هەتا ئەگەر لىتكۈلىنەوەيە كى زانستىي يان فەلسەفيي قۇولىش بىت، وا بىرده كەندۇوە كە نۇرسەرە كە فيلىان لىدەكت و تىكەيشتنى رووكەشى خۆى دەربارە ئايىن بە وان دەفرقشىتىمۇوە.

من دېرى ئەمە نىيم كە لە ئىعجازى زانستىي لە قورئاندا بکۈلىنەوە، بەلام داواكارم ئەوانەي ئەم كارە دەكەن لەلايمى زانستىي و ئايىنيدا ورد بىن. من لەمە دەترسم كارەساتى كلىساي سەددەكانى ناومەراستى ئەوروپا و ئەمە فرانسيس(خاونى خەلاتى نۆبل لە پىشىكىدا) كردى، كاتىك ھەۋەزىيە كى لەنیوان تەھورات و راستىيە زانستىيە كاندا بەدىكىرد و زانستى ھەلبىزارد و بۇو بە بىباور دووبارە بىكەنەوە.

من لە ھەموو قىسىمە كانى لەگەل بىرمەندە گۇورە كەدا ھاۋابۇوم، چونكە منىش لە ھەمان كىشەدا دەۋىم، كە ئەم خەستەرۇوە پې كەمۇكۈرىيە ئايىن بۆى درووستكىردوون.. بەلام.. ئايا ئەمە واتاي ئەمە دەگەيدەتىت كە ئىتەر لەپەرە ئايىن بىرىنەوە و بىخەينەلاوه، ھەروەك چۈن ئەوانەي مەتمانىيەن بە هزرى ئايىنى نەماوه دەيىمەن!

ئەگەر ئايىن خۆشىيە كى هزرى يان پرسىتكى فەلسەفيي تىۋىرىي بوايە ئەمە رىنگاچارەيە كىشەيە كى نەبۇو تا پشۇ بەھىنە دەماغىمان، بەلام ئەگەر خوايەتى حەقىقت و راستىي بىت و، ئايىن رىبازى ژيان بىت و، لە ژيانە كەدى

تر لهزیر سایه‌ی ثمودا لیپیچینه‌ومنان له گهلدا بکریت، ثموا بابه‌ته که جیاوازه،
بیرمه‌نده گهوره که قسمی پیبریم و گووتی:

تو داوا له خملک ده که که که نایین بکنه رنبازی ژیانیان چونکه دوای مردن
زیندوو ده کرتنهوه و لیپیچینه‌ویان له گهلدا ده کریت.

کیشه که لهوه‌دایه که زورنک له بیرمه‌نдан باومریان به پرسه غهیبیه کان نییه،
به لایمنی کم دهیانخنه لاوه، ئه گهر گرنگیان پیندابا ثموه بابه‌ته که کوتایی
دههات، له راستیدا باومربوون به غهیب پیویسته پیش پابه‌ندبوون بیت، تو بهم
کارهت کورتان بدر له کمر ده کری.

به هاودهمه بەریزه‌کەمم گوت، ثموان هیچ بژاردهیه کی تریان له بەردەمدان
نییه، چونکه بەریهسته کانی نیوان زانستی هاوچمرخ و پرسی خواهیتی و نایین
لاچووه، تا ثموده ناسنی فیزیایی گهوره نیلزبور به بوئری رایگه‌یاند^(۱):
(۱) فیزیای هاوچمرخ له نیستادا له سنوری میتا فیزیکا ده‌زی).

زانایانی گردوونناسی رایانگم‌یاندووه که زانسته کهیان له تدقینه‌وه گهوره کهی
گهروونه‌وه دهستپیده‌کات، بەلام پیش ثموه ثموا له دەرهوی بواری ثموانه.
ھەروهها زانایانی بایولوجی رایانگم‌یاندووه که زانستی ثموان له لیکولینه‌وه
له پیکهاته ئەندامیه کان و کارلیکه کیمیاییه زیندووه کان دهستپیده‌کات، هەرچى
راستی ژیان و چۈن ژیان بەبەر ماددهی نازیندوودا کراوه ثموه له دەرهوی
بازنەی زانستی ثموانه.

ئایا به لیکدانه‌وه بیباومران رازى بین بدهی که گردوون له نەبۇونه‌وه
پەيدا بۇوه و يەکىنکە لمۇ رووداوه دەگەمنانه‌ی کە دەکری له خۆرلا له کاتىكەوه
بۆ کاتىكى تر روویدات! ئایا بەوه رازى بین کە ژیان ئمۇ کاتە دەركەوت کە له
ناکاول له ناو دى ئىن ئىدى جادوویی دەركەوت! ئایا به راکىردىنی رېچارد دۆكىز
رازى بین کاتىك دەربارەی عەقللى مەرۆف پەسیاریان لىکردى؟ گوتى نازانم،

(۱) يەكىنکە له دامىززىنەراني فیزیای چەندىسى و خللاتى نۆبلى بەدەستەتىاوه.

تۆیه که بخنه یاریگای کەسیکی ترمه! ئایا عەقلی ئىمە بەو لىكدانوانە تىز دەپت و دواتريش بانگەشەي زانست بكمىن؟

زاندا داد گەره کانمان ئىمە رېنمۇونى دەكەن بۇ فەلسەفە و ئايىن تا لە دەرگایان بدهىن و بگەينە ئەو راستىيانە، ھەروھا بۇ گەيشتن بە لىكدانوانە ئامانجدارىتى بۇون، دواى ئەوهى زانايانى زانستە سرووشتىيە كان كەمەر خەم بۇون لە لىكدانوانە ئەو دياردانە.

بىرمەندە گەورە كە ولامى دامەوه: ئە گەر بايدەتكە لە نیوان فەلسەفە و ئايىندا بىت، ئەوا زۆرىتكە لە توپتەرەوان رېنگايى فەلسەفە ھەلدەپتىن، چونكە متمانەيان بە بەلگەكانى ھەمە و، لە ئايىن دور دەكەونەوە كە وايدەبىنин بەلگەكانى وەك جلى دراو وايە و لە بەر زۆرى بەكارھيتانى ھەموو پىنەو پەرۋىيە، ھەروھا وەك ئەو ناوازە ناخوشە ئەو مۆسىقارانە دەپتەن كە لىنى نازانن.

بە هاودەمە گەورە كەمم گۈوت:

ئە گەر دان بەمۇدا بىنېن كە ئەو چەمكە غەبىييانە بە حوكىمى عەقل راستىن و، لە ھەمان كاتدا لە سەررووى توانايى فەلسەفەوەن، ئەوا هيچ رېنگايى كى تر نىيە جىگە لمەھى خەلکى عاقىل بەدواى كەسیكدا بىگەپىن كە رېنگايى ئەو جىهانە غەبىييان نىشان بىدات كە بۇي دەچن، بۇ ئەو كارەش جىگە لە ئايىن هيچ رېنگايى كى تريان نىيە، ئەممە حوكىمى عەقلە.

لەبەر ئەوانە ئەوانە ئەوانى ئەوانى ئەو لىلىيە لەسەر ئايىن لابىرن لە نەزانى و دەمارگىرى پىویست ناكات لەو كارە راپكەن. لەسەر دىندا رەقشىبىرەكان پىویستە بەتاپىيەت ئەوانە گەنگى بە زانست و فەلسەفە دەدەن كە بىتە مەيدان و تەواوى بەپرسىاريەت بخنه سەر شانيان لە شۆرۇش بەپاڭىردن بە مەبەستى ((نوڭەرى گوتارى ئايىنى)) دا. ئەمەش ناكىرى تەنبا بەوه نەپت كە ئايىن لە شۇنى خۆنى و زانستىش لە شۇنى خۆيدا و عەقل لە شۇنى خۆيدا دابىرىن و، لەھەر كۆ بەيە كەگەيشتن ھەبو بخىتە رپو.

بهریزم.. لهو چوارچیوهیدا، بهلگه هینانه وه مان به ئایدته کانی قورئانی پیرفۇز لمو كتىبەدا وەك تەواوكەرىتكە بۇ (گەشتى عەقل) نەك بهلگه هینانه وھىيە كى جىاواز بىت يان نامۇ.

بەلگە هینانه وھ كامان له دوو تەوهدا خۇي دەپىنتەوه:

تەوهرى يەكەم: ئاگادار بۇون لەمەي كە عەقل دەركاي (ناسىنى خودا) يە، بە چۈونەلاي فىتەرت و ئايىن بۇ تەواوكەردىنى ناسىنە كە.

تەوهرى دووهەم: ((زانىنى سەرەتاو رېنگاۋ كۆتابى مەرۆڤ)) كە ئەمە باپەتىكە سەرچاوه كانى تەنبا ئايىنин و فەلسەفە قىسىمە كى لە سەر نىيە، بەلام سەرەتاي ئەوهش قۇناغىيىكە تەواوكەرى گەشتى عەقلە؛ چونكە دەكرى لە پىيى رېبازى زانستى لە ھەممۇ رووداوه كان دەلنيا بىبىنەوه.

مەرۆڤ لە سەر شانقى بۇوندا :

ئەنتۇنى فلو او ئەوانى دى لە لايەنگارانى ئايىنى سرووشتىيى لە پىيى بەلگەي عەقللى (زانىنى و فەلسەفى) گەيشتۇونەتە بۇونى خوداي بەديھىنەرى بۇون و ھەندىتكە لە سيفاتە كانى و، ئەوهى كە خودا ياساكانى بەرپۇھەردىنى گەردۇونى داراشتۇوه.

ئايا ئەوانى بەدواي راستىي و حەقىقتەدا دەگەرپىن و بەمۇ رېتىمايە فەلسەفييە وازدىتنىن و، قبۇللى ئەوه دەكەن كە خودا لە بۇون داپراوه و، بۇ ياسا سرووشتىيە كانى بەجىھەشتووه و، پەيوندى لە گەمل مەرۇفدا ناکات؟ پىت وانىيە ئەوه تىپوانىنىكى پىچەوانە لۇزىكە؟

ئەگەر ئەوانە گەيشتە ئەوهى كە بەديھىنەرى بۇون خودايى كى حەكيم و كارىھەجىيە، جىھىكمەت و كارزانىيەك لەوه دايە بۇونەوەرنىكى زىزەكى وا درووست بىكەت كە پرسىارەكان پېزەمى لى بېرىون، لە ھەمان كاتدا نەتوانىت پەيوندى لە گەمل بەديھىنەرى بېھستىت، تا ئامانجى درووستكەنەكەي بېن بناسىنەت؟

ئایا خودای کارزان بۆ خوشی و رابواردن درووستی کردووه، هەروهکو (زمیوس‌ای خواوند کردی؟

ئەگەر ئەوانە ھەموو خاسیەت و سیفاتە کانى كەمال و تەواوى دەدەنە پال خودا، لەوانە عەدل و داد گەمرى، ئایا پیویست نیبە لیتیچینەوە لە سەتمەكەر بکریت لەسەر ئەوەی دەرھەقى سەتمەلیتکراو کردوویەتى؟ ئەگەر سزادان لە زۆربى کاتە کان لەم ژیانەدا ناکریت، ئایا ئەمە ناخوازىت ژیانىكى تر لە دواى مردن ھەبیت ئا لمۇندا حساب و سزا ھەبیت؟

ھەموو ئایینە کان گرنگىيان بەو پرسە غەيبييانە داوه، ئىسلام تاكە ئایينە لهنىو ئایينە يەكخوا پەرست و ئایينە کانى تر كە به وردى و درېزى گرنگى بە پرسى بۇنى مرؤىي داوه لە: (سەرچاوه و، رىنگا و، كوتايى) ^(۱).

ئەم گرنگىپېدانە دوپاتى ئەو دەكتەوە كە ئىسلام ئایينى حق و راستە، چونكە ئامانجى ئامانجە کان لە ئایيندا ئەوەيە كە ئامانج و مەبەستى خودا لە بۇونە وەركانىدا رون بىكتەوە.

جا ئەگەر پرسى بۇنى مرؤىي پرسىتكى غەيبيي بىت، دەكرى لە مىانى پەيرەو و رېبازى زانستىدا بەدواى راستى و درووستى ئەو پرسەدا بىگەرپىين، چونكە زۆربى بەشە کانى ئەم چىرۇكە دەكتەونە ژىز تىزامانى ھەستەوەرى ناراستە و خۆى مروف، بەلام بەشە غەيبييە كە چىرۇكە كە دەكرى لە مىانى دەرهەنجامى عەقلیدا بەدواى راستىيە كەيدا بىگەرپىين، واتا تەواوى چىرۇكە كە ملکەچى تىبىنىكىردن و لىتكۈلىنەوەيە، ئەمەش لە هەر قۇناغىك لە قۇناغە کانى دەسىلمىتىن.

(۱) لە كىتىبى نەندازىyar د. محمد حوسىينى ئىسماعىيل: الدين والعلم وقصور الفكر البشرى. كە لەسالى ۱۹۹۹ - چاپكراوه.

چیزکی بونی مرؤیمان، له تیرامانی ئىسلامدا، بهم شیوه‌یهی خواره‌وه ده روات:

۱- جىنىشىنى لەسەر زەویدا

چىزكى بونى مرؤفایتى بەوه دەستپىدەكت كە پەروەردگار بە فرىشتە كانى راگەياند، كە يەكتىك لە بۇونەورەكان دەكتە جىنىشىنى خۆى لەسەر زەوى. بەم مانايى كە ئەو بۇونەورە بەئازادى و توانايىك كە خودا بۆى دىاريدهكت لەسەر زەویدا رەفتار دەكت:

﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَكِ كَمْ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيقَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ﴾ البقرە: ۳۰

ئەوانىش عەرزىان كرد: جۆرە مەخلوقى وەھات بۆچىيە كە لەۋى ئازاوه بىتىمەو خراپەكارى بکات و خوئى بېرىزى، لە حالىكدا كە ئىمە سۈپاس و ستايىشت ئەكەين تەقدىست ئەكەين بە گەورەت ئەزانىن^(۱)؟

فرىشتە كان جىڭە لە بۇونەورىنىكى سەرتايى كە لەسەر زەویدا خراپەكارى بلاودەكتەمە هيچى تريان لەو بۇونەورەدا بەدىنەدەكرد و، ئاواتىشىيان بە پىيگەكمى دەخواست بۆيە بەسەرسور مانەوە گۈوتىيان:

﴿أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ﴾ خودا وەلامى فرىشتە كانى دايەوە

﴿قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ البقرە: ۳۰ خوا لە وەلامىاندا فرمۇسى: ئەوهى من ئەيزانم ئىيە نايزان.

ھەروەها خودا پىمان دەفرمۇسىت كە مرۆڤ بە ويستى خۆى جىنىشىنى قەبۇلل كردووه:

(۱) راھى ئايەتكان لە تەفسىرى (نامى) امامۆستا مەلا عبدالكريمى مودەرس (رەحمەتى خوای لىيىت) وەرگىراون.

﴿ إِنَّا عَرَضْنَا الْأُمَانَةَ عَلَى الْمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْتَ أَنْ يَعْمَلُنَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا إِلَيْنَاهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا ﴾ ﴿٧٢﴾ الأحزاب: ٧٢

ئىمە نەمانەتى جىبىھىجي كىرىدى فەرمانەكانى خۆمانمان خستە بەردەمى ئاسمانىكەن و زھۇرى و چىاكان تا بىزانيڭ ئاخۇ ئامادەن لە ئەستۆي خۆيانى بىگىن، نىكۈلىان لە ئەستۆگىتنى كىدو ھەلىان نەگىرت و لەو بەرىرسىيە تەرسان كە دېتە بەرىيان، پاشان ئادەمىزاز ھەلىگىرت و لە ئەستۆي خۆيى گىرت. بەپاستى ئادەمىزاز سەتمى لە خۆى كىدو نەيزانى چ ئەركىنلىكى گەورەي لە ئەستۆي خۆى گىرتۇوە.

مرۆڤ ئەمانەتەكە قەبۇول كەد (جىنىشىنىيى - گىرنىكە ئەستۆي فەرمان و قەدەغە كراوهەكانى خودا- ئازادى ھەلبىزادەن...)، بەلام نەزان بۇ چونكە گىرنىكى تەواو و پىيىستى بەو پرسە نەدا، ھەروەها سەتمى لە خۆى كىد بەوهى كە رىئىمۇنىيى و ھاوكارى خودايى قەبۇول نەكەد.

باشتىرين بىلگەي ماددىش لەسەر ھەلسانى مرۆڤ بە جىنىشىنىيى لەسەر زھۇيدا بىرىتىيە لە پىشوازىكىرىدى لە ئەنجامدانى كارەكانى بە ئازادىي و بەپىي توانا.

۲- مرۆڤ بۇونەورىنلىكى تەواو و، دوو پىتكەتەيە

لاشەيەكى ماددى و رووھىنلىكى نۇورانى

﴿ إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةَ إِنِّي خَلَقْتُ بَشَرًا مِنْ طِينٍ ﴾ ﴿٧١﴾ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ ﴾ ﴿٧٢﴾ ص: ٧١ - ٧٢

ئەم ئايەتە ئەگەپىتە بۇ ئايەتى ۶۹ و باسى ئەو دەمەقالىيە ئەكا لەناو فرىشىتەكانا روویدا. ئەفەرمۇى: ئەو بۇ خواي تۆ بە فرىشىتەكانى وت: من ئىنسانى دروست ئەكمەم لە گىل، جا كاتىن دروستى كىدو بە فۇرى ئەو فرىشىتەيە ئەم كارەي پى سېئرراوه لە گىيانى خۆم كىد بە بەرا، روو لەسەر زھۇرى بىکەون و سوجىدەي بۆ بەرن.

گومانیش لوهدا نییه که سرووشتی روح و ناومروکی له هستیپنگدنی عهقل دووره، لمبر نهوه خودا زانیاریه کانی درباره‌ی روحی له لای خوی هیشتونهوه:

﴿ وَسَلَّمَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّيٍّ وَمَا أُوتِنَا مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴾^{۸۵} الإسراء: ۸۵

له بارهی روحمهه لیت نه پرسن که چیه. بلی: روح لمو مخلوقانمیه که به هم مر و فرمانه کانی خودای من پهیدابون و، هر خودا خوی نه زانی چیه؟ نیوه؟ نهندازمیکی کم نه بی زانیاریتان پی نه دراوه، دیاره عهقلی مادیسی که موکوری نیوه پهی به شتی نامه حدود ناباو نایزانی.

دووانیسی روح و لاشه واتای نهوه نییه که روح جمهوری مرؤوف بیت و لاشهش زیاده بیت. به لکو خودی مرؤوفایتی بر تیه له هر دوو لای به یه که وه. له باسی پیشوودا به لگمی زانستی و عهقلی و نایینیمان له سهر نه و پرسه هینایمهوه.

۳- بونه و هریکه به زانست و بیرکدن وه جیاده کریته وه

گهشته نهم بونه و هر سهره تاییه بو ناما ده کردنی بو جینشینیی به فیزکردن دهستیپنده کات، که خودا به هویمهوه مرؤوفی له فریشته کان جیا کرده وه:

﴿ وَعَلَمَ إِدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلِئَكَةَ فَقَالَ أَنِّيُوْنِي بِأَسْمَاءَ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُ صَدِّيقَنِ ﴿ ۲۱ ﴾^{۸۶} قَالُوا سُبْحَنَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَمْنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴾^{۸۷} البقره: ۲۱ - ۳۲

جا لمبر نهوه که خودای گموره ناده می هملبزاده بولو بو جینشینیی خوی، ناوی هه مسوو شته پیویستیه کانی فیزکرد و تیی گمیاند. پاش نهوه و تنهی نه شتانهی پیشانی فریشته کان داو پیی فرمون: ناده که گمر راست نه کمن نیوه شایانی جینشینیی منن، یا نه گمر راست نه کمن دروست کردنی ناده م و ناده مزاد که نه مه حالیان بی بو شانی خودای گموره ناشی، ناوی نهم شتانه م بی بلین، که فریشته کان ناوی شته کانیان نه زانی و دامان و تیان: خودایا تو پاک و بیخهوشی و ئیمه هیچ نازانین نهوه نه بی که تو فیزت کردو وین، هر تو خوت زانای به هه مسوو

شیئک و هدر خوت له هدموو کارنکدا خاون حیکمه تیت و هدر خوت نه زانی چی نه کهیت. نهنجا خوای گموده فرموموی: نادهی نادم ناوی نه شتایانیان بی بلی و حالیان بکه. که نادم تیتی گمیاندن خودا فرموموی: نهی پیتم ندوتن من په نامه کییه کانی زوی و ناسمان نه زانم و هیچم لی ون نابی و، نهودی دری نه بین و نهودی نهیشارنهوه هدمووی بی نه زانم؟

دکری نادم لم نایه تهدا ناماژه بیت بو هدموو مرؤفایه تی، فیریونی ناوه کانیش ناماژمه بو ناسینی هدموو شته کان.

پاشان قوانغیکی تری فیرکردن دیت:

﴿خَلَقَ الْإِنْسَانَ ۚ عَلَمَهُ الْبَيَانَ﴾ الرحمن: ۳ - ۴

ناده میزادی دروست کرد. نیشانی دا که چون بتوانی نهودی له دلایله بیلی و دهی ببری.

(البيان) واتا ده بین به زانینی په یوندی شته کان به یه کتروهه، نهودش بریتیبه له بیرکردنوه.

۴- بونه وه ریک که هوشیاری به کی فیتری به بونی خودا هه به

خودا خوی هستکردنی فیتری به په روهرد گارنکی خوی له مرؤقدا چاندووه، که پیوستی به هیچ میانگیری به کی فریشتیده کی پیروز یان په یامبرنکی نیز دراو نییه:

﴿وَإِذَا أَخَذَ رَبِّكَ مِنْ بَيْنِ أَدَمَ مِنْ ظُهُورِهِ ذُرِّيَّتُهُمْ وَأَشَهَدُهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَّا سُتُّرَتُكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنَّ نَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ﴾

الأعراف: ۱۷۲

نهی پیغه مبهرا! بیری نهود بکدرهوه که خودای گموده له پیش له دایکبوونی هدر نیسانی لمو کاتهدا که تزوو بوبه له پشتی باوکیدا نهود تووهی هوشیار کردووه ته و هو قسمی له گمل کردووه: ئایا من په روهرد گاری ئیوه نیم؟ نهوانیش

وتوبوانە: بەلى پەروەردگارى ئىتمەى و، كردوونى بە شاهيد لەسەر خۆيان بۇ ئەم پەيمانە نەبادا لە رۆزى قيامەتدا بلىن ئىتمە ئاگامان لەم پەيمانە نەبۇوه. يَا لە عالەمى ئەرواحدا قسەى لە گەمل كردوون و پەيمانى ئىعتراف بە خودايەتى خۆى لى وەرگەرتۈون و كردوونى بە شاهيد لەسەر خۆيان.

جا يەكسانە ئەگدر ئەو كارە لەو كاتەدا روو بىدات كە مروف لە قۇناغى تۆو (سېزىم) و ھىلەكەدابىت يان ئەو كاتە خودا ھەممۇ نەوهى ئادەمى بەر لە درووستكىرىنى بۇونەوەر لە پشتى ئادەم دەرىھىتاو شايەتى خوايەتى لىپەرگەرن، چونكە ھۆشىيارى فيتىرى بە بۇنى خودا بۆتە يەكتىك لە تايىدەتمەندىيەكانى مروف.

٥- كۆشش بەره و پەرسن

پەروەردگار مروفى بۇ پەرسن ناماداھەرد و، ويستىي پەرسننى كرده ويستىيلىكى فيتىرى تىيىدا:

﴿ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونَ ﴾^{٥٦} كەنەذارىيات

من جىنۋەكەو ئادەمیزادم بۇ ھېچ دروست نەكىردووھ بۇ ئەمەن بىي كە بىمەرسن. بەلام مروف نازانىت چى دەپەرسىتىت، يان چۆن پەرسن بىكەت، لەبەر ئەمەن وىتنەي پەرسىتىشەكان زۆر لە يەك جىاوازن، ئەمەن تەوان بىت و درەخت و ئائىھەن و مروفەكانى پىش خۆيان دەپەرسن و، ئەوانى تىرىش خودا دەپەرسن بەلام لەسەر شىۋىيەكى گۆراو و شىئۇنراو، تا مروف بە جىئەجىتكەرنى ئايىنى ئىسلام دەگاتە پەرسننى راست و درووست.

٦- بۇونەوەرىيەك كە فيتىپەتى رەوشتى ھەيە

بۇ ئەوهى خودا يارمەتىمان بىدات لەسەر ئەنجامدانى چاكە و دووركەوتىنەوە لە خراپە ئەو كارە بۇ بىر كەرنەودى ئىتمە لىتىھە گەراوه، بەلکو چاكەو خراپەي بۇ مروف روونكەردىۋەوە.

﴿ وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّنَهَا ﴾ ۷ ﴿ فَأَلْمَمَهَا فِي حُرَّهَا وَنَقَوَنَهَا ﴾ ۸ ﴿ الشِّعْرُ: ۷ - ۸﴾

سویند بهنه فسى ثاده ميزاد و بمو خوايمى واى دروست کردوده که ثاماده‌ى کردوده بتو هه مسو سيفت و کرداره‌کانى. جا نيشانى داوه له فدرمانه‌کانى خوا دهرچونى کامه‌يه و له خوا ترسانى کامه‌يه.

- ۷- هه روه‌ها له فيته‌تى مرؤقدا (ياساي رزگاربۇون) ي داناوه

﴿ قَدْ أَطْلَحَ مَنْ زَكَّنَهَا ﴾ ۹ ﴿ وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّنَهَا ﴾ ۱۰ ﴿ الشِّعْرُ: ۹ - ۱۰﴾

سويند به هه مسو ئوانه، ئهو كەسەئى نەفسى خۆى پاك كاتمه‌وه له سيفاتى خراپ و ناشيرىن رېگارى ئەبى و !ئموسى پەرده‌ى نەفامى و نەزانى و بى شەرمىسى بدا بەسمەرا ناثومىد و بى بەش ئەبى.

ياساي رزگاربۇون به دورى (ئازادى ھەلىئاردن)دا دەخولىتىمەوه کە بنه مايەكى بنچىنەئى ئىسلامە، زۆرىك لە بەلارىدابەران نىكۆلى لىتەكەن و، بەرپرسىيارىيەتى مرؤف بەرامبەر کردەمەوه کانى لەبەر مرؤقدا دادەمالن.

- ۸- سرووشتى ژيانى لەسەر ئەم گەردوونە ماددىيە فىرى مرؤف كرد

خودا مرؤفى لەم ژيانەدا رووبەررووى مەينەتى و ماندووبۇون کردۇتىمەوه:

﴿ لَنَذَلَقَنَا إِلَيْنَنْ فِي كَبَّرٍ ﴾ ۱۱ ﴿ الْبَدْرُ: ۱۱﴾

ئىمە بەراستى، ئاده ميزادمان لە هه مسو ژيانىا لە ماندووبەتى و ئەركا دروست کردوده. گومانىش لەوهدا نىيە کە ماندووبۇون و مەينەتى لە خاسىيەتە کانى مرؤفە به گشتى و، باوەردار و بىباور رووبەررووى دەبنەوه:

﴿ وَلَا تَهُوْأِ فِي آيَتِنَّاقَةِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُوْنُوا تَالَّمُونَ فَإِنَّهُمْ يَالَّمُونَ كَمَا تَالَّمُونَ ﴾ ۱۲
﴿ وَرَجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيًّا حَكِيمًا ﴾ ۱۳ ﴿ النَّسَاءُ: ۱۰۴﴾

سست مەبن لە كەوتىنە دواى دوزمن و بەگۈزداچوونيان، ئەگەر ئىتە ئازارتان بىن ئەگات، ئەوانىش وەك ئىتە ئازايىان پى ئەگات، زياد لەۋەيش ئىتە به تەمائى

لوقت و سه رکه و تتن له لایمن خودا و هو ندوان نه و هیوایه شیان نییه و له رئی شدیتاندا نه جه نگن.

رنگای سوکردنی نه و کوزرانانه و بدیهیتانی به ختم و مری، بر تییه له شوینکه و تني رئسمونی خودا:

﴿...فَإِنَّمَا يَأْنِيْنَكُمْ مِنِّيْ هُدَى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَى فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى ﴾^{۱۳۲}
 وَمَنِ اغْرَضَ عَنِ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكاً وَمَخْسِرًا، يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى
 ﴿قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَ أَعْمَى وَقَدْ كُنْتُ بَصِيرًا﴾^{۱۳۳} ﴿قَالَ كَذَلِكَ أَنْتَكَ مَا إِنَّنَا فَنِيْنَاهَا
 وَكَذَلِكَ الْيَوْمَ نُنَسِّي﴾^{۱۳۴} ط: ۱۲۳ - ۱۲۶

جا کاتنی که له منمهه رپیشاندانی کتان بۆ دئ همر کەسى شوینی نه و رپیشاندانی من بکدوی رپی گوم ناكا و ناره حمت و کلول نابنی. همر کەسیکیش پشت له یادکردنوهی من هەلکا ژیانیکی تەنگ و ناخوش نەزی لە دنیادا چونکه هەموو قورسایی کارو بیری خۆی خستوته سەر کۆردنوهی مالی دنیاو هیچ رەحه تییه کی دلی نابنی و، له رۆژی قیامه تیشا به کویزی حەشری نەکمین نەویش نەلی: خوا یه بۆ به کویزی حەشرت کردم لە کاتتیکا من لە دنیادا چاوساغ و بینا بوم؟. خوا فرمۇسى: وامان پىن کردى چونکه لە دنیادا ئایه تى ئىمەت بۆ ھات کەچى فەرامۆشت کردو گۈرت نەدابىن، توپیش هەروا نەمەرۆ لە بەرچاو نەکەوی و فەرامۆش نەکرئى.

گومانیش لەودا نییه کە هەندىئىك کارهسات هەمن قەدەرين، لە بەر نەوە پیویسته لە کاردانمە کانماندا و ریابین و، رنگا نەدەين کە خەممە کانی ژیان چۈكمان پىدا بەدن:

﴿مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ
 تَبَرَّأَهَا إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ﴾^{۱۳۵} لَكِنَّا لَنَأْسُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفَرَّحُوا بِمَا
 ءَاتَنَاكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ﴾^{۱۳۶} العدد: ۲۲ - ۲۳

هیچ دمدو بەلأو موسیبەتى نادا لە شوتى خۇى، وەك وشكەسالى و سن و كولله و شتى وا لە زمويداو، وەك نەخۆشى و بىزىدارى و شتى وا لە خودى خۆتانا، ئىللا بەر لەوهى كە ئەم مسېبەتە دروست بىكەين لە كىتىپەتكەدا نۇوسراوه و بېرىار دراوه كە (اللوح المحفوظ) او، ئەمەيش كارىتكى ئاسانە بۆ خوا. باسى نۇوسرانى ئەم مسېبەتانەمان كرد كە لە موقىددەرنامەدا نۇوسراون، بەر لەوهى رپو بەدەن، بىن بەسمەرتانا، تا بىزانن ئەوانە قەزاو قەدەرى خوان و ئىتىر نە خەفت بخۇن بۆ ئەم شتانە لە دەستان چۈون و نە شادمانىش بىن بەوهى خوا پىنى داون و، خوا خۆشى نايەت لە هیچ كەسى خۆى بە زل بىزانى و فيز بىكا بەسمەر خەلکى ترا.

ئايا ئەم تىنگەيشتنە سادە و روونەي سرووشتى بۇونى مەرۆف لەسەر ئەم گەردوونە ماددىيە وەلامى كىشەي خزابە و نازار نىيە، كە زۆرىك لە فەيلەسووفەكانى بەرەو بىباورلى بىرى؟

٩- فەزلى نىيە

گومان لەوهدا نىيە كە بەھىزى و روونى پالنەرە فيتىپەكانى پىشۇو بەسن بۆ ئەوهى وا لە مەرۆف بىكەن كە ھەر ئايىننەك وەرىگەرت كە لەسەرى پەرەرەد بۇوه! مادام ئەم پىداوىستىپەي بۆ پىرەكتەوه، تەنانەت ئەگەر دەقەكانىشى پېپن لە بىتەرسىتى فيكىرى و ئەفسانە!

ئەمە ئەوه دەگەيمەنت كە مەرۆف ناماھىيە عەقل و لۆزىكى خۆى بىكاتە قورىانى، نەك ئەم ئايىنەي لەسەرى گەورەبۇوه، كارى شوشتنەوهى مىشىكى لەلایەن پىاوانى ئايىن و كاھىنەكان بۆ كراوه.

ئەوهى جىي سەرسۈرمانە ئەوهى كە زۆرىبەي زانايانى ئايىن و دەرۈون و مەرۆقۇناسىي نكۆلى لەو فيتەتاناى پىشۇو دەكەن، پاشان پەنا دەبەنە بەر دانانى گەرىمانەي ھەلە دەرىبارەي پالنەرە خەودىيەكانى مەرۆف بۆ وەرگەتنى بىرۇباوەر ئايىننەيەكان و ئەنجامدانى پەرسىتشەكان بەجۆرىك يان بەجۆرىتكى ترا!

۱۰- ئامانجى ئامانجەكان لە بۇونەوەردا

بەلام فيتەت بە تەنیا بەس نىيە بۆ ئەوهى مەرۆف ھەموو ئامانجەكانى پشت درووستبۇونى بزايىت، لىزەدا رۆلى ئەمەن دەرەدەكەۋىت كە خودا دەيدۇنىتىت تا مەبەست و ئامانجەكانى بەدىھىتىنى دىيارى بىكەت و، لەمۇ فەرمۇودىيەپ بەرورد گاردا كورتكراوەتەوە، كە دەفرمۇتىت:

﴿وَقَضَى رَبُّكَ أَلَاّ تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ... ﴾ الاسراء ٢٣

خودايى بەرورد گار فەرمانى داوه ھەر ئەمۇ بېرىستن و، عىبادەت بۆ كەس مەكەن بۆ ئەمۇ نەبىن.

﴿وَمَا خَلَقْتُ لِجِنَّةً وَلَا إِنْسَانًا إِلَّا يَعْبُدُونِ ﴾ الذاريات: ٥٦

من جىنۇكەو ئادەمزايد بۆ ھىچ دروست نەكىدووه بۆ ئەوهە نەبىن كە بىمەرىستن.

مەبەستى بەرزى پەرىستىنىش بىرىتىيە لەناسىنىي تەواوەتىي خودا.

خودا لەرىتى پىغەمبەرانەوە ئامانجى درووستبۇون بە مەرۆف دەگەيدىتىت.

﴿رَسُّلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حَجَّةٌ بَعْدَ أَرْرُسْلٍ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴾ النساء: ١٦٥

ئەم پىغەمبەرانە كە خودايى گۈورە ناردۇونى ھەممۇريان مۇژىدىيان داوه بە خاوهن باولەران كە پاداشتىيان باش نەبىن و، ھەپەشمەيان كىدووه لە بىن باولەران و ترسانىدوونىيان بە سزايى توند و تىز لە رۆژى قىامىتدا. ئەم پىغەمبەرانە بۆيە بەم حالدە نىزىران بۆ لاي خەلک تا لە رۆژى داددا كە حىساب و كىتاييان لە گەل ئەكىرى قىسىيان لەسىر خودا نەمەتىنى و بەھانەيان بېرى و نەللىن ئىمە لە دنیادا كەس ئاگادارى نەكىدووين. خودا بەھىزەو كارەكانى پېرى حىكمەتن.

۱۱- ته کلیف و تاقیکردنوه له چوارچیوهی توانای مرؤقدان

﴿ يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخْفِفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْإِنْسَنُ ضَعِيفًا ﴾ النساء: ٢٨

خودا نهیه‌وئ باری سمرشاتان سووک بکا، به راستی ئىنسان به بیتھیز و کم توانا دروست کراوه، نه گمر حوكمه کان سووک نه بن پېنى هەلنا گیرىن.

ته نامەت کاتىتك هەندىتك لە مسولىمانان ھەستىييان بە قورسى ته کلیفە کان كرد، خودا حوكمى سوکىرىدى نارده خوارهوه:

﴿ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ﴾ البقرة: ٢٨٦

خودا لە هەر نەفسىك ھەر نەوه داوا نەکات كە لە توانايىا ھەيە.

۱۲- تاقیکردنوه يەك كە بە مردن كۆتابى دىت و، لە يەك خول دايە

تاقیکردنوه واتا رووبەرروو كردنوهى مرؤفە بە چاکە و خراپە لە زيانى دنيادا تا دەرى خەين ناخۇ كامەيان دەگرىنە بەر:

﴿ كُلُّ نَفْسٍ ذَاقَتِ الْمَوْتَ وَبَلُوْكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَمُونَ ﴾ آل النبیاء: ٣٥

هەممو گيانلەبەرى مرگ نەچىرى و، ئىيمە بە خراپە و بە چاکە تاقىيان نەكەينەوە بۇ دەركەوتىنى ھەلوىستان لە خۆشى و لە ناخوشىداو، سەرەنجامىش نە گەرىنەنەوە بۇ لاي خۆمان و، ھەر كەس پاداشى شاييانى خۆى وەرئە گرىن.

﴿ الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِبَلُوْكُمْ أَيُّكُمْ أَحَسَنُ عَمَلًا ﴾ الملک: ٢

ئەو خوايىي مردن و ژيانى درووستكىرىدووه تا بىبىنەت كامەتان باشترين كىدار نەنجام دەدەن.

بوارى دەرفەتىكى تىرىش نىيە.

﴿ حَقٌّ إِذَا جَاءَ أَحَدُهُمُ الْمَوْتَ قَالَ رَبِّ أَرْجِعُونِ ﴾٩٩ ﴿ لَعَلَّيَ أَعْمَلُ صَلِحًا فِيمَا تَرَكَتْ كُلَّاً إِنَّهَا كَلْمَةٌ هُوَ قَالِهَا وَمَنْ وَرَأَهُمْ بَرَزَخٌ إِلَى يَوْمِ الْبَعْثَةِ ﴾١٠٠ ﴿ العَزْمَنُونَ ٩٩ - ١٠٠ ﴾

هر کام لهم کافرانه همراه پیوادانه نهراوا تا کاتی که مرگ له پر دیته سمر یه کنکیان پهشیمان نهیتموه له کردaro گوفتاری بهدی خوی و نهانی: خوایه بمگیره وه بو ژیان... به هیوای نهوده کردوه مه کی چاک بکم له گمل نه او باوهردا که کاتی خوی تمکم کردبوو، واته باوهر به خوای تمیباو بی هاویدش بکم و کردوه کی چاکیش له گمل باوهر کدم بکم. نه خیر نه مه نابی و، نه قسمیه نیسته نهیکا قسمیه کی روته نهیلی و بهده میا دی و بهراستی نییه و نه گمر بگیرسته وه بو ژیان همراه سمر پیوادانه کهی جارانی نهراوا و، نه مانه عالمه میکی بهره زخی نیوان مرگ و زیندوو کردن و میان له پیشه، تا نه روژهی له قیامه تا زیندوو نه کرسته وه دریزه نه کیشی.

جارنکی تر نهوده دلیین که زانینی ممهسته کانی پشت درووستبوونی مرؤف و تاقیکردن وهی، کیشی خراپه و نازار چاره سمر ده کات که فدیله سووفه کانی تووشی سه رلیشیوان کردووه و، زوریانی تووشی بیباوهری کردووه.

۱۳- رزگار بیوونی مرؤفایه تی

ژیانی مرؤف بیوونیکی بهیه که و به ستراوی نه مره، چونکه مردینک به مانا باوه کهی له گوریدا نییه، بملکو گواستنه وهی له بیوونیکی تر، که ساتی مردن له نیوانیان دایه. نه مهش هستینکی فیتپی تره! که ثایینه کان له سمری کوکن و لمهدا خویدمنوئنیت که دهروونی مرؤفایه تی نهوه رهته کاتمهوه که سه رهنجامی به ره نه بیوونی بر وات.

﴿ فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحَلْقُومَ ﴾٨٣ ﴿ وَأَنْسَمْ حِينَذِ نَظَرُونَ ﴾٨٤ ﴿ وَخَنْ أَقْرَبَ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلَا كُنْ لَا تُبْصِرُونَ ﴾٨٥ ﴿ فَلَوْلَا إِنْ كُنْتُ عَبَرَ مَدِينَنَ ﴾٨٦ ﴿ تَرْجَعُونَهَا إِنْ كُنْتُ صَدِيقَنَ ﴾٨٧ ﴿ فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُفَرَّيَنَ ﴾٨٨ ﴿ فَرُوحٌ وَرِيحَانٌ وَجَنَّتُ تَعْبِرُ ﴾٨٩ ﴿ وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ أَمْحَقِي

الْيَمِينِ ۖ فَسَلَّمَ لَكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ ۚ وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الشُّكْرِينَ الظَّالِمِينَ ۚ
فَتَرْزُلُ مِنْ حَمِيرٍ ۖ وَتَصْلِيهُ جَحِيمٍ ۖ

الواقعه: ٨٣ - ٩٤

دهی بوجی لمو کاتهدا که گیانی نه خوشی حالی سرهمرگ نه گاته قورگی و نهوندی نه ماوه دهرچی. نیوهش لمو کاتهدا به دهوری کابرادان سهیر نه کدن وا خهربکه گیانی دهنهچی. نیمهش لمو کاتهدا له نیوه نزیکترین له کابرای حالی سرهمرگده، بهلام نیوه چاوتان لی نییه. بوجی نه گدر له ژیر دهسهلاتی خودا نین و ئىنكاركردنەكمىتانا راست و بهجيي، بوجی گیانی کابراي حالی سرهمرگ ناگېرپنهو بوجی خۆی و معنی مردنی لى ناكەن و چاکى ناكەنەو، نه گدر راست نه کەن؟ بهلام وا نییه که نیوه ئىدىدیعا نه کەن و نه خوشی حالی سرهمرگ، نمو جاره بىن يا جارىکى تر بىن، هەر نەمرئ. جا که مرد نه گدر لهوانه بۇو که به کردارى چاکى دنيابان له خواوه نزىكىن. نەوە ئەنجامى حەسانەوھو پۇزق و پۇزنى پاڭ و خوشى و بهەشتى پېر لە نازو نىعىمەتە. نه گەريش لهوانه بىن کە دەفتەرى کرداريان ئەدرىتە دەستى راستيان، نەوە پېنى ئەوترى: نەی نەو كەسمى دەفتەرى کردارت دراوەتە دەستى راست، سەلامى خوات لى بىن لە هەموو ئەبرادەرانەتدوھ کە دەفتەرى کرداريان دراوەتە راستيان. خۆ نه گدر لهوانەيش بىن کە خواو پىغەمبەران و قورئان و رۇزى قيامەت به درق ئەخەنەوھو به درۋيان دائەنتىن و پېنى راستيان ون کردووه. نەوە خۇراکى بوجى ئاماھەکراوى پىشوازى لى كردىنى ئاوى كۆل بە كۆلە. لەگەنل فەيدانە ناو ئاگىرى دۆزەخەوھ.

- ١٤ - كۆتسايى

مروف كۆشش دەکات بوجى رؤيشتن بەرھو خودا، به کردىنى چاکە و دووركەوتىنەوە لە خراپە، چونكە ئەمە رىنگاى رزگاربۇون و گەيشتنە به خودا و، ئەمە ئەنجامى حەتمى قۇناغەكانى گەشتى رابروو.

وَأَنَّ إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى ۚ

النجم: ٤٢

ئەنجامى كارىش بوجى لای خواي خوت نه گەپرېتىمەوھو،

﴿ يَتَأْيَمَا إِلَانْسُنٌ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَذَّابٌ فَمُلْقِيٰهُ ﴾ (٦) ﴿ الاشقاق: ٦﴾

تو ئى ئادەمزاد لەمۇ رۇزىدا بە پەلە ئەرۇى بۆ لاي خواى خوت و پىنى ئەگەرى. خودا ئەوه دووبات دەكتەمۇدە كە لە گۇرۇنكارىيە كانى و خۆشىيى و ناخۆشىيە كانىدا بەرهو لاي ئەو دەپرات، خۆى هەستى پىبكات يان نا، ئەوهى هەستى پىناكات وا تىدەگات چاكە كارىيە كانى تەنبا بەپېروھۇونى فيتەتى ئەخلاقىيە.

ئەممە چىرۇكى بۇونى مەرۋاھىتىي بمو شىيومىي قورئانى پىرۇز دەختەررۇو، بە لايمنە بىزراو و غەمىبىيە كانىمۇدە دەگاتە پىنگەرى راستى زانستى رەها. كە پىشتر بەلگەرى ماددى و عەقلىمان لەسىر ھەر قۇناغىتكە لە قۇناغە كانى خستەرۇو.

خوتىنەرى بەپىز...

گەفتۈگۈزەمان لەسىر دىدى ئىسلامە لەبەرامبەر پەيوندى نىوان مەرۇف و ئايىن لە ھەمبىر فيتەتى ھەست كەدن بە بۇونى خودا، پاشان وەھى دېت عەقل دەدوئىت تا سەرتا ئەو راستىيە دووبات بکاتەمۇدە، پاشان رۆلى مەرۇف لە بۇوندا رۇون بکاتەمۇدە.

لە گەل سوورەتى (النور):

لەوانىيە باشتىرىن قىسە كە لە بارەي بەيە كەمېشتنى وەھى و فيتەت كراوه، ئەوه بىت كە دكتۆر فاروق دسوقى لە كىتىبە كەيدا (القضاء والقدر في الإسلام) دا باسى كردووه و، ھەندىلەك لەقسە كانى لىرە دەخەينەرۇو لەبارەي واتاي ئايىتى ٣٥ سورەتى (النور):

﴿ أَللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثُلُّ نُورٍ، كَمِشْكَوْرٌ فِيهَا مَصْبَاحٌ الْمُصَبَّاحُ فِي زَجَاجَةِ الرُّجَاجَةِ كَانَهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةِ مُبَرَّكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرِيقَةٌ وَلَا غَرَبَيَّةٌ يَكَادُ زَيْتَهَا يُضَىءُ وَلَوْلَا نَزَّلَ تَمَسَّسَهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورٍ، مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبِيْبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴾ (٢٥) ﴿ النور: ٢٥﴾

خوا رۇوناکىيى ناسمان و زھوييە. نۇونەتى رۇناكىيى ئەو وەك رۇوناکىيى تاقىتكى بىن كەلتىنە چرايەكى داگىرساوى تىا بىن و، چراكە لە بلىورىتكا بىن و بلىورەكە وەك ئەستىرىھەكى درەخشان واپىن، چراكە لە پۇنى دارنىكى پىرۆز داگىرسا بىن كە دار زېتسۈنلىقى بىن نە پۇزىھەلاتى بىن و نە پۇزىنالاپى بىن كە ھەرگىز خۇر لىتى نەدا، بىلگۈ بە درىۋاسى پۇز خۇر لىتى بىدا، لەوانە بىن پۇنەكە ھەلبىگىرسى با ئاڭرىشى لىن نەكەملىقى، پېتەمى چراكە لەسەر پېتەمى بلىورەكە بىن. خوايش ئارەزۇسى لە رېپىشاندانى ھەر كەسى بىن رىتى پىشان ئەدا بۇ لاي رۇوناکى خۆى. خوا نۇونە ئەھىنېتىمە بۇ خەلک تا لە شەت حالى بىن و، زانايە بە ھەممۇ شتى.

دكتۆر دسوقى قىسى ئوبىي كورى كەعب^(١) دىنېتىمە كە گۇوتۇرىتى: خودا نۇورى بە خۇودى خۆى دەستىپىكىردىووه، پاشان ئەو نۇورەتى خستۇرىتىيە دلى باومەدارەوە و، چۇواندۇرىتى بەو گلۇپى كە ناو شۇوشەيەكى رۇن و پاكدايە.

دكتۆر فاروق دسوقى دەلىت: ئەو نۇورە لە دەرھە نايەت، چونكە پۇنە درەشاوەكە لە زېتسۈنلىقى دەرمەتى جىهانى ئىتىمە (لا شرقىة ولا غربىة)، ئەویش نۇورى فىتەتە كە خودا خستۇرىتىيە دلى مەرۋەھە. نۇورى فىتەت بە تەننیا بەسە بۇ رېنمۇونى كەردىنى مەرۋە بەرە خودا (يىكاد زىتەها يېلىيە) هەتا ئەگەر پەيامە ئاسمانىيەكانىشى بىن نەگات (ولو لم تمسىھ نار). خۇ ئەگەر وەھى بىن بىگات، كە نۇور لەسەر نۇورە (نور على نور) ئەمدا يەقىنېتى كە لەدەرەندا درەووست دەبىت كە ھېچ يەقىنېتى كە پىنگاگاتەوە.

لەگەل باوكى پىتغەمبەراندا...

لەئىر رۇشنانى ئەم چەمكەدا، د. فاروق دسوقى لە ھەلۋىستى باوكى پىتغەمبەران ئىبراھىم - سەلامى خواي لەسەرىت - رادەمېنېت ھەروەك لە سۈورەتى (الانعام)دا ھاتۇوه:

(١) ابن القيم الجوزية: مختصر الصواعق المرسلة على الجهمية والمعطلة ص ٣٦٦.

﴿ وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَيْمَهُ مَا رَأَيْتَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا إِنَّ أَرِنَكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴾^{٧٦} وَكَذَلِكَ نُرِيَ إِبْرَاهِيمَ مَلْكُوتَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوْقِنِينَ^{٧٧} فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الْيَوْمُ رَأَى كَنْزَكَابًا قَالَ هَذَا رِيقٌ فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْأَقْلِيلَنَّ^{٧٨} فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هَذَا رِيقٌ فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهِدِ فِرَقَ لَا كُونَ^{٧٩} مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ^{٨٠} فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هَذَا رِيقٌ هَذَا آكِثَرُ^{٨١} فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ يَنْقُومُ إِنِّي بِرِيٍّ مِّمَّا تُشَرِّكُونَ^{٨٢} إِنِّي وَجَهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ^{٨٣} ﴾^{٨٤} الأنعام: ٧٤ - ٧٩

ئوهيان بۇ باس بىكە كە چۈن وەختى خۇي نېبراهىم بە ئازھرى باوکى وەت: ئەوه بۇچى ئەو بتانە ئەپەرسىتى و بە خودايىان حىساب ئەكمى؟! كارى وەها كەي رەوايە؟ بە راستى من وا ئەزانىم و دلىنام كە توش و قەومە كەيشت رېنگاتان لى تىكچىوو لە گومراھىيەكى ئاشكرادان.

ئا وەها دەليللى خودايەتىي خوداو پەروەرد گارىي ئەم بە نېبراهىم پېشان ئەدىن، كە خودا خاونى ئاسمانەكان و زەویيە، تا بە تەواوى يەقىن پەيدا بکات بەوهى باوھى پېيەتى و خەلکى بۇ بانگ ئەكتەن، چونكە ئىنسان تا باوھەرە يەقىنى بە شتى نەبىن ناتوانى خەلکى بۇ بانگ بکات. كە باوکى بەجىھىشت و نەفرەتلى لە بتەكانى ئەكەرەد و بەدوای راستىدا ئەگەرپا شەموى بەسىردا دەھات، ئەستىزەمىيىكى گەشى جوانى دى، وتى: ئەمەمە بەروەرد گارى من، بەرزە دەس پى نە گەمېيىوو، رۇوناك و ورشهدارە! كە ئەستىزە كە ئاوا بۇو و شۇئەوارى نەما وتى: من شتى ئاوابۇوم خۆش ناوى، شتىكەم خۆش ئەمە مىشەمىي بى.

جا كە مانگى دى ھەلھات و رۇوناكى پەخش كەدەوە وتى: ئەمەمە خوداي من و پەروەرد گارى من . كە ئەمېش ئاوا بۇو وتى: ئەمەمە چىيە؟ بەراسى ئەگەر خودا نەمخاتە سەر رېنگاي راست و بەرچاوم رۇون نەكەتەوە ئەچەمە رىزى گومرايانەوە. ئەمجارە كە خۇرى پېتەودارى دى ھەلھات و جىهانى پېرىكەد لە

تین و ریوناکی، و تی: ئا ئەمە خودای من ئەمە لەوانى تر گەورەترە. كە نەمیشى دى ناوا بۇو و، لمبەر چاو ون بۇو، و تی: ئەی خىلەكەم! من دوورم لەو شتانەي كە ئىتوھ كردووتان بە هاوېشى خودا. بى گومان وا من پۇوم كرده ئەو پەروردگارە بىن وىتنىيە كە ھەموو ئاسمانەكان و زۇمى دروست كردووه، لە نەبۇونەوە ھېناۋىنىيەتە بۇون. من لەوانە نىم ھاوېش بۇ خودا دائىنىن، خودا تاك و تەننیا يە.

ئىبراھىم - سەلامى خواي لېپىت - دۈزى بىتەكان بۇو و باوھرى بە فىتەتى خۆى ھەبۇو (بىبىن ھېچ بەلگىمەك) لەسەر بۇونى بەدىھىنەرنىكى گەورەي ئەم گەردوونە، پاشان دەستىكىد بە گەرپان بە دواي ناسىنى و، ھەر كاتىك عەقلى بۇلاي ئەوهى دەبرد كە شتىك بىكتە خودا، بە فىتەت و عەقل رەتىدە كرددوه، ھەسارەكان و مانڭ و خۆرى رەتكىرددوه. تا لە كۆتايىدا بە باوھرى بۇون بە خوداي بەدىھىنەرى گەردوون و بۇونەوەر كۆتايى ھات.

ئا لەو كاتىدا ئىبراھىم - سەلامى خواي لېپىت - بەرە خودا دەروات و دەفرمۇيت (ئە گەر خودا رىتىمۇنىم نەكات ئەوا لە سەرلىشىۋاوان دېم) ھەرۇھا رايىگەياند (ئەي گەلەكەم من بەرىم لەوهى بۇ خوداتان كردىتە هاوېش). يېقوانا بۇ لەوهى بىگاتە تەواوەتىي ناسىنى خودا لە رىتى عەقلەمە، بۇيە ھەستى بەوه كرد كە پىویستى بە يارمەتى خودايى ھەمە بۇ ئەوهى ناواو سىفاتەكانى بىزانتىت و، بىگاتە راستىيەكانى گەردوون و حىكمەت لە درووستكىرىنى خەلق و، راستىيەكانى غەيب و، چۈنېتى نىزىكبوونەوە لە خودا و پەرسىنى.

گهشته‌که تهواو دوهکهین: پهیزه...

نه گمر باوکی پیغه‌مبهران، ثیبراهم سلامی خوای لیبیت، زوری چهشتیت
له گهشته‌کهیدا بهرهو خودا، ثهوا ئیمە لە شوئنمه دەستپىدەکەین کە ثهوا لىنى
كۆتايى هاتووه.

خودا واي ويستووه کە له كاتىكدا هاتوونىته دنيا کە رووناکى وەحى
بۇ دا گىرساندوين، ئىستا رۇلى ئىمە تمىيا بەكارهىتانى عەقلە بۇ بەلگە و
ئايىتەكانى ئايىن:

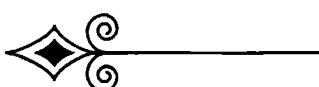
ئايىتە خويىراوه‌كانى خودا: قورئانى بېرۋاز.

ئايىتە بىسراوه‌كانى خودا: ئاسوکان و دەروون و گىانەكان.

له باسى ھەشته‌مدا، لمىز ناوونىشانى (بىباوهرى لەخراپتىرىن دۆخىدا-دەيمىم)
ئه رىبازەمان روونكىردووهتموھ کە دەتوانىن لە پىيەوھ بىگەين بە خودا، ئه خودايى
چاوهەكان دەركى پىتاکەن و، ھىچ شىئىك وەك ئه نىيە.

سى وشە هەن کە رىنگاى رىزگارىمان: فيتەت - عەقل - وەحى.

پاكىي و يېنگەردىي بۇ ئه خودايى بۇ نورى خۆى رىئمۇنىي كەردىن...
ئيتە نور لەسەر نور... لەسەر نوره.

باسته دهیم : له نیوان در و دیدا دهیت کوری یه قزان

چیرۆکی حمی کوری یه قزان به یه کیک له بمناویانگترین نه و چیرۆکانه دادهندرت که عهقلی عدره‌بی مسولمانی پیوه سر قال دهیت، چونکه نه و چیرۆکه ره‌اجنکی گهوره‌ی همه‌ی له نیوان فهیله‌سووفه‌کان و نه‌هله‌ی تمسه‌ووف و عاشقانی نه‌ده‌بی عه‌ره‌بی^(۱).

چیرۆکی حمی کوری یه قزان که فهیله‌سووفی نه‌نده‌لووسی ئیبن توفیل نووسیویه‌تی^(۲)، ده گه‌پیته‌وه بۆ سه‌ده‌ی دهیه‌می زایینی، واته ههشت سه‌ده پیش نه‌نتۆنی فلو.

نه گهر نه‌نتۆنی فلو گهشته‌کدی له بیباوه‌ریوه بۆ بونی خودا به (گهشته عهقل) و هسف بکات، نهوا چیرۆکی (حمی کوری یه قزان) ایش به همان شیوه برو، چونکه له چیرۆکه‌کددا نیین ترفیل نه‌وه ده‌خاته روو که چۆن عهقلی فهله‌فی موسولمان گه‌یشتۆتە بونی خودای بهدیه‌تەر و ههندیک له سیفاتە‌کانی خودا. تمانهت نه‌وشی له گهشته نه‌نتۆنی فلو زیاتر برو که په‌یوندی نیوان خودا و مرؤفیشی دیاری کردوه. ههروهک چۆن چیرۆکه که بمراوردیک ده‌کات له نیوان نه‌وهی عهقلی دامالراو له ئازه‌زوو پییگه‌یشتوروه له گه‌ل و‌حی ئاسما‌نیدا.

(۱) چیرۆکه که (بې‌شىرىي جيا جيا) چوار جار نوسراوه. يەكەميان لەلايمن نېيىن سينا، پاشان لەلايمن شەھايدىن سەھرودى. پاشان دواى نزىكى سەدىمەك لەلايمن ئېيىن نەفيىس. جاري چوارەمىش (اكه بمناویانگترین

(۲) نەبوبىيە كە محمدى كورى عەبىدۇلەملىكى كورى محمد دەكىرەت تووفیل، فهیله‌سووفی نه‌نده‌لووسى

(۵۰۴ - ۱۱۰۵ = ۱۱۸۵) .

لیرهدا به کورتی و ساده‌یی له کتیبی (داستانی نیمان)^(۱) شیخی فمیله‌سوف نه دیم نه لجیسر موفتی تمرا بلوسی لوینان وهره گرین، که کتیبه‌که له سمر شیوه‌ی گفتونگو له نیوان شیخ (مهوزون) که له راستیدا ثامازه‌یه بۆ نووسمری کتیبه‌که له گمل قوتاییه‌کمی که بدوای حقیقتدا ده گمپیت بمناوی (همیران کورپی نمزعدف) نووسراوه.

شیخ مهوزون به همیرانی قوتایی ده‌لیت:

له چیرۆکی (همی کورپی یەقزان) جگه له ناوی پالموانه‌کم و شانۆی رووداوه‌کان هیچی خەیالی بونی نییه، ئەگمر ناونیشانی چیرۆکه بگۆرین بۆ (عهقل) و ندو دوره‌گه دوره‌ی ندو رووداونه‌ی تىدا گوزهراون بگۆرین بۆ ندو جیهانه‌مان، ندوا چیرۆکه که ده‌بیته واقعی و هیچ شتیکی خەیالی تىدا نامیتیت.

همیران: ئەمە چۆن گەورەم؟

شیخ: له راستیدا چیرۆکه که (گهشتی عهقل) له هەر کات و شوئنگىدا، کاتیک له پىگاکانی زانست و قۇناغە‌کانی فەلسەفەدا بەرزدەبیتەوە، تا خوداو حق و چاکه و جوانی دەناسیت.

پىش نەوهی باسی چیرۆکه کەت بۆ بکم همیران، گرنگترین ئەو چەمکانه‌ت بۆ روون دەکەمەوە کە ئىبىن توفىيەل وىستوویەتى له ناو چیرۆکه کەيدا بیانگەيەنتى. ئىبىن توفىيەل له چیرۆکه کەيدا وىستوویەتى ئەم چەمکانه روون بکاتەوە.

ا- عهقلی مروف، له پلىکانه‌کانی زانىارىدا سەرده‌کەوتت، له (شته بەرجەسته بچووکە‌کانی دەرورىدمان) تا دەگاتە (بىرۆکه گشتىھە‌کان). وەك نەوهی له پىتى ئەو ھەلۋىستە جۆراوجۆرانە لە ژياندا دىتە پىشەو، بگەينە نەوهی کە خودايەك ھەيمە.

ب- عهقلی مروف توانای نەوهی ھەيمە، کە بەبىن فيرىيون و بەبىن پىنمۇونى بگاتە بونى خودا، له پىتى شوئنەوارى خودا له بوننداو، توانای نەوهی ھەيمە، کە بەلگەی راستەقىنه‌ش له سمر ئەدەپ بىنېتىمە.

(۱) کتیبی داستانی نیمان کراوەتە کوردى و لەلایەن نووسینگەی تەفسیر چاپ کراوە بلاذرەتەمەوە.

ج- ئەم عهقلە، قابیلی ئۇمۇھى كە لە بىرامبىر وىتاكىرىدىنى ھەندىيەك چەمكدا بىتسانا بىت، وەك ئەزەلىيەتى رەھا، نەبۇونى رەھا و، بىن كۆتايى و، كات و، قەدىمىي و، داهىنراو. ھەرچەندە عهقلە دەتوانىت لەرىتى بەلگەمى لۇزىكى لەو چەمكانە تىپىگات. ئەمەمە كە فەيلەسۈوفە كان ناوى دەنین بە: جياوازى نیوان وىتاكىرىدىن (تصور) و عهقلە پېشكان (تعقل) و دەرك پېتىرىدىن (ادراك).

د- جياوازى نىيە ئەگدر لەلای عهقلە قەدىمىي جىهان (كە ئەزەلىيەو سەرتايى نىيە) راست بىت يان درووستبۇنى (كە سەرتايىكى ھەيتى)، ئەوا بە ھەر دوو باردا ئامازەمە بۆ بۇونى خودا.

ھ- مەرۋە بەعەقلە توانى دەركىرىدىنى ھەمە بە بنەماكانى چاڭدۇ بىنچىنەكەنی رېۋەشتى كەردىسى و كۆمەللايەتى، بە ھەمان شىۋە توانى ئەمەمە ھەمە كە نارەزووکانى لاشمى بخاتە ژىز كۆنترۆلى عەقلەيەمە، بەيى پشتگۇئى خىتنى مافى لاشە يان زىنەرۋىسى تىدا كەن.

و- ئەمەمە عەقلە ساغ دەركى پېتەكەت (بەيى وەحى ئاسمان) لە گەملە مەنھەجي ئىسلامدا بە يەك دەگەن لەچەند خالىكى وەك يەك بەيى جياوازى.

پاشان شىخ مەوزۇن دەستدەكەت بە گىرلانەمە چىرۇكە كە بۆ حەبرانى قوتايى: ئىبن توفىيل، مندالىنكمان بۆ وىتادەكەت كە شىرەخۇرمە و ناوى (احمەيى كورپى يەقزاناھ، كە فېرىتەدرىتە دوورگەيمە كە كەسى تىدا ناژى، لەو كاتەدا ئاسكىيەك كە بەچىكە كە ئەدەستداوە بەزەمىي پېتە دېتەمەو، شىرى پېتەدەت و بەخىۋى دەكەت، تا گۇرە دەپىت و دەنگ و زمانى گىانداران فير دەپىت.

مندالەكە دەپىتى ئاسكە كە داپۇشراوه و ئامرازى خۆپاراستنى ھەمە، ئەويش رپوت و بىن ئامرازە، بۇيە لە گەلاؤ پەر پۇشاكىنى بۆ خۆى درووستكەد و گۆچانىكىشى كە ئامرازى خۆپاراستن.

پاشان ئاسكە كە مەرد، بىدەنگىيەكەي و بىن جوولەيەكەي مندالەكەي تووشى ترس كەد و، ھەولىيەدا بىزانتىت ھۆكارەكەي چىيە. چەندى لىپى ورددۇبووه هېچ

گۇزانكارييەكى لەشىومىدا بەدى نەكىد، بۆيە گومانى كرد كە دەردىكە لە ئەندامىتىكى شاراودا بىت. بۆيە سىنگى لەت كرد تا گەيشتە دلى، لەوئىشدا ھېچ نەخۆشىيەكى بەدى نەكىد، بەلام ھەستى كرد كە بەشى لاي چەپى دل بەتالە، بۆيە گومانى بىرىد كە ئەدو شەتمى پېشتر لەو شۇئەدا بۇوه نەماوه، ھۆكارى گىيان لە دەستدانى ئاسكەكەيە، بۆيە گەيشتە ئەوهى كە راستى ئاسكە كە شەتە رۇشتۇوه كەيە و لاشە جىڭە لە ئامرازىڭ ھېچى تەننېيە، دواي ئەوهى ھەستى دەكىد كە لاشە كەي و ورده خەرىيەكە بۆگەن دەبىت زىياتر لەو دەلنيا بۇوهە. پاشان قەلەرەشىتىكى دى كە خەرىيەكە برا مەرددووه كەي دەشارىتەوە، ئەويش لەمۇوه فيئر بۇو و ئاسكە مەرددووه كەي شاردەوە.

پاشان ئاڭرى دۆزىمۇو و بۆ رۇوناكى و خۇڭەرمىكى دەنەوە و گۈشت بىرۋاندىن بە كارى هيتنى. تا دەھات زىياتر بەتowanا سەرسور ھەينەرەكانى ئاڭر سەرسام دەبۇو. ئەوهى بەبىردا ھات كە دەكىن ئەوهى لە دلى ئاسكەكەدا نەماوه و بۆتە هوئى مەردىنى شىتىك بىت لە رەگەزى ئاڭرىيەت، بۆيە دەستى كرد بە تاقىكىرىدىنەوەي شۇئەوارەكانى ئاڭر بە شىكىرىدىنەوەي لاشە ئاژەللان و، بەمەش شارەزايىيەكى باشى لە فەرمانى ئەندامە جىاوازەكانى ئاژەللان پەيدا كەردى.

كاتىك گەيشتە تەمەنلىقى بىست و يەك سالى، دەستىكىد بە بىرکىرىدىنەوە لە گەردون و، نەو ئاژەل و رۇوهك و شەتە بىن گىيانانەي تىيىدا دەرىن و، شارەزايى دەرىبارەي خاسىيەت و كىدار پەيدا كەردى و، بىرۇكەي (زۇرىي) لە هىزىدا درووست بۇو.

پاشان بۆيى دەركەوت كە هەرسىي بونەوەرەكە (زىندهوەر - رۇوهك - بىن گىيان) لە سيفەتى (بۇون) و (لاشە)دا ھاوشيۇن ئەگەر چى لە (وېتە) شدا جىاوازىن. بۆيە بۆيى دەركەوت كە ھەمويان يەك شەتن ئەگەرچى زۇر و جىاوازىش بن. ھەروەها بىرۇكەي (ھەقىقتى شىتىك و وېتە كەي) اشى لە هىزىدا درووست بۇو.

پاشان گەرایەوە بۆ لاي تەنە سادەكان، بىنى كە وېتە كانىيان دەگۇرپىت. بۆ نمۇونە ئاوا دەكىن وەكى شەلە بىت، يان بېتىتە ھەلەم، يان بېتىتە سەھۆل و پاشان

بیتیمهوه به ئاو، لەمەوه جیاوازى وئىنە لە شىيىكى ديارىكراودا فير بۇو. بەمەش چووه ناو سنورى جىهانى عەقل.

ھەروھە سەرنجى ئەوهى دا كە گىانى زىندەمەران شىتىكى جیاوازە لە لاشەيان، كە بەھۆيەوە لە رۈوهەك و بىن گىان جىا دەكىتىمەوە، ئەو گىانىيە كە ئاراستەمى دەكتات دەپىتە هۆى تىنگەيشتن لە ناخى زىندەمەر و دەرۋىيدى، بەمەش پىنگەى (روح اى) لەلا گەورە بۇو، بۇي دەركەوت كە گەمورقىرو بەرزىرە لە لاشى فانى و لە ناوجۇو.

پاشان دەستىكىد بەبىر كەنەوە لە سادەترين شتەكان، تىپىنى كرد كە سادەترينيان خۆل و ئاو و ھەوا و ناڭگە و، ئەو چوار رەگەزە سەرچاوهى بۇونن.

ھەروھە ئەوهەش تىنگەيشت كە ھەر رۈوداۋىنک كە بەسەرىدا ھاتۇوە ھېزىتىكى لە پشتەوەيمۇ، دانە پالى كىدارەكان بۇلای شتەكان راستەقىنە نىيە، بەلکو بىكەرنىك ھەيە كە ئەم كىدارانەيان پىنەكتات.

ئىتىر ئارەزووئى ئەوهى دەكىد كە ئەو بىكەرە بناسىت، بۇيە سەرەتا لەناوشتە بەرجەستەكاندا بەدوايدا گەرا، بۇي دەركەوت كە ھەمموپىان درووستكراون و پىوپىستان بە درووستكەر ھەيە، بۇيە ھەمموپىانى پشتگۇئى خىست.

پاشان چووه سەر گەلەستىرەكان بىرى لېكىدەوە و پرسى: ئايا ھىچ كام لەم گەلەستىرەنان تا ئەندازەي بىن كۆتا درېز دەپىتىمەوە، بەدرېزايى كات و شوين؟ پاشان سەرنجى دا كە لە رۈزىدا ديار نامىتىت و شوينيان سنوردارە، بۇيە زانى كە تەنلى بىن كۆتا لە رۇوي كات و شوين شتىكى مەحالە.

پاشان بىرى لە جىهان بە گىشتى كەنەوە، ئايا ئەم جىهانە درووستكراوه، ئايا لە نەبۇونەوە ھاتۇتە بۇون، ياخود ھەر لە ئەزەلەوە ھەبۇوە و نەبۇون نەبۇوە؟ بەلام ھىچ كام لەو بىريارانى لەلا يەكلا نەبۇوە. قەدىم بۇون دوورە چونكە مەحالە بۇونەورىنک ھەبىت سەرەتاي نەبىت.

بە ھەمان شىيە درووستكراوېش دووردەخرىتىمەوە، چونكە درووستبۇونى بۇون دواي ئەوهى نەبۇون بۇو پىوپىستانى بە كاتىك ھەيە كە لە پىش ئەمودا ھەبۇوبىتت،

کاتیش بەشیکه له بعون و ناکری پیشی بکهوت. يەکلاکردنوهی درووستبون پرسیارنکی قورس دیتیته کایهوه: بۆچی بەدیهینه تیستا بعونی هینایه بعون و پیشتر نو کارهی نه کرد؟ ئایا بەھۆی شتیکهوه که بەسەر بەدیهینه ردا هاتووه؟ ئەمە چۆن له کاتینکدا هیچ شتیک نەبوو کە بکری بەسەریدا بیت.

(حەبی) بیری دەکردووه، هەریەك لەو بیرو باوھە چى پیویستە؟ بینی کە درووستبونی جیهان پیویستی بە بکەریک ھەمیه کە له نەبۇونەوه بېھینەتی بعون و ناکری بکەرهە تەن بیت، چونکە نەگەر ئەوش تەن بیت نەوا پیویستی بە بەدیهینەریک دەبیت، دیسان نەگەر بکەرى دووه میش تەن بیت ئەوش پیویستی بە بەدیهینەری سیئەم ھەمیه و سیئەمیش بە چوارەم و تا کۆتايى بەردوام دەبیت و ئەمەش مەحالە.

نەگەر قەدیمی جیهانیش وەریگرین، ئەمە واتای ئومویە کە جوولەکەی کۆنە و، هەر جوولەیەکیش پیویستە ھېزىنەریک ھەبیت کە ئەنجامى بادات، ھېزىش تىپەر دەبیت (يان له دوورەوە) کار له تەنەکان دەکات، ھەروەها پیویستە پیشتر بعونی ھەبوبیت و پیویستى بە بەدیهینەر نەبیت.

دیدى (حمدى كورپى يەقزان) بەوه کۆتايى هات کە جیهان قەدیم بیت يان دروستکراو، له ھەردوو باردا پیویستى بە بەدیهینەریک يان جوولەنەریک قەدیم و ئەزەلی ھەمیه و، لەرپۇرى عەقلەوە وا پیویست دەکات کە ئەمە بەدیهینەرە گەورەمیه ھەممو سیفەتىلىکى تەواوھى ھەبیت، له زانست و تواناۋ وىست و ھەلبىزادن و بەزمىي و دانابى.

کاتیک ئەم ناسىنە بەدیهینەرە گەورەکەی بەدەستەيتنا، وىستى بزاپىت کە چۆن ناسىيەتى، بەلام نەيتowanى له پىنى ھەستەوەرەكانەوه بىناسىت، چونکە ھەستەوەرەكان ھەست بە تەنەکان دەكەن، بەلام بەدیهینەر دامالراوه له سيفەتى بعونەوەر، بۆيە بۆي دەركەوت کە ئەم زاتەي بە هوپىيە خوداى پىناسىيە تەن نىيە..

پاشان وا تىنگەمېشت کە ئەم خۇودە دوور له لاشەمەيە لە ناو ناچىت و، تا ئەبەد دەڭىز، يان خۆشگۈزەرانى يان سزا، بەپىنى چاودىزى كەرنى بەدیهینەرەکەي و

گوئیلکردنی بدر له مردن، بؤیه دهستیکرد به گهران به دواى پىگایك که زيانى پىكبخات و بير لمو به ديهيئندره گهوره يه بكتاهوه.

كاييک سەرنجي خۆى دا، بىنى كه هەندىيک سيفەتى ئازەلىي تىدا هەيم، لاشەي ماددىيەكەي، كە داواي نارەزۇوه ھەستىيەكانى لى دەكات. ھەروھا زانى كە ثەو لاشەيە يېھوودە درووست نەكراوه، بەلكو پىویستە لە سەرى كە پەرورەدەي بكتات. ھەروھا بىنى كە لەلایەكى ترەوە لە ئەستىرەكان دەچىت، بە پىيەي كە تەنەو لاشەيەمەيە، واي ھەستىكەد كە لە ئاسماندا لە بەدېھىنەرەوە نزىكە. لەلایەكى ترىشەوە بەشە پاكەكەيشى، كە بەھۆيەوە (بەدېھىنەرەي واجب الوجود) ئاسىيە لەو بەدېھىنەرە دەچىت، كەواتە لە (ئازەمل - ئەستىرە - خودا) دەچىت.

بؤیه لە بەدەستەينانى ھۆكارى لاشەپارىزى و پىویستى مانەوميدا خۆى بە ئازەمل چواند و، تەنبا رپووه كى دەخوارد و، ئەڭەر رپووه كىش نەبوايە لە ئازەللان خواردەنەكەي دابىن دەكرد، بەو مەرجەي كە پارىزگارى لە مانەوهى توۋى رووھك بكتات و لە ئازەللانىش ئەوانەي ھەلەمبىزارد كە ژمارەيان لە ھەممۇان زىاتە تا لە رىشەوە لەناويان نەبات.

ھەروھا لە رپوونى و پۇوناكى و پاكىدا و لە بەخشىنى رپووناكى و گەرمىدا خۆى دەچواند بە خولگە و ئەستىرەكانى ئاسمان، بەو پىيەش كە لە (واجب الوجود) نزىكە و، بە دانايى ئەو و بەويستى ئەو دەجولىت. بؤیه لە سەر خۆى پىویست كە خۆى پاك رابىگىرت لە رپووی لاشەمىي و، لە رپووی دەرروونىش ھەر خاون پىتاویستىيەك يان نەخۇشىيەك لە ئازەمل و رووھك بىيىنېت ھەمول بىدات يارمەتى بىدات، ھەر چاوى كەوتە سەر رپووه كىتكە خۆرى لىنەدات، يان رپووه كىتكى ترى پىوه نۇسایىت و ئازارى بىدات، يان تىنۇو بىت و خەرىك بىت لە ناو بېچىت، چارەسەرى كرد. يان چاوى كەوتبايە سەر ئازەلىيک كە درېنەيدە ئازارى بىدات يان درېنەيدە كى پىوه نۇسایىت يان تىنۇو يان بىرسى بىت، يارمەتى دەدا. يان بىيىبائى ئاۋىتكە بۇ رپووهك يان ئازەمل دەچوو و پىي گىرا با لايىدەدا. ھەروھا خۆى ناچاركەد كە وەك ئەستىرەكان بە شىوهى بازنەمىي بجۇولىت و، لە

دوروگم و کهناوه کان و ماله کمیدا به روشتن یان راکردن بروات. لهو کاته شدا هم
بیری له (واجب الوجود) ده کردموه و همولی دهدا که خوی له جیهانی ههسته کان
داببریت، بۆ نهوهی بتوانیت (واجب الوجود) بیینیت.

بۆ پرسی له خودا چوونیش، حمی کوری یەقزان وای دهینی که پتویسته
زانست له سیفاتی خودا و هریگرت، که بەرزترین ئاستی زانستیش ناسینی
خودایم و هاوەلی بۆ دانه نیت. همروهها پتویسته خوی له تەن و لاشیمی پاک
بکاتمهوه، بۆ نەو مەبەستەش خوی له خواردن و خواردنهوه دەگرتەوه بۆ ماوەیەکی
دوروو دریز و، لەو ماوەیدا خوی تەرخان دەکرد بۆ بیرکردندهوه له خودا، ئىدى
چەند رۆژیک تىپەربوون نەو لەو حالمە دابوو کە وەک يەھوش کەوتن وابوو.

پاشان ئىبن توفیل له چیرۆکە کمیدا دەچیتە سەر وەسفکردنی دورگمەیەکی
نزیک له دورگمی حمی کوری یەقزان، کە گەلینکی تىدا هەبۇوه ھەندىتىکيان
مسولمان بۇون و گەنجىكىان تىدا هەبۇوه بە ناوی (ئەبسال).

ئەبسال چوو بۆ نەو دورگمەیدی کە حمی کوری یەقزانى لېبۇو، تا له
خەلک دور بکەوتەمەو خوی بۆ پەرستن تەرخان بکات، کاتىك حمی گونى لە
خويندەوهى قورئانى پیرۆز و نويز و ويرد و دوعاكانى بۇو زانى کە خواناسە،
ئەگەرچى لهوهش تىنەدە گەيشت کە دەيگۈوت.

ئەبسال حمی فىرى قىسىمەن كە دەچىتە سەرەتاتى خوی بۆ هاۋى
نۇنكەی گىرایەوە، کە چۆن بىرکردنەوهى خوی بەرزکەرەتەوه تا گەيشتە
ناسینى خوداي مەزن، بۆيە کاتىك ئەبسال لە زارى حمی گونى لە وەسفى خودا
بۇو، ھىچ گومانى لەو نەما کە ھەممو نەوهى لە بىرۇبا وەرىدا ھاتووه، حمی بە
عەقل و كۆشىشىرىن پىيى گەشتىووه، بۆيە کاتىك (ئەبسال) نەوهى لە بىرۇبا وەرىدا
ھاتووه بە حمی راگەياند، حمی بىنى کە ھىچ جىاوازىيەکى نىيە لە گەل نەوهى
کە خوی پىيى گەشتىووه، بۆيە بۆيى دەركەمەت کە نەوهى نەم نايىنەو ئەو پىغە مېھە
ھىتاۋىھەتى لەلای خودا وەمە، بۆيە باوەرى پىھىنەو پاشان فىرى ئايىن بۇو و پىيەوە
پابەند بۇو.

حهی له گهـل نهـسـالـی هـاـورـیـداـ لهـ دـوـورـگـهـ دـاـبـرـاـهـکـهـداـ مـانـمـوـهـ وـ خـهـرـیـکـیـ خـواـپـهـرـسـتـیـ بـوـنـ تـاـ کـاتـیـ مـرـدـنـیـانـ.

خـونـهـرـیـ بهـ پـیـزـ..

بـهـ جـوـرـهـ حـهـیـ کـوـرـیـ يـهـقـزـانـ بـهـ فـیـتـرـهـتـ وـ عـهـقـلـیـ گـهـیـشـتـهـ بـوـنـیـ خـودـاـ وـ،
بـوـیـ دـهـرـکـهـوتـ کـهـ بـهـ دـیـهـیـنـهـرـیـ گـهـرـدـوـنـهـ وـ، لـهـ رـوـوـیـ - عـهـقـلـیـیـهـوـ - پـیـوـیـسـتـهـ
هـهـمـوـ سـیـفـهـتـیـکـیـ تـهـوـاـهـتـیـ هـمـبـیـتـ وـ - بـهـ پـیـیـ تـوـاـنـاـ - فـیـرـبـوـوـ کـهـ چـوـنـ لـهـ خـودـاـ
نـزـیـکـ بـیـتـمـوـهـ..

پـاشـانـ حـهـیـ نـهـوـهـیـ پـینـگـهـیـشـتـبـوـوـ لـهـ پـهـیـامـیـ پـیـغـهـمـبـهـرـدـاـ دـۆـزـیـیـهـوـ، بـهـمـهـشـ
عـهـقـلـ وـ نـهـقـلـ لـهـلـایـ نـهـوـ بـهـ یـهـکـ گـهـیـشـتـنـ وـ بـوـوـ خـاـوـهـنـیـ هـهـرـدـوـ وـهـحـیـهـکـهـ؛
وـهـحـیـ عـهـقـلـ وـ وـهـحـیـ نـاسـمـانـ.

بـهـ شـیـوـهـیـ گـهـشـتـیـ (ـحـهـیـ) بـهـرـهـوـ خـودـاـ کـۆـتـائـیـ هـاـتـ وـ، بـاـوـهـپـیـ بـهـ
پـهـیـامـهـکـانـ وـ حـهـشـرـ وـ حـیـسـابـ هـیـتاـ، نـاـ نـهـمـهـیـانـهـ کـهـ نـهـنـتـوـنـیـ فـلـوـ وـ لـایـنـگـرـانـیـ
ئـایـسـنـیـ سـرـوـوـشـتـیـ نـهـیـانـتوـانـیـوـهـ پـیـیـ بـگـمـنـ.

بـهـ رـاـسـتـیـ نـوـورـ لـهـسـمـرـ نـوـورـهـ: وـهـحـیـ وـ عـهـقـلـ لـهـ چـیـرـوـکـیـ نـیـبـراـهـیـمـ (ـسـلاـمـیـ
خـودـاـیـ لـیـبـیـتـ).

نـوـورـ لـهـ سـهـرـ نـوـورـهـ: وـهـحـیـ وـ فـیـتـرـهـتـ.

لـهـمـ سـهـرـدـهـمـشـدـاـ خـودـاـ نـورـیـ زـانـسـتـیـ پـیـبـهـخـشـیـوـینـ تـاـ گـهـشـتـیـ نـیـماـنـ لـهـ تـهـوـاـهـتـیدـاـ
نـوـورـ لـهـ سـهـرـ نـوـورـ لـهـ سـهـرـ نـوـورـ بـیـتـ.

بهره‌های گهشته که :

گومان لوهدا نییه که (گهشتی عهقل) له گمل بیباوه‌ری و خوایه‌تی و نایینه کاندا، له گمل فیتره‌ت و وحی و بدلگه کاندا، گهشتی هه‌موو مرؤفیکه که کار به میشکی بکات، همر مرؤفیک که بیر له سه‌رچاوه و ژیان و سه‌رنجامی خوی بکاته‌وه.

هه‌موو خاومن عهقلیک زوریک لهو پرسانه‌ی باسمان کردن به بیریدا دین، جا پاشخانیکی نایینی هه‌بینت یان بیباوه‌ری، جا یان ئه‌وتا مرؤف به خیاری په‌ری نهو پرسانه هه‌لده‌داتمه، یان ئه‌وتا به بیرکردن‌هه‌وهو تیپ‌امانه‌وه له سه‌ریان ده‌وهستیت، یان ویستیکی گه‌رمی بی بدرگه پالی پیوه ده‌نیت بو گه‌یشنن به حه‌قیقه‌ت، نه‌ک ته‌نیا بو تیزکردنی ویستی زانستی، بدلکو لمبه‌ر ئه‌وهی که پرسی بونی خودا و، ثامانج له بونمان و، رزگاریوون له ده‌روونماندا چه‌سپاوه و، پیوسته ببیته ئامانجی ئامانجه کانمان.

کاتیک ده‌ستم بهم گهشته کرد و له کاتی بیرکردن‌هه‌هم له همر بیرو رایه‌ک له بیرو رایانه‌ی خستوومه‌ته رپو ئاما‌دهی ته‌واوم تیندا هه‌بووه که بیرو رای بدرام‌بهرم په‌سند بکدم. چونکه ناییت له ئه‌نتونی فلو که‌متر بین له گه‌ران به دوای حه‌قیقه‌تدا، کاتیک شوین یاسای سوقرات ده‌که‌وت: (شوینی بدلگه ده‌که‌وین جا بو هه‌ر کوئمان ببات). من وايده‌بینم که بدلگه به‌ره دلنيابی ته‌واوى بردين.

له گه‌ل ئه‌نتونی فلو :

لهمه‌شی يه‌که‌می (گهشتی عهقل)‌دا، گهشتی ماموستای فلسه‌فهی بدریتاني (سیر ئه‌نتونی فلو)‌مان خسته‌رپو، تا گه‌یشته ئه‌وهی که (خودایه‌ک هه‌یه)، که پیشتر يه‌کیک بتو له توندترین بیباوه‌ری سه‌دهی بیستم.

له گهشته عهقـلـیـهـ کـهـیـ نـتـوـنـیـ فـلـوـ نـهـمـ دـهـرـهـ نـجـامـانـهـ خـوارـهـ وـهـ دـهـخـهـ ینـهـ روـوـ:

یـهـ کـهـمـ: بـیـباـوـهـرـیـکـیـ بـچـوـوـکـ لـهـ مـالـیـکـیـ دـینـدارـدـاـ، بـهـبـیـ هـیـچـ پـالـنـهـرـیـکـیـ روـوـنـ.

فـهـیـلـهـ سـوـفـهـ کـهـمـانـ لـهـ باـوـکـیـمـوـهـ خـوـشـهـوـیـسـتـیـ دـانـایـیـ وـیـسـتـیـ عـهـقـلـیـ وـرـیـبـازـیـ

شـیـکـارـیـ وـرـدـ فـیـزـ بـوـوـ بـهـ مـیـرـاتـ بـزـیـ مـابـوـوـهـ. پـاشـانـ رـوـلـیـ نـمـوـ پـیـاـوـانـهـ هـاـتـ

کـهـ بـهـ ئـازـادـیـ بـیـرـ نـاسـرـابـوـونـ، تـاـ نـمـوـ چـهـمـکـانـهـ لـهـ هـزـرـداـ بـچـهـسـپـیـشـنـ، لـهـنـاوـیـانـداـ

هـمـنـدـیـکـ مـامـوـسـتـاـکـانـیـ لـهـ قـوـتـابـخـانـهـ زـانـکـوـدـاـ. هـمـروـهـاـ بـارـوـدـوـخـیـ هـزـرـیـ ئـازـادـ

کـهـ یـانـهـیـ سـوـقـرـاتـ لـهـ ئـؤـکـسـفـوـرـدـداـ فـهـراـهـمـیـ کـرـدـبـوـوـ، رـوـلـیـکـیـ گـهـوـرـیـانـ هـمـبـوـوـ

لـهـسـمـرـ چـوـونـیـ بـهـرـوـ پـسـپـوـرـیـ لـهـ فـهـلـسـهـ فـدـداـ.

نهـنـتـوـنـیـ فـلـوـ خـوـیـ پـیـمانـ دـهـلـیـتـ کـهـ نـهـمـ گـهـشـهـسـهـنـدـنـهـیـ پـالـنـهـرـیـ نـهـوـهـیـ بـوـوـ

کـهـ گـرـنـگـیـ بـهـ جـیـهـانـیـ هـزـرـ بـدـاتـ، بـهـلـامـ پـالـنـهـرـیـ رـوـیـشـتـنـ بـهـرـوـبـیـباـوـهـرـیـ نـاـ بـزـیـهـ

دـهـلـیـتـ: مـنـ هـیـشـتـاـ نـازـانـمـ کـهـ بـوـچـیـ چـهـمـکـیـ خـودـاـیـتـیـمـ رـهـتـکـرـدـوـتـهـ!

لـهـوـانـیـهـ (ـگـرـفتـیـ خـرـاـپـهـ وـ ئـازـازـ) لـهـ تـهـمـهـنـیـ پـازـدـهـسـالـیـداـ، لـهـ هـمـموـ پـرسـهـکـانـ

زـیـاتـرـ کـارـیـگـهـرـیـ لـهـسـمـرـ ئـارـاـسـتـهـکـمـیـ بـهـرـوـ بـیـباـوـهـرـیـ هـمـبـوـوـ بـیـتـ، بـدـوـ پـیـیـهـیـ کـهـ

نـهـیدـهـتوـانـیـ نـهـوـهـ لـهـ هـزـرـیدـاـ رـیـکـبـخـاتـ کـهـ بـهـسـمـرـ مـرـوـقـدـاـ دـیـتـ لـهـ خـرـاـپـهـ ئـازـازـ

لـهـ بـهـرـاـمـبـهـرـیـشـداـ خـوـشـهـوـیـسـتـیـ خـودـاـیـ بـهـ بـهـزـیـیـ بـوـیـانـ وـیـنـاـ بـکـاتـ.

دوـوـهـمـ: بـهـرـگـیـکـیـ جـوـانـیـ بـهـبـهـرـ فـهـلـسـهـ فـدـداـ کـرـدـ کـهـ شـایـمـنـیـ نـهـبـوـوـ، فـلـوـ لـهـ تـهـمـهـنـیـ

بـیـسـتـ وـ حـمـوـتـ سـالـیـداـ، لـیـکـۆـلـیـنـهـوـهـکـهـیـ (ـسـاخـتـمـیـ زـانـسـتـیـ لـاهـوـتـ)ـایـ بـلـاـوـکـرـدـمـوـهـ

کـهـ تـیـیدـاـ بـهـلـگـهـ بـیـباـوـهـرـیـیـهـکـانـیـ خـوـیـ خـسـتـبـوـهـرـوـوـ وـ لـهـ هـمـانـ کـاتـدـاـ بـانـگـهـوـاـزـیـ

بـوـ گـفـتوـگـوـیـ بـهـرـدـهـوـامـ دـهـکـرـدـ لـهـ نـیـوانـ فـهـیـلـهـسـوـوـفـهـکـانـ وـ بـاـوـهـرـدـارـهـکـانـ.

پـاشـانـ لـهـ کـتـیـبـهـکـانـیدـاـ بـانـگـهـوـاـزـیـ بـوـ رـیـبـازـیـ زـانـسـتـیـ دـهـکـرـدـ، بـوـ تـیـکـشـکـانـدـنـیـ

چـهـمـکـهـکـانـیـ ئـایـینـ وـ خـوـایـهـتـیـ. هـمـروـهـکـ چـوـنـ دـاـوـاـیـ لـهـ دـینـدارـهـکـانـ دـهـکـرـدـ کـهـ

بـهـلـگـهـ لـهـسـمـرـ بـوـوـنـیـ خـودـاـ بـخـنـهـ روـوـ، کـهـ پـیـشـتـرـ بـهـرـسـیـارـیـهـتـیـ سـهـرـشـانـیـ

بـیـباـوـهـرـانـ بـوـوـ کـهـ بـهـلـگـهـ لـهـسـمـرـ نـهـبـوـوـنـیـ خـودـاـ بـخـنـهـ روـوـ.

سییه‌م: گوپاریزی بیباوه‌رسی

ئەنتۆنی فلو بۇ به گوپاریزی بیباوه‌رسی لە رۆژناوادا، چونکە زۆر بانگھېشىت دەكرا، چ بۇ پىشكەشكىرىنى كۆپ و تار يان بۇ دىمانەي تىلە فزىۆنى. ھەزاران كەس لە گفتۇگۈزكەنلىكى لە گەمل باوه‌داراندا ئامادە دەبۈون، كە لە پىنى دەزگاڭاكانى راڭەياندىنىشەوە پەخش دەكران.

كتىب و لىكۆلىنەوە بەلگەكانى بۇوبۇون بە كارنامەي بیباوه‌ران لە نىوهى دووه‌مى سەدەي بىستەمدا.

چوارەم: ھەنگاوه‌كانى لە بیباوه‌رسیيەوە بەرەو گومان
ھېلىنکى يەكلاكمىرىسى رۇون نىيە لە گەشتى ئەنتۆنی فلو دا، لە نىوان بیباوه‌رى و
باوه‌ربۇون بە خودا.

ئەنتۆنی فلو پىمان دەلىت، كە ئەو گۆرانە پاشخانىكى زانستى گەورەى لە پىشە، كە لە نىوهى دووه‌مى سەدەي بىستەمدا رووبانداوە. ئەو دۆزىنەوانە دووباتىان كەردىتەوە كە گەردۇون و ۋىيان و ئەو ئاللۇزىمىي تىياندا ھەمە، ناكىرى بۇ رىنكمۇت بىگىزىرىتىمۇ، بەلکو پىويسە خودايەكى دانا و بە توانىيان لە پىشەت، ئەمانەش ئەو چەمكەنەن كە (بزووتنەوەي دىزايىنى زىركە) ھەلبىان گىرتۇوە و باوه‌رى بەوه ھەمە كە (گەورەتىن و سەرسور ھېنەرتىن دۆزىنەوەي زانستى سەرددەم ئەوهە كە خودايەك ھەمە).

پىنچەم: لە گومانەوە بەرەو دلىيابى.

ئەنتۆنی فلو جىهانى تۈوشى سەرسور مان كرد، كاتىك لە بەياننامەيەكدا كە تۆرى ھەوالى ئەسۋىشىتىد پىنس لە دىسەمبەرى ۲۰۰۴ بىللاوى كەردىمۇ كە تىيدا راپىگەياند كە باوه‌رى بە خواي بەدېھىنەرى گەردۇون ھەمە، لە سالى ۲۰۰۷ كەتىيەتكى دەركەد بە ناونىشانى (خودايەك ھەمە) كە تىيدا بە درىزى باسى گەشتەكەى دەكات و ھۆكارەكانى باوه‌ھېتىانى باس دەكات.

لە كەتىيەكەدا ھاتۇوە:

(ئیستا باوهری تەواوم ھەمیه کە گەردوون لە سەر دەستى بەدیھىنەرنىکى زىرەك ھاتۆتە بۇون و، ئەو ياسا نەگۇر و گۈنجاوانەی لە بۇوندا ھەن رەنگدانەوەی ئەوەن کە دەکرى ناوى بنىيەن (ھزرى خودا) .

ھەروھا باوھەم ھەمیه کە درووستبۇونى ژيان و جۇراوجۇرى زىندەمەرەكان لە سەرچاۋىدەكى ئاسمانىيەوە نەبىت درووست نایيت.

بۇچى ئیستا بىرورام وايد؟ دواى ئەوھى بۇ ماوهى زىاتر لە نىو سەدە بىباوھ بۇوم؟

زانستى ھاوجەرخ پىنج دوورىمان نىشان دەدات کە ئاماژەن بۇ خوداي بەدیھىنەر:

۱- گەردوون سەرتايىھەمەن، لە نەبۇونەوە ھاتۆتە بۇون .

گەيشتنى زانست بەھەمیه کە گەردوون سەرتايىھەمەن (کە دەگەپىتەوە بۇ ۱۳,۷ مiliار سال)، ھەروھا کە گەردوون لە نەبۇونەوە ھاتۆتە بۇون، ئەو گەيشتنە پاشخانىتىكى فەلسەفى و ئايىنى ھەمیه کە زانا ماددىگەراكان لە گەيشتن بە رايە نېياتزانيبۇو.

يەكەم دەرەنjamى ئەو رايەش دانپىدانانە بە خوداي بەدیھىنەرى گەردوون، دواى ئەوھى زاناو فەيلەسوفە ماددىگەراكان نېياتوانى بىگەنە بىردىزىنلىكى گۈنجاۋ کە درووستبۇونى گەردوون لە نەبۇونەوە لىتكىداتەوە، بەمى يارىدەي خوداي بەدیھىنەر.

۲- سرووشت لە سەر ياساى نەگۇر و بە يەكەم بەستراو دەپرات

گومان لەوەدا نىيە كە رېتكخراوى و گۈنجان لە سرووشتدا (کە بە ياساكانى سرووشت ناسراون) پىويستى بە داننانە بە دانرى ئەم ياسابانە، بەلام ئەوھى زىاتر ئاماژەمەن بۇ خوداي بەدیھىنەر ئەم ياسابانە ھەممو بۇونەورىان گەرتۇدەوە، لە گەل يەكتىدا بەيدەكەوە بەستراون و، دەکرى بە دارشىتى بىركارى ورد گۈزارشتىيان لىتكىت، كە رەنگە لەلاپەرەمەك زىاتر نەگەرت.

۳- درووستبوونى ژيان، به هەمۇو ئەمەن وردى و ئامانجدارتىيەمى تىيدايمە، لە ماددهى نازىندۇو.

ھەمۇو زىندەمەران لە بۇونى ئامانجىنىڭدا ھاوشىّون، ئەويش پارىزگارىكىردنە لە بۇونىان، ھەر فەرمانىتكى لە فەرمانە كانىشىيان (وھك جوولە و ھەناسەدان) ئامانجىنىكىان ھەدیە كە خزمەتى ئەم ئامانجە گشتىيە دەكەن. چۈن ماددهى نازىندۇو ئەم ئامانجدارتىيەمى وەرگەرتۇوه؟

بە ھەمان شىۋە ھەمۇو زىندەمەران لە بۇونى سىستەمى (دى ئىن ئەمەن ئار ئىن ئەمەن) ھاوشىّون. ئەم سىستەمە ھەمۇو سىفەتە بىنەرەتى و فەرمانىيەكەنى ھەلگەرتۇوين و بۇ نەوهەكانى دواترمان دەگۇرازىتىمۇ، ھەروھك چۈن ھەمۇو كىردارە كىميايىيە پىيىستەكانى بۇ ژيانى خانە ئاراستە دەكەت و ئەم سىستەمەش لە ئاستىكى زۆر ئالۇزىدايە، چ لە بىنياتدا چ لە كىرداردا.

ژيانىش ھىچ نىيە جىڭ لە چەند زانىارييەك و چەند كارلىكىنلىكى كىميايىي ئالۇز كە سىستەمى دى ئىن ئەمەن ئاراستەمە دەكەت، بەلام قورسەر كىشەي پىنکەھاتنە. ئاخىر چۈن دەكىرى ئەم وشانەي لەسەر لاپەرىيەك دەياننۇسىن و تىياندا وەسفى مەرۆڤ دەكەين (جا ھەر چەند بە وردىش بىت) دەكىرى بىيىتە مەرۆڤىنىڭ راستەقىنە (الله گۆشت و خوتىن)!

رنكەوتى ھەرەمەكى و ھەمۇو ئەمەن ياسا سرووشتىيانەي دەيانزانىن، ھەمۇوان بە يەكەمە ناتوانىن لېكىدانەو بۇ ژيان لە ماددهى نازىندۇو بىكەن.

۴- گەردوون و ھەمۇو ئەمەن تىيدا ھەدیە، بارودۇخى نمۇنەسى بۇ دەركەوتىنى ژيانى مەرۆڤ دەرەخسەتىن، كە بە بىندىماي مەرۆبىي ناسراوه.

ھەرچەند زانىارييەن لە سەر وردى بىنچىنەي گەردوون زىاتر بىت، زىاتر بۇمان دەرەكەمەت كە پىداویستىيەكانى مەرۆڤ گۈنجاوه. ئەمەش بەلگەيە بۇ ئەمەن كە ئەم گەردوونە بۇ پىشوازى كەردىمان ئاماھەكراوه.

ئوهی زانا و فەيلەسۈوفە ماددىگەراكان دايانتاوه لە لىنكدانوه بۇ ئەم گونجانە جىنگاى گالىتەجاربىيە، داننان بە خوداي بەدېھىنەرى ئەم گەردوونە لە پووى زانستىيەوه رەواترە !!

۵- عەقل، تايىەتمەندى مەرۆف

تواناي عەقللى مەرۆف لە بىركردنوهى لۆزىكى لە پرسە ماددىيەكان و چەمكە پرووتە كان و ھەستىكەن بەوهى لە دوروويمەمانە و ئوهى لە ناخماندايە، ھەستىكەن بە خوود، ناكرى لە ماددىي نازىندۇو دروست بۇوين، چونكە ئوهى ھىچى نەبىت ھىچىش نابەخشىت، ھەروهە ناكرى سەرچاوهى ئە توانىيانە مىشكى مەرۆف بىت! چونكە زمانى كارۋىكىميابى مىشك، كە لە خانە زىندۇوهكانى تر چالاڭتەر نىيە، ناتوانىت بە ھەمو ئەو ئەركانە ھەلبىتىت و ھەمو ئەو داهىنانە ئىيارستانىيەتى مەرۋاپايەتى دايەتىناون دابەھىنەت. ھىچ پىنگاچارمەك نەماوه جىگە لە پەنابىردىنە بەر جىهانى دواوهى سرووشت بۇ لىنكدانوهى توانا سەرسۈرھىتەرەكانى عەقل.

زۇرىيە چەمكە ھەلەكان دەرىبارەي عەقللى مەرۆف دە گەرپىتەوه بۇ چواندىنى بە كۆمپىيوتەر، بەلام سى جياوازى جەوهەرى ھەمە لە نىوان رەقلى ئىمە كۆمپىيوتەر : ئىمە ھەر كارىتك دەكەين بە مەبەست دەيىكەين - ئاگامان لەۋەيە چى دەكەين - و تىنە گەين خەرىكى چىن. بانگەشەكەن بۇ ئوهى كە كۆمپىيوتەر تىنە گات كە چى دەكەت وەك ئەم وايە بلىيەن ئامىزى DVD تىنېگات و چىز لەو گۇرانى و مۆسىقايانە وەرىگىرت كە پەخشى دەكەت!.

ئەنتۇنى فلو بەلگە باوھەپىنکراوهكانى بەوه تەواو دەكەت كە:

بە تەنبا بەرھەمى زانستى ھاوجەرخ نەبۇ كە بۇوه ھۆى گۆپىنى بىروراكانم، بەلگو دووبارە بەو بەلگە فەلسەفيە كلاسيكىيانەدا چۈومەمە كە پىشتر بەرھە يېباوهپىيان بىدم، پاشان ھەمان ياساکدى سوقەراتم جىبەجى كە بە درىتارى ژيانى فەلسەفيەم لە سەرى ژىابۇوم:

(شوئی بەلگە بکەوین جا بۆ هەرکوئمان ببات)، ئەم جارمیان بەلگە بەرھو باوھپى بىردى.

شەشم: كۆتايى رىنگا

ئەنتۇنى فلو پىمان دەلىت، كە ئەگەرچى باوھپى بە خوداي بەدېھىنەرى گەردونن ھەمە، بەلام دوو دەستموازە ھەن كە ھەر لە سەردەمىي بىباوھپىيەوە وەرى گەرتۇون و ھېشتا راي نەگۈرۈۋە:

يەكەم: فلو بىرۇڭى بەرجەستەبۇونى خوداي پەھا لە شىۋەي مەرۆف (مسىح)دا رەتىدە كاتەوە، لە كاتىنگىدا كە مەسىحىيە كان باوھپىان بەوه ھەمە.

دەۋەم: فلو نەگەيشتۇتە بەلگەي عەقلى و زانستى لەسەر پەيىمنى نىوان خوداو مەرۆف لەرپى وەھىيەوە.

پاشان، ئەنتۇنى فلو باوھپى بە خوداي بەدېھىنەر ھەمە، بەلام باوھپى بە ئايىنە ئاسمانىيە كان نىيە، بۆيە بەلايدىنگىرى ئايىنلى سرووشى ھەڙمازدا كىرت، ئەگەرچى ئامادەيى تىدا ھەمە كە باوھپ بە ئايىن بەھىنەت ئەگەر بەلگەي لەسە دەستبىكەویت.

لە كۆتايى بەرھەمى بەشى يەكەم (شىكىردنوھى كىتىبى خودايىك ھەمە) ئەو قىسىم بۆ ئەنتۇنى فلو تۆمار دەكەين كە دەلىت:

من ئىستا باوھرم بە خوداي تاك و تەنبا ھەمە
واجب الوجود

ناماددى، ھىچ گۆرانى بە سەردا نايەت
توانانى پەھا و زانستى پەھا ھەمە.

(١) تەواوى چاکە لە وەھوھىيە

(١) گومان لەوەدا نىيە كەم ئەم جۆرە وەسفەي خودا تا پادىمەكى زۆر لە گەمل بىرۇ باوھپى ئايىنە ئاسمانىيە يەكخوا پەرسە كان يەكە گەرتىمە.

پاشان فلو دلیت: فلسه فه نمرکه سره کیمه کی خوی زور به سرکه و توسی
جیمه جن کرد کاتیک گهیشه لینکدانه وی درووستبوونی بوون به بونی خودایه کی
به دیهیتمد، که گه ردونی درووستکردووه به جوزریک که گونجاو بیت بق پیشوازیکردن
له بوونه و هرنکی عاقل و دانا، که مرؤفه.

من له بینی عهقل بهوه گهیشم، به بینی هیچ دهستیومردانیکی غهیبی سنورشکین،
له وحی و موععجیزه (هدروه ک چون له ثایینه ناسمانیه کاندا همیه)، گهشته من
گهشته عهقل بوو نه ک گهشته باوهه.

گهشته که تهواو دهکهین :

وهک تهواو که رنک بق گهشته کهی نهنتونی فلو، که له سهر ثایینه ناسمانیه کان
وهستا بدشی دوهه می کتیی (گهشته عهقل امان نووسی، که تیدا بلگه
زانستی و لوزیکیمان خسته پو و له سهر پهیوندی نیوان زهی و ناسمان و راستی
ثایینی حق).

لهم به شه شدا ئه م به رهه مانه مان دهستکه و توهه :

یه که م: به لگه ی گه ردونی حق Cosmic Argument

زانست سه لماندوویه تی که گه ردونه که مان سه ره تایه کی همیه و، له نه بوونه و
هاتۆته بوون، که به ته قینه وه گه وره کهی گه ردون ناسراوه، کمواته پیوسته
به دیهیتمدی یه که می همیت. هه روها ئه و وردہ کارییه سه رسور هیتمدی له
بنیاتی گه ردوندا همیه، دلییامان ده کاتمه وه که دیزاین هرنکی زیره کی له پشته وه
ههیه.

سه ره ای راستی و درووستی ئه م به لگه لوزیکیه و پشتیه ستی بهزه مینیکی
رەقی زانست و فلسه فه، به لام هیشتا زۆرن ئه وانه له داننان به دیزاین هرنکی
زیره کی به توانا راده کهن که گه ردونی درووستکردووه و، نکولیکردنیان لم
چمند خاله خوی ده بینیتە وه:

۱- خستنه روی هندیک بُرچون لهر بِلگه‌ی ثوهی که گمردون سه رهایه کی همیه له گه‌ل بِلگه‌ی ثوهی که پیوستی به بدیهینه‌ری یه کم همیه.

له گرنگترین نه و بُرچونانه ش بیردؤزی (گمردونی ناجنگیر) و بیردؤزی (گمردونی دایکا)، که پسپوران پیان وايه له خیالی زانستی تزیکه نه زانست، چونکه هیچ بِلگه‌ی کی زانستی پشتگیری ناکات.

۲- دواي ثوهی بیباوران نمی‌انتوانی بگنه بنچینه‌یه کی ماددی بُرگردونه که مان، هیچیان له بردستدا نه ما جگه لهوهی بلین ده کری گمردون له نه برونه‌وه پیته بروون، بهبی هۆکار بِلام همله‌یی همو بِلگه کانیان درکه‌وت.

هروهها ئەم قسمیه زانست له بنچینه‌دا درووخینیت، چونکه زانست هەلدەستیت به گمرا بدواي پهیوندی نیوان رووداو و بکدره‌که‌ی، که به یاسای هۆ و ئەنجام The law of cause and Effect ناسراوه و، یه کینکه له دانپیدانراوه عەقلییه‌کان.

۳- دواي ثوهی بیباوران بیتوانا بروون له پیشکەشکردنی لىکدانه‌وه‌یه کی ماددی بُر درووستیوونی گمردون له نه برونه‌وه، بایاندایه سر هېرشکردن سر چەمکی خودایتی و گوتیان:

- ئەگدر هەردەبی دان به بدیهینه‌ری یه کەمدا بنیین، ئایه هەر دەبی خودا بیت؟ زانیمان نه و سيفه‌تانه چین که پیوسته له بدیهینه‌ری یه کەمدا هەبن له (ئەزەلیت و، زانست و، دانایی و، توانا و، توانای برياردان و) که بەرزى بکاتوه بُر پله‌ی خوايدتی، هەتا ئەگدر بیباورانیش ناوی بنین (سرروشت).

- ئەگدر بدیهینه‌ری یه کەم خودا بیت، کى درووستی کردووه؟

ئوهی ئىمە بدوايدا ده گمرين بدهیتەری هەممو برونه‌وه، کەواته نابىت خۆشى بدیهینه‌ری هەبیت، کەواته پرسیارەکه له رووي عەقلی واقعىييەوه هەلمىه.

- هەر كاتىك ديندارەكان له پیشکەشکردنی لىکدانه‌وه‌یه کی زانستی بُر دياردهمەك بى توانا بروون پهنا دەبەنە بەر خوداي پەركردنەوه بُرشايمەكان God of Gaps و،

گومان لوهدا نییه که زانست له ثاییتدهدا لیکدانهوهی ماددی بۆ درووستبونی گەردوون له نەبۇونمۇه دەخاتەپروو.

سەلماندمان کە داننان بە بۇونى خودا بۆ پېرىنەوهى كەمۇوكورتىيەكى كاتىيى زانست نییه، بەلکو بۆ چەند پېسىكە كە خۆيان دەلىن له دەرەوهى پىپۇرى ئەمان دايىه، وەك ئەوهى كە چى لە پېش تەقىنەوه گەورەكە هەبۇوه؟ و چۈن ژيان بەبەر ماددەي نازىندىوودا كراوه.

تەنائەت دەتوانىن بلىيەن: كە ماددىگەراكان خۆيان وەك (خوداي پېرىنەوهى بۇشاپىيەكان پەنا دېبەنە بەر زانست! بەو پىيەمى كە باڭگەشەي ئەوه دەكەن كە زانست دەگاتە پېشكەشىرىنى لىكدانهوهى ماددى بۆ هەمۇو پرسە غەبىيەكان كە فيكىرى ماددى لە بەرامبەريدا يىتوانىيە.

گومان لوهدا نییه کە ئەوهى ئىستا خستمانەپروو لە وەلامدانهوهى سى نكۆلىيەكە دەچىتە سەر بەلگە گەردوونىيەكە لەسەر بۇونى خوداي بەدېھىنەر و تا پلەي يەقىن بەرزى دەكاتەوه.

دۇوەم: بنەماي مرۆيى حەق Anthropic Princ

ئەوهى لە بنەماي گەردوون و ئەو ياسىيانەي بەرپۇھى دەبەن وردبىيەتەوە، بە تەواوى لوهە تىدەگات كە گەردوون بە جۆرتىك بىنياتىراوه كە بۆ گەشەكەرنى ژيان و مرۆف گۈنجاو بىت.

بۇونى گەردوون لەسەر ئەم شىۋىمە، پىویستى بە كۆنترۇلىكى وردى دەيان سەلمىنراوى فىزىيەتىسى. وەك بارستايى زۇر لە تەنۈلکە كانى ژىر گەردىلەمىي و بارگە و خىزايىان، ھەرۇھا ھىزى كېشىرىن و دووركەوتەوهى نىوان گەلەستىزەكان و نىوان تەنۈلکە ورده كان و، خىزايى رۇوناکى و، چەندانى تر.

ھەر كەمۇوكپىيەك لە نرخى ئەم سەلمىنراوانەدا روویدات، ئەوا جىڭىرى گەردوون و ژيان دەشىۋىت.

بە ھەمان شىۋە خاسىيەتە سرووشتىيە كانى ھەسارەي زموى (قەبارەي - ھىزى
كىشىركەنلى - دوورى لە خۆر - خىرايى خولانەوهى - ئەستورى تۈنکلى زموى
- تايىبەتمەندىيە كانى ئاوا...) زۆر بە وردى رېتكخراوه، كە لە گەل درووستبۇونى
ژيان و بەردىھامبۇونى و دەركەوتىنى مروف بىگۈنچىت.

بنياتى گەردوون و ھەسارەي زموى لەم شىۋەيە كە گۈنجاوە بۇ درووستبۇونى
ژيان و مروف، كە بە لېكدانەوهى ئامانجى گەردوون (Why?) ناسراوه،
لە گەل بۇونى ھىچ لېكدانەوهى كى فيزىيەي (ئامرازى) بۇ دىاردە سرووشتىيە كان
(How?) تىكناڭىرىت. چونكە ھەرچى لە دەرۋىيەرمانە ئامراز و ئامانج
بەرپىوهى دەبىن، ئىمە بە ئاوا دەرمانە كەمان قوت دەدىن تا شىفامان بۇ بىت.

ئەوهى بەھىزىي بەلگەي بىنهماي مروفىي زىاتر دەكەت، ئەوهى كە جىهان
بە تەنبا ئامادە نەبووه بۇ ژيان و بەس، بەلگۇ بۇ دەركەوتىنى زىندەھەر ئىر و
زىرەكى وەك (مروف) ايش ئامادەكراوه، بەوهى پىداوىستىيە دەرۈونى و عەقلەيە
تايىبەتىيە كانى بۇ ئامادەكراوه، سەھرەپاي ئەوهى كە ئەندازەيەكى كەمتر لەوهش
بەس بۇ بۇ درووستبۇونى ژيان.

سېيەم: پەيوەندى مروف بە خودا پەيوەندىيەكى فيتىرى سۆزدارىيە

چەمكە ئايىنېيە عەقلەيە كان، دەكرى بابهەتىانە بېپۇرىن.

يدك عەقىدە و بېرىۋاپە، بەلام لە زىاتر لە سەد قۇناغدا پىمان گەيشتۇرە.
مروفى سەرتىسى پەنای بىرە بەر ئەفسانە كان، پاشان بۇ فەلسەفە، ئەوش
بۇ لېكدانەوهى دىاردە سرووشتىيە كانى دەرۋىيەر، پاشان بۇ وەلمادانەوهى پرسە
زانستىيە گشتىگىرە كانى.

سى فيتىرىش لە دواي گەران بە دواي ئەو دىاردە سرووشتى و پەسانە ھەبۇون.

۱- ھۆشىيارى فيتىرى بەبۇونى خودا.

۲- ھەستىكەن بە خواتى لە سەر وەرگەتنى ئايىنېك، كە لە ژياندا پشتىگىرى لە
مروف بکات و رېڭاۋ سەرەنجامى بۇ دىاري بکات.

-۳- دامه‌زراوه‌ی رهوشی، نه‌مدهش به پیچه‌وانه‌ی نه‌وهی که همندی که سبانگه‌شی بۆ ده‌کەن له‌وهی که چه‌مکه ره‌وشتیه‌کان ریزه‌مین و، هه‌موو نایینه‌کان له‌سهر چه‌مکیک کۆکن که نه‌و لاینه فیتریه‌ی مرۆڤ پر ده‌کەنوهه. بدلگه‌ش له‌سهر نه‌وه ده‌ستگرتني شوینکه‌وتووانی نایینیکه به نایینه‌که‌یانوه، نه‌گه‌ر زۆر شتی دژه عه‌قلیشی تیدا بیت.

سەرپای نه‌وهش، نایین به شیوه‌یه کی گشتی دامه‌زراوه‌یه که ده‌کرى به تەنیا لایه‌نیکی هەلبسەنگیزرت، نه‌ویش له پىنى هەلسەنگاندنی سى پىنكاهاته سەره‌کیه‌کەی (پىنكاهاته‌ی پەیامدە - پىغەمبەر - خودا). پاشان ده‌کرى بابه‌تیانه بپیار له‌سەر راستی و هەلمى نایینی ژیر لىكۆلینه‌وه بدریت.

چوارەم: نایینی سرووشتی: د. جيکل و مستەر هايد

لايدنگرانی نایینی سرووشتی وايدمېين که خودا گەردۇونى درووستكردووه، ياساكانی دارپشتووه که بەشیوه‌یه کی خۆکرد بەپریوھ بچىت، واتا گەردۇون تەنیا خۆی بەسە و، پیویستی بە دەستیوھردانى دەركى نىيە (اگەردوونىکی داخراوه).

ئەم تېروانىنە، نه‌گه‌رچى دان بە خوداى بەديھىئەردا دەنیت، بەلام غەب و هەرچى پەيوەندداره بە گەردۇون و بۇونه‌وه دوورى دەخاتەوه، پاشان پېرۋىزى لمبەر هەموو دىاردەکان دادەمالىت بە مرۆڤىشەوه. لەم لاینه نایینی سرووشتى ھاوشیوه‌ی چەمکى سىكۈلارىزىمە، کە نەميان چەمکىکى سیاسى كۆمەلایتى نایینىيە.

بىرى سىكۈلار مەرۆڤ وەك بەشىك لە سروشت سەير دەكات، لەبەر نه‌وهى سىكۈلارەکان نایین وەك سەرچاوه‌ی زانست و رەوشت و ياسا رەتىدەكمەنوه و، نه‌وانه لە نەزمۇونى مەرۆڤ وەرده گرن و، لە كۆتايدا مەرۆڤ لە جىاتى خودا بە رەها دەزانن.

ھەروەها سىكۈلارەکان وەك كوشتنى بەردەوامى عەقلی مەرۆڤ سەيرى باوھىبۇون بە نایین ده‌کەن، لەوه بىئاگان کە نىچە كاتىك نه‌و دەستەوازەھى گۇوتتووه ئاماژەی بۆ نایینى مەسيحى كردۇوه.

ههروها سیکولاره کان ثوهی دینداره کان ثامازهی بز دهکن بدهی که فیترته (همستی خودایی و ثایینی و رهوشتی) وايدهینن که بزمآهیین و بهدریزایی میژو بز بهدیهینانی بهرژمهندی مرؤف دانراون.

له کوتاییدا سیکولاره کان وايدهینن که مرؤف چه مکی خودای داهیناوه، تا له کاتی پیویستیدا پهنای بز ببات و، ثوهش مههستی نیچهیه که گتوویه‌تی: مرؤف خودای دررووستکردووه.

پینجه‌م: خوایه‌تی و ههستی ثایینی و دامه‌زراوهی رهوشتی له جیناتماندا چه‌سپاوه و ناوه‌ندی ده‌ماری خویشی له میشکماندا هه‌یه

نه گمر زانایانی دهروونناسی مرؤف وهک بونه‌هریکی سوزدار دهیین که مهیلیکی سرووشتی هه‌یه بز وهرگرتني چه مکه رهوشتیه کان و وهلامدانه‌وهی ههست و سوزه ثایینییه کان، ثهوا بز زانایانی بایولوجی سلمیتراوه که ثهوا فیتره‌تانه له جیناتماندا چه‌سپاون.

بیردؤزی میزاج و رهوشت که Entertainment and character inventory له ناومنده دهروونییه کان پیشوازییه کی گرمی لیکرا ثهوا واتایه دووبات ده‌که‌نموده، چونکه بیردؤزه که کۆمەلیک ثاماده‌یی دیاریده‌کات که له باوانمود بز منداله کان ده‌میئنیتهد، لموانه ثاماده‌یی بز تیپه‌راندنی سنوری خودود Self - Transcendence که مهیلی ثایینی و ره‌حییه کانیش ده‌گرتمه‌هه.

دوای بیست سال له خستنه‌پروی بیردؤزه که، دین هامدرا کۆمەلیک جینی دیاریکرد که وا له مرؤف ده‌کات چه مکه کانی خوایه‌تی و دینداری و هربگرت و ناوی نا جینی خوایه‌تی یان جینی باوه‌ر.

له سەرتاکانی سەدھى بیست و يەكم ھوارد گاردنەر (زیرەکی ره‌حیی - بونگەراتی) وهک يەکیک له جۆره کانی زیرەکی ناساند که مرؤف هه‌یه‌تی.

لینکولدران گەيشتونه‌تە ناومنده میشکییه کان که بەرپرسن له ههست و سوزه ره‌حیی و ثایینییه کانمان و، له دەزگای حوفی بونیان هه‌یه، که بەرپرسه له

کاردانه و هست و سوْز و، هروها له توئکلی میشکیشدا له شوتنی به یه کگهیشنی بهشه کانی میشک: دیوار و ناوا و دواوه بعونیان همیه.

نهو زانیاریه زورانه بعونه هۆی دمرکهوتني زانستیکی نوی که له بنچینه میشکییه کان و دهماریه کانی دینداری ده کۆزیتەوە و ناوی نرا Neuro - Theology.

شهشەم: دل تەنیا ترومپای خوین نییه

دل کاریگەری له سمر فرمانه عهقلی و هستییه کانی میشک هدیه، تا چارهگی سددەی را بردوو، زانسته کانی شیکاری فسیولۆجی تمنیا وەک ترومپایه ک سەیری دلیان ده کرد، له کاتیکدا نایینه کان و شارستانیه کونه کان و کلتوری گەلان بیرکردنوه و هست و سوزیان به دل بەستۆتموە.

ھەندیئک زانا هەستان بە لیکۆلینه و لهو ھەڤڈییه و، گەیشن بە چەند دەرنجامیئک کە تیپوانینمان بەرامبەر بە دل له رەگ و پیشەوە دگۆزپیت، لهوانه:

۱- دل وەک موگناتیسیکی بەھیز و بەرهە مەھینەریکی کارهباي چالاک کارده کات و، بواری کارۆموگناتیسی دل کار دەکاته سەر چالاکی کارهباي میشک و، نەو کاریگەریه دریز دەیتەوە تا دەگاتە قدمی میشک (ناوەندی بەریوەبردنی له کۆنەندامی دەماری خۇنەویست) و، له وزەی میشک (ناوەندی فرمانه کاردانه و میهاد) و میهاد (ویستگەی یەکەمی هست و سوزە کان). و له کۆتاپیشدا بۆ توئکلی میشک کە بەرپرسە له چالاکییه فکرییه کانمان و هست و سوْز و رەفتارە کانمان و، له پىنى نەو پەیوەندییەوە دل کارده کاته سەر فرمانه جۇراوجۈزە کانی میشک.

ھەروەک چۈن پیوەرە وردە کان سەلماندو ویانە، کە کارلیئک لە نیتوان بوارە کارۆ موگناتیسییە کانی دلی نەو کەسانەدا رپودەدات کە تا سى مەتر لە یەکەمە دوورن !!

نهو شەپۇلە کارۆ موگناتیسیانە زور زانیاری ھەلەدە گرن، ھاوشیوه شەپۇلە کانی تەلە فۇن و رادیۆ و تەلە فزیون و كەنالله ئاسمانیيە کان و ئىنتەرنېت، لیکۆلەرە

کارۆموگناتیسییە کان واى بۇ دەچن كە روودانى ئاللوگۇپى ئەو ھەست و سۆزە بەشیوھە کى باش يان خراپ لە پىتى ئەو کارلىك و تىكەلبۈونە پوودەدات.

-٢ دل مىشىتىكى بچووكى ھەيمە! كە دوور لە ناوهندەكانى مىشكى (گەورە) تونانى پېكخىستنى كارەكانى خۆى ھەيمە، بەلكو ئەو مىشكە بچووكە بەشدارى ئاراستەكردنى چالاکى كارەبایي مىشكە كانمانى ھەيمە.

-٣ دل وەك غۇددەمەك كاردەكات، كە كۆمەدىك ھۆرمۇن دەرددەدات كە بەشدارن لە ئاراستەكردنى كارى مىشك (سىرەپاي فەرمانەكانى ترى) و، گەنگەتىريينيان ھۆرمۇنى سۆزدارىيە (ئەكسىتۆسىن).

دۆزىنەوە ئەو فەرمانانە ئامازەن بۇ ئەوەي كە دل رۆلىكى گەنگى ھەيمە لە ھەست و سۆز و بىركردنەوە، بەلام نامامنۇرت بۇ دەرەنجامى كۆتايى باز بىھىن، ئەگەرچى دلىيائىن كە لىتكۈلىنەوە بايۆلۈجىيە نوپىيە كان لە ئايىنەدا پەرده لە سەر ئەوە لادەدەن كە چۈن مەرۆف وەك دامەزراوەيە كى تەواو لە (پەرە - دەرروون - عەقل - لاشە) وەك چۈن دى ئىن ئەي و مىشك رۆلىكى گەنگىيان ھەيمە لە ئاراستەكردىدا، دلىش ھەمان رۆل دەبىنېت.

حەوتهم: ئەي مەرۆف. تۆ كىي؟

تۆ تەنبا چەند ماددەيە كى كىمياسى و بازنهى كارەبایي نىت.

كاتىك زانا بايۆلۈجىيە ماددىگەرا كان بەپەرچى كىشى (خۇودى مەرۆۋاھىتى) يان دايەوە، رېبازى وردەرنەوە (اخترالى) يان بەكارهيتا، كە مەرۆف ورد دەكتەمۇھ بۇ ئەندامەكان پاشان شانەكان پاشان خانەكان پاشان تەنۈلکە پاشان گەردىلە پاشان بۇ پېكھاتى ژىز گەردىلەمى، تا ئەو ئاستە كە تەنبا بوارەكانى وزە دەمىنەوە. بىڭۈمان ئەمەش بۇتە ھۆى داتاشىنى ژيان (بايۆلۈجىا) بۇ ماددە (فيزىيا) و پىش ئەم قۇناغەش خودى مەرۆۋاھىتى بۇونى نەمايەوە و جىڭە لە ماددە ھىچى تر نادۇزىنەوە.

نه گمر زانایانی با یوژنوجی گهیشتبنه بنه‌مای دی ثین نهی و میکانیزمی کارکردنی سرسورهیته‌ری، ندوا پیوسته بزانین که دی ثین نهی بریتی نیبه له ژیان. دی ثین نهی هیچ نیبه جگه لمو و هسفه که پیوسته بنچینه مروژی له سمر بیت، به لام چون نهو و هسفه مرؤژیکمان له گوشت و خونین بو دیتیته بعون، که به درووستکردن Morphogenesis، ناسراوه؟ نازانین!

هروها نه گمر تریه کارو کیمیاییه کانی میشک شیوازی کاری ماددی میشک بن، ندوا نهودهست و سوزانهی هستی پنده‌کهین و چون بیر له چه مکه پروته‌کان (وهک نازادی و نکولیکردن له خود) ده‌کهینه‌وه، ندوا نهوده تریانه ناتوانن لیکدانه‌وهی بو بکمن، له پاشان راستیه که نهوهیه که بهو شیوه‌یه سهیری مروژ بکهین که خودیکی ناماددی همه که چالاکیه عه‌قلیه جیاوازه‌کان نهنجام ده‌دات و میشک وهک نامرازیک به کار دههینیت.

لیکولینه‌وه زانستیه کان و هزری فدلسه‌فی لم سالانه دوایدا گرنگیان به خودی مروژ داوه، که چالاکیه کانی میشک له رووی عدقی و هستی و نایینیه‌وه ناراسته ده‌کات و، به همان شیوه به دوای به‌لگه‌ی مانوهی نهوده خوده له دوای مردنی جهسته (روح له دیدیکی نایینیدا) ده گمریت و ده کولیته‌وه.

وادیاره گهیشتوبینه‌ته دووریانیک و، له سه‌رمان پیوسته یان دان به‌هدا بنین که خودی مروژ مه‌حاله له کیمیا و فیزیا دابتاشرت و، له سه‌رمان پیوسته له ده‌گای زانسته نایینیه کان بدھین تا نه و مه‌تله‌مان بو بدوزتیه‌وه، یان نهوده تا زانست بگوریت بو هۆکاریک بو سلماندنی هزره مدادیه کانی پیشوه‌خته، له جیاتی نهوهی نامانجی گهراں بیت به دوای حقیقتدا.

واته زانست بو گمرانه بدھوای حقیقت، نهک بیکهینه نامرازیک بو سلماندنی نهو هزره مدادیانه پیشتر بریارمان له سمر داوه.

ههشتهم: زانست نامرازی بیباوه‌ران و جتی تومه‌تباری تووندراه‌وه‌کان

له فيکري مرؤثدا له بهرامبه‌ر چه‌مکه دوزراوه‌کانی زانستدا دوو ثاراسته‌ي
درئیه‌ك درووستبوون، ثاراسته‌ي‌کی بیباوه‌ر که زانستی کرده داردستی سه‌لماندنی
چه‌مکه‌کانی خوی و، ثاراسته‌ي‌کی دیندارانه که وايده‌بینیت خودی مرؤث
بوونیکی غمیبی همه‌یه و له گه‌ل بوونی ماددی جمсте په‌یوه‌ندی نیبیه. ثو
ثاراسته‌ي‌وايده‌بینیت که په‌یوه‌ندی نیوان جینات و میشک و دل و نیوان ههست
و سوژه نایینی و روحیه‌کان به‌لگه‌ی نکولیکردن له دیدی غمیبی بو خودی
مرؤفایه‌تی (روح) ده‌دانه دهستی بیباوه‌ران.

گومانیش له‌دها نیبیه که پیوسته هم‌یک له شته ماددیه‌کان و شته
غه‌بیبیه‌کان له شوتنی خویاندا دابنرتن، پاشان به یه‌کمه‌ه ببه‌سترنده، له‌لایه‌نی
فیلکردن و هله‌لبستن نا، به‌لکو له‌لایه‌نی داننان به حدقه‌تدا.

زانستی نامراز...

بیباوه‌ران دوزینه‌وه زانستیه‌کانیان له بواری گمردون و ژیان به همل زانی
تا بانگه‌شده‌ی نه‌وه بکمن که پیوستیمان به خودا نیبیه، چ بو درووستبوونی نه‌وه
دیاردانه یان بو بهدوام بوونیان.

و‌لامه‌کانی (گهشتی عمهقل) له دوری به‌لگه‌کانی بیباوه‌ران ده‌خولیته‌وه له‌سهر
نه‌وه که چاوه‌وانی زانست ناکری تا ده‌گاته لینکدانمه‌یه‌کی ماددی بو نه‌وه
کیشانه‌ی فهیله‌سووفه‌کان و زانا مسول‌مانه‌کان و روزاندوویانن (وهک درووستبوونی
گمردون له نه‌بوونه‌وه و، سه‌رچاوه‌ی وردی رینکخراوی یاسا فیزیاییه‌کان و،
درووستبوونی ژیان له مادده و، نه‌وه توانا سه‌رسوره‌تنه‌رانه‌ی عمهقلی مرؤث
نه‌یه‌تی)، له‌بهر نه‌وه داننانمان به خودایه‌کی دانای به‌دیهینه‌ر له نه‌زانیی
زانستی سه‌رچاوه‌ی نه‌گرتوه تا دواتر بر‌هونه‌وه، به‌لکو له یتیوانایی کوتایی
زانا ماددیگمراکان سه‌رچاوه‌ی گرتوه، که داد‌گمره‌کانی خویان له و پرسانه‌دا داوا
ده‌کمن بو نایین و فهله‌سه‌فه جینه‌یلدرن.

زانست له ناو قهقهه‌سی تومه‌تدا...

و‌ل‌امه‌کانی (گهشتی عهقل) بُو دینداره‌کان و تووندروهه‌کان که زانست تو مدتبار ده‌کهن، له دوری ثم چهند خاله‌ی خواره‌هدا ده‌خولیته‌وه:

۱- په‌بیوندی هۆکاری له نیوان خودی مرۆڤ (رۆح / نه‌فس / عهقل) و لاشه له رپوی ناینیبیه‌وه سه‌لمیتراءه، به نایه‌تی قورٽانی پیرۆز:

بِحَمْرَوْنَ لِلأَذْقَانِ سُجَّدًا الإِسْرَاء: ۱۰۷

واته: خیرا سه‌ری ریز و نوازش داده‌نه‌وینن.

تَرَى أَعْيُنَهُمْ تَقْبِضُ مِنْ أَلَّدَمْعِ الائمه: ۸۳

واته: ده‌بینی چاوه‌کانیان نه‌سرینی خوشیی هه‌لده‌پیریت.

هه‌روهها زانستیانه‌ش سه‌لمیتراءه، (هه‌ر يه‌کیکیش له نیمه نه‌گهه سه‌رنجی که‌سانی دورویه‌ری برات تیبینی ده‌کات) که هۆکاره بُوماویه‌کان کاریگه‌ریان له‌سر ناپاسته نایینی و رپه‌شته‌یه‌کانمان هه‌یه.

۲- په‌بیوندی نیوان خودی مرۆڤ و لاشه نهوه تیده‌په‌پریتیت ولاخی سواری پرۆح بیت، ياخود لاشه شتیکی کم بیت که مرۆڤ ته‌نیا به سوک‌کردن و به‌جهیه‌شتنی بتواتیت پرۆحی به‌رزبیت‌وه. چونکه خودا وهک بیونتکی ته‌واو و گشتگیر سه‌یری مرۆڤ ده‌کات.

قۇناغه‌کانی کردنه شاهید و ته‌کلیف و فرمان به چاکه و قده‌غه‌کردنی خراپه و، حشر و حیساب و، پاشان ژیانی نه‌به‌دی له به‌هه‌شت یان دۆزه‌خ، هه‌موو نهوانه بُو پرۆح و جهسته‌ن و به يه‌کمهو بەستراون و هه‌ر يه‌کیان عاقیبیت و نه‌نjamahه‌کانی نهوه هه‌لده‌گرت که پیکه‌تاهه‌که‌ی تر کردوویه‌تی.

له‌بر نهوه پیویسته دید و بُو چوونمان ده‌باره‌ی مرۆڤ بُو پییه‌ی گشتگیر و ته‌واوه دووباره دابرپیرینه‌وه، نه‌و کاته توانای نهوه‌مان ده‌بیت که وینای په‌بیوندی

بایولوژی نیوان لاشه و روحانه‌تییه‌کان و همست و سوزه‌کان و ره‌فتاره‌کان به ناسانی بکهین.

۳- دردی گله‌که‌مان له پشتگوئی‌خستنی هۆکار و دهره‌نجامه‌کانه، به بیانووی ئوهی که خودا هەرچى بىھۇنت دەپىکات، تەنانەت زۆرىك ھەن کە جىاڭرىدنه‌وهى هۆکار و دهره‌نجامه‌کان به مەرجى تەندرووستى بىرۇباوھە دەزانىن! ئەو بابەتەش كارىگەرى لهسەر ھەممۇ ۋىيانمان داناوه، بەو بابەتەش كە ئىتمە خەربىكىن قىسى م لهسەر دەكەين.

۴- پىوستە له بىرکردنوهى زانستىدا جىاوازى بکەين له نیوان زانيارى زانستى و تەئویل و لىكدانوهى‌كانى. ئەگەر بىباوھەن بۇنى پاشخانىتى بايولوژى بۇ ھەست و سوزه‌کان دەكەن بەلگە لهسەر ماددىيەتى مرۆڤ و ھەملەسى چەمكە ئايىنييە‌كان، ئەوا ھەمان زانيارى (پاشخانى بايولوژى ھەستە‌كان) وەك بەلگە بۇ فيتەتى ئايىنى و رەوشتى بەكاردىت، كە دىندارە‌كان دەلىن له جىنە‌كانماندا ھەيدە و له مىشكىماندا بەرنامەرېت كراوه.

۵- لهسەر ئەو دىندارانەي گرنگى بە زانست و فەلسەفە دەدەن پىوستە كە بەرپرسياپەتكەيان له (نوئىگردنوهى گوتارى ئايىنى) بىگەنە ئەستۆ، دواى ئوهى خستەرۇوي خراپ و پووكەشى ھىزى ئايىنى بۇوه هوئى دووركەوتىنوهى زۆر لە مسولىمانان و نا مسولىمانان له ئايىن.

۶- لەسى دەپىيەتىدا جىهان گرنگى زۆرى بە پەيمۇندى نیوان بايولوژىا و ئايىن دەدات و، ئەمەش ھەلىكى زېرىنە بۇ رۇوبەر ووبۇونەوهى بىباوھەرى. ئەمەش بە نكۆلىكىرىن لە زانست و دەستكەوتە‌كانى نايتىت، بەلگو جەخت لهسەر ئەوه دەكەينەوهى كە زانست بۇتە دەرواژەي راست و فراوانى بىرۇباوھە بۇ ھەممۇ مرۇۋاپىتى لەم قۇناغە ئىستادا.

﴿ سَرِّيْهُمْ إِيَّتَنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ أَحَقُّ أَوْلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴾ ٥٣ فصلت:

نويه‌م: مرۆڤ بۆ نامانجىتىك بەدېھىنراوه

سەرچاوه .. رىنگا .. كۆتا

ئىسلام جىا لە ئايىنە يەكخوا پەرسەتەكانى تر و ئايىنەكانى تر تاكە ئايىنە لە گۈرنىگىدان بە ورده‌كارى پرسى بۇنى مروقايەتى: سەرچاوه .. رىنگا - كۆتا. گۈرنىگىدانى ئىسلام بەم پرسە، جەخت لەسىر ئەوه دەكتەمە كە ئىسلام ئايىنى حەقە؛ بەو پىيەمى ئامانجى ئامانجە كان لە ئايىندا ئەۋەيمە كە مەبەستى خودا لە بۇونەمەرەكانىدا رۇون بکاتەمە.

ئەوه دلنىيا دەكتەمە كە گەشتى مروقى لە بۇوندا (ديار و غەبىي) وەك ئەوهى ئىسلام دېخاتەررو لە ھەمۇ قۇناغەكانىدا لمەرددەم يېرىنگى عەقلدا دەچەسپىن و پاشان وەك حەقىقەتىكى زانستى رەها دەرددە كەۋىت.

نەو رېبازە ئىسلام بۆ مروقۇ دىاريىكىدووه تا لە پەيوەندىدا بىت لە گەل خودا (كە ئەوه ئامانجى بۇونى مروقە)، لەسەر ئەم چەمکانە خوارەوە وەستاوە:

۱- فيتەتى ئايىنى مروقى واي لىدەكەت ھەست بە بۇنى خودا بکات و، پالنەرىتى بۆ پەيوەندىكىدنى بە خوداوه. پاشان ئايىنى حەق دىت تا عەقلى مروقى بەرۇنىتىت و رىنگاى باوھە تەواو بکات، (نوور لەسىر نوور).

۲- عەقل بە تەنلىا (بە بىنەيدىتى خوداىي، كە لە رېبازى راست خۆى دەنۈنىتىت) مروقى بەرمۇ ھاولە دانان دەبات (واتە داننان بە خوداى تر).

۳- لە كاتىكدا كە ھەستەمەرە ماددىيەكان (بىستان - بىينىن - بەركەوتىن...) بى توانان لە دەرك كىدنى خودا، ئەوا پىيۆستە لە رىنى بىركرىدەنەوە لە بەلگەكانى خودا ھەست بە خودا بکەين، لە رىنى:

كتىبى خۇنراوى خودا: قورئانى پېرۋاز

كتىبى بىنراوى خودا: ئاسوکان و دەرۈونى زىندۇووه كان.

له بهر نهودی که قورناتی پیرۆز ریبازی گمیشتن به خودای له سی و شدها کوکردوتنهوه: (فیترهت - عهد - وهج)

دیهه: نهودی که عهدی ساغ ده رکی پنده کات له یه ک خالدا له گه‌ل ریبازی نیسلام به یه ک ده گات

ئیبن توفیل (فیله سووفی نمنه لووسی) که له سدهی دهی زاینی ژیاوه) له چیرۆکی (حمدی کورپی یدقزان) نهوده مان بۆ ده خاتمپروو که چون عهدی فلسه‌فی توانی بگاته خودای بدیهینه و، همندیک له سیفه‌تەکانی و زیارت له نهنتونی فلو، بهوهی که له پنی عقدلهوه نهودی دیاری کردووه که پهیوندی نیوان خودا و مرؤف چون بیت.

هه روک چون ئیبن توفیل نهودی دووباتکردوتهوه، که نهودی ریبازی نیسلام دیخاتدرپوو و، نهودی عهدی ساغ (به بی ووهی ناسمانی) پنی ده گات له چەمکە کانی حق و چاکه و جوانی، راجیایی له خالیکدا به یه ک ده گمن.

خوینه‌ری بپریز...

له ئیستادا که گمیشتی به کوتایی لمواندیه دهره‌نجامە کان و کوتایی کتیبه که بۆت ده رکو تبیت که (گهشتی عهد) گفتگۆز له گەل پینچ جۆر عهد

ده گات، که بیگومان تۆ له خانهی یه کیک لەو پینچانه دای:

۱- دینداریک که دهیه‌وت باوهره‌کەی بەرز بکاتمهوه، لە باوهرپی سمر ناسنامه بۆ باوهرپی دلّنیایی، تا دلّی پر ببیت لە هەستکردن بهوهی کە خودا حقه:

(سَرِّيْهُمْ أَيَّتَنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ) ^{۵۳} فصلت: ۵۳
لەوانه شە مرؤف لە پلەی ترس نزیکیتەوه:

(إِنَّمَا يَخْشَىَ اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعَلَمَوْا) ^{۲۸} فاطر: ۲۸

۲- دینداریک که حدیقه‌تی مرؤفی لەلا ونه، وەک بۇونه‌وھەریتکی تەواو و گشتگیر لە لاشە و ناما دادی (رُوح نه فس عهد). و پاشان دیدیتکی کویرانه کەم

ریزی برامبهر لاشه همیه و، له مرؤفدا (وهک بعونهومرنکی راسته قینه) جگه له خودی ناماددی هیچی تر نابینیت.

۳- دیندارنک که وایده بینیت بیرکردنوهی برامبهر ثایین که له سهربی پهروهرده بوروه ((تهواوی تهواوه))! بؤیه حدقی به عهقل و زانست نهداوه بز پنهوکردنی دامه زراوهی باوهر. بهمهش زور شتی لئی ونبوروه و لمواندیه کار گهیشتیته نهوهی بیتیه یه کیک لهو کۆمەلانهی دوای نەمە.

۴- دیندارنک که به قسە (گهوره کانی) بیباوهران دهربارهی بهشداری زانست له دلنيا کردنوهی چەمکه بیباوهرپیه کان سەرسامە، تەنانەت نەو قسانەش که دەلین ((خودا وھینکی گهورهی و، ثاین تلیاکی گەلانه))؛ بؤیه هەستىکی شاراوه به کەم و کورتى له دهروونىدا درووستىتىت له برامبهر نهوهی کە تاکىکه لهو کۆمەلە دواکەوتتووه (دیندارە کان) له جياتى نهوهی ھەست به شاناژى بکات.

۵- بیباوهرپیک که به زانست بارگاوى بوروه، چ له خۆ به گهوره زانی بیت يان نەزانىي، و له زانستدا بەلگەمى بیباوھەرى دەبینیت نەك بەلگەمى باوھەر، بؤیه له سەرمان پیتویست بورو کە حەقىقتە كەمی بز رۇون بکەينەوە تا له نەفسى خۆى پزگارى بکەين.

ھیوادارم خوئىندى نەزىزم له (گەشتى عهقال اى نەنتۆنى فلو و گەشتى مندا شتىكى واي دەستكەوتتىت کە له گەشتى خۆيدا يارمەتى بادات.

له كۆتايدا به يەقين و نەزمۇونەوە دەلین:

فەلسەفە دەربايدە كە جىاواز له دەرباكانى تر، له كەنارە كانىدا دەفەوتىي، بەلام له قولايىدا ھەست به ئارامى دەكەمى.

ئایا گهیشتنیه کۆتاپی گهشتی عهقل؟

بەراستی قسەیەکی جادووی بۇو، كە لە کاتى گەشتەكەمدا (گەشتی عهقل) دانایەك پىنى گوتىم: کاتىك سەرنجى دوروپەرت دەدەتى، بەجۈرۈك سەرنجى بەدە وەك نەوهى يەكەمین جار بىت بىبىنى، راھاتن بە شتەكانى دوروپەرمان بۆتە پەردەيەك لەبەرددەم ئىئمە و راستىيەكان، كە پىنى دەلىن (پەرددە راھاتن).

ئامۇز گارىيەكەم وەرگرت، دواى نەوهى وام ھەست دەكىد كە لە جىهانىتكى تر دام، ھەموو شىتىكى دوروپەرم بە نوى دەھاتە بەرچاۋ و بە لىشاو پرسىyar بە بىرمدا دەھات، لەو کاتەدا وتمى نەرسىتۇم بىرەدەكەوەتەوە كە دەلىت (بە سەرسامبۇون فەلسەفە دەستپىدەكت).

ئە گەرچى گەشتى عهقل لەو پرسانەي خستومانەتەرپۇو يەقىنى پېيەخشىوم، لە ھەمان کاتدا گۈركانىتكى لە نارەززوو زانستىشى لە ناخدا درووستىرىدوو، پىك وەك نەوهى پىغەمبەرى خودا (صلى الله عليه وسلم) ئاماڭەتىرى دەرىۋە: (دۇو جۆر كەس قەت تىز نابن: داواكارى زانست و داواكارى پارە).

تىزوانىنە سەرسور ھېتىرە مەندالانىيەكە منى دايە دەستى كىشە گەللىك كە زۆر گەورەتىر بۇون نەوهى وەلاميان دايەوە، بەمەش بە وەلامدان نەوهى ئەو كىشانە تامى (سەرسامى يەقىنام كەردى، نەوهى كە ئەبوبەرى كىرى سەدىق (رەزاي خواي لەسەر بىت) لە دووعاكانىدا دەيفەرمۇو: (خودايا زىاتر بە خۆتەوە سەرسام بىك) !!

بۇ رۇونكىرىنى نەوهەش، نۇونەيەك دىننەوە:

قورئانى پېرۇزم دەخۇىندهو، لەوئى سەرنجى نىعەمەتەكانى خوداى بەدىيەنەرەي كارىيەجىم دەدا، لەوانە نىعەمەتى (بىنىن)، جا كاتىك بە (دىدە نوئىكە) دۆزىنەوە زانستى نوى دەرىبارەي ئەو ھەستە تووشى سەرسورمانى كەردىم:

رۇوبەرى تۈرى چاۋ سەنتىيمەتلىك دەبىت و، ئەستوورىيەكەي نىيو مەللەيمەترە و، ئەو بەشە تەنکە بېچۈوكە سەد مىليۆن دەمارەخانەي تىدايە كە لە پىتىچ چىن پىزى

بوون! جا کاتیک ته‌نیا فوتونیک له رووناکی بکوئته سمر، نموا کۆمەلیک کارلیک دەستپەدەکات کە سەد هەزار بەشی کیمیابی لەخۆ دەگریت!

ئەمەش دەیتە هوی ئەوهى کە له هەر چركەيەکدا دە وىنە بکەونە سمر تۆرى چاو، کە هەر يەكىيان له ملىونىك خالى پىنگىت، نەگەر نەو كردارە به چاونىكى ئەلىكترونى بچۈرنىن دەبىنین کە پىۋىستە نەو كۆمپیوتەرە چاوه ئەلىكترونىيە کە كۆنترۆل دەکات له يەك چركەدا مiliارىك كردار ئەنجام بىدات تا بگاتە ئەنجامىكى نزىك لەو ئەنجامە.

چۈن چاو سىفەتە فيزىيەكاني رووناکى ناسىن تا سىفەتە با يولۇجىيەكاني پىنكىيەت تا بتوانىت نەواو بىيت و له گەلەيدا خۆى بگۈنچىيەت؟ چۈن نەو گونجانە ئىوان فوتۇن و دەمارەخانە كان پەيدابۇ؟ بۆچى لاشى مەرۆڤ لە شەپولە كارۋامۇ گناتىسىيەكان ته‌نیا رووناکى ھەست پىدەکات؟

چاو بە تەواوى و بى کەموکورى له گەل تەقىنەوە گەورەكەي زىندهزانىي كۆمپىرى، بدر لە پىتىج سەد ملىون سال درووستبۇوه، ھەروەها سەلمىنراوە کە يەك جىنى لە پىشىمە كە بە ناوى (pax-6) ناسراوه و له ھەممو چالەكاندا بە جىاوازى جۆرەكان بەم جۆرمە. ئەمەش واتاي ئەوه دەگەيدىت کە چاو بە پەرسەندىي ھەرەمەكىي درووستنەبۇوه، وەك داروينىزىمەكان بانگشەي بۇ دەكەن و، پىۋىستە بەدىھەنەرەتكى زېرەكى ھەبىت.

كاتىك لەوە تىڭەيشتم مووچىرىم بە لەشدا ھات، بەتايمەت كاتىك زانىم روانىن شتىكە و بىنин شتىكى ترە. چۈنكە سەرەتاي ئەوهى کە روانىن چالاکىيەكى فيزىيابىي زۆر ئالۇزە، بەلام بىنин (كە واتاي ئەوهى دەبىنین بىزازانىن) شتىكى ترەو لە جىهانىكى ترەمە، جىاواز لە جىهانى ماددە و ياسا سرووشتىيەكانى.

ئەم بىركردنەوەيە چەند پرسىيارەتكى ترى خستە مىشكەمە؛ بۇ نمۇونە چۈن خەونە كانمان دەبىنین، واتايان چىيە، چۈن ئەو كەسەي بە كۆزى لەدايك بۇرە خەونە كانى دەبىنەت. ھەروەها چى جىاوازىيەك ھەمە لەنیوان مىكانىزىمەكانى بىنینى كارۋامىيابى لە مىشكەدا و ئەوهى لە واقىعا دەبىنین، ئەوهى لە

خۇونە كانماندا دەيىينىن و يان ئەو هەلاوسانەي بىينىنه لەلاي نەخۆشەكانى
شىرو فىنیا روودەدات و.. چەندىن پرسىيارى تر!

ئەگەر پىشتر (وەك نۇونە) چەند نەتىنېيەكى زانىارىم خستىتەرپۇو كە دىد و
تىپوانىنە نۇىكەم نىشانىاندا، دواى ئەوهى پەردهي راھاتىم لادا، بۆم دەركەوت
كە ھەر ورده كارىيەكى بۇونەوەر لە دەوروبىرمان نەتىنى ھاوشىۋە لەخۇ گرتۇوە.
دەتوانى رابىتى لە:

ھەر رووهكىتكە سەنورى زىزەكتىرىن كۆمپىيۇتەر تىدەپەرىتىت لە
مامەلە كەدىندا لە گەمل سىستەمى دەوروبىرى: ھىزى كىش كەدن و تىشكى خۇر
و ئاوا و ھما...!

ئەو گۈلانەي چىز لە رەنگ و بۇنى وەرده گەرىن زۆرىيە خواردىنى رووهكىمان
بۇ دابىن دەكەن!

مېشۇولەي سەر درەختى مىوهكان بەسەر ھەموو ئەو كىشانەدا زال دەبىت كە
رۇوبەرۇوی ئەندازىيارانى فېن دەبىتەوە، بەوهى كە دوو سەد جار لە يەك چىركەدا
بالەكانى لېكىدەدات!

لە نىوان بلۇرە شەش لايە كىستالىيەكانى بە فردا دوو دانەي ھاوشىۋە نابىنى،
رېنگ وەك پەنجەمۇرى پەنجە كانمان!

جىنى خۆيەتى كە مىيىنەي بالىندەكان بە دەنگى نىزىنەكان مەست بن، بەلام
ئىمەي مەرۆف بۇچى پىنى مەست دەبىن، كە جىڭ لە چەند لەرىنەوەيەك لە
ھەوادا ھىچى تر نىن؟!

بۇچى بۇونەوەرىي چەندخانەبىي درووست بۇون، لەكاتىتكەدا بۇونەوەرە يەك
خانەيەكان لەرۇوي بايۆلۈچىيەوە بەتواناترن؟!

بۇچى زۆربۇنى رەگەزىي درووست بۇو، سەھرای ئەوهى كە زۆربۇنى
ناپەگەزىي گەرەنتى نەمرىي زىندەوەرەكان بۇو كە نە پېرىيان توش بېت نە
مەدەن؟!

له کوتایی نموونانه له گهمل خانه زیندوودا هملوسته یه ک ده که م، که له
چرکمیه کدا دوو هه زار بهشی پرۆتین درووست ده کات. ئایا دهزانی که نتم کرداره
بۆ زیره کترین و بە تواناترین کۆمپیوتەر ملیار ملیار سالى دویت (واتا نزیکەی
۱۰ سال) تا لە رووی تیۆریبەوه له چاوی بکاتەوه؟!^{۱۷}

ئەمانه چەند نموونە یەکن له سەدان و هه زاران نموونە تر.

بىرکىدنهوه لەو بابەتەنە وايلىنى كە دلىيابم لەوهى كە (گهشتی عهقل) تەواو
نەبۇوه و تەواو نايىت.

بەكارخىستنى عهقل بۆ دەرۈبەرمان وەك ئالۇودەبۇونى كەسى ئالۇودە وايە،
ھەرچەند زىاتر بە کارى يېنىت زىاتر ئارەزووی ده کات.

ھەر کات پەردهی راھاتنمان دراند و بە جۆرنىکى تر سەيرى دەرۈبەرمان كرد،
ئەو کات لەو بۇونەوه رووناکى دلىيابى سەرسۈرھىنەرمان پىنەگات!

بەو قىسىمەش كوتایى دىئم كە پىشىرىش باسم كرد، بەوهى كە مروف نايىت
باوەپى وەك ئەو كەسە وايىت كە دەلىت:

I made up my mind, don't bother me with facts

من بىرواي خۆم يەكلا كەردىتەوه و لاپەرەكانم پىچاوه تەوه، بۆيە بە حقىقەت و
راستەقىنە نويىكان بىزازام مەكە!

پیروسته و شه

۵

نازادی : ۸، ۳۷، ۲۶۸، ۱۲۸، ۱۲۷، ۷۱، ۷۰، ۶۹، ۶۰، ۳۸، ۱۳۲، ۱۲۷، ۷۱، ۷۰، ۶۹، ۶۰، ۲۶۸، ۲۷۰، ۲۸۳

۳۷۷، ۳۶۰، ۳۴۶، ۳۲۴، ۳۲۰، ۲۸۳

نایین : ۶، ۸، ۹، ۱۰، ۱۲، ۱۴، ۱۵، ۱۷، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۸، ۲۹، ۳۰

۱۰۳، ۱۰۶، ۱۰۴، ۱۰۳، ۱۰۲، ۶۴، ۴۵، ۴۶، ۳۷، ۳۳، ۳۰، ۱۷۹، ۱۰۳

۱۸۳، ۱۸۲، ۱۸۱، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۴، ۱۸۲، ۱۸۱، ۲۰۵، ۲۰۴، ۲۰۳، ۲۰۲، ۲۰۱، ۱۹۶، ۱۸۵

۲۸۶، ۲۸۵، ۲۸۳، ۲۸۲، ۲۸۰، ۲۵۶، ۲۲۲، ۲۲۱، ۲۱۸، ۲۱۱، ۲۰۷، ۲۰۶

۳۱۷، ۳۱۶، ۳۱۵، ۳۱۴، ۳۱۳، ۳۱۱، ۳۰۹، ۳۰۸، ۳۰۶، ۲۹۵، ۲۹۴

۳۷۸، ۳۶۳، ۳۶۲، ۳۶۱، ۳۵۶، ۳۴۶، ۳۳۵، ۳۳۱

نه رستو : ۱۳، ۶، ۵۵، ۲۰، ۱۸۲، ۱۷۸، ۱۱۸، ۹۶، ۹۱، ۹۰، ۸۹، ۰۰، ۲۰۹، ۲۰۰

۳۲۶، ۱۹۸، ۱۸۲، ۱۸۱

نه فلاتون : ۹۱، ۶۳، ۵۶، ۰۰

ئەنتۆنی فلو : ۵، ۶، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۳۲، ۳۱، ۴۰، ۴۱، ۴۳، ۴۵، ۴۰

۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۴۸، ۴۷، ۴۶، ۱۰۳، ۱۰۲، ۱۰۱، ۱۴۰، ۱۳۶، ۹۲، ۸۴، ۵۴، ۴۹، ۴۸، ۴۷

۳۴۶، ۳۴۵، ۳۴۴، ۳۱۷، ۳۱۱، ۳۰۹، ۲۹۲، ۲۸۷، ۲۱۰، ۲۰۹، ۲۰۸

۳۷۹، ۳۷۶، ۳۶۶، ۳۶۵، ۳۵۲، ۳۵۱، ۳۵۰

ئەنیشتاین : ۴۱، ۴۶، ۸۸، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۳۹، ۱۷۶، ۲۳۲، ۲۶۵

۲۸۸

ئیبن توفیقیل : ۳۳، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۴۳، ۳۶۵

۳۷۶، ۱۰۵، ۹۹، ۱۰

ئیسحاق نیوتون : ۱۰۵، ۹۹، ۱۰

ئیسلام : ۳۰۴، ۲۵، ۲۶، ۵۳، ۳۰۱، ۲۰۹، ۱۹۰، ۱۸۹، ۱۸۸، ۱۸۵، ۱۸۳، ۲۰۱، ۳۱۰، ۳۶۵، ۳۶۴، ۳۲۳، ۳۱۸، ۳۱۳

ب

بارگه : ۳۰۴، ۹۳، ۱۷۵

باوهر : ۸۰، ۷۶، ۷۵، ۷۳، ۶۸، ۵۲، ۴۹، ۴۷، ۴۶، ۳۸، ۳۱، ۱۶، ۱۳، ۵، ۳۲۹، ۳۰۶، ۲۸۳، ۲۸۲، ۲۳۷، ۲۳۵، ۲۱۱، ۲۱۰، ۲۰۹، ۱۳۸، ۹۰

۳۷۹، ۳۷۷، ۳۶۶، ۳۶۴، ۳۵۷، ۳۵۲، ۳۵۱

بایولوچیا : ۳۳، ۴۶، ۷۷، ۱۱۸، ۲۱۲، ۲۱۱، ۱۱۸، ۲۱۸، ۲۳۶، ۲۳۵، ۲۱۰، ۲۰۹، ۲۹۰، ۲۶۸

۳۷۹، ۳۶۳، ۳۰۹، ۳۰۹، ۳۰۸، ۲۹۵

بنچینه : ۱۹، ۲۰، ۵۷، ۸۰، ۹۱، ۱۳۰، ۱۳۸، ۱۰۲، ۱۰۳، ۹۱، ۸۰، ۸۷، ۸۵، ۸۳، ۷۶، ۷۵، ۶۸، ۶۶، ۶۱، ۵۶، ۴۳، ۳۲، ۳۰، ۱۷

بلگه : ۱۰۳، ۱۰۱، ۱۴۰، ۱۳۹، ۱۳۴، ۱۳۱، ۱۲۹، ۱۲۷، ۱۰۹، ۱۰۶، ۹۹، ۹۸، ۲۶۹، ۲۶۳، ۲۵۳، ۲۱۰، ۲۰۲، ۱۸۸، ۱۸۶، ۱۷۶، ۱۶۵، ۱۰۹، ۱۰۸، ۱۰۷، ۳۵۱، ۳۵۰، ۳۴۶، ۳۴۵، ۳۳۵، ۳۱۷، ۳۰۹، ۲۹۶، ۲۸۹، ۲۸۸

۳۷۷، ۳۶۳، ۳۵۴، ۳۵۲

بوونهور : ۷، ۶۵، ۸۷، ۱۲۱، ۱۸۰، ۱۷۹، ۱۶۳، ۱۰۲، ۱۳۳، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۰، ۲۸۹

۳۶۹، ۳۲۴، ۳۴۱

بیرکردنهوه : ۱۹، ۲۷، ۳۷، ۰۰، ۴۶، ۲۷، ۸۷، ۸۶، ۷۷، ۹۱، ۱۲۴، ۱۲۳، ۱۲۶، ۹۱، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۷، ۱۳۰، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۶۱، ۱۸۵، ۱۹۷، ۱۹۸

۲۹۱، ۲۸۱، ۲۷۸، ۲۶۸، ۲۵۸، ۲۰۶، ۲۰۰، ۲۲۳، ۲۲۵، ۲۲۲، ۳۷۸، ۳۷۰، ۳۶۴، ۳۰۹، ۳۰۸، ۳۲۱

۳۷۶، ۴۱، ۶۱

بیتاوھری : ۶، ۱۰، ۱۰، ۳۸، ۳۷، ۳۲، ۳۱، ۲۱، ۱۸، ۱۷، ۱۶، ۱۰، ۴۶، ۴۴، ۴۱، ۴۰، ۴۸، ۵۲، ۵۰، ۵۳، ۵۷، ۵۰، ۵۷، ۵۰، ۵۷، ۵۷، ۵۷، ۵۷، ۵۷، ۵۷، ۵۷، ۵۷

۱۰۲، ۹۲، ۸۷، ۸۰، ۷۸، ۷۴، ۷۳، ۶۸، ۶۷، ۶۰، ۶۰، ۵۷، ۵۷، ۵۷، ۵۷، ۵۷، ۵۷، ۵۷، ۵۷، ۵۷، ۵۷، ۵۷

۲۸۴، ۲۵۶، ۱۲۷، ۱۰۱، ۱۳۹، ۱۳۱، ۱۳۴، ۱۳۲، ۱۰۲، ۱۰۱، ۱۰۱، ۱۰۱، ۱۰۱، ۱۰۱، ۱۰۱، ۱۰۱، ۱۰۱، ۱۰۱، ۱۰۱

۳۷۶، ۳۶۶، ۳۴۷، ۳۴۶، ۳۴۵، ۲۹۰، ۲۹۴

پ

پهنه‌مندن : ۴۳، ۴۴، ۵۸، ۷۹، ۷۸، ۷۷، ۷۴، ۱۰۸، ۸۰، ۱۲۴، ۱۳۳، ۱۳۴،
 ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۸، ۲۸۲، ۲۸۳
 پهیرو : ۷۹، ۱۹۶، ۳۰۷، ۳۱۸، ۳۳۵، ۳۸۰، ۲۷۹

ت

توماس وارین : ۷۴

ج

جورج والد : ۱۲۴
 جون بارق : ۱۰۸، ۱۶۸
 جون پارق : ۴۶

جیهان : ۷، ۸، ۱۰، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۹۰، ۱۳۰، ۹۷، ۴۶، ۲۱، ۱۰، ۱۷۶، ۱۳۰،
 ۳۷۶، ۳۶۳، ۳۴۰، ۳۱۲، ۳۱۳، ۲۲۹، ۲۰۱، ۲۰۰

ح

حیران : ۳۳۷

خ

خانه : ۷۳، ۱۱۹، ۲۰۹، ۲۰۸، ۲۰۰، ۲۴۸، ۲۳۹، ۲۱۲، ۱۳۸، ۱۳۶، ۱۲۰، ۱۱۹،
 ۳۰۰، ۲۶۱

خودا : ۵، ۱۴، ۱۰، ۲۸، ۲۶، ۲۰، ۲۴، ۲۱، ۲۰، ۱۸، ۱۷، ۱۰، ۱۵، ۱۴، ۱۳، ۱۲، ۱۱، ۱۰، ۹۷، ۹۶، ۹۵، ۹۴، ۹۳، ۹۲، ۹۱، ۹۰، ۸۹، ۸۵، ۸۴، ۸۱، ۸۰، ۷۰، ۶۹، ۶۸، ۶۷، ۶۶، ۶۵، ۶۴،
 ۱۱۰، ۱۰۹، ۱۰۷، ۱۰۵، ۱۰۴، ۱۰۳، ۱۰۲، ۱۰۱، ۹۸، ۹۷، ۹۶، ۹۵، ۹۴، ۱۴۵، ۱۳۵، ۱۳۴، ۱۳۳، ۱۳۲، ۱۳۰، ۱۲۹، ۱۲۸، ۱۲۷، ۱۲۶، ۱۲۵، ۱۱۶،
 ۱۸۱، ۱۸۰، ۱۷۹، ۱۷۸، ۱۶۷، ۱۶۴، ۱۶۲، ۱۶۰، ۱۰۸، ۱۰۴، ۱۰۳، ۱۰۲

۱۹۳، ۱۹۲، ۱۹۱، ۱۹۰، ۱۸۹، ۱۸۸، ۱۸۷، ۱۸۶، ۱۸۵، ۱۸۴، ۱۸۳، ۱۸۲،
 ۲۰۹، ۲۰۸، ۲۰۷، ۲۰۶، ۲۰۳، ۲۰۲، ۲۰۱، ۲۰۰، ۱۹۸، ۱۹۷، ۱۹۵، ۱۹۴،
 ۲۸۴، ۲۸۳، ۲۸۱، ۲۷۸، ۲۷۶، ۲۶۷، ۲۶۵، ۲۳۴، ۲۳۳، ۲۱۷، ۲۱۱، ۲۱۰،
 ۳۰۰، ۲۹۹، ۲۹۸، ۲۹۶، ۲۹۵، ۲۹۳، ۲۹۲، ۲۹۱، ۲۹۰، ۲۸۷، ۲۸۶، ۲۸۵،
 ۳۱۹، ۳۱۸، ۳۱۷، ۳۱۲، ۳۱۱، ۳۰۹، ۳۰۷، ۳۰۶، ۳۰۵، ۳۰۴، ۳۰۳، ۳۰۱،
 ۳۲۱، ۳۲۰، ۳۲۲، ۳۲۱، ۳۲۷، ۳۲۵، ۳۲۴، ۳۲۳، ۳۲۲، ۳۲۱، ۳۲۰،
 ۳۴۸، ۳۴۷، ۳۴۶، ۳۴۵، ۳۴۴، ۳۴۳، ۳۴۲، ۳۴۱، ۳۴۰، ۳۴۳، ۳۴۲، ۳۴۱،
 ۳۶۷، ۳۶۶، ۳۶۵، ۳۶۴، ۳۶۳، ۳۶۲، ۳۶۱، ۳۵۶، ۳۵۵، ۳۵۴، ۳۵۳، ۳۵۱،
 ۳۷۸، ۳۷۷، ۳۷۶
 خود : ۲۰، ۷۹، ۲۰۰، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۲۰۵، ۲۰۰، ۲۲۰، ۲۲۸،
 ۲۲۹ : ۲۰، ۷۹، ۲۰۰، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۲۰۵، ۲۰۰، ۲۲۰، ۲۲۸،
 ۳۷۸، ۳۵۷، ۳۵۰، ۲۷۶، ۲۶۶، ۲۷۳، ۲۷۶، ۲۳۰

۵

دانایی : ۱۹ : ۱۹، ۲۰، ۵۲، ۸۴، ۸۴، ۰۴، ۰۵، ۱۰۳، ۱۰۵، ۱۲۶، ۱۰۰، ۲۳۱، ۲۸۱،
 ۳۱۲، ۳۴۲، ۳۴۱، ۳۵۳، ۳۷۷

داین هامر : ۲۱۹

دل : ۷۱، ۷۳، ۲۴۰، ۲۳۹، ۲۳۸، ۲۳۷، ۲۳۶، ۲۲۷، ۲۲۵، ۲۱۱، ۱۰۱، ۲۴۱،
 ۲۰۳، ۲۰۲، ۲۰۱، ۲۰۰، ۲۴۹، ۲۴۸، ۲۴۶، ۲۴۵، ۲۴۴، ۲۴۳، ۲۴۲، ۲۰۳، ۲۰۲،
 ۳۶۱، ۳۰۹، ۳۰۸، ۳۳۹، ۲۹۹، ۲۸۲، ۲۷۷، ۲۷۵، ۲۷۲، ۲۰۰، ۲۰۵، ۳۷۹

دهروازه : ۳۱۳، ۲۴۶، ۲۸۰

دیارده : ۱۴، ۱۵، ۱۰، ۱۹، ۱۰۸، ۸۸، ۸۵، ۷۷، ۰۰، ۳۹، ۲۱، ۱۹، ۱۰، ۱۷، ۱۴۷،
 ۳۷۸، ۳۰۰، ۲۶۳، ۲۶۲، ۲۰۸، ۲۴۸، ۲۱۰، ۲۰۳، ۲۰۲، ۱۸۱

دینداری : ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۲، ۰۲، ۱۸۹، ۲۲۲، ۲۲۷، ۲۲۰، ۲۰۶، ۱۸۹، ۰۲، ۲۲۲، ۲۲۳،
 ۳۷۹، ۳۰۸، ۳۰۷، ۳۱۰، ۳۰۶، ۲۳۷

دیواری بهرگری : ۷۶، ۳۷۷

دیقید هیوم : ۶۸، ۷۲، ۹۵، ۱۰۰، ۱۴۳، ۳۰۵

ر

ریچارد دوکنر : ۲۰۷، ۱۰۲، ۷۸، ۱۳۶، ۱۰۵، ۲۰۷

پرووی : ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۵۶، ۲۷۸

پیتگا : ۳۳، ۵۲، ۷۷، ۸۰، ۷۸، ۱۳۷، ۱۲۸، ۸۹، ۱۷۲، ۱۷۶، ۱۸۴، ۱۹۶

۳۷۷، ۳۶۴، ۳۰۱، ۲۸۲، ۲۰۸، ۲۰۲، ۱۹۷

ز

زانست : ۲۷، ۲۶، ۲۵، ۲۴، ۲۲، ۲۱، ۱۹، ۱۸، ۱۷، ۱۵، ۱۴، ۱۲، ۹، ۶

۹۴، ۹۳، ۸۸، ۸۴، ۷۳، ۶۶، ۶۰، ۰۹، ۴۷، ۴۳، ۳۱، ۳۰، ۲۹، ۲۸

۱۳۵، ۱۳۴، ۱۳۲، ۱۲۹، ۱۲۰، ۱۲۳، ۱۰۸، ۱۰۶، ۱۰۴، ۱۰۳

۱۶۵، ۱۶۴، ۱۶۱، ۱۰۹، ۱۰۸، ۱۰۰، ۱۰۴، ۱۰۲، ۱۰۱، ۱۴۵، ۱۳۹

۱۳۸، ۲۲۱، ۲۱۷، ۲۱۱، ۲۰۸، ۲۰۶، ۲۰۲، ۱۸۲، ۱۸۱، ۱۷۹، ۱۷۷، ۱۷۶

۱۶۷، ۲۸۰، ۲۷۹، ۲۷۲، ۲۶۵، ۲۶۴، ۲۰۹، ۲۵۷، ۲۳۵، ۲۲۸، ۲۲۳، ۲۲۲

۳۰۸، ۲۹۶، ۲۹۰، ۲۹۴، ۲۹۰، ۲۸۹، ۲۸۸، ۲۸۷، ۲۸۶، ۲۸۵، ۲۸۳، ۲۸۲

۳۰۳، ۳۰۲، ۳۴۸، ۳۴۳، ۳۳۷، ۳۲۱، ۳۱۶، ۳۱۳، ۳۱۲، ۳۱۱، ۳۰۹

۳۸۰، ۳۷۷، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۳، ۳۶۲، ۳۶۷، ۳۶۵، ۳۵۶

زیندوو : ۶۵، ۸۸، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۲۲، ۱۲۷، ۱۸۹، ۲۶۴، ۳۱۵، ۳۲۹، ۳۷۸

ش

ژیان : ۸۱، ۸۰، ۰۶، ۰۳، ۴۶، ۴۰، ۴۳، ۳۲، ۳۱، ۲۶، ۲۵، ۲۳، ۱۹، ۱۸

۱۱۹، ۱۱۸، ۱۱۷، ۱۱۶، ۱۱۴، ۱۱۳، ۱۱۲، ۹۸، ۸۸، ۸۷، ۸۶، ۸۳

۱۴۰، ۱۳۷، ۱۳۶، ۱۳۱، ۱۲۶، ۱۲۵، ۱۲۴، ۱۲۳، ۱۲۲، ۱۲۱، ۱۲۰

۱۷۶، ۱۷۲، ۱۷۱، ۱۷۰، ۱۶۸، ۱۶۷، ۱۶۶، ۱۰۶، ۱۰۲، ۱۰۱، ۱۴۷، ۱۶۷

۲۰۹، ۲۰۸، ۲۴۰، ۲۳۴، ۲۳۰، ۲۰۸، ۲۰۳، ۱۹۷، ۱۹۶، ۱۹۱، ۱۸۲، ۱۷۸

۳۴۰، ۳۲۹، ۳۲۵، ۳۱۰، ۳۱۴، ۳۰۵، ۲۸۹، ۲۸۰، ۲۸۳، ۲۶۹، ۲۶۲

۳۷۸، ۳۶۱، ۳۶۰، ۳۰۹، ۳۰۵، ۳۴۹، ۳۴۸، ۳۴۷

س

سرروشت : ۱۰۲، ۱۰۰، ۹۹، ۹۸، ۸۷، ۶۹، ۶۳، ۲۴، ۲۱، ۲۰
 ۱۶۸، ۱۶۷، ۱۶۶، ۱۰۰، ۱۳۳، ۱۲۸، ۱۲۳، ۱۱۷، ۱۰۸، ۱۰۷، ۱۰۶، ۱۰۳
 ۳۴۸، ۲۹۰، ۲۸۹، ۲۳۲، ۲۱۰، ۲۰۸، ۲۰۶، ۲۰۳، ۲۰۲، ۱۹۸، ۱۸۱، ۱۷۹
 ۳۵۷، ۳۵۶، ۳۵۳، ۳۵۰

سنور : ۲۰۵، ۱۰۹، ۷۷

سوقـات : ۳۴۶، ۳۴۵، ۱۸۲، ۹۱، ۶۳، ۶۰، ۵۹، ۵۷، ۵۶

سیستم : ۲۸۴، ۱۱۹

سیکولار : ۳۵۶

ش

شانـر : ۰۵

شکسپـیر : ۸۳، ۸۲، ۸۱

شونـن : ۱۹، ۲۱، ۲۲، ۴۱، ۳۹، ۲۲، ۱۰۲، ۱۰۰، ۶۶، ۱۰۱، ۱۲۷، ۱۰۲، ۱۰۰، ۶۳، ۱۶۳، ۲۰۸، ۲۰۹

شیـکار : ۷۳، ۴۳

ع

عقل : ۶، ۱۹، ۲۰، ۲۰، ۱۹، ۷، ۵۸، ۴۴، ۴۳، ۴۰، ۳۳، ۳۱، ۳، ۲۸، ۲۷، ۲۶، ۲۵، ۲۰، ۱۹، ۷، ۰۹، ۱۴۶، ۱۴۰، ۱۴۰، ۱۳۹، ۱۳۸، ۱۳۷، ۱۳۵، ۱۱۴، ۱۰۷، ۹۰، ۶۹، ۶۲، ۰۹، ۲۲۴، ۲۲۳، ۲۲۲، ۲۲۰، ۲۱۹، ۲۱۱، ۲۰۴، ۲۰۲، ۲۰۰، ۱۸۴، ۱۸۳، ۱۸۳، ۱۴۷، ۲۶۰، ۲۵۹، ۲۵۷، ۲۵۶، ۲۵۰، ۲۴۸، ۲۴۶، ۲۴۰، ۲۳۰، ۲۲۹، ۲۲۷، ۲۲۶، ۲۲۵، ۲۷۰، ۲۷۴، ۲۷۳، ۲۷۱، ۲۷۰، ۲۶۹، ۲۶۸، ۲۶۷، ۲۶۶، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۲، ۲۶۱، ۳۱۲، ۳۱۰، ۳۰۴، ۲۹۰، ۲۹۴، ۲۹۲، ۲۸۹، ۲۸۷، ۲۸۲، ۲۸۱، ۲۷۷، ۳۱۳، ۳۱۷، ۳۱۶، ۳۱۵، ۳۲۱، ۳۲۶، ۳۳۱، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۴۰، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۵۰، ۳۵۲، ۳۶۱، ۳۵۹، ۳۶۲، ۳۶۵، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۷۰، ۳۷۹

علماني : ۱۶، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۳۷۹

ف

فلسفه : ۵، ۶، ۴۸، ۴۱، ۳۳، ۳۱، ۳۰، ۲۹، ۲۷، ۲۵، ۲۲، ۲۱، ۲۰، ۱۹، ۶،
۸۸، ۸۷، ۷۷، ۷۴، ۷۳، ۶۹، ۶۸، ۶۶، ۶۴، ۶۳، ۶۰، ۵۹، ۵۷، ۵۶، ۵۵، ۵۴
۲۱۷، ۲۱۲، ۲۰۳، ۱۸۴، ۱۸۱، ۱۸۰، ۱۰۷، ۱۲۵، ۱۱۹، ۹۶، ۸۹
۳۷۸، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۵۲، ۳۶۳، ۳۶۱، ۳۵۵، ۳۶۶، ۳۷۶، ۳۷۷
فیکر : ۲۸۳، ۲۰۳، ۲۲۳، ۱۹۷

ک

کات : ۱۱، ۱۹، ۲۱، ۲۲، ۶۶، ۶۷، ۸۸، ۸۵، ۹۲، ۹۴، ۹۷، ۱۰۰، ۱۰۲،
۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۶، ۱۰۴، ۱۰۱، ۱۱۳، ۱۲۷، ۱۲۶، ۱۱۳، ۱۰۷، ۱۰۶،
۲۸۰، ۲۲۷، ۲۱۶، ۲۰۹، ۲۰۸، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۰، ۱۷۹، ۱۶۴، ۱۶۳، ۲۸۴
۳۷۸، ۳۷۰، ۳۴۰، ۳۳۸، ۳۳۷، ۳۱۱، ۳۰۴، ۳۰۶، ۳۱۷، ۳۱۶، ۳۰۴
کومپیوترا : ۸۱، ۸۲، ۲۶۹، ۲۶۸، ۲۴۱، ۱۴۳، ۱۴۲، ۱۳۹، ۳۵۰، ۳۷۹

۳۷۰

ل

لاهوت : ۴۰، ۴۱، ۵۷، ۶۰، ۶۲، ۶۴، ۳۴۶، ۳۷۶
لوزیک : ۱۸، ۴۱، ۴۲، ۵۶، ۶۰، ۶۲، ۸۶، ۱۰۶، ۱۳۲، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۷، ۱۴۶،
۳۷۸، ۲۷۰، ۲۶۰، ۲۰۲، ۱۶۳، ۱۶۲

م

مارتن ریز : ۱۱۳، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۷۰
ماکس پلانک : ۱۰۴
ماکس جامهر : ۱۰۱
مرؤوف : ۷، ۸، ۲۷، ۲۶، ۲۵، ۲۱، ۲۰، ۱۸، ۱۵، ۱۳، ۹، ۸، ۳۲، ۳۱

۷۴، ۷۱، ۷۰، ۶۹، ۶۸، ۶۶، ۶۵، ۵۳، ۵۰، ۴۹، ۴۴، ۴۰، ۳۸، ۳۳
 ، ۱۱۷، ۱۱۲، ۱۱۰، ۱۰۹، ۱۰۸، ۱۰۷، ۱۰۴، ۱۰۳، ۱۰۲، ۹۶، ۸۷، ۸۴، ۷۹
 ، ۱۴۲، ۱۴۰، ۱۳۹، ۱۳۷، ۱۳۴، ۱۳۱، ۱۳۰، ۱۲۹، ۱۲۸، ۱۲۷، ۱۲۶، ۱۲۵
 ، ۱۸۰، ۱۷۷، ۱۷۳، ۱۷۱، ۱۶۸، ۱۶۷، ۱۶۶، ۱۶۵، ۱۵۳، ۱۵۲، ۱۵۱، ۱۴۰
 ، ۱۹۳، ۱۹۲، ۱۹۰، ۱۸۹، ۱۸۸، ۱۸۷، ۱۸۶، ۱۸۵، ۱۸۴، ۱۸۳، ۱۸۲، ۱۸۱
 ، ۲۰۷، ۲۰۶، ۲۰۵، ۲۰۴، ۲۰۳، ۲۰۲، ۲۰۱، ۱۹۸، ۱۹۷، ۱۹۶، ۱۹۵، ۱۹۴
 ، ۲۲۶، ۲۲۳، ۲۲۱، ۲۲۰، ۲۱۹، ۲۱۸، ۲۱۷، ۲۱۶، ۲۱۲، ۲۱۱، ۲۰۹، ۲۰۸
 ، ۲۴۶، ۲۴۲، ۲۴۱، ۲۴۰، ۲۳۸، ۲۳۷، ۲۳۶، ۲۳۴، ۲۳۲، ۲۲۹، ۲۲۸، ۲۲۷
 ، ۲۶۵، ۲۶۳، ۲۶۱، ۲۶۰، ۲۵۹، ۲۵۸، ۲۵۷، ۲۵۵، ۲۵۲، ۲۵۱، ۲۴۹، ۲۴۸
 ، ۲۸۱، ۲۷۸، ۲۷۷، ۲۷۵، ۲۷۴، ۲۷۳، ۲۷۲، ۲۷۱، ۲۷۰، ۲۶۸، ۲۶۷، ۲۶۶
 ، ۳۰۲، ۳۰۱، ۲۹۹، ۲۹۸، ۲۹۷، ۲۹۶، ۲۹۳، ۲۸۹، ۲۸۸، ۲۸۶، ۲۸۴، ۲۸۲
 ، ۳۲۳، ۳۲۱، ۳۲۰، ۳۱۸، ۳۱۷، ۳۱۶، ۳۱۳، ۳۱۲، ۳۰۹، ۳۰۷، ۳۰۶، ۳۰۳
 ، ۳۵۰، ۳۴۹، ۳۴۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۶، ۳۲۵، ۳۲۴، ۳۲۳، ۳۲۲، ۳۲۱، ۳۲۰
 ، ۳۵۱، ۳۵۰، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۰، ۳۵۵، ۳۵۴، ۳۵۱، ۳۶۲، ۳۶۱، ۳۶۰، ۳۶۴، ۳۶۵
 ، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۷۰، ۳۷۶، ۳۷۵، ۳۷۴، ۳۷۳، ۳۷۲، ۳۷۱، ۳۷۰، ۳۷۹، ۳۷۸

مسيح : ۷، ۴۹، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۷

میکانیزم : ۲۳

میشک : ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۰، ۱۳۹، ۱۳۸، ۱۳۱، ۹۲، ۸۷، ۲۰۴،
 ۲۲۹، ۲۲۷، ۲۲۶، ۲۲۵، ۲۲۴، ۲۲۳، ۲۲۲، ۲۱۸، ۲۱۷، ۲۱۵، ۲۱۱، ۲۰۴
 ، ۲۰۰، ۲۴۹، ۲۴۶، ۲۴۴، ۲۴۳، ۲۴۲، ۲۴۰، ۲۳۹، ۲۳۸، ۲۳۵، ۲۳۴، ۲۳۲
 ، ۲۶۶، ۲۶۳، ۲۶۲، ۲۶۱، ۲۶۰، ۲۰۹، ۲۰۸، ۲۰۷، ۲۰۰، ۲۰۴، ۲۰۳، ۲۰۲
 ، ۲۹۹، ۲۹۶، ۲۸۸، ۲۷۶، ۲۷۵، ۲۷۳، ۲۷۲، ۲۷۱، ۲۷۰، ۲۶۹، ۲۶۸، ۲۶۷
 ، ۳۶۱، ۳۶۰، ۳۵۹، ۳۵۸، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۰۲

گ

گریمانه : ۱۳۱، ۱۶۰، ۱۶۶

گردوان : ۶، ۹، ۴۵، ۴۰، ۳۲، ۳۱، ۲۳، ۱۹، ۱۸، ۱۷، ۱۰، ۱۴، ۱۳، ۱۱

۹۳، ۹۲، ۹۱، ۸۷، ۸۶، ۸۵، ۸۳، ۸۲، ۸۱، ۷۷، ۷۶، ۷۳، ۶۶، ۵۶، ۰۰، ۴۹
 ، ۱۱۲، ۱۱۰، ۱۰۸، ۱۰۷، ۱۰۶، ۱۰۵، ۱۰۳، ۱۰۱، ۱۰۰، ۹۸، ۹۶، ۹۰، ۹۴
 ، ۱۰۰، ۱۰۴، ۱۰۲، ۱۰۱، ۱۳۵، ۱۳۳، ۱۳۰، ۱۲۵، ۱۱۶، ۱۱۵، ۱۱۰،
 ۱۱۴، ۱۶۷، ۱۶۶، ۱۶۵، ۱۶۴، ۱۶۳، ۱۶۲، ۱۶۱، ۱۶۰، ۱۰۹، ۱۰۸، ۱۰۷، ۱۰۶
 ، ۱۹۰، ۱۹۴، ۱۸۹، ۱۸۵، ۱۷۸، ۱۷۷، ۱۷۶، ۱۷۵، ۱۷۱، ۱۷۰، ۱۶۹، ۱۶۸
 ، ۲۸۹، ۲۸۸، ۲۸۶، ۲۸۵، ۲۸۴، ۲۸۳، ۲۶۵، ۲۶۲، ۲۰۹، ۲۰۸، ۲۰۳، ۲۰۰
 ، ۳۰۱، ۳۴۹، ۳۴۸، ۳۴۷، ۳۳۹، ۳۳۴، ۳۱۵، ۳۱۱، ۳۰۶، ۳۰۵، ۲۹۲، ۲۹۱
 ۳۷۸، ۳۶۱، ۳۵۶، ۳۵۵، ۳۵۴، ۳۵۳، ۳۵۲

گهش : ۲۱۵، ۲۸۰، ۲۴۵، ۳۱۳

گومان : ۱۳، ۱۹، ۴۰، ۷۴، ۷۳، ۴۰، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۴، ۱۰۳، ۱۰۲، ۹۸، ۹۴،
 ۱۶۰، ۱۶۳، ۱۶۲، ۱۰۹، ۱۰۲، ۱۴۰، ۱۴۴، ۱۳۹، ۱۳۲، ۱۳۱، ۱۲۹، ۱۲۷
 ، ۲۶۷، ۲۵۸، ۲۴۹، ۲۳۵، ۲۲۷، ۲۱۴، ۲۱۲، ۲۰۸، ۱۹۶، ۱۸۲، ۱۷۹، ۱۷۷
 ، ۳۴۵، ۳۳۴، ۳۲۶، ۳۱۰، ۳۰۳، ۳۰۱، ۲۹۹، ۲۹۷، ۲۹۶، ۲۸۰، ۲۷۲، ۲۷۱
 ۳۷۷، ۳۵۴، ۳۵۱، ۳۴۸، ۳۴۷

گونجان : ۹۹، ۱۱۲، ۱۱۷، ۱۱۶، ۱۱۰، ۱۷۰، ۲۴۰، ۲۴۲، ۲۴۴، ۲۰۲،
 ۳۷۸، ۳۴۸، ۲۰۰

ه

هاوچه رخ : ۶، ۱۶، ۲۱، ۱۸، ۱۶، ۱۶، ۲۱، ۱۸، ۱۶، ۱۴۴، ۱۳۴، ۱۰۰،
 ۳۴۸، ۳۱۰، ۲۳۴، ۲۳۲، ۲۰۰، ۳۹، ۳۲، ۲۱، ۱۸، ۱۶، ۱۶، ۱۶، ۱۶، ۱۶

۳۷۶

هرز : ۲۰، ۰، ۲۰، ۱۴۴، ۱۳۴

هوشیاری : ۶۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۸۴، ۱۴۷، ۱۳۰، ۲۰۱، ۲۳۰، ۲۶۲، ۲۶۲، ۲۷۳،
 ۳۲۳، ۳۰۰

هینری پرایس : ۰۰

و

ویست : ۶۰، ۶۰، ۱۱۳، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۷

وئنه : ۲۶، ۲۳۳، ۲۳۹، ۳۴۰، ۳۶۸

ي

یاسا : ۱۰، ۱۴، ۸۶، ۸۱، ۷۷، ۷۱، ۶۱، ۵۰، ۵۳، ۳۰، ۲۹، ۲۲، ۱۹، ۱۴،
 ۸۷، ۱۳۹، ۱۳۰، ۱۳۴، ۱۲۹، ۱۲۳، ۱۱۷، ۱۱۰، ۱۱۳، ۱۱۲، ۱۰۵، ۹۷، ۹۳، ۹۲
 ۳۰۴، ۲۸۵، ۲۷۰، ۲۶۵، ۲۰۹، ۲۰۰، ۲۰۲، ۲۰۱، ۱۷۹، ۱۶۸، ۱۰۲، ۱۰۱
 ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۱۷، ۳۵۶، ۳۴۹، ۳۴۸، ۳۶۱، ۳۶۸

یاساکان : ۲۰۵، ۲۶

ناتوچر

۵	به رله و هی ئهم کتیبه بخوینیته و ه
۱۰	ئیسحاق نیوتون و سیسته می جیهان
۱۲	بیباوه‌پی سه رهه لدھ دات
۳۰	دھ گه رینه و ه بو لای ئه نتؤنی فلو
۳۵	بھ شی يه کھم : خودایه ک هه يه
۳۷	پیشه کی :
۳۷	ئه نتؤنی فلو له کاروانی بیباوه‌پیدا :
۳۹	فھ لسھ فھی بیباوه‌پی هاوجھ رخ :
۴۱	گه رانه و هی بیروھو ش
۴۷	دھ گه رینه و ه لای ئه نتؤنی فلو
۵۱	تھ و هری يه کھم : چون بومه فھیلھ سوھیکی بیباوه‌ر؟
۵۱	باسی يه کھم : تؤوی بیباوه‌پی
۵۴	درووستبوونی فھیلھ سوھیک
۵۸	ھه ول و شکستی زوو :
۶۰	باسی دووھم : به رهه می دره ختی بیباوه‌پی
۶۰	أ- ساخته بی زانستی لاهوت : Theology and falsification
۶۴	ب- خودا و فھ لسھ فھ : God and philosophy
۶۷	ج- گریمانه بیباوه‌پی The Presumption of Atheism

د- من و دیقید هیوم :	۶۸
ئازادی و ویستی مروف:	۶۹
باسی سییم: له بیباوه‌ریبه‌وه بهره‌وه گومان بهره‌وه باوه‌ر.....	۷۳
ا- به‌لگه‌ی پیاوه که‌چه‌له‌که :	۷۴
ب- زورانبازی گاوانه‌کان :	۷۵
ج- شهقبونی دیواری به‌رگری	۷۶
د- ژانه‌کانی سه‌ره‌تای راستکردن‌وهی پنگا.....	۷۷
ه- پاشان ئاراسته‌که‌م گوپی :	۸۰
به‌لگه‌ی مه‌یم‌موونه‌که	۸۱
ته‌وه‌ری دوووه‌م : دۆزینه‌وهی خودا.....	۸۴
باسی چواره‌م: زانست و دانایی	۸۴
گه‌رانه‌وهی هوش :	۸۶
کوتایی پنگا:::	۸۹
باسی پتنجه‌م : ئایا شتیک له هیچ شتیکه‌وه (لا شیئ) په‌یدا ده‌بیت؟.....	۹۱
فیزیاناسه‌کان به‌دوای ده‌رچه‌یه‌کدا ده‌گه‌پین	۹۴
فه‌یله‌سووفه‌کانیش ده‌خلیسکتین!	۹۵
به‌لگه‌ی ماوه‌ی وازلیه‌تیان	۹۶
باسی شه‌شم : کتی یاساکانی سرووشتی داناوه؟.....	۹۸
به‌لگه‌ی دیزاین = به‌لگه گه‌ردوونیه‌که	۹۸
به‌لگه‌ی یاساکانی سرووشت	۹۹
فیزیای چه‌ندی (کوانته‌م) بهره‌وه خودامان ده‌بات	۱۰۳
باسی حه‌وته‌م : گه‌ردوونیک بو پیشوازی له ئیمه ئاماذه‌کراوه!	۱۱۱
ئیمه و بون به یه‌کوه گونجاوین	۱۱۲
باسی چه‌ند گه‌ردوونیی.....	۱۱۳
بیردؤزی چه‌ند گه‌ردوونی له ته‌رازوودا.....	۱۱۴

- به‌لگه‌ی گونجان Fine tuning argument ۱۱۶
- باسی ههشتم: چون ژیان درووستبوو؟ ۱۱۸
- خاسیه‌تکانی بونه‌وه‌ری زیندوو: ۱۱۸
- کیشه‌ی (پنکهاتن) : Morphogenesis ۱۲۱
- ره‌وینه‌وه‌ی ته‌مومزه‌که: ۱۲۴
- باسی نوبه‌م: که‌وتی به‌ربه‌سته‌کان ته‌واوبونی وینه‌ی خودا: ۱۲۵
- خودا له ده‌ره‌وه‌ی سنوری کات و شوئندایه ۱۲۶
- یه‌کهم: لوزیک Rationality ۱۳۲
- دوروه‌م: ژیان Life ۱۳۶
- سییه‌م: هوشیاریی Consciousness ۱۳۷
- چواره‌م: بیرکردن‌وه Thinking ۱۴۰
- پینجه‌م: هه‌ستکردن به خود The self ۱۴۳
- سه‌رچاوه‌ی دیارده ناما‌دادیه‌کان: ۱۴۶
- به‌شی دوروه‌م: گهشته‌که ته‌واو ده‌که‌ین ۱۴۹
- سه‌رنجیک له‌وه‌ی پیشتر باسمان کرد ۱۰۱
- باسی یه‌کهم: به‌لگه‌ی گه‌ردوونی له ته‌رازوودا ۱۰۴
- چه‌ند چه‌مکیکی بنه‌ره‌تی ریخوشکه‌ر ۱۰۴
- به‌لگه‌ی گه‌ردوونی له ته‌رازوودا: ۱۰۷
- باسی دوروه‌م: بنچینه‌ی مرؤبی له ته‌رازوودا ۱۶۷
- ئاما‌ده‌کردنی گه‌ردوون بو ژیانی مرؤف: ۱۶۸
- باسی سییه‌م: هزری ئایینی له ته‌رازوودا ۱۸۰
- ته‌فسانه‌کان (فه‌لسه‌فه‌ی پیش فه‌لسه‌فه): ۱۸۰
- فه‌لسه‌فه: ۱۸۱
- مرؤف له‌گه‌ل خودا و ئایین: ۱۸۲
- یه‌ک ئایین، له وینه‌گه‌لی جیادا: ۱۸۴

۱۸۹	نایینه سهره کییه کانی مرؤوف :
۱۸۹	یه کهم: نایینه ئاسمازییه يه كخواپه رسته کان
۱۹۴	دوروهه: نایینی هیندوسی :
۱۹۶	سییهه: نایینه کانی پۆژه لاتی دوور :
۲۰۰	باسی چوارهه: نایینی سرووشتی و عه مانیهت له ته رازوودا
۲۰۷	نایینی سرووشتی و فیکری عه مانی :
۲۰۸	گهشتی ئەنتۇنى فلو له ته رازوودا :
۲۱۱	باسی پېنجەم : باوهپ و بايۆلۆجىا - ۱
۲۱۱	له جىنه وھ تا مىشك
۲۱۷	جيىنى خوايىه تى : The God Gene
۲۲۱	چەمكە نایینیه کان و گەشە كردن :
۲۲۲	دیندارى و مىشك :
۲۲۶	گەشە كردن و عەقلى كاردانه وھىي :
۲۲۷	زىرەكىي پرووحىي !
۲۳۲	ناوهندە کانی دیندارى له مىشكدا !
۲۳۷	باسی شەشەم : باوهپ و بايۆلۆجىا - ۲-
۲۳۷	دل و دیندارى
۲۴۱	دلە كامان چى دەلىن؟
۲۴۴	دلە كامان چۆن فيرى قىسى كردن بۇون؟
۲۴۹	دوروهه: مىشكە بچۈوكە كە :
۲۵۱	سییهه: دل وھ لۇوي بىن بۇرى (غدة صماء)
۲۵۲	پەيوەندى نىوان مىشك و دل Heart – Brain Entertainment
۲۵۸	باسی حەوتەم : راستىي خۇودى مرؤفایيەتى
۲۵۹	دى ئىن ئەي :
۲۶۰	كىشەي پەيدابون morphogenesis
۲۶۰	مىشك و عەقل :

وەلامى مىتافىزىكىيەكان :	262
زانست و روح	264
باسى ھەشتەم : زانست لە نىوان خراپ بە كارھىنانى بىباوهەرەن و تۆمەتباركىدى	
دېنداران بىباوهەرى لە خراپتىن دۆخىدا	280
تۈوندېۋىي زانست تۆمەتبار دەكتا	290
باسى نۆيەم : بىوونى مرۇف	313
سەرچاوه-رىنگا-كۆتايمى	313
دەروازە	313
مرۇف لە سەر شانۋى بۇوندا :	317
گەشتەكە تەواو دەكەين : پەيرەو	330
باسى دەيەم : لەنیوان دوو وەحيدا حەبى كورى يەقزان	336
بەرھەمى گەشتەكە :	340
گەشتەكە تەواو دەكەين :	352
ئايا گەيشتىنە كۆتايمى گەشتى عەقل ؟	367
پېرسەتە وشە	371
ناوهەرۇك	381

کەشتى عقل

ئەم كتىبە:

بۇ : ئەم بىباوهۇرى بەدۋاي حەقىقەتدا دەگەرېت،

بۇ : ئەم دىندارەرى بەدۋاي يەقىنى بىرۇباوهۇرىدە وىلە،

پىشىيار دەكەم كتىبە كە ئەم كتىبە بە وردى و تىفتكىرنەوە بخوينىتەوە،
چونكە خستنەرروودى دىدىيىكى تەواو نوئىيە بۇ چەمكە زانستىيەكان و
شۇرۇشىيە بۇ تىڭەيشتن لە چەمكە ئايىنىيەكان.

د. احمد عكاشه.

دەربارەى بابەتى كتىبەكە كە گۆفارى (تايىم Time) ي ئەمرىكى
نۇوسىيويەتى:

((لە سەررووى ھەممۇ دۆزىنەوە زانستىيە سەرسۈرەتىنەرەكان سەددى)
بىستەم ئەمبوو: سەلمىنرا كە (خودا) بۇونى ھەيم)).

نوسىنگەي تەفسىر

بۇ بلاوكىردىنەوە و راگەياندن

ھەولىز - شەقامى دادغا - زىز ھوتىلى شىرىن پالاس

/TafseerOffice

10.000 دىنار

+964 750 818 08 66

www.al-tafseer.com

tafseeroffice@yahoo.com

